

KØBENHAVNS KOMMUNE

1940–1955

UDGIVET AF
KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS DANSKE BOGHANDLERES KOMMISSIONSANSALT
1957

FORORD

I efteråret 1944 foreslog statistisk kontor magistratens 1. afdeling, at der på budgettet for det kommende finansår blev stillet et beløb til rådighed til forarbejder for et værk vedrørende *Københavns kommune i krigsårene*. Som forbillede pegedes på den af kontorchef Vedel-Petersen udarbejdede og af kommunalbestyrelsen i 1931 udsendte bog *Københavns Kommune i Aarene 1914–21*, der gav en fremstilling af de administrative og økonomiske foranstaltninger i hovedstaden og af borgernes vilkår og tilværelse under den 1. verdenskrig og i efterkrigsårene.

Som motivering for den foreslåede bevilling anførte statistisk kontor, at det formentlig ville være af interesse at få en lignende saglig beskrivelse af Københavns kommune i årene under den 2. verdenskrig med belysning af besættelsestidens administrative og økonomiske problemer og vanskeligheder. Endvidere burde årene efter krigens afslutning medtages, indtil de forskellige ekstraordinære foranstaltninger var afviklet.

Da kontorchef Vedel-Petersen ikke nærede ønske om at skrive et sådant værk, foreslog man, at dettes udarbejdelse blev overdraget til statistisk kontor således, at de enkelte afsnit fordeltes blandt hertil egnede tjenestemænd indenfor og enkelte kvalificerede udenfor institutionen, under fælles redaktion af statistisk kontors chef.

Borgerrepræsentationen bevilgede det af magistratens 1. afdeling foreslåede beløb, og ved senere bevillinger er de til værkets færdiggørelse og trykning fornødne pengemidler stillet til rådighed.

Beklageligvis kom der til at gå adskillig tid, inden man kom i gang med manuskripterne udarbejdelse. På grund af de opgaver, som efterkrigstiden pålagde statistisk kontor og dets tjenestemænd, var det vanskeligt for dem at afse den fornødne tid til arbejdet med bogen, og det håb, man havde haft om bistand fra udenforstående, glippede på en enkelt undtagelse nær. Hertil kom, at afviklingen af krigsårenes ekstraordinære foranstaltninger trak i langdrag; den sidste rationeringsforanstaltning, brændselsrationeringen, ophævedes først den 28. januar 1953. Man fandt det derfor hensigtsmæssigt at vente med at udsende værket til »normale« tider igen var indtruffet, hvilket har medført, at bogen er kommet til at omfatte årene 1940–55, dog således, at begivenhederne i enkelte tilfælde herudover er ført á jour til redaktionens afslutning. Forholdene har herefter bevirket en vis afvigelse fra den oprindelige plan, således at den nu foreliggende bog kan betragtes som en fortsættelse

af det af borgerrepræsentationen i 1941 udgivne værk: *København 1840–1940*.

I et indledende afsnit er det i store træk forsøgt at give et tværsnit af krigsårenes vanskeligheder for Københavns kommune og af de foranstaltninger, der blev truffet fra det offentlige side for at imødegå dem, og denne skildring er fortsat for efterkrigsårene og fremefter til og med 1955. Ved fremstillingen er vægten lagt på det kommunale, og kun i begrænset omfang er der tale om en beskrivelse af hovedstadens erhvervsliv. Dernæst er udarbejdet et kort afsnit om kommunalbestyrelsen, og dette efterfølges af en skildring af den befolknings- og boligmæssige udvikling, af rationeringsforanstaltninger m. m. og af den kommunale mælkeordning. Herefter er foretaget en gennemgang af største parten af de kommunale institutioners virksomhed, og i et afsnit for sig er givet en skildring af den sociale forsorg. Efter en omtale af Københavns havn følger et afsnit om København og omegnskommunerne, hvori der såvel er redegjort for områdets befolknings- og boligmæssige udvikling m. m. som foretaget en gennemgang af de overvejelser, der har fundet sted og de forsøg, der er gjort for at skabe et mere vidtgående samarbejde mellem hovedstaden og de kommuner, der tilsammen udgør det såkaldte hovedstadssamfund. I den sidste del af værket er foretaget en gennemgang af kommunens økonomi opdelt i fire afsnit. I: Kommunens samlede udgifter og indtægter, II: De kommunale skatter og afgifter, III: De kommunale institutioners udgifter og indtægter og IV: Kommunens status.

Angående stoffets yderligere opdeling henvises til indholdsfortegnelsen, hvori desuden er nævnt navnene på forfatterne til de enkelte afsnit.

Det har ikke været hensigten – og det er da heller ikke forsøgt – at give en samlet fremstilling af besættelsesmagts og dens hjælpers overgreb overfor byen og dens borgere eller af den virksomhed, der udøvedes af sabotører og frihedskæmpere. Ej heller findes en beskrivelse af de særlige følelser og stemninger hos myndighederne og indbyggerne, som var en naturlig følge af besættelsestiden, eller en indgående skildring, endsige vurdering af skelsættende begivenheder, som f. eks. den 29. august 1943, folkestrejken i sommeren 1944 og politiets fjernelse i september samme år. Alt dette er forlængst indgående skildret og kommenteret i den efterhånden anseelige række af bøger, der er udsendt om Danmark under besættelsen, og hvori også findes detaljerede beskrivelser af ødelæggelser af bygninger og fabriksanlæg, af mord og drab, af vanskelighederne i den politiløse tid og af hele det arbejde, der udførtes af frihedsråd, af sabotører og frihedskæmpere o. s. v. I disse værker findes ligeledes mere eller mindre subjektivt prægede beskrivelser af befolkningens stemninger og følelser og en vurdering isprængt kritik af de ansvarlige myndigheders og enkeltpersoners stillingtagen til de skelsættende begivenheder og af de forholdsregler, som disse foranledigede.

Statistisk kontor er klar over, at der selv med de i det foregående nævnte forbehold, kunne være taget andre emner op til behandling, men man har,

blandt andet af hensyn til de pengemidler, der har været til rådighed, ment at burde begrænse sig til den her foreliggende skildring. Det er dog institutionens håb, at de behandlede emner vil være af almen interesse.

Til slut bringer statistisk kontor kommunalbestyrelsen sin bedste tak for den tillid, der er vist institutionen ved at overdrage værkets udarbejdelse og redaktion til kontoret og dets tjenestemænd. Endvidere beder man de tjenestemænd og andre udenforstående, bl. a. stadsarkivets fotografiske atelier og bymuseet, der har fremskaffet materiale eller har bistået på anden måde, modtage en hjertelig tak.

Statistisk kontor i marts 1957.

A handwritten signature in dark ink, reading "Kjeld Johansen". The signature is written in a cursive, flowing style with a prominent initial "K".

INDHOLD

	Side
INDLEDNING af direktør <i>Kjeld Johansen</i>	1
1. Fra krigsudbruddet i 1939 til kapitulationen den 5. maj 1945	1
2. Foråret 1945–1950	34
3. 1951–1955	51
KOMMUNALBESTYRELSEN af direktør <i>Kjeld Johansen</i>	64
BEFOLKNINGSFORHOLD af fuldmægtig <i>Frode Rasmussen</i>	72
Folketallet	72
Fødsler, dødsfald og vandringer	76
Ægteskaber og skilsmisser	83
Indkomstforhold	84
Sundhedstilstanden	86
BOLIG- OG BYGGEFORHOLD af ekspeditionssekretær <i>S. Haunsø</i>	91
Beboelseslejlighedernes antal, udstyr m. m.	92
Husstandenes sammensætning, huslejeforhold m. m.	99
Lejlighedsbyggeriets fordeling efter bygherrer m. m.	103
Byggeriet indenfor de enkelte bydele	107
Saneringen	118
Bolig- og byggestøttelovgivning m. m.	123
EKSTRAORDINÆRE FORANSTALTNINGER TIL SIKRING AF BEFOLK- NINGENS FORSYNING MED LEVNEDSMIDLER, BRÆNDELSE M. V.	
af vicekontorchef <i>B. Bech</i>	130
I. Rationeringen af levnedsmidler m. v.	130
II. Brændselsrationeringen m. v.	145
1. Rationeringen af brændsel	145
2. Rationeringen af elektricitet og gas	147
3. Rationeringen af petroleum og varme	148
Oversigter over rationeringerne m. v.	149
A/S Storkøbenhavns kartoffelcentral	160
STORKØBENHAVNS KOMMUNALE MÆLKEUDVALG af vicekontorchef	
<i>B. Bech</i>	162
Engroshandelen	162
Detailhandelen	163

KOMMUNALE VIRKSOMHEDER OG INSTITUTIONER af fuldmægtig	Side
<i>E. Daugaard Bentzen</i>	165
Københavns skolevæsen	165
Københavns kommunes hospitaler	177
Københavns gasværker	188
Københavns elektricitetsværker	204
Københavns varmegværker	216
Københavns vandforsyning	220
Københavns sporveje	225
Københavns brandvæsen	241
Andre kommunale institutioner og virksomheder	246
Kommunebibliotekerne	246
Kørselsafdelingen	246
Københavns begravelsesvæsen	247
 DEN SOCIALE FORSORG af socialdirektør <i>Rud. Conrad</i>	250
1. De ekstraordinære forhold under og i forbindelse med den tyske besættelse	250
2. Udviklingen indenfor forsorgslovgivningen	254
3. Den private hjælpevirksomhed	264
4. Forsørgelsesvæsenets stiftelser m. v.	264
 KØBENHAVNS HAVNEVÆSEN af fuldmægtig <i>E. Daugaard Bentzen</i>	276
1. 1940–1945	276
2. 1945–1955	283
 KØBENHAVN OG OMEGNSKOMMUNERNE af kontorchef <i>Axel Holm</i>	291
a. Den etapevise ordning og forslag til ændringer af forskellige enkeltproblemer	294
b. Den befolkningsmæssige og økonomiske udvikling inden for hovedstadsområdet	305
 KØBENHAVNS KOMMUNES ØKONOMI af kontorchef <i>Axel Holm</i>	311
I. Kommunens samlede udgifter og indtægter	311
a. Kommunens driftsregnskaber	311
b. Kommunens bruttoudgifter og bruttoindtægter	314
c. Kommunens samlede personale og ændringerne i lønningsreglerne ..	323
II. De kommunale skatter og afgifter	329
a. Ejendomsskatterne	329
b. Personlige skatter	332
c. Andre afgifter og gebyrer	336
d. Hovedstadsudligningen	337
III. De kommunale institutioners udgifter og indtægter	345
Bilag 2: Begravelsesvæsenet	345
» 3: Jorder og skove samt beboelsesejendomme	346
» 4: Torvevæsenet	348

	Side
Bilag 5: Belysningsvæsenet	350
A. Gasværkerne	350
B. Elværkerne	353
C. Varmeværkerne	355
» 6: Sporvejene	355
» 7: Rentekontoen	359
» 8: Folkekøkkenerne	360
» 9: Kørselsafdelingen og håndværksafdelingen	361
» 10: Centraladministrationen	362
» 11: Pensioner m. v.	363
» 12: Social forsikring og offentlig forsorg	364
» 13 (og 14): Hospitalsvæsenet	368
» 15: Sundhedsvæsenet	370
» 16: Skolevæsenet	371
» 17: Afskrivning og forrentning af kommunens tidligere ejendomme vedrørende politi- og fængselsvæsenet	374
» 18: Stadsingeniørens direktorat	374
» 19: Vandforsyningen	376
» 20: Brandchefens direktorat	377
» 21: Biblioteksvæsenet	377
» 22: Forskellige udgifter	378
» 23: Badeanstalter og offentlige toiletter	381
IV. Kommunens status	382
1. Aktiver	382
A. Ejendomme, der tjener almindelige kommunale formål	382
B. 1. Ejendomme, der har almindelig økonomisk betydning	386
B. 2. Kommunens beboelsesejendomme	389
C. Driftsvirksomhederne	390
D. Ejendomme under sanering	390
Øvrige aktivposter	392
2. Passiver	394
A. Stadens almindelige lån	394
B. Prioritetsgæld og anden gæld	399
C. Kommunens egen-kapital	400

INDLEDNING

1. Fra krigsudbruddet i 1939 til kapitulationen den 5. maj 1945.

1939.

Ved krigens udbrud i september 1939 havde Danmark gennem de seneste år været inde i en stigende økonomisk konjunktur, eksporten nød godt af oprustningen i udlandet, valutareserven var tilfredsstillende, og nationalbanken havde i februar nedsat diskontoen fra 4 til 3½ pct. Også det københavnske erhvervsliv var i god gænge; eksempelvis var der i august 7.700 lejligheder under opførelse mod 3.600 på det tilsvarende tidspunkt i 1938. Arbejdsløsheden i hovedstaden var den laveste i mange år; ved udgangen af august 10,0 pct. mod 16,2 pct. i august 1938. Skatterne gik godt ind, og der var en jævn stigning i salget af gas og elektricitet.

Krigsudbruddet satte brat bom herfor. Der indtraf hurtigt en uheldig udvikling i forholdet mellem eksport- og importpriser og heraf følgende stigning i engrospriserne, svækkelse af valutareserverne med påfølgende diskontoforhøjelse og faldende obligationskurser. For Københavns vedkommende gav de fantastisk stigende fragter sig omgående udslag i en højere kulpris, og de stigende priser, som i det hele taget gjorde sig gældende for de udenlandske varer, medførte ekstraordinære udgifter for kommunen. Hertil kom de byrder, som blev og i den kommende tid måtte forudses at ville blive pålagt kommunen ved foranstaltninger til civilbefolkningens beskyttelse mod luftangreb.

I erkendelse af de forestående vanskeligheder nedsattes i begyndelsen af september et *fællesudvalg vedrørende ekstraordinære foranstaltninger (vel-færdsudvalget)*, der også omfattede repræsentanter for Frederiksberg og Gentofte, og som fik til opgave at forberede og om fornødent at iværksætte sådanne ekstraordinære foranstaltninger, som måtte anses for nødvendige for at sikre hovedstadens trivsel. I udvalget forhandlede under hele krigen en række sager af fælles interesse for hovedstaden; først og fremmest drejede det sig om stillingtagen til rationeringsbestemmelser og priser for gas og elektricitet, luftværnsforanstaltninger og en række forhold til værnemagten, f. eks. indkvartering af de fremmede tropper. Endvidere kan nævnes byens forsyning med mælk og kartofler, spildindsamlingen m. m.

Med hensyn til *administrationen af de ekstraordinære opgaver*, der måtte

opstå af krigsforholdene, valgte magistraten en anden fremgangsmåde end under den 1. verdenskrig, hvor disse sager samledes i et særligt dyrtidskontor. Opgaverne blev denne gang henlagt til de institutioner, hvor de efter deres art nærmest hørte hjemme; administrationen af levnedsmiddelrationeringen m. m. blev således henlagt til statistisk kontor (folkeregistret) og brændselsrationeringen til belysningsvæsenet indtil juli 1951, hvor den overførtes til statistisk kontor ¹⁾).

Krigen aktualiserede spørgsmålene om *civilbefolkningens beskyttelse mod luftangreb og evakuering*. I december 1937 havde et magistratsudvalg (Københavns kommunes luftværnsudvalg) afgivet en betænkning, der navnlig omfattede problemer i forbindelse med de tekniske værker, og i september 1938 var der i h. t. lov af 29. april 1938 om beskyttelse af civilbefolkningen mod følgerne af luftangreb nedsat et *fællesudvalg til udarbejdelse af en endelig samlet luftbeskyttelsesplan for det storkøbenhavnske luftbeskyttelsesområde*. Fællesudvalget, der foruden de tre hovedstadskommuner omfattede alle de øvrige kommuner i Københavns amtsrådskreds, havde nedsat et *teknisk råd* med politidirektøren, der var øverste leder af hele det storkøbenhavnske civile luftbeskyttelsesområde, som formand. Rådet fik overladt den nærmere udarbejdelse og samling af planerne. I januar 1939 havde brandchefen fremsendt planer for brandslukningstjeneste, gasbeskyttelse, rednings- og rydnings-tjeneste til det tekniske råd. Forsøgsvis var der i februar 1939 foretaget en frivillig pulterkammerrydning i enkelte kvarterer i den indre by. I september 1939 forelå der fuldt udarbejdede planer for København for alle luftbeskyttelsesgrenene; en del foranstaltninger var gennemført, og for de øvriges vedkommende blev nu al mulig kraft sat ind på at få dem færdiggjort. Der oprettedes 18 sanitetsstationer i Storkøbenhavn til modtagelse af sårede i tilfælde af luftangreb. Stadsingeniørens direktorat, der blandt andet havde udarbejdet forslag til dækningsgrave, udførte i februar 1940 en dækningsgrav i Østre Anlæg som prøveanlæg.

I efteråret 1939 opstilledes 27 sirener i København, og i april 1940 var de 107 sirener, som de daværende planer regnede med, opstillet i Storkøbenhavn. Sandsække til beskyttelse af offentlige bygninger, særlig på Slotsholmen, opmagasineredes. En mørklægningsøvelse for det storkøbenhavnske luftbeskyttelsesområde var planlagt til afholdelse omkring midten af april, men bortfaldt som følge af besættelsen.

En husvagsordning var påbegyndt i 1939, og i 1940 var der i Storkøbenhavn beskikket ca. 40.000 husvagter i beboelsesejendomme.

Hvad *evakueringen* angik havde en under politidirektøren arbejdende sektion udarbejdet en *evakueringsplan for Storkøbenhavn*. Denne plan tog alene sigte på evakuering af gamle med egen husstand samt af den del af befolkningen, der boede i særlig udsatte bydele. De gamle påtænkte evakueret

¹⁾ Iøvrigt nedsatte kommunalbestyrelsen den 11. april 1940 et udvalg, der fik til opgave at yde bistand ved gennemførelsen af foranstaltninger vedrørende tilvejebringelse og fordeling af indenlandsk og udenlandsk brændsel.

til andre byer, de øvrige indbyggere til byens opland, dog ikke længere væk end at de pågældende kunne passe deres daglige arbejde i storbyen.

Da krigen udbrød, lå kommunen kun inde med kul til 2–3 måneders forbrug, og såvel København som Frederiksberg kommune rettede indtrængende henstillinger til borgerne om at spare på vand, gas og elektricitet. Med visse undtagelser indførtes fra 5. september 1939 forbud mod at anvende benzin og brændselsolier til drift af private personautomobiler og motorcykler m. m., benzinrationering indførtes den 18. september. Kort efter kom de første rationeringer af gas og elektricitet. Lysreklamerne slukkedes, butiksvinduerne henlå efter almindelig lukketid i mørke, og gadebelysningen indskrænkedes. Fra midt i oktober sluttede statsradiofonien af sparehensyn sine udsendelser kl. 23. Sukkerrationering indførtes i oktober, og fra midten af december rationeredes kaffen og teen. Ved lov af 30. oktober 1939 indførtes huslejestop, således at forhøjelser af huslejen skulle godkendes af kommunalbestyrelsen; men det blev dog ikke noget større antal sager, der i de kommende år kom til magistratens afgørelse.

1940.

Til de af krigen forårsagede vanskeligheder kom nu yderligere den strenge vinter; København havde uafbrudt frostperiode fra 15. januar til 21. februar. På brændselets område førte forholdene på grund af de svigtende tilførsler til nye restriktioner, opvarmningen af sporvognene ophørte i januar, og kørehastigheden og vognantallet nedsattes; den 11. april indstilledes natdriften og genoptoges først i marts 1952. Fra 12. februar skulle varmtvandsforsyningen lukkes, stuetemperaturen måtte overalt højst være 18° celcius og skulle nedsættes om natten. Forsamlingslokaler, museer, biografteatre og kirker måtte kun opvarmes til 10°, og restaurationerne skulle lukke senest kl. 24.

Arbejdsløsheden i hovedstaden var jævnt stigende, men nåede først i februar 1940 med 24 pct. op over månederne i året forud; i byggefagene steg arbejdsløshedsprocenten til 50. Stigningen i arbejdsløshedstallet måtte dog stort set henføres til de klimatiske forhold, og adskillige fag, der producerede konsumvarer for hjemmemarkedet (tekstil, beklædning og fodtøj), havde endog i vintermånederne stigende produktion. Hertil bidrog, at varelagrene ved krigens udbrud var ret betydelige, således at der for industrien som helhed ikke skete nogen følelig nedgang i produktionen, selvom lagrene ikke straks kunne forøges ved tilførsler udefra.

De vanskelige forhold, de stærkt stigende udgifter og usikkerheden fremover førte til, at borgerrepræsentationen i sit møde den 28. marts 1940 vedtog at udskrive indkomstskatten for 1940/41 med grundbeløbet + 20 pct. Yderligere blev det samtidig med vedtagelsen af budgettet for 1940/41 besluttet at forhøje den kommunale indkomstskat for 1939/40 med 10 pct. Forhøjelsen,

Nedgang til offentligt tilflugtsrum. Opført 1940 ved Helligåndskirken.

der ansloges til at ville indbringe ca. 6 mill. kr. og skulle opkræves som en ekstraskat pr. 1. april 1940, skyldtes ikke mindst regnskabsårets betydelige udgifter til gennemførelse af den foreløbige luftbeskyttelsesplan, det midlertidige løntillæg til tjenestemændene og dækningen af de forøgede forsorgsudgifter.

Tysklands overfald på Danmark om morgenen den 9. april 1940 blev indledningen til, at nye ubehageligheder og vanskeligheder tårnede sig op for landet som helhed, og ikke mindst for hovedstaden og dens borgere. Det begyndte med forordning om mørklægning kl. 19–5 og forbud indtil videre mod privat motorkørsel i mørklægningstiden, forbud mod alle offentlige møder (undtagen gudstjenester) og offentlige optog, sammenstimlen og enhver art af demonstration. De militære anlæg, forterne, orlogsværftet og kasererne m. v. blev besat, og tyskerne beslaglagde herudover enkelte større hoteller og forskellige andre bygninger, f. eks. Vægtergården, Shellhuset og Vesterport. Medens officererne tog bopæl på de beslaglagte hoteller, fandt indkvartering af menige soldater blandt andet sted i forskellige skoler. Udover mørklægningen blev luftbeskyttelsesplanerne på adskillige andre områder omgående sat i kraft. Der indkaldtes C.B.-mandskab, organiseredes en varslingstjeneste (bl. a. daglige sireneprøver) og indrettedes offentlige beskyttelsesrum og dækningsgrave. Husejerne beordredes til at rydde kælderrum og indrette disse til beskyttelsesrum, og pulterkammerrydning blev påbudt i Storkøbenhavn i slutningen af maj og skulle være gennemført inden 15. juni. Arbejdet med evakueringen blev derimod umiddelbart efter besættelsen stand-

set efter tysk ordre under henvisning til, at man udfra de i Tyskland gjorde erfaringer ikke ønskede, at der her i landet blev truffet forberedelser til evakuering af den danske civilbefolkning; det blev først genoptaget i efteråret 1943.

Rationeringsbestemmelserne udvidedes og skærpedes; margarinen rationeredes fra 15. april (for iøvrigt at forsvinde fra markedet ved udgangen af 1940), franskbrød og hvedemel fra den 2. september, rugbrød fra den 16. september og smør fra den 8. november. Omfattende begrænsninger af vandforbruget blev påbudt fra 16. maj. Personautomobilkørsel, turist- og skolevognskørsel ophørte den 1. maj, og fra samme dato indstilledes omnibuskørslen på Strøget. Hen på sommeren var det almindeligt at se små varebiler med hesteforspand, og den 12. september fik Taxa lov til at køre med hestedrosker; den første fabrikation af trægsgeneratorer til lastautomobiler var iøvrigt allerede påbegyndt i december 1939.

Som led i sparebestræbelserne sluttede statsradiofonien fra midt i september sine udsendelser kl. 21 (forlænget med et kvarter fra 4. oktober).

Sommertid indførtes 15. maj og i hvert følgende år til og med 1948.

For at sikre hovedstadskommunerne den nødvendige forsyning med kartofler oprettedes i september 1940 *A/S Storkøbenhavns Kartoffelcentral*, i hvis bestyrelse kommunen var repræsenteret ved 3 medlemmer valgt af borgerrepræsentationen; angående selskabets virksomhed, se side 160.

På grund af de usikre trafikforhold og den ekstraordinære situation bestemte kommunalbestyrelsen, at tjenestemændene ikke uden særlig tilladelse måtte holde ferie udenfor Sjælland, og det personale, der havde en opgave under luftværnet at varetage, måtte ikke uden særlig tilladelse tilbringe hverken fridage eller ferie udenfor det storkøbenhavnske luftbeskyttelsesområde.

Natten mellem den 6. og 7. juli 1940 indtraf den *første luftvarsling* i København, og denne gav anledning til udstedelse af en bekendtgørelse om forbud mod privat telefonering under luftalarm og indtil 1 time efter afvarsling.

Boligbyggeriet havde gennem hele 1940 en faldende tendens; ved årets begyndelse var der i København 5–6.000 lejligheder under udførelse, omkring 1. september var antallet dalet til 3.600 og ved årets udgang til 2.900. I hele 1940 blev der kun påbegyndt 2.700 nye lejligheder mod 9.700 i 1939.

Arbejdsløsheden var i hver eneste af årets måneder højere end på de tilsvarende tidspunkter i 1939; i sommermånederne nåede ledigheden i hovedstaden op over 20 pct. og var rundt regnet dobbelt så høj som i sommeren 1939. Ved udgangen af 1940 udgjorde hovedstadens samlede arbejdsløshedstal 64.600 mod 48.400 ved udgangen af 1939. Stigningen i arbejdsløsheden svarede imidlertid ikke til tilbagegangen i produktionen, idet et betydeligt antal danske arbejdere havde taget arbejde i Tyskland; indtil 1. november var alene fra København ca. 14.000 arbejdere rejst sydpå. Og hertil kom, at

der var indført frivillig arbejdsfordeling, hvilket også bidrog til at formindske arbejdsløsheden.

Under disse forhold var det ikke underligt, at budgetdebatten i borgerrepræsentationen i efteråret 1940 i høj grad kom til at dreje sig om at søge udveje til arbejdsløshedens nedbringelse. Vel var der i forsamlingen enighed om, at foranstaltninger til imødegåelsen af arbejdsløsheden i første række var en statsopgave, men at man ikke anså den for kommunen uvedkommende fremgik blandt andet af, at der stilledes forslag om en arbejdsplan for det kommende finansår – altså for 1941–42 – til et samlet beløb af 65,3 mill. kr. Da de nærmest foregående års arbejdsplaner havde været på 20–28 mill. kr., var det et tydeligt udtryk for en ekstraordinær indsats fra kommunens side for at fremme beskæftigelsen. Københavns kommunes kommende beskæftigelsesplan omfattede kloak- og gadearbejder, anlæg af spadsereveje, bygning af aldersrenteboliger og sanering af usunde boligkvarterer m. m.

Resultatet af statens *folketælling* den 5. november 1940 viste for Københavns kommune et folketal på 700.500 mod 692.000 ved krigens udbrud. Tilvæksten skyldtes udelukkende fødselsoverskuddet; flytningsstatistikken viste endog en fraflytning fra byen på 2–3.000. Set udfra boligsynspunktet var dette for så vidt gunstigt; ganske vist var der endnu i november 1940 5.300 ledige lejligheder, mærkværdig nok flere end i efteråret forud, men herefter dalede tallet stærkt, og ved krigens ophør fandtes der praktisk taget ingen ledige boliger i København.

I sommeren 1940 påbegyndtes i København en *spildindsamling*, der fortsattes gennem alle krigsårene. Indsamlingen varetoges af »A/S L.A.B.s Spildindsamling i København og Omegn«, hvis aktiekapital blev tilvejebragt dels af staten og hovedstadskommunerne, dels af landsforeningen til arbejdsløshedens bekæmpelse. Indsamlingen omfattede dels det såkaldte »tørre spild« d. v. s. metaller, ben, klude, flasker o. l., dels »vådt spild«, d. v. s. madaffald. Det tørre spild anvendtes som råstoffer i erhvervene og afsattes uden vanskeligheder til stabile priser, hvorimod det våde spild, der anvendtes som svinefoder, var underkastet stærke sæsonmæssige svingninger i henseende til pris- og afsætningsmuligheder. Ved spildindsamlingen beskæftigedes fortrinsvis langvarigt arbejdsløse, ca. 300 årlig.

1941.

Vinteren 1940–41 blev ligesom året før en streng og langvarig frostperiode, og kulden medførte, at mange skoler midlertidigt måtte lukke fra sidst i januar. Byggevirksomheden gik praktisk talt i stå, og indenfor jordarbejde, bygnings- og møbelindustrien nåede hovedstadens arbejdsløshedsprocent op på 53,5.

Et stort lyspunkt for Københavns kommune var det gode *financielle resultat*; trods stærkt forøgede udgifter sluttede 1940–41 med et drifts-

overskud på 2 mill. kr., og da der af det foregående års overskud overførtes 4,6 mill. kr. til bestridelse af luftværnsforanstaltninger i 1940–41, fremkom der et samlet overskud på ca. 6,6 mill. kr. Ved vedtagelsen i februar 1941 af budgettet for 1941–42 besluttedes det under hensyn til fremtidens uvisse økonomi at udskrive den kommunale indkomstskat med grundbeløbet + 20 pct.

Efter vinterens ophør blev der i foråret 1941 sat energisk ind på at få *arbejdsløsheden* bragt ned. Statens beskæftigelsespolitik blev tilrettelagt ved en række love – nævnes kan loven om midlertidig fordeling og regulering af arbejde, der for Københavns vedkommende i 1941 kom til at omfatte ca. 50.000 og skaffede beskæftigelse til ca. 12.000 arbejdere; endvidere lovene, der gav tilskud til bygningsstandsættelser og til varmeisolering m. m. af beboelsesejendomme. Foruden at fremme beskæftigelsen skulle varmeisoleringsarbejderne muliggøre en betydelig brændselsbesparelse. Hertil kom lovene, der omfattede egentlige offentlige arbejder, bl. a. lov om ungdomslejligheder og om iværksættelse af offentlige arbejder og beskæftigelse af arbejdsløse. Disse love tog sigte på mennesker, der vanskeligt kunne finde arbejde på anden måde. Kommunens egen beskæftigelsespolitik viste sig ved en række vej- og kloakarbejder, parkanlæg m. v., hvortil kom større projekter som bygning af aldersrenteboliger, skolebyggeri, opførelse af beboelsesejendomme m. m. Fra januar til maj 1941 faldt antallet af arbejdsløse fra 58.700 til 33.000, og herefter dalede tallet yderligere. En ændring i reglerne for, hvilke personer der skulle optælles som ledige og indgå i statistikken, vanskeliggør dog en direkte sammenligning af tallene januar–maj med juni–december. Til det faldende antal arbejdsløse bidrog også det betydelige antal danske arbejdere, der rejste til Tyskland; omkring 1. oktober 1941 anslog man tallet alene for hovedstaden til 18.000. Hertil kom udvandringen til Norge, der dog ikke var talmæssig belyst, og endelig at adskillige af hovedstadens arbejdere fik beskæftigelse i provinsen.

Bemærkelsesværdig var forskydningen af arbejdsløshedstallene til ugunst for hovedstaden, i september 1939 var dennes andel af hele landets arbejdsløshed 37,3 pct., men på samme tidspunkt i 1940 og 1941 henholdsvis 44,3 og 46,1 pct., et udtryk for landbrugets relativt gode indtjeningsmuligheder i modsætning til erhvervslivet i storbyen, der blev hårdt ramt ikke mindst på grund af vanskelighederne ved fremskaffelse af råstoffer.

Forholdene skærpedes i løbet af 1941, og *varemangelen* voksede efterhånden som lagerbeholdningerne på stadig flere områder blev udtømt. Indekstallet for industriens produktion af konsumvarer viste et fald på 25 pct. under krigen. For restauranter indførtes fra 8. april en række serveringsbegrænsninger, og kort efter bestemtes det, at tirsdag skulle være kødløs dag på restauranterne.

I sommeren 1940 var kommunen kommet ind på at stille nogle ubenyttede kommunale arealer indenfor bygrænsen til rådighed for *nyttehaver* (kartoffel-

dyrkning o. l.). Benyttelsen af jorden var gratis, men der skulle svares et mindre beløb for administrationen til kolonihaveforbundets Københavnskreds. I 1942, hvor antallet af nytehaver var størst, drejede det sig om ca. 6.000 jordlodder. Bestemmelserne er iøvrigt stadig gældende, men i de senere år har betydningen været stærkt aftagende.

De vanskelige tilførsler for brændslet førte til stadige skærper af gas- og lysrationeringen. Et udtryk for knapheden på brændsel – omend i det små – var *kokspilningen*. Den begyndte i marts 1940 på det opfyldte areal på Amager, og det drejede sig om oppilning af uforbrændte koks, som fra bedre brændselstider var ført ud på lossepladsen sammen med skraldet. Omkring 1. oktober 1940 var ca. 1.000 arbejdsløse beskæftiget hermed, men herefter var tallet stærkt aftagende; ialt blev der på Amager pillet ca. 80.000 hl. koks. I efteråret 1941 arrangeredes en opgravning af pillekoks i den nyanlagte, men langtfra fuldførte Valbypark, hvor der, efter at hele parken var gennemgravet, ved arbejdets afslutning i 1945 ialt blev pillet ca. 350.000 hl. koks og havde været beskæftiget ca. 3.500 personer. Her og på andre lignende arealer blev der opgravet tilsammen opimod $1\frac{1}{2}$ mill. hl. Hen på sommeren 1945 var kokspilningen i kommunens parkarealer endelig afsluttet.

1942.

Vinteren 1941–42 blev igen en »fimbulvinter« – den tredie i træk – og i København målttes den laveste temperatur siden 1893; hovedstadens forsyning med mælk foregik tildels med slædetransporter. Arbejdsløsheden indenfor jordarbejde og bygningsindustri måtte selvsagt under sådanne forhold blive af betydeligt omfang, men som helhed var beskæftigelsen dog forbavsende høj.

Den stærke *stigning i priserne*, der navnlig var indtrådt i krigens første år, voldte kommunalbestyrelsen bekymringer, navnlig som følge af de forøgede udgifter til understøttelser og lønninger. Prisudviklingen fra oktober 1939 og til januar 1942 ses af nedenstående tal:

1935 = 100	Detailpristal	Engrospristal
oktober 1939	111	132
— 1940	145	185
— 1941	162	207
januar 1942	162	211

Byggeprisindexets udvikling var følgende (1945 = 100): 1. jan. 1940: 128; 1. jan. 1941: 150 og 1. jan. 1942: 163.

Under disse forhold mente kommunalbestyrelsens flertal, at indtægterne burde forøges, hvilket fandt sted på den måde, at den kommunale indkomstskat for 1942–43 blev udskrevet med grundbeløbet + 35 pct., men derimod bibeholdtes de lave sporvogns- og hospitalstakster og uændrede priser for gas- og elektricitet til husholdningsbrug.

Arbejdsplanen for 1942–43 blev vedtaget med et beløb på 57 mill. kr., og da der af planen for 1941–42 var $\frac{1}{3}$ tilovers, var det meget betydelige beløb, der blev stillet til rådighed til imødegåelse af arbejdsløsheden. Hertil kom, at den længe før krigen påtænkte *sanering af Adelgade-Borgergade-kvarteret* var bragt endelig i orden ved borgerrepræsentationens vedtagelse af projektet den 26. februar 1942 ¹⁾. Ved sagens sluttelige behandling i forsamlingen blev den af socialdemokratiets ordfører betegnet som en stor sag »– vel den største indsats af vor generation«. Beskæftigelsesmæssigt var den af betydeligt omfang, idet den var beregnet til 2,4 mill. arbejdsdage eller beskæftigelse for 8.000 mand i et år. Nedrivningen af de gamle ejendomme begyndte den 26. juni, men beklageligvis udviklede forholdene sig således, at handelsministeriet allerede den 28. august udstedte forbud mod yderligere nedrivning. Saneringen fik derfor ikke det omfang, man havde tænkt sig, idet den kun kom til at omfatte ca. $\frac{1}{3}$ af saneringsområdet, på hvilket der opførtes fem byggeforetagender: Christiansgården, Dronningegården, Sct. Annæ Palæ I, Tværhuset samt Værksteds- og Industrihuset. Disse fem byggeforetagender blev færdige til indflytning i 1943 og 1944. På grund af boligforholdene skulle der komme til at gå mere end et tiår, inden saneringsplanen blev taget op til fuldførelse.

Den 15. marts 1942 afholdtes en *luftværnsøvelse* i Storkøbenhavn, og herved åbenbarede en række mangler, navnlig for den eksterne meldetjenestes vedkommende: den del af meldingstjenesten, som formidlede skademeldingerne fra befolkningen til luftværnsmyndighederne. Dette medførte, at der oprettedes meldesteder, hvorfra særlig beskikkede meldevagter kunne modtage og videresende skademeldinger fra befolkningen til luftværnet. Meldevagts-hvervet blev pålagt som borgerligt ombud. I marts 1942 påbød en bekendtgørelse gennemførelse af *fabrikluftværn*; for de mindre virksomheder dog i form af udvidede husvagtordninger. Ved krigens slutning fandtes i København 575 fabrikluftværn, der tilsammen rådede over ca. 1.000 motorsprøjter, og antallet af udvidede husvagtordninger androg ca. 1.500.

Byggevirksomheden var i 1942 ganske tilfredsstillende; i hele året blev der fuldført 3.600 lejligheder, og da tilvæksten i folketallet i 1942 kun var 3.300, der fremkom ved et fødselsoverskud på 7.400 og et fraflytningsoverskud på 4.100 personer, var der endnu i 1942 ikke tale om egentlig boligmangel. Faktisk var det trods alle tidens vanskeligheder lykkedes i det hele og store at opretholde befolkningens boligstandard fra 1940, og den indskrænkning der havde fundet sted, var antagelig i det væsentlige foregået på den måde, at et antal ugifte enten midlertidig havde opsat ægteskabet eller indtil videre som gifte var blevet boende i hjemmet eller hos slægtninge. Men da boligreserven var så godt som opbrugt, og nybyggeriet var dalende, måtte det forudses, at der hen på efteråret 1943 ville mangle op imod 1.000 lejligheder i, at den hidtidige boligstandard kunne bevares.

¹⁾ Planerne var forberedt af en af den samlede magistrat i maj 1939 nedsat Saneringskommission.

En opgørelse i efteråret 1942 over *arbejdsløsheden* i hovedstaden gav et ret gunstigt resultat. Af ca. 200.000 organiserede arbejdere var sommeren igennem og endnu ved udgangen af oktober ca. 170.000 i arbejde, hvilket var ensbetydende med, at beskæftigelsen var nogenlunde den samme som i de i beskæftigelsesmæssig henseende ret gode år 1936–39. Sammenlignet med provinsen var beskæftigelsen i hovedstaden dog langt fra tilfredsstillende; i denne henseende var udviklingen fra 1940 fortsat, således at nu $\frac{3}{5}$ af arbejdsløsheden var koncentreret i hovedstaden.

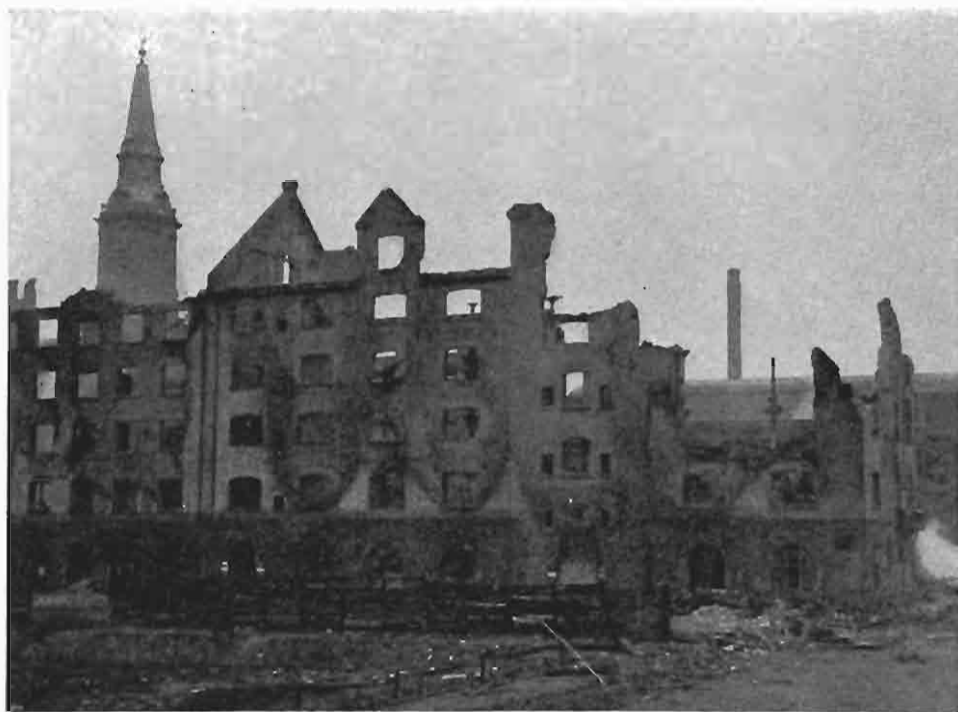
Som årsager til, at det lykkedes at opretholde en relativ høj beskæftigelse i København kan peges på den betydelige kommunale anlægsvirksomhed, de mange reparationsarbejder for håndværkerne i henhold til reparationsloven samt erstatningsproduktionen, altsammen arbejder der for så vidt var gode nok eller i alt fald nødvendige. Men meget væsentlige årsager til det høje beskæftigelsestal var rigtignok også de betydelige ordrer til Tyskland i forbindelse med en mere arbejdskrævende teknik. Hertil kom de mange, der arbejdede sydpå, ca. 5.000 organiserede og ca. 10.000 uorganiserede københavnske arbejdere, og endelig arbejdsfordelingen, der havde holdt ca. 8.000 i arbejde, som ellers ville være blevet afskediget. Det var navnlig inden for tobaks-, tekstil-, skotøjs- og konfektionsindustrien, loven om arbejdsfordeling havde haft virkning.

Brændselssituationen voldte stigende bekymring; for at spare på kullene var i marts måned gastrykket i de tre hovedstadskommuner nedsat, og gassens brændværdi blev forringet. Den 24. juli blev det meddelt, at der var truffet forberedelser til en omfattende *folkebespisning* (en plan herom var for så vidt allerede påbegyndt som en foreløbig ordning i 1941), hvis der skulle opstå en situation med gasmangel, eller andre forhold bevirkede, at befolkningen ikke var i stand til at lave varm mad i hjemmene. I første række var det folkekøkkenerne, der skulle være leverandører, men desuden blev der knyttet forbindelse med idrætshuset og en række private virksomheder indenfor fødevarerbranchen. Alt i alt var det meningen, at bespisningen skulle omfatte $\frac{1}{3}$ af hovedstadens befolkning. Det kan i denne forbindelse nævnes, at der i forsommeren 1944 blev truffet aftale mellem handelsministeriet, magistraten og restauratørernes organisationer, hvorefter alle restaurationer under en eventuel ekstraordinær situation skulle servere billige standardretter; der regnedes herved med en leverance på ca. 125.000 portioner daglig.

Et udtryk for *vareknapheden* var et påbud om begrænsningen af vinduesudstillingerne fra 1. december, der måtte ikke skiltes med en varerigelighed, som faktisk ikke var til stede; bestemmelsen ophævedes først i sommeren 1945.

1943.

Året 1943 begyndte som følge af brændelsvanskelighederne med en række nye restriktioner og dette til trods for, at forholdene med hensyn til

Christianshavn efter luftangrebet den 27. januar 1943.

brændsel var betydelig lettet ved den i sammenligning med de foregående tre år usædvanlig milde vinter. Fra den 9. januar begrænsedes yderligere elektricitetsforbruget i butikker og restaurationer, og butiksvinduernes oplysning blev forbudt. Teatre, biografer og radio skulle slutte kl. 22 (i sommerhalvåret kl. 22,30), restaurationer kl. 23, sporvogne og S-tog måtte kun køre til kl. 23,30, og på grund af forbud mod elektrisk opvarmning bortfaldt varmen i S-togene; alle disse bestemmelser trådte i kraft fra den 18. januar. Den 23. februar blev det påbudt at slutte offentlige møder kl. 22, dog måtte kirkelige møder fortsætte til kl. 22.30.

I marts måned blev der givet tilladelse til gravning efter pillekoks i Lersøparken; arbejdet afsluttedes hen på sommeren, efter at der var oppillet 18.000 hl.

Den 27. januar 1943 nedkastede *engelske flyvemaskiner* 32 bomber over Burmeister & Wains fabrik anlæg i Københavns havn. Fire bomber faldt på Islands Brygge (Njalsgade–Gunløgsgade), og da tre af bomberne var forsagere, beordrede luftværnschefen evakuering af kvarterets ca. 2.300 indbyggere. Også sukkerfabrikken »Phønix« og en fabrikbygning i Knippelsbrogade blev ramt og nedbrændte. Ialt blev 8 personer dræbt og 68 sårede. De ovennævnte 2.300 beboere i det bomberamte kvarter blev husvilde for kortere eller

længere tid. Københavns forsørgelsesvæsen bistået af D.K.B. (danske kvinders beredskab) udførte et stort og påskønnelsesværdigt arbejde ved uden varsel at fremskaffe husly og forplejning til et betydeligt antal af de udrømmede. Erfaringen viste, at der ved katastrofer af denne art tiltrængtes en nærmere ordning til løsning af de herhenhørende problemer, hvilket førte til, at der opbyggedes en særlig tjeneste indenfor civilbeskyttelsen, den såkaldte *socialtjeneste* (indenrigsministeriel bekendtgørelse af 3. august 1943 om indkvartering og forplejning m. v. ved rømning af beboelseslejligheder på grund af krigsmæssige begivenheder).

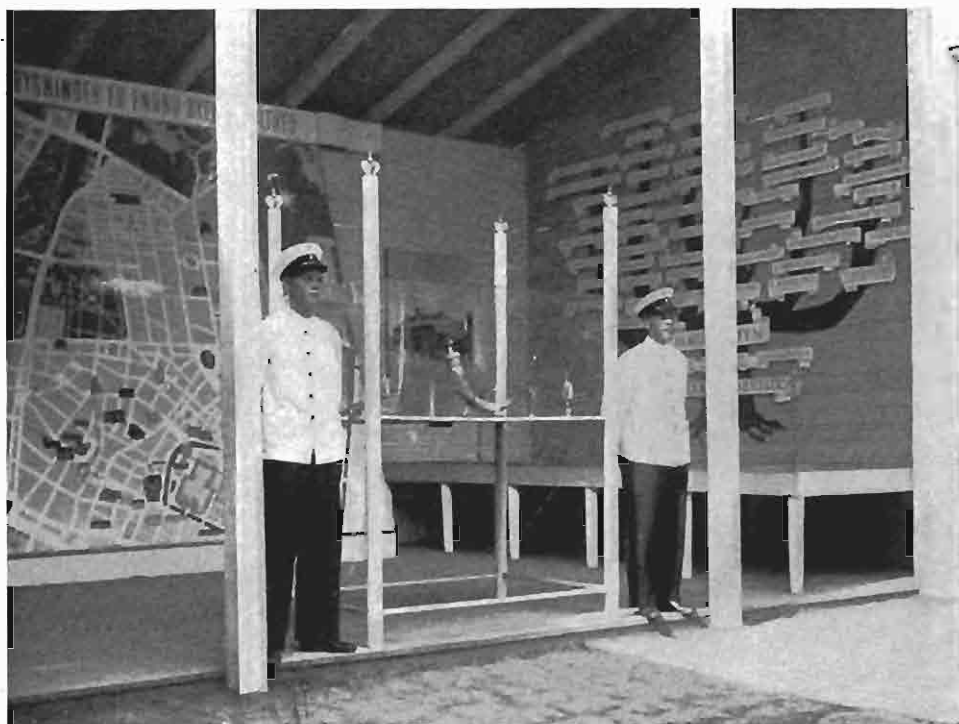
Luftangrebet gav iøvrigt anledning til en forøgelse i København af beredskabet indenfor den offentlige luftværnstjeneste såvel som på en række af byens virksomheder. Luftværnet rettede en indtrængende henvendelse til det fælleskommunale udvalg om forøgelse af brandvæsenets faste mandskab og af materiellet, hvilket året efter resulterede i visse udvidelser og nyanskaffelser. Fra slutningen af maj blev Københavns brandchef fælles overleder for Storkøbenhavns forskellige brandkorps, en ordning der gjaldt til ind i 1945.

Varemangelen blev mere og mere følelig, og lagrene af manufakturvarer og af mange andre ting var ved at være udtømt. Befolkningen måtte give afkald på vigtige varer, og varekvaliteten blev dårligere. I januar lukkedes adskillige slagterbutikker midlertidigt grundet på kødmangel. Den 2. februar blev det påbudt at vise størst mulig sparsommelighed med anvendelsen af indpakningspapir, og i marts påbegyndtes en landsomfattende kludeindsamling til fabrikation af en del vigtige beklædningsvarer. I maj indførtes købekort for kød og flæsk for at opnå en nogenlunde rimelig fordeling mellem køberne.

De oplysninger, der i foråret forelå om *kommunens driftsregnskab* for 1942–43 – det endelige resultat blev et overskud på 17,8 mill. kr. – førte til, at den kommunale indkomstskat for 1943–44 blev udskrevet med grundbeløbet + 25 pct., altså en skattelettelse i forhold til året før. Hertil kom, at der samtidig gennemførtes skattenedsættelse for de lavere indtægtsgrupper og en forhøjelse af børnefradragene for den kommunale skats vedkommende.

Efter anmodning fra de samvirkende sjællandske landboforeninger foranstaltede kommunen i forbindelse med *Bellahøj-dyrskuet* i dagene 1.–4. juli en særlig *kommunal udstilling* på en del af dyrskueterrænet. Udstillingen, der fik navnet *By og Borger*, var tænkt som en jubilæumsudstilling, idet det var 500 år siden, at Christoffer af Bayern havde givet København dens 3. stadsret. Ved modeller, fotografier, kort og tegninger m. v. gav man en kort og klar beskrivelse af byens historie siden 1443 og illustrerede den udvikling, der i de senere tider havde fundet sted indenfor forskellige kommunale institutioner. Endvidere forevistes en film om byen og de kommunale institutioner i forbindelse med karakteristiske situationer af byens liv.

Ved handelsministeriets foranstaltning var der i november 1939 nedsat et *prisudvalg* for København, Frederiksberg og Gentofte kommuner med den opgave at følge prisudviklingen og yde bistand ved overholdelsen af de gæl-

Udstillingen »By og Borger« på Bellahøj i juli 1943.

dende bestemmelser om priser m. v. Prisdirektoratet varetog dog i de første år selv priskontrollen i Storkøbenhavn, men i 1942 fik prisudvalget overdraget kontrollen med priserne for hoteller og restauranter, og i august 1943 overtog udvalget kontrollen med detailhandelens priser i de tre kommuner. Tilsynet udøvedes gennem 8 kontrollører, der ved besøg i detailforretninger dels undersøgte indgåede klager, dels foretog stikprøvevis kontrol. I det væsentlige var der tale om småforseelser, der kunne afgøres ved advarsler til sælgerne, ofte i forbindelse med tilbagebetaling af den oppebårne overpris. I 1944 udvidedes udvalgets virksomhed ved kontrol med overholdelse af prisstoppet for pensionater og lignende. Begivenhederne den 19. september 1944 (jfr. det følgende) førte til en yderligere udvidelse af kontrollen ved ansættelse af flere kontrollører. Prisudvalget fortsatte i årene efter krigen, indtil det bortfaldt ved lov om pris aftaler m. v. af 14. november 1952.

Byggevirksomheden opretholdtes stadig på et forbavsende højt niveau; i perioden november 1942 – oktober 1943 fuldførtes i København 3.600 lejligheder eller flere end i den tilsvarende periode det foregående år, og lejlighedstallet under udførelse den 1. oktober 1943 var 4.800 mod 4.300 på samme tidspunkt i 1942. Der må dog hertil bemærkes, at byggeforetagendernes opførelsestid på grund af materiale vanskeligheder var forlænget med ca.

50 pct., og at de nybyggede lejligheders udstyr var ringere end standarden før krigen.

Folketallet den 5. november 1943 optaltes til 714.600 eller en stigning i løbet af et år på 3.300. Dette sidste tal fremkom ved et fødselsoverskud på 7.400, og et indvandringsoverskud på $\div$ 4.100, altså en for boligefterspørgslen gunstig udvikling. Men antallet af ledige lejligheder var dalet til knap et par hundrede, og at opdrive en ledig butik endsige et kontor- eller lagerlokale eller et værksted var så godt som ugørligt. Fremlejenævn oprettedes ved lov af 29. maj 1943, hvortil henvistes sager vedrørende lejemaal om enkelte værelser og om møbleret lejlighed eller del af en sådan. Nævnet ophævedes i 1955.

Der var en almindelig følelse af, at situationen var ved at tilspidse sig, og at den kommende tid ville forøge vanskelighederne for byggeriet. Kapaciteten indenfor kommunens husvildeafdeling var stærkt anspændt, og navnlig havde familier med børn stigende vanskeligheder ved at finde en bolig. Kommunalbestyrelsen følte sig under disse forhold foranlediget til i en skrivelse af 13. september 1943 at rette henvendelse til indenrigsministeriet om at tilvejebringe regler, der i nogen grad kunne afbøde vanskelighederne. F. eks. pegede man på indførelse af fremlejepræmier, forbud mod at enligstillede, der ikke hidtil havde været selvstændige lejlighedsindehavere, lejede egen lejlighed m. m. Den socialdemokratiske gruppe mente endda, at tiden måtte være inde til som en midlertidig nødhjælp gennem et særligt offentligt organ at indføre en art tvungen anvisning af alle ledigblevne lejligheder. Knapheden på byggematerialer, der efterhånden omfattede tømmer, bygningsjern, søm og cement, førte iøvrigt til nye restriktioner. Således blev det ved handelsministeriel bekendtgørelse af 29. juli 1943 forbudt at opføre sommerhuse og feriehytter, at foretage udvidelse af enhver art af beboelsesbygninger samt at bygge forlystelsesetablissementer, restaurationer, hoteller, boder, kiosker, bade- og lysthuse m. v.

Arbejdsløsheden var trods stigende materiale-mangel og andre vanskeligheder i 1943 endog lavere end i 1942. I hovedstaden var arbejdsløshedsprocenten i sommermånederne 4–5, i oktober-november godt 8 og endnu i december knap 12. I provinsen var arbejdsløsheden endda adskillig lavere, og beskæftigelsen var så høj som aldrig før. Det var dog ved at gå op for befolkningen, at højkonjunktoren hvilede på et mildest talt ustabilt grundlag, skabt som den var ved arbejdet for tyskerne, den arbejdskrævende teknik, erstatningsproduktionen og de i udlandet beskæftigede. Der kunne nok være grund til at grue for den dag, da erhvervslivet skulle omstilles til fredsproduktion, og hvor indtjeningsmulighederne måtte befrygtes at blive stærkt formindsket. Magistraten fandt det under disse omstændigheder nødvendigt at udarbejde en *beredskabsplan* til imødegåelse af den forventede store arbejdsløshed efter krigen; denne plan færdigbehandlede af borgerrepræsentationen i januar 1945 (se det følgende).

I løbet af 1943 fandt en række voldsomme begivenheder sted, der ligesom

dannede indledning til de næste års terror og voldshandlinger. Den hidtil forløbne tid siden besættelsen den 9. april 1940 havde naturligvis for København og for bystyret betydet utallige vanskeligheder og ubehageligheder på grund af samarbejdet med besættelsesmagten og de krav, som denne stillede. Men det var dog først i 1943, at borgerne for fuldt alvor kom til at mærke, hvad det ville sige at være besat af fjendtlig magt.

En række *sabotagehandlinger* mod forskellige københavnske fabrikker, mod jernbanerne og den tyske værnemagt nåede en foreløbig kulmination med ødelæggelsen af Forum den 24. august. Fra regeringen og samarbejdsudvalget var der den 21. august udsendt et opråb, hvori befolkningen under henvisning til den senere tids begivenheder af faretruende karakter opfordredes til ikke at lade sig provokere til uoverlagte handlinger og til at vise ro og besindighed. 400 tillidsmænd fra hovedstadens faglige og politiske organisationer vedtog få dage efter en resolution til hovedstadens arbejdere, hvori disse opfordredes til kun at følge de paroler, som udstedtes af de ansvarlige organisationer. Også dansk erhvervslivs hovedorganisationer udsendte et opråb med tilslutning til regeringens appel til befolkningen.

Men vendepunktet var indtrådt, befolkningens tålmodighed var udtømt, og tyskerne var indstillet på at gå hårdt frem. Den 28. august 1943 afslog regeringen en række tyske krav om indførelse af undtagelsestilstand og spærretid, forbud mod strejker, indførelse af tysk pressezensur, standretter og dødsstraf for sabotage. Den tyske øverstbefalende proklamerede da militær undtagelsestilstand i hele landet, og denne blev først ophævet den 6. oktober. Hærens og flådens officerer og mandskab interneredes (men hjemsendtes i oktober), og der indførtes spærretid fra kl. 21 til 5 (der vedvarede til 10. februar 1944) og foretoges talrige arrestationer (heriblandt også medlemmer af borgerrepræsentationen). Ministeriet Scavenius trådte tilbage, og noget nyt ministerium udnævntes ikke; indtil krigens ophør lededes ministerierne af departementscheferne og generaldirektørerne. Den 2. oktober indledtes aktionen mod de danske jøder; en del arresteredes og førtes til koncentrationslejren i Theresienstadt, men størsteparten lykkedes det som bekendt at flygte til Sverige.

Københavns kommune fik i efteråret tyskernes vrede at føle ved en række *bøder* på ialt 8½ mill. kr., der på hele hovedstadsområdet vegne blev afkrævet byen som følge af angreb på tyske soldater og sabotagehandlinger; i september drejede det sig i et tilfælde om 1 mill. danske kr. og i et andet tilfælde om ½ mill. kr. I oktober måned måtte kommunen betale 5 mill. kr. som følge af et attentat i café »Mokka«, hvor 3 tyskere dræbtes og 22 såredes, alle tilhørende besættelsesmagten. Endelig måtte kommunen i december udrede en bod på 2 mill. kr. i anledning af, at en tysk soldat var skudt ned i Vester Voldgade.

I efteråret 1943 blev *evakueringsarbejdet* efter at have ligget stille i over tre år taget op igen. Oplysningerne fra udlandet tydede i høj grad på, at krigens

udvikling havde nødvendiggjort evakuering i ikke ringe omfang, og den modstand, der fra tyskernes side havde været mod evakueringsarbejdet, var nu bortfaldet. Krigsårenes erfaringer havde vist, at evakueringen måtte tilrettelægges efter andre retningslinier og måtte føres til bunds, således at kun de personer, hvis arbejde ikke kunne undværes til livsvigtige funktioner, blev tilbage i den evakuerede by. Dette medførte, at de evakuerede måtte spredes over meget store områder. I København udarbejdedes de nye planer af evakueringssektionen under ledelse af luftværnschefen. Der blev organiseret en særlig forplejningstjeneste, der dels skulle sikre forplejningen af de personer, der ikke kunne forlade byen og dels af de evakuerede under transporten og efter indkvarteringen.

Hvad *luftværnet* angår, var det blevet udbygget ved opførelse af 19 underjordiske lederstationer og et stort antal meldestationer.

1944.

Året 1944 blev for hovedstaden – som for landet iøvrigt – krigens uhyggeligste år, hvor den ene voldsomme begivenhed efter den anden opskræmte og rystede borgernes sind; mord og drab, henrettelse af sabotører, likvidering af stikkere og andre håndlangere for tyskerne, voldshandlinger, også overfor ganske sagesløse personer, røveri og ran blev dagligdags begivenheder. Kulminationen blev »folkestrejken« i juni-juli og politiets arrestation og bortførelsen af et større antal politifolk til Tyskland i september.

Straks ved årets begyndelse den 5. januar 1944 offentliggjorde de samarbejdende politiske partier en udtalelse, i hvilken man fordømte den stigende attentatvirksomhed og de modstående anskuelsers stræben hinanden efter livet. Men alle henvendelser i så henseende var uden virkning. I årets første måneder ødelagdes eller beskadigedes en række københavnske virksomheder og fabrikker ved sabotage, og tilsvarende udøvedes *schalburgtage* overfor andre. Af større *sabotageødelæggelser* kan nævnes: sammenstyrtning af montagehallen hos Burmeister & Wains afdeling ved Wilders Plads og ødelæggelsen ved firmaets afdeling på Christianshavn samt i fabrikbygningen, Teglsolmsgade (bl. a. Always radio), sprængningen af General Motors kraftanlæg m. fl. Til gengæld ødelagdes eller beskadigedes ved *schalburgtage*: Studenterforeningen, Palladiums atelier i Hellerup, filmsatelieret Asa i Lyngby, Nordisk Films Kompagnis atelier i Valby, Kinopalæet, Platanbiografen m. m.

I slutningen af februar beslaglagde tyskerne Shellhuset og indrettede det til hovedkvarter for Gestapo.

Den skærpede *boligsituation* og udviklingen, der syntes at udelukke alt boligbyggeri, bevirkede, at kommunalbestyrelsen i februar 1944 rettede en fornyet henvendelse til indenrigsministeriet om at gennemføre indgreb til sikring af en bedre fordeling af den bestående boligmasse. Ministeriet henviste kommunen til at træde i direkte forhandling med grundejerforeningen og

fremskaffe en slags arbejdsplan, hvorefter udlejning af ledigblevne lejligheder fremtidig skulle finde sted. Den 1. juni 1944 besluttede borgerrepræsentationen at etablere en privat boliganvisning, og ved en overenskomst med grundejerne blev det fastsat, at der til ordningens administration skulle ned sættes et *boligudvalg* bestående af repræsentanter for kommunalbestyrelsen, grundejerorganisationerne og Københavns huslejerforening. Opgaverne for boligudvalget skulle være at sikre, at de ledige lejligheder principielt blev udlejet til familier med børn, at udbudet af værelser fremlejet til familier stimuleredes ved fremlejepræmier ydet af kommunen, og at der fremskaffedes boliger ved ombygning og indretning af taglejligheder. De opnåede resultater blev imidlertid kun små på daværende tidspunkt; flertallet af de ledige lejligheder blev udlejet udenom boligudvalget, fremlejepræmierne var der ikke megen interesse for, og nyindretning af taglejligheder gav ikke bemærkelsesværdige resultater. Ordningen blev da forsåvidt en skuffelse, men de udfoldede bestræbelser formåede dog utvivlsomt at fritage husvilddeforsorgen for adskillige henvendelser.

Ved vedtagelsen af budgettet for 1944/45 den 30. marts besluttedes det at udskrive indkomstskatten med grundbeløbet + 25 pct.; mindre nedsættelser af prisen på gas og elektricitet var vedtaget den 9. marts og allerede trådt i kraft for sidste kvartal af 1943/44. Arbejdsplanen for 1944/45 blev vedtaget med et beløb på 45 mill. kr.

Den 24. april lukkede tyskerne samtlige *biografer* i Storkøbenhavn som følge af, at sabotører i 15 biografer havde tvunget operatørerne til at vise et billede med en karikatur af Hitler; teatrene genåbnedes den 29. maj.

Hen på sommeren 1944 skærpedes forholdene; sabotageødelæggelserne øgedes, og en lang række af *schalburgtagehandlinger* fandt sted: Domus medica, Yachtpavillonen på Langelinie, Borgernes Hus i Rosenborggade, Studentergården på Tagensvej og i slutningen af juni store ødelæggelser i Tivoli. Natten mellem den 17. og 18. juli ødelagdes K.B.-hallen ved schalburgtage. Den 9. juni blev bildroskekørsel og kørsel med lejet bil uden fører i Storkøbenhavn forbudt af tyskerne, der gjorde gældende, at disse vogne anvendtes ved sabotagehandlinger; kørsel med last- og varebiler blev forbudt i tiden kl. 16 til 5 den 24. juni.

Den 25. juni om aftenen dekreterede de tyske myndigheder, med virkning fra den følgende dag, ny spærretid fra kl. 20 til 5 (ændret til kl. 23 til 5 den 29. juni) samt udstedte forbud mod sammenstimlen og forsamlinger af enhver art. Bestemmelsen om spærretiden førte til arbejdsnedlæggelser i mange af hovedstadens virksomheder; den 28. og 29. juni nedlagdes arbejdet kl. 12, befolkningen tændte bål i gaderne og opholdt sig trods forbudet her i spærretiden. Den 30. juni fulgte den almindelige arbejdsnedlæggelse; allerede om morgenen var sporvognskørslen ophørt, og telefonbetjeningen ekspederede ingen samtaler. Ved middagstid var *generalstrejken* en kendsgerning; kun politiet, hospitalspersonalet og arbejderne på værkerne forblev i tjeneste.

Folkestrejken juli 1944. Gadespærring på Amagerbrogade.

Tyskernes svar var besættelse af værkerne og lukning af vand, gas og elektricitet, men afbrydelsen udførtes på en sådan måde, at forbindelsen hurtigt kunne etableres påny. Også radioens udsendelser standsede. Den 1. juli erklærede tyskerne almindelig belejringstilstand i hovedstaden; bygrænserne spærredes, og tilførslerne standsedes. Befolkningen rejste barrikader i gaderne og ødelagde en række forretninger, hvis indehavere ansås for at være nazister.

Da værkerne var lukket, og folkekøkkenernes personale strejkede, kunne en egentlig folkebespisning ikke sættes i gang, men med assistance af et antal damer fra Danske Kvinders Beredskab uddeltes fra 16 skoler og fra folkekøkkenernes afdelinger 48.000 dåser med svinekød fra et i begyndelsen af året indkøbt beredskabslager af kødkonserves (de solgtes til en pris af 4 kr. pr. dåse). Ligeledes lykkedes det i et vist omfang at få mælk tilført ad landevejen og gennem spærringen, således at der kunne udleveres mælk til hospitalerne og til familier med spædbørn.

De hjemmевærende medlemmer af magistraten og de medlemmer af borgerrepræsentationen, der søgte forbindelse med rådhuset, holdt permanent møde fra fredag til mandag og stod i stadig forbindelse med udenrigsministeriet. Den 2. juli om eftermiddagen udsendtes et opråb til befolkningen, efter at tyskerne havde givet tilsagn om, at der i løbet af aftenen ville blive åbnet for elektrisk strøm, gas og vand. Opråbet, der var underskrevet af overborgmesteren og borgerrepræsentationens formand samt af formændene for de store erhvervsorganisationer og af formanden for de samvirkende fagforbunds forretningsudvalg, havde følgende ordlyd:

Kommunalt salg af kødkonserves under folkestrejken juli 1944.

»I forstaaelse med Cheferne for Centraladministrationen og Repræsentanter for de samarbejdende politiske Partier ønsker vi, undertegnede Repræsentanter for Hovedstads-kommunerne samt danske Arbejds- og Erhvervsorganisationer at rette følgende Henvendelse til Befolkningen i Anledning af den Situation, som er en Følge af den sidste Tids Begivenheder.

Arbejdsnedlæggelsen i København har bragt Hovedstadens Befolkning i en skæbnesvanger Situation. Konsekvenserne af en fortsat Strejkebevægelse er uoverskuelige. Tilførslerne af Levnedsmidler og andre Livsfornødenheder til Hovedstaden svigter allerede og vil i Løbet af korteste Tid gaa helt i Staa. Faren for Indgreb med Virkninger af uoprettelig Karakter er overhængende. Genoprettelsen af Byens normale Liv er en nødvendig Forudsætning for, at truende Ulykker skal kunne undgaas.

Alle og enhver opfordres derfor indtrængende til straks at genoptage deres daglige Gerning.«

Den 3. juli rettede fremtrædende politikere, formændene for Dansk Arbejdsgiverforening og for De Samvirkende Fagforbund samt overborgmesteren gennem pressens radioavis en indtrængende opfordring til befolkningen om at genoptage arbejdet.

Danmarks Frihedsråd opfordrede ligeledes befolkningen til efter de fra tysk side gjorte indrømmelser at genoptage arbejdet.

Sporvognskørslen kom delvis i gang den 3. juli, og i løbet af den 4. juli blev driften omtrent normal; vognstyrreren måtte dog beskyttes af to politibetjente. Den 4. juli fungerede den kommunale forvaltning normalt, sporvognene kørte nogenlunde planmæssigt, og værkerne kom atter op på fuld kapacitet. I løbet af dagen og den følgende dag blev arbejdet genoptaget i

hovedstadens virksomheder; bladene udkom igen den 5. juli, og teatre og biografer genåbnedes.

I disse dage indbragtes til hospitalerne som dræbte eller sårede, der senere afgik ved døden, og til retsmedicinsk institut som døde over 100 danske statsborgere, og de såredes antal beløb sig til adskillige hundrede.

Spærretiden ophævedes den 9. juli, og tyskerne tilbagegav den udøvende magt til de kompetente civile myndigheder.

Erfaringerne fra folkestrejken gav anledning til, at kommunen lod foretage forskellige indkøb af holdbare levnedsmidler, der blev oplagret på egnede steder indenfor byområdet. Endvidere blev der af private firmaer oplagret betydelige mængder af levnedsmidler (havregryn, fedt og tørmælk), hvorover kommunen ved velvilje fra de pågældende firmaers side fik dispositionsret som nødforsyning for borgerne i tilfælde af, at Storkøbenhavn skulle blive afskåret fra det øvrige land, eller der skulle opstå kamphandlinger indenfor hovedstadsområdet. Det drejede sig ialt om en så betydelig varemængde, at man ville være i stand til at klare en belejring af København en måneds tid. Efter krigen blev beredskabslageret realiseret, bl. a. til bespisning af tyske flygtninge, til eksport og til Hollandshjælpen. Ved de københavnske hospitaler indrettedes nød-vandværker, der kunne tages i brug i tilfælde af nye katastrofesituationer.

Efter generalstrejkens ophør var det kun så som så med roen i København; den 15. august strejkede de københavnske arbejdere som protest mod drab af 11 sabotører, og den 16. september udbrød der 48 timers strejke som følge af meddelelsen om, at 200 fanger i Frøslevlejren var ført til Tyskland. Iøvrigt forblev tilstandene uændrede, mord og drab og voldshandlinger fortsatte som ingensinde før.

I maj måned havde de tyske myndigheder udfærdiget anordning om, at alle danske statsborgere på 15 år og derover af »militære grunde« skulle være i besiddelse af *legitimationskort*; kortene skulle være udfærdiget inden 1. august 1944. I København uddeltes ca. 410.000 legitimationskort i slutningen af juli, men ved efterudleveringen af kortene, der fandt sted fra statistisk kontor i Hans Nansens Gård, blev ca. 26.000 legitimationskort den 18. august røvet af sabotører. Herved, og da de illegale kredse iøvrigt var i besiddelse af eller blev forsynet med blanke kort og de nødvendige stempler, var ordningen set udfra tyskernes mening med den til en vis grad illusorisk.

Den 19. september om formiddagen under falsk luftalarm besatte tyskerne politigården og politistationerne og *arresterede politiet*. 1700 politifolk overførtes til tyske koncentrationslejre. Gennem radioen meddelte tyskerne, at der var indført politimæssig undtagelsestilstand i hele landet, og denne vedvarede til 15. oktober. Harmen imod denne voldsgerning gav sig blandt andet udslag i en ny storstrejke, der varede til 21. september.

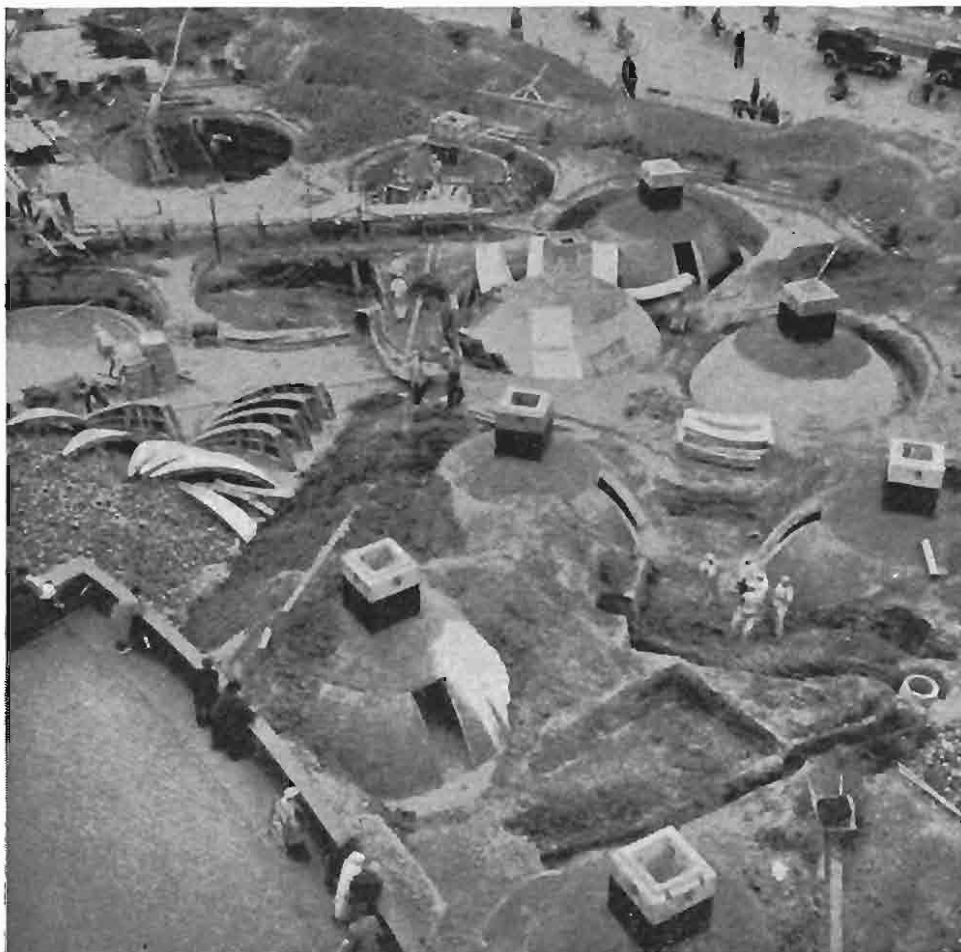
Efter politiets fjernelse florerede tyverier og røverier, og sortbørshandel foregik åbenlyst på de københavnske gader; røverier i banker, fra pengepost-

Vagtårsstation.

bude og fra pengetransporter forekom i den følgende tid med korte mellemrum. Kun få turde færdes på gaderne efter mørkets frembrud, biografen og selv danserestauranter stod tomme, og i stedet florerede smugkroer og spillebuler. Tyskerne agtede ikke selv at erstatte politiet, og det danske samfund måtte derfor regne med helt at være overgivet til retsløsheden. Der dannedes straks en række frivillige vagtværn for butikker, boligkomplekser og rundt om i villakvartererne, men selv med megen offervilje måtte disse foranstaltninger naturligvis være utilstrækkelige, og det stod klart for alle, at der på en eller anden måde måtte skabes et organ, der på mere effektiv vis kunne varetage politiets funktioner. Indenrigsministeriet henstillede indtrængende til kommunerne under de foreliggende omstændigheder dels at oprette en kommunal vagt til sikring af den almindelige ro og orden, dels at overtage en række af de civile forretninger, der hidtil havde været varetaget af politiet. Resultatet af de mellem statsmyndighederne og Københavns kommune førte forhandlinger blev oprettelsen af *Det kommunale vagtværn*, der gennemførtes i henhold til justitsministerielt cirkulære af 11. oktober 1944, med fast antaget personale under overledelse af borgmesteren for magistratens 1. afdeling¹⁾. Vagtværnet fik til opgave at søge forbrydelser hindret, særlig drab, brand-

1) Ved justitsministeriel bekendtgørelse af 7. november blev politiets forretninger af civil og administrativ art i København for største parten midlertidig henlagt til magistraten.

Bunkers i Muslingeskallen foran rådhuset i juli 1944.

stiftelse, røveri, tyveri, afpresning, sædelighedsforbrydelser, overfald og hærværk. Vagtværnet skulle søge at pågribe gerningsmanden og blev udstyret med beføjelse til at anholde personer, som blev pågrebet under udøvelse af en forbrydelse eller antruffet på friske spor. Ved anholdelse skulle der optages en kortfattet rapport, der med eventuelle koster m. v. og den anholdte selv skulle afleveres til de danske myndigheder i Vestre Fængsel. Drejede det sig om mindre sager (småtyverier o. l.) kunne den anholdte løslades, og rapporten afgives til statsadvokaten; i de tilfælde hvor vagtværnet ikke kunne foretage anholdelse, indsendtes anmeldelsen ligeledes til statsadvokaten. Vagtværnet måtte ikke bære uniform, men blot være forsynet med kasket og armbind med byens våben og en ensartet mørk overfrakke; bevæbningen var en stav, og det øvrige udstyr var lygte og fløjte.

Allerede 14 dage efter cirkulærets udsendelse åbnedes den første station i Vartov med 100 mand, og den 1. januar 1945 var styrken, indbefattet chauffører og administrativt personale ialt på 1.136 mand, fordelt på 10 stationer.

Vagtværnets udstyr og tekniske hjælpemidler var yderst mangelfuldt, og mandskabet og dets ledere savnede politimæssig uddannelse og erfaring, men alligevel kom korpset i sin korte levetid til at udøve en betydelig præventiv virksomhed, selvom det våbenløse mandskab naturligvis i talrige tilfælde måtte give op. Fra de tyske og tyskkontrollerede organer var vagtværnet udsat for talrige overgreb og chikanerier, hvilket i ikke ringe grad hindrede dets arbejde; i ca. 1000 tilfælde havde vagtværnet episoder og sammenstød med besættelsesmagten eller de tilknyttede korps, og det hændte ofte, at vagtværnsfolk blev arresteret under udøvelse af deres tjeneste og udsat for overlast. 6 byvagter satte livet til, og 12 blev hårdt sårede. En samlet oversigt over vagtværnets virksomhed i tiden 25. oktober 1944–13. maj 1945 er anført nedenfor:

Anmeldelser fra publikum fremsendt ubehandlet fra vagtvrnet til statsadvokaten og andre myndigheder	18.481
Anmeldelser fra publikum, hvor vagtværnet har op- taget rapport efter udrykning	11.352
Forhold konstateret og behandlet under patruljetje- neste m. v.	10.449
Anholdelser foretaget af vagtværnet	3.397

Det er et forbavsende stort antal forbrydere, det lykkedes vagtværnet at pågribe; under hele dets funktionstid ikke mange færre arrestationer end politiet normalt havde. Herved må dog blandt andet den uhyggelige stigning i kriminaliteten tages i betragtning.

Den 13. maj 1945 tiltrådte politiet igen sine normale funktioner, og den 24. maj 1945 blev vagtværnsstyrken ved en parole på politigården overdraget til politiet. I efteråret 1945 fik vagtværnet tildelt bevogtningstjenesten af en del af de tyske flygtningelejre i København, blandt andet den store Kløvermarkslejr. Korpset ophævedes definitivt den 1. oktober 1947.

Vagtværnet var ikke politi og ønskede ikke under nogen form at gøre polititjeneste eller have noget som helst samarbejde med tyskerne eller de til dem knyttede organisationer og korps. Som helhed forstod den københavnske befolkning, politiets folk og anklagemyndigheden meningen med vagtværnet, og ved korpsets overgang til politiet lød der kun lovord om den virksomhed, som vagtværnet havde udøvet, og det fremhævedes, at ikke alene borgerne, men også politiet var vagtværnet megen tak skyldig.

Aktionen mod politiet nødvendiggjorde en yderligere reorganisation af *luftværnets organisation*, overborgmesteren blev luftværnschef med belysnings-

Tildækning af Frederik V's rytterstatue på Amalienborg slotsplads 1944.

direktøren som administrativ og brandchefen som taktisk stedfortræder. I foråret 1944 blev der opført ca. 1.500 cementerede dækningsgrave hver beregnet til ca. 50 personer, hvorved tilflugtsmulighederne øgedes fra 11 til ca. 23 pct. af den københavnske befolkning. Endvidere blev der anlagt 10 branddamme. Under indtryk af den almindelige krigssituation blev en række af byens kunstværker sikret mod sprængstykker ved en sandfyldning eller ved en beskyttelse af murværk.

Under sommerens og efterårets ulykkelige og nervepirrende begivenheder var det et lyspunkt, at kommunens styrelse og administration stadig var intakt. Magistraten søgte med megen energi at holde administrationen i bedst mulig orden samtidig med, at der arbejdedes med planer, der skulle forberede løsningen af efterkrigstidens problemer. I fuldkommen enighed mellem de politiske grupper rettedes bestræbelserne i første række mod to mål: befolkningens beskæftigelse og opførelse af det tilstrækkelige antal boliger.

Under statens ledelse var der siden efteråret 1943 arbejdet på en landsomfattende planlægning af offentlige arbejder til imødegåelse af den arbejdsløshedsstigning, som man efter krigen anså for uundgåelig. I første række måtte det naturligvis blive erhvervslivets opgave at løse de herhenhørende

problemer, men offentlige arbejder ville dog antagelig blive af en vis betydning til overvindelse af de depressioner, der erfaringsmæssigt var forbundet med omlægningen fra krigs- til fredsøkonomi.

Det drejede sig i så henseende om opstilling af en *beredskabsplan*, der for Københavns kommune skulle indsendes til arbejdsministeriet. Planen omfattede beskæftigelsesarbejder dels med og dels uden statstilskud, dog således at boligbyggeri, almindelige årlige reparationsarbejder og arbejder med støtte af vejfonden faldt udenfor planen. Arbejderne med statstilskud beløb sig til ca. 100 mill. kr. og bestod af vej- og kloakarbejder samt bro- og parkarbejder m. v. Arbejderne uden statstilskud androg ca. 26 mill. kr., og det drejede sig om bygning af skoler, biblioteker m. v. Kommunens udgifter var anslået til ca. 84 mill. kr., og heraf var finansieringen af de 45 mill. kr. allerede tilvejebragt. Endelig var der opstillet en sekundær beskæftigelsesplan på ca. 200 mill. kr. Beskæftigelsesplanerne, der var blevet udarbejdet af et fællesudvalg, blev forelagt for og behandlet af borgerrepræsentationen i slutningen af januar 1945, hvor fællesudvalgets indstilling tiltrådtes.

Natten mellem den 23. og 24. november 1944 blev der øvet *sabotage mod folkeregistrene* i København og på Frederiksberg; en uge før var registret i Gentofte blevet ødelagt. Medens registrene på Frederiksberg og i Gentofte blev så godt som ødelagt, var skaden i København af meget begrænset omfang. Registerkortene var væltet ud af skabene, overhældt med petroleum og brandbomber kastet rundt om, men de kompakte papirmasser var ikke så nemme at få i brand, og efter at kartotekskortene var tørret, kunne de fleste bruges igen, og det var kun få kort, der var så ødelagt, at oplysningerne ikke kunne rekonstrueres. Derimod blev det særlige til brug for rationeringen oprettede register så godt som fuldstændig ødelagt.

Den 19. december udbombedes Ø.K.s bygning ved Holmens Kanal fuldstændig ved schalburgtage.

1945 indtil kapitulationen.

Året 1945 indledtes med en række ødelæggelser ved *schalburgtage* i hovedstaden, således kan nævnes: alvorlige ødelæggelser på Tuborg den 5. januar (bryggeriets produktion foregik i den følgende tid på Carlsberg), på Apolloteatret den 19. januar og på Carl Allers etablisement den 23. januar. Noget senere, den 21. april ødelagdes en lang række cafeer og forretninger, bl. a. gik det hårdt ud over etablisementerne Lorry og Hollænderbyen. Ved *sabotage* ødelagdes bl. a. firmaet Hans Lystrups værksteder i Pile Alle den 10. februar, motorfabrikken Dan på Nørrebro den 11. marts, D.D.P.A.s anlæg i Tuborg havn den 14. marts og Langebro maskinhus den 27. marts. Den sidstnævnte sabotagehandling, som skulle forhindre tyskerne i at fjerne danske skibe, spærrede en tid lang broen fuldstændig, og denne kom først helt i orden hen på efteråret.

Beskyttelse af butiksvinduer. Magasin du Nord.

Politiets fjernelse standsede for en tid *evakueringsarbejdet*, men efter at luftværnet i et cirkulære af 16. december 1944 havde givet nærmere regler for planlægning og udførelse af evakuering uden politiets bistand, blev arbejdet i væsentlig grad intensiveret i de første måneder af 1945. Problemerne om en evakuering af det storkøbenhavnske luftbeskyttelsesområde var ualmindelig komplicerede, ikke mindst på grund af at hovedstaden rummede de mange særlig store og livsvigtige virksomheder og var sæde for centraladministrationen. Vanskelighederne ved befolkningens indkvartering i landdistrikterne syntes nærmest uoverstigelige, idet det sjællandsk-lolland-falsterske område ikke var stort nok til at rumme hele den storkøbenhavnske befolkning efter de principper, hvorpå planerne var opbygget. Arbejdet med evakueringsplanerne blev færdig i maj 1945, men blev på daværende tidspunkt ikke godkendt af statens civile luftværn.

I disse sidste krigsmåneder, hvor tilførslerne mere og mere svigtede, blandt andet på grund af transportvanskeligheder, skærpedes *brændselssituationen* i betydelig grad. Sporvejs- og S-togtrafikken indskrænkedes yderligere, og eksempelvis bortfaldt al persontrafik på statsbanerne om søndagen, undtagen den københavnske nærtrafik. Gas- og elektricitetsrationerne halveredes; forlystelsesetablisementernes lukketid blev kl. 20,30 og restaurationsernes kl. 20,45. Radioudsendelserne skulle slutte kl. 21. Fra 6. februar måtte tem-

peraturen i beboelses- og forretningsejendomme ikke overstige 16° Celcius, og kirker, biografer og mødesale måtte kun opvarmes til 10°.

Trods betydelige indkøb i oktober af Københavns kommune for at sikre forsyningen, var der dog adskillige vanskeligheder med *kartoffeltilførslen*, og for at undgå spild blev der i januar udstedt forbud mod skrælning af kartofler på restaurationer, i pensionater og fælleshusholdninger (forbudet ophævedes 1. juni s. å.). Hen i februar var kartoffelmangelen i hovedstaden meget følelig. Kaffeerstatningsprodukterne rationeredes den 16. februar, og dette vedvarede til slutningen af september 1945. Den 10. februar indførtes rationering af salt, hvilket gjaldt til den 25. august.

I marts måned skærpedes situationen, og der blev gennemført nye indskrænkninger i sporvejs- og S-togstrafikken og drastiske indskrænkninger i fjerntrafikken fra og til København; fra den 19. februar havde København kun personforbindelse med Fyn og Jylland hveranden dag. I april fulgte yderligere nedsættelse af elektricitets- og gasrationerne, og i den kommende tid medførte overforbrug af gas, at mange husholdninger fik lukket for tilførslen.

Under disse usikre og utrygge forhold, hvor det var helt umuligt at vide noget bestemt om, hvordan restriktionerne ville forme sig i det kommende år, og i hvilket omfang nedgangen i tilførslerne af brændsel og råstoffer m. m. ville forøge arbejdsløsheden og påvirke værkernes og sporvejenes driftsresultater, blev *budgettet* for 1945/46 vedtaget den 27. marts 1945. Indkomstskatten blev udskrevet med grundbeløbet + 25 pct.; og på arbejdsplanen blev der foreslået stillet et beløb til rådighed på 28,9 mill. kr.

Den 21. marts indtraf *det britiske luftangreb mod Gestapos hovedkvarter på Shell-Huset*. Ved angrebet ødelagdes Shellhuset, Ingeniørhuset og Arbejdsmændenes bygning i Nyropsgade fuldstændig. Foruden skader på beboelseshuse på Sdr. Boulevard nedbrændte alle bygninger på Maglekildevej; mest tragisk var udbombningen af den franske skole i Frederiksberg Alle, der skyldtes en række fejltagelser og ulykkessvangre uheld. Ved luftangrebet omkom 144 danske, medens 304 såredes. Alene ved den franske skole var ofrenes antal 109 døde og 102 sårede (heraf 93 og 67 børn); medvirkende til ulykkens omfang var, at de pågældende på grund af for sen sirenevarsling ikke havde nået at komme i tilflugtsrum. De børn, der befandt sig i tilflugtsrum, da bomberne faldt, blev alle reddet. På ulykkesstedet afsløredes i 1953 et mindesmærke for de omkomne.

Mangel på levnedsmidler i hovedstaden truede under den sidste besættelsestid og måtte befrygtes at ville udvikle sig katastrofalt, hvis byen som følge af direkte krigshandlinger blev afskåret fra tilførsler. Under disse forhold gav de samvirkende sjællandske landboforeninger magistraten tilsagn om, at de sjællandske landmænd ville komme København til hjælp med levnedsmidler under en katastrofesituation. En nødforsyningstjeneste blev tilrettelagt, således at levnedsmidler med hest og vogn i etaper kunne bringes til hoved-

Ødelæggelser på Sønder Boulevard ved luftangrebet på Shellhuset i marts 1945.

staden. Lykkeligvis blev det ikke nødvendigt at bringe planen til udførelse, besættelsen afsluttedes, uden at hovedstaden blev udsat for den krigsskade, som en overgang var befrygtet som følge af de afsluttende kamphandlinger.

I slutningen af april meddelte indenrigsministeriet, at der kunne ydes tilskud til indretning af *nødkøkkener* i københavnske og frederiksborgske ejendomme, når 50 personer var tilsluttet køkkenet.

En halv snes dage ind i marts begyndte strømmen af *sårede og flygtninge* i alt væsentlig søværts til København, og tyskerne rekvirerede og beslaglagde kommuneskolerne som indkvarteringssteder. Flygtningenes forsyning med levnedsmidler og andet føltes tyngende, og på de københavnske hospitaler blev der en kraftig overbelægning. Ialt kom der efterhånden indtil besættelsens ophør ca. 370.000 sårede og flygtninge til København, men størsteparten

transporteredes videre til andre steder i landet – hovedstaden fungerede som midlertidigt opsamlingssted – således at det antal, der faldt København til byrde, næppe oversteg 50.000. Men tallet var stort nok, og omkring 1. april var 58 københavnske kommuneskoler beslaglagt til dette formål.

Da de tyske tropper forlod København umiddelbart efter kapitulationen den 5. maj, blev flygtningene tilbage og i betydeligt antal lang tid fremover. For det københavnske skolevæsen var det en hård belastning; i midten af juni var af 70 skolebygninger kun 5 fri, de øvrige var besat med flygtninge, indrettet til lazaretter, blev benyttet til fængsel eller var besat af frihedskæmpere.

Betragter man samtlige krigsår fra efteråret 1939 til foråret 1945 under ét, må det siges, at København – omend med sår og skrammer – i det hele kom uskadt gennem krigen med sit administrations- og produktionsapparat nogenlunde i behold, dog naturligvis med et betydeligt slid på anlæggene og stor trang til forbedringer og nyanskaffelser. En uvurderlig fordel var det, at arbejderstanden havde været beskæftiget på nogenlunde normal måde og derfor havde sin fagmæssige arbejdssevne intakt.

For *borgerne* var krigen byrde rent materielt vel først og fremmest en væsentlig nedsættelse og forringelse af forbruget, det sidste ved overgang til en række erstatningsprodukter af ringe kvalitet og holdbarhed. Dette skyldtes ikke blot mangelen af udenlandske varer, men også rationeringen af de indenlandske produkter, reduktionen af gas-, elektricitets- og varmforsyningen, den nedskårne transport og det mindskede boligbyggeri. De lavere lønnede og familier med børn led følelige afsavn ved dårlig forsyning med beklædningsgenstande; efter en af Industrirådet foretagen beregning forelå der for tekstil- og beklædningsvarer en underforsyning svarende til 2½ års normalforbrug. For landet som helhed ansloges nedgangen i befolkningens forsyning med industrivarer til godt 30 pct.

For *erhvervslivet* betød krigen udtømte varebeholdninger, dårlig vedligeholdelse og ekstraordinær slitage af anlæggene samt formindsket erhvervsbyggeri og andre former for nyinvesteringer. Alle disse forhold medførte igen formindsket effektivitet, men ganske vist forøget beskæftigelse.

For *Københavns kommune* havde krigsårene, foruden hvad der var en følge af den foregåede prisstigning, medført betydelige udgifter til de ekstraordinære foranstaltninger, som krigsforholdene påtvang kommunen til luftbeskyttelse, vagtværn, rationering, priskontrol og hjælp til indkøb af næringsmidler samt til beskæftigelses- og lønforhold og til boligforanstaltninger.

Kommunens nettoudgift til luftbeskyttelse og dermed beslægtede opgaver beløb sig i krigsårene til ca. 20 mill. kr. Til vagtværnet blev kommunens udgifter efter en statsrefusion på 90 pct. ca. ½ mill. kr. Rationeringen af levnedsmidler, uddeling af rabatkort m. v. og af legitimationskort samt til den af

belysningsvæsenet gennemførte rationering af brændsel m. v. beløb sig for de fem krigsår til 5,8 mill. kr. Prisudvalget kostede godt 200.000 kr.; til hjælp til arbejdsløses brændselsindkøb i krigsperioden udbetaltes ialt 3,6 mill. kr., til beskæftigelsesarbejder ca. 17,6 mill. kr. og til støtte af bygningsvedligeholdelser og varmeisolationsarbejder 2,4 mill. kr. De sociale udgifter stillede sig derimod på grund af den stigning i beskæftigelsen, der af forskellige årsager fandt sted i de senere krigsår, meget gunstigt, og de særlige udgifter, der må anses for en af krigen direkte bevirket merudgift, indskrænkede sig nærmest til hjælp under ekstraordinære militærindkaldelser på ca. 2,3 mill. kr. Hvorvidt det af kommunen under krigen igangsatte boligbyggeri kan henregnes til krigens foreteelser er vel mere tvivlsomt; det drejede sig her om opførelse af aldersrenteboliger, boliger til børnerige familier og kautionslån til det sociale byggeri; endvidere om huslejenedsættelse for mindre bemidlede børnerige familier m. m. Alt i alt var der således tale om en række udgifter, som kommunen stort set uanset krigen ville have påtaget sig.

Hvad angår de betydelige bødebeløb, som kommunen blev aftvunget af tyskerne, ialt drejede det sig om 8½ mill. kr., og som var blevet indbetalt til Nationalbanken, blev hele beløbet i oktober 1945 tilstillet kommunen¹⁾.

Det samlede driftsresultat for årene 1938/39–1944/45 gav et samlet driftsoverskud på ca. 23 mill. kr., og efter at beløb var sat af til en skatteudligningsfond m. m., rådede kommunen ved krigens slutning over ca. 20 mill. kr. til imødegåelse af de næste års forventede ekstraordinære udgifter. Også finansielt var kommunen da kommet gennem krigen langt bedre end venteligt.

Under krigen måtte anlægsvirksomheden selvsagt blive af meget begrænset omfang, men helt var den dog ikke sat i stå, og Københavns kommune havde under besættelsen formået at udvise et ikke ganske ringe initiativ.

Eksempelvis kan anføres, at der fra efteråret 1939 og til foråret 1945 i København ialt fuldførtes ca. 19.400 beboelseslejligheder, og heraf opførte kommunen selv 3.800 lejligheder (i det væsentlige aldersrenteboliger) og ydede støtte til 10–11.000 lejligheder. Et nyt kommunalt gymnasium og tre almindelige kommuneskoler blev taget i brug i krigens første år; et par nye badeanstalter og en række forskellige børneinstitutioner blev ligeledes indrettet. Brandvæsenet blev betydelig udvidet og moderniseret. På de kommunale værker lykkedes det at gennemføre en række mindre nyanlæg, og anlægget og vedligeholdelsen af gader og ledninger foregik nogenlunde normalt. Det store rensningsanlæg med anlæg af en næsten 4 km lang tunnel fra Strandvænget over en kunstig anlagt skaktø til Middelgrunden, hvortil materialer var skaffet før krigens udbrud, blev trods de mange vanskeligheder så godt som fuldført i disse år, således at det kunne afleveres til kommunen i efteråret 1945.

¹⁾ Ved en opgørelse i 1950 blev kommunens direkte udgifter ved besættelsen og kapitulationen anslået til ca. 10 mill. kr., heraf før 5. maj 1945 ca. 3,5 mill. kr. og efter 5. maj 1945 ca. 6,5 mill. kr. Af beløbet vedrørte 1,2 mill. kr. Nyboder skole. For skader og tab ved indkvartering før kapitulationen fik kommunen ingen erstatning fra staten, men for indkvartering på kommuneskolerne efter 5. maj 1945 modtog kommunen en erstatning fra staten på 3½ mill. kr.

Valbyparken 1952.

Endelig kan der peges på, at en lang række parker blev fuldført i disse år: Valbyparken (ved Kalvebodstrand) ¹⁾, Sundbyvesterparken, Damhusengen, Krogebjergparken, Bispeparken, Utterslevmose og Gyngemosen i Mørkhøj. Udbygningen af hele den ydre parkring fra Køge bugt langs Harrestrupå, Damhussøen og Damhusåen til Utterslev mose var udført som nødhjælps- og beskæftigelsesarbejder. I denne forbindelse kan endvidere anføres, at Valby idrætspark, der blev påbegyndt i 1937, var færdiganlagt i 1942.

Ved omtalen af kommunens anlægsarbejder under krigen, kan nævnes, at statsbanernes elektrificering af ringbanen om København fuldførtes ved åbningen af den elektriske drift på strækningen Valby-Vanløse den 23. september 1943.

Det var en naturlig tanke for kommunalbestyrelsen at rejse en række synlige minder for de mange, der satte livet til under krigen og besættelsen. Allerede kort tid efter besættelsen købte kommunens kunsthøj til minde om krigens faldne billedhuggeren Arne Bangs skulptur »en falden«, der udført i bronze blev opstillet indenfor hovedindgangen til Vestre Kirkegård under betegnelsen »1940«; afsløringen fandt sted den 31. juli 1940.

¹⁾ Arbejdet afsluttedes dog først i 1952.

Monumentet »1940« inden for hovedindgangen til Vestre Kirkegård.

Den 18. november 1943 vedtog fællesudvalget til kunstneriske formåls fremme at søge de nødvendige midler bevilget til rejsning af et værdigt mindesmærke for de her i staden den 29. august 1943 faldne danske soldater. Mindesmærket, der opstilledes på Bispebjerg kirkegård, udførtes som en granitgruppe af billedhuggeren Poul Søndergaard. Motivet er en søn, som før kampen tager afsked med forældrene. På begravelsespladsen blev i tiden indtil besættelsens ophør endnu en række faldne soldater, frihedskæmpere og vagtværnsfolk begravet, og på arealet, der støder umiddelbart op hertil, begravedes yderligere adskillige af de i Buchenwalde koncentrationslejren døde politifolk. Mindesmærket opstilledes således, at det understregede karakteren af en fælles hædersgrav. (Se billedet s. 248).

I borgerrepræsentationens første møde efter befrielsen den 11. maj 1945 blev det foreslået at oprette et fond på 1 mill. kr., *Københavns kommunes fond til minde om Danmarks befrielse*. Renterne af fondet skulle uddeles hvert år den 5. maj og anvendes til børne- og ungdomsarbejde. Endvidere blev der truffet bestemmelse om at sætte et minde på Københavns rådhus for københavnske borgere, der havde sat livet til under besættelsen. Ved en udskreven konkurrence blev det med 1. præmie belønnede forslag, der var udarbejdet af billedhuggeren Anker Hoffmann og arkitekt Erland Lorenz, antaget til udførelse. Skulpturen afsløredes den 5. maj 1954.

Monumentet i rådhuset over københavnske borgere, der satte livet til under besættelsen.

Et forslag om anbringelse på byens gader af mindetavler for frihedskampens ofre, det drejede sig om ca. 300 tavler, vandt ikke forsamlingens bifald. Derimod blev det anset for ønskeligt at skabe et fælles mindesmærke for alle de københavnske ofre for besættelsens særlige vilkår og begivenheder. Dette minde skulle placeres på et sted midt i byens pulserende liv, men dog tilbagetrasket fra trafikstrømmen. I efteråret 1947 blev der udskrevet en konkurrence herom, og samtidig blev der undtagelsesvis givet tilladelse til at modstandsbevægelsen rejste et monument ved Christianshavns vold og de søfarendes organisationer en mindeplads for de omkomne søfolk (mindesmærket – et 100årigt skibsanker – blev opstillet ved Nyhavn og afsløredes den 29. august 1951). Herefter besluttedes det ikke at give tilladelse til på offentlig plads eller offentligt areal udenfor rådhusets mure at rejse andre synlige minder for besættelsestidens ofre end det mindesmærke, hvorefter konkurrencen drejede sig, idet dette var tænkt at skulle omfatte *alle* ofre, ingen nævnt og ingen glemt.

I efteråret 1948 bekendtgjorde den nedsatte dommerkomité resultatet af sin bedømmelse; flere af forslagene præmieredes, og to af de ialt 58 indkomne forslag indkøbtes. Imidlertid fandt man ikke, at resultatet var af en sådan karakter, at man kunne enes om et enkelt bestemt udkast. I 1951 besluttedes det at indbyde til en ny lukket konkurrence blandt de præmierede kunstnere og de kunstnere, af hvem forslag var indkøbt. Senere er der for såvidt intet sket i sagen, idet man fra visse sider fandt det hensigtsmæssigt at placere mindesmærket i tilknytning til et påtænkt frihedsmuseum, men planerne om dette museums beliggenhed er først blevet afklaret i januar 1956, hvor det blev besluttet at opføre museet på et areal af Esplanadeanlægget.

2. Foråret 1945–1950.

Den første tid efter besættelsens ophør var præget af de allierede troppers ankomst, af den almindelige festrus og glæden over befrielsen, af retsopgøret med nazisterne og tyskernes håndlangere og medløbere.

For de kommunale myndigheder gjaldt det om snarest at få byen indordnet under de ændrede økonomiske forhold, at få udbedret krigens skader og at yde sit bidrag til, at boligbyggeriet og det øvrige erhvervsliv kom i gang.

Den største vanskelighed var manglen på brændsel; den første engelske kuldamper siden 1939 kom til København den 3. juni 1945, men endnu langt hen på sommeren var det ikke lykkedes at få tilført hovedstaden kulmængder af større betydning. De minimale gasrationer måtte derfor stadig fastholdes, og kun med hensyn til gadebelysningen og sporvejenes og bybanens kørselstider skete der visse udvidelser, ligesom restaurationernes åbningstid forlængedes.

Endnu i november var råstofmangelen betydelig, byggeriet var ikke kommet i gang, og indenfor industrien var fremskridtene kun små. Stor misfornøjelse vakte det, at der i september måtte indføres tobaksrationering.

Citroner kom i handelen i oktober og chokolade i november. Den 30. november indtraf den første kaffelast efter krigen til København. Hen i december kom betydelige ladninger af benzin, kul, petroleum og olie til hovedstaden, og i februar 1946 var man i stand til at ophæve elektricitetsrationeringen, bortset fra reklamebelysningen. Hen på foråret ophævedes restriktionerne i lukketiden for restaurationerne og forlystelseslivet, og der skete yderligere forlængelse af de offentlige trafikmidlers køretid.

Brændselsmanglen blev dog i lang tid ved at plage hovedstaden, og på grund af de svigtende udenlandske tilførsler (kulminestrejken i U.S.A.) var den navnlig følelig fra slutningen af 1946. I november måtte gasrationen nedsættes, og i december fandt visse indskrænkninger sted i sporvejs- og togtrafikken. Den langvarige frostperiode skabte yderligere vanskeligheder først på året 1947, blandt andet indtraf der i februar stor mangel på kød og flæsk i hovedstaden, hvortil kom en meget alvorlig kartoffelmangel hen på foråret.

Tyske flygtninge indkvarteret i Øster Farimagsgades skole.

Papirmangelen var stadig følelig, og fra 15. februar 1947 blev avisernes forbrug af papir nedskåret med 15 pct. Få dage senere godkendte priskontrolrådet en kraftig prisforhøjelse på papiraffald for at fremme indsamlingen. I begyndelsen af fyringssæsonen 1948/49 lyste det i brændselssituationen, men de sidste varmtvandsrestriktioner bortfaldt dog først i sommeren 1950. I løbet af 1949/50 var det ventet, at brændselsrationeringen var blevet ophævet; det skete alligevel ikke, men tildelingen af udenlandsk brændsel blev dog væsentlig forøget.

Et betydeligt administrativt arbejde blev umiddelbart efter kapitulationen pålagt kommunen, idet luftværnet overdrog luftværnschefen i Storkøbenhavn (overborgmesteren) *at varetage forplejningen m. v. af de tyske flygtninge indenfor området*; samtlige omkostninger uden undtagelse blev betalt af staten. Antallet af flygtninge i Storkøbenhavn androg endnu ved slutningen af november 1945 ca. 45.000, der var indkvarteret på 52 forlægninger og 14 lazaretter; heraf stadig mange skoler. Endnu ved årets slutning var 19 skoler beslaglagt, og først i foråret 1946 var alle skolerne på en enkelt nær frigivet. Ved indkøb i Sverige lykkedes det til indkvartering af flygtningene at få skaffet et større antal barakker til veje, således at der kunne opføres og indrettes en stor barakby på Kløvermarken, hvor indflytningen påbegyndtes hen på vinteren. Antallet af egentlige flygtninge reduceredes efterhånden til ca. 24.000, og på lazaretter henlå desuden ca. 2.700. I foråret 1946 var der i Kløvermarks-

Fra Kløvermarkslejren.

lejren indkvarteret ca. 19.000 flygtninge, og endvidere var der i Frimurerlogen og den tyske skole i Emdrup indrettet plads til henholdsvis 1.800 og 3.000 flygtninge. Medens bevogtningen blev overdraget til rigspolitiet og udførtes af C.B-mandskab under luftværnet, blev bespisningen af de mange flygtninge overladt til folkekøkkenerne. Da folkekøkkenerne tillige fik overdraget bespisningen af de tyske marine- og militærstyrker indenfor frihavnsområdet og samtlige tyske lazaretter i København og omegn, drejede det sig på et vist tidspunkt om forplejningen af ca. 100.000 tyskere. Til at begynde med blev den færdige mad udkørt til flygtningenes opholdssteder, men fra efteråret 1945 blev der truffet en ordning, hvorefter flygtningene selv fik overladt kogningen af maden i lejrene; folkekøkkenernes opgave blev herefter alene at sørge for leverancen af råvarer samt at føre tilsyn med lejr-køkkenernes indretning og drift. Forplejningen vedvarede, indtil flygtningene forlod landet; de første hold i november 1946, de sidste i februar 1949.

Arbejdsløsheden blev i 1945 i det hele og store bremsset ved en gennem det offentlige financeret arbejdsfordeling, der omfattede ca. 85.000 københavnske arbejdere. For disse var arbejdstiden gennemsnitlig reduceret med 30 pct., hvorved der skabtes beskæftigelse til ca. 25.000 personer.

Boligsituationen forværredes, og udsigt til, at der i den nærmeste fremtid kunne komme virkelig fart i byggeriet øjnedes ikke. Under disse forhold anså

man det for nødvendigt at erstatte den frivillige boliganvisning med en obligatorisk ordning, der gennemførtes ved *lov om boliganvisning af 22. august 1945*. Herefter skulle beboelseslejligheder ved indtrædende ledighed anmeldes til et *boligudvalg for Københavns kommune* (nedsat den 22. november 1945), og anvisning af lejere kunne finde sted ved udvalgets formidling. Udlejeren fik ret til at stille forslag om ny lejer, men under iagttagelse af nærmere regler blev udvalget berettiget til at nægte godkendelse og anvise anden lejer, som udlejeren blev pligtig at udleje til. Udvalget kunne træffe aftale med sammen slutninger af grundejere og lejere om samarbejde vedrørende boliganvisningen. Loven undergik senere forskellige ændringer (indenfor den her betragtede periode, sidst ved lov af 31. marts 1949), hvorved bl. a. boligudvalget kunne forlange lejemål ophævet for lejligheder, som havde henstået ubeboet i 6 måneder, medmindre lejerens fraværelse skyldtes sygdom, forretningsrejse o. l. I hvor høj grad boligmangelen indenfor de forskellige lejlighedssøgende kategorier af befolkningen var blevet afhjulpet, har man ikke kendskab til, men når der gennem alle årene for byttelejlighederne var en formindskelse i antallet af beboertallet i de små lejligheder og en forøgelse af persontallet i de større lejligheder, skyldtes dette utvivlsomt udvalgets virksomhed. Det samme var tilfældet, når persontallet i de ældre udlejningslejligheder udviste en mærkbar forøgelse såvel af voksne som af børn.

Til afhjælpning af bolignøden opfordrede magistraten i oktober 1946 ejerne af de dertil egnede ejendomme til at lade indrette lejligheder i tagetagerne, og i december samme år rettede kommunalbestyrelsen en indtrængende henvendelse til regering og rigsdag om at foretage visse nærmere angivne ændringer i boliglovgivningen, der – om end i begrænset omfang – kunne imødekomme de lejlighedssøgendes krav om bolig. Blandt andet drejede det sig om, at større lejligheder skulle kunne kræves udlejet til to eller flere husstande, og en udvidet adgang til fremleje. Endvidere om indførelse af forbud mod, at en person, som havde sin egentlige bolig udenfor Storkøbenhavn, måtte disponere over en lejlighed indenfor dette område.

Den 9. juni 1948 vedtog rigsdagen en *lov om anvisning af værelser og afgift af værelser*, hvorefter kommunalbestyrelsen i henhold til nærmere regler kunne fastsætte, hvilket største antal værelser en person, der som ejer eller lejer havde rådighed over en beboelseslejlighed, kunne forbeholde sig for sin egen husstand. I de tre hovedstadskommuner og de nærmeste omegnskommuner fastsattes dette til at udgøre 1 værelse pr. fastbosiddende medlem af husstanden med tillæg af 3 værelser pr. lejlighed. I den tid bestemmelserne, der administreredes af boligudvalget, bestod (indtil efteråret 1949), blev de kun benyttet i yderst begrænset omfang, og der var et skrigende misforhold mellem administrationsomkostningerne og det opnåede resultat (se tillæg til b. f. 1948–49, s. 887, bilag D).

Boligbyggeriet indenfor de her betragtede 5½ år androg for København ca. 8.900 lejligheder, for Frederiksberg og Gentofte kommuner tilsammen

3.600 lejligheder og i de 11 kommuner, der i denne periode udgjorde hovedstadens forstads- og omegnskommuner, ca. 18–19.000 lejligheder. Tallene kommunerne imellem var et udtryk for, at de tre hovedstadskommuner nærmede sig til at være udbygget, således at boligbyggeriet og hovedstadsområdets befolkningstilvækst i stigende omfang måtte henvises til det ydre hovedstadsområde.

Folketallet i København optaltes i november 1950 til 768.100 eller en stigning siden 1945 med 32.400, hvoraf ca. 30.000 var fødselsoverskud og kun ca. 2.400 vandringsoverskud. En opgørelse i 1950 af boligbehovets dækning i hovedstaden viste, at ca. 97 pct. af ægteparrene, ca. 72 pct. af de forhen gifte og ca. 40 pct. af de ugifte over 25 år var indehavere af egen lejlighed. I forhold til 1940 var der tale om en mindre tilbagegang for ægtepar og en mindre fremgang for ugifte og forhen gifte, hvortil dog erindres om, at der i 1940 var en boligreserve i hovedstaden på ca. 7.000 lejligheder, medens der i 1950 praktisk talt ikke fandtes ledige lejligheder.

Mangelen af en boligreserve betød, at de boligsøgendes udvalg var begrænset til de lejligheder, der blev ledige ved død eller ved fraflytning, og til det dyre nybyggeri. Som følge af indtægtsstigning og huslejestop var det blevet økonomisk overkommeligt for flere at have egen lejlighed, hvilket yderligere øgede efterspørgslen efter lejligheder. Da nybyggeriet ikke kunne tilfredsstille denne efterspørgsel, og da det under disse forhold mentes nødvendigt at opretholde nedrivningsforbudet, der hindrede sanering, selv af de dårligste lejligheder, følte forholdene på boligmarkedet ikke tilfredsstillende. Vanskelighederne ved at skaffe sig selvstændig lejlighed vil under sådanne forhold være størst for den dårligst stillede del af befolkningen, hvilket i sidste instans var ensbetydende med et stærkt pres på forsørgelsesvæsenet.

For *det københavnske erhvervsliv* blev 1946 det egentlige opgangsår, selv om det, som foran omtalt, stadig kneb med brændselstoffer, og produktionen for en række vigtige industrier lå langt under produktionen i 1939. Som et udtryk for den bedre vareforsyning kan nævnes, at flere store forretninger fra 5. august 1946 for første gang siden krigen afholdt udsalg med nedsatte priser. Benzinen blev frigivet den 1. november 1947. I slutningen af august 1948 blev det tilladt at anvende neonbelysning til udvendig illumination og reklamebelysning, og fra 1. september samme år ophævedes endelig gasrationeringen. Brød- og tobaksrationeringen ophævedes den 1. december 1948, og fedtstofrationeringen (smør, margarine) bortfaldt den 6. november 1950.

Industriproduktionen var stadig stigende fra 1946, knapheden på materialer var nedadgående, og arbejdsløsheden meget moderat. I 1950 var afsætningsvilkårene for industriens produkter særdeles gode, hvilket var fremkaldt ved de stigende priser såvel på verdens- som på hjemmemarkedet.

Industriens produktionsindex var uafbrudt stigende indenfor perioden 1945–50; sættes 1935 = 100 var tallene følgende for de enkelte år: 1945: 81, 1946: 110, 1947: 126, 1948: 140, 1949: 150 og 1950: 167.

Den gode beskæftigelse fremgår ligeledes af de gunstige arbejdsløshedstal, der gengives nedenfor og vedrører hovedstaden med forstæder.

	Samlet arbejdsløshedsprocent	Arbejdsløshedsprocent for bygningsindustri	Arbejdsløshedsprocent for metalindustri
1945	13,7	22,2	16,4
1946	6,1	12,4	4,6
1947	5,4	11,9	2,0
1948	5,3	8,8	2,4
1949	6,6	9,7	5,0
1950	5,9	8,9	3,7

Endelig anføres for nogle af de vigtigste af hovedstadens industrigrupper antallet af beskæftigede arbejdere og produktionsværdi i 1947 og 1950; om-lægninger indenfor det statistiske materiale er årsagen til, at 1947 er benyttet som udgangspunkt.

	Antal beskæftigede arbejdere		Produktionsværdi i 1000 kr.	
	1947	1950	1947	1950
Kødvare- og konserverfabr.	1238	1713	86280	208985
Tobaksfabrikker	3596	3763	104324	152780
Trikotagefabrikker	2030	2553	46911	79617
Skotøjsfabrikker	3800	4090	84617	105060
Herrekonfektion	3762	4854	77456	157130
Damekonfektion	3079	4166	102878	164968
Grafisk industri	5733	7431	125546	233995
Metalvarefabrikker	2664	2772	62813	77209
Blikvarefabrikker	2304	2762	56544	86123
Jernvarefabrikker	2541	2886	26629	93098
Jernskibsværfter	6840	7536	117981	185835

Noget af stigningen i produktionsværdien har naturligvis sin forklaring i prisstigningen siden 1947, men største parten af forøgelsen synes dog at have været reel ¹⁾. Tildelingen af den i 1948 påbegyndte Marshallhjælp til industriforetagendernes rationalisering har givetvis sin betydelige andel i den gunstige udvikling.

Af talmæssige udtryk til belysning af fremgangen indenfor det københavnske erhvervsliv kan endvidere anføres følgende for ind- og udførslen til og fra København (den udenlandske omsætning).

	1939 mill. kr.	1945 mill. kr.	1950 mill. kr.
Specialindførsel	1015,4	433,2	3364,7
Specialudførsel	485,7	180,5	1489,5

¹⁾ Engrospristallet steg fra 1947 til 1950 fra 232 til 293 og detalpristallet fra 174 til 190.

Handelsflåden med hjemsted i København og omfattende skibe over 20 reg.tons var:

	^{31/12} 1939	^{31/12} 1945	^{31/12} 1950
Antal skibe	362	290	356
Saml. hestekraft	525800	422600	706100
Registert. (netto)	447600	323500	521000

Fem år efter krigens afslutning oversteg handelsflåden vel ikke i antal, men derimod i tonnage tallene fra 1939. Den samlede trafik (totale vareomsætning) over København ad søvejen steg fra 2,5 mill. tons i 1945 til 6,5 mill. tons i 1950. Årene efter krigen gjorde København til Nordens luftfartscentrum og til en af kontinentets største lufthavne; medens der i 1938 befordredes 50.000 passagerer og 0,8 mill. kg. gods og post, var de tilsvarende to tal for 1950 henholdsvis 272.000 og 6,5 mill. kg. Endelig skal til slut anføres, at antallet af indregistrerede automobiler og motorcykler i København viste følgende udvikling:

	^{1/1} 1940	^{1/1} 1945	^{1/1} 1950
Automobiler	23.700	19.100	26.400
Motorcykler	6.700	4.800	7.400

Størsteparten af bilparken i 1950 var dog stadig vognene fra før krigen og derfor for en væsentlig parts vedkommende stærkt forældede.

Umiddelbart efter våbenhvilens indtræden blev der for Københavns vedkommende givet ordre til, at alle arbejder vedrørende *luftværnet* skulle standses; på dette tidspunkt var murgennembrydninger og afstivninger af private tilflugtsrum praktisk taget fuldført. Rydningstjenesten blev afviklet i løbet af efteråret 1945; af dækningsgravene blev de cementerede endnu opretholdt, men derimod blev de offentlige tilflugtsrum sløjfet, og kunstværkerne blev afdækket. Med fjernelsen af de cementerede dækningsgrave gik det i tiden fremover kun langsomt, og endnu så sent som i 1948 var ca. 1.200 ikke fjernet (heraf var ca. 300 udlejet til oplagring af forskellig art). Senere kom nye dækningsgrave til, og ved udgangen af marts 1951 fandtes 1255 rum i dækningsgrave. I januar 1948 fjernedes 9 branddamme.

Ved lov af 1. april 1949 om civilforsvaret afløstes de tidligere luftværnsforanstaltninger af tilsvarende *civilbeskyttelsesforanstaltninger*. For det stor-københavnske område bestemtes det, at der skulle nedsættes en civilforsvarskommission med overborgmesteren som formand. Kommissionens opgave blev at organisere og opretholde en kommunal hjælpetjeneste, omfattende en brandtjeneste, en teknisk tjeneste, en rydningstjeneste, en sanitetstjeneste, en gas- og fosfortjeneste, en socialtjeneste samt en til disse opgavers løsning fornøden meldetjeneste. Organisationen skulle være i stand til indenfor området

dels at afbøde følgerne af krigshandlinger af begrænset omfang og dels at yde øjeblikkelig indsats ved mere omfattende krigshandlinger. — Den alvorlige internationale situation i 1950 førte til, at der i efteråret gennemførtes en række nødplaner, bl. a. med materielanskaffelser til brandvæsenet, til den tekniske tjeneste, til rydningstjenesten og til beskyttelse af de kommunale værker. Spredt over hovedstaden påbegyndtes i december 1950 opstilling af det nødvendige antal sirener; de fjernstyres af politiet og afprøves hver lørdag kl. 12. I juli var evakueringssektionen for Storkøbenhavn genoprettet, og planlægningsarbejdet påbegyndt efter nye retningslinier.

I december 1948 forelå resultatet af de af den *ekstraordinære tjenestemandsdømstol* afsagte kendelser samt om de af den *ekstraordinære undersøgelseskommission* afgivne indstillinger vedrørende henholdsvis tjenestemænd og andre ansatte under Københavns kommune, som havde været sigtet for at have udvist nationalt uværdig optræden under besættelsestiden. Tjenestemandsdømstolen afsagde kendelser vedrørende ialt 91 tjenestemænd, heraf afskedigedes 25 uden pension, 30 med delvis pension og 2 med ordinær pension. 15 tjenestemænd degraderedes eller dømtes til forflyttelse til anden tjeneste, og endelig afsagdes frifindelseskendelser for 19 tjenestemænd.

Undersøgelseskommissionen afsagde kendelser vedrørende 46 ansatte, hvoraf 22 afskedigedes, 6 forflyttedes, medens der overfor 18 ikke fandtes anledning til indskriden.

I efteråret 1944 var der givet den nødvendige bevilling til iværksættelse af en *almindelig tuberkuloseundersøgelse* af den københavnske befolkning i aldersklasserne fra 15 til 34 år. Undersøgelsen kom i stand i slutningen af 1946; ca. $\frac{2}{3}$ af de tilsagte mødte, og der blev konstateret op imod 300 tilfælde af aktiv lungetuberkulose. I 1947 fortsattes og afsluttedes undersøgelserne for den ældre del af den københavnske befolkning, hvorved der blev fundet 365 tilfælde. Fra kommunens side var der før undersøgelsen truffet foranstaltninger til at skaffe hospitalsplads til de behandlingskrævende tilfælde, som påregnedes fundet ved undersøgelserne. Iøvrigt er der gennemført regelmæssig tuberkulosekontrol, for børnene gennem helbredsundersøgelser for småbørn (jfr. det følgende) og skolebørn og for voksne, foruden i de almindelige undersøgelsesafdelinger ved gruppeundersøgelser. Herved er omkring 40 pct. af den voksne københavnske befolkning under regelmæssig årlig tuberkulosekontrol.

I 1942 påbegyndtes calmettevaccination af de tuberkulinnegative børn i de københavnske kommuneskolars afgangsklasser og fra 1947 tillige i førsteklasserne; i 1948 udvidedes vaccinationen til samtlige tuberkulinnegative elever.

I begyndelsen af 1948 påbegyndtes en række vederlagsfri *helbredsundersøgelser* for børn, der endnu ikke var skolesøgende eller hjemmeundervistes. Undersøgelserne i et antal af indtil 9, heraf 3 i barnets første leveår, bliver dels givet på de kommunale småbørnsstationer, dels hos de praktiserende læger.

I henhold til lov af 12. april 1949 om *husmoderafløsning* indførtes en sådan i samme efterår i København som kommunal foranstaltning (nugældende lov af 7. juni 1952) til afløsning af den under krigen af Danske kvinders samfundstjeneste som beskæftigelsesforanstaltning med kommunalt tilskud oprettede husmoderafløsningsinstitution. Administrationen blev under kommunalbestyrelsens tilsyn henlagt til De samvirkende sygekasser i København (se iøvrigt s. 262 f.).

I 1939 havde indenrigsministeriet nedsat den såkaldte *hovedstadskommision* med det formål at overveje og stille forslag om, hvilke ændringer i de bestående kommunale forhold den stedfundne økonomiske, tekniske og befolkningsmæssige udvikling i hovedstadsområdet måtte gøre ønskelige, herunder også hvilke omlægninger af Københavns amtsrådskreds, der måtte vise sig hensigtsmæssige. Københavns kommune var i kommissionen repræsenteret ved 7 medlemmer. Kommissionsbetænkningens udsendelse trak i langdrag, og i kommunalbestyrelsen, hvor det var almindeligt ventet, at forslagene ville resultere i en række kommuneindlemmelser i København, vakte dette berettiget misfornøjelse og foranledigede, at der blev rettet adskillige henvendelser til indenrigsministeriet om sagens fremskyndelse. På mange områder var det vanskeligt, endda ugørligt at planlægge, så længe man ikke vidste, hvordan Københavns kommunale forhold ville blive i fremtiden. I januar 1948 udsendte kommissionen sin betænkning, i hvilken flertallet gik ind for, at Gladsaxe, Herlev, Rødovre, Hvidovre, Tårnby, Store Magleby og Dragør kommuner samt dele af Glostrup og Brøndbyvester-Brøndbyøster kommuner skulle indlemmes i København. Københavns omegnskommuner skulle udgøre et kommuneforbund, og Københavns amtskommune skulle ophæves. Men tiden var løbet fra disse tanker; forstads- og omegnskommunerne var ikke længere interesseret i indlemmelsesplanerne, og heller ikke oprettelse af kommuneforbund eller blot mindre vidtgående former for økonomisk samarbejde kommunerne imellem syntes mulige. Til trods for indtrængende henvendelser både i 1950 og 1951 fra borgerrepræsentationen til statsmagten om fremsættelse af lovforslag til en snarlig gennemførelse af en hovedstadsordning, var det ugørligt at formå nogen regering til at tage spørgsmålet op til løsning; sagen var gået i hårdknude, og der kunne ikke findes en form, som de kræfter, der nødvendigvis måtte samles herom, ville acceptere. Planerne blev skrinlagt, og hvad der siden er sket, er faktisk yderst lidt. Sagen og dens videre udvikling, herunder det den 13. januar 1956 oprettede »Hovedstadskommunernes Samråd«, er udførligt omtalt i afsnittet s. 303 ff.

Ved flere lejligheder var der i borgerrepræsentationen efterlyst en samlet plan for udbygningen af det københavnske hospitals- og sindssygevesen for en længere årrække frem i tiden. Dette bevirkede, at magistraten den 28. februar 1944 nedsatte en *hospitalskommission*, i hvilken udbygningen af hospitals-

og sindssygevæsenet skulle gøres til genstand for en grundig og alsidig drøftelse af repræsentanter for kommunalbestyrelsen, administrationen og den lægelige sagkundskab. Kommissionen afgav betænkning I angående sindssygevæsenet i februar 1946 og nåede her til det resultat, at der på Sct. Hans hospital var en så alvorlig pladsmangel samt andre væsentlige ulemper, at det var nødvendigt ikke alene at foretage moderniseringer, men også at udbygge hospitalet i betydeligt omfang. I marts 1950 afgav kommissionen betænkning II, i hvilken der blev foretaget en gennemgang af en række principielle spørgsmål vedrørende hospitalsvæsenet og de forskellige hospitalsspecialer (afgrænsningen overfor staten, den videnskabelige forskning m. m.). Foruden hospitalsvæsenet behandledes i betænkningen også de psykiatriske modtageafdelinger, hvis udbygning, der ikke blev taget stilling til i den første betænkning.

Kommissionens forslag, der omfattede hospitalsvæsenets udbygning for de kommende 20–30 år, var placeret i tre grupper A–C efter den rækkefølge, i hvilken planerne burde realiseres. Gruppe A omfattede: opførelsen af et nyt tuberkulosehospital på Bispebjerg hospitals grund (til afløsning af Øresundshospitalet), opførelse af nybygning til den fysiurgiske klinik på Kommunehospital, oprettelse af en ny neurokirurgisk afdeling, oprettelse af en ny gynækologisk afdeling på Bispebjerg hospital, samt specialisering af hospitalets gamle afdelinger og endelig opførelse af et nyt hospital i Hvidovre med 1200 sengepladser. Gruppe B omfattede: forskellige udvidelser på Bispebjerg hospital, andel i opførelse af fælles nervesanatorium, oprettelse af nyt rekonvalescenthjem samt modernisering af de gamle hospitaler. Gruppe C omfattede: opførelse af et nyt hospital i Husum med 1000 à 1200 sengepladser, fortsættelse af moderniseringen af de gamle hospitaler, nervesanatorium alene til patienter fra Københavns kommune, forøgelse af pladsen på rekonvalescenthjem og forøgelse af antallet af fødepladser.

For så vidt Sct. Hans hospital angår, blev to nye patientbygninger taget i brug i 1950, og endvidere er der givet bevilling til opførelsen af en del af et nyt 3. hospital. Materialevanskeligheder og andet medførte, at det har knebet med at gennemføre arbejdet. De vanskelige økonomiske forhold bevirkede, at planerne i betænkning II kun har kunnet føres ud i livet i meget begrænset omfang. Nævnes kan, at der på Bispebjerg hospital er foretaget visse udvidelser, i 1953 indrettet en neurokirurgisk afdeling og i 1955 en gynækologisk afdeling, samt at der på Kommunehospitalet er opført en ny fysiurgisk klinik (der blev taget i brug i 1954) og oprettet en ekstremitetskirurgisk afdeling m. m. I to bygninger på Sundholm er der oprettet et hospital, Sønderbro hospital, for patienter med gynækologiske lidelser (taget i brug i 1954). Opførelsen af det nye tuberkulosehospital påbegyndtes i oktober 1956. Endvidere er der siden 1945 oprettet 3 nye rekonvalescenthjem samt plejehjemmet »Gurrelund« og behandlingshjemmet »Overførstergården«. Det ene rekonvalescenthjem er børnerekonvalescenthjemmet »Stockholmsgave«, der

er skænket Københavns kommune af »Stockholms stads kommitté for nordiskt hjälparbete« (se iøvrigt s. 181).

Den 21. februar 1944 nedsatte den samlede magistrat en *kommission til overvejelse af den fremtidige udbygning af badevæsenet i København*. Kommissionens nedsættelse var foranlediget ved drøftelser angående tilvejebringelse af et friluftsbad på Bellahøj, men man fandt det hensigtsmæssigt i forbindelse hermed at foretage en undersøgelse af badevæsenet i sin helhed, således at denne omfattede: varmtvandsbadeanstalter, svømmehaller, søbadeanstalter, friluftsbade og de til idrætsanlæg knyttede bade. I oktober 1945 afgav kommissionen sin første betænkning; den omfattede badeforholdene bortset fra søbadene. Man var klar over, at de københavnske badeforhold ikke var på højde med udviklingen, og at der krævedes mere af de offentlige badeanstalter, efterhånden som hjemmene i stigende omfang forsynedes med badeindretninger. I 1940 var ca. 40 pct. af de københavnske lejligheder forsynet med bad (dog ikke alle med varmtvandsinstallationer), i 1950 var tallet steget til 42 pct. Men hjemmenes adgang til bruse- og karbade måtte suppleres med andre badeformer, for at de rette fysiologiske virkninger af badene kunne opnås, og fremtidens offentlige badeform måtte blive varmluftsbadet (badstuebadet) dog således, at badeanstalterne fortsat burde give adgang til brusebade med henblik på de dele af befolkningen, som ikke har adgang til bademulighed i hjemmene. Det påpegedes, at det – bortset fra svømmehaller og friluftsbade – gjaldt om at få oprettet en række mindre badeanstalter, ialt nævntes 11, rundt om i de bykvarterer, hvor behovet herfor var størst. Endvidere gik kommissionen ind for oprettelsen af et friluftsbadeanlæg, kombineret med en varmtvandsbadeanstalt og en mindre svømmehal på Bellahøj; projektet tænktes udført af Københavns Idrætspark, der ligeledes skulle varetage driften. Udover dette anlæg foreslog kommissionen, at der oprettedes enkelte friluftsbade, det ene planlagt som et svømmestadion i forbindelse med idrætsanlægget på Valby fælled. Friluftsbadene skulle placeres således, at de kunne give skolerne mulighed for svømmeundervisning.

I januar 1949 afgav kommissionen en 2. betænkning vedrørende byens søbadeforhold og mulighederne for disses forbedring; en række undersøgelser specielt vedrørende kloakudløbenes forurening af badevandet var foretaget i sommermånederne 1946–48. Betænkningen indeholdt endvidere nogle bemærkninger om badstuebadets eventuelle anvendelse som skolebad.

Vedrørende søbadningen foreslog kommissionen, at der opførtes en badeanstalt i Svanemøllebugten, der her ville være så udmærket beliggende, at den ville kunne benyttes til obligatorisk svømmeundervisning for 10 til 12 skoler og desuden ville kunne blive til betydelig nytte også for den organiserede svømmesport til træningsbrug. Det foresloges, at anstalten i Svanemøllebugten opførtes, når Bellahøj-badet var bragt til udførelse ¹⁾. Endvidere pegede kom-

¹⁾ Forholdene har imidlertid udviklet sig på en sådan måde, at det er et spørgsmål om tiden ikke må siges at være løbet fra Svanemølleprojektet (se b.f. 1954–55, s. 2543 ff.).

missionen på forbedringer og udvidelse af badestranden på Amagers østkyst og indretning af et strandbad eller en badeanstalt på kystarealet udfor Valby fælle; eventuelt kunne der være tale om et friluftsbad på land, således at saltvand indpumpedes til benyttelse i et friluftsbassin. Endelig havde kommissionen opmærksomheden henvendt på de bademuligheder, ganske vist af mere begrænset art, der kunne etableres på det trekantede areal mellem Sct. Jørgens sø og Gl. Kongevej samt ved Damhussøen. Hermed skulle mulighederne for indretning af søbadning indenfor Københavns kommune være udtømt, og søbadningen for storbyens befolkning måtte iøvrigt fremhjælpes ved badeanlæg nord og syd for byen og på Amagers kyst i Dragør kommune, udfor Kongelunden og langs kysten syd herfor.

Det skal i denne forbindelse nævnes, at det i januar 1954 blev besluttet at lukke de tre kommunale søbadeanstalter i havnen, nemlig anstalterne ved Langebro, ved Gasværkshavnen (Kalvebod) samt »Sønderstrand«. Anledningen var, at sundhedskommissionen havde meddelt magistraten, at den af sundhedsmæssige hensyn var sindet at forbyde badning i havneområdet for alle børn under 16 år. Herefter var der kun mulighed for, at skolerne kunne give svømmeundervisning på badeanstalterne Amager-Helgoland og skolevæsenets egen badeanstalt i Skudehavnen, hvorfor planen om at få Bellahøj projektet realiseret trængte sig stærkt på.

I tilslutning til planerne om søbadningen vedtog borgerrepræsentationen i juni 1949 en bevilling til nye undersøgelser af vandet i Øresund og af strømforhold og -hastigheder.

Kommissionens forslag fik som helhed almindelig tilslutning i borgerrepræsentationen, og når de end ikke delvis er kommet til udførelse, må årsagen udelukkende søges i tidens økonomiske vanskeligheder. Det skal dog nævnes, at der i forskellige af byens parker er indrettet soppepladser og afskylningsbrusere for børn.

I efteråret 1956 synes det endelig at lysne for Bellahøj-friluftsbadet, således at der skulle være gode udsigter for projektets gennemførelse og færdiggørelse i løbet af et par år. Der skal opføres tre store bassiner, og i tilslutning til det ene – sportsbassinet – bliver der 1000 siddepladser, og på det skrånende grønne areal, som i nogen grad skal beplantes, anlægges soppedamme for de mindste børn. På dette areal, der er tiltænkt de solbadende, bliver der desuden installeret drikkekummer og moderne bruseanlæg. Der skal opføres en omklædningshal med 4000 garderobepladser, og i månederne udenfor badesæsonen vil hallen blive stillet til rådighed for indendørsport. Den mindre svømmehal og varmtvands-badeanstalt, som fandtes i det oprindelige projekt, er bortfaldet af økonomiske grunde.

Den 1. juli 1944 nedsatte magistraten på opfordring fra budgetudvalget en *kommission angående en trafikplan for hovedstaden* med den opgave at drøfte, undersøge og belyse og derefter finde frem til enighed om løsningen af fremtidige trafikproblemer og -planer indenfor Københavns kommune,

herunder såvel de mere principielle spørgsmål: tunneller, undergrundsbaner, sporvogne eller busser, som de mere praktiske: aflastning af overbefærdede gader i den indre by ved etablering af nye færdselsårer el. lign., forlængelse af linier, udfaldsveje fra byen og andet. Tillige skulle der foregå en drøftelse af forholdet til statsbanerne og disses planer om udvidelse af bybanenettet.

To opgaver udskiltes til hurtig behandling, nemlig 1) den presserende udbygning af sporvejsnettet og 2) tilvejebringelse af en tilfredsstillende lufthavnsvej. Efter opfordring fra overborgmesteren kom hertil endvidere 3) spørgsmålet om tilvejebringelse af trafikmidler til de vestlige omegnskommuner, således at disse hurtigt kunne etableres, når bebyggelsen i de pågældende kommuner, eventuelt i forbindelse med en indlemmelse, tog fart.

I februar 1946 afgav kommissionen en første betænkning. Der foresloges her en lang række forlængelser af bestående sporvejslinier og etablering af enkelte nye samt indstilledes, at der blev rettet en henvendelse til ministeriet for offentlige arbejder om etablering af en S-togs forbindelse ad Vestbanen, i det mindste til Glostrup ¹⁾. Endvidere stilledes forslag om gennemførelse af en ny lufthavnsforbindelse.

I januar 1948 udsendte kommissionen sin 2. betænkning, der omhandlede dels et af statsbanerne udarbejdet forslag om en S-bane langs Køge bugt og dels et forslag om, at magistraten skulle henvende sig til Københavns amt med anmodning om at videreføre Hareskovvej, som den var projekteret, fra Københavns kommunes grænse ud til Mørkhøjvej; det sidstnævnte arbejde blev bragt til afslutning i 1949.

I januar 1950 udsendte kommissionen sin 3. betænkning, der handlede om forslag til trafiknettet i de nærmeste omegnskommuner, hvor der siden krigens afslutning i 1945 var foregået og planlagt et betydeligt boligbyggeri, til hvilken bebyggelse der ikke var passende trafikbetjening. Planlægningsarbejdet omfattede Amagerkommunerne, Hvidovre, Avedøre, Brøndbyøster, Rødovre, Herlev, Gladsaxe samt Lyngbyarealerne mellem Lundtofte og fæstningskanalen. Betænkningen behandlede ikke blot de eksisterende behov for langvejsbefordring mellem den indre by og de ydre bydele samt mellem disse sidste indbyrdes, men også behovet for den lokale kortvejsbefordring indenfor de ydre bydele til og mellem de respektive lokale centre. Betænkningen anbefalede, at der optoges en forhandling mellem de nævnte kommuner, amtet, statsbanerne og København om oprettelse af disse linier.

I maj 1953 udsendte kommissionen sin 4. og sidste betænkning, der omhandlede forslag til tunnelbaner og belyste spørgsmålet om udbygning af gadenettet i København. Betænkningen, der er meget omfattende og indgående, blev ved dens forelæggelse i borgerrepræsentationen af en af talerne betegnet som »— — — i overvejende grad et analytisk arbejde, mønstergyldige, tildels videnskabelige redegørelser for trafikens omfang i dag, dens for-

¹⁾ Elektrisk S-togstrafik mellem Hovedbanegården og Glostrup etableredes fra 17. juni 1953. På banen Vanløse-Ballerup var elektrisk drift indført fra 14. maj 1949.

modede vækst og effektiviteten af de foranstaltninger, der kan være tale om at iværksætte« (b. f. 1953–54, s. 690 f.).

Kommissionen var i hele sit arbejde gået ud fra det inden 1965 foreliggende behov for udvidelse og anlæg af trafik- og gadenettet, og herudfra resumerede den sine undersøgelser i følgende hovedpunkter:

1965-trafiksystemet burde søges gennemført, omfattende: det eksisterende bybanenet, nye S-baner til Glostrup og Lundtofte samt dobbeltspor på Hareskovbanen, og endelig en udbygning af niveautrafiknettet i det omfang som var angivet i betænkning I. Endvidere påbegyndelse af en tunnelbane Nørrebro-Sundby og arbejdet fremmet således, at banen kunne tages i brug 1965. Derimod tog kommissionen ikke stilling til, om der efter 1965 ville være brug for yderligere tunnelbaner i København. Endvidere foresloges en række gadeudvidelser og nyanlæg, væsentlig omfattende indfartsvejene til byen. Overfor havnebestyrelsen udtalte man betænkelighed ved, at der udformes store havnearealer på Amagersiden mellem Spærredæmningen og Soyakagefabrikken syd for Langebro. Det henstilledes i videst muligt omfang at undgå sporvejslinier i kørebanen i nye eller ombyggede indfartsveje og busruter i sporvejsgader. Endvidere pegedes på de forbedringer af trafikforholdene i stærkt trafikerede hovedfærdselsårer, der kunne opnås ved parkerings- og stopforbud m. m.

Med afgivelse af denne betænkning afsluttede kommissionen sit arbejde. I en henvendelse fra byplannævnets hovedstadsafdeling til arbejds- og boligministeriet påpegede nævnet betydningen for den planmæssige udbygning af hovedstadsområdet af, at der blev foretaget en samlet ordning af samfærdselsforholdene indenfor dette område. Denne henvendelse foranledigede, at boligministeriet i december 1950 nedsatte en *kommission vedrørende samfærdselsforholdene i hovedstaden*. Allerede i august 1951 udsendte kommissionen en 1. betænkning med forslag til midlertidige forbedringer af Slangstrupbanen (se nærmere s. 298).

På foranledning af budgetudvalget rettede magistraten i juni 1953 i henhold til bemyndigelse af den samlede kommunalbestyrelse en henvendelse til indenrigs- og boligministeriet gående ud på, at der snarest måtte blive tilvejebragt en ordning af den storkøbenhavnske trafik, således at S-baner, sporveje, NESA og omegnens rutebiler indordnedes i et fællesskab eventuelt i form af et disse parter omfattende trafikselskab.

Samfærdselskommissionens 2. betænkning, der blev afgivet i juni 1955 og iøvrigt afsluttede kommissionens arbejde, vedrørte forslag til et *trafikråd* for København. Et referat af hovedsynspunkterne i betænkningen findes s. 298 f.

Så langt tilbage som i 1928 nedsattes et *udvalg til planlægning af Københavnsegnen*, hvis første opgave blev udarbejdelse af forslag til et system af områder for friluftsliv. Resultatet heraf blev en betænkning fra 1936 »Københavnsegnens grønne områder«, der fik almindelig tilslutning fra kommunernes side. Et stort antal af de i betænkningen omtalte stier er siden 1940 blevet gennemført som beskæftigelsesforanstaltning. I flere år herefter pauserede

udvalget, men i 1945 blev arbejdet taget op igen og drejede sig nu om tilvejebringelsen af en samlet generel egnsplan i samarbejde med de kommuner, udvalg og myndigheder, som iøvrigt beskæftigede sig med planlægning af egnen. I januar 1948 udsendtes »Skitseforslag til egnsplan for Storkøbenhavn« (»den fingerformede«), der foreslog bibeholdelse af det nuværende centrum, ud fra hvilket en række S-baner skulle strække sig. Omkring banernes stationer skulle de lokale bydannelser udvikle sig, idet der her var afsat areal til boligbyggeri og industri. Kilerne, der fremkom mellem radiallynien, tænkte bibeholdt som landbrugs- og gartneriarealer. Forslaget var først og fremmest tænkt som et forhandlingsgrundlag med de forskellige kommuner og myndigheder, og skulle til syvende og sidst resultere i en egentlig egnsplan. Imidlertid skete det, at der den 23. april 1949 blev vedtaget en lov om regulering af bymæssige bebyggelser, i henhold til hvilken der nedsattes et byudviklingsudvalg for Københavns-egnen¹⁾. Udvalgets opgave var at fastlægge zonegrænser for perioder af mindst 15 års varighed mellem arealer, som straks kan bebygges, arealer, hvor der kan træffes visse forberedelser til bebyggelse, samt arealer, der skal holdes fri for bebyggelse. For Københavns kommune som sådan kunne loven ikke få synderlig betydning, fordi byen i det store og hele er udbygget, men den åbnede mulighed for, at kommunalbestyrelsen kunne få mere indflydelse på planlægningen af den kommende byudvikling i hovedstadsområdet. En værdifuld hjælp ved opgavens løsning var selvsagt det af egnsplanudvalget udarbejdede materiale, der havde kortlagt størrelsen og arten af den bebyggelse, der burde skaffes plads til, områdernes mulighed for trafikbetjening m. m. Materialet blev i en af egnsplanudvalget udarbejdet redegørelse stillet til byudviklingsudvalgets rådighed. Egsplanudvalget blev ikke ophævet, men da nogle af dets vigtigste opgaver nu var fratrådt det, følte udvalget trang til at udsende en »status« over arbejdet 1945–50, en hovedoversigt over Københavnsegnens planlægning som den tegnede sig i 1950. Beretningen udsendtes i 1951 med titlen: »Københavnsegnens Planlægning – Status 1950«. Angående den nærmere virksomhed, der er udøvet af byudviklingsudvalget henvises til s. 295 ff.

For Københavns vedkommende blev kravet om udarbejdelse af en moderne *generalplan* rejst under budgetdebatten i 1946. Ønsket drejede sig om opstilling af en helhedsplan, der skulle tegne et samlet billede af den fremtidige by, omfattende bl. a. arealernes anvendelse, placeringen af offentlige institutioner og anlæg samt udformningen af gade- og trafiklinier. Generalplanen skulle med andre ord koordinere alle kommunens forskelligartede igangværende byplanarbejder, og tillige muliggøre koordinering mellem kommunens byplanlægning og planlægning af hele det øvrige storkøbenhavnske område. I 1952 oprettedes en særlig afdeling under byplankontoret, og i 1954 udsendte stadsingeniørens direktorat en bog: »København – skitse til en

¹⁾ Af samme dato er endvidere lov om ændring af lov om byplaner, hvorefter byudviklingsudvalgets planer skal forelægges et særligt byplannævn for hovedstadsområdet.

Generalplan», hvori der er foretaget en indgående gennemgang af de vigtigste planlægningsopgaver. Eksempelvis gennemgås de forskellige bydeles bebyggelse og fornyelse, byens kollektive og individuelle trafiksystem, gadenettets opgaver, forslag til et primærgadesystem m. m. – Generalplanskitsen er med rette betegnet som et pionerarbejde, idet der her for første gang er fremsat et forslag, der ikke blot planlægger byens omdannelse hus for hus eller gade for gade, men forsøger at se problemerne under en større synsvinkel og virkelig at skabe en helhedsplan.

I 1939 nedsatte magistraten en *kommission til undersøgelse af personaleforholdene indenfor de kommunale institutioner (administrationskommissionen)*. Den nærmere opgave var at skabe klarhed over, dels om kommunens personale indenfor den enkelte institution skulle være unødigt stort, dels om der ved en forenkling af forretningsgangen skulle kunne spares personale eller dog undgås yderligere personaleforøgelse. Krigen bevirkede, at arbejdet først kom rigtig i gang i 1944. Indenfor en række kommunale institutioner er der herefter foretaget en tilbundsående undersøgelse af arbejds- og organisationsforholdene omfattende ikke alene de foran nævnte spørgsmål, men tillige foranstaltninger, der tilsigter at tilvejebringe forhold, der vil kunne fremme sagernes gode og hurtige behandling samt skabe den bedst mulige kontakt mellem de kommunale institutioner indbyrdes og mellem borgerne og administrationen. De indvundne erfaringer tyder så ganske afgjort på, at der er behov for en gennemgang af samtlige kommunale institutioner med en rationalisering for øje. Kommissionen har hidtil afgivet 13 betænkninger vedrørende: stadsingeniørens direktorat, stadsarkitektens direktorat, stadsbygmesterens direktorat, boligkommissionens sekretariat, det rådgivende ingeniørkontor, Københavns kommunes aftenskole, skolebespisningen, begravelssesvæsenet, stadskonduktørens direktorat, skoledirektionens kontor og skolerne økonomiske administration, hovedkassen og kassekontrollen samt torvesvæsenet. Indenfor de pågældende institutioner har der kunnet påvises muligheder for personalebesparelser på ialt ca. 14 pct. af det på undersøgelsens tidspunkt beskæftigede personale, hvilket svarer til en besparelse i lønninger m. m. på ca. 3 mill. kr. årlig. Herudover er der tillige sket en modernisering af administrationen til fremme for sagernes gode og hurtige behandling.

Kommunens regnskab for det første efterkrigsår 1945–46 viste et overskud på 10,3 mill. kr., hvoraf 6 mill. kr. var det »bodsbeløb« til tyskerne, der af nationalbanken tilbagebetaltes kommunen og overførtes til driftsregnskabet. Overskuddet skyldtes iøvrigt den uforudset høje beskæftigelse, der gav større skatteindtægter og lavere sociale udgifter end påregnet ved budgettets vedtagelse; hertil kom bortfaldet af luftværnsomkostninger og en række andre krigsudgifter. Årets anlægsvirksomhed blev kun af beskedent omfang; vel var der tilrettelagt et stort arbejdsprogram bl. a. omfattende gadearbejder og arbejder ved værkerne, men mangelen på materialer og transportmidler i

forbindelse med knaphed på arbejdskraft bevirkede, at de planlagte arbejder for størstepartens vedkommende ikke kom til udførelse.

Betragter man femåret 1946/47–1950/51 under ét, viste kommunens driftsregnskab et samlet driftsunderskud på 15,0 mill. kr. Ganske vist var skatterne gået godt ind, og elværkerne viste betydelige overskud, ligesom forsorgsudgifterne var formindskede som følge af den moderate arbejdsløshed. Men lønreformen i 1946 og det stadig stigende prisniveau havde medført stærkt øgede lønninger og forhøjede ydelser til alders- og invaliderentemodtagere. Devalueringen i efteråret 1949 betød i renter og afdrag på de udenlandske lån en årlig merudgift på ca. 6 mill. kr. og højere priser ved indkøb af olie og kul m. m. Dertil kom sporvejenes underskud, som i 1946/47 udgjorde 4 mill. kr. og for hele femårsperioden androg 30 mill. kr., et tal der vakte adskillig bekymring ¹⁾).

Den kommunale indkomstskat blev i alle årene udskrevet med grundbeløbet + 20 pct. Elprisen til belysning nedsattes i 1946/47 med 10 øre pr. kWh og det følgende år yderligere med 5 øre; sporvejs- og omnibustaksten forhøjedes i 1947/48 med 5 øre og fra februar 1949 yderligere med 5 øre.

Da kommunen under krigen så at sige havde været afskåret fra at foretage nyanlæg, var der på næsten alle områder opsummeret et udækket behov efter kommunale kapitalgoder. Kravet gjaldt skoler og hospitaler, regulerings- og gadeanlæg af hensyn til den stigende færdsel, vandforsyningsanlæg, udvidelser af belysningsvæsenets værker ikke mindst af hensyn til industrien, fornyelse af sporvejenes vognpark, brandvæsenets materiel m. m. Også indenfor de sociale institutioner var der trang til udvidelse, og der var vidtrækkende ønsker om udbygning af kommunens humanitære institutioner, bl. a. havde budgetudvalget i flere år efterlyst et nyt hovedbibliotek. Hertil kom kravet om fortsættelse af den under krigen afbrudte boligsanering og det i forbindelse hermed stående boligproblem. De her anførte og adskillige andre krav blev i 1946 anslået til at ville koste ca. $\frac{3}{4}$ milliard kroner; på daværende tidspunkt et kæmpeprogram, hvis det som påtænkt skulle løses indenfor en 10-års periode.

Men hvad blev der nu rent faktisk opnået i disse år, som man i 1946 betegnede som genrejsningens eller genopbygningens periode? I femåret 1946/47–1950/51 blev kommunens aktiver ved de fra arbejdsplanen for de pågældende år anvendte bevillinger forøget med ialt 279 mill. kr., der fordelte sig på følgende hovedposter:

1946/47–1950/51	Ialt mill. kr.	pct.
Direktoratet for stadens faste ejendomme . .	21,2	7,6
Skolevæsenet	26,9	9,7
Beboelsesejendommene	37,8	13,5
Hospitals- og sindssygevæsenet	9,9	3,6

1) Af underskuddet på de 30 mill. kr. måtte Frederiksberg kommune udrede ca. $4\frac{1}{2}$ mill. kr.

	Ialt mill. kr.	pct.
Magistratens 3. afdeling	29,4	10,5
Stadsingeniørens direktorat	34,2	12,3
Belysningsvæsenet	72,3	25,9
Vandforsyningen	29,7	10,6
Sporvejene	11,8	4,2
Øvrige institutioner	5,8	2,1
Ialt	279,0	100,0

Blandt de mange arbejder, der skjuler sig under disse tal, skal fremhæves følgende: Påbegyndelse og delvis ibrugtagen af ca. 10 skolebygninger. Udvidelser på Blegdamshospitalet, Bispebjerg hospital og på Sct. Hans hospital m. m. Opførelse og i alt væsentlig ibrugtagen af ca. 1000 aldersrenteboliger. Oprettelse af et betydeligt antal børnehjem og børnehaver, vuggestuer og fritidshjem m. m. Udvidelse af parkarealet med ca. 40 ha., bl. a. ved kommunens overtagelse i 1948 af skydebanearealet på Vesterbro. Folkeparken i Utterslev mose var indviet allerede i september 1945. Opførelse af et nyt folkekøkken i Lyrskovgade og en ny brandstation i Vigerslev. Udvidelser på el- og gasværker og påbegyndelse af arbejdet på det nye varmekværk Svanemølleværket. Under udførelse var udvidelse af vandværket ved Søndersø og det nye vandværk ved Slangstrup, og i april 1949 påbegyndtes en ny Langebro.

Nævnes bør også, at havnevæsenets arbejde med fiskerhavnen syd for slusedæmningen, der var påbegyndt i 1941, fuldførtes, hvorefter havnen blev taget i brug i 1948.

3. 1951–1955.

I løbet af femåret afvikledes de sidste af krigstidens restriktioner; kaffen blev fri, og sukkerrationeringen bortfaldt i oktober 1952; de sidste brændselsrationeringer ophævedes i slutningen af januar 1953. I marts 1952 genoptoges natdriften på sporvejene, og trafikken havde dermed stort set nået sit tidligere omfang. For første gang efter krigen kom bananer i handelen i maj 1952, og iøvrigt vendte de udenlandske varer, der forsvandt med krigen, tilbage i butikkerne, således at der på vareforsyningens område næppe længere er forskel at spore fra årene før 1939.

Københavns *indbyggertal* kulminerede den 1. december 1950 med 768.500, og siden er det år for år gået tilbage; ved den officielle folketælling den 1. oktober 1955 blev indbyggertallet opgjort til 751.600 eller det samme som i 1946. København er stort set en udbygget by; der findes kun enkelte større områder, hvor boligbyggeri endnu kan foregå, og iøvrigt er der også kun i meget begrænset omfang ubebyggede grunde til rådighed for industribebyggelse. Det må derfor forventes, at udtyndingen af beboertallet i de

eksisterende lejligheder i forbindelse med nedrivning af saneringsmodne ejendomme og omdannelse af lejligheder til forretningsbrug i de kommende år vil medføre en fortsat og ikke uvæsentlig nedgang i Københavns indbyggertal. På Frederiksberg, hvis arealer ligeledes er så godt som udbygget, er befolkningstallet stagnerende, og i Gentofte er forholdet, hvis kommunens nuværende bebyggelsesform skal opretholdes, ikke meget anderledes end på Frederiksberg. Hovedstadssamfundets vækst fremover er derfor henvist til at skulle finde sted indenfor forstads- og omegnskommuneområdet, hvorved kravet om et større samarbejde kommunerne imellem, der længe har stået på dagsordenen, yderligere skærpes; herom henvises iøvrigt til afsnittet om København og omegnskommunerne s. 291 ff.

Byggevirksomheden i femåret 1951–55 tilførte København 6.600 lejligheder, på Frederiksberg og i Gentofte kommune tilsammen var tallet 3.600, men i de 19 omegnskommuner 28.700. De sidste er i betydeligt omfang taget i brug af københavnske udflyttere. Hvorvidt byggeriet i forbindelse med udflytningen og befolkningens ændrede sammensætning efter alder og ægteskabelig stilling har forrykket boligbehovets »status« fra 1950 i København (se side 100) er endnu ikke talmæssigt gjort op, men fomentlig er forskellen fra 1950 næppe stor. De moderate lejeforhøjelser, der blev åbnet adgang for i lejelovent af 14. juni 1951 og af 14. april 1955 (se nærmere s. 102 f.) er ikke af en sådan størrelse, at de har eller kan antages at ville føre til en mere hensigtsmæssig fordeling af det til rådighed værende lejlighedsrum. Antagelig vil der i årene fremover stadig være en vis boligmangel i hovedstaden, og at der skulle fremkomme ledighed på boligmarkedet så længe størsteparten af de københavnske lejligheder kan fås til en langt lavere leje, end hvad der gælder for nybyggeriet, må vist betegnes som en utopi. Hvor stort det udækkede boligbehov egentlig er, kan der kun gisnes om, og hvorvidt de tal, der i pressen eller andetsteds anføres for boligmangelen stemmer med virkeligheden, kan ikke afgøres med sikkerhed ¹⁾.

Ved lov om leje af 14. juni 1951 bestemtes det, at der skulle oprettes *kommunale huslejenævn*; i Københavns kommune nedsattes ialt 11 nævn (i juli 1952 reduceret til 10); en fremstilling af nævnenes virksomhed er givet s. 102. Ved lejeloven af 1955 bortfaldt fremlejenævnene, men enkelte af reglerne for udlejning af enkeltværelser m. v. vedblev at gælde, og de pågældende sager overførtes i h. t. kommunalbestyrelsens beslutning til de almindelige huslejenævn.

I januar 1953 rettede kommunalbestyrelsen en henvendelse til indenrigs- og boligministeriet om genoptagelse af arbejdet med *sanering af usunde bydele* i København. Efter at ca. $\frac{1}{3}$ af Adelgade-Borgergade-kvarteret var blevet ryddet i begyndelsen af 1940'erne, havde saneringsarbejdet ligget stille, men nu betegnedes en hurtig gennemførelse af saneringen for dette kvarter som

¹⁾ I januar 1957 har Københavns statistiske kontor foretaget en interviewundersøgelse med det formål for øje at få klarhed over boligbehovet i Storkøbenhavn, men materialet er endnu ikke endelig bearbejdet.

uomgængelig nødvendig. Arbejdets videreføring var imidlertid betinget af, at der skaffedes hjemmel for kommunen dels til ydelse af midlertidigt huslejetilskud til beboere, der måtte fraflytte kvarterets lejligheder, og dels hjemmel for ydelse af statslån også til kontor- og forretningsbygninger (hvilket skete ved lov af 31. marts 1953).

Kommunalbestyrelsen oprettede i 1953 et saneringsfond på 2 mill. kr. til imødegåelse af de kommende udgifter; magistraten kunne disponere over fondets midler til saneringsformål for saneringsplaner, der var vedtaget af borgerrepræsentationen. Endvidere nedsattes et fællesudvalg til behandling af saneringsspørgsmål.

I foråret 1954 var forholdene bragt endelig i orden, herunder tilvejebringelsen af det fornødne antal erstatningslejligheder, således at saneringen i Adelgade-Borgergade-kvarteret kunne genoptages; ialt var der tilbage i kvarteret ca. 1.000 lejligheder og ca. 800 erhvervslokaler. Saneringen ventes tilendebragt i løbet af ca. 5 år, se endvidere s. 118 ff.

I 1953 havde fællesudvalget, der var nedsat til behandling af spørgsmål om sanering af usunde bydele, godkendt saneringsplan for en karré på Vesterbro, Saxogade-Matthæusgade-Westend-Vesterbrogade, gående ud på en fjernelse af dårlige baghuse (»gårdrydning«) og enkelte særlig ringe forhuse. I sommeren 1955 vedtog borgerrepræsentationen at erhverve de pågældende ejendomme og påbegynde arbejdet, når de nødvendige ca. 300 erstatningslejligheder var fremskaffet. I mindre målestok og delvis uden forbindelse med kommunen påbegyndtes i 1954 en totalsanering for nogle ejendomme på Christianshavn. De gamle bygninger på hjørnet af Prinsessegade og Sofiegade – den såkaldte »Dødens Hule« – der indeholdt nogle af byens dårligste boliger, blev nedrevet og vil blive erstattet med en moderne beboelsesbygning.

Den spændte økonomiske situation, der indtraf i 1950 i forbindelse med devalueringen og koreakrigens udbrud i juni måned, medførte en diskonto-forhøjelse fra 3½ til 5 pct. og en kraftig prisstigning; detailpristallet steg oktober 1949 – oktober 1950 med 26 points. For Københavns kommune betød det øgede finansielle vanskeligheder, bl. a. som følge af lønstigninger, højere brændselspriser og større udgifter ved forrentning og afdrag på udenlandske lån. Lyspunktet i den vanskelige situation var den forholdsvis lave *arbejdsløshed*. For hovedstaden med forstæder var arbejdsløshedsprocenten i årene 1951–55 følgende:

	Samlet arbejdsløsheds- procent	bygnings- industrien	heraf: metal- industrien	Provins- byerne	Land- distrikterne
1951	6,9	10,2	4,2	9,9	13,8
1952	9,3	13,3	7,7	11,9	18,1
1953	7,0	9,5	5,8	9,0	12,6
1954	5,0	8,2	2,8	7,8	12,8
1955	5,8	10,8	3,5	9,6	15,6

Indenfor den betragtede årrække var arbejdsløsheden i hovedstaden lavere end i provinsbyerne og landdistrikterne. Årsagerne hertil er flere, men særlig kan peges på, at de senere års eksportkonjunkturer har været særdeles gode for industrien i hovedstaden. Iøvrigt er det især vinterledigheden indenfor jordarbejde og bygningsindustri samt i landbruget, der bringer arbejdsløsheden i provinsbyerne og i landdistrikterne op på det høje niveau.

Statistisk Departements produktionsindeks, der gælder for hele landet, viste følgende udvikling (1949 = 100): 1951: 113, 1952: 108, 1953: 112, 1954: 122, 1955: 122. I tidsskriftet »Storkøbenhavn« er offentliggjort et af Dansk Arbejdes Københavnsudvalg udarbejdet industriindeks for København. Basisåret er 1949 (= 100), og tallene vedrører juni måned: 1952: 113, 1953: 117, 1954: 125, 1955: 128. Udviklingen har, når dette sidste indeks lægges til grund, været lidt gunstigere i København end for landet som helhed. I hovedstaden steg industriens produktionsværdi fra 5,1 milliard kr. i 1951 til 5,3 milliard kr. i 1955, altså for så vidt en yderst beskeden stigning. Dette hænger navnlig sammen med, at tekstil- og beklædningsindustrien samt den kemiske industri udviser en tilbagegang i produktionsværdien på ca. 450 mill. kr., medens den grafiske industri, tilvirkning af elektriske maskiner, apparater og udstyr samt tilvirkning af transportmidler (skibsværfter, automobilfabrikker m. m.) har haft en produktionsfremgang på ca. 400 mill. kr.

Endvidere skal anføres enkelte andre tal til belysning af udviklingen indenfor hovedstadens erhvervsliv i årene 1951–55.

Specialind- og udførselen til og fra København var i 1951 henholdsvis 4,2 og 2,0 milliard kroner mod 4,5 og 2,5 milliard kroner i 1955.

Handelsflåden (skibe på mindst 20 reg.tons brutto) med hjemsted i København androg ved udgangen af december 1955 330 med 1.226.800 reg.tons brutto (715.700 reg.tons netto) mod 340 skibe og 919.700 reg.tons brutto (544.300 reg.tons netto) i 1951. Til belysning af stigningen i trafikken skal iøvrigt anføres nogle hovedtal:

	1951–52 1.000	1955–56 1.000
Rejser med statsbanerne i:		
nærtrafikken	61.000	73.200
fjerntrafikken	5.400	4.700 ¹⁾
Rejser med Kbhvn.s sporveje (sporvogne, trolleyvogne og omnibusser)	200.300	196.100
Rejser med rutebåde til og fra Kbhvn. (indenrigs trafik)	1951 870	1955 1.031
Antal passagerer ankommet til og afgang fra Kbhvn.s lufthavn	554 ²⁾	838

1) 1954–55. 2) 1952–53.

Tivolis nye koncertsal 1956.

Antallet af indregistrerede automobiler og motorcykler androg den 31. december 1951 henholdsvis 30.000 og 8.400, medens de tilsvarende tal den 31. december 1955 var steget henholdsvis til 47.700 og 22.600.

Som et yderligere bidrag til belysningen af væksten i det københavnske erhvervsliv skal omtales den betydningsfulde og bemærkelsesværdige vækst, der har fundet sted i det *udenlandske turistbesøg*. I årene før krigen var tallet på udlændinge, der tog ophold på københavnske hoteller m. v. knap 150.000 årlig, og heraf var godt halvdelen fra Sverige og Norge. I 1951 var tallet steget til ca. 250.000 med ca. 725.000 opholdsdage, men i 1955 var tallet oppe på ca. 350.000 udlændinge og ca. 900.000 opholdsdage. Af udlændingene er nu $\frac{1}{3}$ fra Sverige og Norge og $\frac{1}{6}$ fra U.S.A. I denne forbindelse kan nævnes de mange store internationale kongresser og udstillinger, der i de senere år er blevet afholdt i København. Udstillingerne indledtes i efteråret 1948 med en stor britisk udstilling i Forum, og i efteråret 1955 var der påny britisk udstilling i Forum og Tivoli. Det store fremmedbesøg skabte et hotelproblem, der interimistisk løstes ved opførelse i 1946 af et par nødhoteller (Baltic og Østerport), og senere ved at der er blevet bygget flere gode, store og moderne hoteller. I 1956 var der i København 35 helt moderne hoteller med 3.100 værelser samt 2 studenterkollegier, der anvendes som hotel i sommer-

tiden, med ca. 400 værelser. I alle disse hoteller fandtes der badeværelser, og på samtlige værelser var der rindende varmt og koldt vand. I hovedstaden fandtes yderligere ca. 50 mindre hoteller, hotel-pensioner o. l. Stor betydning for turistbesøget har de betydelige udvidelser af Kastrup lufthavn haft; i 1948 blev den knudepunktet for samtrafikken mellem de skandinaviske selskaber (S.A.S.).

Koreakrigen i 1950 satte fart i arbejdet med udbygningen af *civilforsvaret* i h. t. civilforsvarsloven af 1949, men fra 1953 har det på grund af manglende bevillinger nærmest ligget stille. Civilforsvarets administration og taktiske organisation blev opbygget i disse år, og den militære luftmeldetjeneste blev udbygget, hvorefter varslingen af civilbefolkningen i tilfælde af flyverangreb vistnok kan betragtes som tilfredsstillende. Opstillingen af sirener i hovedstaden påbegyndtes i december 1950, og de forefindes nu i det fornødne antal.

Af *offentlige beskyttelsesrum* rådede man over et betydeligt antal bunkers fra krigens tid, og i 1951 opførtes godt 400 nye betondækningsgrave, som i forbindelse med fodgængertunneller, underjordiske garageanlæg m. m. skulle give dækningsmuligheder for 5 pct. af den københavnske befolkning. Videregående planer udarbejdet af stadsingeniørens direktorat tog sigte på oprettelse af større tilflugtsrum, der i fredstid kunne anvendes til garageanlæg, parkering, toiletter, gymnastiksale m. m.; når disse arbejder var fuldt gennemført skulle der være ydet dækning for 25 pct. af befolkningen (væsentlig trafikanter). Den faktiske kapacitet af dækningsgrave og kombinerede offentlige beskyttelsesrum var den 31. marts 1956 til ca. 70.000 personer.

Foranlediget af at et medlem af borgerrepræsentationen havde ytret tvivl om, hvorvidt de af civilforsvaret anlagte bunkers i givet tilfælde ville kunne yde befolkningen effektiv beskyttelse mod moderne brandbomber (napalm-bomber) udtalte civilforsvarsstyrelsen på en henvendelse fra magistraten i 1953, at de opførte bunkers måtte betegnes som særdeles velegnede til formålet og var lige så betryggende som tilsvarende rum, der er opført i andre lande.

Hvad de *private beskyttelsesrum* angår, er der i de før 1. juli 1950 eksisterende ejendomme ikke truffet særlige foranstaltninger, men derimod er der i de senere opførte ejendomme i København indrettet sikringsrum til ca. 60.000 personer. De murgennembyrddninger, som under krigen blev foretaget i de daværende ejendomme, er stadig bibeholdt.

Med hensyn til bedriftsværnene har så godt som alle de 600 hertil forpligtede virksomheder oprettet sådanne med uddannede ledere og det fornødne materiel af motor- og håndkraftssprøjter. Derimod er arbejdet med de øvrige »værn« langt tilbage; for de i København planlagte karré-værn (afløsning for den under krigen gældende husvagtordning) er der kun anmeldt ledere og stedfortrædere for et fåtal, og uddannelse har endnu ikke fundet

sted. Ligeledes har anskaffelsen af folkegasmasker måttet udskydes af økonomiske grunde.

Den for Storkøbenhavn i juli 1950 nedsatte evakueringssektion arbejder med meget omfattende planer, hvoraf en plan for tømning af det tætbebyggede område er udarbejdet.

Ordningen med *flytningen af grønttorvet og fisketorvet*, der gennem en årrække havde beskæftiget magistraten uden at det var lykkedes at opnå tilslutning fra de interesserede parter om en fælles løsning, blev i løbet af femåret fremmet med positivt resultat. Som et udtryk for torvenes betydning kan anføres, at der på grønttorvet i 1955 blev omsat varer til en værdi af 169 mill. kr.

I 1889 var *Grønttorvet* flyttet til dets nuværende forholdsvis store plads mellem Vendersgade og Ahlefeldtsgade, hvor det med forskellige senere udvidelser i de tilstødende gader råder over et areal på ca. 42.000 m². I mange år havde erhvervet under påberåbelse af for dårlige plads- og parkeringsforhold ønsket torvet flyttet; de nuværende rammer er for snævre, konkurrencen kan ikke blive effektiv, og salgsvilkårene er meget ulige. Nye producenter og andre sælgere havde vanskeligt ved at opnå stadeplads, og der savnedes tidsvarende salglokaler. For i nogen grad at afhjælpe pladsmangelen var der på et areal i Ørstedsparken i 1940–41 blevet opført en salgshal, der dog i et vist omfang måtte udlejes til andre formål. En tid lang var det hensigten at søge torvet flyttet til kommunens arealer ved Borups Allé, men efter langvarige og meget vanskelige forhandlinger blev der i 1955 opnået enighed mellem magistraten og størsteparten af de interesserede erhvervsrepræsentanter om at etablere et nyt torv på et af kommunen med dette formål for øje erhvervet areal ved Bekkersgård i Valby mellem banelinien, Retortvej og Gammel Køge Landevej. Der kan her skabes et torv 2½ gange så stort som det nuværende foruden visse reservearealer til brug for industri o. l. formål, som er af interesse for erhvervet. Borgerrepræsentationen sluttede sig hertil, og i 1956 blev størsteparten af arealet solgt til K.G.T. (Københavns Engros Grønttorv), en organisation, der i november 1954 var stiftet af 700 producenter, kartoffelhandlere og kommissionærer. En mindre del af arealet blev solgt til et entreprenørselskab til opførelse af en bebyggelse reserveret frugtgrossisthandelen. Andelsforeningen skal selv anlægge og drive torvet med alle dertil hørende anlæg, indretninger, virksomheder m. m. Torvets offentlige karakter sikres bl. a. derved, at andelsforeningen indestår for, at der i alt fald på en del af det åbne (ikke overdækkede) torv stedse mod en rimelig afgift er et tilstrækkeligt antal stader til rådighed for sælgere, som ikke er medlemmer af foreningen.

Den 16. oktober 1956 blev det første spadestik taget som indledning til byggeriet, og det nye torv ventes taget i brug i efteråret 1958.

Med hensyn til *det nuværende fisketorv ved Gammel Strand* havde den eksisterende ordning for tilførsel til og handel med fisk ligeledes i adskillige år været lidet tilfredsstillende. Adskillige muligheder for en forbedring af

forholdene, navnlig ved en flytning af torvet, havde været drøftet mellem fiskerierhvervene og kommunen, men de mange interesser, der skulle tages hensyn til, vanskeliggjorde en løsning. Vedtagelsen af lov af 20. december 1950 om kvalitetskontrol med fisk og fiskevarer bevirkede, at spørgsmålet måtte bringes til afslutning. Loven bestemte, at salg af fisk på torv fremtidig kun måtte ske fra lukkede boder, og at levende fisk skal opbevares i vand af god beskaffenhed. Disse krav ville næppe kunne opfyldes på Gammel Strand, og en dispensation som ministeriet havde givet kommunen med hensyn til bestemmelsens overholdelse, udløb den 1. januar 1954 (senere forlænget til 1. oktober 1957). Interessen om placeringen af et nyt fisketorv samledes efterhånden om Gasværkshavnen, og i 1951 blev der givet bevilling til udarbejdelsen af et skitseprojekt til et nyt fisketorv på dette sted. En række undersøgelser viste, at tilførslen af fisk ad søvejen relativt var af ringe omfang, således at der særlig skulle tages hensyn til transportmulighederne til lands og opbevaring af levende fisk i rensset vand; på grundlag heraf og som resultat af andetsteds fra indhøstede erfaringer godtgjordes det, at Gasværkshavnen burde foretrækkes. I foråret 1955 tog planerne en mere fast form, idet der den 8. marts blev stiftet et andelsselskab med det formål at anlægge og drive et nyt fisketorv ved Gasværkshavnen. Selskabet har i december 1955 for en periode af 75 år af kommunen lejet det 22.000 m² store areal. Der skal opføres en lukket salgshal, hvoraf et areal mod en rimelig afgift skal stilles til rådighed for ikke-medlemmer, således at torvet kan bevare karakter af et offentligt torv. Selskabet erklærede sig indforstået med at ville underkaste sig de bestemmelser, som myndighederne måtte kræve med hensyn til torvets indretning og drift. I december 1956 påbegyndtes byggearbejderne, og indvielsen af det nye fisketorv er berammet til at skulle finde sted i efteråret 1957.

I 1948 erhvervede kommunen et *areal af skydeselskabets have på Vesterbro*, der i sin helhed i sommeren 1949 åbnedes for publikum som offentligt parkareal og legeplads; noget senere indrettedes tillige en børneinstitution. I 1953 købte kommunen med økonomisk bistand fra staten resten af haven og selve skydeselskabets bygning. I eftersommeren 1956 flyttedes *bymuseet* til ejendommen, og på grunden bagved besluttedes det at opføre et *ungdomshus* for Vesterbros ungdom. Efter at den fornødne bevilling var stillet til rådighed i sommeren 1955, påbegyndtes arbejdet på ungdomshuset, men er endnu ikke endelig afsluttet.

Nogen tid efter den 5. maj 1945 blev der dannet en komité med den opgave at skabe et stort »medborgerhus« i København til anvendelse for såvel nationale som internationale kongresser, store møder, koncerter m. m.; bygningen skulle bl. a. indeholde en hal med plads til 3–4000 mennesker. Bygningens navn skulle være »*Chr. d. X.s hus*«, idet planen gik ud på at skabe et minde om besættelsestiden og kong Christian d. X. En idékonkurrence, der blev udskrevet i 1948, viste, at den plads, der var udset til bygningen, vandværkets filterplads ved Sct. Jørgens sø, var velegnet til formålet.

Chr. d. X's rytterstatue
på Skt. Annæ Plads. Af-
sløringen fandt sted den
26. september 1954.

Komiteen fik senere dispositionsret over grunden, og denne ret er, da sagen på grund af dens store bekostelighed (oprindeligt var der tale om 24 mill. kr.) er trukket i langdrag, flere gange blevet forlænget, senest til 1. april 1959. Iøvrigt menes den nævnte dato at være det tidligste tidspunkt for filtergrundens frigivelse.

I sommeren 1951 vedtog borgerrepræsentationen den nødvendige bevilgning til opførelsen af en ny *langeliniepavillon* til erstatning for den ved schalburgtage i 1944 bombesprængte bygning. Sagen blev af forskellige grunde en tid lang stillet i bero, men i februar 1955 blev det overdraget vinderne af 1. præmien i en tidligere udskreven konkurrence, arkitektparret Eva og Nils Koppel, at udarbejde et totalprojekt og at bygge pavillonen; arbejdet påbegyndtes i efteråret 1956. Med pavillonens færdiggørelse vil, som det blev

udtrykt af en taler ved sagens behandling i borgerrepræsentationen, »krigens sidste år i byens ansigt heles«.

Som en gave fra det danske håndværk skænkede den komité, der havde fremskaffet midlerne til bygning af *Jens Olsens astronomiske verdensur*, dette til opstilling på Københavns rådhus. Uret, der er anbragt i et lokale med direkte adgang fra rådhusets forhal, blev igangsat den 15. december 1955.

Årene 1951/52–1955/56 viste et samlet driftsunderskud på 50,9 mill. kr. Indtægterne var i disse år på forskellig vis blevet klækkelig forhøjet; indtægts-skatten blev i de fire første år udskrevet med grundbeløbet + 25 pct. og i det sidste år med grundbeløbet + 30 pct. Sporvejstaksterne forhøjedes såvel i 1951/52 som i 1954/55, gaspriserne og vandafgifterne forhøjedes i 1951/52 og ejendomsskatterne i 1955/56. Derimod fandt der mindre nedsættelser sted i elektricitetstariffen i 1953/54 og 1954/55, bl. a. sænkedes erhvervstariffen, hvorved kommunen ydede navnlig de mindre erhvervsdrivende et bidrag til produktionsomkostningernes nedsættelse. Men til trods for indtægtsstigningerne og til trods for, at skatter og afgifter var gået godt ind i femåret, formåede indtægterne ikke at dække udgifterne. Som årsager til de stadig stigende udgifter kan først og fremmest peges på lønstigningerne og det høje renteniveau. Stor bekymring voldte sporvejenes stadigt stigende driftsunderskud; i de fem år drejede det sig ialt om 94,1 mill. kr.¹⁾ Under disse forhold var det vanskeligt at få de i og for sig ønskelige beløb til kommunens anlægsvirksomhed stillet til rådighed på den årlige arbejdsplan, og i alt fald var det på langt nær muligt at få gennemført de planer, som de fleste af kommunalpolitikerne gerne så gennemført. Det har i disse år endog knebet med at skaffe midler til udbygningen af de tekniske værker og de offentlige trafikmidler, hvilket har været beklageligt også af den grund, at en rationalisering og billiggørelse af driften bl. a. forudsætter nyinvesteringer i anlæggene, og dette gælder ikke mindst for sporvejene. De kulturelle opgaver har under disse forhold måttet stilles i bero, såsom opførelsen af Christian d. X.s hus og friluftsbadet m. m. Det sidste synes dog som omtalt side 45 at ville blive realiseret i den nærmeste fremtid. Nævnes kan endvidere, at spørgsmålet om opførelsen af et nyt hovedbibliotek har fundet en løsning derved, at kommunen i 1954 har afsluttet lejemål om lokaler hertil i en privat nybygning på Kultorvet, hvor indflytning er berammet at skulle finde sted i foråret 1957. Hermed er tanken om opførelse af et kommunalt hovedbibliotek på det gamle banegårdsterræn skrinlagt.

De samlede udgifter på arbejdsplanerne til forøgelse af kommunens anlæg m. v. har i femåret 1951/52–1955/56 andraget følgende beløb:

1) Heraf androg Frederiksberg kommunes andel 14 mill. kr.

	mill. kr.
Ejendomsdirektoratet	18,1
Skolevæsenet	23,1
Beboelsesejendommene	13,3
Hospitals- og sindssygevæsenet	19,1
Magistratens 3. afdeling	15,6
Stadsingeniørens direktorat	51,4
Belysningsvæsenet	186,6
Vandforsyningen	32,1
Sporvejene	24,7
Øvrige institutioner	8,9
Ialt	392,9

Oversigten er et tydeligt udtryk for, at det er de tekniske opgaver – og først og fremmest de til belysningsvæsenet knyttede anlæg – der har trængt sig stærkest på og har fået overladt broderparten af de beløb, som det er lykkedes kommunen at skaffe til veje.

Spørger man om beløbenes nærmere anvendelse, kan anføres følgende. Opførelse og til dels fuldførelse af 5 skoler, en række ny- og ombygninger ved hospitalsvæsenet, herunder Sønderbro hospital i bygninger på Sundholm. Ibrugtagen af ca. 250 aldersrenteboliger og påbegyndelse, men endnu ikke fuldførelse af andre godt 500 boliger for aldersrentenydere samt fuldførelse af vuggestuer, børnehaver, børne- og fritidshjem. Blandt stadsingeniørens arbejder må fremhæves omlægningen af H. C. Andersens Boulevard og fuldførelsen af den nye Langebro, der indviedes den 27. juni 1954. Belysningsvæsenet har foretaget ombygninger og udvidelser på gas- og elektricitetsværker, og først og fremmest må her nævnes fuldførelsen af Svanemølleværket, der kom i drift i sommeren 1953. Vandforsyningen har fuldført vandværket ved Søndersø og taget 1. udbygning af Slangerupværket syd for Arresø i brug i foråret 1955.

Det her givne rids af de vigtigste begivenheder, der i årene 1940–55 har fundet sted indenfor det københavnske bysamfund, er nærmere uddybet i de efterfølgende afsnit. Målt med en storbys vækst og udvikling kan det ikke forventes, at en så kort årrække, som det her drejer sig om, skulle have ændret hovedstadens fysiognomi væsentlig, endsige til det ukendelige. Dette gælder så meget desto mere, som største part af perioden har været præget af vare- og mangel, hvortil i de senere år er kommet kommunens økonomiske vanskeligheder. Under sådanne forhold har de kommunale investeringer måttet begrænses til de strengt nødvendige, som skolebyggeri og udbygning af de tekniske virksomheder først og fremmest indenfor belysningsvæsenet, og adskil-

lige opgaver, som det havde været ønskeligt at løse, har måttet opgives eller udskydes til bedre tider.

Ændringerne i en bys fysiognomi er vel i første række knyttet til erhvervs- og boligbyggeriet, til gadegennembrud o. l., og for årene 1940–55 kan i så henseende navnlig nævnes: saneringsbyggeriet i Adelgade-Borgergade-kvarteret, erhvervsbyggeriet på det gamle banegårdsterræn, højhusbyggeriet på Bellahøj og gennemførelsen af den brede H. C. Andersens Boulevard i forbindelse med den nye Langebro. Herudover er der rundt om i de forskellige bykvarterer bygget adskilligt – også flere både store og markante bygninger – men bortset fra enkelte af yderkvartererne ikke i et sådant omfang, at der her ved er sket afgørende ændringer i bydelenes udseende. For den, der har været borte fra København siden 1940 og først genser byen nu, vil de forskellige bykvarterer stort set forekomme uforandrede.

Bemærkelsesværdig er tilbagegangen siden 1950 i Københavns indbyggertal, om end fuldt ud forståelig, når man betænker, at byen i alt væsentlig er udbygget samtidig med, at beboertallet i de københavnske lejligheder udtynnes, og at adskillige beboelser omdannes til forretningslokaler eller forsvinder ved sanering. Men udviklingen skrider kun langsomt frem, og når København betegnes som udbygget, er det ikke ensbetydende med, at der helt er lukket for tilgang af nye lejligheder. Erindres må det også i denne forbindelse, at København har ca. $\frac{1}{4}$ million lejligheder, for største partens relativt billige og ifølge sagens natur centralt beliggende boliger, iblandt hvilke ledigheden selv under et større lejlighedsudbud vil være ringe. Der er derfor en grænse for, hvor meget København kan gå tilbage i indbyggertal indenfor en overskuelig år-række, selvom det absolutte tal vil synes stort. Derimod må det forventes, at befolkningens sammensætning efter alder og økonomisk struktur vil ændre sig i årene fremover, hvilket bl. a. kan medføre det for kommunestyret beklagelige, at skatteindtægterne relativt vil formindskes i forholdet til flertallet af de kommuner, der iøvrigt udgør hovedstadssamfundet, uden at dette vil blive kompenseret ved en tilsvarende nedgang i kommunens udgifter.

Ligesom for boligbyggeriet gælder det for industribyggeriet, at antallet af frie grundarealer er yderst begrænset, således at byggeriet også på dette område i det hele og store vil være henvist til forstadskommuneområdet. Men også for erhvervsudviklingen gælder, at de fabrikker og andre industrielle virksomheder, som bl. a. tæller adskillige af landets største produktive foretagender, nu engang ligger i København og stort set vil blive ved med at være der, således at hovedstadens tilbagegang også her vil udvikle sig i moderat tempo.

De trafikale vanskeligheder vil i årene fremover, efterhånden som citydannelsen skrider frem, yderligere øges. Og på dette område er der i løbet af årene siden 1940 sket adskilligt; før krigen lå citykvarteret mellem Kongens Nytorv og Rådhuspladsen, men det er sidenhen ved banegårdsterrænets bebyggelse udvidet et godt stykke på den anden side af Frihedsstøtten. Trafikken i de

indre bydele er undergået en exorbitant stigning, og det københavnske gade- og vejnet er belastet til bristepunktet.

Af den samlede befolkning i de kommuner, der udgør vort hovedstads-samfund, bor nu godt $\frac{2}{5}$ uden for Københavns kommune, og forholdet vil i de kommende år forskydes i Københavns disfavør. Men København vil ikke desto mindre vedblive med at være hovedstadssamfundets store og vægtige kolos, der som en magnet vil trække omegnskommunernes beboere til sig om dagen i kraft af sit erhvervsliv, og hvor citykvarteret med det koncentrerede forlystelses- og restaurationsliv om aftenen vil være den bydel, som den store turiststrøm og storbyens egen befolkning vil søge til.

KOMMUNALBESTYRELSEN

I årene 1940–55 har der ialt været afholdt 4 valg til borgerrepræsentationen, 1943, 1946, 1950 og 1954, medens valg til magistraten har fundet sted i 1943, 1946 og 1954.

De ved valgene til borgerrepræsentationen siden 1937 afgivne stemmetal og de valgte kandidaters fordeling på de forskellige politiske grupper er anført i nedenstående oversigt.

	Social- demo- kratiet	Radikale venstre	Konser- vative folke- parti	Venstre	Danm. rets- forbund	Danm. nation. soc. arb. parti	Danm. kommu- nistiske parti	Andre partier	Ugylde- og blanke stemmer	Ialt
Antal afgivne stemmer										
1937	161 855	23 817	50 953	—	2 076	1 203	10 520	—	581	251 005
1943	160 277	30 747	73 693	1 526	1 497	5 617	—	9 511 ¹	952	283 820
1946	153 504	21 090	62 800	16 710	—	—	62 806	5 775 ²	509	323 194
1950	172 355	20 050	75 914	4 919	42 223	—	38 984	4 363 ³	656	359 464
1954	157 290	14 358	65 900	6 863	4 914	—	29 826	115 ⁴	604	279 870
Relativ fordeling af de afgivne stemmer										
1937	64,5	9,5	20,3	—	0,8	0,5	4,2	—	0,2	100,0
1943	56,5	10,8	26,0	0,5	0,5	2,0	—	3,4 ¹	0,3	100,0
1946	47,5	6,5	19,4	5,2	—	—	19,4	1,8 ²	0,2	100,0
1950	47,9	5,6	21,1	1,4	11,7	—	10,9	1,2 ³	0,2	100,0
1954	56,2	5,1	23,5	2,5	1,8	—	10,7	—	0,2	100,0
Valgte kandidater										
1937	37	5	11	•	—	—	2	•	•	55
1943	32	6	15	—	—	1	•	1 ¹	•	55
1946	27	3	11	2	•	•	11	1 ²	•	55
1950	28	3	12	•	6	•	6	—	•	55
1954	32	2	13	1	1	•	6	•	•	55

¹ Frisindet arbejderliste (liste F) 8921 stemmer og 1 kandidat; socialistisk opposition (liste S) 590 stemmer.

² Dansk samling (liste R).

³ Dansk samling (liste R) 2501 stemmer; Ungdomslisten (liste U) 1862 stemmer.

⁴ National ungdom (liste F).

Ordinære kommunale valg skulle efter valgloven afholdes i marts 1941, men på grund af besættelsen blev de ved særlige love udskudt til 1942 og igen til 1943. Ved lov af 20. februar 1943 blev valgene atter udskudt, dog senest til marts 1944. Efter at der havde været afholdt folketingsvalg i marts 1943, blev kommunevalg udskrevet til afholdelse den 5. maj 1943. Und-

taget var dog de sønderjyske landsdele, hvilket tyskerne stillede som betingelse for at gå med til valgets afholdelse. Medens folketingsvalget i marts formede sig som en storslået national manifestation med en uhørt høj valgdeltagelse, i København nåede stemmeprocenten op på 91,1 (1939: 77,7), gentog dette sig ikke ved de kommunale valg. I København blev afstemningsprocenten 71,8 eller endog lidt lavere end i 1937, hvor den var 74,7. Det må i denne forbindelse erindres, at det kommunistiske parti var udelukket fra at deltage i valget.

I København viste valget – ligesom det iøvrigt blev tilfældet i provinsens byer – en ret kraftig tilbagegang for socialdemokratiet, der mistede 5 mandater, og en betydelig fremgang for det konservative folkeparti, der vandt 4 mandater. Danmarks national-socialistiske arbejderparti fik for første og eneste gang 1 mandat.

Ved lov af 21. december 1945 blev der udskrevet nye almindelige valg til samtlige kommunalbestyrelser, og for Københavns vedkommende afholdtes borgerrepræsentationsvalget den 12. marts 1946. Ved valget mistede socialdemokratiet flertallet i byens råd, som det havde besiddet siden 1917, idet dets mandattal gik ned til 27. Det konservative folkeparti tabte 4 mandater, medens det kommunistiske parti, der i 1937 havde 2 repræsentanter i borgerrepræsentationen, nu fik indvalgt 11 medlemmer i forsamlingen eller det samme antal som det konservative folkeparti. I 1950 undergik den politiske konstellation en mærkbar ændring; med 28 valgte kandidater erobrede socialdemokratiet igen flertallet, og kommunisternes mandatantal gik ned til 6, medens retsforbundet for første gang fik indvalgt medlemmer i forsamlingen, ialt 6. Ved valget i 1954 øgede socialdemokratiet yderligere sit mandatantal til 32, det konservative folkeparti fik 13 medlemmer, kommunisterne holdt stillingen med sine 6 mandater, medens retsforbundet måtte aflevere 5 mandater, og herefter, ligesom partiet venstre, har 1 medlem i borgerrepræsentationen. Det radikale venstre blev repræsenteret i forsamlingen ved 2 medlemmer.

Ved krigens udbrud i 1939 var landsretssagfører Karmark Rønsted forsamlingens formand, men en i og for sig ubetydelig hændelse, en impulsiv ironisk eller måske snarere spøgefuld bemærkning fra hans side førte til, at han i oktober 1942 måtte nedlægge mandatet som formand og kort efter – i november – udtræde af forsamlingen. Episoden fandt sted i borgerrepræsentationens åbne møde den 15. oktober 1942. Efter at have oplæst et telegram fra kongen som tak for kommunalbestyrelsens fødselsdagshilsen, tilføjede formanden »jeg formoder ikke, at nogen af de tilstedeværende har indvendinger at gøre mod svaret«. Alle var klar over, at bemærkningen hentydede til Hitlers vrede i anledning af kong Christians kortfattede takketelegram for førerens fødselsdagshilsen (den såkaldte »telegramkrise«). Ved mødets slutning meddelte Karmark Rønsted, at han fratrådte som formand; tyskerne forlangte ham straffet, men lod sig dog stille tilfreds med mandatnedlæggelsen.

Møde i den samlede magistrat (marts 1955).

Til borgerrepræsentationens formand valgtes herefter direktør, landstingsmand A. Fløtkjær, der efter valget i 1946 afløstes af forsamlingens nuværende formand, forretningsfører Sigvald Hellberg. Foruden formanden består borgerrepræsentationens præsidium for tiden (marts 1957) af overlæge, dr. med. Carl Clemmesen (konservative folkeparti) og civilingeniør, folketingsmand Villy Heising (socialdemokratiet) henholdsvis som 1. og 2. næstformand.

Valg til *magistraten* havde fundet sted i 1943, men lov af 21. december 1945 bestemte, at nyvalg til magistraten skulle ske efter afholdelsen af borgerrepræsentationsvalget (den 12. marts 1946). I årene 1938–46 var magistratens politiske sammensætning således, at socialdemokratiet havde posterne som overborgmester, borgmestre for 2.–5. magistratsafdeling og rådmænd i 1. og 2. afdeling. Borgmesteren for 1. afdeling og rådmændene i 3. og 5. afdeling tilhørte det konservative folkeparti, og endelig var rådmanden i magistratens 4. afdeling valgt af det radikale venstre. Ved valget i 1946, der gjaldt for perioden indtil 1954, skete den ændring i magistratens sammensætning, at kommunisterne opnåede at kunne besætte en borgmester- og en rådmandsstilling, der måtte afgives henholdsvis af socialdemokratiet og det konservative folkeparti. Ved valget i 1954 mistede det radikale venstre sin rådmand, og partiet er herefter ikke længere repræsenteret i magistraten. Det kommunistiske parti mistede borgmesterstillingen, og det konservative folke-

parti erobrede en borgmesterstilling. Den nuværende magistrats 11 medlemmer, der først skal på valg i 1962, er herefter sammensat af 7 socialdemokrater (overborgmesteren, borgmestrene for 2., 3. og 5. afdeling og rådmændene i 1., 3. og 4. afdeling), 3 tilhørende det konservative folkeparti (borgmestrene for 1. og 4. afdeling og rådmanden i 5. afdeling) og 1 kommunist (rådmanden i 2. afdeling).

Siden 1938 har følgende personer beklædt posterne i magistraten:

Overborgmesterembedet

Viggo Christensen	1/4 1938–25/4 1946
H. P. Sørensen	25/4 1946–31/5 1956
Sigvard Munk	1/6 1956–

Magistratens 1. afdeling

Borgmestre:	Ernst Kaper, dr. phil.	7/6 1917–10/7 1940
	Alfred Bindslev	15/7 1940–30/9 1951
	O. Weikop, m. f.	1/10 1951–
Rådmand:	Forretningsfører Ib Kolbjørn, m. f.	1/4 1938–

Magistratens 2. afdeling

Borgmester:	Julius Hansen	1/4 1938–
Rådmænd:	Fru Thea Tønder	1/4 1938–22/4 1944
	Forstanderinde, fru Helga Larsen	6/5 1944–25/4 1946
	Redaktør Chr. Nielsen	25/4 1946–30/4 1947
	Overlæge, dr. med. Teit Kærn	1/5 1947–8/11 1956
	Havnearbejder Ludvig Hansen	9/11 1956–

Magistratens 3. afdeling

Borgmestre:	Sigvard Munk	1/4 1938–31/5 1956
	Urban Hansen	1/6 1956–
Rådmænd:	Redaktør Alfred Bindslev, m. f.	14/9 1938–14/7 1940
	Værkmester O. Bouet	15/7 1940–25/4 1946
	Landsretssagfører, fru Edel Saunte, m. f.	25/4 1946–

Magistratens 4. afdeling

Borgmestre:	Arne Sundbo	1/4 1938–25/4 1946
	Johannes Hansen	25/4 1946–31/4 1954
	Lauritz Estrup	22/4 1954–
Rådmænd:	Stenhuggermester Vald. Nielsen	1/4 1931–25/6 1943
	Materialforvalter Rich. Lillie	24/6 1943–21/4 1954
	Forretningsfører Alfred Bjørklund	22/4 1954–

Magistratens 5. afdeling

Borgmestre:	O. Andersen	1/2 1936–23/6 1943
	H. P. Sørensen	24/6 1943–25/4 1946
	Arne Sundbo	25/4 1946–21/4 1954
	Ingvar Dahl	22/4 1954–
Rådmænd:	Postmester A. Magius	7/6 1917–13/8 1941
	Grosserer O. Weikop, m. f.	11/9 1941–2/11 1950
	Redaktør Lauritz Estrup	3/11 1950–21/4 1954
	Apoteker Poul Claussen, m. f.	22/4 1954–

Ved lov nr. 75 af 18. marts 1938 om forandringer i og tillæg til lov om bestyrelsen af Københavns kommunale anliggender af 4. marts 1857 m. m. blev kommunens forfatning gennemgribende ændret; herefter har borgerrepræsentationen alene den *besluttende* myndighed i kommunens anliggender og magistraten alene den *administrative* myndighed. Som statens tilsynsmyndighed har overpræsidenten stadig adgang til at deltage i borgerrepræsentationens møder, men han er ikke længere formand for magistraten og deltager alene i dennes møder, når sagerne efter hans skøn giver særlig anledning dertil. Loven oprettede et nyt embede som overborgmester, der blev magistratens formand og fik tillagt en række særlige beføjelser. Kommunens finansadministration samledes under overborgmesteren, og forfatningsloven sikrede ham en indgående føling med de finansielle forslag, som skal behandles af kommunalbestyrelsen. Der er ikke senere sket væsentlige ændringer i 1938-lovens bestemmelser.

I *vedtægt for bestyrelsen af Københavns kommunale anliggender* af 31. marts 1920 med senere ændringer, der i det væsentlige omhandler forholdet til kommunens tjenestemænd (lønregulativ, pensionsbestemmelser m. m.) sker der selvsagt til stadighed en række ændringer. Angående disse forhold henvises til s. 323 ff.

Borgerrepræsentationens *forretningsorden* er af 15. marts 1897 med senere ændringer af 1938 (som følge af ændringerne i forfatningsloven), af 1948 og 1953. I 1948 fik medlemmerne adgang til i borgerrepræsentationens første møde i hver kalendermåned at motivere spørgsmål omhandlende kommunale anliggender til magistraten. Spørgsmålene skal i forvejen være anmeldt for formanden. Den første spørgetime fandt sted den 1. april 1948. I 1953 indførtes en ændring i form af en tilføjelse til forretningsordenens § 12 gående ud på, at hvis et forslag eller andragende er behandlet og forkastet af forsamlingen, kan sagen ikke indenfor et tidsrum af 6 måneder fra forkastelsen påny indbringes for forsamlingen, medmindre en trediedel af de mødte medlemmer samtykker deri (se b. f. 1952–53, s. 2787 ff).

Medens de nærmere regler for magistratsvalg er fastsat i vedtægten, findes reglerne om valgret og valgbarhed til borgerrepræsentationen i den *kommunale valglov* af 29. marts 1924 med senere ændringer. De nugældende bestemmelser er optrykt i lovbekendtgørelse nr. 336 af 22. december 1953 med ændring i lov af 15. februar 1954. Ved lov af 12. april 1949 nedsattes valgretsalderen til det fyldte 23 år, og ved lov af 18. juni 1951 bortfaldt bestemmelsen om, at kommunal valgret var betinget af, at man ikke ved dom var fundet skyldig i en i den offentlige mening vanærende handling, uden at denne virkning af dommen var bortfaldet. I forhold til reglerne for valgret til folketinget, der indtil den nuværende grundlov opretholdt en valgretsalder på 25 år og bestemmelse om udelukkelse af visse straffede personer, var dette et betydeligt fremskridt. For Københavns vedkommende steg vælgertallet, som følge af valgretsalderens nedsættelse, med ca. 20.000, og bortfaldet af straffebestem-

melserne øgede yderligere vælgertallet med ca. 7.000. Efter ændringerne i 1951, grundlovsændringen i 1953 og ændringer ved lov af 22. december 1953 er de nugældende regler om valgret til borgerrepræsentationen følgende:

1) Valgret tilkommer enhver, som opfylder betingelserne for valgret til folketinget og siden 1. februar forud for valget har haft bopæl i kommunen. – Efter grundlovsændringen har også personer, der er ude af rådighed over deres bo på grund af konkurs, valgret. Endelig er datoen for fast bopæl i kommunen forud for valget ændret fra 15. november til 1. februar.

2) Det er endvidere en betingelse for at kunne stemme, at vælgeren inden valglisternes berigtigelse har betalt de ham (hende) pålignede direkte skatter – i København indkomstskat – til valgkommunen indenfor det forud for valget senest afsluttede skatteår eller, såfremt sådan påligning ikke har fundet sted, har betalt de tilsvarende skatter indenfor det påfølgende skattehalvår. Svarelse af erhvervsskat til en kommune kommer ikke i betragtning ved afgørelse af, hvorvidt betingelserne for udøvelse af kommunal valgret er opfyldt.

Medens det endnu efter 1951-loven var en betingelse for at opnå kommunal valgret, at man ved valgets foretagelse var skatteyder til kommunen (valgkommunen), d. v. s. man *skulle* være pålignet skat, er denne sidste bestemmelse bortfaldet. Personer, der på grund af manglende indkomst eller for lav indkomst ikke er optaget på ligningen, har herefter – hvis de iøvrigt opfylder betingelserne – kommunal valgret.

3) Personer, der er *tilflyttet* kommunen i tiden mellem 2. juli i det kalenderår, der ligger umiddelbart forud for valget, og 1. februar i valgåret skal – selvom de ikke opfylder de under punkt 2 nævnte valgrebetingelser i henseende til betaling af pålignede kommunale skatter – optages på valglisten ved dennes udarbejdelse, men slettes af listen, såfremt de ikke inden valglistens berigtigelse skriftlig overfor valgkommunen på nærmere foreskreven måde godtgør, i hvilken kommune de opfyldte bopælsbetingelserne for at blive ansat til kommuneskat for januar kvartal i det senest forud for valget afsluttede skatteår, og at de – bortset fra, hvad der måtte være eftergivet indenfor de af loven fastsatte grænser – har betalt de dem i nævnte kommune for det anførte skatteår pålignede direkte kommunale skatter (i København indkomstskat), eller at de på grund af for lav skatteindtægt ikke er pålagt kommunale skatter i nævnte kommune for det anførte skatteår.

De nugældende regler for tilflyttere er undergået en vis ændring siden 1936, men der er næppe herved tilført valglisterne stort set flere vælgere end før.

Den efterfølgende oversigt belyser den betydning som de foretagne ændringer i valgloven har haft for vælgertallet og for den tilnærmelse til antallet af folketingsvælgere, der herigennem har fundet sted.

	1937	1943	1946	1950	1954
Antal personer på valglisten før					
slettelse af skatterestanter	359 400	422 400	447 300	492 100	506 800
i pct. af folketallet	53,3	59,4	60,8	64,3	66,8
Antal personer slettet på grund af					
skatterestance ¹	23 400	27 300	31 100	38 400	39 300 ²
i pct. af antal personer før slettelsen	6,5	6,5	7,0	7,8	7,8
Antal vælgere efter slettelserne	336 000	395 100	416 200	453 700	467 500
i pct. af folketallet	49,8	55,6	56,6	59,3	61,6
i pct. af folketingsvælgere	81,9	86,5	86,4	93,3	92,2

¹ Skatterestanterne medtages på listerne ved disses udarbejdelse, men slettes, hvis skatterestancen ikke er betalt inden det møde, hvori valglisten berigtiges. ² inclusive ca. 5.000 slettede tilflyttere.

Antallet af personer på valglisten til borgerrepræsentationsvalget er siden 1937 steget med ca. 147.400, og heraf skyldes ca. 68.700 stigningen i folketallet, medens de øvrige 78.700 personer er tilkommet på grund af ændringer i valgloven. Nedsættelsen af aldersgrænsen fra 25 til 23 år har forøget vælger-tallet med ca. 20.400 personer, bortfald af straffebestemmelserne med ca. 7.000, bortfald af konkursbestemmelsen med ca. 2 à 300, bortfald af bestem-melsen om optagelse på skatteligningen og de ændrede tilflytnings- og bopæls-bestemmelser med ca. 51.000 personer.

Forskellen mellem de to vælgetal til borgerrepræsentationen og til folke-tinget viser fra 1937 til 1954 et fald fra 18 til 8 pct., og beror nu så godt som udelukkende på bestemmelsen om slettelsen på de kommunale lister af skatte-restanterne. Ved betragtning af tallene for 1950 må erindres, at valgretsalde-ren til borgerrepræsentationen i 1949 nedsattes til 23 år, medens den var 25 år til folketinget.

Det skal endelig anføres, at antallet af afstemningsområder (valgsteder) ved kommunalbestyrelsens beslutning af 15. marts 1956 er undergået en mærkbar forøgelse, nemlig fra 30 til 42.

Den 23. april 1940 kunne Københavns borgerrepræsentation fejre 100 års jubilæum, idet grundlaget for den folkevalgte repræsentation var skabt ved anordningen af 1. januar 1840, og forsamlingens første møde afholdtes den 23. april 1840. Besættelsen bevirkede, at de 100 år alene markeredes ved kransenedlæggelse på afdøde kommunalbestyrelsesmedlemmers grave. I 1941 udsendtes et værk om det københavnske bysamfund 1840–1940. En anden mærkedag indtraf den 14. oktober 1943, nemlig 500 års dagen for Christofer af Bayerns stadsret til København. I modsætning til de to tidligere stads-retter, der alene pålagde borgerne pligter, tillagde stadsretten af 1443 også borgerne rettigheder. Ved borgerrepræsentationens ordinære møde på jubilæumsdagen mindedes formanden begivenheden, og forsamlingen bevil-

gede et beløb på 100.000 kr. til den forebyggende børneforsorg. Et værk om Københavns bystyre 1648–1858 lå omdelt på medlemmernes pladser. Byen var flagsmykket, men ivotrigt forløb dagen uden festligheder af nogen art.

Den 12. januar 1903 åbnede borgerrepræsentationen sit første møde i det nuværende rådhus, indflytningen begyndte i 1900, og indvielsen fandt sted den 12. september 1905. I forsamlingens møde den 12. januar 1953 markeredes halvtredsårsdagen for det første møde under de nye forhold ved en festtale af formanden.

BEFOLKNINGSFORHOLD

Folketallet.

Gennem hele Københavns hidtidige historie har indbyggerantallet været stigende. Enkelte større ulykker, af hvilke den alvorligste var pesten i 1711, hvorunder en trediedel af befolkningen omkom, har kun kortvarigt kunnet sinke fremgangen; allerede på få år har byen genoprettet det tabte og fortsat sin vækst. Heller ikke de perioder af økonomisk stagnation, som København har oplevet, har været i stand til helt at standse befolkningstilvæksten, og det må derfor betegnes som et afgørende skel i byens historie, at folketallet i 1950 kulminerede med 768.000 indbyggere og siden har været dalende.

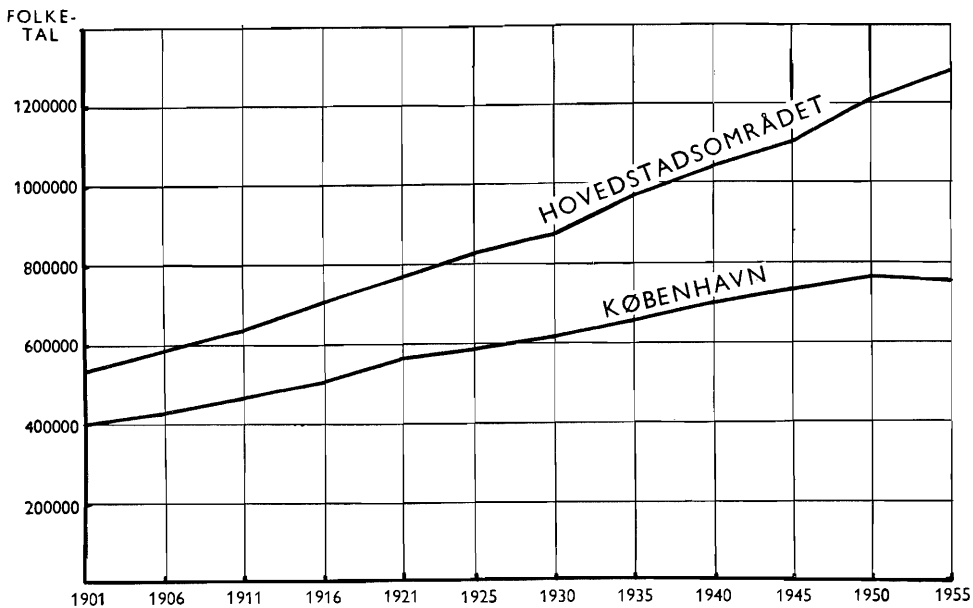
	Antal indbyggere ved folketællingen	Stigning i pct.
5. november 1940	700 465	4,5
15. juni 1945	731 707	5,0
7. november 1950	768 105	÷ 2,0
1. oktober 1955	753 361	

I virkeligheden er der imidlertid kun rent formelt sket en ændring i den måde, byen udvikler sig på. Det bysamfund, som Københavns kommune tilhører, er i tiden efter 1940 vokset lige så stærkt som i den umiddelbart forud liggende periode. Dette bysamfund, som undertiden betegnes Storkøbenhavn, strækker sig langt ud over Københavns kommunes grænser, og allerede længe før 1940 har en væsentlig del af byens vækst fundet sted uden for kommunegrænsen.

Fra 1930 fandt man det rimeligt at betragte 11 af de rundt om København liggende kommuner som forstadskommuner i den forstand, at de sammen med de tre kommuner København, Frederiksberg og Gentofte, som man allerede da i statistisk henseende betragtede som én by, dannede et område, som i økonomisk og til dels også i bebyggelsesmæssig henseende udgjorde en helhed. Som årene gik, blev det klart at byens udvikling også sprængte de således fastsatte grænser, og en undersøgelse af områdets befolkningsmæssige, bebyggelsesmæssige og trafikale udvikling frem til 1950 gav som resultat, at man siden da har medregnet 19 *) af de omliggende kommuner (foruden Frederiksberg og Gentofte) til hovedstadsområdet, som er den statistiske betegnelse for det storkøbenhavnske bysamfund.

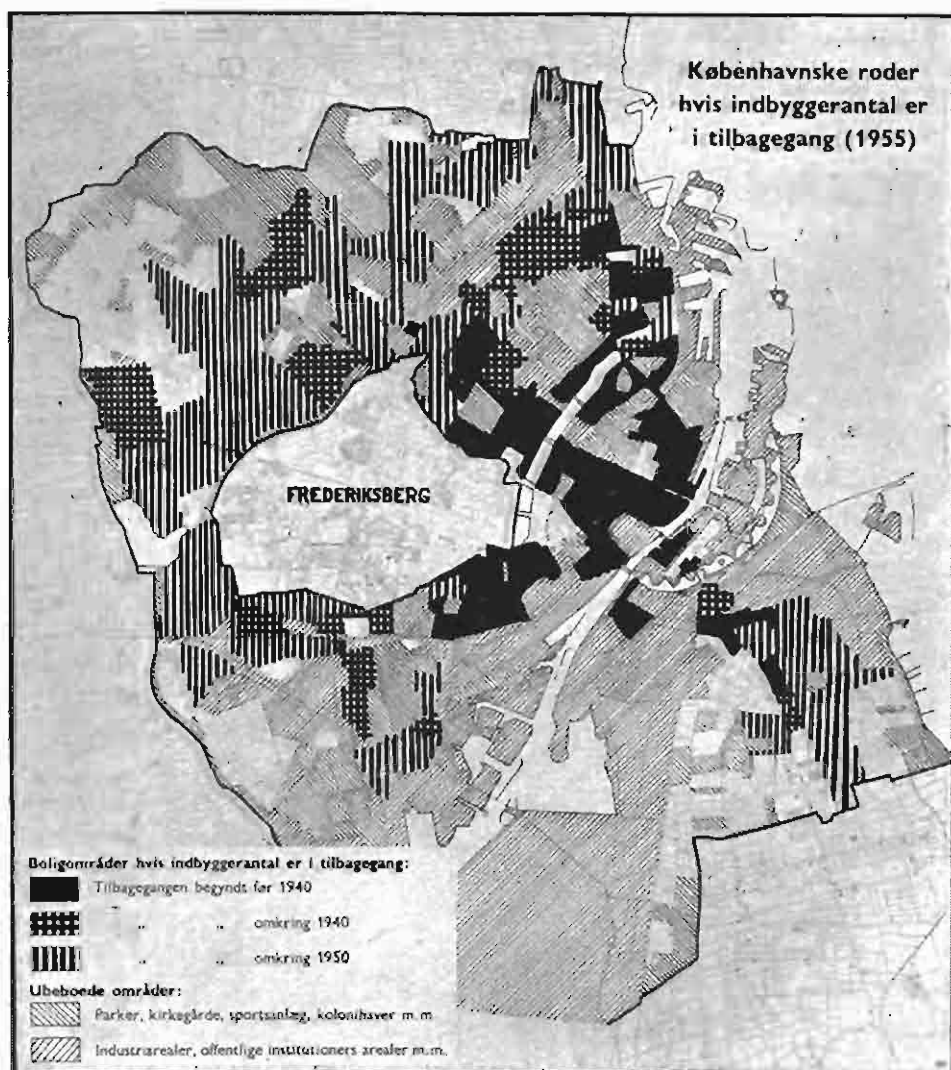
*) Ballerup-Måløv, Birkerød, Brøndbyerne, Dragør, Farum, Gladsaxe, Glostrup, Herlev, Herstederne, Hvidovre, Høje Taastrup, Hørsholm, Lyngby-Taarbæk, Rødovre, Store Magleby, Søllerød, Tårnby, Vallensbæk og Værløse.

Nedenstående diagram illustrerer befolkningsudviklingen siden 1901 i København og i hele hovedstadsområdet.

Diagrammet viser tydeligt, at en stadig stigende del af byens tilvækst har fundet sted uden for Københavns kommune, og at hovedstadsområdet har fortsat sin vækst uanfægtet af, at året 1950 betegnede et vendepunkt for den del af helheden, der ligger inden for Københavns kommunes administrative grænser.

Den udvikling, der har ført til tilbagegangen i Københavns folketal, er ikke af så ny dato som tallene kunne lade formode. Man har tidligere kunnet iagttage ganske tilsvarende tilbagegang i antallet af beboere i enkelte dele af byen, når disse havde nået at blive fuldt udbyggede. Folketallets vækst i et afgrænset område fremkommer som resultat af dels det eventuelle overskud af fødsler over dødsfald inden for området, dels et eventuelt tilflytningsoverskud. I hele indeværende århundrede har man kunnet iagttage en »udtynding« af københavnske lejligheder, hvorved det gennemsnitlige antal beboere pr. lejlighed har været så godt som uafbrudt faldende (fra ca. 3,8 beboere pr. lejlighed ved århundredets begyndelse til ca. 2,6 i 1955). Antallet af beboere i de eksisterende lejligheder er altså stadig gået tilbage, og der har derfor kun kunnet fremkomme tilflytningsoverskud i de dele af byen, hvor der blev opført nye lejligheder. At byens centrale dele affolkes er almindelig kendt, og den dermed forbundne citydannelse, hvorved de

eksisterende lejligheder efterhånden bliver taget i brug til forskellige erhvervsformål i stedet for til beboelse, har bevirket ganske iøjnefaldende forandringer i Københavns centrum. I de ydre bydele, hvor udtyndingen blot tager form af et faldende antal beboere pr. lejlighed, er den mindre iøjnefaldende, og indtil for nylig har der i disse bydele fundet så meget byggeri sted, at indflytningen i de nye lejligheder har kunnet opveje udtyndingen i de ældre. Hertil kommer at der, som det senere skal omtales, netop i begyndelsen af 40'erne indtraf en generel stigning i fødselshyppigheden, som for en tid standsede den formindskelse af husstandenes størrelse, som var i gang. Og endelig har boligudvalgets bestræbelser i den omhandlede periode modarbejdet tendensen til udtynding, idet udvalget for at opnå den bedst mulige

udnyttelse af boligbestanden har krævet, at der i ledige lejligheder skulle flytte mindst lige så mange beboere ind, som der boede i forvejen.

En undersøgelse af befolkningsudviklingen i byens enkelte roder (de mindste områder for hvilke der findes årlige optællinger af folketallet) viser, også i de nyere bydele, at når der i nogle år ikke er opført nye lejligheder i et område, begynder dets folketal at gå tilbage.

På foranstående diagram er vist, hvorledes tilbagegangen i indbyggerantal siden 1940 har bredt sig fra de indre bydele til roderne i de omliggende, nyere områder. I 1950 var den samlede årlige afgang af beboere fra de områder, der på kortet er vist sorte eller med fed skravering, blevet så stor, at den mere end opvejede fødselsoverskuddet og tilflytningen til de områder, hvor der endnu blev bygget nye lejligheder. Siden 1950 er betydelige dele af de dengang ledige arealer blevet bebygget, og det må forudses at udbygningen vil være tilendebragt i løbet af få år, hvorefter byens affolkning kun vil kunne modvirkes ved at arealer, som hidtil har været reserveret til anden anvendelse, tages i brug til boligbyggeri. Hvis hovedstadsområdets befolkning bliver ved at vokse med uformindsket styrke, hvad tallene foreløbig tyder på, må man regne med, at også flere af de omliggende kommuner efterhånden kan blive fuldt udbygget og dermed risikere at blive stillet overfor tilsvarende problemer af økonomisk og anden art som dem, den begyndende tilbagegang i folketal har bragt Københavns kommune.

Nedenstående oversigt viser folketallets udvikling i forskellige dele af byen.

	5. nov. 1940	15. juni 1945	7. nov. 1950	5. nov. 1954
Indre by og voldkvartererne.....	80 075	75 388	76 703	72 299
Christianshavn	13 202	12 929	13 938	14 178
Brokvartererne	306 015	303 877	307 119	294 580
Kongens Enghave	12 134	15 692	20 009	19 755
Valby	35 157	38 536	40 868	40 041
Vigerslev	18 208	20 481	25 719	27 094
Vanløse	26 668	30 277	32 226	32 002
Husum	14 255	21 274	26 093	29 786
Brønshøj og Utterslev	85 560	99 157	102 520	99 608
Emdrup	12 138	14 814	16 398	17 633
Sundbyvester m. m.	27 314	28 205	30 833	31 470
Sundbyøster	64 791	68 717	70 341	67 221
Personer uden for distriktsinddelingen ..	4 948	2 360	5 338	9 281
København ialt	700 465	731 707	768 105	754 948

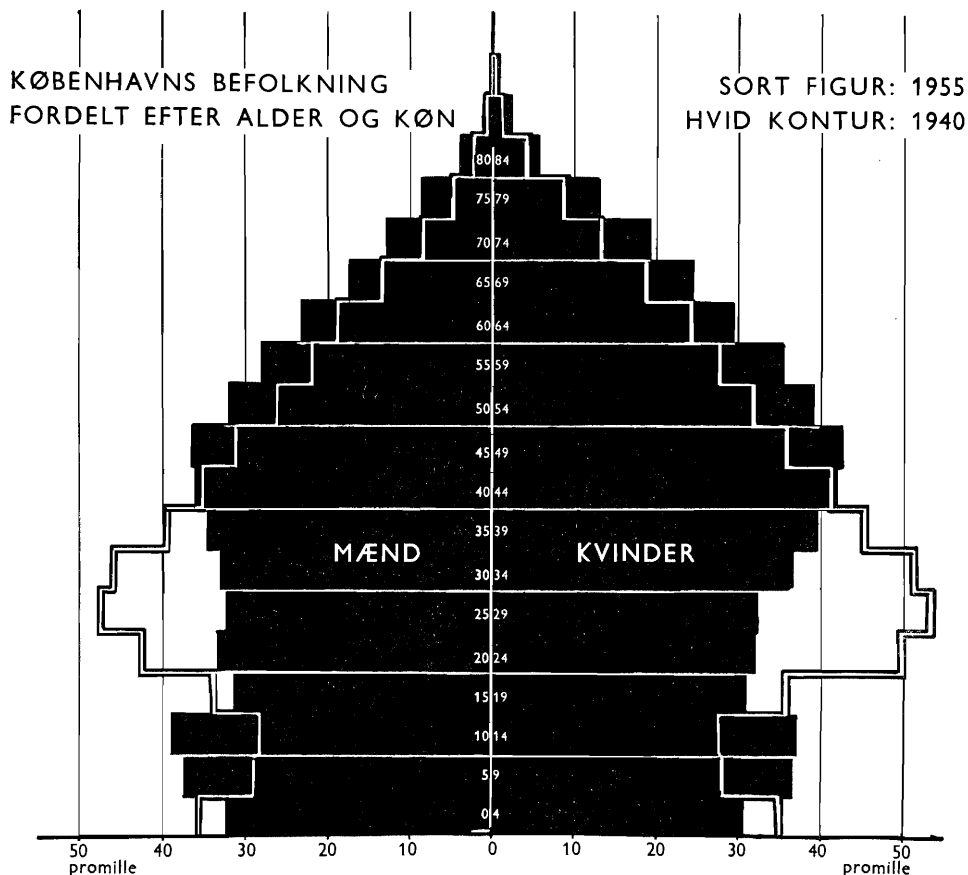
De ældre bydeles tilbagegang, som blev afbrudt i 40'erne på grund af den stærke vækst i antallet af fødsler, har igen taget fart efter 1950, og ved periodens slutning boede der 20.000 færre end i 1940 i den indre by, voldkvartererne og brokvartererne. De fleste af de nyere bydele nåede vendepunktet omkring 1950 og har siden haft faldende folketal; kun Vigerslev, Husum og Emdrup har haft nogen tilvækst af betydning siden 1950.

Fødsler, dødsfald og vandringer.

I nedenstående oversigt er ændringerne i Københavns folketal opdelt på fødsler, dødsfald og vandringer.

	Folketal ved årets udgang	Levendefødte		Døde		Tilflyt- nings- overskud	Samlet tilvækst
		Samlet antal	Årlig pr. 1000 indb.	Samlet antal	Årlig pr. 1000 indb.		
1940	701 800	72 800	20,4	38 700	10,8	3 100	37 200
1945	739 000	69 700	18,4	38 500	10,2	÷ 2 700	28 500
1950	767 500	52 100	13,7	38 300	10,1	÷ 31 800	÷ 18 000
1955	749 500						

I de 15 år har det årlige antal fødsler været stærkt varierende; dødeligheden er faldet, især i de yngste og de ældste aldersklasser, og vandringerne til og fra byen har ligeledes skiftet karakter. Resultatet af disse bevægelser har været en ændring i aldersfordelingen for Københavns befolkning.

Omstående figur illustrerer befolkningens aldersfordeling i København henholdsvis i 1940 og i 1955. For hver 5-års aldersklasse angiver afstanden fra figurens midterakse, hvor mange promille af byens befolkning der fandtes i vedkommende aldersklasse. Den sorte figur viser tilstanden i 1955, mens 1940 er vist med hvid kontur.

I 1940 lignede grupperingen efter alder en pyramide med indsnævret fundament. Aldersklasserne mellem 20 og 40 år var de mest talrige, hvilket dels skyldtes, at nedgangen i fødselshyppigheden gennem tyverne og trediverne havde gjort de yngre fødselskuld små, dels tilflytningsoverskuddet, som for en stor dels vedkommende netop faldt på aldersklasserne omkring 20 år. Den begyndende stigning i antallet af fødsler hen imod slutningen af trediverne havde allerede i 1940 givet sig udslag i, at aldersklassen under 5 år var væsentlig større end de to ovenfor liggende aldersklasser.

I 1955 har figuren fuldstændig skiftet form. Pyramidens top er blevet bredere, idet aldersklasserne over 40 år nu udgør en betydelig større del af befolkningen end i 1940. Aldersklasserne mellem 15 og 40 år er derimod svundet ind, hvilket dels skyldes de små fødselskults oprykning i disse aldersklasser, dels at byen nu har overskud af fraflyttere, hvad der ligeledes rammer disse grupper mest. Fyrrernes store fødselskuld er nu mellem 5 og 15 år, mens det relative antal børn under 5 år er endnu mindre end i 1940, hvilket bl. a. hænger sammen med tilbagegangen i de aldersklasser, hvori børnenes forældre findes.

Den foran beskrevne udvikling belyses yderligere af nedenstående oversigt, hvori det med fem års mellemrum er anført, hvor stor en del af befolkningen, der fandtes i hver af de angivne aldersklasser.

	1940 pct.	1945 pct.	1950 pct.	1955 pct.
0- 4 år.....	7,1	8,5	8,1	6,4
5- 9 «.....	5,7	6,3	8,0	7,8
10-14 «.....	5,6	5,3	6,1	7,2
15-19 «.....	7,0	5,5	5,5	6,1
20-39 «.....	37,6	35,2	30,9	27,8
40-64 «.....	29,5	30,7	31,9	34,0
65 år og derover	7,5	8,5	9,5	10,6
Tilsammen	100,0	100,0	100,0	100,0

Oversigten viser, hvorledes »de store årgange« gør sig gældende i 1945 i aldersklassen 0-4 år, i 1950 i aldrene 0-9 år og i 1955 i grupperne 5-14 år, samt hvordan aldersgruppen mellem 20 og 40 år udgør en aftagende del af befolkningen, medens der bliver relativt flere over 40 år. Tilvæksten har været moderat for aldersklassen mellem 40 og 65 år, mens den del af befolkningen, der er 65 år eller derover, var halvanden gang så stor i 1955 som i 1940.

I de første tiår af indeværende århundrede lå det årlige antal fødsler i

København fast omkring 12.000 trods byens stadige vækst; set i forhold til det samlede folketal var fødselshyppigheden altså dalende. I tyverne tog den nedadgående bevægelse yderligere fart, så også det absolutte antal fødsler begyndte at gå ned, og i 1931 nåede man minimum, idet der kun fødtes 9200 børn i København. Der er her tale om de børn, der faktisk er blevet født i København, uanset hvor i landet forældrene boede. For årene efter 1930 er det imidlertid muligt at opdele fødslerne efter forældrenes hjemsted, og det viser sig da, at antallet af børn, der fødes af mødre bopælsende i København, ligger noget lavere end det faktiske antal fødte i byen, hvilket bl. a. skyldes det store antal fødsler på rigshospitalet af mødre hjemmehørende uden for København. Svingningerne i det årlige antal fødsler påvirkes imidlertid ikke væsentligt af, om tallet gøres op på den ene eller den anden måde, og antallet af børn, der fødtes af mødre som boede i København, nåede ligeledes et minimum i 1931 med 8300, svarende til 13,5 levendefødte børn pr. 1000 indbyggere. I årene frem til 1940 steg det årlige antal fødsler imidlertid igen, også relativt, så det efterhånden nåede op på ca. 17 pr. 1000 indbyggere.

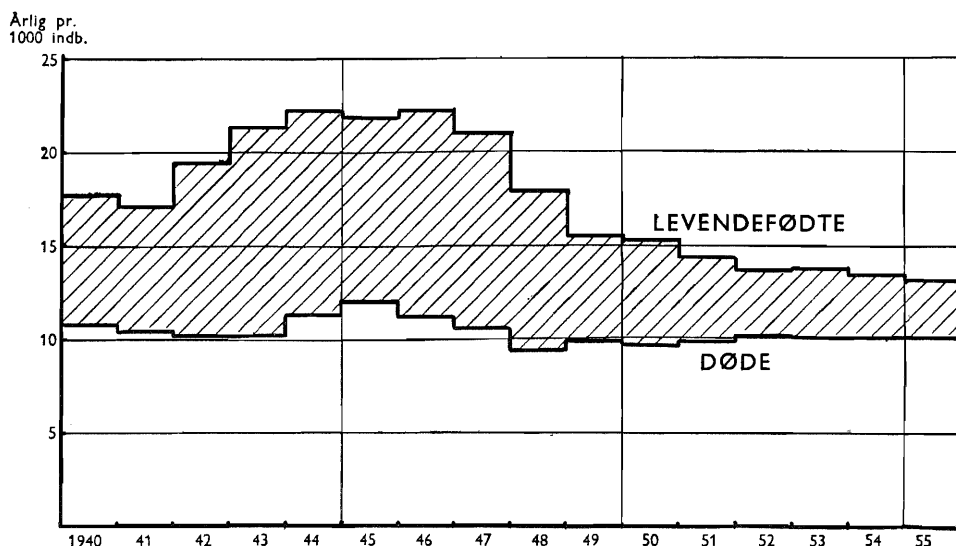
Tiden under og umiddelbart efter krigen bragte en voldsom stigning i antallet af fødsler. Antallet af levendefødte børn i København lå i årene 1944–47 på ca. 16.000 årlig, d. v. s. omkring 22 pr. 1000 indbyggere. Efter 1947 kom der en tilbagegang til det gamle niveau, jfr. efterfølgende diagram.

Denne ejendommelige udvikling i antallet af fødsler er ikke noget specielt københavnsk fænomen. Fødselstallene for hele landet har vist en ganske tilsvarende stigning med efterfølgende fald, og også i adskillige andre lande har man iagttaget noget lignende. Det ligger derfor nær at antage, at årsagerne til fænomenet må søges i forhold, der har tilknytning til krigen og de tilstande der ledsagede den, men nogen egentlig plausibel forklaring på, hvilke af krigens økonomiske, sociale eller psykologiske virkninger – eller kombinationer af disse – der således har givet sig udslag i svingninger i fødselshyppigheden, har det ikke været muligt at give.

Den teoretiske interesse i at kunne forklare dette problem er imidlertid blevet overskygget af de praktiske problemer, »de store årgange« bragte med sig. Her i København fødtes der i en kort årrække omkring 5000 børn flere om året end normalt, hvorefter antallet faldt tilbage til det tidligere niveau. De fleste af de institutioner m. v., der er indrettet for de københavnske børn, besidder imidlertid ikke en tilsvarende elasticitet med hensyn til plads og kvalificeret personale, og det har derfor voldt store vanskeligheder at få anbragt »de store årgange« efterhånden som de voksede op og efter tur meldte sig i børnehaver, fritidshjem, skoler o. s. v. Samtidig med at man søgte at overvinde disse vanskeligheder, har det måttet tages i betragtning, at man i løbet af få år skulle vende tilbage til mere normale tilstande. Allerede i 1956 er presset på skolerne begyndt at lette, og skole-

problemet er ved at blive afløst af bekymringerne for, hvordan de mange unges entré på arbejdsmarkedet vil kunne forløbe, uden at der opstår forøget arbejdsløshed eller andre ulemper.

Udviklingen i det årlige antal fødte og døde illustreres af nedenstående diagram, der viser levendefødte og døde pr. 1000 indbyggere.

Det årlige fødselsoverskud pr. 1000 indbyggere fremkommer som arealet mellem de to kurver, og det ses at dette i begyndelsen af fyrrerne var voksende, men at det efter at have kulmineret i årene 1944–46, da overskuddet var ca. 11 pr. 1000 indbyggere, i årene efter 1950 faldt til ca. 3 pr. 1000 indbyggere, omtrent det samme som i begyndelsen af trediverne, som betegner det hidtidige minimum. Denne udvikling skyldes næsten udelukkende ændringerne i det årlige antal fødsler, idet antallet af dødsfald med ret ubetydelige udsving har holdt sig på godt 10 pr. 1000 indbyggere.

I 1955 fødtes der i København 13,2 børn pr. 1000 indbyggere, hvad der er det laveste antal, der endnu er iagttaget. For at få det rigtige indtryk af fødselshyppigheden er det imidlertid ikke nok at sammenligne antallet af fødte med hele befolkningen; det må tages i betragtning hvor mange kvinder der findes i den aldersgruppe, som børnenes mødre tilhører, d. v. s. kvinder i alderen fra 15 til 40 år (kun et par procent af samtlige børn fødes af kvinder uden for denne aldersgruppe). Ved at sammenligne antallet af fødte med antallet af 15–40 årige kvinder finder man, at fødselshyppigheden i København vel var lavere i 1955 end i årene omkring 1945, men at en væsentlig årsag til den voldsomme nedgang i antallet af fødsler må søges i

ændringerne i befolkningens aldersfordeling, hvorved netop aldersklasserne mellem 20 og 40 år har haft den største tilbagegang. Antallet af fødte børn pr. 1000 kvinder i 15-40 års alderen nåede maksimum i årene omkring 1945 med ca. 100 børn årlig. Derefter dalede tallet indtil 1951, hvorefter det har stabiliseret sig med ca. 76 fødte årlig pr. 1000 kvinder i den nævnte aldersklasse, hvad der nok er en væsentlig nedgang, men dog betegner et højere niveau end ved periodens begyndelse i 1940, ligesom det ligger betydeligt over de tilsvarende tal fra begyndelsen af trediverne, da minimum nåedes med ca. 60.

Faldet i fødselspromillen fra 1951 til 1955 er altså udelukkende en følge af ændringen i kvindernes aldersfordeling, og hvis fødselshyppigheden fortsat holder sig på disse års niveau, må man vente at det årlige antal fødsler igen vil stige, efterhånden som fyrrernes store fødselskuld rykker op i de fødedygtige aldersklasser.

Når det årlige antal døde pr. 1000 indbyggere siden 1950 var været svagt stigende, skyldes det på tilsvarende måde den ændrede aldersfordeling.

En opdeling på aldersklasser viser, at dødeligheden fra 1940 til 1955 er faldet for samtlige aldersklasser. Særlig iøjnefaldende har nedgangen været for spædbørnsdødelighedens vedkommende (hvilket bl. a. kan tilskrives indførelsen af sundhedsplejerskeordningen fra 1937). Det årlige antal dødsfald blandt børn under 1 år, som omkring 1940 var ca. 50 pr. 1000 børn, var i 1954 faldet til det halve. Også i de ældste aldersklasser har der været en betydelig nedgang i dødeligheden, som det fremgår af nedenstående oversigt.

	Årligt antal dødsfald pr. 1000 personer i vedkommende aldersklasse			
	65-74 år		75-84 år	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
1938-42 gsnstl.	56	42	132	114
1945.....	48	41	123	113
1950.....	45	34	112	97
1954.....	46	31	104	91

Gennemsnitlig er dødeligheden for personer over 65 år faldet med omkring en femtedel fra 1940 til 1954. Dødeligheden i disse aldersklasser er dog stadig så meget højere end i den yngre del af befolkningen, at den stedfundne forskydning i aldersfordelingen, hvorved de ældre er kommet til at udgøre en større del af den samlede befolkning, har bevirket at befolkningens gennemsnitlige dødelighed næsten ikke er gået ned trods faldet i hver enkelt aldersklasses dødelighed.

Nettoresultatet af vandringerne til og fra København kan gøres op enten som differencen mellem folketallene ved to på hinanden følgende folketællinger, med fradrag af fødselsoverskuddet, jfr. tabellen side 76, eller ved optælling af de til folkeregistrene indgåede flytteanmeldelser. Bl. a.

på grund af svigtende overholdelse af pligten til at anmelde flytninger har det ofte været svært at skaffe overensstemmelse mellem de på disse to måder beregnede vandringstal, og navnlig for tiden under og lige efter krigen er tallene særdeles usikre, bl. a. også fordi folkeregistret en tid var ude af funktion.

Mens København under krigen 1914–18 oplevede en højkonjunktur, som bevirkede en voldsom tilstrømning til byen, var situationen i årene 1940–45 en helt anden. Besættelsen og dens følger såsom varemanglen, arbejdsløsheden i de første krigsår og den almindelige usikkerhed mærkedes måske særlig stærkt i hovedstaden, og de ekstraordinære beskæftigelsesmuligheder ved tørvegravning m. m. eller befæstningsarbejder for den tyske værnemagt var næsten udelukkende begrænset til landdistrikterne, så indvandringsoverskuddet, som mod slutningen af trediverne havde været faldende fra en halv snes tusinde årlig til to-tre tusinde, afløstes i 1940–41 af et fraflytningsoverskud. Også i 1943 og 1944 registreredes fraflytningsoverskud, mens 1945 og navnlig 1946 udviste tilflytningsoverskud på tilsammen 15–20.000.

Navnlig i slutningen af besættelsestiden var der mange, som vel havde fast bopæl i eller fast tilknytning til København, men som var »under jorden« eller var flygtet til Sverige og derfor ikke blev påført folketællings-skemaerne, ligesom adskillige tilflyttede København uden at anmelde tilflytningen til folkeregistret. Da det efter tyskernes kapitulation blev muligt at bringe orden i disse personers tilmeldingsforhold, var der ca. 8000 personer, som således »dukkede op« og blev medregnet i tilflytningsoverskuddet i årene 1945–46, selv om de i virkeligheden var tilflyttet i et tidligere år eller måske aldrig havde været fraflyttet byen, men blot var blevet anset for »forsvundne« ved folketællingerne.

Allerede i 1947 var tilflytningsoverskuddet igen forvandlet til et fraflytningsoverskud, og i årene 1947–50 udgjorde det samlede fraflytningsoverskud ca. 13.000, mens der i hvert af årene fra 1951 til 1955 har været et fraflytningsoverskud på omkring 6000.

De beskrevne udsving i byens årlige til- eller fraflytningsoverskud er fremkommet som resultat af et stort og år for år ret konstant antal flytninger. Det samlede antal personer, som i løbet af et år er flyttet til eller fra Københavns kommune, har gennem hele perioden ligget omkring 100.000, faldende fra ca. 120.000 årlig i slutningen af trediverne til ca. 90.000 årlig i de seneste år.

Både til- og fraflytterne er fortrinsvis yngre mennesker, mens børn og ældre er forholdsvis svagt repræsenteret. I årene 1940–55 var omkring to trediedele af de personer, der flyttede til eller fra København, mellem 15 og 35 år, mens kun mellem en fjerdedel og en trediedel af den bosiddende befolkning tilhørte denne aldersgruppe.

Efterfølgende tabel viser den relative fordeling efter alder, dels af hele

Københavns befolkning ved folketællingen i 1950, dels af henholdsvis til- og fraflytterne i årene 1940–55.

	Hele befolkningen 1950		Tilflyttere 1940–55		Fraflyttere 1940–55	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Under 15 år	240	205	130	115	173	148
15–19 år	57	53	120	184	85	143
20–24 «	72	65	272	283	230	258
25–29 «	78	76	181	154	189	164
30–34 «	81	82	98	82	110	96
35 år og derover	472	519	199	182	213	191
Tilsammen	1000	1000	1000	1000	1000	1000

Tabellen viser nogle karakteristiske forskelle mellem tilflytterne og fraflytterne. I begge grupper er aldersklassen mellem 20 og 25 år dominerende og omfatter omkring en fjerdedel af samtlige personer der flytter, men både denne og den noget yngre aldersklasse mellem 15 og 20 år vejer mere blandt tilflytterne end blandt fraflytterne, navnlig for kvindernes vedkommende, mens de lidt ældre aldersklasser fra 25 til 35 år i højere grad gør sig gældende blandt fraflytterne, hvor i øvrigt også børnene er stærkere repræsenteret, end blandt tilflytterne. Der har i næsten alle årene fra 1940 til 1955 været tilflytningsoverskud i aldersklasserne mellem 15 og 25 år og fraflytningsoverskud i alle de øvrige aldersklasser.

Det er altså navnlig de helt unge, og især de unge piger, der flytter til København, mens de mere modne aldersklasser, hvoriblandt familier med børn, i højere grad flytter fra byen. Ca. en trediedel af fraflytterne, men kun en fjerdedel af tilflytterne, er gifte. Navnlig i den sidste del af perioden synes fraflytningen af familier med børn at være tiltagende, men ellers er der ikke sket væsentlige ændringer i de her omtalte forhold i løbet af de femten år.

Forskellighederne i tilflytternes og fraflytternes sammensætning efter alder, ægteskabelig stilling m. m. sættes undertiden i forbindelse med det forhold, at kommuneskatten i København er højere end i de fleste af de omliggende kommuner, hvorfor de større skatteydere kan se en fordel i at flytte bort fra byen. Uanset om der i de enkelte år har været nettotilflytning eller -fraflytning, har man i almindelighed kunnet konstatere et fraflytningsoverskud til hovedstadens omegnskommuner og i mindre grad til Frederiksberg og Gentofte, men et tilflytningsoverskud fra landets øvrige dele, og et overskud af tilflyttere med lave indtægter, såsom husassistenter, studerende, lærlinge og elever, men fraflytningsoverskud i de erhvervsgrupper, der i almindelighed har højere indtægter, f. eks. selvstændige erhvervsdrivende, liberale erhverv og funktionærer.

En undersøgelse af indtægtsforholdene for de skatteydere, der flyttede til eller fra København i 1955, viste tilflytningsoverskud for skatteydere

med mindre end 5000 kr. i ansat indkomst, mest udpræget for de helt små indkomsters vedkommende, og fraflytningsoverskud for skatteydere med indkomster over 5000 kr. Nettoresultatet af flytningerne i kalenderåret 1955 var for Københavns kommune en formindskelse af den samlede ansatte indkomst med 40 mill. kr. og af den skattepligtige formue med 26 mill. kr. Det er dog næppe berettiget at tillægge kommuneskatternes højde særlig stor betydning som årsag til denne »skatteflugt«, idet sammenhængen snarere er den, at de unge, som har lave indtægter, flytter til København på grund af byens muligheder for uddannelse og beskæftigelse, og når de har afsluttet uddannelsen eller fundet tilfredsstillende beskæftigelse – og som følge deraf har højere indkomster end ved tilflytningen – gifter de sig og flytter i mange tilfælde straks eller efter nogle års forløb til omegnskommunerne, hvor størstedelen af hovedstadsområdets byggeri finder sted og muligheden for at finde en passende bolig derfor er størst.

Samtidig med nedgangen i det antal personer, der årlig flytter til eller fra København, fra ca. 120.000 til ca. 90.000, har der været et endnu stærkere fald i antallet af indenbys flytninger. I slutningen af trediverne og endnu i 1940 var der hvert år over 200.000 personer, der skiftede bopæl inden for Københavns kommune. Af disse flytninger foretoges noget over halvdelen af enkeltpersoner, hvoraf flere flyttede adskillige gange inden for samme år, mens resten fremkom ved at 30–35.000 familier skiftede bopæl. Efterhånden som boligmanglen satte ind i løbet af krigsårene, faldt det årlige antal indenbys flytninger, og i 1945 registreredes kun 98.000. Efter krigen har den formindskede bevægelighed på boligmarkedet fortsat gjort sig gældende, og det årlige antal personer, der flytter inden for Københavns grænser, har i de senere år holdt sig omkring 100.000, hvoraf ca. 60.000 er enkeltpersoner og resten fremkommer ved knap 15.000 familieflytninger.

Ægteskaber og skilsmisser.

Antallet af ægteskaber og skilsmisser i København fremgår af nedenstående oversigt:

	Gennemsnitligt årligt antal		
	Ægteskaber		Skilsmisser*)
	Ialt	pr. 1000 indbyggere	
1941–45.....	8 375	11,7	2 116
1946–50.....	9 693	12,8	2 919
1951–55.....	7 989	10,5	2 454

*) Antal skilsmisser ved bevilling; ægteskaber opløst ved dom eller gennem justitsministeriet (ialt ca. 100 årlig) er ikke medregnet.

Indtil midten af perioden var det årlige antal indgåede og opløste ægteskaber stigende. Siden 1948 har antallet af både vielser og skilsmisser været faldende, men det årlige antal skilsmisser lå ved periodens slutning

stadig på et væsentlig højere niveau end i begyndelsen af 40'erne. Når antallet af indgåede ægteskaber har været faldende siden 1948, må det på samme måde som det samtidige fald i fødselshyppigheden for en stor del betragtes som en følge af forskydningen i befolkningens aldersfordeling, hvorved de aldersklasser, hvori det største antal ægteskaber og børnefødsler forekommer, er kommet til at udgøre en væsentlig mindre del af den samlede befolkning ved periodens slutning end tidligere.

Samtidig med at ægteskabshyppigheden steg, blev der relativt færre ugifte voksne. Den del af byens voksne befolkning (over 20 år), som var ugift, faldt fra at udgøre en fjerdedel i 1940 til en femtedel i 1950, mens omvendt det relative antal gifte og forhen gifte steg. Stigningen var forholdsvis stærkest for de forhen gifte (separerede, fraskilte, enker og enke-mænd), idet disse udgjorde 13,6 pct. af Københavns voksne befolkning i 1940, men 16,0 pct. i 1950.

Antallet af skilsmisser i 1940 svarede til 10 pr. 1000 bestående ægteskaber i København. Målt på denne måde steg skilsmissehyppigheden til 14 i 1945 og 16 i 1950, men er derefter faldet til ca. 13 i 1955. Det må dog fremhæves, at det anvendte mål kun er et summarisk udtryk for skilsmissehyppigheden, idet der ikke er taget hensyn til forskydningerne i de bestående ægteskabers sammensætning, bl. a. efter ægteskabets varighed. Som følge af de tidligere beskrevne ændringer i den københavnske befolknings struktur må ægteskaber, som har bestået i en længere årrække, og hvis skilsmissehyppighed er forholdsvis lille, udgøre en stadig stigende del af samtlige bestående ægteskaber, hvad der påvirker den gennemsnitlige skilsmissehyppighed i nedadgående retning.

Indkomstforhold.

Til belysning af indkomstudviklingen i København kan anføres, at den gennemsnitlige samlede indkomst pr. skatteansat person steg som følger:

	Kr.
1938.....	3 070
1945.....	5 044
1950.....	7 649
1954.....	9 414

Den gennemsnitlige indkomst blev altså mere end tredoblet i denne periode. I samme tidsrum steg detailpristallet til lidt over det dobbelte, altså væsentlig mindre end indkomsterne.

Indkomstudviklingen har formet sig forskelligt for de forskellige erhvervsgrupper. Efterfølgende oversigt viser den gennemsnitlige samlede indkomst i 1954, når vedkommende erhvervsgruppes indkomst i 1937 sættes lig 100:

Selvstændige erhvervsdrivende.....	270
Liberale erhverv	267
Tjenestemænd.....	263
Arbejdere	360
Andre medhjælpere.....	334
Personer beskæftiget ved husgerning.....	321
Pensionister, rentemodtagere m. fl.	205*)
Samtlige skatteansatte	311

*) København, Frederiksberg og Gentofte.

Den største indkomststigning har arbejdergruppen haft. Gruppen Andre medhjælpere, som hovedsagelig omfatter privat ansatte teknikere og funktionærer, kontor-, butiks- og restaurationspersonale, har ligeledes mere end tredoblet sin gennemsnitsindkomst, mens pensionister og rentemodtagere kun har opnået en fordobling. Inden for de enkelte erhvervsgrupper har stigningerne været ret uensartede; f. eks. har direktører, vekselerere og grossererere – de grupper som i forvejen havde de største gennemsnitsindkomster – haft en væsentlig mindre stigning end de selvstændige erhvervsdrivende som helhed, mens f. eks. bagermestre, frisører, mejeriejere, blomster- og tobakshandlere, hotel- og pensionatsejere samt gartnere og vognmænd har haft større indkomststigninger end gennemsnittet. Blandt de liberale erhverv har navnlig læger, sagførere og arkitekter haft mindre stigning end den gennemsnitlige, og for tjenestemænd, funktionærer og lignende gælder, at stigningen i gennemsnitsindkomsten har været betydelig mindre for overordnede end for underordnede.

En sammenligning af de gennemsnitlige indkomststigninger i København og i landets øvrige dele er givet i nedenstående oversigt, der viser stigningen i den gennemsnitlige ansatte indkomst (d. v. s. den samlede indkomst med fradrag af betalte skatter og forsikringspræmier), når indkomsten i 1938 sættes lig 100.

	København	Frederiksberg	Gentofte	Provinsbyerne	Landkommunerne
1938.....	100	100	100	100	100
1945.....	160	148	140	178	207
1950.....	241	216	202	251	294
1954.....	290	250	235	304	362

Den ansatte indkomst er steget mere i København end i de to andre hovedstadskommuner, mens provinsbyerne og navnlig landkommunerne har haft større stigning. Forskellene i stigningshastigheden har virket i retning af en udligning af indkomstforskellene i de forskellige dele af landet, men trods denne udligningstendens er der stadig betydelig forskel på indkomstniveauerne; det kan således anføres, at den gennemsnitlige samlede indkomst i 1954 var 9.414 kr. i København, 11.001 kr. på Frederiksberg og 16.384 kr. i Gentofte.

Stigningen i den gennemsnitlige ansatte indkomst har været mindre end stigningen i den samlede indkomst, hvad der for største delen skyldes, at skatterne, som fradrages ved opgørelsen af den ansatte indkomst, er steget. Ved en undersøgelse af indkomsterne i skatteåret 1953/54 delte man skatteyderne efter størrelsen af deres samlede indkomst, således at den halvdel af skatteyderne, der havde de laveste indkomster, blev slået sammen i én gruppe, den ovenover liggende fjerdedel i én, og den fjerdedel, der havde de højeste indkomster, i én gruppe. For hver gruppe beregnede man, hvor stor en del af gruppens samlede indkomst dens medlemmer betalte i indkomstskatter (ekskl. kirkelige afgifter). Nedenstående oversigt viser resultatet af denne opdeling sammenlignet med en tilsvarende beregning for skatteåret 1939/40. Der er for hver gruppe angivet, inden for hvilke grænser den pågældende gruppes samlede indkomster lå i hvert af de to skatteår

	1939-40		1953-54	
	Indkomstgrænser kr.	Indkomst- skatter i pct. af samlet indkomst	Indkomstgrænser kr.	Indkomst- skatter i pct. af samlet indkomst
Laveste halvdel	0-2200	2,9	0-7300	7,7
Næste fjerdedel	2250-4050	5,5	7350-10450	13,6
Øverste fjerdedel	4100 og derover	12,0	10500 og derover	21,7

I 1939/40 havde halvdelen af skatteyderne under 2200 kr. i samlet indkomst, og disse skatteydere betalte gennemsnitlig 3 pct. af deres indkomst i indkomstskatter til stat og kommune. I 1953/54 lå overgrænsen for den laveste halvdel af skatteyderne ved 7300 kr. i samlet indkomst, men nu betalte disse skatteydere gennemsnitlig 8 pct. af indkomsten i skat. På samme måde var indkomstskatterne for den ovenover liggende fjerdedel af skatteyderne steget fra 5,5 til 13,6 pct. af den samlede indkomst, mens den fjerdedel, der havde de højeste indkomster, hvilket i 1939/40 ville sige indkomster over 4100 kr., i 1953/54 over 10.500 kr., gennemsnitlig betalte 22 pct. af den samlede indkomst i skat i 1953/54 mod 12 pct. i 1939/40. For de øverste 5 pct. af skatteyderne, d. v. s. de personer som havde over ca. 7000 kr. i samlet indkomst i 1939/40 og over ca. 18.000 kr. i 1953/54, udgjorde de samlede indkomstskatter gennemsnitlig 18 pct. af indkomsten i 1939/40, men 31 pct. i 1953/54.

Sundhedstilstanden.

Befolkningens sundhedstilstand i krigsårene må som helhed betegnes som tilfredsstillende. Selv om rationeringerne følte ubehagelige, var der på intet tidspunkt egentlig mangel på fødevarer, og indkomstforholdene tillod næsten alle at udnytte rationerne fuldt ud, hvad der for mange kom til at betyde, at de fik en mere hensigtsmæssig kost end før krigen. Specielt tvang knapheden på sukker og fedtstoffer spisevanerne i en helbredsmæssigt gun-

stig retning. Dette gav sig bl. a. udslag i, at de børn, der blev født og voksede op i krigsårene, havde sundere tænder end deres forgængere og efterfølgere. Ved undersøgelser af børnene i skolernes 1. klasser fandt skoletandlægerne før krigen, at kun 2–3 pct. af børnene havde helt fejlfri tænder. I løbet af krigsårene og de første efterkrigsår steg dette tal, og i 1948–49 nåede man op på, at 14 pct. af børnene havde fejlfri tænder. Siden da har den normale vareforsyning igen sat sine spor i børnenes tænder, og i 1954–55 havde kun 6 pct. af de undersøgte børn fejlfri tænder.

Derimod medførte manglen på rengøringsmidler, gasrationeringen og brændselsrestriktionerne med tilhørende forbud mod at benytte lejligheder-
nes varmtvandsinstallation utvivlsomt en forringelse af den personlige hygiejne. Sammen med forringelsen af boligforholdene, som navnlig tog form af forøget beboelsetæthed i de små lejligheder, må dette betragtes som en væsentlig årsag til, at antallet af tilfælde af forskellige smitsomme sygdomme steg i krigsårene. Særlig konstaterede man en voldsom stigning i forekomsten af fnat, hvis hyppighed erfaringsmæssigt stiger ved manglende renlighed og overbefolkning af lejlighederne.

*Gennemsnitligt årligt antal anmeldte tilfælde af forskellige
smitsomme sygdomme.*

	1941–45	1946–50	1951–55
Tyfus	8	8	3
Paratyfus	18	18	7
Meningitis	62	57	24
Polio	167	179	414
Difteri	429	74	–
Skarlagensfeber	2 059	1 474	795
Mæslinger	5 273	7 473	5 293
Røde hunde	3 331	1 167	2 772
Skoldkopper	2 642	3 009	3 093
Kighoste	4 228	5 207	5 294
Influenza	25 262	35 474	32 533
Halsbetændelse	26 569	29 396	28 195
Katarrhalsk lungebetændelse	3 182	4 595	5 504
Epidemisk gulsot	1 277	1 330	538
Gonorrhé	8 159	6 183	3 739
Syfilis	1 087	762	84
Fnat	16 010	7 869	1 914
Tuberkulose	986	1 049	506

I årene efter krigen har befolkningens voksende levestandard i forbindelse med den forbedrede sygdomsbekæmpelse ved kontrolforanstaltninger, vaccination og anvendelse af kemoterapeutiske og antibiotiske lægemidler, igen formindsket hyppigheden af de fleste smitsomme sygdomme, og navnlig bevirket en kraftig formindskelse af disse sygdommes dødelighed.

Ved sammenligninger af de smitsomme sygdommes hyppighed nu og tidligere må det iøvrigt erindres, at statistikken bygger på de sygdomstilfælde, der af lægerne indberettes til stadslægen, således at en forbedret organisation af medicinalstatistikken og navnlig en stigende tilbøjelighed hos befolkningen til at søge læge også i relativt milde sygdomstilfælde, i sig selv vil føre til en stigning i antallet af anmeldte tilfælde, selv om vedkommende sygdoms virkelige hyppighed er uforandret.

Dette forhold må formentlig betragtes som i det mindste medvirkende årsag til, at hyppigheden af visse børnesygdomme (røde hunde, skoldkopper og kighoste) omkring 1940 steg til betydeligt over det hidtidige niveau og fortsat er større end før krigen, i øvrigt som tidligere med epidemiagtig optræden i enkelte år. Noget lignende gælder influenza og halsbetændelse. Fælles for de her nævnte sygdomme er, at de nu kan bekæmpes så effektivt – hvorved navnlig komplikationer i højere grad end tidligere kan forhindres – at de trods den konstaterede større hyppighed næsten er forsvundet som dødsårsager.

En særlig stilling indtager den katarrhalske lungebetændelse, idet antallet af anmeldte tilfælde, som tog stærkt til i årene efter 1940, har fortsat stigningen med uformindsket styrke i efterkrigsårene. Denne sygdom er særlig hyppig blandt gamle mennesker, og det ligger derfor nær at antage, at en væsentlig årsag til dens vækst er den ændrede aldersfordeling, hvorved de gamle er kommet til at udgøre en større del af befolkningen. Også for lungebetændelsens vedkommende er dødeligheden faldet stærkt; mens der i 30erne registreredes 20–30 dødsfald pr. 100 anmeldte tilfælde, er man i de sidste år nået ned på kun 3 dødsfald pr. 100 tilfælde.

I de sidste krigsår var der tilløb til en epidemi af tyfus og paratyfus, som blev bragt til landet af tyske soldater og især af flygtningene. Efter at man i 1945 havde vaccineret de tyske flygtninge, fik man imidlertid sygdommen under kontrol, og i 1947 var det årlige antal tilfælde blandt Københavns befolkning tilbage på førkrigniveauet. I de senere år har der optrådt en halv snes tilfælde årlig af disse sygdomme, hovedsagelig hjembragt af personer, der er blevet smittet i udlandet.

Krigstiden bragte en meget stærk stigning i kønssygdommenes udbredelse. Disse sygdomme havde været i tilbagegang i 30erne, og man var kommet ned på ca. 4000 tilfælde af gonorrhé og 300 tilfælde af syfilis årlig. Stigningen begyndte kort tid efter besættelsen, og maksimum nåedes i 1945 med næsten 11.000 tilfælde af gonorrhé og 2000 af syfilis. Derefter aftog hyppigheden igen, og i 1950 nåede man ned under førkrigniveauet. Nedgangen er fortsat for syfilis, hvorimod der efter 1950 igen har været en mindre stigning i forekomsten af gonorrhé, af hvilken der både i 1954 og 1955 forekom over 4000 nye tilfælde.

I årene før krigen var man begyndt at vaccinere børn mod difteri, hvilket havde medført et kraftigt fald i hyppigheden af denne sygdom. I 1944–45

opstod der imidlertid i København en svær difterieepidemi, formentlig forårsaget af smitstof, der var bragt til landet af tyske soldater og flygtninge. Sygdommen ramte for en stor del voksne, som ikke var vaccineret. Der iværksattes straks en omfattende propaganda og gennemførtes massevaccination, navnlig af yngre personer, hvorefter antallet af tilfælde allerede i 1946 faldt stærkt. Der foretages fortsat gratis vaccination af børn fra et halvt års-alderen (siden 1950 med en kombineret difteri- og stivkrampevaccine), og selv om vaccinationen er frivillig, bliver så at sige alle børn vaccineret inden de forlader skolen. I de senere år er der overhovedet ikke forekommet tilfælde af difteri i København, og man har således på lignende måde som ved koppevaccinationen haft held til praktisk taget at udrydde sygdommen.

Siden 30'erne har hyppigheden af polio (børnelammelse) været stigende, og epidemier er forekommet med uregelmæssige mellemrum. Året 1952 bragte den hidtil voldsomste epidemi, og København var næst efter Bornholm den hårdest ramte del af landet. Der konstateredes næsten 2000 tilfælde i København, deraf usædvanlig mange med lammelser, og 56 dødsfald i umiddelbar forbindelse med sygdomsangrebet. Epidemien syntes at have sit udspring i Københavns mest børnerige kvarterer og angreb forholdsvis flest børn i alderen 1–4 år. Sygdommen ramte dog også usædvanlig mange voksne mellem 15 og 30 år, og dødeligheden var særlig stor i denne aldersgruppe. Epidemien ansporede til yderligere indsats i det igangværende arbejde med fremstilling af en anvendelig poliovaccine, og i 1955–56 iværksatte Danmark som det første land en vaccination af samtlige børn i skolealderen. Efterhånden som vaccinen fremstilledes i tilstrækkelige mængder, vaccinerede man også mindre børn og yngre voksne, og fra efteråret 1956 er det muligt for alle, som ønsker det, at blive vaccineret mod polio. Vaccinen synes at have bevist sin effektivitet, idet der i hvert af årene 1955 og 1956 kun er forekommet 6–7 poliotilfælde i København, hvoraf ingen alvorlige tilfælde har ramt vaccinerede personer.

Bekæmpelsen af tuberkulose har ligeledes kunnet opvise gode resultater i den omhandlede periode, hvilket dels kan tilskrives befolkningens forbedrede hygiejniske og ernæringsmæssige standard, dels en intensivering af kampen mod sygdommen. Dette arbejde ledes fra kommunens i 1935 oprettede centralstation for tuberkulosebekæmpelse, som fører kontrol med sygdommens forekomst, gennemfører undersøgelser af enkeltpersoner og grupper, og tilbyder vaccination med BCG-vaccine til alle tuberkulinnegative personer. Det årlige antal anmeldte tilfælde af lungetuberkulose lå i en årrække op til 1945 på ca. 15 pr. 10.000 indbyggere, men der er grund til at antage, at dette tal i stigende grad indbefattede lettere tilfælde, som det blev muligt at konstatere ved den forbedrede undersøgelses- og eftersporingsteknik, som centralstationen rådede over. I 1946 foranstaltedes som omtalt s. 41 en folketuberkuloseundersøgelse i København, og af den grund registreredes der en del flere tilfælde end i de foregående år, men derefter har antallet af

tilfælde været dalende, særlig efter 1950, og siden 1953 har man været nede på 5–6 nyanmeldte tilfælde årlig pr. 10.000 indbyggere. Som følge af denne nedgang har det været muligt at foretage en reduktion af antallet af sengepladser for tuberkulosepatienter på de kommunale hospitaler og sanatorier.

Det årlige antal dødsfald i København har i årene 1940–1955 holdt sig på 7–8000. Samtidig med infektionssygdommenes tilbagegang som dødsårsag har der været en stigning i antallet af dødsfald som følge af kræft og hjertesygdomme. Nedenstående oversigt viser, hvor stor en del af samtlige dødsfald i København, der skyldtes disse årsager.

	1940 pct.	1945 pct.	1950 pct.	1955 pct.
Hjertesygdomme	20,5	17,4	29,5	29,7
Kræft og lign.	15,6	15,1	19,2	24,5
Lungebetændelse, influenza og lign.	8,7	4,9	7,0	2,7
Tuberkulose	4,5	4,4	2,5	0,9
Andre infektionssygdomme	2,7	3,2	1,0	0,7
Alle andre dødsårsager	48,0	45,0	40,8	41,5
Tilsammen	100,0	100,0	100,0	100,0

Det voksende antal dødsfald som følge af kræft og hjertesygdomme kan til dels forklares ved den tidligere beskrevne forskydning i befolkningens aldersfordeling, idet disse sygdomme især rammer ældre mennesker. Dertil kommer de forbedrede muligheder for at bekæmpe infektionssygdomme, idet ældre, svagelige mennesker let angribes af sådanne, hvad der tidligere ofte bevirkede, at f. eks. en lungebetændelse blev den direkte dødsårsag for personer, som ellers ville være bukket under for en hjertesvaghed eller kræft.

Antallet af dødsfald som følge af selvmord og ulykkestilfælde, mord og drab, var i de enkelte år:

	Selv mord	Ulykkestilfælde (herunder mord og drab)
1940–42 gnsstl.	215	246
1943	285	327
1944	315	510
1945	309	750
1946–50 gnsstl.	323	332
1951–55 «	312	330

Antallet af selvmord steg i 1943–44 fra godt 200 til ca. 300 årlig og har siden holdt sig omkring dette antal. Ulykkestilfælde, herunder mord og drab, har ligeledes været hyppigere som dødsårsag efter krigen, og i årene 1943–45 var der en stærk stigning i antallet af dødsfald, som skyldtes disse årsager. Størstedelen af stigningen kunne direkte henføres til krigsforholdene: dødsfald ved skydning under gadekampe eller sabotageaktioner, henrettelser eller likvidationer, eller som følge af eksplosionsulykker eller bombenedkastning.

BOLIG- OG BYGGEFORHOLD

I 1940 var København bedre rustet til at imødekomme befolkningens boligbehov end i 1914. Byggeriet i femåret 1936–40 havde tilført byen 30.000 nye boliger, og i efteråret 1940 optaltes 5.300 ledige lejligheder. I femåret forud for den første verdenskrig var de tilsvarende tal 6.500 og ca. 1.800 lejligheder.

Overfor det samlede udbud af ledige og nyopførte lejligheder, 20.000 under sidste krig og 11.000 under den første verdenskrig, stod en befolkningsforøgelse under sidste krig på 30.000, eller en stigning på 4 pct. mod en forøgelse under den første verdenskrig på ca. 60.000 eller en stigning på 12 pct. For hver 10.000 personers befolkningstilvækst var der således under sidste krig ca. 6.500 lejligheder til disposition mod under den første krig ca. 1.800 lejligheder. Selv om lejlighedsefterspørgslen ikke direkte afhænger af det samlede folketal, er de anførte tal dog et tydeligt udtryk for forskellen i vanskelighederne under de to krige.

I 10-året efter krigenes afslutning ændrer billedet sig. Der blev i Københavns kommune fra 1920 til 1929 opført 37.000 lejligheder mod kun 14.000 fra 1946 til 1955. Denne udvikling hænger sammen med, at befolknings- og lejlighedstilvæksten i de senere år først og fremmest er sket i hovedstadens omegnskommuner; af de 200.000 personer som hovedstaden og de 19 omegnskommuner voksede med i årene 1945–55 boede kun de 20.000 eller 10 pct. i selve Københavns kommune.

Der forekom ikke i København i 1940'erne det tilspidsede *bolignødsproblem*, man kendte fra den første verdenskrig. Antallet af husvilde familier, som fik anvist bolig af kommunen, steg ganske vist fra 130 i 1940 til et maksimum på 250 i 1945, men i 1923 havde man været oppe på over 2.200 husvilde familier. Det blev heller ikke som under og efter den første krig nødvendigt at indkvartere byens husvilde i skolebygningerne. De eneste egentlige midlertidige huse, der blev opført i anledning af manglen på boliger i 1940'erne var de 200 svenske træhuse, som kommunen købte, efter at de havde været anvendt til indkvartering af tyske flygtninge.

I 1940 var *Københavns kommunes samlede areal* 7.380 ha, i 1955 var det steget til 8.210 ha. Forøgelsen skyldtes først og fremmest de 700 ha af inddæmningerne i Kalvebod strand, som tilfaldt Københavns kommune, og af det øvrige areal kan ca. 40 ha henføres til grænseændringer (i og omkring Utterslev mose), medens resten er opfyldninger i havnen og langs Amager Strandvej.

Af Københavns samlede areal i 1940 på 7.380 ha var de 3.110 ha *bebygget areal* (inklusive tilhørende gårdspladser og haver). Fra 1940 til 1955 har boligbyggeriet øget det bebyggede areal med 317 ha eller 10 pct.; den nærmere fordeling på bykvarterer fremgår af følgende tal for grundareal anvendt til boligbyggeri:

	1941-1945 ha	1946-1950 ha	1951-1955 ha	1941-1955 ha
Det gamle København.....	6	3	2	11
Valbydistrikterne.....	25	28	25	78
Brønshøjdistrikterne	84	36	62	182
Sundbyerne	22	11	13	46
Ialt.....	137	78	102	317
Heraf etagebyggeri	78	41	61	180
« lavbebyggelse	59	37	41	137

Over halvdelen af tilvæksten ligger i Brønshøjdistrikterne, i første og sidste femår endog næsten de to trediedele.

Det meste af det anvendte grundareal (ialt 180 ha) er brugt til etagebyggeriet, der også har den største udnyttelse af grunden, idet etagearealet her har udgjort ca. fire femtedele af grundarealet, mens det i lavbebyggelsen udgjorde mellem en femtedel og en fjerdedel af grundarealet.

Beboelseslejlighedernes antal, udstyr m. m.

Efter boligtællingen i 1940 lå af byens 252.500 *lejligheder* 76 pct. i højbebyggelse (mindst 4 beboelseslag), 15 pct. i halvhøj bebyggelse og 9 pct. i lavbebyggelse (villaer, rækkehuse og barakker m. v.). Af de 28.500 lejligheder, der blev opført fra 1940 til 1955, lå ca. 14.000 (49 pct.) i højbebyggelse, ca. 10.500 (37 pct.) i halvhøj bebyggelse og ca. 4.000 (14 pct.) i villaer og rækkehuse. Højbebyggelsens andel har været faldende, den halvhøje bebyggelses betydning stærkt stigende (antallet er øget fra ca. 36.000 til ca. 47.000) mens antallet af villaer og rækkehuslejligheder m. v. er steget fra ca. 23.000 til ca. 27.000. Ændringer i lejlighedernes fordeling efter *antallet af værelser* fremgår af følgende tabel over antal lejligheder 5. november 1940 og tilvæksten fra 5. november 1940 til 1. oktober 1955 samt den procentvise tilvækst fra 1940 til 1955 (i parentes er anført tilvækstprocenten, når der ses bort fra aldersrenteboligerne).

Lejligheder med	Lejligheder 5/11 1940		Fuldførte lejligheder 1940-1955		Procentvis tilvækst i antal lejligheder 1940-1955	
	antal	pct.	antal	pct.	pct.	pct.
1 værelse	21 894	8,7	3 772	13,2	17,2	(3,8)
2 værelser	117 627	46,6	11 186	39,1	9,5	(8,9)
3 «	59 772	23,7	8 896	31,1	14,9	(14,9)
4 «	34 441	13,6	3 837	13,3	11,1	(11,1)
5 eller flere værelser...	18 838	7,4	947	3,3	5,0	(5,0)
Ialt	252 572	100,0	28 638	100,0	11,3	(9,9)

I de femten år byggedes der relativ mange 1- og 3-værelseslejligheder, men forholdsvis få lejligheder med 2 eller 5 og flere værelser. Mens det samlede antal lejligheder steg med 11 pct. fra 1940 til 1955, voksede antallet af 1-værelseslejligheder på grund af nybyggeriet med 17 pct., hvoraf de 13–14 pct. skyldtes aldersrenteboliger, og antallet af 3-værelseslejligheder (for en stor del 2 værelser med kammer) voksede med 15 pct. Derimod øgedes de store lejligheder kun med 5 pct., og den dominerende lejlighedsgruppe – 2-værelseslejlighederne – med 9,5 pct. Det kan i denne forbindelse nævnes, at den nye type lejligheder, klublejlighederne, der er kommet stærkt frem siden 1940, ved deling af ældre, større lejligheder har medført en yderligere tilvækst i antallet af 1-værelseslejligheder på ca. 3.000.

I de senere år er det blevet mere og mere almindeligt med såvel mange små kamre som med en meget stor opholdsstue, og værelsernes antal er derfor ikke så god en målestok for lejlighedernes størrelse som tidligere. *Det gennemsnitlige bruttoareal* (d. v. s. inklusive murtykkelse og en forholdsmæssig andel af trapperum) *for hver lejlighed* fordelt efter værelsesantal i hvert af de sidste fire femår har været følgende:

Lejligheder med	Gennemsnitligt areal pr. lejlighed			
	1936–1940 m ²	1941–1945 m ²	1946–1950 m ²	1951–1955 m ²
1 værelse	42,8	37,0	40,2	36,4
2 værelser	57,0	55,8	58,5	61,0
3 «	74,4	69,7	71,5	74,6
4 «	95,6	87,2	88,0	90,0
5 «	115,9	108,4	116,4	111,7
6 eller flere værelser	173,1	194,6	169,5	136,2
Ialt	64,9	60,8	68,6	74,1

Det gennemsnitlige areal pr. lejlighed er steget fra 65 m² i femåret før krigen til 74 m² i femåret 1951–1955, men var under krigen nede på 61 m². 2-værelseslejlighederne steg fra 57 til 61 m², og 3-værelseslejlighedernes areal var omtrent uændret, mens lejlighedstyperne med flere værelser endog er blevet mindre. Når gennemsnitsarealet pr. lejlighed alligevel er steget, skyldes det dels, at samme lejlighedsareal nu opdeles i flere rum end tidligere, dels at lejligheder med flere værelser er blevet almindeligere; i 1936–40 var ca. 60 pct. af lejlighederne på 1 eller 2 værelser, i 1951–55 knap 25 pct.

De *nybyggede lejligheders udstyr* sammenlignet med de i femåret 1936–40 opførte fremgår af følgende tal:

Af samtlige lejligheder havde	Lejligheder, der havde fået bygningsattest			
	1936–40 pct.	1941–45 pct.	1946–50 pct.	1951–55 pct.
W.C.	97,9	99,2	100,0	98,4
Centralvarme	93,3	59,8	79,6	96,5
Adgang til bad	89,3	60,2	76,6	96,0

Bortset fra nogle nyopførte villaer i de enkelte dele af byen, hvor kloakforholdene endnu ikke er i orden, er alt nybyggeri udstyret med W. C. For centralvarme er der større svingninger. Før krigen var man nået op på, at 93 pct. af de nyopførte lejligheder havde centralvarme, men materialemanglen under krigen bragte dette tal ned til 60 pct. I femåret efter krigen var centralvarmeprocenten steget til 80, og i femåret 1951–55 lå procenten over førkrigsprocenten, idet kun 3–4 pct. af de nye lejligheder var uden centralvarme.

Næsten alle lejligheder med centralvarme har også adgang til bad. Det fremgår af boligtællingerne i 1940, 1945 og 1950, at der på grund af materialemanglen kun i ringe omfang er foretaget forbedringer mellem 1940 og 1950 i udstyret i de før 1940 opførte lejligheder. De lejligheder, der stadig ikke havde W. C. i 1950, var først og fremmest de før 1916 opførte 1- og 2-værelseslejligheder, hvoraf henholdsvis 38 og 18 pct. manglede W. C. Mens udstyret i almindelighed var bedst i de større lejligheder, var badeinstallationen relativ hyppig i 1-værelseslejlighederne, 53 pct. i 1950; af de i tiåret 1941–50 opførte 1-værelseslejligheder havde endog 92 pct. adgang til bad. Dette skyldes, at en stor del af 1-værelseslejlighederne er klublejligheder, kollegielejligheder og i det nævnte tiår aldersrenteboliger, altså lejligheder, som næsten altid har adgang i alt fald til fælles badeinstallation. Noget lignende gælder for udstyret med centralvarme, der i 1950 fandtes i 39 pct. af alle Københavns lejligheder, men i 56 pct. af 1-værelseslejlighederne.

Det er lettere at spørge: hvordan var *den typiske lejlighed*, der blev bygget mellem 1940 og 1955, end det er at give et blot nogenlunde fyldestgørende svar herpå. Det, der præger denne periodes byggeri i København, både indenfor de enkelte år og i periodens løb, er vel netop, at der ikke er nogen bestemt type lejlighed, der er karakteristisk for byggeriet. En af de største grupper ensartede lejligheder er aldersrenteboligerne, en anden stor gruppe er rækkehusene for bøgnerige familier, en tredje er højhuslejlighederne på Bellahøj, men der er tillige en stor gruppe 2-, 3- og 4-værelseslejligheder i boligforeningskomplekser på 3 til 5 etager i byens yderkanter, Vigerslev, Vanløse, Husum, Utterslev, Emdrup og Sundbyerne. Som eksponent for disse sidste og især for de efter krigen opførte kan tages det *3-etages indexhus*, der fra 1954 ligger til grund for det af det statistiske departement beregnede byggeprisindex. Dette hus er på 3 etager med 6 opgange og 36 lejligheder pr. blok. Hver lejlighed er på 2 værelser med kammer med et areal på 73,6 m² og en indbygget altan på 5,75 m². Huset har røde, håndstrøgne sten i facaden med vandfaldsfuge og bagmur af mangelhulsten. Altan og karnap har fælles brystning af jernbeton. Taget er enten dækket af bølgeeternit eller af falstagsten. Etageadskillelsen er af 14 cm jernbeton. Trapperne er med færdigstøbte terrazzo-trappeløb. Der er isoleret over kælder med 25 mm og over øverste etage med 2 × 25 mm isolermåtte, og der er bøgemarketgulve overalt undtagen i badeværelset, der har terrazzogulv og iøvrigt er udstyret med indmuret siddebadekar med bruse, håndvask, W. C. og 11 rækker fliser. Vinduerne i stuer og

Højhusene på Bellahøj.

kammer er koblede dobbelte vinduer, dørene er glatte, og der er indbyggede skabe i forstue og kammer. I køkkenet findes 4 skabe fra gulv til loft og under køkkenbordene 6 skabe, hvoraf det ene med skuffer. Over køkkenbord og gasbord er 3 rækker fliser, og på gasbordet er terrazzoplade. Huset er udstyret med centralvarme med radiatorer under vinduerne og varmt vand i køkken og badeværelse. Over radiatorerne er der terrazzovindueskarme. På trappen er nedstyrtningskakt til affald, og i kælderen er til de 36 lejligheder 2 maskinvaskerier hver med gasvaskekedel, vaskemaskine, centrifuge og strygemaskine samt 2 indmurede skyllekar af Haslesten. Endvidere er der fælles cyklekælder og barnevognskælder samt et lille pulterrum i kælderen til hver lejlighed. Udstyret i indexhuset svarer i det væsentlige til de krav, der fra boligministeriets side stilles til byggeri, der modtager statslån.

Når lejlighedstyperne, som tidligere nævnt, var mere differentierede end hidtil, hænges det muligvis sammen med, at arkitekter og bygherrer i krigsårene var kommet ind på i højere grad at interessere sig for, om lejlighederne var praktiske for de familier, der skulle bo i dem. Der var dog i de femten år flere bratte svingninger i de krav og ønsker, som fra myndighedernes og bygherrernes side rettedes til arkitekterne vedrørende lejlighedernes udstyr og de foretrukne lejlighedstyper. I tider med relativ rigelige materialer og billige

finansieringsmuligheder har kvaliteten af lejlighederne været bedre, i de mere knappe tider har man forringet udstyret.

På ét område skete der dog ingen forringelse, nemlig med hensyn til *varmeisoleringen*. Årsagen hertil kan henføres til, at det efter krigen oprettede byggeforskningsinstitut talmæssigt havde fastslået, at udgiften til varmeisolering gennem dobbelte vinduer, isolerende sten m. m. medførte besparelser ikke blot i de årlige driftsudgifter (som betales af lejerne), men også i anlægsgudgifterne gennem mindre kedelanlæg m. m.

På grundlag af forskellige foretagne boligundersøgelser og en arkitekt-konkurrence har fællesorganisationen af almennyttige danske boligselskaber fået skabt et *standardkøkkensæt*, kaldet »Dansk køkkensæt«, bestående af en række forskellige elementer, som leveres færdige fra fabrik, og kan sammensættes til forskellige køkkener. I september 1955 meddelte Københavns kommune, at man for at yde kommunal garanti til nybyggeri stillede som krav, at køkkenerne blev udført som elementkøkkener efter standarden, »Dansk køkkensæt«.

De foretagne boligundersøgelser viste iøvrigt, at 60 pct. af lejlighedsindehaverne (af de med børn endog 90 pct.) ønskede *spisekøkken*, og denne køkkentype, der hidtil næsten ikke fandtes i København, begyndte nu at forekomme i en del tilfælde i nybyggeriet.

Også i det andet »tekniske« rum i lejlighederne, *badeværelset*, skete der, især i efterkrigsårene en udvikling. Det tidligere en del anvendte brusebad installeret i et mikroskopisk W.C.-rum uden vindue, afløstes af et rum med vindue og indmuret badekar, ofte siddebadekar.

Lejlighedsplanerne for nybyggeriet var i krigens første år præget af en tendens til flere små *kamre*, hver med selvstændig indgang fra entréen, således at kamrene var velegnede som soveværelser for børnene, men senere er tendensen gået mere i retning af, at kamrene er blevet annexer til opholdsstuen og kun har adgang gennem denne. Dette hænger også sammen med, at det i almindelighed er billigst at lægge gangarealet ind i opholdsstuen ved at lade denne være gennemgang til kamrene.

Set udefra er det de indbyggede *altaner*, ofte af altan/karnaptypen, der præger byggeriet i de femten år, bortset fra de år under krigen, hvor det på grund af materialemanglen var forbudt at lave altaner. Altanerne blev i 30'erne almindelige som »brandaltaner«, der krævedes til erstatning for den afskaffede køkkentrappe, men de viste sig iøvrigt at tilfredsstille et rekreative behov. De forskellige boligundersøgelser har vist, at næsten 100 pct. af beboerne anvender altanen, og at man ikke vil undvære den.

Den øgede udnyttelse af altanerne hang også sammen med den *friere udformning af bebyggelsen*, som allerede var trængt frem i 30'erne, men slog afgørende igennem i 1940'erne, idet man forlod karréformen til fordel for fritliggende længer. Det blev også almindeligt, at samme bygherre i løbet af få år bebyggede et større areal med beboelsesblokke; som eksempel herpå

Husum med udsigt mod Utterslev mose. I forgrunden t. h. beboelsesbygninger opført af Københavns kommune, i baggrunden bebyggelsen Voldparken.

kan nævnes Arbejdernes Andels-Boligforenings byggeri i Emdrup. I en del tilfælde var flere bygherrer fælles om at bebygge et beboelseskvarter med relativt ensartet byggeri, f. eks. Voldparken i Husum.

I forbindelse med den foran omtalte forringelse af lejlighedernes udstyr under krigen erindres om *materielemanglerne* som følge af afspærringen fra udlandet. Ganske vist går af de samlede byggeomkostninger normalt kun 14–18 pct. til køb af udenlandske varer, selv når det brændsel, der anvendes til fremstilling af mursten etc. og cement medregnes, men alligevel blev det under krigen sådan, at det var mængden af de varer, der var afhængige af udenlandsk indførsel, som bestemte, hvor mange lejligheder, der kunne bygges, og hvor godt de kunne udstyres. Det kneb navnlig med cement og teglværksprodukter, jern og metalvarer, herunder søm og jernrør både til jernbeton, til vand-, gas- og centralvarmerør, samt stålrør til elektriske installationer, endvidere andet elektrisk installationsmateriale, glas, sanitetsvarer og træ.

Fra midten af november 1941 skærpedes rationeringen af jern, hvorefter byggeriet kun kunne få jern efter ansøgning til byggenævnet. Cement blev rationeret fra midten af juni 1942, på et tidspunkt, hvor en forudgående hamstring havde udtømt lagrene, så det en overgang var cementmængden,

der bestemte byggeriets omfang. I de følgende år var det stærkt skiftende, hvilke materialer man kunne få, og byggenævnet, der forestod fordelingen af de knappe materialer, tillod f. eks. på et tidspunkt kun træbjælkelag i etageadskillelsen, på et andet tidspunkt var manglen på træ så stor, at man forlangte støbte etageadskillelser. Bygherrerne kom derfor hyppigt ud for at måtte omarbejde tegningerne til nybygningerne for at få dem til at stemme med de forhåndenværende materialer. Der indførtes strenge restriktioner med hensyn til, hvor mange radiatorer, der måtte anvendes pr. lejlighed, hvor mange stålrør til elektriske installationer, og hvor mange lampesteder og stikkontakter pr. værelse. Dobbelte vinduer måtte ikke udføres på grund af glasmanglen, der måtte ikke anvendes cement til pudslag i kældre o. s. v., jernbjælker måtte normalt kun bruges under badeværelsesgulve, og f. eks. aldrig over vinduesåbninger.

Da det også kneb med arbejdskraft både under og efter krigen, kom man ind på utraditionelt byggeri, hvor der anvendtes såvel færre mursten som færre faglærte murere end i normalt byggeri. I København er højhusene på Bellahøj et eksempel herpå.

Materialereguleringen varede adskillige år efter krigen, og de væsentligste lempelser kom først i 1949 og 1950. Den 28. februar 1950 ophævedes materialebevillingssystemet helt for boligbyggeriets vedkommende – bortset fra lejligheder på over 130 m². Men allerede året efter blev blandt andet sommerhuse etc. igen inddraget under reguleringen af hensyn til valutasi-tuationen. Den 10. januar 1952 ophævedes det tidligere indførte forbud mod installering af centralvarme og varmt vand i ældre ejendomme, den 18. september 1952 blev byggeri til industri og håndværk samt sommerhuse helt frigivet og 9. september 1953 fulgte frigivelsen af materialer til butikker, lagerlokaler og kontorer til privat erhverv til højst 100.000 kr. Den 7. oktober 1954 skærpedes materialetildelingen igen af hensyn til den økonomiske situation i efteråret 1954. Kort forinden havde nationalbanken, som det også var sket tidligere, standset fremtidige genbelåninger af private bankbyggelån. Knapheden på kapital lagde også gennem en høj effektiv rente på kreditforeningsobligationer i årene efter 1950 en dæmper på byggeaktiviteten. Som man ser af dette udpluk af det enorme hav af bestemmelser om ændringer i materialetildelingen m. m. som kom fra 1940 til 1955, var det en tid med mange og bratte indgreb i den rolige byggerytme. Det bør måske tilføjes, at man også regulerede for at fremme beskæftigelsen om vinteren, bl. a. ved forholdsvis store materialetildelinger. Endelig søgte man at fremme nybyggeriet ved at begrænse tilladelsen til reparation og ombygninger, selv om man af beskæftigelsesmæssige grunde startede med i efteråret 1941 at indføre tilskud og lån til vedligeholdelsesarbejder.

Vedrørende udstyret skal endelig nævnes, at *garagebyggeriet* både ved nye og ved gamle huse tog et vældigt opsving i begyndelsen af 50'erne, og man i de følgende år, da det blev tilladt at installere *oliefy*r gik over hertil, ikke

alene i nyere huse, men også i stort omfang i ældre centralvarmeejendomme. På grund af en stærk stigning i priserne på koks og cinders i årene omkring 1955 kunne det – især for større komplekser – betale sig at gå over til at fyre med olie. Også antallet af ejendomme med *fjernvarme* steg stærkt. Fra kommunens varmeværker solgtes således i 1954/55 ialt 600.000 mill. calorier mod 180.000 mill. calorier i 1939/40.

Husstandenes sammensætning, husleje forhold m. m.

Den første halvdel af dette århundrede fremviser en stigning i det relative antal små husstande og et fald i de store, men på grund af boligmangel og voksende børneantal ændredes dette efter 1940, som det ses af nedenstående tal over *husstandenes størrelse og sammensætning*:

Husstande på	1940 pct.	1945 pct.	1950 pct.
1 person	17,7	19,0	19,2
2 personer	31,5	30,2	29,6
3 «	25,4	25,3	23,7
4 «	14,8	15,4	17,3
5 «	6,4	6,2	6,6
6 eller flere personer	4,2	3,9	3,6
Ialt	100,0	100,0	100,0

Det relative antal husstande på 1 person er dog stadig stigende og på 6 eller flere personer stadig faldende, hvorimod der er blevet relativt færre husstande på 2 eller 3 personer og flere på 4 eller 5. Summarisk var resultatet, at det gennemsnitlige antal personer pr. husstand både i 1940 og i 1950 var på 2,76, mens det i 1945 var på minimum 2,74.

Husstandsstørrelsen efter lejlighedernes værelsesantal viser, at det gennemsnitlige antal personer i de små lejligheder på 1 og 2 værelser er steget (for 2 værelser f. eks. fra 2,52 til 2,65), mens antallet af personer i de større lejligheder er faldet (for 4 værelser f. eks. 3,29 til 3,19). Antallet af voksne familiemedlemmer i samtlige lejligheder er fra 1940 til 1950 faldet fra 2,06 til 1,97, mens antallet af børn er steget tilsvarende fra 0,52 til 0,61 pr. lejlighed. Som et udtryk for vanskeligheden ved at få en større lejlighed, når husstanden øges, kan nævnes at mens 37 pct. af husstandene på 4 personer i 1940 havde 2 værelser, måtte 49 pct. af disse husstande i 1950 nøjes med 2 værelser.

Da Københavns folketal er faldet fra 1950 til 1955, er det gennemsnitlige antal personer pr. husstand blevet mindre og lå i 1955 formentlig

under 2,70. Men selv om antallet af personer pr. lejlighed er dalet, synes *manglen på lejligheder* ikke at være blevet mindre. En undersøgelse, der også medtog de tilfælde, hvor ægteparrene fik bolig i en af omegnskommunerne, viste således at 37 pct. af de ægtepar, som havde børn senest 3 måneder efter ægteskabets indgåelse, ikke havde lejlighed ved brylluppet, mens 64 pct. af de uden børn manglede lejlighed. Efter 3 års forløb manglede dog kun 6 pct. af den første gruppe og 13 pct. af den anden gruppe stadig egen lejlighed. De, der ikke havde lejlighed ved ægteskabets indgåelse, boede i 27 pct. af tilfældene sammen hos en af parternes forældre, ca. 41 pct. boede sammen som logerende. De øvrige – ca. 32 pct. – måtte bo hver for sig, men denne boligform ophørte dog ret hurtigt.

Hvis den samme pct. af hver af grupperne: gifte, fraskilte og separerede samt enker og enkemænd og ugifte over 25 år har egen lejlighed på to forskellige tidspunkter, siger man, at der er samme demografiske dækning af *boligbehovet*. For Københavns vedkommende var disse tal, der kaldes lejlighedsfrekvenserne, i 1940 og 1950 følgende:

	Lejlighedsfrekvenserne	
	1940 pct.	1950 pct.
Ægtepar	99,0	97
Ikke gifte	54,5	58
Heraf:		
Ugifte	40,7	41
Separerede og fraskilte	57,5	58
Enker og enkemænd	80,5	85

I perioden 1940–50 er ægteparrenes lejlighedsfrekvens faldet ca. 2 pct., mens de ugiftes og separeredes og fraskiltes lejlighedsfrekvens er nærmest uændret, trods det at kommunalbestyrelsen i henhold til lov af 29. maj 1943 (jfr. § 27 i lov om boliganvisning af 31. maj 1947) havde besluttet, at enlige personer, der ikke havde egne lejligheder før 12. maj 1943, normalt ikke måtte leje selvstændig lejlighed på 2 værelser (herunder 1 værelse med kammer) eller derover til bolig alene for sig selv. Når enkers og enkemænds lejlighedsfrekvens er steget fra 81 til 85 pct., skyldes det antagelig, dels at huslejen nu er en mindre del af de samlede udgifter end før, dels at det ofte er dyrere at leje et enkelt værelse end at beholde den tidligere lejlighed og eventuelt udleje et eller flere værelser. I denne forbindelse erindres om, at antallet af lejligheder med logerende steg fra 10 til 11 pct. fra 1940 til 1950.

De øgede byggeomkostninger under og efter krigen medførte – trods statsstøtten til byggeriet – en stærk *stigning i huslejerne i nybyggeriet* i de senere år. For lejligheder med centralvarme var huslejen på opførelsestidspunktet pr. m² for lejligheder med 2, 3 eller 4 værelser gennemsnitligt:

Lejligheder, der har fået bygningsattest i	2 værelser kr.	3 værelser kr.	4 værelser kr.
1936-40.....	15,0	14,8	15,0
1941-45.....	15,4	15,6	14,2
1946-50.....	18,5	20,1	21,0
1951-55.....	25,6	27,5	27,4

Under krigen blev huslejen gennem statslånene holdt nede på samme leje pr. m² som i femåret før krigen, nemlig ca. 15 kr. pr. m². I femåret efter krigen var huslejen steget med ca. en trediedel til omkring 20 kr. pr. m², og i det næste femår var der igen en stigning på ca. en trediedel til ca. 27 kr. pr. m².

Den gennemsnitlige stigning i den samlede betalte husleje pr. lejlighed fra 1940 til 1950 blev, på grund af det lejestop, der gennemførtes allerede 30. oktober 1939 for alle lejligheder, som havde været udlejet den 1. september 1939, væsentlig mindre end stigningen i nybyggeriets leje.

Lejligheder med	Gennemsnitlig årlig leje			Procentvis lejestigning	
	1940 kr.	1945 kr.	1950 kr.	1940-45 pct.	1945-50 pct.
1 værelse	433	475	490	9,7	3,2
2 værelser.....	630	651	680	3,3	4,5
3 «	806	833	877	3,3	5,3
4 «	980	1 002	1 052	2,2	5,0
5 «	1 317	1 355	1 400	2,9	3,3
6 eller flere værelser	2 156	2 212	2 127	2,6	÷ 3,8
Standardleje ¹ ialt	815	842	872	3,3	3,6

¹ Beregnet under forudsætning af samme fordeling efter værelsesantal i alle årene.

I hvert femår har der været en lejestigning på godt 3 pct., således at den samlede stigning i de 10 år andrager ialt 7 pct. Når lejestigningen er forholdsvis stor for 1-værelseslejligheder (13 pct.), skyldes det, at lejen her præges af de nyopførte 1-værelseslejligheder, som er meget moderne og dyre, mens de ældre gennemgående er meget billige og dårligt udstyrede. Faldet i lejen for de største lejligheder hænger sammen med, at nogle af de største og bedst udstyrede og derfor dyreste lejligheder enten er overgået til andet brug eller udstykket til klublejligheder o. l. og derved helt udgået af lejestatistikken. Også for de før 1940 opførte lejligheder har der været en stigning i huslejen, der dog gennemsnitlig kun andrager knap 5 pct. i de 10 år fra 1940 til 1950. Når det her trods huslejestoppet har været muligt at gennemføre lejeforhøjelser, skyldes det, at kommunalbestyrelsen undtagelsesvis kunne godkende lejeforhøjelser på højst 5 pct., hvor lejen dokumenteredes at være usædvanlig lav i forhold til tilsvarende lejemål i kvarteret. Endvidere kunne lejeforhøjelse finde sted ved udvidet brugsret eller forbedringer samt ved frivillig lejeforhøjelse. Magistraten behandlede indtil sommeren 1951, hvor der indførtes specielle huslejenævn, ialt ca. 23.000 sager om lejeforhøjelse.

I ca. 11.000 tilfælde godkendtes den ansøgte lejeforhøjelse, i ca. 4.000 tilfælde godkendtes en mindre forhøjelse end den ansøgte, og i ca. 5.500 tilfælde blev ansøgningen afslået, endelig afvistes ca. 2.500 sager, som faldende uden for magistratens kompetence.

Vedrørende lejestigningen fra 1940 til 1950 skal iøvrigt bemærkes, at København, delvis som følge af forholdsvis mindre nybyggeri, har haft en langt mindre stigning end det øvrige land. Over for stigninger på 7 pct. i København står en stigning på Frederiksberg på 13 pct., i Gentofte på 16 pct., i hovedstadens forstæder på 31 pct., i provinsbyerne på 18 pct., og i disses forstæder på 29 pct. Også stigningen i huslejen for de før 1940 opførte lejligheder har været langt den kraftigste uden for København, idet disse ældre lejligheder fra 1940 til 1950 steg med 5 pct. i København, mod f. eks. 21 pct. i hovedstadens forstæder og 11 pct. i provinsbyerne.

Ved lov af 14. juni 1951 gennemførtes en række ændringer af lejeloven fra 1937, og der blev herved givet adgang til visse *almindelige forhøjelser i huslejen*. For de lejligheder, der havde været udlejet før 1. september 1939 blev givet tilladelse til en lejeforhøjelse på 5 pct. (i centralvarmelejligheder 6 pct.); hvis 40 pct. af lejerne protesterede, krævedes dog godkendelse af det ved samme lov nedsatte huslejenævn. Såfremt ejeren havde den indvendige vedligeholdelse kunne lejen yderligere forhøjes med 7 (evt. 10) pct. til vedligeholdelse. For lejemål indgået mellem 1. september 1939 og 1. januar 1946 blev tilladt en lejeforhøjelse på 3½ pct., hvis ejeren havde den indvendige vedligeholdelse, og med huslejenævnets godkendelse kunne lejen for forretningslokaler forhøjes med 10 pct. Samtidig pålagdes det at anmelde lejen i nybyggede lejligheder til huslejenævnet, der eventuelt kunne nedsætte lejen.

Fra 1. juli 1951 henlagdes magistratens tidligere beføjelser til at tillade forhøjelser af lejen til 11 (senere nedsat til 10) efter loven af 14. juni 1951 oprettede *huslejenævn*. Nævnene har fra 1. juli 1951 til 1. januar 1955 behandlet ialt 23.000 huslejesager. Antallet af behandlede lejemål i de vigtigste grupper fordelt efter afgørelsens art fremgår af nedenstående tal:

Forhøjelse af den pr. 1. september 1939 gældende leje	Antal lejemål	Heraf hvor forslaget til forhøjelse er godkendt	delv. godkendt	afslået
a. med 5 (evt. 6) pct.	17 900	15 700	1 100	1 100
b. med yderligere 7 (evt. 10) pct. til vedligeholdelse	12 100	8 900	1 800	1 400
c. hvor lejen var lavere end for tilsva- rende lejemål	4 900	3 100	800	1 000
Frivillig overenskomst om højere leje...	12 800	11 600	500	700
Lejeforhøjelse på grund af udvidet brugsret og/eller forbedringer	19 400	13 500	4 300	1 600

Som tallene viser, blev de ansøgte lejeforhøjelser i almindelighed godkendt; hvor lejeforhøjelsen begrundes med, at lejen var lavere end for tilsvarende

lejemål eller med forbedringer m. v. godkendtes dog kun to trediedele af ansøgningerne helt.

Loven af 1951 afløstes af *loven af 14. april 1955*, hvorefter der blev tilladt yderligere procentvise lejeforhøjelser. Procentens størrelse er gradueret efter lejlighedens alder m. m. og kan for lejligheder med centralvarme opført mellem 1890 og 1939 stige til 24 pct.'s tillæg til lejen i 1939. Samtidig bestemtes, at for alle lejligheder, som havde været udlejet før 1. januar 1949, og hvor ejeren havde den indvendige vedligeholdelse, hensættes et beløb på fra 8 til 10 pct. af huslejen på en særlig vedligeholdelseskonto for hver lejlighed. Det opsigelsesforbud, der indførtes i 1939 sammen med huslejestoppet, opretholdtes bortset fra 2-familiehuse, hvor ejeren bebor den ene lejlighed. Endelig kan nævnes, at de efter loven af 1943 oprettede fremlejenævne blev nedlagt i 1955, samtidig med at opsigelsesforbudet for fremlejede værelser og møblerede lejligheder ophævedes. Spørgsmål om lejen i fremlejemål henlagdes herefter til de alm. huslejenævne, der i 1955 behandlede ca. 1.000 fremlejesager.

Lejlighedsbyggeriets fordeling efter bygherrer m. m.

Af de 6.500 lejligheder, *Københavns kommune* har opført, er over halvdelen eller 3.500 aldersrenteboliger, der findes i 9 færdige komplekser spredt over byen. Endvidere er i 1955 påbegyndt et kompleks, Husumvænget, med godt 500 lejligheder, af hvilke 320 er taget i brug i 1956. Af aldersrenteboligerne er godt 600 lejligheder på 2 værelser (for ægtepar), mens 3.400 (for enlige) er på 1 værelse (i almindelighed med alkove). Lejlighedernes arealer er henholdsvis 46 og 37 m², og de har alle centralvarme og eget køkken og W.C. Fælles er baderum, festsal og udleveringslokale fra folkekøkkenerne, hvor de beboere, der ikke selv kan eller vil tilberede deres mad, kan købe middagsmad.

De 3.000 lejligheder, kommunen iøvrigt har opført, omfatter en række forskellige komplekser fra 3 små rækkehusbebyggelser på hver 8–9 lejligheder til St. Vigerslevgårds 34 længer på 3 etager med ialt over 600 lejligheder. Af særligt krigspræget byggeri kan nævnes de ca. 200 svenske træhuse, der blev opført efter krigen, væsentligst i Valby og Vigerslev, samt kollegielejren »Ballonparken«, der findes i træhuse, som i 1948 blev ombygget og indrettet til kollegium af boligministeriet og administreres af Københavns kommune. Træhusene og flere af stenkomplekserne har ikke centralvarme. De 300 lejligheder under udførelse omfatter dels 2. afsnit af sygeplejerskeboligerne ved Bispebjerg, dels en karré i Edvard Griegs Gade til erstatning for nedrevne træhuse fra forrige krig.

Næsten halvdelen af lejlighederne fra 1940 til 1955 er opført af *sociale boligselskaber*, først og fremmest af de 4 store boligselskaber, der stammer

Antal lejligheder opført af:	1/11 1940- 31/10 1945	1/11 1945- 31/10 1950	1/11 1950- 30/9 1955	Ialt 1940- 1955	Relativ fordeling	Under udførelse 1/10 1955
Københavns kommune.					pct.	
Aldersrenteboliger	2 088	1 182	247	3 517	12,3	320
Andet boligbyggeri	1 025	1 462	558	3 045	10,6	298
Ialt.....	3 113	2 644	805	6 562	22,9	618
Sociale selskaber.						
Københavns alm. Boligselskab	4 121	445	495	5 061	17,6	307
Socialt Boligbyggeri	2 263	831	349	3 443	12,1	199
Arbejdernes Andels-Bolig- forening	967	261	1 110	2 338	8,2	102
Arbejdernes kooperative Byggeförening	952	219	261	1 432	5,0	—
Arbejderbo	—	—	515	515	1,8	215
Dansk almenyttigt Bolig- selskab	75	514	95	684	2,4	—
Lejerbo	—	—	116	116	0,4	78
Andre boligselskaber	48	160	78	286	1,0	36
Ialt.....	8 426	2 430	3 019	13 875	48,5	937
Social-filantropisk Boligselskab	219	141	—	360	1,2	—
Private bygherrer.						
Større boligkomplekser:						
med offentlig støtte	886	591	1 208	2 685	9,4	513
uden offentlig støtte	853	482	100	1 435	5,0	71
Villaer og mindre boligkom- plekser.....	1 447	1 087	1 187	3 721	13,0	234
Ialt.....	3 186	2 160	2 495	7 841	27,4	818
Samlet boligbyggeri	14 944	7 375	6 319	28 638	100,0	2 373

fra første verdenskrig, og som tilsammen tegner sig for 43 pct. af hele byggeriet i de femten år. Størst var andelen i femåret under krigen, hvor 8.400 af de opførte 15.000 lejligheder skyldtes boligforeningerne og heraf igen de 4.100 *Københavns almindelige Boligselskab* (KAB) eller rettere dets datterselskaber under »Samvirkende Boligselskaber A/S«. Ialt har KAB fra 1940 til 1955 opført 5.100 lejligheder i København eller 18 pct. af samtlige nyopførte lejligheder. Det drejer sig først og fremmest om store komplekser i Vanløse, Husum, Brønshøj kvarteret og Utterslev.

Socialt Boligbyggeri (SB) har ialt opført 3.400 lejligheder i de femten år eller 12 pct. af lejlighederne. Foreningen har foruden næsten 800 lejligheder i Bispeparken opført 1.300 lejligheder i andre komplekser i Utterslev og 750 i Husum, mens resten er fordelt på 5 komplekser i forskellige bydele.

Arbejdernes Andels-Boligforening (AAB) har fra 1940 til 1955 opført 2.300 lejligheder eller 8 pct. af nybyggeriet i disse år. I modsætning til KAB og SB blev de fleste af AAB's lejligheder (1.100) opført i femåret 1950–55. Omtrent halvdelen af lejlighederne ligger i Emdrup. De øvrige er spredt fra Husum til Sundbyvester.

Arbejdernes kooperative Byggeforening (AKB) har i de femten år opført godt 1.400 lejligheder eller 5 pct. af alt nybyggeri i disse år. Over halvdelen af lejlighederne ligger i Kongens Enghave og resten i Utterslev.

Under besættelsen er yderligere oprettet tre store boligselskaber: »Arbejderbo« 1941, »Dansk almennyttigt Boligselskab af 1942« (DAB) og »Lejerbo« 1944. Den væsentligste del af disse boligforeningers byggeri ligger dog i provinsen, og af det, der er opført i hovedstadsområdet, er det meste placeret i omegnskommunerne, idet de 4 ældre boligforeninger havde reserveret sig en væsentlig del af de ledige arealer i København.

Arbejderbo er stiftet af arbejderbevægelsens forskellige organisationer, og dets fulde navn er »Arbejderbevægelsens organisation til fremme af almen-nyttigt Boligbyggeri«. Arbejderbo virker kun som forretningsfører for andre boligforeninger under byggeriet. Af de godt 500 lejligheder, Arbejderbo har opført i København i første halvdel af 50'erne var de 450 lejligheder for Fagforeningernes Boligforening ved Gammel Køge Landevej på grænsen mellem Valby og Vigerslev. Omkring årsskiftet 1955/56 er her yderligere taget 215 lejligheder i brug.

Dansk almennyttigt Boligselskab (DAB) er et direkte barn af krigsårenes boligstøttelovgivning, idet selskabets stiftere var ordførere fra de fire store partier på rigsdagen i de udvalg, som havde både 1938- og 1946-byggestøtte-lovene til behandling. Den uskrevne formålsparagraf gik ud på, at selskabet fortrinsvis skulle beskæftige sig med det lave byggeri, og skønt de fleste af selskabets lejligheder ligger i parcel- eller rækkehuse, gælder dette i Københavns kommune kun 55 rækkehuslejligheder af de 684 lejligheder, der er opført i årene 1944 til 1954. Langt det meste af byggeriet (469 lejligheder) ligger i Sundbyøster.

Lejerbo blev stiftet af Danmarks lejerforening, og dets byggeri i København omfatter hidtil kun »Islandsgården« ved Skotlands Plads med 92 lejligheder i 1951 og – ligeledes på Amager – fem blokke ved Kasturportet (Fortvænget) med ialt 102 lejligheder, hvoraf størsteparten først blev færdig til indflytning i 1956.

De 286 lejligheder, der ifølge tabellen er opført af andre sociale boligselskaber, omfatter dels 3 komplekser i Brønshøj opført af 3 stiftelser med ialt 152 lejligheder, dels 66 lejligheder i Husum opført i 1955–56 af boligselskabet »Borgerbo«, der senere er overtaget af Postfunktionærernes Andelsboligforening, dels 48 lejligheder ved Greisvej opført af Dansk boligselskab af 1945, og endelig andelsboligforeningen »Blomstergården« hvis 56 lejlig-

heder, til hvilke der *ikke* er ydet statsstøtte, er beliggende i et 5-etageshus nær Sundbyvester Plads.

De 360 lejligheder, *Københavns social-filantropiske Boligselskab* har opført i disse år, er anført i tabellen i en linie for sig. Skønt foreningen er anerkendt som socialt boligselskab og har fået statsstøtte som sådan, indtager den en særstilling ved at have modtaget særligt tilskud fra Københavns kommune enten i form af gratis byggegrund eller af direkte tilskud. De 360 lejligheder er alle med kakkelovn og alle beregnede for de mindst bemidlede, børnerige familier og ligger dels i Valby, dels i Utterslev, og dels i Kongens Enghave.

De næsten 8.000 lejligheder, der i de femten år er opført af *private bygherrer*, udgør ialt 27 pct. af byggeriet, og heraf er godt halvdelen i større boligkomplekser (over ca. 10 lejligheder). Det private byggeri udgør halvdelen af byggeriet i de ældre bydele. Af enkelte komplekser her kan nævnes saneringsbyggeriet i Adelgade/Borgergadekvarteret og 3 komplekser ved Overskæringen på Nørrebro. Af private er endvidere opført flere store komplekser i Kongens Enghave samt enkelte komplekser på 50–100 lejligheder og en række små ejendomme og villaer i Vigerslev, Vanløse og Husum samt i Sundbyerne.

Der blev naturligvis i de femten år også bygget andet end lejligheder. Den del af byggeriet, der ikke var bestemt til beboelse, omfattede i årene 1940–1955 halvdelen af det samlede nybyggede etageareal, eller ialt 1,75 mill. m². Af disse *forretningsejendomme m. m.* var knap halvdelen fabriks- og værkstedslokaler spredt over byen, men dog først og fremmest i de særlige fastlagte industriområder.

Der er mellem 1940 og 1955 opført fem biografteatre og – efter krigens afslutning – syv hoteller. Der er endvidere opført seks midlertidige kirker og syv stenkirker. Skolebyggeriet har været meget omfattende. I de femten år er fuldført eller påbegyndt femten kommuneskoler og en række nye undervisningsanstalter for voksne, f. eks. i og omkring Universitetsparken. To store hospitalsbygninger, den ene på Bispebjerg hospital, den anden på Militærhospitalet, er fuldført, ligesom fem kollegier og Københavns nye vandrerhjem. Der blev ligeledes opført mange sociale institutioner for børn; ialt drejede det sig i de femten år om ca. 70 forskellige institutioner med et samlet etageareal på ca. 37.000 m². Ca. to trediedele af alle børnene i vuggestuer, børnehaver og fritidshjem i 1955 var installeret i lokaler, som var opført siden 1940. Der er bl. a. i mange beboelseskomplekser blevet indrettet børneinstitutioner til opholdssted om dagen, især for de børn, hvis forældre begge gik på arbejde; og som hjælp for det stærkt stigende antal børnerige familier blev i næsten alle større nybygninger en del af lejlighederne reserveret disse. Også det stærkt stigende antal gamles behov søgte man at tilgodese ved, udover de mange tidligere nævnte aldersrenteboliger, efter krigen at påbegynde en modernisering af boligforholdene i kommunens egentlige alderdomshjem »De gamles by«.

Byggeriet indenfor de enkelte bydele.

Der skal herefter foretages en gennemgang af byggevirkksomheden i de femten år indenfor de enkelte københavnske bydele. Først er i omstående hovedoversigt anført *antallet af lejligheder* i hver enkelt bydel ved boligællingen den 5. november 1940 og hver enkelt bydels relative andel af samtlige 252.600 københavnske lejligheder i 1940. Endvidere er opgjort antallet af lejligheder, der er blevet fuldført i hvert af de tre følgende femår og i de femten år under ét. Det samlede antal fuldførte lejligheder er endelig dels relativt fordelt på de enkelte bydele, dels for hver bydel sat i forhold til antallet af lejligheder i 1940.

	Lejligheder 5/11 1940		Fuldførte lejligheder					Tilvækst i 1940- 1955 i pct. af lej- ligheder 5/11 1940
	Antal	Relativ forde- ling	1/11 1940- 31/10 1945	1/11 1945- 31/10 1950	1/11 1950- 30/9 1955	1940- 1955 ialt	Relativ forde- ling	
Byen indenfor søerne samt		pct.					pct.	pct.
Christianshavn	36 765	14,6	368	102	348	818	2,9	2,2
Østerbro	29 866	11,8	361	179	105	645	2,3	2,2
Indre Nørrebro	28 698	11,4	19	58	25	102	0,3	0,4
Ydre Nørrebro	20 696	8,2	873	493	9	1 375	4,8	6,6
Vesterbro	25 636	10,1	285	200	10	495	1,7	1,9
Amagerbro	8 449	3,3	7	4	7	18	0,1	0,2
Det gamle København ialt	150 110	59,4	1 913	1 036	504	3 453	12,1	2,3
Kongens Enghave	4 682	1,9	889	1 131	144	2 164	7,6	46,2
Valby	12 260	4,8	1 645	778	248	2 671	9,3	21,8
Vigerslev	6 092	2,4	753	1 180	917	2 850	9,9	46,8
Valbydistrikterne ialt....	23 034	9,1	3 287	3 089	1 309	7 685	26,8	33,4
Vanløse	8 915	3,5	1 010	347	457	1 814	6,3	20,3
Husum	4 585	1,8	2 457	770	1 281	4 508	15,7	98,3
Brønshøj	10 029	4,0	548	229	161	938	3,3	9,4
Utterslev	19 488	7,7	3 522	599	1 179	5 300	18,5	27,2
Emdrup	3 961	1,6	815	335	621	1 771	6,2	44,7
Brønshøjdistrikterne ialt .	46 978	18,6	8 352	2 280	3 699	14 331	50,0	30,5
Sundbyvester m. m.	9 334	3,7	374	490	541	1 405	4,9	15,1
Sundbyøster	23 116	9,2	1 018	480	266	1 764	6,2	7,6
Sundbyerne ialt	32 450	12,9	1 392	970	807	3 169	11,1	9,8
København ialt	252 572	100,0	14 944	7 375	6 319	28 638	100,0	11,3

Fra 1940 til 1955 blev ialt 28.600 lejligheder fuldført. Tilvæksten er meget forskellig i de enkelte bydele og har som det var naturligt at vente været af

størst betydning i yderkvartererne. Særlig skal fremhæves Husum, hvor lejlighedstallet er omtrent fordoblet i de femten år.

60 pct. af lejlighederne i 1940 lå i de ældre bydele, men af tilvæksten i 1940–55 faldt kun 12 pct. på disse kvarterer; Kongens Enghave, Vigerslev og Husum havde hver ca. 2 pct. af lejlighederne i 1940, men henholdsvis 8, 10 og 16 pct. af tilvæksten i de femten år. Den største andel af tilvæksten, 18–19 pct., fandtes i Utterslev, hvor der fandtes 8 pct. af lejlighederne i 1940.

Over halvdelen af lejlighederne blev opført i krigsfemåret, godt en fjerdedel i det følgende femår og knap en fjerdedel i femåret 1951–55.

Det samlede *opførte etageareal* i de enkelte bydele dels for beboelseslejlighederne, dels for andet etageareal (fabrikker, kontorbygninger, offentlige bygninger o. s. v.) ses af den nedenstående oversigt.

	Beboelseslejligheds- areal 1941–1955	Etageareal i andet byggeri				Etageareal ialt 1941–1955		Lejlighedsareal i pct. af samlet areal
		1941– 1945	1946– 1950	1951– 1955	1941– 1955 ialt	Ialt	Relativ forde- ling	
	1000. m ²	1000 m ²	1000 m ²	1000 m ²	1000 m ²	1000 m ²	pct.	pct.
Byen inden for søerne samt								
Christianshavn	65	50	80	150	280	345	9,6	19
Østerbro	60	10	50	150	210	270	7,5	22
Indre Nørrebro	5	35	5	40	80	85	2,4	6
Ydre Nørrebro	60	50	30	70	150	210	5,8	29
Vesterbro	34	10	10	70	90	124	3,4	27
Amagerbro	1	5	40	70	115	116	3,2	1
Det gamle København ialt	225	160	215	550	925	1 150	31,9	20
Kongens Enghave	120	10	35	50	95	215	6,0	56
Valby	130	30	70	60	160	290	8,0	45
Vigerslev	180	10	5	15	30	210	5,8	86
Valbydistrikterne ialt	430	50	110	125	285	715	19,8	60
Vanløse	130	10	20	30	60	190	5,3	68
Husum	305	5	20	35	60	365	10,1	84
Brønshøj	70	5	5	10	20	90	2,5	78
Utterslev	370	20	40	55	115	485	13,5	76
Emdrup	115	10	30	10	50	165	4,6	70
Brønshøjdistrikterne ialt	990	50	115	140	305	1 295	36,0	76
Sundbyvester m. m.	95	30	20	30	80	175	4,8	54
Sundbyøster	110	20	70	70	160	270	7,5	41
Sundbyerne ialt	205	50	90	100	240	445	12,3	46
København ialt	1 850	310	530	915	1 755	3 605	100,0	51

Statsanstalten for Livsforsikring på det gamle banegårdsterræn.

Ialt er der i de femten år opført 3,6 mill. m² etageareal. Halvdelen, eller 51 pct., af etagearealet er boligareal. Der er her stor forskel bydelene imellem, eksempelvis kan anføres, at i det gamle København er boligarealet kun en femtedel af det samlede areal (20 pct.), medens det i yderkvartererne udgør fra 41 til 86 pct. Angående nærmere enkeltheder henvises til tabellen.

I byen inden for søerne samt på Christianshavn fuldførtes fra 1940 til 1955 ialt 800 lejligheder, der udgjorde 2,2 pct. af hele lejlighedsmassen i 1940. Trods byggeriet var der en nedgang i det samlede antal lejligheder i hele distriktet fra 1940 til 1955 på ca. 2.500. Det skyldtes blandt andet at der i de femten år alene i Sankt Annæ Vester kvarter er blevet nedrevet 1.700 lejligheder på grund af saneringerne.

I saneringskvarteret ved Adelgade og Borgergade opførtes i året 1944 ialt 250 lejligheder, og yderligere 200 lejligheder er under opførelse her i 1955. På Christianshavn er bl. a. i 1952 opført Voldboligerne med 250 lejligheder for aldersrentemodtagere.

Erhvervsbyggeri og andet ikke-boligbyggeri er spredt over distriktet, men

en væsentlig del er dog samlet på det gamle banegårdsterræn. Der fuldførtes her henved 100.000 m² etageareal i de femten år, herunder de tre bygninger, der blev genopført efter Shellhusbombardementet. Af de øvrige bygninger, der næsten alle er opført i de sidste fem år, er de største Statsanstaltens bygning og »Buen« m. v. ved Frihedsstøtten på henholdsvis ca. 20.000 m² etageareal og ca. 25.000 m² etageareal. Af de 45.000 m² etageareal, som Danmarks tekniske højskoles nye kompleks på Østervold omfatter i 1955, er en trediedel opført i de sidste femten år, og de nye kontor- og værkstedsbygninger, der er opført i Borgergade i slutningen af krigen, er på ialt henved 40.000 m² etageareal. Blandt andre nyopførte bygninger er udvidelser af Magasin du Nord og Gutenberghus, genopførelsen af Ø.K.'s bygning efter schalburgtagen og af Panoptikonbygningen efter branden, den amerikanske ambassade på Østerbrogade, forskellige bygninger for Burmeister & Wain i Strandgade og på Refshaleøen, hvor der bl. a. er opført en 5.000 m² stor administrationsbygning. Endelig må nævnes 4 nye hoteller: »Østerport« (Danmarks længste hotel), »Europa« (Danmarks højeste hotel), »Codan« ved Kvæsthusbroen og »Richmond« på det gamle banegårdsterræn. Adskillige bygninger var under opførelse ved slutningen af 1955, bl. a. Bikubens bygning på hjørnet af Nørrevold og Nørregade, udvidelsen af Daells Varehus i Krystalgade og af Berlingske Tidendes hus i Gammel Mønt, hotel »Mercur« m. m. på det gamle banegårdsterræn, Tivolis koncertsal og det 10.000 m² store 10-etages værkstedshus i Syndergårdsgade ved Kalvebod Brygge.

På *Østerbro* opførtes godt halvdelen af de 6–700 nye lejligheder under krigen og hertil kommer to specielle beboelsesbygninger på Strandboulevarden: Nordisk studenterkollegium, der åbnedes i 1941 med godt 150 lejligheder og værelser og Mødrehjælpens kollektivhus for enlige mødre, hvis 60 lejligheder toges i brug i 1954. Boligbyggeriet ligger først og fremmest ved Strandboulevarden og erhvervsbyggeriet i og ved frihavnen, men iøvrigt er der spredt byggeri over hele bydelen, hvor der har været ledige grunde eller mulighed for tilvækst ved ombygning af ældre store lejligheder.

Af andet byggeri kan særlig nævnes Svanemølleværket, der blev taget i brug i 1953, en bygningskolos på over 20.000 m² etageareal. Endvidere er bl. a. opført flere store pakhuse i Frihavnen.

Det brogede billede, som Østerbros byggeri udviser, kan passende understreges ved at nævne den kæmpefodboldtribune, der i 1955 blev taget i brug i Idrætsparken, og som fra siden ligner en kæmpes åbne gebis.

På det *indre Nørrebro*, d. v. s. inden for Jagtvejen, blev kun opført ca. 100 lejligheder, hvoraf over en trediedel var ombyggede lejligheder. I årene 1940 til 1955 har der derimod været et livligt institutionsbyggeri, som – med en enkelt undtagelse – for alt det større byggeris vedkommende var offentlige institutioner langs Nørre Allé eller Blegdamsvej.

Knap halvdelen af det nye institutionsbyggeri på det indre Nørrebro blev færdigt under krigen og godt halvdelen mellem 1950 og 1955. Det er i

universitetsparken, i trekanten mellem Nørre Allé og Jagtvej, byggeriet væsentligst har fundet sted. Her blev i begyndelsen af 40'erne opført tandlægehøjskolen (1941), Farmaceutisk højskole (1941) og Anatomisk institut (1942) med tilsammen 22.000 m² etageareal. Bag Anatomisk instituts hovedbygning ligger bl. a. det store amfiteatraliske, vifteformede auditorium, der er beregnet til 500 personer og dermed er universitetets største auditorium.

I 1954 og 1955 opførtes de to trediedele af Egmont H. Petersens kolum; den sidste trediedel var under udførelse ved udgangen af 1955. Der bliver plads til ca. 500 studerende på de ca. 15.000 m² etageareal, når kollegiet er færdigt.

Overfor Rigshospitalet og ved siden af universitetsbiblioteket ligger højskolen for legemsøvelser, der i 1940 åbnede en boldspilhal og svømmehal, hver på et par tusinde m². Den mest imponerende bygning i denne del af trekanten mellem Nørre Allé, Jagtvej og Tagensvej er dog den patientbygning, som Militærhospitalet opførte i begyndelsen af 50'erne, og som bl. a. rummer Rigshospitalets neurokirurgiske afdeling.

Endelig må nævnes de i 1951 fuldførte 3 bygninger med 300 enkeltværelser i De gamles by i Nørre Allé og den i 1952 indviede nye amtsgård på Blegdamsvej samt de to skolebygninger i Stevnsgade, der var under udførelse i slutningen af 1955: Dagarbejdsskolen og en udvidelse af teknisk skole i Prinsesse Charlottes Gade.

På det ydre Nørrebro, d. v. s. uden for Jagtvejen, tilkom 900 lejligheder under krigen og 500 i femåret herefter, men ingen fra 1951 til 1955, hvor der dog var 70 lejligheder under opførelse. Desuden har kvindehjemmet på Jagtvej, der blev færdigt i 1945, 60–70 gæsteværelser til midlertidige hjem for enlige kvinder.

Der var kun nogle få institutionsbygninger (herunder dog en enkelt meget stor) blandt byggeriet på det ydre Nørrebro, resten var fabrikker og værksteder.

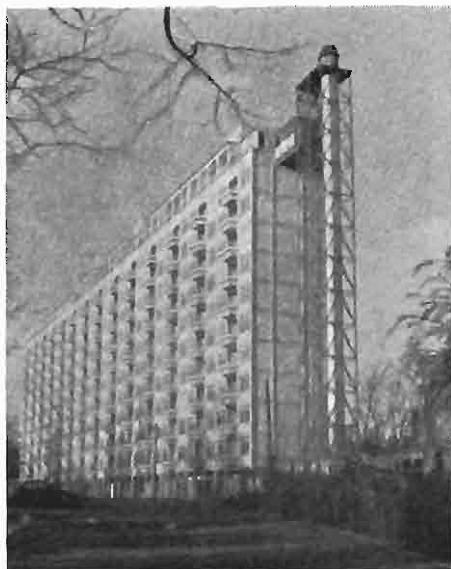
Beboelsesbyggeriet består først og fremmest af de to aldersrentekomplekser Nørrebro Vænge ved Nørrebroparken og Fogedparken ved Tagensvej/Jagtvejkrydset, samt af Stefansgårdens 250 lejligheder ved Humlebækgade. Fabriksbyggeriet ligger først og fremmest i industrikvarteret omkring Aldersrogade.

En lang 5-etages rødstens beboelsesbygning ved siden af Fogedmarken blev først færdig i 1956. Den er med sine 60 lejligheder den første af de længer, der skal erstatte de 1-etages arbejderboliger, som arbejderforeningen af 1860 opførte i forrige århundrede.

Ud over det før nævnte kvindehjem med vuggestue, børnehave og fritidshjem er i Haraldsgade i slutningen af 40'erne opført børneinstitutionen »Haraldsgården«. Af de øvrige nybyggede institutioner er telefonbygningen den største. Den ligger, hvor Borups Allé og Ågade mødes. Med sine 9 etager og langt til andre højhuse er den en af de bygninger, der præger byens sil-

Telefonhuset i Borups Allé, foran dette
nødhotellet »Baltic«.

Studenterkollegiet »Solbakken«.

houet. Etagearealet er på 20.000 m², hvortil kommer en endnu ikke udført tværfløj, hvor der bl. a. er projekteret et tårn.

Ved siden af Klostervængets skole og Gl. Kloster er i begyndelsen af 40'erne over for Universitetsparken opført den store 4-etages maskinistskole og i 1955 navigationsskolen med radar oven på »kommandohuset« på den tårnlignende midterbygningens flade tag.

Af fabriksbyggeriet på det ydre Nørrebro er General Motors store automobilfabrik størst med næsten 40.000 m² etageareal. Sammen med de tidligere byggede monteringshaller er her et overdækket areal på over 30.000 m², det største samlede overdækkede grundareal i København. Også Laur. Knudsens store 6-etages fabrikstilbygninger ved Haraldsgade bør nævnes.

De 500 nybyggede lejligheder på *Vesterbro* faldt i det væsentlige på 2 komplekser: Arbejdernes Andels Boligforenings vinkellænge ved Enghavevej/Baunegårds Allé, hvis knap 200 lejligheder blev taget i brug i 1945, og kommunens store vinkelhus med knap 300 lejligheder ved Lyrskovgade/Vesterfælledvej, der blev færdig i 1946.

Byggeriet under og efter krigen er spredt over hele *Vesterbro*, især over bydelens yderkanter.

Af ikke-boligbyggeri må særlig fremhæves Carlsbergs 33.000 m² store aftapningsbygning, der indviedes i 1954 og H. C. Ørsted Værkets 10.000 m² store, nye kedelbygning. Endvidere er bl. a. opført 2 børneinstitutioner (Carlsbergs børnedaghem og kommunens i den nyindrettede Skydebanehave) samt

2 biografer (Casino og Saga). I begyndelsen af 1956 toges arbejdernes nye forsamlingsbygning på hjørnet af Enghavevej og Rejsbygade i brug.

I *Kongens Enghave* opførtes ialt 2.200 lejligheder fra 1940 til 1955.

Ikke-beboelsesbyggeriet omfatter Ellebjerg skole i P. Knudsens Gade med bibliotek, to kirker i Kongens Enghave og flere børneinstitutioner foruden forskelligt fabriksbyggeri rundt om Teglværkshavnen, bl. a. K.T.A.S.'s lager- og værkstedsbygning på 12.000 m² etageareal. Boligbyggeriet omfatter mere eller mindre åbne karréer bygget uden om den kerne af 5- og 3-etages bygninger langs Borbjergvej og Mozartsvej, som fandtes i 1940.

Henved halvdelen, 1.000 lejligheder, er opført af boligforeninger, heraf næsten 800 lejligheder af Arbejdernes kooperative byggeforening, der har opført en væsentlig del af sine ejendomme herude. Næsten 600 aldersrenteboliger er opført af kommunen, og de resterende 550 lejligheder skyldes private selskaber.

De fleste af de nye lejligheder i *Valby* skyldtes Københavns kommune, der ialt opførte 1.500 lejligheder, hvoraf godt 1.200 var aldersrenteboliger. 950 lejligheder opførtes af sociale boligselskaber og 150 af private bygherrer.

Der er i de femten år hverken opført skoler, kirker eller andre halvoffentlige bebyggelser i Valby, bortset fra enkelte børneinstitutioner og fra den i 1943 fuldførte 14–15.000 m² store sporvognsremise i Valby Langgade 148. Det øvrige »forretnings« areal består af fabriks-, værksteds-, lager- og kontorbygninger, først og fremmest placeret i Valbys geografiske centrum, i industrikvartererne på begge sider af Gammel Køge Landevej mellem Vigerslev Allé og Godsbanen. Beboelseslejlighederne findes derimod fortrinsvis i Valbys yderkanter; fra de 500 aldersrenteboliger i Valbyholm ved Roskildevej og de 700 i Tranehavegård ved Bavnehøj Allé til Social-filantropisk boligselskabs to længer med 130 lejligheder ved Vilhelm Thomsens Allé og KAB's 260 lejligheder i »Elleparken« ved Bekkersgårds Vænge. KAB har endvidere opført 350 lejligheder i fire længer ved Tranehavevej, herunder »Sjællands-husene«, hvor en del af beboerne fra saneringskvarteret i Adelgade/Borgergade fik bolig. Af kommunen opførtes bl. a. i 1947 ved Valby idrætspark 120 af de 200 svenske enfamilies skovhuggerhuse, der var blevet ledige ved de tyske flygtninges hjemrejse. Til slut skal nævnes, at studenterkollegiet »Solbakken« ved Vestre Kirkegårds Allé med 140 lejligheder blev taget i brug i sommeren 1956.

Af forretningsbyggeriet kan fremhæves det 15–16.000 m² store trykkeri-kompleks, som Carl Allers A/S har opført ved Vigerslev Allé/Kjeldgårdsvej til erstatning for de i 1945 schalburgterede bygninger, og blandt de mange ny- og tilbygninger omkring Gammel Køge Landevej A/S P. & S. Plums 7–8.000 m² store lager- og fabriksbygning på Høffdingsvej og F. L. Smidths 8-etages administrationsbygning ved Vigerslev Allé, der blev fuldført i 1956.

En trediedel af *Vigerslevs* ca. 6.000 lejligheder i 1940 var villalejligheder, men af de 2.850 lejligheder, der blev opført fra 1940 til 1955, lå godt

300 i villaer, og 62 i svenske træhuse. De 200 rækkehuse, der fandtes i 1940, blev i den betragtede årrække forøget med knap 100.

Den livligste byggevirkksomhed var omkring 1950, idet 1.500 af de 2.850 lejligheder blev færdige i femåret 1948–1952. Den 1. oktober 1955 var der godt 300 lejligheder under udførelse i Vigerslev, der stadig er en bydel med stort lejlighedsbyggeri.

Byggeriet samler sig i to områder: Ved Vigerslevvej mellem Hansstedvej og Vigerslev Allé og i trekanten mellem Gammel Køge Landevej, Folehaven og Vigerslevparken. Hertil kommer et par enkelte byggerier ved Peter Bangs Vej.

Af de 2.850 lejligheder er omtrent 900 eller næsten en trediedel opført af fire store boligselskaber, mens knap 700 eller en fjerdedel er opført af Københavns kommune. De resterende lejligheder er opført af private og omfatter ca. 350 villaer og ca. 900 lejligheder i større eller mindre komplekser.

Byggeriet i Vigerslev er præget af de frie omgivelser. Husene er højest på 3 beboelseslag, og der er lys og luft mellem de enkelte længer. Næsten alle de større etagehuse har altaner.

Hovedvejen, Vigerslevvej, der strækker sig fra nord til syd gennem næsten hele Vigerslev kvarter, er præget af halvhøje huse og nogle oftest lidt ældre villaer. Boliglængerne ligger spredt over terrænet i følgende 4 større bebyggelser: Skyttegårdsvænget (KAB), Vigerslevgård (kommunen), Folehaven (Fagforeningernes boligselskab) og ved bebyggelserne, der bl. a. er opført af Socialt boligbyggeri og Fagforeningernes boligselskab, hvor Vigerslevvej mod syd mødes med Urtehaven.

Af institutionsbyggeri kan nævnes Vigerslev kirke, Lykkebo skole og den af gamle tyskerbarakker opførte Ny Østensgård skole samt småbørnsafdelingen af Hanssted skole.

Næsten hele boligbyggeriet i *Vanløse* koncentrerer sig om Ålekistevejs sydlige del, og private bygherrer spiller en større rolle end i de fleste andre bydele, formentlig fordi en væsentlig del af husene er opført på ret små grunde, der er opstået ved sammenlægning fra flere nedrevne villaer.

Den største bygherre har været Københavns almindelige boligselskab (KAB), hvis byggeri strækker sig fra »Jydeholmen« og »Stilledal« opført i begyndelsen af 40'erne mellem Ålekistevej og Jernbane Allé til »Grøndalslund«, der er opført i 1953/54, der hvor Grøndalsåen løber ud i Damhussøen ved Ålekistevejs begyndelse. I alt har KAB opført ca. 1.000 af de 1.800 lejligheder, som blev fuldført i Vanløse fra 1940 til 1955.

Forretningsbyggeriet er væsentligst mindre fabrikker og værksteder. Af offentlige bygninger kan nævnes Kirkebjerg skole, Hyltebjerg kirke og børnegården ved Thyborøn Allé.

I *Husum* var den livligste byggeperiode inden for de femten år i krigens sidste år. Fra efteråret 1942 til efteråret 1945 blev 2.100 lejligheder færdige i Husum; af disse blev 1.500 opført af Københavns almindelige boligselskab.

Socialt boligbyggeri opførte i Husum 350 lejligheder i disse tre år og 400 i 1948–49. Arbejdernes Andels Boligforening opførte i 1951 400 lejligheder og 2 andre boligforeninger tilsammen godt 100 lejligheder i Husum, således at 2.800 eller over 60 pct. af de 4.500 lejligheder, der blev opført mellem 1940 og 1955 skyldtes sociale boligforeninger. Københavns kommune har i de femten år opført 600 lejligheder og private bygherrer ca. 500 lejligheder i etagebyggeri og ca. 600 i villaer o. lign. De 600 villaer er ca. en fjerdedel af alle villaer o. lign., der i disse år er opført i København. Ved udstykningen af Husum landsbys gamle markjorder til parcelbebyggelse blev vejene lagt langs de gamle markskel, der strålede stjerneformigt ud fra landsbyen. Sektoren mellem Glumsøvej, Merløsevej og Smørumvej var ikke blevet udstykket til parcelgrunde, men den midterste del var anvendt til Husum skole m. m. Uden om denne placeredes en væsentlig del af KAB's byggeri i krigsårene, bl. a. rækkehuskomplekset »Humlevænget« med 400 lejligheder. Kommunens byggeri blev lagt på et tidligere gartneris grund syd for Tersløsevej (herunder 120 rækkehuslejligheder) og på arealerne nord for Husum landsby og mod Vestenceinten. Under fællesbetegnelsen »Voldparken« byggedes her i årene omkring 1950 af kommunen, AAB og Socialt boligbyggeri en samlet bebyggelse på 1.100 lejligheder med bl. a. 6 højhuse på 7 etager. (Se billedet fra Husum side 97). Det øvrige nybyggeri er i det væsentlige opført på de tidligere ubebyggede grunde mellem Vestenceinten og Herlev og Gladsaxe kommune samt på nogle grunde lige vest for Islev station.

Af komplekser, der var under udførelse i 1955, skal fremhæves de tidligere omtalte 500 aldersrenteboliger nord for Husum skole. Fabriksbyggeriet i Husum ligger først og fremmest i og omkring industrikvarteret ved Gadelandet lige nord for Husum landsby.

Brønshøj kvarter strækker sig som en ca. 1 km bred zone fra Grøndalsåen i syd til Utterslev mose i nord, med østgrænsen langs Godthåbsvej, Degnemosen og Hyrdevangen. En trediedel af kvarterets 10.000 lejligheder i 1940 var villaer mod kun ca. en femtedel af de 900 nybyggede lejligheder. Der var næsten lige så mange nyopførte rækkehuse som villaer.

Brønshøj er et typisk næsten udbygget boligkvarter. Det større byggeri samler sig omkring Adventskirken med etagebyggeriet lige syd for Sallingvej og Socialt boligbyggeris rækkehusbebyggelse, Hegnshusene, med 200 lejligheder lidt nordligere. 3–4 af etagehusene er opført af faglige stiftelser o. lign., og ét, Sallinghus, med et af byens smukkeste haveanlæg, af KAB. Halvdelen af ikke-boligbyggeriet skyldes offentlige institutioner som Frederiksgård skole, Adventskirken og flere børneinstitutioner.

I *Utterslev* skyldes ca. 98 pct. af boligbyggeriet kommunen eller sociale boligselskaber. Den største bygherre i de femten år var Socialt boligbyggeri, der opførte 2.100 lejligheder eller 45 pct. af hele byggeriet fordelt på 7 komplekser, de fleste med store indbyggede altaner. Den næststørste byg-

herre var kommunen, der foruden de to aldersrentekomplekser, Ringergården ved Skoleholdervej og Bjergvænget på Peter Rørdams Vej ved Grundtvigskirken, med tilsammen 550 lejligheder, har opført yderligere 1.150 lejligheder fordelt på 7 komplekser. 1 eller 2 komplekser er opført af Arbejdernes kooperative byggeforening (650 lejligheder), af KAB (400 lejligheder), af Arbejdernes Andels Boligforening (200 lejligheder), af Social-filantropisk boligselskab (100 lejligheder) og af Arbejderbo (godt 50 lejligheder for en skomagersvendestiftelse).

Trekanten mellem Frederiksborgvej, Tagensvej og Hovmestervej færdigbyggedes i krigens første år. Arealet var delt mellem forskellige boligforeninger. Socialt boligbyggeris Bispeparken på næsten 800 lejligheder var dengang det største samlede kompleks, der var opført på én gang i Skandinavien. Bispevænget syd herfor er opført af Arbejdernes kooperative byggeforening, mens Socialt boligbyggeri og de andre boligforeninger samt kommunen har opført flere store komplekser, der er spredt over den del af Utterslev, der fra Bispebjerg strækker sig over mod Borups Allé og Skoleholdervej.

Utterslevs mest fremtrædende bygningsværk i denne periode er det storstilede forsøg med højhusene på Bellahøj. Efter en samlet plan blev her i årene fra 1953 til 1957 fuldført næsten 1.300 lejligheder, hvoraf de 350 endnu var under udførelse ved udgangen af 1955. De 28 punkthuse ligger i tre rækker langs Bellahøjvej, på begge sider af Bellahøj restaurant og fri-luftsteater. Selv om de 9- til 13-etages bygninger har et ensartet præg, er der dog tydelige forskelle mellem facadeudformningerne, altaner etc. for de enkelte bygherrer, idet Socialt boligbyggeri, KAB, Arbejdernes kooperative byggeforening, Arbejdernes Andels Boligforening og kommunen hver fik overdraget opførelsen af ca. 250 lejligheder, hvoraf kommunens senere overgik til KAB (se billedet s. 95).

Ud over boligerne er først og fremmest opført en række fabrikker i industrivarteret omkring Rentemestervej (bl. a. ca. 10.000 m² udvidelse af Glud og Marstrands fabrikker) og ved Nattergalevej og Lersø Parkallé, men der er dog også enkelte institutioner, bl. a. Bispebjerg hospitals psykiatriske afdeling på 12–13.000 m² fra krigens begyndelse og Rødkildevejs skole ved Bellahøj.

Boligbyggeriet i *Emdrup* er helt præget af boligforeningsbyggeriet, idet 1.550 af de 1.750 eller næsten ni tiendedele af lejlighederne er opført af boligforeninger, heraf atter de 1.125 opført af Arbejdernes Andels Boligforening. AAB har således bebygget hele området mellem Emdrupvej, Turborgvej, Hareskovbanen, Gribskovvej, Fruebjergvej og Strødamvej med rækkehuse og 3-etages længer omkring Emdrup skole og den nyindrettede børneinstitution i den gamle Søgård.

Ud over de 1.750 lejligheder findes 90 kollegieværelser i det i 1950 fuldførte håndværkerkollegium på Bispebjerg Parkallé.

Ikke-beboelsesarealet omfatter først og fremmest de tre skolebygninger

Emdrup, Emdrupborg og Holbergskolen; alene det af tyskerne byggede Emdrupborg er på 20.000 m² og rummer nu en københavnsk kommuneskole (forsøgsskolen), et statsseminarium, det pædagogiske forskningsinstitut og statens lærerhøjskole.

I *Amagerbro* kvarter, der også omfatter Islands Brygge, blev der i de sidste femten år kun fuldført en snes lejligheder, bl. a. nogle spredte tjenesteboliger. Hertil kommer dog genopførelsen af de lejligheder på Islands Brygge, der blev ødelagt ved bombardementet af Burmeister & Wain på Christianshavn under krigen.

Det helt dominerende byggeri i disse år er det i 1956 fuldførte olieraffinaderi og pyrolysegasværk ved den nyanlagte Raffinaderivej. Fabriksbyggeriet er iøvrigt koncentreret dels omkring Vermlandsgade/Prags Boulevard, dels omkring Sturlasgade på Islands Brygge, altså i to rene industrikvarterer, der endnu ikke er udbygget.

Sammen med det egentlige *Sundbyvester* redegøres for byggeriet i *Sundby Overdrev og Eksercerpladsens kvarterer*. I disse tre områder tilsammen lå over en femtedel af de nyopførte lejligheder i villaer, derimod er der lige så lidt i den her beskrevne årrække som tidligere bygget rækkehuse på den vestlige del af Amager.

De større nyopførte boligkomplekser falder i det væsentlige i to grupper: mellem Sundbyvester Plads og kommunegrænsen og omkring skæringen mellem Sundholmsvej og Englandsvej, hvor også en del af det øvrige byggeri i disse år har fundet sted. På den del af Eksercerpladsen, der ligger ved Artillerivej, har der ligeledes været en del ikke-beboelsesbyggeri.

Det største bygningsværk i disse år er K.B.'s 7-etages silo- og møllebygning på Islands Brygge. Af andre større byggeforetagender kan nævnes politiskolen ved Artillerivej, de to 5-etages beboelseslænger ved Skotlands Plads og 3 større 4–5 etages boligkomplekser lidt ude ad Englandsvej og et par komplekser ved Sundbyvester Plads og Sofienhøjvej samt »Parkskellet« med 240 lejligheder ved kommunegrænsen.

Af de i *Sundbyøster* i årene 1940 til 1955 nyopførte 1.750 lejligheder lå 1.300 i etagehuse, 250 i villaer og 200 i rækkehuse.

Boligbyggeriet har været aftagende, 1.000 eller over halvdelen af lejlighederne blev færdige under krigen mod henholdsvis ca. 500 og ca. 250 i de to følgende femår. Det store etagebyggeri er koncentreret omkring Lyongade/Wittenberggade (opført af KAB og DAB) og omkring Gerbrandskolen (væsentligst under krigen) samt langs Greisvej (opført af DAB, Dansk boligselskab af 1945 og Lejerbo efter krigen). Rækkehusene ligger alle i firkanten syd for Italiensvej mellem Kastrupvej og Amagerbanen, mens villaerne er mere spredt over hele den sydlige del af Sundbyøster. Ikke-beboelsesbyggeriet ligger først og fremmest i industrikvarteret langs Strandlodsvej, men der er dog også nogle større nybygninger ret nær Amagerbrogade.

Godt 900 af beboelseslejlighederne eller over halvdelen er opført af

sociale boligselskaber, først og fremmest Dansk almennyttigt boligselskab, mens kommunen har opført ca. 100 lejligheder.

Af ikke-boligbyggeriet kan fremhæves flere industrihuse: »Det nye industrihus« på 5–6 etager ved hjørnet af Holmbladsgade og Strandlodsvej på 19.000 m², der var færdigt i 1950, et 5-etages på 5.000 m² opført i 1947 på Strandlodsvej 44 og »Amager Industrigård« ved Lergravsvej på 3 og 5 etager; to trediedele af dette 20.000 m² store kompleks var færdigt i 1955.

Endelig må nævnes Gerbrandskolen, der blev færdig i 1952, Simon Peters kirke, der blev indviet i 1944, og Sundkirken, hvor man i 1955 er ved at erstatte træbarakken fra 1943 med en stenkirke.

Saneringen.

I ældre tid ødelagde brande og bombardementer store dele af de gamle bygninger i byerne og skaffede derved mulighed for en fornyelse, men siden bombardementet i 1807 har i København sådanne ødelæggelser været uden betydning. Selv besættelsen medførte trods enkelte bombardementer og en del sabotage- og schalburgtagebrande ikke nogen væsentlig sanering, da det i næsten intet tilfælde var gamle bygninger, der blev ødelagt. Derimod er det stadig forekommet, at bygninger, der gav en økonomisk dårlig udnyttelse af de eksisterende grunde, er blevet nedrevet og erstattet af moderne bygninger. Ofte er det store forretningsforetagender, der på denne måde har bidraget til byens fornyelse. Fra tiden omkring 1940 kan som eksempler herpå i de mere centrale bydele nævnes bygningen på hjørnet af Nørregade og Gl. Torv med Alexandrabiografen, Persilhuset på Vesterbros Passage og bygningen med Atlantic bio på hjørnet af Overgaden oven Vandet og Christianshavns Torv. Som eksempler fra de indlemmede distrikter: Abildgården ved Frankrigsgade og Moselgade i den nordlige del af den gamle Sundbyøster landsby og Reb-slagerhus ved Alexandravej i Lygtekvarteret.

Det den 28. august 1942 indførte forbud mod nedrivning af beboelses-ejendomme standsede i de følgende år helt denne saneringsform, men i begyndelsen af 50'erne fortsatte man bl. a. omkring Rødegård i den gamle Sundbyøster landsby og med Islandsgården og Grønlandsgården i den gamle Sundbyvester landsby. Først i midten af 50'erne blev denne forretningsmæssige sanering dog genoptaget i den indre by, bl. a. med sanering af gamle huse på Nørrevold, dels på hjørnet af Nørregade og dels i en ejendom ved siden af Arbejderforeningens bygning, ligesom både Daells Varehus fortsatte sine udvidelser langs Krystalgade ned til Fiolstræde og Berlingske Tidende sine langs Sværtegade over til Gammel Mønt. Hele karréen mellem Kultorvet og Hauser Plads blev også nedrevet for at skaffe plads til Biblioteksgården med bl. a. kommunens nye hovedbibliotek som lejer, og på Christianshavn blev nedrevet nogle af de værste rønner ved Sofiegade –

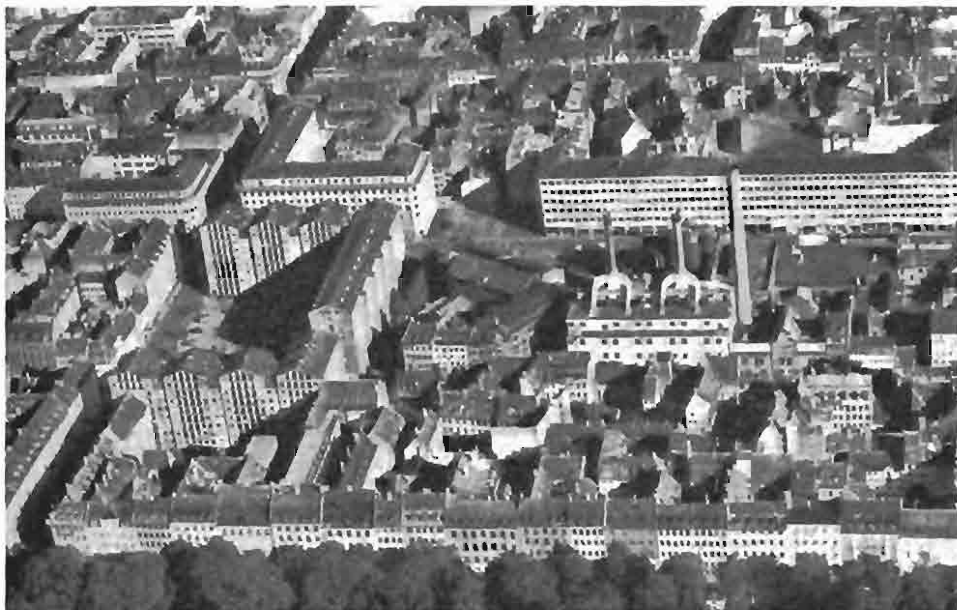
herunder den såkaldte »Dødens hule« – uden at man dog straks fik påbegyndt et nyt byggeri her. I alle disse tilfælde måtte den nye bygherre, forinden nedrivningen af de gamle huse påbegyndtes, have skaffet de tidligere beboere en passende lejlighed.

Selv om private saneringer gennem de sidste hundrede år har haft en ikke uvæsentlig indflydelse, er det dog det offentliges indgreb overfor de forældede bygninger, der har været af størst rækkevidde, idet kommunen i forbindelse med gadeudvidelser har haft mulighed for at sanere de nærliggende husrækker. Saneringerne langs Vognmagergade, Gammel Mønt, Bremerholm og Torvegade gennemførtes i forbindelse med gadeudvidelser i den første halvdel af det 20'ende århundrede; men den første omfattende sanering af et helt sammenhængende slumkvarter blev dog først påbegyndt af Københavns kommune efter at Rigsdagen havde vedtaget *lov af 31. maj 1939 om boligtilsyn og sanering af usunde boliger*. Loven var et resultat af arbejdet i den saneringskommission som indenrigsministeren havde nedsat i 1935 efter flere henvendelser fra kommunen om statsstøtte til saneringsarbejdet.

Efter saneringsloven kan kommunalbestyrelsen i et område med usund og brandfarlig bebyggelse foretage ekspropriation i det omfang gennemførelsen af nye bebyggelsesplaner kræver det (selv om ikke alle ejendommene i området er dårlige). Staten dækker halvdelen af tabet ved, at de ryddede arealer ikke kan sælges til nybyggeri for et beløb, der svarer til den erstatning, der har måttet betales for ekspropriationen og nedrivning af de gamle ejendomme. Der kan endvidere ydes statsstøtte til de nye ejendomme, der opføres. Af beskæftigelsesmæssige grunde ønskede staten at få sat gang i saneringen, og i 1941 vedtoges en særlig støttelov for saneringsbyggeri, hvorefter der kunne ydes statsstøtte til 90 pct. af anskaffelssummen + grundværdien, også til forretningsejendomme, når blot kommunen garanterede for halvdelen af det eventuelle tab ved lånet. Endvidere kunne der i indtil to år ydes huslejetilskud til hidtidige lejere, der måtte flytte til dyrere lejligheder.

Efter at magistraten i 1939 havde nedsat en saneringskommission blev der i februar 1941 afgivet en indstilling om sanering af Adelgade/Borgergade-kvarteret væsentlig med bibeholdelse af det hidtidige gadenet. Da man fra statens side betvivlede mulighederne for at få arealet bebygget, henvendte ejendomsdirektoratet sig til en række forskellige bygherrer og anmodede om og fik tilbud på eventuel bebyggelse.

I april 1941 vedtog den københavnske boligkommission at nedlægge helt eller delvis forbud mod beboelse eller ophold i 211 af de 266 ejendomme, som saneringen omfattede, men af de 193 sager, der apelleredes til det for hele landet nedsatte boligtilsynsråd, ændredes i 179 tilfælde boligkommissionens afgørelse. I løbet af 1941 var der dog opnået forlig vedrørende beregningen af erstatningerne mellem ejendomsdirektoratet og grundejerne. Den 26. februar 1942 blev overborgmesterens indstilling af 16. december 1941 om erhvervelse af 266 ejendomme i Adelgade/Borgergade-kvarteret tiltrådt

De første fem nybygninger i saneringskvarteret.

Foto: Nowico

af borgerrepræsentationen, og for næsten 25 mill. kr. erhvervedes disse ejendomme, væsentligst i løbet af 1942. Den 7. maj 1942 opnåedes i borgerrepræsentationen fuld enighed mellem alle partier om en saneringsplan, hvorefter erhvervsbebyggelsen samledes omkring elværket og boligbyggeriet op mod Sølvgade. Straks efter planens endelige vedtagelse påbegyndtes den 26. juni 1942 nedrivningen til den første trediedel af saneringen. Det var i sidste øjeblik; den 28. august samme år udstedte handelsministeriet nemlig forbud mod yderligere nedrivning af beboelseslejligheder. Af saneringskvarterets 2.500 beboelseslejligheder og 800 erhvervslejemål blev ialt ca. 1.430 nedrevet eller nedlagt som følge af kondemneringerne.

I første omgang blev der kun solgt fem grunde til et samlet beløb af 4,7 mill. kr. og på disse opførtes to beboelsesejendomme, Christiansgården og Dronningegården, med ialt 250 lejligheder, to kontorbygninger og et stort industri- og værkstedshus i Borgergade overfor elværket. Den ene kontorbygning opførtes uden statslån; for de øvrige fire ejendomme androg statslånene ialt 6,6 mill. kr., hvoraf kommunen ifølge saneringsloven garanterede for halvdelen eller 3,3 mill. kr.

Lejlighederne var trods statslånet meget dyre, 25–30 kr. i årlig leje pr. m², mens den almindelige leje pr. m² for nybyggeriet i disse år lå omkring 15–16 kr. pr. m² for centralvarmelejligheder. Der var derfor ingen mulighed for, at de der boede i de 800 sanerede lejligheder kunne rykke ind i de nyop-

førte ejendomme. Kommunen fik derfor reserveret 700 billige lejligheder hos Københavns almindelige boligselskab. Foreløbig lejede man 274 lejligheder i »Sjællandshusene« ved Tranehavevej, og af disse blev kun 225 udlejet. De samlede omkostninger dels ved disse lejemål og dels ved 75 lejemål, hvor beboerne selv havde skaffet sig lejlighed andetsteds, men også fik huslejetilskud efter saneringslovens § 8, androg i disse år ialt 300.000 kr., mens der i erstatninger til 6–700 næringsdrivende blev udbetalt ialt 2.850.000 kr.

Herefter gik den videre sanering i Adelgade/Borgergade i stå til 1953, hvor man efter at have fortsat nedrivningen, fik effektueret endnu to af de hvilende grundsalg for den resterende del af saneringskvarteret til ialt 1,3 mill. kr. I 1955 påbegyndtes her opførelsen af Kongegården og Kronprinsessegården med tilsammen 200 lejligheder og med statslån på ialt 4,5 mill. kr. efter den almindelige boligstøttelovgivning med kommunegaranti for 1,0 mill. kr. Der er senere foretaget nedrivninger omkring den tidligere Prinsensgade, hvor yderligere ét boligkompleks er påbegyndt i slutningen af 1956 og ét forventes påbegyndt i 1957.

Foruden totalsanering med fuldstændig rydning og nyopbyggelse kan der også være tale om *delvis sanering* eller *etapevis sanering* som først og fremmest bliver aktuel i Gammelholm kvarteret og i vold- og brokvartererne, hvor bebyggelsens tekniske og konstruktive kvalitet er sådan, at den kun for en mindre del rammes af boligtilsynslovens kondemneringsbestemmelser, men på grund af de uheldige bebyggelsesforhold alligevel er saneringsmoden. En udtynding ved nedrivning af baghuse m. m. kan her komme på tale, og både stadsingeniørens byplanafdeling og boligkommissionens arkitekter har foretaget undersøgelser over muligheden for udtynding af karreer på Vesterbro og på Gammelholm. Som en begyndelse har borgerrepræsentationen den 30. juni 1955 vedtaget en plan for en sanering af størstedelen af karreen mellem Saxogade, Matthæusgade og Westend. Saneringsplanen gik ud på fjernelse af samtlige baghuse syd for Apostelkirken samt af et enkelt forhus imod Matthæusgade. Der blev ved kondemnering dels nedlagt forbud mod beboelse i et par baghusejendomme, dels afsagt en del kendelser, hvorefter beboelsen skal ophøre i almindelighed efter 16 års forløb i såvel nogle baghuse som nogle forhuse, og endelig blev der truffet bestemmelse om ombygning af 4 baghuse og 1 forhus. Det er dog ikke meningen at lade baghusene ligge eller at ombygge dem. Men kondemneringerne skal danne grundlag for udmålinger af erstatningerne til ejerne ved køb eller ekspropriationer i forbindelse med udhulingsplanens gennemførelse. Der vil således i løbet af de nærmeste år – efterhånden som erstatningslejligheder kan skaffes til veje – ske en væsentlig forbedring af beboelsestætheden og lysforholdene for de tilbageblevne huse i karreen. Denne udhuling er blevet gennemført efter henstilling af den siddende ministerielle saneringskommission, fordi man ønskede erfaringer til brug for den forestående nyudformning af saneringsloven.

Parallelt med de andre saneringsformer gik en del *gårdrydninger* efter

Gården Boulevard 34–36. Til venstre i 1945; til højre efter regulering iflg. byggelovens § 50, 7.

krigens ophør, hvor skure og plankeværker i gårdene blev nedrevet eller flyttet for at skaffe bedre legepladser og rekreative muligheder i gårdene. Hjemme- len hertil fandtes i § 50 i den nye byggelov af 1939, hvorefter bygningskom- missionen fik adgang til efter indstilling fra magistraten at bringe lovens nye bestemmelser om anlæg af ubebyggede arealer ved nybyggeri til anven- delse også på den eksisterende bebyggelse. Den mindre trafik under krigen, opførelsen af nødvendige tørveskure m. v. og senere materialeanskelighederne medførte, at man først ved krigens slutning gik igang med dette arbejde. Begyndelsen skete med kommunens egne ejendomme, hvor man for et beløb af ca. 150–200.000 kr. forbedrede legepladsforholdene i ca. 50 karreer.

Det første påbud om udførelsen af legeplads i en privat karré kom i 1947 og både dette og de følgende tre påbud blev appelleret til ministerium eller domstole, hvor det blev fastslået, at påbudene var lovmedholdelige, og året efter blev det yderligere afgjort, at 8 pct. af anlægsudgifterne + vedligehol- delsesudgifterne ved anlægget lovligt kunne lægges på huslejen. Udgifterne efter loven er begrænset til 10 pct. af bruttohuslejen i fem år, og da lejestig- ningen siden 1940 har været ret ringe, fra 1940 til 1950 således kun ca. 5 pct. for lejligheder opført før 1940, mens udgifterne til omlægningerne er steget til det 3–4 dobbelte, har det i mange tilfælde vist sig umuligt at gen- nemføre omlægningen. Der er dog udført adskillige gårdrydninger med på- følgende anlæg af legepladser, bl. a. i tilfælde, hvor de eksisterende skure m. v. var blevet så forfaldne, at en påkrævet retablering var blevet lige så dyr som et anlæg af legeplads, eller hvor opfyldelsen af ejerens ønske om at indrette garager til beboerne har kunnet betinges af, at der også blev ind- rettet legepladser i gårdene.

Efter byggeloven af 1939 blev der nedsat en reguleringskommission for hele landet. Den har medvirket ved de *reguleringer* af nogle karreer, der er foretaget efter krigen, og hvor stadsingeniørens direktorat ved overenskomst mellem alle de interesserede parter har fået fastlagt retningslinier for den

fremtidige anvendelse (herunder fjernelse og eventuel nyopførelse) af de enkelte bygninger i karreen. Som eksempel kan nævnes en af de mest omtalte af disse planer, den for karreen mellem Nyhavn, Toldbodgade, Sct. Annæ Plads og Lille Strandstræde. Man vil her først og fremmest bibeholde og restaurere den kendte facade mod Nyhavn, og foretage en udvidelse af Toldbodvej med nedrivning af husene imod denne gade, iøvrigt vil man fremover støtte eventuelle saneringsplaner for de øvrige dele af karreen, herunder også tillade eventuel fornyelse af bebyggelsen i karreens gård.

Foruden regulering af enkelte karreer er med hjemmel i § 12 i *bygge-loven* af 1939 fastlagt 20–25 områder, i almindelighed omfattende flere karreer, dels som boligområder, dels som forretningsområder og dels som industriområder. Efter byplanloven af 1938 er yderligere 25–30 områders fremtidige udnyttelse fastlagt ved vedtagelse af *byplaner*. De nævnte ca. 50 områder strækker sig over arealer ved Kastrupfortet, ved Strandlodsvej og omkring Englandsvej på Amager, over store arealer i Kongens Enghave, Valby og Vigerslev og omfatter flere arealer ved Ålekistevej i Vanløse og ved Frederikssundsvej i Husum og Utterslev, endvidere et stort areal nordøst for Assistens Kirkegård på Nørrebro og arealer på Østerbro ved Ryesgade, mellem Lyngbyvej og Østerbrogade og ved Randersgade. Desuden findes enkelte mindre arealer andre steder i byen, ligesom områder langs havnen er fastlagt som havnearealer.

I boligkommissionens årsberetning omtaltes der næsten hvert år mellem 500 og 2.000 lejligheder, som var befundet mangelfulde, og hvor manglerne var krævet afhjulpet. Under og lige efter krigen var berettigede klager om fugt i lejlighederne, bl. a. på grund af de vanskelige opvarmningsforhold, meget almindelige, og der udarbejdedes og uddeltes en særlig pjece om bekæmpelse af fugt. I krigens sidste år er påbegyndt en almindelig kvalitetsbedømmelse, der hidtil har omfattet 109 karreer med 14.200 lejligheder, først og fremmest i den indre by, på Christianshavn og på Vesterbro. Kvalitetsbedømmelserne er foreløbige indstillinger til boligkommissionen, dels om øjeblikkelig nedlæggelse (omfatter 1.000 af de hidtil behandlede 14.200 lejligheder), dels om nedlæggelse efter en åremålsfrist (3.800 lejligheder) og endelig istandsættelse af mangelfulde lejligheder (4.500). En del af de behandlede lejligheder regnes for at opfylde boligtilsynslovens krav (omfatter 4.900 af de hidtil behandlede lejligheder). Man har påbegyndt undersøgelserne i de ældste og dårligste kvarterer og regner med at skulle gennemgå alle de 65.000 lejligheder, der ligger i det område, der var udbygget ved århundredskiftet.

Bolig- og byggestøttelovgivning m. m.

I april 1938 var blevet vedtaget en lov om *lån til boligbyggeri og huslejenedsættelse* for mindrebemidlede børnerige familier. Denne lov har sammen med nye hovedlove om offentlig støtte til boligbyggeriet i 1946, 1954 og

1955 dannet grundlaget for den betydningsfulde økonomiske støtte fra statens side, som var af afgørende betydning for byggeriet under og efter krigen. Hovedlovene blev suppleret med mindre ændringslove i de fleste af de øvrige år og i 1941 og 1953 med midlertidige love, der yderligere gav særregler for støtte til saneringsbyggeri.

Byggeomkostningerne steg væsentligt straks ved krigens begyndelse, således var det københavnske byggeindex fra 108 den 1. januar 1939 steget til 128 den 1. januar 1940 og til 150 den 1. januar 1941, og der krævedes derfor offentlig hjælp for at byggeriet ikke skulle gå i stå. Mens kun 20 pct. af de lejligheder, der blev færdige i København i femåret 1936–1940 havde offentlig støtte eller var opført af stat eller kommune, gjaldt dette ca. 80 pct. af lejlighederne i hvert af de følgende 3 femår.

Byggestøttelovgivningen indledtes under den første verdenskrig for at afhjælpe bolignøden ved at støtte opførelsen af gode, mindre boliger for den mindrebemidlede del af befolkningen, men ved loven i 1938 og ved ændringerne i begyndelsen af 1940'erne blev byggestøttelovgivningen i højere grad motiveret med dens beskæftigelsesstimulerende virkninger.

Det væsentligste i byggestøttelovene var den direkte støtte til opførelsen af almindelige beboelseshuse. Allerede ved loven i 1933 var man gået over til at yde statslån som 3. prioritet uden kurstab ved at udbetale lånet kontant. Renten var den samme, som staten selv kunne låne til, så der var snarere tale om statsgaranti for lånet end egentlig statsstøtte. Man lagde for det sociale byggeris vedkommende vægt på, at de midler, der fremtidig blev indvundet ved afdrag på prioriteter eller på lignende måde, sikredes for det fremtidige nybyggeri eller anvendtes til modernisering, idet det som betingelse for at yde statslån forlangtes, at de sociale selskaber indføjede dertil sigtende bestemmelser i deres vedtægter. Til private bygherrer blev efter 1938-loven kun ydet lån til parcelhuse. Da huslejen efter loven om huslejestop af 30. oktober 1939 næsten ikke steg i de før 1939 opførte lejligheder, samtidig med at de stærkt stigende byggepriser nødvendiggjorde en øget husleje i nybyggeriet, blev det nødvendigt at støtte dette økonomisk. Derfor udvidedes statsstøtten, dels ved at den også blev givet til privat etagebyggeri, dels ved at man forhøjede den procent af byggeudgiften som kunne dækkes af statslånet samt de foranstående kredit- og hypotekforeningslån, dels (og vigtigst) ved at man nedsatte den effektive rente af statslånene, så den blev væsentlig mindre end den rente, som staten selv kunne låne til. Herved ydedes et direkte årligt tilskud til byggeriet.

Lånegrænsen lå i almindelighed 10 pct. højere, såfremt kommunen ydede garanti for lånet, og den højeste lånegrænse blev 97 pct. til sociale bolig-selskaber med denne garanti. Der er derfor fra 1940 til 1955 kun opført nogle enkelte større boligforetagender, der af forskellige grunde kun har fået statslån uden kommunegaranti.

Omfanget af byggeriet med kommunegaranteret statslån i de femten år

fremgår af følgende tal for kommunegarantien for byggeri i Københavns kommune.

	Antal lejligheder	Garantisum mill. kr.
1940/41–1944/45	8 671	27,7
1945/46–1949/50	3 611	11,7
1950/51–1954/55	4 721	21,8
1940/41–1954/55	17 003	61,2

Til disse tal kommer den støtte til saneringsbyggeriet i Adelgade/Borgergade, der er ydet efter den midlertidige lov af 1941. Kommunens specielle garanti ved saneringsbyggeriet i begyndelsen af 40'erne androg 3,3 mill. kr.; det er halvdelen af statslånet, mens garantien for de almindelige statslån normalt har været 10 pct. af ejendommens samlede anskaffelsessum.

Af de 17.000 lejligheder kommunen har ydet garanti i de femten år, stammer halvdelen fra krigsfemåret, godt en femtedel fra det følgende femår og godt en fjerdedel fra femåret 1950/51–1954/55.

Byggeindexet var i 1949 steget til 224 og i de følgende år: 1950: 225, 1951: 246, 1952: 288, 1953: 280, 1954: 275 og 1955: 282. Indexet og statsstøtten kulminerede i 1952, hvor bl. a. håndværkerudgifternes maksimum for støttede én-familie huse nåede op til 40.000 kr. (inklusive merudgiften til centralvarme, isolering m. m.), mod oprindeligt 15.000 kr. I 1953 nedsattes dette beløb med 3.000 kr. I 1954 indførtes foreløbigt og i 1955 for fire år helt nye regler for statslån. Man ydede herefter lånet til markedsrente, men gav til gengæld et årligt tilskud, der efter 1954-loven androg 14 kr. pr. m² etageareal i socialt etagebyggeri, et beløb der i 1955 nedsattes til 11 kr. Beløbet var lavere for privat byggeri (10 til 8 kr. pr. m² etageareal). Iøvrigt var der adskillige yderligere ændringer, bl. a. begrænsedes lejlighedsarealet, således at lejlighederne i etagehuse normalt ikke måtte være over 85 m². Det har haft stor betydning, at ejendomsskylden for nybyggeriets bygninger efter lov af 30. maj 1940 er bortfaldet i 22 år for alle ejendomme i København, der er påbegyndt efter 15. februar 1940, for forretningsejendomme dog kun for de fra 23. febr. 1941 til 1. oktbr. 1954 påbegyndte. Som forløber for denne lov er efter lov af 22. febr. 1939 i årene 1940/41 og 1941/42 ydet skattehenstand i 12 år til 24 byggeforetagender med ialt 2.400 lejligheder. Det skal tilføjes, at man i krigens sidste år også kom ind på at yde støtte til projekteringen af større ejendomskomplekser.

Udover den direkte støtte til bygherren indførte loven af 1938 noget principielt nyt, idet den yderligere lagde afgørende vægt på, at man gennem *særlig støtte til børnerige, mindrebemidlede familier* sikrede disse familier, der hidtil havde været boligmæssige »stedbørn« en god og passende bolig.

Det blev gjort til betingelse for statslån, at en passende del af lejlighederne reserveredes disse familier, og man har hermed for første gang søgt at

skaffe den gruppe mindrebemidlede, der havde det største behov, særlig mulighed for at få lejlighed i det offentlig støttede byggeri.

Efter 1938-loven ydedes støtten for børnerige familier kun til familier der var mindrebemidlede og som havde mindst 3 børn under 16 år (for enlige forsørgere mindst 2 børn), når de havde boet i kommunen i mindst tre år og lejede lejlighed i en ejendom, der var opført af kommunen eller af et socialt boligselskab efter 1933. Ved en række senere ændringer i støtte-lovene udvidedes den kreds, der kunne få denne støtte, således at der kun kræves 2 børn, for enlige forsørgere endog kun 1 barn, og lejligheden må ligge i ejendomme opført af private, når blot den har fået egentlig offentlig byggestøtte. Endvidere er opholdsbestemmelsen bortfaldet, og det er bestemt, at også ejere af støttede parcel- eller rækkehuse kan få tilskud som børnerige.

Efter 1938-loven kunne støtten højst andrage 50 pct. af lejen og højst 500 kr. om året (for familier med 5 eller flere børn). Efter loven af 1955 kan lejenedsættelsen gå op til 80 pct. af lejen, dog højst 2.700 kr. om året (for familier med mindst 7 børn – for familier med 5 børn er tilskuddet højst 60 pct. eller 1.750 kr.). De støttede lejligheder for familier skal svare til familiens behov og indeholde mindst 3 værelser.

Det samlede antal familier i København med mindst 3 børn steg fra ca. 10.000 i 1940 til 13–14.000 i det sidste femår; hertil kommer ca. 35.000 familier med 2 børn.

Antallet af lejlighedsindehavere, der fik huslejetilskud i Københavns kommune, steg i femåret under krigen jævnt fra 400 til ca. 3.000, men i det næste femår skete der ingen udvidelse af antallet, hvorimod det igen steg fra 1950 til 1955 (fra ca. 3.000 til ca. 4.500). I de tre femår androg den gennemsnitlige årlige støtte henholdsvis ca. 0,6, 1,1 og 1,7 mill. kr. Halvdelen af dette beløb betaltes af kommunen, der også har udredet indskud for en del af lejerne til et samlet beløb på ca. 100.000 kr. gennemsnitlig om året. I begyndelsen afholdtes tilskuddene af en fond, der fik sine indtægter fra de ejendomsskatter, der betaltes af de ejendomme, i hvilke der kunne gives huslejenedsættelse, senere delte stat og kommune tilskuddet ligeligt. Efter loven af 1955 er indført en refusion af tilskudsbeløbene mellem hovedstadsrådets kommuner.

Da det efter nogle års forløb viste sig vanskeligt at skaffe lejere til de reserverede lejligheder trods det, at f. eks. i København kun godt en femtedel af familierne med mindst 3 børn boede i støttede lejligheder, foranledigede indenrigsministeriets byggeudvalg af 1940, at det socialpolitiske udvalg under socialministeriet i 1944 lod foretage en undersøgelse i København af årsagerne hertil. Man fandt, at en for usikker eller for ringe indtægt (offentlig hjælp) var en væsentlig årsag til, at børnerige familier ikke havde søgt støttet lejlighed. Trods støtten blev huslejen for den nye lejlighed (især når man også medregnede varmeudgiften) i almindelighed større end i den tidligere og ringere udstyrede lejlighed. En betydelig del ville dog ikke flytte ind i de støttede lejlig-

heder, fordi antallet af børnerige familier i de enkelte komplekser var så stort – op til 100 pct. –, at det store antal børn prægede ejendommene på en uheldig måde. I de følgende år krævede man derfor en lavere procent lejligheder for børnerige familier i de enkelte komplekser med støttede lejligheder.

Ved loven af 14. juni 1951, indførtes en lignende støtte for alders- og invaliderentnydere samt kronisk syge, som man hidtil havde haft for børnerige familier. Der havde hidtil kun kunnet ydes støtte til lav leje i nybyggede kommunale aldersrenteboliger, men nu kunne der også ydes støtte i lejligheder opført efter 1. juli 1951 i det sociale byggeri, så boliger her kunne udlejes til samme lave leje som i de kommunale aldersrenteboliger. Lejen i disse sidste var i 1955 for enlige 28 kr. og for ægtepar 34 kr. om måneden inklusive centralvarme. De 5.240 lejligheder i de kommunale aldersrenteboliger er fordelt i 11 komplekser, hvoraf det første blev taget i brug i 1937, de øvrige i årene fra 1939 til 1952. I 1955 var der yderligere en snes personer i boliger bygget af sociale selskaber som efter loven af 1951 med følgende love fik nedsettelse til denne lave husleje. Først i 1953 begyndte magistraten at betinge kommunegarantien for statslån af, at boligselskaberne indrettede og reserverede 10 pct. af lejlighederne i deres nybygninger for rentenydere eller kronisk syge. Samtidig reserveredes også 10 pct. af lejlighederne i kommunens eget almindelige byggeri til dette formål. De første af disse lejligheder blev taget i brug i 1956.

Af andre lovforanstaltninger, der gennemførtes for at bedre boligforholdene, kan nævnes, at der efter lov af 22. august 1945 om *boliganvisning* nedattes et boliganvisningsudvalg for Københavns kommune, hvortil alle ledige lejligheder, bortset fra nærmere angivne undtagelser, skulle anmeldes.

Udvalget anviser derefter de ledige lejligheder til de boligsøgende familier, der har indsendt ansøgning om lejlighed eller som er foreslået af værterne og godkendt af udvalget. Også bytte af lejligheder omfattes af loven.

Fra udvalgets virksomhed blev påbegyndt d. 1. september 1945 til og med 1955 anvist eller godkendtes følgende antal lejemål i nybygninger:

	Antal lejligheder	Indflyttede ialt	personer pr. lejlighed	Heraf børn ialt	pr. lejlighed
1/9–31/12 1945	208	846	4,1	440	2,1
1946–1950	5 351	19 570	3,7	8 965	1,7
1951–1955	6 027	19 462	3,2	7 715	1,3
Ialt 1/9 1945–31/12 1955	11 586	39 878	3,4	17 120	1,5

I de 11.600 nybyggede lejligheder indflyttede gennemsnitligt pr. lejlighed 3,4 personer, hvoraf 1,5 personer var børn. 66 pct. af lejlighederne var på mindst 3 værelser. Der var relativt færre større lejligheder i 1946–50 end i 1951–55, men personantallet pr. lejlighed var alligevel faldet fra 3,7 i det første femår til 3,2 i det sidste. Nedgangen falder udelukkende på børneantallet og kan både skyldes, at familier med børn havde dårligere råd til at

leje de dyrere lejligheder fra det sidste femår, og at antallet af børn pr. lejesøgende familie var blevet mindre.

I de godt ti år har boliganvisningskontoret anvist eller godkendt 147.000 lejemål i ældre ejendomme. De 18.200 lejligheder var på 1 værelse, 83.900 på 2 værelser, mens 27.000 havde 3 og 17.900 4 eller flere værelser. 69 pct. af lejlighederne var således på 1 eller 2 værelser, mens disse små lejligheder kun udgjorde 58 pct. af samtlige udlejnings- (og andels-) lejligheder i 1945. Der er altså blevet forholdsvis mange små lejligheder ledige i de ti år. Årsagen er formentlig, at ældre enlige personers lejligheder særligt hyppigt bliver ledige, og disse personer bebor gennemgående mindre lejligheder, fortrinsvis i de ældre bydele. Da boliganvisningsudvalget har foretrukket lejere med børn, er resultatet blevet en forøgelse af antallet af børn i de ældre bydele. Skønt næsten alle lejligheder specielt for børnerige familier ligger i de nyere bydele, *faldt* antallet af børn under 5 år her fra 1945 til 1950 med 1.500, mens antallet i de ældre bydele *steg* med 1.500 (fra 27.116 til 28.613); det samlede antal børn under 5 år i hele København var ens (62.308 og 62.310) i de to år.

Forøgelsen af personantallet i de 147.000 lejligheder udgjorde ialt 46.000 eller 0,31 pr. lejlighed: godt halvdelen af forøgelsen skyldes børnene, hvis antal er steget med 25.000 eller 0,17 pr. lejlighed. Forøgelsen i personantallet er aftaget fra 0,45 i 1946–50 til 0,19 i 1951–55, idet det efterhånden har været muligt i højere grad at tillade enlige og familier uden eller med få børn at flytte ind i ledigblevne lejligheder. Der er samtidig foretaget en bedre fordeling af de anviste lejligheder efter personantal, idet antallet af personer i 1-værelses lejligheder er faldet med 0,1, mens antallet af personer i de større lejligheder er steget, for lejligheder på mindst 4 værelser således med 1,1 person.

Københavns kommune har i flere tilfælde rettet henvendelse til indenrigsministeriet i årene under og efter krigen med anmodning om statens støtte til foranstaltninger til afhjælpning af bolignøden. Der skal herom henvises til indledningen.

Allerede i 1942 indsendte Københavns grundejerforening til magistraten et forslag om at mildne den stigende bolignød ved at dispensere fra kravene om loftshøjde m. v. ved indretning af kvistlejligheder. Efter en undersøgelse mente man, at der kunne indrettes 1–2.000 forsvarlige kvistlejligheder. Efter indstilling fra magistraten gav indenrigsministeriet den 26. november 1942 bemyndigelse til at dispensere fra byggelovens bestemmelser om lofthøjde m. m. ved indretning af *taglejligheder*, og ved cirkulære af 14. december 1942 præciseredes en række krav, der måtte opfyldes, for at dispensationerne kunne gives, bl. a. krævedes forsvarlig isolering og særskilt køkken, samt at lejen godkendtes af magistraten. I årene 1943–55 blev ialt indrettet ca. 700 taglejligheder. Der ydedes statslån til om- og tilbygning af ældre ejendomme, hvorved

antallet af lejligheder øgedes, efter loven af 4. juni 1947 nåede lånegrænsen helt op til 90 pct. af ombygningsudgifterne.

I løbet af de femten år stilledes fra myndighedernes side forskellige nye krav til nybyggeriet, således kan nævnes civilbeskyttelsens krav om, at øverste etageadskillelse skal være brandfri. Det er tidligere nævnt, at man i forbindelse med statslån stillede visse *kvalitetskrav* til de nyopførte lejligheder, det var dog ikke alle disse krav, der medførte en forøgelse af lejen. Kravet om et vist antal garager pr. 100 lejligheder vil f. eks. kun, hvis garagerne står tomme, kunne forøge huslejen for dem, der ikke bruger garage.

I denne forbindelse kan også nævnes, at *afgiften af bygningsattester* forhøjedes i Københavns kommune fra 2. februar 1951. Man gik herved over til at beregne afgiften i forhold til byggeriets udgifter. Fra 1. januar 1956 ned-sattes afgiften noget, så den herefter for boligbyggeri m. m. udgjorde 0,5 pct. af de første 45.000 kr.'s byggeomkostninger og 0,75 pct. af resten. Af forretnings- og industribyggeri svares 1,25 pct.

Af andre foranstaltninger under og efter krigen som vedrørte byggeriet skal anføre, at man, for at modvirke *løbesod* i skorstene som følge af brug af tørv til fyring, ved et indenrigsministerielt cirkulære af 4. maj 1943, tillod isolering af skorstene og anbringelse af opsamlingsrende for løbesod indvendig i skorstenspiberne. Ved cirkulære af 10. marts 1945 tillodes opsætning af »nød«-ovne og »nød«-komfurer og ved indenrigsministeriets cirkulære af 28. april 1945 tilbød man tilskud til indretning af nødkøkkener, beregnet til mindst 50 personer.

Allerede d. 13. april 1940 pålagdes det husejerne at rydde de nødvendige kælderrum, til indretning af *beskyttelsesrum* i hvert enkelt ejendom. Den 13. november 1944 og 5. april 1945 bekendtgjorde luftværnschefen i Stor-københavn, at disse private tilflugtsrum i en række ejendomme (hovedsagelig de med mindst 3 etager) skulle *afstives*, og at der hertil kunne ydes statstilskud, såfremt tilflugtsrummets sprængstyksikring var forskriftsmæssig. Den 12. februar 1944 var der blevet påbudt *murgennembrydning* i brandmurene mellem de enkelte ejendommers kældre. Der indkom 6.000 anmeldelser om foretagne murgennembrydninger fra enkelte ejendomme, ejendomskomplekser og række-huskomplekser inden fristen for opnåelse af statslån til arbejdet udløb 15. august 1945.

Om offentlige dækningsgrave og andre civilbeskyttelsesforanstaltninger skal iøvrigt henvises til indledningen.

EKSTRAORDINÆRE FORANSTALTNINGER TIL SIKRING AF BEFOLKNINGENS FORSYNING MED LEVNEDSMIDLER, BRÆNDESEL M. V.

I. Rationeringen af levnedsmidler m. v.

Straks efter at loven af 2. september 1939 om ekstraordinære foranstaltninger til sikring af landets forsyning med nødvendige varer m. v. var vedtaget, besluttede regeringen at iværksætte en rationering af sukker.

Bestemmelserne herom – som iøvrigt om praktisk talt alle rationeringsbestemmelser under og efter krigen – udfærdigedes af handelsministeriet, der pålagde kommunerne at få rationeringskortene ud til forbrugerne, så mærkerne kunne sættes i kraft fra d. 9. oktober.

Ved overborgmesterens skrivelse af 12. september til det erhvervsøkonomiske råds sekretariat havde man meddelt, at alle sager vedrørende ekstraordinære foranstaltninger indenfor Københavns kommune var henlagt under økonomidirektørens embedsområde som centralsted i administrativ henseende for sådanne sager.

Det stod imidlertid klart, at en rationering af levnedsmidler gennem et kortsystem måtte baseres på folkeregistrenes udvisende, og administrationen af kortuddelingen blev da også straks overdraget til magistratens 1. afdeling, der henlagde arbejdet til statistisk kontor, som herefter kom til at beskæftige sig med rationeringsspørgsmål i over tretten år.

Kontorets første opgave blev at skabe et uddelingssystem. Man besluttede her at anvende de bestående 27 afstemningskredse som uddelingsområder med et uddelingssted – en kommuneskole – for hver kreds. Dernæst blev der udskrevet brevkort til hver husstand med angivelse af tid og sted for afhentningen samt antallet af de tildelte kort.

Som uddelingsdag havde man valgt en søndag. På denne dag var skolerne ledige, uddelingspersonalet – der skulle bestå af kommunale assistenter, kontorister og medhjælpere – havde fri, og befolkningen behøvede ikke at spille arbejdstid ved afhentningen. Men nu satte kritikken ind. Hvorfor blev mærkerne ikke sendt pr. brev? Eller uddelt gennem viceværten? Hvorfor benyttede man ikke arbejdsløse kontorfunktionærer? Og hvorfor skulle folk spille en søndag med at stå i kø? Fra kirkelig side anførtes det, at uddelingen forhindrede folk i at gå i kirke, og en københavnsk sognepræst sluttede sin kritik i et blad med ordene: Hvornår vil I standse jeres ugudelighed? Den megen modstand medførte, at borgmester Kaper udsendte en redegørelse for valget af netop søndagen som uddelingsdag, og hermed forstummede den værste

ANM.: En oversigt over hvilke varer der var rationeret, rationernes størrelse, tidsrummet for rationeringerne samt reglerne for rabatkorts udlevering m. v. er anført side 149 ff.

kritik. Da uddelingen var overstået, var presse og publikum da også enige om, at alt var forløbet godt og glat – noget man ikke helt kunne sige om enkelte af de følgende uddelinger.

Da den første uddeling var vel gennemført, gik statistisk kontor i gang med at oprette et egentligt ernæringskortkartotek. Hertil anvendte man de tidligere udsendte og på uddelingsstederne afleverede brevkort, der jo allerede var forsynet med hovedpersonens navn og adresse og nu fik påført bipersonerne med køn og alder.

Forud for hver af de følgende uddelinger bragtes dette kartotek da i overensstemmelse med folkeregistrets udvisende på en bestemt dag umiddelbart forud for uddelingen med hensyn til flytninger, fødsler, dødsfald o. s. v., og man påførte de fornødne tal for, hvad der tilkom hver enkelt husstand eller enlig af de forskellige rationeringskort. Kartoteket blev derefter udsendt til uddelingsstederne forud for uddelingsdagen, hvor publikum mødte med talonerne fra de tidligere udleverede kort og ved henvendelse til det til deres bopæl hørende ekspeditionssted fik nye mærker udleveret og blev afmærket i kartoteket.

Medens uddelingen i oktober 1939 som omtalt var gået glat, blev uddelingen for januar kvartal 1940 knap så vellykket, og ved uddelingen for april kvartal udvidede man derfor antallet af uddelingssteder fra 27 til 36, hvorefter uddelingen forløb efter ønske.

I maj måned udleveredes margarinemærker og smørrabatmærker til mindrebemidlede efter nærmere af handelsmin. fastsatte indtægts- og formuegrænser. Medens kortafhentningen ellers under hele rationeringen var oppe på mellem 93 og 97 pct., svigtede besøget i nogen grad på denne majsøndag. Årsagen? Man ville ikke risikere at møde sin nabo ved uddelingsbordet, da han jo så kunne vide, at man var »mindrebemidlet«.

Ved uddelingen for juli kvartal 1940 havde magistraten ladet sig overtale til at henlægge uddelingsdagen til en lørdag og i stort omfang at anvende arbejdsløse kontorfunktionærer som uddelere. Og denne uddeling forløb ikke godt. Når alle ville hente kort om formiddagen og når uddelerne – skønt de gjorde deres bedste – ikke var tilstrækkelig øvede, måtte det gå skævt. Pressen satte ind med en voldsom kritik, og fra statistisk kontors side var man klar over, at et andet uddelingssystem måtte findes, så meget mere som man måtte forudse flere rationeringer og mere komplicerede uddelingsregler.

Man valgte da igen at udsende brevkort – ialt ca. 325.000 – til hver enkelt husstand, logerende og husassistent med meddelelse om antallet af rationeringskort m. v. og at offentliggøre uddelingstiden og evt. særlige regler i pressen. Brevkortet skulle afleveres i kvitteret stand på uddelingsstederne sammen med talonerne fra forrige kvartal og tjente nu som bilag for de udleverede rationeringskort m. v. Men herved var brevkortets saga ikke ude, det anvendtes igen ved de følgende uddelinger og kunne som det fremgår af det afbildede kort anvendes helt op til seks gange.

[illegible]

UDELDEL AF RATIONERINGSKORT I KØBENHAVNS KOMMUNE

Med Aflevering af dette Kort i kvitteret Stånd tilligemed Tølonerne fra de sidst modtagne Rationeringskort samt Forevisning af Købekort og Skattebillet for Dem og Deres evt. Husstand vil De paa den i Dagspressen offentliggjorte Dag og Tid kunne faa udløstet omstaaende Antal Rationeringskort paa det sædvanlige Uddelingssted i Kredsen. Vedr. det til omstaaende Adresse hørende Uddelingssted henvises til Opslag paa Plakatsøjlerne m.v. Brevkort som dette udsendes særskilt til Løgende og Husassisterter.

KVITTERING

(Man være udfyldt hjemme fra før det Kvartal, for hvilket Uddelingen gælder.)
Eftertal Kortene straks ved Modtagelsen.

Modtaget omstaaende Rationeringskort for:

1) Juli Kvartal 1945: <u>Se Bilag</u>	4) April Kvartal 1947: _____
(Eftertal)	(Eftertal)
2) Oktober " 1946: _____	5) Juli " 1947: _____
(Eftertal)	(Eftertal)
3) Januar " 1947: _____	6) Oktober " 1947: _____
(Eftertal)	(Eftertal)

Angaaende Rationeringskort m.v. til hvilke der er knyttet særlige Betingelser, henvises til Opslag paa Uddelingsstedet og Bekendtgørelse i Dagspressen.

NB. For at regulere Tøbrømsningen henstilles det til Bøberne af de lige Gadenumre fortrinvis at benytte Formiddagstimerne og til Bøberne af de ulige Gadenumre fortrinvis at benytte Eftermiddagstimerne.

Fordelene ved systemet var åbenbare. Publikum kunne nu henvende sig ved en hvilken som helst ekspedition på uddelingsstedet, og ekspedienten kunne straks udlevere rationeringskortene uden først at slå op i kartoteker og lister. Hertil kom, at man fik kvittering for de udleverede mærker, hvad der muliggjorde et nøjagtigt regnskab og kontrol med de udleverede kort.

Systemet, der iøvrigt efterhånden blev optaget af en lang række andre kommuner, fungerede da også upåklageligt ved alle uddelinger fra september 1940 til december 1944, hvor nye metoder måtte tages i brug på grund af sabotagen mod folkeregistret (jfr. s. 25).

Fra den 9. oktober 1939 var der etableret en rationeringsafdeling under statistisk kontor. Ved at flytte nogle af kontorets afdelinger »ud i byen« lykkedes det at skaffe tålelige vilkår for denne afdeling, selv om den store publikumstilstrømning i dagene efter uddelingerne var vanskelig at klare tilfredsstillende. Men også udenfor tiden omkring uddelingerne var der travlt på rationeringskontoret. Over 100.000 sager afvikledes årligt vedrørende tildeling af rationeringskort til nyfødte, ekspedition af tilflyttere fra udlandet og personer med midlertidigt ophold i landet, udlevering af rabatkort i h. t. skatteændringer og erstatning af bortkomne eller stjålne mærker. Hertil kom arbejdet med tildeling af ekstra brødkort og sæbekort til de dertil berettigede personer. Da sæberationeringen indførtes i december 1940, indkom eksempelvis ca. 70.000 ansøgninger om tillægssæbekort, hvoraf ca. 15.000 blev afslået, ikke uden protest fra de uberettigedes side.

Et særligt kapitel var under hele rationeringen de bortkomne mærker. I begyndelsen klaredes sagen som regel med en erklæring på tro og love, men efterhånden som vareknapheden og rationeringernes antal tiltog, måtte der gås strengere til værks. Der krævedes nu altid optagelse af politirapport, som i mange tilfælde efterfulgtes af bøder eller afslag på anmodningen om nye mærker.

Og andre opgaver kom til. Efter at landets beholdninger af margarine fra oktober 1941 og af kaffe, te og cacao fra jan. 1942 var reduceret til en sådan størrelse, at en alm. uddeling efter de hidtil gældende regler ikke mere lod sig gennemføre, blev der givet magistraten bemyndigelse til at udstede indkøbstilladelser for sådanne restkvanta af de pågældende varer, som måtte blive stillet til rådighed for Københavns kommune. Efter magistratens bestemmelse bemyndigedes statistisk kontor til at udstede indkøbstilladelser for ialt 6200 kg margarine til hospitalsvæsenet og mag. 3. afdl. og 37000 kg kaffe og 27000 kg te til Nørre hospital, Øresundshospitalet, de gamles by og stiftelserne samt 2900 kg cacao til Dr. Louises børnehospital, svagbørnsskoler, børnehaver m. m.

I efteråret 1942 bestemte indenrigsmin., at der skulle stilles et kvantum levertran til rådighed til nedsat pris for børn under 15 år samt til gravide kvinder. Prisen blev fastsat til 42 øre pr. $\frac{1}{8}$ l, og præparatet kunne kun købes mod aflevering af rationeringsmærker. Samtidig blev der givet kommunerne

Folk i kø for at købe æg i Rådhusstræde, 1943.

adgang til at udstede levertranrabatkort til børn under 15 år, hvor forsørgerne var mindrebemidlede samt til mindrebemidlede gravide kvinder. Københavns kommunalbestyrelse besluttede straks, at der til alle børn, hvis forældre var mindrebemidlede, skulle udsendes rabatkort, som tilvejebragtes ved mag. 3. afdl.s foranstaltning, og som gav en rabat af 42 øre pr. $\frac{1}{8}$ l levertran, således at de pågældende personer (og mindrebemidlede gravide kvinder) i virkeligheden fik præparatet gratis. I begyndelsen af februar 1943 udsendte statistisk kontors rationeringsafdeling herefter ca. 125.000 levertranrabatkort pr. post, en foranstaltning som blev gentaget i oktober 1943 og oktober 1944.

En endnu større opgave for rationeringskontoret end udsendelsen af levertranrabatkortene blev udsendelsen af forbrugerkortene for kød, flæsk og pålægsvare.

Den ulige tildeling af kødvarer til forbrugerne havde længe været genstand for kritik, hvorfor handelsmin. bestemte, at der fra d. 10. maj 1943 kun måtte sælges kødvarer til kunder, der var forsynet med et af myndighederne udstedt forbrugerkort. Kortene skulle forsynet med husstandsoverhovedets stilling, navn og adresse udsendes direkte til samtlige husstande, medens enlige kun efter særlig ansøgning kunne få tildelt et kort. Da de mange enlige stod uden mulighed for at kunne købe pålæg o. lign. fra d. 10. maj, bestormedes statistisk

Uddeling af rationeringsmærker.

kontor med ansøgninger, der så vidt muligt måtte gennemgås og ekspederes fra dag til dag. Med det meste af natterne til hjælp gennem en hel uge, lykkedes det da også kontoret at få udstedt de ca. 35.000 kort, så de enlige også kunne få lidt kød.

Om nogen egentlig kødrationering var der ikke tale. De handlende skulle notere indkøbene på forbrugerkortene og sørge for en ligelig fordeling mellem kunderne af de foreliggende kvanta, og kortene kunne kræves forevist for myndighederne til kontrol. Med denne ordning blev det selvsagt vanskeligt for mange enlige og gamle, der ikke havde haft en »fast slagter« at opnå nærværdigt af de eftertragtede varer. Handelsmin. bestemte derfor, at magistraten efter forhandling med de stedlige erhvervsorganisationer kunne pålægge detailister at modtage en sådan forbruger som fast kunde for de omtalte varer. Ordningen administreredes af statistisk kontor, der takket være et fortrinligt samarbejde med Københavns slagterlaug og høkerforeningen kunne løse denne opgave uden vanskeligheder helt frem til juli 1947, da der gennemførtes en egentlig kødrationering.

Af andre opgaver, der tilkom i året 1943 skal nævnes udleveringen af rationeringsmærker til standardiseret spædbørnsudstyr, udleveringen af tillægsbrødkort til drenge mellem 12 og 14 år og udfærdigelsen af indkøbstilladelser til arbejdstøj.

I foråret 1944 kom bestemmelsen om udlevering af de såkaldte købekort, der bestod af et antal nummerede bogstavmærker og var beregnet til at skulle

bruges ved fordelingsordninger på andre områder end for allerede rationerede varer, og det blev da også disse kort, der senere kom i anvendelse som rationeringsmærker for strømper og tekstiler samt tobaksvarer og ved køb af læderfodtøj. Kortene skulle for hver enkelt person af myndighederne udfyldes med stilling, navn, adresse samt fødselsår og -dag, så man vil forstå, at det var en betydelig opgave at udskrive og udsende disse kort til samtlige byens 725.000 indbyggere.

Som tidligere omtalt forløb de kvartalsmæssige uddelinger efter nogle begyndervanskeligheder nu uden gnidninger. Der uddeltes altid kort på søndage, men undertiden måtte lørdagen tages til hjælp, når de tidligere omtalte forbrugerkort skulle fornyes og udfyldes med navn og adresse på uddelingsstederne. Men dramatiske begivenheder i forbindelse med enkelte uddelinger undgik man dog ikke.

Ved uddelingen i december 1943 kørtes rationeringskortene som sædvanligt tidligt om morgenen fra trykkeriet – A/S O. Barfod & Co. – til uddelingsstederne. Lastbilerne med kortene var bemannet med 4 rådhusbetjente – foruden trykkeriets chauffør – til at bevogte kortene og overgive dem til uddelingsstederne. Da en af lastbilerne i den mørke decembermorgen nåede hjørnet af Gyldenløvesgade og Vester Søgade, dukkede 3 revolverbevæbnede mænd op, standsede vognen og tvang rådhusbetjentene ned. Dernæst fik chaufføren ordre til at køre ud til Juliane Maries Vej, hvor en ladcykel ventede. Fra bilen omladedes derpå 17.000 sukker-, smør- og sæbekort, 12.300 smørrabatkort og 7.200 ark manufakturrabatkort, hvorefter mændene forsvandt i mørket. Hvem var røverne? Sortbørsfolk eller modstandsbevægelsen, der skulle bruge mærker til folk, som var gået under jorden? Hvem det end var, måtte de nødvendige forholdsregler træffes. Handelsmin. annullerede gyldigheden af de røvede manufakturrabatkort, der var nummererede, og politiet udsatte en dusør på 2.000 kr. for opklaring af røveriet. Men det blev aldrig opklaret. I januar måned 1944 modtog politiet en anonym opringning om, at nogle af mærkerne kunne hentes i en port i St. Kongensgade. Nedpakket i trækasser lå her 9.500 smørrabatkort, 6.000 sukker-, smør- og sæbekort, men ingen manufaktur-rabatkort, som jo også var ugyldige. Alle åndede lettet op. Kortene var altså gået til et godt formål.

Begivenheden bevirkede iøvrigt, at der ved alle senere uddelinger – undtagen i den politiløse tid – medfulgte patrouillevogne med bevæbnede betjente, når der kørtes rationeringskort til og fra uddelingsstederne. Også her var der politivagt, selv i de første år efter befrielsen.

I august 1944 indtraf det næste røveri og denne gang på selve statistisk kontor. En formiddag før ekspeditionens begyndelse gik to medhjælpere sammen med en rådhusbetjent som sædvanligt ned i boxrummet i kælderen for at hente mærker til dagens ekspedition. I kældergangen stod tre revolverbevæbnede mænd, der holdt personalet op og tvang dem til at åbne boxen og

Ekspeditionslokalet i rationeringsafdelingen om morgenen den 23. nov. 1944 efter sabotagen.

udlevere 800 købekort, men intet andet. Det viste sig senere, at det også her var modstandsfolk, der havde været på færde.

Som omtalt s. 25 blev der d. 23. november 1944 forøvet sabotage mod folkeregistret, og medens ødelæggelserne her blev af ringe omfang, ødelagdes rationeringsafdelingen næsten helt. De før omtalte brevkort (se s. 131) brændte

fuldstændig, og størstedelen af rationeringskortkartoteket blev tilintetgjort. Uddelingerne af rationeringskortene måtte derfor foreløbig foretages på en anden måde end hidtil. Her kom de af kontoret tidligere udskrevne købekort til god nytte. Hver enkelt person i kommunen var jo i besiddelse af et sådant kort, som kontoret selv havde udfyldt med nøjagtige data. Man kunne derfor lade publikum møde på uddelingsstederne med alle købekortene – samt skattebillet såfremt rabatkort begæredes – og talonerne fra det foregående kvartal. Ved hjælp af købekort og skattebillet beregnedes nu de for hver enkelt person bestemte rationeringskort på selve uddelingsstedet, og de modtagne taloner tjente herefter som bilag for de udleverede kort. Dette uddelingssystem, der iøvrigt stort set fungerede tilfredsstillende, krævede naturligvis et betydeligt større personale end de hidtidige uddelinger. Medens der normalt beskæftigedes ca. 1.000 medhjælpere ved en endagsuddeling, måtte man nu op på ca. 1.500 medhjælpere pr. uddeling som igen måtte strækkes over to dage. Til gengæld sparede man udsendelsen af brevkortene.

Det her skitserede uddelingssystem, der naturligvis ikke kunne give samme kontrol og sikkerhed som brevkortsystemet, fungerede indtil juni 1946, hvor man igen vendte tilbage til uddelinger med forudgående udsendelse af brevkort.

Efter politiets fjernelse den 19. september 1944 imødeså magistraten og statistisk kontor med nogen ængstelse den kommende uddeling, selv om man kunne gøre regning på det fortræffelige vagtværn. Bidragende til uroen var også, at uddelingen med det før omtalte uddelingssystem måtte udstrækkes over to dage, d. v. s. rationeringskortene måtte opbevares på skolerne natten mellem lørdag og søndag. Et installationsfirma henvendte sig i denne anledning til magistraten og tilbød sin hjælp. Man kunne i alle de værelser, hvor kortene skulle opbevares om natten, installere en tåregasbombe, der ville springe, såfremt dørene blev åbnet med vold, hvorved værelset ville fyldes med tåregas og eventuelle røvere (forhåbentlig) fortrække. Skønt borgmesteren og chefen for statistisk kontor var enige om, at værdien af en sådan foranstaltning næppe var stor, var de også enige om, at intet måtte lades uforsøgt for at beskytte rationeringskortene. Bomberne blev derfor anbragt, men til alt held blev man forskånet for at se dem i funktion. Kun på en enkelt skole sprang en bombe – ganske vist p. gr. af, at personalet kludrede med mekanismen, men man fik altså dog en prøve på virkningen, og den var nu ikke stor.

Selv om der således ikke skete røverier inde i selve skolerne, undgik man dog ikke sin skæbne. På Grundtvigskolen blev vognen med rationeringskort holdt op af 7–8 revolverbevæbnede mænd, der tvang bevogtningsmandskabet ned af vognen og forsynede sig med de fornødne kort. Vagtværnet, der var blevet tilkaldt af forbipasserende, blev ligeledes holdt op, og røverne forsvandt med byttet. Samme dag søgte 4 revolvermænd at trænge ind på Hillerødgades skole, hvor der også skulle være uddeling, men flygtede da vagtværnet ankom. Iøvrigt forløb uddelingen uden yderligere episoder, og den anden ud-

deling i den politiløse tid – marts 1945 – forløb helt uden dramatiske begivenheder.

Medens antallet af sager vedrørende tab og tyveri af mærker gennem de første rationeringsår havde holdt sig nogenlunde konstant med ca. 250 om måneden eller ca. 10 pr. ekspeditionsdag, steg tallet til ca. 50 om dagen efter at politiet var borte. Det var klart, at dette ikke kunne være rigtigt, men uden politiafhøring og bøder var der jo lidet at risikere for mindre karakterfaste sjæle. Men der fandtes hurtigt en udvej. Med handels- og justitsministeriets billigelse blev der truffet aftale mellem statsadvokaten for København, nuværende højesteretsdommer Jørgen Trolle, og statistisk kontor, hvorefter rationeringsafdelingen optog en skematisk rapport over anmeldelserne, og såfremt det skønnedes, at bøde burde idømmes, oversendtes rapporten til statsadvokaten, der udfærdigede anklageskrift og skaffede dom. Bøderne skulle indbetales til statistisk kontor, hvor man gik håndfast til værks, når der var den mindste mistanke om, at der forelå forsøg på uretmæssigt at skaffe sig nye mærker. Princippet var her: bøden betalt, ellers ingen nye mærker. Ordningen, der varede til 1. juli 1945, fungerede tilfredsstillende og indbragte statskassen ca. 75.000 kr. i bøder.

Om forholdene under selve krigen skal endelig nævnes de ofte ubehagelige og vanskelige ekspeditioner i rationeringsafdelingen, hvor soldater fra »Frikorps Danmark«, enkelte tysklandsarbejdere, udbombede danske fra Shellhuset o. a. optrådte udfordrende og krævende overfor ledelse og personale, undertiden med trukne revolvere, undertiden med trusler om tilkaldelse af tyskerne, hipo o. s. v. Heldigvis skete der aldrig noget alvorligere, selv om det undertiden så lidt broget ud.

I de sidste måneder før befrielsen fik kontoret to gange besøg af revolvermænd. I januar hentede modstandsfolk et antal kort, men sendte pænt de ikke benyttede tilbage. Den 6. april kom et nyt hold-up. Denne gang var det sortbørsfolk, der forsynede sig, men da røverne kom ud på gaden, blev de forfulgt og beskudt af flere mænd, der havde været blandt det ventende publikum, og et større skyderi begyndte i Gyldenløvesgade og Nansensgade, indtil hipo-folk kom til stede, og røvere og forfølgere forsvandt.

Tiden efter den 5. maj bragte den store strøm af hjemvendte flygtninge, der hurtigt og uden større besvær skulle forsynes med rationeringsmærker. Hertil kom spørgsmålet om, hvorledes uddelingen for juli kvartal 1945 skulle foregå. Næsten alle skoler var beslaglagt til tyske flygtninge, medens modstandsbevægelsen disponerede over andre egnede lokaler.

Det blev derfor bestemt, at lade uddelingen strække sig over en uge fra fem nogenlunde centrale uddelingssteder i byen, nemlig: rådhushallen, fjerkræhallen i kødbyen, en sportshal på Østerbro og to kommuneskoler. Uddelingen forløb uden kritik, idet både publikum og presse var helt klar over vanskelighederne under de herskende forhold. Allerede i september kunne

Rationeringskort m. v.

der igen disponeres over 30 skoler, og fra december 1945 gik uddelingerne atter normalt.

I sommeren 1945 kom pengeombytningen, der bl. a. foregik på den måde, at beløb på indtil 500 kr. kunne veksles i bankerne blot mod afstempeling af købekortet. På den første dag for ombytningen mødte en vældig skare mennesker på statistisk kontor allerede før ekspeditionstidens begyndelse.

De havde alle mistet købekortene. En hurtig forhandling med krisepolitiets ledelse resulterede i, at hver enkelt, der ønskede nyt købekort, måtte udfylde et skema med opgivelse af bl. a. hvor mange penge, der skulle ombyttes, og i hvilken bank dette skulle ske. Samtidig blev der gjort opmærksom på, at skemaet blev oversendt til krisepolitiet til videre foranstaltning. Et forbausende stort antal af de fremmødende skulle nu først hjem og spørge om pengebeløbets størrelse eller bankens beliggenhed, og mange blandt de sidste i køen gik pludselig uden at være nået frem til skranken. Og man måtte vel give en ikke særlig velklædt herre ret, da han for udgående mumlede: »Der røg den fidus«.

Som tidligere omtalt udsendtes igen brevkort forud for uddelingerne fra juni 1946 indtil rationeringens ophør, og endelig skal nævnes, at uddelingsperioderne forøgedes fra 3 til 4 måneder fra oktober 1948.

For at give et indtryk af en kortuddelings omfang skal anføres tallene for april kvartal 1948. Følgende kategorier og antal af rationeringskort og rabatkort blev da uddelt:

Sukker-, smør- og sæbekort	767.800
Brød- og grynkort til personer over 6 år ¹⁾	680.600
— — — — børn under 6 år ²⁾	87.300
Tillægssæbekort	251.500
Tillægsbrødkort	87.400
Smørrabatkort til børn under 15 år	168.000
Forbrugerkort til kød	327.100
— — flæsk	410.700
— — pålæg	406.100
Kontrolkort for kød, flæsk og pålæg	763.100
Tekstilrabatkort	136.800

hvilket tilsammen udgør 4,1 mill. kort med forskellige uddelingsregler for hver gruppe.

I 1946 var der erhvervet et parti lagner til landet, og det bestemtes, at lagnerne skulle fordeles efter ansøgning ved udstedelse af indkøbstilladelser. Arbejdet blev overdraget statistisk kontor i samarbejde med mag. 3. afdl., og det var meningen, at der særlig skulle tages hensyn til de økonomisk dårligt stillede, familier med små børn, unge der havde indgået ægteskab; ligesom sygdom og graviditet måtte tages i betragtning. Men opgaven viste sig næsten håbløs. Kommunen fik tildelt 77.000 indkøbstilladelser = lige så mange lagner til fordeling, og der indkom over 35.000 ansøgninger fra husstande, som praktisk talt alle anførte, at de overhovedet ikke var i be-

¹ Herunder kaffe- og temærker.

² Herunder cacaomærker.

siddelse af lagner eller kun ejede nogle lappede rester til sengene. Man nåede da også kun til at tildele de husstande der kom i betragtning indkøbstilladelser, så hver person i husstanden kunne have ialt et sæt sengelinned – nyt eller gammelt. Dette medførte, at der måtte gives ca. 14.000 afslag, der igen gav anledning til endeløse samtaler og skrivelser. I 1947 fik kommunen imidlertid igen 93.000 indkøbstilladelser til fordeling, så man nu kunne bøde lidt på de først forbigåedes bitterhed.

Endelig skal nævnes, at der fra juni 1947 kom en ny kødordning, hvorefter der udleveredes kontrollkort til kød, flæsk og pålægsvarer til alle forbrugere, der igen afleverede disse kort til de handlende og derved lod sig indskrive som kunder.¹⁾

Ordningen bød ikke på administrative vanskeligheder for de kommunale rationeringsmyndigheder, men det gjorde derimod en bestemmelse fra februar 1948 om, at forbrugerne under kortere ferieophold skulle aflevere indkøbsmærker til kød, flæsk og pålægsvarer, idet de samtidig skulle slettes som kunder hos deres sædvanlige leverandører. I tidsrummet april 1948–maj 1949 udleveredes herefter indkøbsmærker til ca. 250.000 personer. Ca. 75 pct. af samtlige indkøbsmærker udleveredes i månederne juni–august 1948. Ved at lade udleveringen m. v. foregå i rådhusets lange kældergange, lykkedes det trods det kolossale pres i juli måned at slippe helskindet også fra denne opgave.

Under hele rationeringsperioden var det magistraten magtpåliggende at regnskabs- og kontrolsystemet med rationeringskort og rabatmærker var virkelig effektivt, både på uddelingsstederne og i selve rationeringskontoret, hvorfor der ofredes megen tid og arbejde på regnskab og revision. Som før nævnt beskæftigedes 1000–1500 mennesker ved kortuddelingerne, og fra en begyndelse på 8 personer i 1939 steg antallet af medhjælpere i rationeringsafdelingen til ca. 75 i 1947 for derefter igen at falde og ende med 5 i 1952. Det var således et betydeligt antal mennesker, der kom direkte i forbindelse med kort og mærker, og nogle få »affærer« undgik man da heller ikke, selv om regnskabssystemet stod sin prøve og afslørede uregelmæssighederne. Af de nævnte »affærer« – ialt 3 – var de to rene bagateller, medens den tredje til gengæld havde et omfang, der nok kunne virke chokerende. I det første tilfælde drejede det sig om en medhjælper, der tilvendte sig nogle ark rationeringskort på et uddelingssted for at sælge dem på den sorte børs. Han blev dog næsten øjeblikkelig afsløret og anholdt. Det næste tilfælde var en medhjælper i selve rationeringsafdelingen, der tog nogle ark for at anvende dem til illegale formål, men desværre faldt for fristelsen til at sælge nogle på »børsen«. Også han blev hurtigt anholdt. Den tredje affære, som nærmere skal omtales, var egentlig kun muliggjort af de særlige forhold under besættelsen og endte galt som de andre.

¹ Om selve rationeringsordningen se side 152, anm. 3.

Ved revisionen af de for juli og oktober 1946 anvendte brevkort, stødte man på kort med navne og adresser på personer, som ikke eksisterede. Kortene havde tilsyneladende været udsendt gennem postvæsenet, men en nærmere undersøgelse viste, at poststemplerne var falske, og så blev sagen overgivet til politiet.

I november anholdt politiet en mand i en boghandel, da han ville afhente et bestilt stempel, der skulle have været anvendt som poststempel. Samme dag anholdtes hans hustru, der havde været ansat på statistisk kontor, deraf en tid i rationeringsafdelingen.

Ved politiets videre arbejde med sagen fandtes i en af ægteparret lejet bankbox ca. 250 købekort, taloner til ca. 325 sæt rationeringskort, ca. 150 blanke brevkort og et antal af kontorets blanketter. Det fremgik af de fundne købekort, at der var hentet rationeringskort på dem for hvert af kvartalerne januar 1945–april 1946. Efter en række forhør aflagde ægteparret uforbeholden tilståelse. Hvorledes havde disse svindlerier været mulige?

Man må her gå tilbage til maj 1944, hvor der som før nævnt udsendtes købekort til befolkningen. Mange af kortene kom retur, idet et stort antal personer ikke mere forefandtes på deres bopæl. En del var under de herskende forhold gået under jorden, andre var flygtet til Sverige og atter andre havde undladt at melde flytning.

Disse returnerede købekort blev opstillet som kartotek, så de personer, der henvendte sig direkte til kontoret efter udsendelsen, kunne få deres kort udleveret.

Efterhånden som modstanden mod tyskerne tiltog og navnlig efter at politiet var fjernet, blev det nødvendigt for mange mennesker at leve under falsk navn og falske legitimationspapirer, og hertil kom at uddelingen af rationeringskort fra december 1944 som omtalt måtte foregå mod forevisning og afstempling af købekortene. Det blev derfor for mange mennesker nødvendigt at skaffe sig et købekort, og kontorets ledelse var helt klar over, at der af den omtalte returbeholdning af købekort blev udleveret til illegale personer, og man undlod selvsagt at træffe foranstaltninger herimod. Dette benyttede den førnævnte dame sig af og tilegnede sig ca. 250 købekort med forskellige navne, hvorefter manden rundt om på uddelingsstederne for hver af kvartalerne jan. 45– april 46 hævde ca. 250 sæt rationeringskort. De nødvendige taloner havde hustruen stjålet på rationeringskontoret, idet hun af de fra hospitalerne modtagne taloner – der ikke var forsynede med navn og adresse – efter optællingen, men inden tilintetgørelsen havde set sit snit til at tilegne sig de ca. 250 taloner.

Hvis ægteparret havde standset sin virksomhed i april 1946, var sagen sikkert aldrig blevet opdaget. Men det har altså været for fristende at fortsætte, for da statistisk kontor gik over til brevkortsystemet igen, aflagde damen en eftermiddag besøg på kontoret for at hilse på gamle venner. Brevkortene blev

på dette tidspunkt udskrevet, og der arbejdedes med dem overalt i kontorerne, således at det var muligt for hende at stjæle ca. 250 blanke brevkort.

Af de stjålne brevkort udfyldte ægteparret ca. 50 stk. med fingerede navne og adresser og falske poststempler og hentede rationeringskort på uddelingsstederne for juli og oktober kvartal 1946.

Rationeringskortene var alle solgt på den sorte børs og havde indbragt ca. 65.000 kr. i den forløbne tid. De fleste af pengene var til stede i bankboxen og blev konfiskeret til fordel for statskassen, og ægteparret blev dømt ved Københavns byret: Han til 3 års fængsel, hun til 1½ års fængsel.

I nedenstående oversigt er endelig angivet kommunens udgifter ved administrationen af rationeringsordningerne for hver af finansårene i perioden 1939/40–1952/53 – heri dog ikke medregnet udgifterne ved rationeringen af brændsel, petroleum m. m.

1939/40	204 700 kr.	1946/47	1 028 900 kr.
1940/41	443 000 —	1947/48	1 548 300 —
1941/42	577 000 —	1948/49	900 600 —
1942/43	636 800 —	1949/50	710 100 —
1943/44	893 200 —	1950/51	488 800 —
1944/45	1 195 700 —	1951/52	234 700 —
1945/46	994 700 —	1952/53	219 900 —

Ialt kostede de her omhandlede rationeringsforanstaltninger altså Københavns kommune ca. 10 mill. kr. i årene 1939–52 uden at staten under nogen form refunderede kommunen blot en del af udgifterne, og det til trods for, at kommunen på dette område vist må siges alene at have optrådt som administrator af en ren og skær statsopgave.

At sørge for at $\frac{3}{4}$ mill. mennesker hver især får de rationerings- og rabatkort der tilkommer dem, at behandle i titusindvis af andragender om livsnødvendige varer og at ekspedere over 100.000 mennesker om året fra et centralkontor er en betydelig opgave, men stort set har man vist lov at sige at Københavns kommune løste denne opgave forsvarligt. Og medvirkende hertil var det fortrinlige samarbejde mellem de kommunale rationeringsmyndigheder og de statsorganer, som havde med rationeringen at gøre, i første række handelsministeriet, direktoratet for vareforsyning og Københavns politi. Men slap man end heldigt fra den mangeårige opgave, var det bedste øjeblik for administrationen dog den dag, da byens borgere igen befriedes for al besværet med de mange kort og rationeringsmærker.

II. Brændselsrationeringen m. v.¹

1. Rationeringen af brændsel.

Medens den del af levnedsmiddelrationeringen der administreredes af Københavns kommune sorterede direkte under magistraten, kom brændselsrationeringen – der indførtes d. 31. maj 1940 – til at sortere under et brændselsudvalg, der bestod af borgmesteren og rådmanden for magistratens 5. afdeling samt lederen af arbejdernes brændselsforsyning, direktør A. Fløtkjær. Selve den daglige administration blev overdraget til belysningsvæsenet, der indrettede rationeringskontor i demonstrationslokalet for gas og elektricitet i Sjøleboderne. Man opfordrede derefter forbrugerne til at afhente, udfylde og indgive begæringer om brændsel, idet der sondredes mellem kakkelovnsfyrede lejligheder, centralvarmefyrede ejendomme og erhvervsvirksomheder. På grundlag af de indkomne begæringer, der bl. a. indeholdt oplysninger om værelsesantal, antallet af logerende m. v., oprettedes de fornødne kartoteker, der med nødvendige rettelser for flytninger, dødsfald o. s. v. dannede grundlaget for uddelingen af brændelskort og indkøbstilladelser under hele rationeringsperioden helt frem til 1950.

Til beboerne i kakkelovnsfyrede lejligheder udsendtes for hver fyringssæson brevkort med angivelse af de tildelte mærker, hvorefter disse kunne afhentes på belysningsvæsenets rationeringskontor. For centralvarmefyrede ejendomme og erhvervsvirksomheder udfærdigedes indkøbstilladelser efter retningslinier givet af handelsministeriet, hvorefter tilladelserne blev sendt direkte til ejendommens ejer eller administrator eller til virksomhedernes indehavere. Denne fremgangsmåde med udsendelse af brevkort og indkøbstilladelser anvendtes under hele brændselsrationeringen, hvilket betød en årlig uddeling af ca. 225.000 brændelskort og udsendelse af mellem 50.000 og 200.000 indkøbstilladelser alt efter, om det for disse drejede sig om færre eller flere perioder i brændelsårets forløb.

Samtidig med rationeringen af kul og koks indførtes rationering af brænde, således at et vist kvantum heraf årligt stilledes til rådighed for brændselsudvalget, der indtil brænderationeringens ophør i oktober 1949 hvert år fordelte brændet til de forskellige brændeopskærende virksomheder og traf aftale med skovene om brændets udlevering og hjemtagning.

Fra 18. maj til 16. december 1945 indførtes rationering af tørv, briketter, formbrændsel og brunkul, og til at handle med dette indenlandske brændsel krævedes nu autorisation, som i København skulle gives af brændselsudvalget, der her fik et betydeligt arbejde med at autorisere de handlende, som indsendte ansøgning om at komme i betragtning som forhandlere.

I det store og hele gav brændselsrationeringen ikke anledning til administrative vanskeligheder, da først systemet var indarbejdet. Med mellemrum

¹ Om rationeringernes varighed og rationernes størrelse, se side 149 ff.

udsattes rationeringskontoret dog for tilstrømninger, som det ikke særligt vel-egnede ekspeditionslokale havde vanskeligt ved at klare, f. eks. når handelsministeriet frigav koksmærker som forbrugerne i stort antal ønskede at veksle til bytemærker på brændselsudvalgets kontor. Og undertiden kunne arbejdspresset blive noget overvældende, f. eks. ved udskrivningen af indkøbstilladelser og ved behandling af de mange ansøgninger om ekstra brændsel til virksomheder eller frit beliggende huse. Her skal også erindres om, da handelsmin. den 6. februar 1947 udsendte sit cirkulære om tildeling af nødbændsel, hvorefter forbrugere, der afgav erklæring om, at de kun havde brændsel til få dages forløb, kunne få tildelt en indkøbstilladelse til 100 kg kul eller petroleumsmærker til 25 l petroleum pr. lejlighed. Denne nørdordning, der varede i 10 uger, indbragte 185.000 ansøgninger, der omgående skulle ekspederes og resulterede i over 100.000 indkøbstilladelser til kul (svarende til 245.000 lejligheder) og 50.000 tildelinger af petroleum.

Som statistisk kontor havde sine problemer med bortkomne og stjålne rationeringsmærker, havde brændselsudvalget sine, og som statistisk kontor havde sine hold-ups, havde brændselsudvalget sine. I efteråret 1944 og vinteren 1945 havde brændselsrationeringskontoret således fire gange besøg af revolvermænd, der tilegnede sig brændselsmærker – uden at det dog drejede sig om større partier i de enkelte tilfælde.

I 1950 ophørte brændselsrationeringen, men genindførtes fra juli 1951. Den del af administrationen som vedrørte Københavns kommune blev denne gang henlagt til magistratens 1. afdeling, der overdrog arbejdet til statistisk kontor.

Noget brændselsudvalg nedsattes altså ikke denne gang. Statistisk kontor måtte påny indkalde begæringer om brændsel, da brændselsudvalgets kartoteker i den mellemliggende tid ikke var à jourførte, men iøvrigt foregik administrationen af rationeringen helt efter de samme retningslinier som brændselsudvalget havde anlagt med udsendelse af brevkort og indkøbstilladelser.

Til slut skal gives en oversigt over udgifterne ved brændselsrationeringen i årene 1940–1953:

1940/41	252 400 kr.	1947/48	512 200 kr.
1941/42	342 900 —	1948/49	468 600 —
1942/43	344 000 —	1949/50	387 000 —
1943/44	328 400 —	1950/51	42 700 —
1944/45	321 500 —	1951/52	297 200 —
1945/46	438 300 —	1952/53	233 200 —
1946/47	629 400 —		

Som det vil ses ved en sammenligning med udgifterne ved levnedsmiddelrationeringen m. v. (se s. 144), var udgifterne ved brændselsrationeringen indtil 1951 væsentlig mindre end udgifterne til levnedsmiddelrationeringen m. v., svarende til at brændselsrationeringen krævede et betydelig mindre apparat

og arbejde end levnedsmiddelrationeringen på de tidspunkter, da mange varer var rationerede og mange rabatkort uddeltes.

2. Rationeringen af elektricitet og gas.

Allerede den 7. september 1939 udstedte handelsministeriet forbud mod lysskilte og udvendig reklamebelysning, og d. 5. oktober fulgte bestemmelsen om begrænsning af belysning i udstillingsvinduer. Samtidig besluttede Københavns kommunalbestyrelse at indføre rationering af elektricitet til privatlejligheder fra den første aflæsning af målerne efter den 10. september. Rationen fastsattes til et bestemt forbrug pr. lejlighed plus et tillæg for hver fastboende person (se tabellen s. 156). Forbrug ud over det rationerede kvantum skulle betales med 60 øre pr. kWh – fra april 1940 med 75 øre pr. kWh – medens der af forbrug som væsentlig oversteg, hvad der var brugt i tidligere kvartaler kunne opkræves en pris af 3 kr. pr. kWh. Ved fastsættelsen af persontallet benyttede belysningsvæsenet indtil 1942 statistisk kontors rationeringskartotek i forbindelse med oplysninger direkte fra folkeregistret, medens man fra 1942 gik over til at fastsætte personantallet i forbindelse med hver måleraflysning.

Elektricitet til erhvervsbrug blev ikke rationeret i 1939, men abonnements-tarifferne, som var anlagt på at stimulere forbruget tilbageførtes til almindelig tarif fra første aflæsning af målerne. Først i 1943 begrænsedes forbruget af elektricitet til større erhvervsvirksomheder efter retningslinier givet af handelsministeriet.

Fra 1. februar 1945 indførtes elektricitetsrationering i hele landet i h. t. handelsmin. bekendtgørelse af 27. januar. Rationerne blev nu nedsat, og prisen for overforbruget forhøjedes til 2 kr. pr. kWh, hvortil kom, at elektricitetstilførslen kunne afbrydes i tilfælde af grovere overtrædelser af de fastsatte bestemmelser. Den strenge rationering varede dog kun et år, idet rationeringen blev endelig ophævet den 7. februar 1946.

Samtidig med at kommunalbestyrelsen besluttede at rationere elektriciteten, blev også gassen rationeret, men dog frigivet igen efter udløbet af oktbr. kvartal 1939. Fra juli 1942 indførtes imidlertid igen gasrationering – denne gang for hele landet – hvorefter rationerne fastsattes af handelsministeriet med en grundration pr. husstand plus tillæg for hver fastboende person samt tillæg for børn under 2 år.

Personantallet fastsattes ved en måleraflysning. Gasforbrug til erhverv begrænsedes ligeledes, og kvartalsforbruget fastsattes af direktoratet for vareforsyning. Også for gas blev der fastsat pris på overforbrug, der steg helt op til 3 kr. pr. m³ i tiden 1. april–15. november 1945. I tilfælde af grove overskridelser af det fastsatte normalforbrug kunne forsyningen afbrydes, og selv om bestemmelserne om lukning blev praktiseret så lempeligt som muligt, blev der dog eksempelvis i 1945/46 foretaget afbrydelser af gas og/eller

elektricitet til private husstande i 2600 tilfælde med varighed fra 2 uger op til flere måneder.

Fra 1. oktober 1945 ophørte rationering af gas til erhverv for virksomheder med forbrug af indtil 3000 m³ gas pr. måned, og fra 7. februar 1946 var kun virksomheder med forbrug over 5000 m³ gas pr. måned underkastet rationering. Den 1. september 1948 ophævedes gasrationeringen endeligt.

3. Rationeringen af petroleum og varme.

Fra den 9. april 1940 indførtes petroleumsrationering, således at petroleum fremtidig kun måtte sælges eller udleveres mod skriftlig tilladelse fra brændselsudvalget. Københavns kommunes brændselsudvalg overdrog administrationen til belysningsvæsenet, der indtil rationeringens bortfald den 1. juni 1950 efter de af handelsministeriet givne retningslinier foretog fordelingen efter ansøgning – i begyndelsen ved skriftlig tilladelse, senere ved rationeringsmærker – til private husholdninger og til erhvervsbrug. Rationeringsperioden var i begyndelsen to senere tre måneder, men i visse perioder blev der kun tildelt petroleum til kogning, og undertiden var der p. gr. a. de svigtende tilførsler simpelt hen intet at fordele, jfr. tabellen s. 157.

Ved magistratens bekendtgørelse af 16. januar 1941 fastsattes retningslinier for levering af varme fra fjernvarmeværkerne i København. Herefter måtte levering af varme kun finde sted i fyringssæsonen, d. v. s. fra ca. 1. oktober til ca. 1. maj, varmt vand leveredes slet ikke, og der fastsattes følgende procentsatser for den varme der i forhold til forbruget i 1939/40 maksimalt måtte aftages i fyringsperioden:

For beboelsesejendomme, museer, skoler o. lign.	60 pct.
For kontorer, forretninger, hoteller, teatre o. lign.	75 pct.
For erhvervsvirksomheder o. lign.	90 pct.

Disse procentsatser var gældende til rationeringen blev ophævet ved magistratens beslutning i januar 1949, hvorefter der kun bestod restriktioner vedrørende varmtvandsforbruget, idet det fra januar 1949 til juni 1950 kun var tilladt at bruge varmt vand fire dage om måneden.

RATIONERINGERNES VARIGHED

	fra	til
Chokolade	1. april 1948	9. feb. 1950
Franskbrød og hvedemel ..	2. sept. 1940	30. sept. 1948
Havre- eller byggryn ²	{ 2. dec. 1940	23. aug. 1946
	{ 1. dec. 1947	30. sept. 1948
Kaffe ¹	{ 16. dec. 1939	31. dec. 1941
	{ 18. dec. 1945	30. sept. 1952
Kaffeerstatning	17. feb. 1945	23. sept. 1945
Kakao ¹	{ 16. april 1940	31. dec. 1941
	{ 18. dec. 1945	1. sept. 1949
Kartoffelmel og -saggryn	30. dec. 1947	4. aug. 1948
Kød og flæsk	10. maj 1943	20. nov. 1949
Margarine ¹	{ 15. april 1940	30. sept. 1941
	{ 26. aug. 1946	5. nov. 1950
Rugbrød og -mel	16. sept. 1940	30. nov. 1948
Salt	11. feb. 1945	24. aug. 1945
Smør	8. nov. 1940	5. nov. 1950
Soda ²	{ 8. april 1945	11. dec. 1945
	{ 24. jan. 1947	22. nov. 1948
Sukker	8. okt. 1939	23. okt. 1952
Svinefedt	11. okt. 1948	3. aug. 1949
Sæbe	3. jan. 1941	1. sept. 1949
Te ¹	{ 16. dec. 1939	31. dec. 1941
	{ 18. dec. 1945	1. sept. 1949
Arbejdstøj	3. nov. 1943	1. sept. 1949
Brændsel ²	{ 1. juni 1940	31. maj 1950
	{ 20. aug. 1951	27. jan. 1953
Elektricitet	ca. 1. okt. 1939	7. feb. 1946
Gas ²	{ ca. 1. okt. 1939	31. dec. 1939
	{ ca. 1. juli 1942	31. aug. 1948
Lagenvarer	12. juli 1946	23. marts 1948
Petroleum	9. april 1940	31. maj 1950
Spædbørnsudstyr	5. juni 1943	14. marts 1949
Strømper	1. jan. 1944	9. juni 1949
Tekstilvarer	20. feb. 1946	1. juli 1949
Tobaksvarer	29. sept. 1945	30. nov. 1948

¹ I tidsrummet mellem de to perioder var beholdningerne af den pågældende vare opbrugt.

² I tidsrummet mellem de to perioder var den pågældende vare fri.

Levnedsmidler	Sukker ¹	Kaffe, te eller cacao ³			Smør eller marg.		Brød ¹⁰ og gryn			
		Kaffe	eller te	eller cacao	Smør ^{11 12}	heraf marg. ⁷	Franskbrød ^{17 18}	Rugsigtebrød ^{17 18}	Rugbrød groft ^{17 18 19}	Havre- el. byggr. ^{19 20}
	g pr. md.	g pr. md.	g pr. md.	g pr. md.	g pr. md. ⁸	g pr. md. ⁸	g pr. md.	g pr. md.	g pr. md.	g pr. md.
1939:										
8. okt. — 15. dec.	2 833	—	—	—	—	—	—	—	—	—
16. dec. — 31. dec.	2 833	600	300	—	—	—	—	—	—	—
1940:										
1. jan. — 14. jan.	2 500	600	300	—	—	—	—	—	—	—
15. jan. — 31. marts.	2 500	500	200	—	—	—	—	—	—	—
1. april — 14. april	2 000	500	200	—	—	—	—	—	—	—
15. april — 30. april	2 000	400 ³	200 ³	400 ³	—	500 ⁹	—	—	—	—
1. maj — 30. juni	2 000	400 ³	200 ³	400 ³	—	500	—	—	—	—
1. juli — 31. aug.	2 667	250 ³	50 ³	250 ³	—	500	—	—	—	—
1. sept. — 15. sept.	2 667	250 ³	50 ³	250 ³	—	1 000	2 400	—	—	—
16. sept. — 30. sept.	2 667	250 ³	50 ³	250 ³	—	1 000	2 400	—	8 000	—
1. okt. — 7. nov.	1 500	125	50	125	—	500	2 100 ¹⁸	—	6 000 ¹⁸	—
8. nov. — 30. nov.	1 500	125	50	125	1 500	1 000 ¹⁰	2 100	—	6 000	—
1. dec. — 31. dec.	1 500	250	100	250	1 500	1 500 ¹⁰	2 100	—	6 000	1 000
1941:										
1. jan. — 28. feb.	2 000	125	50	125	1 500	500	2 100	—	7 667 ¹⁹	1 000 ¹⁹
1. marts — 31. marts.	2 000	125	50	125	1 500	1 000	2 100	—	7 667	1 000
1. april — 31. maj	2 000	125	50	125	1 500	500	2 100	—	7 667	1 000
1. juni — 30. juni	2 000	125	50	125	1 500	1 000	2 100	—	7 667	1 000
1. juli — 30. sept.	3 000	125	50	125	1 500	500	2 100	—	7 667	1 000 ²⁰
1. okt. — 31. dec.	2 000 ²	83 ²	33 ²	83 ²	1 500 ¹¹	«	2 100	—	7 667	1 000
1942:										
1. jan. — 31. marts.	2 000	«	«	«	1 350 ¹²	«	2 100	—	7 667	1 000
1. april — 1. maj	2 000	«	«	«	1 350	«	2 100	—	7 667	1 000
2. maj — 31. maj	2 000	«	«	«	1 350	«	1 853 ¹⁸	—	8 667 ¹⁸	1 000
1. juni — 30. juni	2 000	«	«	«	1 350	«	1 853	—	7 667	1 000
1. juli — 8. juli.	2 667	«	«	«	1 290	«	1 853	—	7 667	1 000
9. juli — 31. aug.	2 667	«	«	«	1 290	«	1 833	—	7 667	1 000
1. sept. — 30. sept.	2 667	«	«	«	1 290	«	«	2 500	7 667	1 000
1. okt. — 31. dec.	2 000	«	«	«	1 290	«	267 ²³	2 167 ²³	7 667 ²³	1 333
1943:										
1. jan. — 31. marts.	1 500	«	«	«	1 290	«	267 ^{21 23}	2 167 ²³	7 667 ²³	1 333
1. april — 30. sept.	1 833	«	«	«	1 290	«	267 ^{22 23}	2 167 ²³	7 667 ²³	1 333 ²⁴
1. okt. — 31. dec.	1 833	«	«	«	1 290	«	1 700	1 000	7 667	1 333
1944:										
1. jan. — 31. marts.	1 500	«	«	«	1 290	«	2 000	500	7 667	1 333
1. april — 30. sept.	1 833	«	«	«	1 290	«	2 000	500	7 667	1 333
1. okt. — 31. dec.	1 500	«	«	«	1 290	«	2 500	«	7 667	1 333
1945:										
1. jan. — 30. juni	1 500	— ⁴	«	«	1 290	«	2 500	«	7 667	1 333
1. juli — 30. sept.	1 500	— ⁴	«	«	1 075	«	2 500	«	7 667	1 333
1. okt. — 31. dec.	1 667	— ⁵	— ⁵	— ⁵	1 158 ¹³	«	2 500	«	7 667	1 333

¹ Heraf ekstraktioner (syltesukker o.l.): Okt. 1939: 1000 g, juli kv. 1940: 3500 g, juli kv. 1941: 3000 g, juli kv. 1942 og april kv. 1943: 2000 g, dec. 1943: 1000 g, juni 1944: 2000 g, dec. 1945: 500 g, april kv. 1946: 1500 g, juli kv. 1947 og maj og sept. 1948: 1000 g, dec. 1948: 500 g, juni-september 1949: 2000 g, dec. 1949: 500 g, juni-sept. 1950: 4000 g, dec. 1950: 500 g, juni-sept. 1951: 4000 g, dec. 1951: 500 g og juni-sept. 1952: 4000 g. ² 1 dec. 1941 tildeltes yderligere en ekstraktion på 1000 g sukker eller 125 g kaffe eller 50 g the eller 125 g cacao. ³ Fra 15. april 1940 kun til personer over 6 år, jfr. note 5 og 6. Personer over 60 år fik en tillægsration på 100 g kaffe eller 50 g te mdl. fra 15. april til 30. juni 1940 og 50 g kaffe mdl. fra 1. juli til 30. sept. 1940. ⁴ Fra 17. febr. til 24. sept. 1945 var kaffeextraktion og -tilsætning rationeret. Rationerne var — også til børn under 6 år — indtil 31. marts 1945 375 g pro persona, derefter til personer over 6 år 250 g pro persona pr. måned. Fra 11. aug. til 30. sept. 1945 tildeltes en ekstraktion på 125 g. ⁵ 18. dec. 1945 tildeltes en juleration på 500 g cacao til børn under 6 år og 250 g kaffe eller 200 g te eller 500 g cacao til personer over 6 år. ⁶ Til børn under 6 år tildeltes 17. aug. 1946 en ration på 250 g cacao og 14. dec. 1946, 15. jan. og den 1. i månederne april-sept., nov. og dec. 1947, jan., febr., april, maj, juli, aug., okt., dec. 1948 og jan.-sept. 1949 hver gang 125 g cacao. For personer over 6 år kunne et af mærkerne for okt. 1946 anvendes til køb af enten 125 g kaffe eller 50 g te eller 125 g cacao. Fra 20. maj 1949 var mærkerne igen gyldige til cacao.

1939–1952.

Levnedsmidler	Sukker ¹	Kaffe, te eller cacao ³			Smør og marg.		Brød ¹⁸ og gryn			
		Kaffe	eller te	eller cacao	Smør ^{11, 12}	Marg. ⁷	Franskbrød ^{17, 18}	Rugsigtebrød ^{17, 18}	Rugbrød groft ^{17, 18, 19}	Havre-el. byggr. ^{19, 20}
	g pr. md.	g pr. md.	g pr. md.	g pr. md.	g pr. md. ⁸	g pr. md. ⁸	g pr. md.	g pr. md.	g pr. md.	g pr. md.
1946:										
1. jan. — 31. marts.....	1 500	208	83	«	1 075	«	2 500	«	7 667	1 333
1. april — 30. sept.....	1 750	250	100	«	1 075 ¹⁴	— ¹⁴	2 500	«	7 667	1 333 ²⁵
1. okt. — 31. dec.	1 500	250	100	«	1 075	— ¹⁴	2 500	«	7 667	—
1947:										
1. jan. — 30. juni	1 500	250	100	250 ⁶	1 075	— ¹⁴	2 500 ^{18, 20}	«	7 667 ^{18, 20}	—
1. juli — 30. sept.....	1 833	188	75	188 ⁶	575	500	1 300	«	7 667	—
1. okt. — 30. nov.....	1 500	188	75	188 ⁶	575	500	1 300	«	7 667	—
1. dec. — 31. dec.	1 500	188	75	— ⁶	575	500	2 200 ²⁶	«	7 667	2 000 ²⁵
1948:										
1. jan. — 31. marts.....	1 500	188	75	— ⁶	250	825	1 600 ²⁶	«	7 667	1 500
1. april — 31. maj	1 500	188	75	— ⁶	250	825	1 600 ²⁶	«	7 667	1 667
1. juni — 30. juni	1 750	188	75	— ⁶	250	825	1 600 ²⁶	«	8 667 ²⁷	1 667
1. juli — 30. sept.....	1 750	188	150	— ⁶	250	825	1 600 ²⁶	«	7 667	1 667
1. okt. — 31. okt.	1 750	188	150	— ⁶	250	825	—	«	7 750	—
1. nov. — 30. nov.....	1 750	250	200	— ⁶	250 ¹⁵	825 ¹⁵	—	«	7 750	—
1. dec. — 31. dec.	2 250	250	200	— ⁶	250 ¹⁵	825 ¹⁵	—	—	—	—
1949:										
1. jan. — 31. jan.	1 750	250	200	— ⁶	250	825 ¹⁵	—	—	—	—
1. febr. — 28. febr.....	1 625	250	200	— ⁶	250	825 ¹⁵	—	—	—	—
1. marts — 31. maj	1 625	250	200	250 ⁶	250	825 ¹⁵	—	—	—	—
1. juni — 1. sept.	2 125	250	200	250 ⁶	250	825 ¹⁵	—	—	—	—
2. sept. — 30. sept.	2 125	250	—	—	333	825 ¹⁵	—	—	—	—
1. okt. — 30. nov.....	1 625	250	—	—	333	825 ¹⁵	—	—	—	—
1. dec. — 31. dec.	2 125	250	—	—	333	825 ¹⁵	—	—	—	—
1950:										
1. jan. — 31. maj	1 625	250	—	—	333	825 ¹⁵	—	—	—	—
1. juni — 30. sept.....	2 625	250	—	—	333	825 ¹⁵	—	—	—	—
1. okt. — 5. nov.....	1 750	250	—	—	333	825 ¹⁵	—	—	—	—
6. nov. — 30. nov.....	1 750	250	—	—	—	—	—	—	—	—
1. dec. — 31. dec.	2 250	250	—	—	—	—	—	—	—	—
1951:										
1. jan. — 31. maj	1 625	250	—	—	—	—	—	—	—	—
1. juni — 30. sept.....	2 625	250	—	—	—	—	—	—	—	—
1. okt. — 30. nov.....	1 625	250	—	—	—	—	—	—	—	—
1. dec. — 31. dec.	2 125	250	—	—	—	—	—	—	—	—
1952:										
1. jan. — 31. maj	1 625	250	—	—	—	—	—	—	—	—
1. juni — 30. sept.	2 625	250	—	—	—	—	—	—	—	—
1. okt. — 23. okt.	1 625	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Cacaorationeringen ophævedes den 1. sept. 1949. ⁷ Til mindrebedemlede personer over 15 år, se dog endvidere note 9 og 10. Fra 8. nov. 1940 skulle ved køb af margarine foruden margarinemærker tillige afleveres smørmærker til et tilsvarende kvantum. ⁸ Å 30 dage. ⁹ Til alle personer. ¹⁰ Herunder 500 g til alle personer. ¹¹ Smørrebrød inddroges fra 1. okt. 1941 under rationeringen. ¹² Smørkrævende retter på restaurationer inddroges fra 1. febr. 1942 under rationeringen. ¹³ Heraf i dec. 1945 en ekstraration på 250 g. ¹⁴ Fra 26. aug. 1946 kunne smørmærkerne efter ønske anvendes til køb af samme kvantum margarine. ¹⁵ I okt. kvartal 1948, jan., april og juli kvartal 1949 en ekstraration på 250 g ukrydret svinefedt eller samme kvantum smør eller margarine. Personer med tillægsbrødkort (se note 19) fik yderligere 1 eller 2 ekstrarationer af samme størrelse. 1. april 1949 tildeltes yderligere en ekstraration på 500 g ukrydret svinefedt til alle. Fedtationeringen ophævedes 4. aug. 1949. 1. okt. 1949, 1. april og 1. juli 1950 fik personer med tillægskort en ekstraration smør eller margarine på 250 g. ¹⁶ Sigtebrød kunne i sept. 1940 købes på franskbrødsmærker (300 g franskbrød = 1000 g sigtebrød), fra 1. okt. 1940 kunne rugbrøds- og franskbrødsmærker ombyttes med sigtebrødsmærker (1. okt. 1940–31. jan. 1942: 2000 g rugbrød + 600 g franskbrød = 2000 g sigtebrød, 1. feb.–31. aug. 1942: 3000 g rugbrød + 600 g franskbrød = 2000 g sigtebrød). Mod forevisning af lægeattest kunne rugbrødsmærker ombyttes med sigtebrødsmærker (1000 g rugbrød = 1000 g sigtebrød), fra 1. okt. 1944 skete ombytningen til franskbrødsmærker (1000 g rugbrød = 900 g franskbrød). Fra 1. sept. 1942 til 1. okt. 1944 bortfaldt muligheden for at købe sigtebrød, jfr. note 23. For hvert mærke å 1000 g rugbrød kunne fås 600 g (fra 1. feb. 1942 500 g) rugsigtebrød, fra 1. okt. 1944 500 g sigtebrød. Fra 1. okt. 1944 kunne 5 franskbrødsmærker å 300 g ombyttes til 3 rugbrøds-

mærker à 1000 g. ¹⁷ Mærkerne anvendtes også ved indkøb af mel. Bygfranskbrød à 500 g kunne fra 1. sept. 1942 til 30. sept. 1943 fås for 1 rugsigtebrødsmærke à 500 g eller 1 rugbrødsmærke à 1000 g. ¹⁸ Småbrød (rundstykker, kryddere m. v.) inddrogtes fra 1. okt. 1940 under rationeringen. Fra 1. okt. 1940 til 31. dec. 1945 og fra 1. april 1947 til 1. sept. 1948 var smørrebrød inddraget under rationeringen, jfr. note 11. Fra 15. maj 1942 til 31. dec. 1945 og fra 1. april 1947 til 1. sept. 1948 var wienerbrød, kiks o. l., men ikke kager, inddraget under rationeringen (fra 1. juli 1947 solgtes også wienerbrød fremstillet af rugmel). ¹⁹ Fra 1. jan. 1941 tildeltes børn under 6 år kun 3000 g rugbrød mdl. Personer med hårdt legemligt arbejde tildeltes i okt. kvartal 1940 en ekstraration på 3000 g mdl. Fra 1. jan. 1941–30. sept. 1942 kunne personer med hårdt legemligt arbejde få tildelt 1 eller 2 tillægsbrødkort, og fra 1. juli 1943 kunne desuden til drenge og unge mænd i alderen 12–24 år – for såvidt de ikke allerede fik ekstra tildeling – udleveres 1 tillægsbrødkort. Et tillægsbrødkort gjaldt indtil 30. sept. 1947 3000 g rugbrød pr. måned, derefter 4000 g rugbrød pr. måned (i sept. 1948 dog kun 3000 g), samt indtil 30. sept. 1942 500 g, fra 1. okt. 1942 til 31. marts 1943 833 g havre- eller byggryn pr. måned (heraf i jan. kv. 1943 333 g udelukkende byggryn), fra 1. april 1943 til 30. sept. 1946 833 g byggryn (fra 1. okt. 1943 til 31. dec. 1944 evt. bygsigtemel) pr. måned og fra 1. april 1948 til 30. sept. 1948 667 g havre- eller byggryn pr. måned. Se endvidere note 15. ²⁰ Bygsigtemel inddrogtes fra 18. sept. 1941 under rationeringen og kunne fra 18. sept. 1941 til 31. aug. 1942 og fra 1. okt. 1943 til 31. dec. 1944 købes på grynmærker, fra 1. sept. 1942 til 30. sept. 1943 på rugsigte- eller rugbrødsmærker. ²¹ Hvedemel eller -gryn (franskbrød var ikke i handelen, jfr. note 17). ²² Hvedemel (franskbrød var ikke i handelen, jfr. note 17). ²³ For børn under 2 år blev der fra 1. okt. 1942 til 30. sept. 1943 givet adgang, een gang i kvartalet, til ombytning af 4 rugsigtemærker à 500 g eller 4 rugbrødsmærker à 1000 g til 1500 g hvedemel. ²⁴ Heraf fra 1. april 1943 333 g udelukkende byggryn (fra 1. okt. 1943–31. dec. 1944 evt. bygsigtemel). ²⁵ Rationeringen af gryn ophævedes 23. aug. 1946, men indførtes atter i perioden 1. dec. 1947–30. sept. 1948. ²⁶ Heraf ekstrarationer i dec. 1947, marts, juni og juli 1948, hver gang på 900 g. ²⁷ Heraf ekstraration 1000 g (også til børn under 6 år).

Anm. 1. Tegnet – betyder, når det ikke ledsages af henvisning til fodnote, at varen var urationeret, tegnet », at varen var udgået.

Anm. 2. Fra 11. feb. 1945 til 25. aug. 1945 var salt rationeret. Rationen var indtil 31. marts 1945 250 g ialt. Derefter 125 g pr. måned. Desuden en ekstra ration på 500 g ialt for tiden 15. juli–30. sept. 1945.

Anm. 3. De siden maj 1941 gældende regler om handel med kød, flæsk og pålæg skærpedes ved forsyningsministerens bek. og cirk. af 13. juni 1947. Det påhvilede de handlende at fordele de disponible varer på ligelig og retfærdig måde, således at der i modsætning til tidligere ikke skulle tages hensyn til husstandens sædvanlige forbrug. Myndighederne offentliggjorde siden aug. 1947 med mellemrum, hvor store mængder kød, flæsk og pålæg der i den følgende tid kunne påregnes at være til rådighed for hver forbruger. Tildelingen af kød og flæsk var temmelig varierende, men således at den samlede kød- og flæskeration lå på 450–550 g (inkl. knogler) om ugen (i enkelte uger dog kun ca. 400 g). Tildelingen af pålæg var 90–110 g om ugen. Kød, flæsk og pålæg var rationeret indtil 20. nov. 1949.

Anm. 4. Fra 30. dec. 1947 til 5. aug. 1948 var kartoffelmel og -sagorgrøn rationeret. Rationen var 85 g pr. måned indtil 31. marts 1948 og derefter 167 g pr. måned. Desuden i juni og juli 1948 en ekstra tildeling hver gang på 250 g. Fra 1. marts 1948 gjaldt rationeringen tillige jævningspulver indeholdende kartoffelmel.

Anm. 5. Den 1. april 1948 blev chokolade rationeret. Mærker lydende på 100 g mørk spisechokolade (eller 125 g flødechokolade eller koge-chokolade eller et kvantum andre chokoladevarer indeholdende ca. 75 g overtrækschokolade) blev sat i kraft på følgende tidspunkter: 1. april, 1. juli, 1. oktober 1948 (2 mærker), 1. januar, 15. marts, 1. maj, 1. juni og 15. juli 1949. Chokoladerationeringen blev ophævet d. 10. febr. 1950.

Anm. 6. I dec. 1948 tildeltes en juleration på 200 g ris og 225 g svædskrør persona. 1 dec. 1949 tildeltes en juleration på 250 g ris. 1 december 1950 tildeltes en juleration på 325 g ris. 1 december 1951 tildeltes en juleration på 350 g ris. Fra 5. maj 1952 blev indførslen af ris frigivet.

Anm. 7. Sukkerrationeringen blev ophævet fra den 24. oktober 1952, kafferationeringen fra den 1. okt. 1952.

Sæbe og soda.

g pr. måned ¹	Hånd sæbe 40 pct. fedtsyreindhold ²	Rengøringsmidler (med over 5 pct. fedtsyreindhold) ³			
		Blød sæbe	eller vaskepulver	eller sæbespånér	eller marseillesæbe
³ / ₁ 1941— ³ / ₉ 1947	100 (1 stk.)	400	400	150	200
¹ / ₁₀ 1947— ⁴ / ₉ 1949	Sæbe indeholdende ialt 160 g fedtsyre ⁴				

¹ Til børn under 3 år udleveredes 3 tillægssæbekort, til personer i tilsmudsende eller renlighedskrævende erhverv 1 eller 2 (til læger og dyrlæger dog indtil 4) tillægssæbekort pr. kvartal. Et tillægssæbekort indeholdt 4 mærker, hvert til køb af 1 stk. 40 pct. hånd sæbe eller 200 g blød sæbe eller en tilsvarende mængde andre rengøringsmidler (se ovenfor). Fra 1. okt. 1947 indeholdt et tillægssæbekort mærker svarende til 240 g fedtsyre; i juni måned og i juli kvartal 1948 tillige en ekstra tildeling på 80 g fedtsyre og 250 g soda. ² Indtil 30. juni 1941 dog 62 pct. fedtsyreindhold. I stedet for hånd sæbe kunne købes 50 g barbersæbe eller 1 tube barbercreme på 85 g eller derover eller 2 tuber barbercreme under 85 g eller indtil 30. september 1942 400 g, derefter 300 g flydende sæbe med 15 pct. fedtsyreindhold. Så længe hånd sæbe med over 62 pct. fedtsyreindhold fandtes i handelen, skulle der til eet stykke afleveres 1½ mærke. Fra 1. aug. 1945 fremstilledes atter 80 pct. hånd sæbe, hvortil der indtil 30. sept. 1947 krævedes 2 mærker pr. stk. Fra 1. juni 1949 var barbersæbe udenfor rationeringen. ³ Fra 1. febr. 1948 udvidedes rationeringen til sulfonerede finvaskemidler. ⁴ I realiteten den samme tildeling som hidtil. For perioden 1. okt. 1948–31. jan. 1949 tildeltes desuden 500 g krystalsæbe med 40 pct. fedtsyreindhold og i perioden 1. juni–30. sept. 1949 1000 g krystalsæbe og hånd sæbe eller vaskemidler svarende til 80 g fedtsyre. Rationeringen af sæbe ophævedes den 1. sept. 1949.

Anm. Fra 8. april 1945 til 11. dec. 1945 og fra 1. febr. 1947 til 22. nov. 1948 var soda (herunder forvaske-, opvaske-, blødgørings- og rensningsmidler, men ikke skurepulver og ludpulver) rationeret. Rationerne var pr. person pr. måned: 3. april–30. juni 1945: 500 g, 1. juli–30. sept. 1945: 167 g og fra 1. okt. 1945: 333 g. Den 29. sept. 1945 tildeltes 500 g pr. tillægssæbekort. I den anden rationeringsperiode var rationerne pr. person pr. måned: 1. febr. 1947–30. sept. 1948: 250 g og fra 1. okt. 1948: 375 g. I juni 1948 tildeltes ekstra 250 g og i sept. 1948 500 g pr. person. Se endvidere note 1, slutningen.

Tekstilvarer.

Tekstiltrationeringen trådte i kraft 20. februar 1946. Herefter kunne varer mærket K., KK. og KL., såvel metervarer som beklædningsgenstande af eller med uld eller bomuld, kun købes mod aflevering af mærker, K- og KL-varer til voksne forbrugere kun mod samtidig forevisning af tekstilkort, som udleveredes til selvstændigt skattepligtige personer over 15 år, hvis indtægt lå under sygekassegrænsen, samt til disse personers hjemmевærende, ikke selvstændigt skattepligtige børn mellem 15 og 18 år. Fra 1. juli 1946 udleveredes tekstilkort til alle mellem 15 og 18 år. Fra 23. august 1946 kunne rationerede tekstilvarer købes af alle uden forevisning af tekstilkort.

Ved rationeringens begyndelse sattes 23 mærker i kraft pro persona. 26. august og 16. december 1946 sattes hver gang 8 mærker, 17. februar 1947 6 mærker, 9. juni 1947 og 23. marts 1948 hver gang 24 mærker og 29. november 1948 16 mærker i kraft pro persona. I tiden 25. marts 1947–5. april 1949 fik personer mellem 14 og 18 år et tillægskort på ialt 12 mærker. Fra 1. september 1948 kunne de tidligere til herresokker og ufashionerede damestrømper gældende mærker anvendes til køb af varer under tekstiltrationeringen.

Tekstiltrationeringen ophørte 1. juli 1949.

Nedenstående oversigt angiver de tidsrum, hvori de forskellige varer var rationeret:

	Uld	Bomuld	Kunstsilke (rayon)	Silke	Celluld
Metervarer	$20\frac{1}{2} 46-5\frac{1}{4} 49$	$20\frac{1}{2} 46-1\frac{1}{7} 49^1$	$6\frac{1}{1} 47-1\frac{1}{10} 48$	$6\frac{1}{1} 47-1\frac{1}{10} 48$	$6\frac{1}{1} 47-1\frac{1}{10} 48$
Håndstrikkegarn ²	$20\frac{1}{2} 46-5\frac{1}{4} 49^3$	$20\frac{1}{2} 46-1\frac{1}{7} 49$	—	—	—
Trikotage	$20\frac{1}{2} 46-1\frac{1}{10} 48$	$20\frac{1}{2} 46-1\frac{1}{10} 48$	$20\frac{1}{2} 46-1\frac{1}{10} 48$	$6\frac{1}{1} 47-1\frac{1}{10} 48$	$6\frac{1}{1} 47-1\frac{1}{10} 48$
Andre beklædningsgenst. .	$20\frac{1}{2} 46-5\frac{1}{4} 49$	$20\frac{1}{2} 46-1\frac{1}{7} 49$	$6\frac{1}{1} 47-1\frac{1}{10} 48$	$6\frac{1}{1} 47-1\frac{1}{10} 48$	$6\frac{1}{1} 47-1\frac{1}{10} 48$

Ankelsokker og børnehalvstrømper⁴ $22\frac{2}{5} 47-15\frac{1}{3} 49$

Lange og trekvartlange børnestrømper (undtagen af celluld), sportsstrømper, rundstrikkede (ufashionerede) damestrømper og fashionerede damestrømper

af 3. sortering⁵ $1\frac{1}{9} 48-15\frac{1}{3} 49$

Fashionerede damestrømper af 2. sortering⁵ $1\frac{1}{11} 48-15\frac{1}{3} 49$

I tiden 15. juli–15. august 1948 og 17. januar–17. februar 1949 kunne ukurante tekstilvarer købes uden aflevering af mærker.

¹ Fra 5. april 1949 kunne der højst købes 6 m (enkelt bredde) eller 3 m (dobbelb bredde) på hvert købekort.
² Angående babygarn, se under spædbørnsudstyr. ³ Fra 1. okt. 1948 kunne der højst købes 600 g på hvert købekort. ⁴ Børnehalvstrømper hørte 3. jan. 1944–17. dec. 1945 ind under strømperationeringen. Angående spædbørnsstrømper, se under spædbørnsudstyr. ⁵ Før 1. sept., henholdsvis 1. nov. 1948 hørte varerne ind under strømperationeringen.

Anm. 1. Spædbørnsudstyr. Fra 5. juni 1943 kunne standardiseret spædbørnsudstyr kun købes mod aflevering af indkøbstilladelse. 5. febr. 1948–27. sept. 1949 gav hver indkøbstilladelse ret til køb af 300 g babygarn. Spædbørnsstrømper kunne fra 1. sept. 1948 tillige købes på tekstilmærker og blev 15. marts helt frigivet.

Anm. 2. Arbejdstøj kunne 3. nov. 1943–31. dec. 1946 kun købes mod forevisning af forbrugerkort eller indkøbstilladelse. 1. jan. 1947 blev arbejdstøj af celluld eller hør frigivet, medens arbejdstøj af bomuld blev inddraget under den almindelige tekstilrationering, idet der dog stadig krævedes forbrugerkort eller indkøbstilladelse; den sidste fritog for aflevering af tekstilmærker. – Rationeringen af arbejdstøj ophørte 1. sept. 1949.

Anm. 3. Lagenvarer af bomuld kunne 12. juli 1946–23. marts 1948 kun købes mod aflevering af indkøbstilladelse. Fra 23. marts 1948 blev lagenvarer inddraget under tekstilrationeringen, idet der dog indtil 9. juni 1949 på hvert købekort højst kunne købes 1 lagen (2,5 m lagenlærred).

Strømper rationeredes 1. januar 1944. 3. januar 1944 frigaves 1 mærke til køb af 1 par herre-, dame- eller børnestrømper pr. person. 22. februar 1944 frigaves 1 mærke til 1 par dame- eller børnestrømper. Senere blev der sat mærker i kraft til henholdsvis herrer (drengene) og damer (piger) på følgende tidspunkter: 15. august 1944 1 par herre- og damestrømper; 1. november 1944 1 par herre-, 2 par dame- (heraf til kvinder over 15 år 1 par, hvis pris ikke oversteg 3,85 kr. eller et par maksimal-arbejdsstrømper) og 1 par børnestrømper; 2. januar 1945 1 par herremaksimalsokker og 1 par rundstrikkede damestrømper af kunstsilke; 15. marts 1945 1 par dame- og børnestrømper; 30. september og 17. december 1946 hver gang 1 par herre- og damestrømper; 19. september 1946 2 par herre- og damestrømper; 16. december 1946 1 par herre- og damestrømper (rundstrikkede); 3. marts 1947 2 par herre- og damestrømper (heraf 1 par rundstrikkede); 22. maj 1947 1 par herre- og damestrømper; fra 22. maj 1947 gjaldt de i kraft værende mærker til rundstrikkede damestrømper tillige til fashionerede strømper »3. sortering«; 22. oktober 1947 2 par herre- og damestrømper (heraf 1 par rundstrikkede eller fashionerede »3. sortering«); 1. april 1948 2 par herre- og 3 par damestrømper (heraf 1 par rundstrikkede eller fashionerede »3. sortering«), 1. november 1948 og 15. marts 1949 2 par damestrømper.

De til standardiseret spædbarnsudstyr hørende strømper var udenfor strømperationeringen, ligeledes ankel- og skisokker, fra 17. december 1945 herremaksimalsokker og børnehalvstrømper, fra 10. maj 1946 lange børnestrømper, fra 1. september 1948 tillige halvstrømper af celluld (evt. iblandet kunstsilke), fra 24. maj 1948 strømper og sokker af ringe kvalitet og fra 1. september 1948 alle herresokker samt fashionerede damestrømper af ringe kvalitet. Den 22. maj 1947 overførtes ankel- og skisokker og børnehalvstrømper, den 1. september 1948 alle børnestrømper samt sportsstrømper, ufashionerede damestrømper og fashionerede damestrømper »3. sortering« og den 1. november 1948 fashionerede damestrømper »2. sortering« til tekstilrationeringen.

Rationeringen ophævedes 9. juni 1949.

Tobaksvarer.

Fra 29. september 1945 indførtes rationering af tobaksvarer. Den månedlige ration udgjorde 400–800 points, varierende efter den enkeltes tidligere forbrug, idet de enkelte arter af tobaksvarer tillagdes pointværdi efter følgende skala: 1 stk. cigaret: 4 points, 1 stk. cigar eller cerut: 8, 1 stk. ciga-

rillos: 6, 1 g shagtabak: 3, 1 pakke spunden skrå: 80, 1 g kardusskrå: 2 og en æske snus: 40 points.

Rationeringen ophævedes 1. december 1948.

Brændsel.

Fyringsåret 1. juni-31. maj	Koks (eller tilsvarende mængder andet brændsel)											
	Kakkelovnsfyrede lejligheder i etageejendomme				Kakkelovnsfyrede lejligheder i villaer				Centralvarmefyrede lejligheder			
	1-2 vær.	3 vær.	4 vær.	5 el. fl. vær.	1-2 vær.	3 vær.	4 vær.	5 el. fl. vær.	1-2 vær.	3 vær.	4 vær.	5 el. fl. vær.
	hl	hl	hl	hl	hl	hl	hl	hl	hl	hl	hl	hl
1940/41	20	20	25	40	30	30	35	40	30	30	35	50
1941/42 ¹	20	25	30	35	25	30	35	40	30	35	40	50
1942/43	15	15	15	15	15	15	15	20	15	15	20	25
1943/44 ¹	15	15	15	15	15	15	15	20	15	15	20	25
1944/45 ²	10	10	10	10	10	10	10	15	10	10	15	20
1945/46 ^{1,3}	15	15	20	20	15	15	20	20	15	20	25	30
1946/47 ^{1,4}	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	20	25
1947/48 ¹	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	20	25
1948/49 ⁵	25	25	30	30	25	25	30	30	25	30	35	40
1949/50	25 ⁵	30 ⁵	35 ⁵	40 ⁵	25 ⁵	30 ⁵	35 ⁵	40 ⁵	35 ⁵	45 ⁶	55 ⁷	65 ⁸
1951/52	20	25	25	35	20	25	25	35	25	35	45	55
1952/53	25	30	30	35	25	30	30	35	30	40	45	55

1 Af de tildelte kvanta var 5 hl danske gasværskoks. 2 Den 31. jan. 1945 kunne undtagelsesvis til forbrugere, hvis brændsel var sluppet op, tildeles pr. lejlighed højst 2 hl koks (herunder brunkoks) eller cinders eller 140 kg udenlandske briketter, hvis sådanne fandtes i pågældende kommune. Fra 5. maj 1945 måtte tørv, brunkul, indenlandske briketter og formbrændsel ikke sælges eller udleveres til husholdningsbrug. Fra 18. maj 1945 til 16. dec. 1945 var dette brændsel atter rationeret, jfr. anm. Den 18. maj 1945 fik hver husstand (uanset lejlighedens størrelse eller art) 1½ tons tørv eller indenlandske briketter eller formbrændsel, desuden 2-4 tons (efter husstandens størrelse) til kogning og madlavning i husstande, hvor gas ikke fandtes. Logerende i selvstændigt værelse kunne få højst ½ ton. Beboere af centralvarmefyrede lejligheder kunne een gang for alle få ½ ton til husholdningsvask, for så vidt vask alene kunne foregå ved hjælp af en brændselskedel. 3 Hertil kommer 29. okt. 1945 af tørv eller indenlandske briketter eller formbrændsel til kakkelovnsfyrede lejligheder henholdsvis 500, 1000 og 2000 kg og til centralvarmefyrede lejligheder henholdsvis 500, 1500, 2000 og 2500 kg. 4 Fra 6. febr. til 18. april 1947 kunne undtagelsesvis til forbrugere, hvis brændsel var sluppet op, udleveres pr. lejlighed 1 à 2 nødrationer på højst 100 kg kul eller 2 hl koks eller 40 kg udenlandske briketter eller, hvis fast brændsel ikke forefandtes, højst 25 l petroleum. 5 Af de tildelte kvanta var de 10 hl danske gasværskoks. 6 Heraf 15 hl danske gasværskoks. 7 Heraf 20 hl danske gasværskoks. 8 Heraf 25 hl danske gasværskoks.

Anm. 1. Uden for rationeringen var pillekoks, fra 13. aug. 1940 til 17. maj 1945 og fra 17. dec. 1945 tørv og brunkul samt fra 1. juni 1941 til 17. maj 1945 og fra 17. dec. 1945 indenlandske tørve- og brunkulsbriketter og formbrændsel, jfr. note 2.

Anm. 2. Brændselsrationering genindførtes for fyringsårene 1951/52 og 1952/53. En egentlig rationering gennemførtes for koks, cinders og udenlandske briketter, mens der for kul blev gennemført en købekortordning. Tørv og brunkul samt indenlandske tørve- og brunkulsbriketter og formbrændsel var uden for rationeringen. Efter nærmere fastsatte regler kunne koksmærkerne ombyttes med købekort til kul, der udstedtes af kommunalbestyrelsen lydende på et kvantum, der svarede til det dokumenterede brændselsforbrug for året 1950/51.

Gas og elektricitet.

Gas ¹	Til kogning			Elektricitet ⁵	Til belysning		Til kogning og madlavning ⁶		
	pr. husstand ²	dertil pr. person i husst.	dertil pr. barn u. 2 år		pr. husst.	dertil pr. person i husst.	pr. husstand ⁷	dertil pr. person i husst.	dertil pr. barn u. 2 år
Okt. kvartal 1939 .	5	4	3	Okt. kvartal 1939	4 ² / ₃	3 ¹ / ₈	—	—	—
1/7 1942–31/1 1945	10	4	3	Jan. og okt. kv. 1940–44 ³	6 ² / ₃	3 ¹ / ₈	—	—	—
1/2 1945–14/4 1945	6 ² / ₃ ³	2 ² / ₃ ³	2 ³	April og juli kv. 1940–44	5	1 ² / ₃	—	—	—
15/4 1945–14/8 1945	5 ³	2 ³	3 ³	ca. 1/2 1945–31/8 1945 .	4	2	15	7	5
15/8 1945–14/11 1945	6 ² / ₃ ³	2 ² / ₃ ³	3 ³	1/4 1945–14/8 1945 .	2 ⁹	1	15	7	5
15/11 1945–26/11 1946	10 ³	4 ³	5 ³	15/8 1945–7/9 1945 .	4	2	15	7	8
27/11 1946–31/5 1947	6 ² / ₃ ^{3,4}	2 ² / ₃ ³	3 ³	8/9 1945–31/10 1945 .	4	2	20	8	10
1/6 1947–31/8 1948	10	4	5	1/11 1945–7/2 1946 ⁵	6	3	30	12	15

¹ I oktober kvartal 1939 var der ved kommunale foranstaltninger rationering i hovedstadskommunerne. Gasforbruget søgtes iøvrigt begrænset bl. a. ved nedsættelse af gastykket eller gassens brændværdi. Fra 1. juli 1942 gjaldt rationeringen hele landet. Rationeringen ophævedes 1. sept. 1948. ² Fra 1. juli 1942–31. jan 1945 evt. et tillæg til gasvaskekedler på indtil 7 m³ pr. måned og fra 7. nov. 1942–31. jan. 1945 i særlige sygdomstilfælde en ekstra tildeling på indtil 4 m³ pr. måned; disse tillæg ændredes i den følgende tid på lignende måde som normalrationerne; fra 1. juni 1947 var de atter henholdsvis 7 og 4 m³ pr. måned. ³ Fra 1. febr. 1945 blev gassens brændværdi samtidig nedsat; 15. aug. 1945 forhøjedes gassens brændværdi i væsentlig grad, og fra 24. jan. 1947 var den atter normal. ⁴ 1. dec. 1946 tildeltes en juleration på 6 m³ pr. husstand. ⁵ Fra efteråret 1939 havde der ved kommunale foranstaltninger været rationering i hovedstadskommunerne; fra 1. febr. 1945 gjaldt rationeringen hele landet. Rationeringen ophævedes 7. febr. 1946. ⁶ Kun til husstande, hvor madlavning væsentlig fandt sted ved elektrisk strøm. Før 1. febr. 1945 fastsattes rationen hertil i hvert enkelt tilfælde. ⁷ Evt. tillæg til elektriske vaskekedler, i specielle tilfælde til elektrisk opvarmning samt i sygdomstilfælde. ⁸ Samt januar måned 1945. ⁹ I maj 1945 tildeltes en ekstraration på 3 kWh pr. husstand under hensyn til ekstraforbrug af strøm til radio i dagene omkring 5. maj.

Anm. Udover rationen var et vist overforbrug til højere pris (strafakt) end kommunernes grundpris tilladt.

Petroleum.

Periode	Liter for hver af de anførte perioder				Periode	Liter for hver af de anførte perioder						
	til kogning og madlavning ¹		til belysning ²			til kogning og madlavning ¹		til belysning ²		til sommerhuse ⁵	til kolonihavehuse ⁵ o. l.	
	pr. husstand	yderligere pr. person i husst. ³	pr. husstand	yderligere pr. person i husst. ⁴		pr. husstand	yderligere pr. person i husst. ³	pr. husstand	yderligere pr. person i husst. ⁴			
25/4 1940-30/6 1940 ⁵	8	2	« ⁶	«	9/11 1944-13/7 1945 .	«	«	27	«	«	«	
1/7 1940-31/8 1940 .	8	1	« ⁶	«	14/7 1945-10/8 1945 .	6	3	3 ⁸	1	«	«	
1/9 1940-31/10 1940 .	8	1	3	1	11/8 1945-16/10 1945 .	6	3	6	2	«	«	
1/11 1940-31/12 1940 .	7	3	6	2	17/10 1945-31/12 1945 .	6	3	8	4	«	«	
1/1 1941-28/2 1941 .	7	3	6	2	1/1 1946-28/2 1946 .	6	3	8	4	«	«	
1/3 1941-30/4 1941 .	7	3	4	2	1/3 1946-30/4 1946 .	6	3	8	4	8	4	
1/5 1941-30/6 1941 .	6	3	« ⁶	«	1/5 1946-31/7 1946 .	15	6	6	3	21	9	
1/7 1941-31/8 1941 .	6	3	« ⁶	«	1/8 1946-31/10 1946 .	15	6	12	6	21 ⁹	9	
1/9 1941-31/10 1941 .	6	3	3	1	1/11 1946-31/1 1947 .	15	6	12	6	«	«	
1/11 1941-31/12 1941 .	6	3	6	2	1/2 1947-30/4 1947 ¹⁰	15	6	12	6	«	«	
1/1 1942-28/2 1942 .	5	2	5	1	1/5 1947-31/7 1947 ¹⁰	15	6	6	3	21	9	
21/3 1942-27/6 1942 .	«	«	« ⁶	«	1/8 1947-31/10 1947 .	15	6	12	6	21 ⁹	9	
28/6 1942- 8/9 1942 .	6	3	« ⁶	«	1/11 1947-31/1 1948 .	15 ¹¹	6	14 ¹¹	7	«	«	
9/9 1942-24/10 1942 .	6	3	3	1	1/2 1948-30/4 1948 .	15 ¹¹	6	12 ¹¹	6	«	«	
25/10 1942-21/12 1942 .	6	3	6	2	1/5 1948-31/7 1948 ¹²	15 ¹¹	6	6 ¹¹	3	21 ⁹	9	
22/12 1942-26/2 1943 .	6	3	6	2	1/8 1948-31/10 1948 ¹²	15 ¹¹	6	13 ¹¹	7	21 ⁹	9	
27/2 1943-30/4 1943 .	6	3	4	2	1/11 1948-31/1 1949 ¹²	16 ¹¹	6	16 ¹¹	8	«	«	
1/5 1943-19/6 1943 .	6	3	« ⁶	«	1/2 1949-30/4 1949 ¹²	16 ¹¹	6	13 ¹¹	7	«	«	
20/6 1943-25/8 1943 .	6	3	« ⁶	«	1/5 1949-31/7 1949 ¹²	17 ¹¹	7	7 ¹¹	3	24 ⁹	12	
26/8 1943-26/10 1943 .	6	3	3	1	1/8 1949-31/10 1949 ¹²	17 ¹¹	7	15 ¹¹	8	30 ⁹	15	
27/10 1943-26/1 1944 .	6	3	6	2	1/11 1949-31/1 1950 .	18 ¹¹	9	20 ¹¹	9	«	«	
27/1 1944- 4/3 1944 .	4	2	3	1	1/2 1950-30/4 1950 .	20 ¹¹	9	15 ¹¹	9	«	«	
5/3 1944- 6/5 1944 .	6	3	3	1	1/5 1950-31/5 1950 .	20 ¹¹	9	8 ¹¹	4	36 ⁹	15	
7/5 1944- 8/11 1944 .	1	3	« ⁸	«								

¹ Kun til private husholdninger med fast helårsbeboelse og uden anden kogeindretning. ² Kun til private husholdninger uden elektrisk lys eller gasbelysning. ³ Fra 1. september 1940 til 30. april 1946 yderligere i hver periode 3 l, fra 1. maj 1946 6 l og fra 1. november 1949 8 l for hvert barn under 2 år. ⁴ Pr. person over 15 år indtil 31. juli 1949, derefter pr. person uanset alder. ⁵ Fra 25. april til 30. juni 1940 tildeltes der husstande i sommerhuse 8 l, i kolonihavehuse, weekendhuse o. l. 3 l til kogning eller belysning. ⁶ Kun i sygdomstilfælde og da højst 2 l for hele perioden. ⁷ Husstande med mere end 2 personer dog 3 l. ⁸ I sygdomstilfælde evt. en ekstra tildeling på 5 l. ⁹ Desuden 6 l, fra 1. aug. 1949 8 l for hvert barn under 2 år. ¹⁰ Private husstande med brændselskomfur, hvis brændsel var sluppet op, kunne fra 12. marts til 24. juli 1947 få tildelt en nødration. ¹¹ I sygdomstilfælde evt. en ekstra tildeling på 5 l. ¹² Husholdninger med brændselskomfur kunne fra 1. maj 1948 få tildelt 2 l + 1 l pr. person pr. kvartal, fra 1. november 1948 3 l + 1 l pr. person og fra 1. maj 1949 4 l + 2 l pr. person. Husholdninger med elektrisk køkken med kun en kogeplade kunne fra 1. aug. 1948 få tildelt 2 l + 1 l pr. person pr. kvartal, fra 1. nov. 1948 3 l + 1 l pr. person. Husstande, der ikke havde adgang til vaskerum, kunne fra 1. nov. 1948 få tildelt 3 l + 1 l pr. person pr. kvartal.

Anm. Til opvarmning af private boliger, hvor ingen anden varmeinstallation fandtes, kunne tildeles højst 30 l for perioderne 1. jan. til 28. febr. 1946 og 1. marts til 30. april 1946 og højst 90 l for perioderne 1. nov. 1946 til 31. jan. 1947, 1. febr. til 30. april 1947, 1. nov. 1947 til 31. jan. 1948, 1. febr. til 30. april 1948, 1. nov. 1948 til 31. jan. 1949 og 1. febr. til 30. april 1949. Petroleumsrationeringen ophævedes 1. juni 1950.

*Rabatkort.**Smørrabatkort til børn under 15 år.*

Periode	Antal mærker		Udleveret til børn i husstande, hvor husstandsoverhovedets indkomst/formueskat til staten ikke oversteg nedennævnte årlige beløb
	à kr. 0,50	gyldige i perioder à	
$\frac{1}{5}$ 1940– $\frac{30}{6}$ 1940 .	6	2 mdr.	indkomstskat kr. 39,00
$\frac{1}{7}$ 1940– $\frac{30}{9}$ 1940 .	9	3 mdr.	indkomstskat kr. 90,00
$\frac{1}{10}$ 1940– $\frac{31}{12}$ 1941 .	9	3 mdr.	indkomstskat kr. 90,00, formueskat kr. 31,50
$\frac{1}{1}$ 1942– $\frac{30}{9}$ 1946 .	9	3 mdr.	indkomstskat kr. 130,00, formueskat kr. 31,50
$\frac{1}{10}$ 1946– $\frac{30}{6}$ 1948 .	9	3 mdr.	udleveret til alle børn uanset husstands- overhovedets skatteansættelse
$\frac{1}{7}$ 1948– $\frac{30}{9}$ 1948 .	13	3 mdr.	
$\frac{1}{10}$ 1948– $\frac{31}{1}$ 1949 .	17	4 mdr.	
$\frac{1}{2}$ 1949– $\frac{31}{5}$ 1949 .	18	4 mdr.	
$\frac{1}{6}$ 1949– $\frac{31}{1}$ 1950 .	17	4 mdr.	
$\frac{1}{2}$ 1950– $\frac{31}{8}$ 1950 .	9	2 mdr.	

Smørrabatkort til voksne.

Periode	Antal mærker		Udleveret til personer i husstande, hvor husstands- overhovedets indkomst/formueskat til staten ikke oversteg nedennævnte årlige beløb
	à kr. 0,50	gyldige i perioder à	
$\frac{1}{1}$ 1942– $\frac{30}{9}$ 1946 .	8	3 mdr.	indkomstskat kr. 90,00, formueskat kr. 31,50

Manufaktur- og tøjrabatkort til børn under 15 år.

År	Antal mærker	Værdi	Udleveret til børn i husstande, hvor husstandsoverhovedets indkomst/formueskat til staten ikke oversteg nedennævnte årlige beløb
1941.....	2 mrk.	à kr. 5,00	indkomstskat kr. 130,00, formueskat kr. 31,50 udleveret til alle børn uanset husstands- overhovedets skatteansættelse
1942.....	5 mrk.	à kr. 5,00	
1943.....	5 mrk.	à kr. 5,00	
1944.....	5 mrk.	à kr. 5,00	
1945.....	5 mrk.	à kr. 5,00	
1946/47.....	8 mrk.	à kr. 2,50	indkomstskat kr. 418,00, formueskat kr. 15,00
1947/48.....	8 mrk.	à kr. 2,50	indkomstskat kr. 537,00, formueskat kr. 25,00
1948/49.....	8 mrk.	à kr. 2,50	indkomstskat kr. 702,00, formueskat kr. 34,00
1949/50.....	8 mrk.	à kr. 2,50	indkomstskat kr. 792,00, formueskat kr. 24,00

Fodtøjsrabatkort til børn mellem 2 og 16 år.

År	Antal mærker	
1951/52	8 mrk. à kr. 5,00	} Udleveret til alle børn mellem 2 og 16 år
1952/53	6 mrk. à kr. 5,00	

Kartoffelrabatkort.

Periode	Antal mærker	Udleveret til personer i husstande, hvor husstandsoverhovedets indkomst/formueskat til staten ikke oversteg nedennævnte årlige beløb
1/1 1945–30/6 1945 ..	10 mrk. à kr. 0,50	indkomstskat kr. 382,00, formueskat kr. 15,00

Kød- og flæskerabatkort.

Periode	Antal mærker	Udleveret til personer i husstande, hvor husstandsoverhovedets årlige indkomstskat til staten ikke oversteg :
Nov. 1949–maj 1950	20 mrk. à kr. 1,00	for personer over 15 år kr. 1000,00 for personer under 15 år kr. 1400,00

Vitaminolrabatkort til børn under 15 år og gravide kvinder.

År	Antal mærker	Udleveret til personer i husstande, hvor husstandsoverhovedets indkomst/formueskat til staten ikke oversteg nedennævnte årlige beløb
1942/43	5 mrk. à kr. 0,43	indkomstskat kr. 280,00, formueskat kr. 15,00
1943/44	6 mrk. à kr. 0,50	indkomstskat kr. 280,00, formueskat kr. 15,00
1944/45	6 mrk. à kr. 0,45	indkomstskat kr. 315,00, formueskat kr. 15,00

A/s Storkøbenhavns kartoffelcentral.

Med henblik på de vanskeligheder, som måtte befrygtes at opstå vedrørende hovedstadsbefolkningens forsyning med næringsmidler, optog magistraten allerede i marts 1940 spørgsmålet om sikring af hovedstadens forsyning med kartofler, og efter at det af staten nedsatte kartoffelnævn havde drøftet forsyningssituationen for kartofler med Københavns kommune og repræsentanter for frugtgrossisterne organisation, lod magistraten udarbejde et forslag til en kartoffelordning for København. Forslaget oversendtes til handelsministeriet, der tiltrådte det og samtidig rettede henvendelse til Frederiksberg og Gentofte om at sætte sig i forbindelse med København vedrørende spørgsmålet om en fælles kartoffelordning for hovedstaden. Endvidere blev kommunalbestyrelserne i Rødovre, Hvidovre, Glostrup, Herlev, Gladsaxe, Lyngby-Taarbæk, Søllerød, Tårnby, St. Magleby og Dragør kommune gjort bekendt med sagen og opfordret til at træde i forhandling med Københavns kommune.

Den 23. september 1940 oprettedes herefter A/S Storkøbenhavns kartoffelcentral med det formål »at sikre Storkøbenhavns forsyning med kartofler ved at centralisere og financiere indkøb af kartofler, der af grossister foretages med henblik på videre forhandling i Storkøbenhavn, samt ved selv at foretage indkøb af kartofler til videre forhandling«.

Stifterne af selskabet var København, Frederiksberg og Gentofte, og aktiekapitalen, der blev tegnet af stifterne, udgjorde 50.000 kr. Formand for bestyrelsen blev landsretssagfører Karmark Rønsted. Endvidere tiltrådte de ovenfor nævnte omegnskommuner ordningen, der blev stadfæstet ved en skriftlig overenskomst mellem kommunalbestyrelserne.

Efter anmodning fra selskabets bestyrelse udstedte handelsministeren den 20. december 1940 bekendtgørelse ang. Storkøbenhavns forsyning med kartofler, hvorefter tilførsler af kartofler til Storkøbenhavn, d. v. s. de foran nævnte kommuner fra 1. januar 1941 kun kunne finde sted efter indhentet tilladelse fra A/S Storkøbenhavns kartoffelcentral. Derved fik centralen nøje føling med størrelsen af det kvantum kartofler der tilførtes området og derigennem mulighed for at indvirke på tilførslerne.

Bestræbelserne gik da i første række ud på at opfordre avlere og handlende til at indgå kontrakter om levering af kartofler til området og derefter at søge at fremme tilførslerne navnlig fra Jylland, med henblik på at oparbejde et beredskabslager som i forbindelse med de forsyninger som erfaringsmæssigt kom fra Sjælland, kunne være tilstrækkelig til at dække behovet. Selskabet var derfor i stadig kontakt med statsbanerne, rederier og kartoffelhandelen for at søge fremmet transporterne mest muligt.

Efterhånden som vanskelighederne tiltog med jernbanesabotage, brændselsmangel etc., søgte kartoffelcentralen at skaffe tilførsler ad søvejen ved at betale forskellen i fragt mellem skib og bane til København, og i krigens

sidste fase søgtes tilvejebragt et betydeligt beredskabslager, hvilket dog stødte på vanskeligheder på grund af maksimalprisordningen. I tiden umiddelbart før kapitulationen var der derfor en følelig mangel på kartofler, særlig for den mindrebemidlede del af befolkningen, men allerede i maj kom der igen rigeligere tilførsler til hovedstadsområdet, formentlig ved at kravet om kartofler fra besættelsesmagten ophørte.

Den 29. september 1945 trådte selskabet i likvidation. Dets opgave var forbi, men det kunne med rette tilskrive sig en betydelig del af æren for at der stort set ikke opstod mangel på et af de vigtigste næringsmidler for hovedstadens befolkning i de svære forsyningsår.

STORKØBENHAVNS KOMMUNALE MÆLKEUDVALG

Engroshandelen.

Gennemførelsen af rationaliseringen af Storkøbenhavns mælkehandel blev ved handelsministeriets bekendtgørelse af 19. august 1940 overladt til et udvalg, Storkøbenhavns kommunale mælkeudvalg, bestående af repræsentanter for kommunalbestyrelserne i København, Frederiksberg, Gentofte, Rødovre, Hvidovre, Glostrup, Herlev, Gladsaxe, Lyngby-Taarbæk, Tårnby, St. Magleby og Dragør kommuner, hvortil senere kom Søllerød kommune.

Da udvalget påbegyndte sit arbejde, fandtes i Storkøbenhavn 108 mejerier. Det lykkedes ikke at fremkalde noget rationaliseringsforslag fra mejeriernes side, og mælkeudvalget udarbejdede herefter selv et forslag efter de i handelsministeriets cirkulære af 30. september 1940 angivne retningslinier. Dette forslag var baseret på at opretholde 8 engrosmejerier i Storkøbenhavn, men kunne ikke få tilslutning fra de interesserede kommuner, og efter en række forhandlinger, der afsluttedes i handelsministeriet, enedes man om en ordning, der i hovedtræk fulgte mælkeudvalgets forslag, men opretholdt 16 engrosmejerier.

Hvilke mejerier, der skulle opretholdes, blev afgjort af et sagkyndigt udvalg, der nøje gennemgik hvert enkelt mejeri, og udvalgte de 16 mejerier, der med hensyn til størrelse, maskiner, bygninger og beliggenhed var bedst egnede. Derved opnåedes en bedre udnyttelse af disse virksomheders anlæg med deraf følgende lavere behandlingsomkostninger.

Samtidig simplificeredes fordelingen af mælken. Hvor tidligere 108 mejerier havde vogne kørende over hele området, ofte halvtomme, fik nu hver af de 16 mejerier sit område at betjene, hvorved vognene kunne udnyttes bedre og antallet reduceres. Yderligere bortfaldt ved denne ordning en række konkurrenceomkostninger, som havde tynget mejeriernes økonomi.

De 16 mejerier fik en femårig, senere forlænget koncession på indførsel, behandling og forhandling af mælk. Med koncessionen fulgte eneret på indførsel og engrossalg af mælk. Der blev dog gjort en undtagelse med hensyn til visse virksomheder, såsom eksportflødefabrikker og iscremefabrikker, der fortsat selv kunne indføre mælken.

Ved centraliseringen og den samtidig indførte avancebegrænsning og ved ændringer i detailhandelen tilvejebragtes mulighed for nedsættelse af sødmælken. Den 7. juli 1940 var forskellen mellem prisen til landmændene og butiksprisen for sødmælk i $\frac{1}{4}$ literflasker 100 pct., medens den den 20. april 1945 kun androg 48 pct., i 1949 40 pct. og i 1953 51 pct.

Antallet af mejerier reduceredes i årene 1944, 1948 og 1951 til 13.

Til indehaverne af de nedlagte mejerier udbetaltes en erstatning, dels for goodwill (5 øre pr. liter solgt mælk beregnet efter gennemsnitssalget i de sidste fire år før mælkeordningen), dels for bygninger, maskiner, inventar o. l. efter vurdering af en særlig vurderingskommission; yderligere blev der til 8 mejerier, der fik adgang til at fortsætte som suppleringsmejerier, udbetalt erstatning for forringelse af anlæggets værdi, idet visse dele deraf nu blev overflødige. Den samlede erstatning incl. renter androg ca. 8,5 mill. kr.

Til 481 funktionærer og arbejdere, der ikke inden 2 måneder efter udløbet af opsigelsesvarsel havde fået arbejde i de opretholdte mejerier, udbetaltes også erstatninger efter nærmere regler, ligesom der udbetaltes en forskels-erstatning til personer, der som led i ordningen blev sat til lavere lønnet arbejde. Den samlede erstatning til funktionærer og arbejdere androg ca. 2,5 mill. kr.

Til at varetage disse arbejder, herunder realisation af overtagne aktiver, stiftedes af de opretholdte mejerier interessentskabet »Storkøbenhavns mejeriers likvidationsselskab« med en kapital på 100.000 kr.

Omkostningerne ved rationaliseringen i det storkøbenhavnske område betalt af forbrugerne, dels gennem en 1-øresafgift pr. liter mælk, dels gennem en særlig flødeafgift.

For at kunne udbetale erstatningerne straks, opnåedes med sikkerhed i 1-øresafgiften kassekreditter i 2 københavnske banker til lave renter. Den 20. april 1945 var disse kassekreditter tilbagebetalt og 1-øresafgiften bortfaldt.

Detailhandelen.

Ifølge handelsministeriets cirkulære af 30. september 1940 skulle mælkeudvalget optage forhandlinger med de interesserede detailhandlerforeninger om de foranstaltninger, der skulle træffes for at rationalisere detailhandelen, og der skulle gives foreningerne en frist på 1 måned til at fremkomme med forslag i så henseende. Et sådant forslag fremkom imidlertid ikke, og mælkeudvalget måtte derfor selv udarbejde forslaget.

Mælkeudvalgets forslag indførte en gradvis indskrænkning af mælkeudsalgenes antal, der før rationaliseringsordningens ikrafttræden var ca. 3000–3500.

Ifølge handelsministeriets bekendtgørelse af 19. august 1940 § 5 måtte mælk og fløde kun forhandles af butikker, der havde åbent alle ugens dage og ikke forhandlede andre varer end de i paragraffen nævnte. Hermed ophørte mælkesalget i et stort antal butikker, især i de såkaldte »blandede forretninger«.

Desuden indeholdt den storkøbenhavnske mælkeordning bestemmelser om, at detailudsalg med mindre end 100 liter i daglig salg frivillig kunne op-

høre mod en erstatning, der fastsattes til 15 pct. af det årlige salg af mælk og fløde. Denne adgang benyttedes af 302 detailhandlere.

Endelig var det muligt at reducere antallet af udsalgssteder ved anvendelse af bekendtgørelsens § 6, hvorefter et mælkeudsalg kun kunne skifte ejer med kommunalbestyrelsens samtykke.

Som grundlag herfor blev der foretaget en gennemgang af samtlige udsalg, og under hensyntagen til udsalgets omsætning af mælk og fløde, dets indretning og beliggenhed, herunder afstand til andet udsalg, samt bykvarterets sandsynlige fremtidige udvikling afgjordes det, om mælkeudsalget skulle opretholdes eller nedlægges ved ejerskifte. Bestemmelserne herom blev optaget i den reviderede storkøbenhavnske mælkeordning af 13. december 1948, ikrafttrådt 31. december 1948. Samtidig indførtes regler om en ny erstatningsordning, idet indehavere af udsalg, der ikke kunne forvente at få tilladelse til overdragelse af forretningen, kunne ophøre med salget af mælk og fløde inden 1. oktober 1952 og derved opnå erstatning. Herved nedlagdes 170 mælkeudsalg.

Hvad mælkesalget i bagerforretninger angik, fortsattes dette på lige fod med andre detailbutikker, men der kunne som hovedregel ikke forventes tilladelse til fortsat mælkesalg ved ejerskifte. Herved er mælkesalget efterhånden inddraget i 4-500 bagerforretninger. Til indehavere af detailbutikker er udbetalt ca. 900.000 kr. i erstatninger.

Antallet af mælkeudsalg er pr. 1. januar 1953 1628, heraf 411 bagerforretninger. Derudover forhandler ialt 445 bagerforretninger fløde, men ikke mælk. Den omsætningsforøgelse de enkelte udsalg har opnået, har gjort det muligt at nedsætte detailavancen som et led i den almindelige billiggørelse af mælken.

Ved mælkeordningens gennemførelse måtte de selvstændige, kørende mælkehandlere ophøre med deres virksomhed mod en erstatning, dels på 20 pct. af det årlige salg af mælk og fløde, dels for vogne, cykler o. lign. efter vurdering af vurderingskommissionen. Der udbetaltes ca. 340.000 kr. til 59 selvstændige, kørende mælkehandlere.

Antallet af detailvogne, der udsendtes fra mejerierne, blev ved mælkeordningens gennemførelse reduceret fra ca. 350 til 155 og senere til ca. 125. Efter den storkøbenhavnske mælkeordning påhviler det de koncessionerede mejerier at opretholde detailvognskørslen i det omfang mælkeudvalget efter forhandling med de interesserede organisationer skønner det fornødent under hensyn til forbrugernes forsyning.

KOMMUNALE VIRKSOMHEDER OG INSTITUTIONER

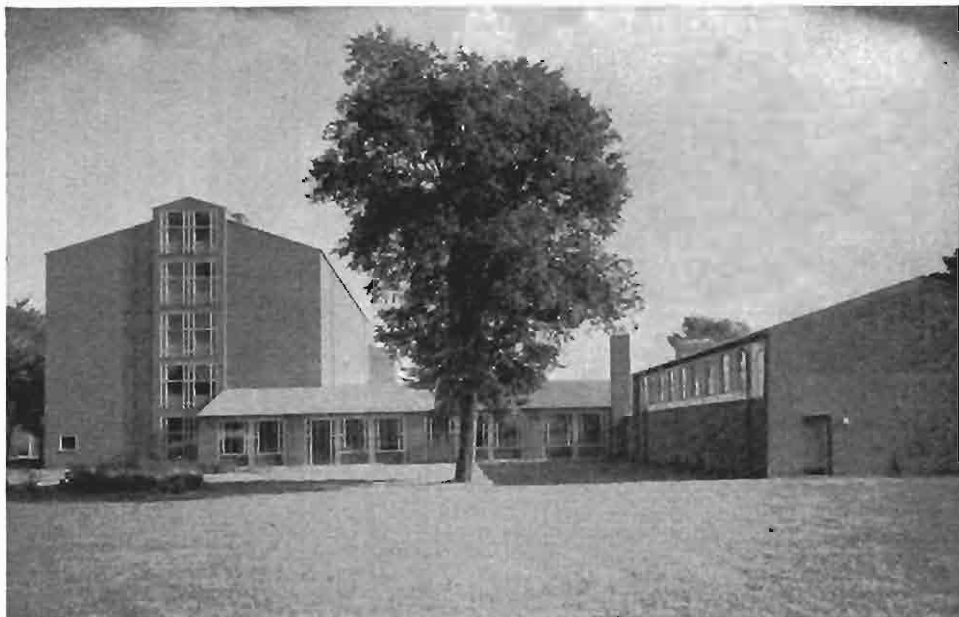
I dette afsnit er redegjort for udviklingen fra 1940 til 1955 inden for en række af kommunens institutioner. For de enkelte institutioner gives en kronologisk oversigt over de vigtigste begivenheder samt talmæssige oplysninger til belysning af udviklingen.

Med hensyn til institutionernes udgifts- og indtægtsforhold samt status henvises til afsnittet om kommunens økonomi, og for de under magistratens 3. afdeling hørende institutioner m. m. henvises der til side 250 ff.

Københavns skolevæsen.

Restriktionerne inden for skolevæsenet begyndte med, at man fra den 11. september 1939 på grund af brændselssituationen måtte ophøre med at give bad efter gymnastiktimerne. Kort tid efter indførtes de første rationeringer, og de københavnske skoler blev – som oftest om søndagen – anvendt til uddeling af rationeringskort. I februar 1940 ophørte opvarmningen af aulaer og gymnastiksale, ligesom skolebadet blev indstillet. Det blev endvidere bestemt, at temperaturen i skolelokalerne ikke måtte overstige 16° celcius. I foråret 1940 blev der, af hensyn til mulighederne for luftangreb, udarbejdet planer for børnenes anbringelse i skolernes underste etager. Besættelsen medførte en udvidelse af civilbeskyttelsestjenesten, hvorved skolerne måtte stille lokaler til rådighed for reservebrandvagter, luftværnsuddannelse o. l. Endvidere sikredes skolernes nederste rum ved sandsække, og der udtoges husvagter blandt skolepersonalet. De samtidigt indførte mørklægningsbestemmelser medførte, at man om vinteren (fra november til februar) måtte indføre ændret skolegangstid (fra kl. 9–16 i stedet for fra kl. 8–16), bl. a. ved at forkorte lektioner og frikvarter. Ved den tyske besættelse blev Nyboder og Vognmandsmarkens skoler beslaglagt, men dette var, som det vil fremgå af det følgende, kun indledning til en række beslaglæggelser af skoler, der kulminerede ved krigens slutning.

For at opnå yderligere brændselsbesparelser blev det i skoleåret 1940/41 nødvendigt at koncentrere aftenskoleundervisningen på 23 i brændselsteknisk henseende velegnede skoler. Fra november 1941 gav handelsministeriet til-

Gerbrandskolen, taget i brug 1948.

ladelse til et månedligt skolebad i skolerne. Omtrent samtidig blev gymnastiksalene mørklagt, således at det blev muligt for foreninger på ny at leje salene til møder m. m. Nyboder skole blev frigivet af besættelsesmagten i løbet af sommeren 1941.

I bestemmelserne om skolebespisningen skete der betydelige ændringer, idet den ved årlige love, første gang ved lov af 31. marts 1941, blev udvidet til at omfatte hele skoleåret.

Fra 1942 blev civilbeskyttelsesmandskabet indkvarteret på skolerne, og dette betød en væsentlig ulempe for undervisningen, især i gymnastik. Fra februar til april 1942 var Øster Farimagsgades skole beslaglagt, og fra 1. oktober 1942 blev Ole Suhrs Gades skole beslaglagt. Endelig blev Nyboder skole på ny beslaglagt den 15. november 1942.

I 1943 blev yderligere 3 skoler beslaglagt, således at ialt 5 skoler nu var besat af tyskerne. I en kortere tid i september 1943 var endvidere Sundpark-skolen beslaglagt til internering af danske marinere, og i august-september 1944 blev Jagtvejens skole anvendt til indkvartering af det danske politi. Udgangsforbudene i 1944 medførte betydelige vanskeligheder for aftenskole-undervisningen.

I 1944 måtte skolebadet på ny inddrages, hvorimod omklædningsrummene blev opvarmede, således at gymnastiktimerne kunne foregå på forsvarelig måde. Samme år fik børn, der ikke kom fra ubemidlede hjem, adgang til mod betaling at deltage i skolebespisningen.

De største vanskeligheder for skolevæsenet opstod i foråret 1945 i forbindelse med beslaglæggelse af skolerne til indkvartering af de tyske flygtninge. Fra 12. marts til 1. april 1945 blev således 53 skoler beslaglagt, hovedsagelig til indkvartering af tyske flygtninge, men enkelte dog til lazaretter. Ved begyndelsen af skoleåret 1945/46 (1. april 1945) var der kun 19 skolebygninger til rådighed for skolevæsenet, og disse blev på to nær taget i brug en måned efter af frihedskæmpere, politi, den danske brigade fra Sverige, englændere m. fl. Københavns skolevæsen stod herefter praktisk taget uden egne lokaler. I slutningen af maj begyndte rømningen af skolerne med 7 skoler, i juni, juli og august blev yderligere 29 skoler rømmet, men derefter gik det ret langsomt med rømningen, således at der endnu ved udgangen af 1945 var 19 skoler beslaglagt. Den sidste af disse – Bispebjerg skole – blev først rømmet af politiet i august 1946.

Hvorledes klarede skolevæsenet sig nu under disse beslaglæggelser? Så længe det »kun« var de førstnævnte 5 skoler (med 215 undervisningslokaler), det drejede sig om, klarede man sig ved overflytning af elever fra disse skoler til naboskoler, skolepavilloner eller til lejede lokaler bl. a. i Fredericiagade og undgik på denne måde væsentlige indskrænkninger i skolegangen. Derimod skabte den store beslaglæggelsesbølge i foråret 1945 en katastrofal situation for et i forvejen lokalemæssig set dårligt stillet skolevæsen. Men det lykkedes dog i løbet af et par uger at skaffe børnene nogenlunde normal »skolegang« igen. Ved et enestående samarbejde mellem skolevæsen, forældreråd, presse og private lykkedes det at skaffe lokaler til undervisning. Det drejede sig her om menighedslokaler, krypter, forenings- og forsamlingslokaler, frokoststuer på fabrikker og private daglig- og spisestuer. Ved kapitulationen i maj 1945, hvor de resterende skoler på nær 2 blev beslaglagt, blev nye menighedslokaler og foreningslokaler fremskaffet. Endog kolonihavehuse og kældre blev taget i brug. Disse lokaler svarede vel ikke til skolehygiejnens fordringer og undervisningen ikke til skolelovens krav, men det lykkedes dog på denne måde at undgå længere tids afbrydelse i skolegangen.

Skolebygningerne led føleligt under beslaglæggelserne. De værst medtagne af skolerne var ifølge skolevæsenets årsberetning ejendommeligt nok dem, der var beslaglagt af frihedskæmpere og C.B.'ere, især de skoler, hvor rent politiske grupper holdt til.

Til de her nævnte forstyrrelser i skolens liv må føjes det stigende antal tyverier af børnenes overtøj, håndarbejdsmateriale m. m., især efter politiets internering.

Forældrerådvalgene blev endvidere udsat fra 1941 til 1943.

Forstyrrelserne medførte betydelige indskrænkninger i undervisningen og en som følge heraf foretagen nedskæring af eksamenspensen, og årsprøven måtte aflyses i 1944/45.

Umiddelbart efter krigen lykkedes det trods den stadig vanskelige brændselssituation at genoptage skolebadningen og lade de andre restriktioner

falde bort, men den alvorlige brændselssituation i vinteren 1946/47 medførte, at enhver opvarmning af gymnastiksale og haller måtte ophøre. Desuden skulle temperaturen nedsættes til 14–16° celsius, og skolebadningen blev indstillet på ny fra midten af januar og først genoptaget 4 måneder senere. I 1947/48 blev det tilladt at opvarme gymnastiksalene til 10° celsius, men det varme bad efter gymnastiktimerne måtte endnu undværes i dette skoleår.

Fra 1. april 1947, jfr. lov af 20. februar 1948, skete der på ny ændring i reglerne for skolebespisningen, idet de hidtil gældende trangsbetinger for deltagelse blev ophævet, således at bespisningen nu var gratis for alle skole-søgende børn. Som det fremgår af følgende oversigt, deltog i 1939/40 ialt 15.000 børn i skolebespisningen, mens antallet i 1950/51 udgjorde 51.000. De samlede udgifter til bespisningen steg i samme tidsrum fra godt ½ mill. kr. til godt 6 mill. kr.; af sidstnævnte beløb refunderedes ⅓ af den fælleskommunale udligningsfond.

Skolebespisningen 1939/40–1951/52.

	Antal dage	Antal børn gnstl. pr. dag	Samlede udgifter 1000 kr.
1939/40	107	15 052	545
1940/41	111	19 975	889
1941/42	153	23 493	1 472
1942/43	155	17 774	1 320
1943/44	225	13 913	1 622
1944/45	216	13 275	1 554
1945/46	195	7 106	942
1946/47	222	9 724	1 348
1947/48	217	9 795	1 385
1948/49	226	29 953	4 133
1949/50	219	45 483	6 298
1950/51	204	50 854	6 376
1. april–15. juni 1951	52	49 395	1 592

Ved ændring af 18. juni 1951 i lov om offentlig forsorg skete der en begrænsning i skolebespisningen, både af den tid, hvori der måtte gives gratis skolebespisning (1. november–30. april), og af den kreds af børn, der måtte deltage (7 første klassetrin). For børnene på de 6 første klassetrin var der valgfrihed mellem skolefrokost – det vil i København sige smørrebrød, æbler og mælk – og mælkeydelse (mælk + vitamintilskud), mens der for børn på 7. klassetrin kun måtte leveres gratis mælkeydelse. Disse regler blev atter ændret ved lov af 11. juni 1954, hvorefter der for børnene på de 7 første klassetrin var valgfrihed mellem de nævnte ydelser i den anførte periode, foruden at der uden for denne periode kunne leveres dem gratis mælk. Omfanget af skolebespisningen efter de nye regler fremgår af følgende oversigt:

Emdrup skoles aula. Skolen taget i brug 1940-43.

Skolebespisningen 1951/52-1954/55.

	Antal dage	Antal børn, der skolefrokost	gnstl. pr. dag fik mælkeydelse	Samlede udgifter 1000 kr.
1. november 1951-31. marts 1952 ..	114	39 357	24 396	3 598
1952/53	132	38 201	29 357	3 886
1953/54	134	34 983	37 173	3 780
1954/55 ¹	134	33 380	39 957	4 368

¹ Uden for »skolefrokostperioden«, d. v. s. i tiden 16. august-31. oktober 1954, blev der leveret gratis mælk i 59 dage til gennemsnitlig 72.465 børn pr. dag.

Lovændringen i 1951 betød en nedgang i forplejningsdagenes antal fra godt 200 dage årligt til omkring 130 dage årligt og en nedgang i antallet af børn, der fik skolefrokost, fra ca. 50.000 til ca. 40.000, idet dog samtidig ca. 25.000 børn fik mælkeydelse. Fra 1952 til 1955 faldt antallet af børn, der fik skolefrokost, til ca. 33.000, mens antallet af børn, der fik mælkeydelse, steg til ca. 40.000. Udgiften til skolebespisningen faldt som følge af nyordningen fra godt 6 mill. kr. årligt til omkring 4 mill. kr., hvoraf staten refunderer en trediedel. Mellem 90 og 95 pct. af de børn, der er berettiget til at få skolefrokost eller mælkeydelse, modtager nu en af disse ydelser.

Ved den her omhandlede periodes begyndelse (fra skoleåret 1939/40) trådte den af kommunalbestyrelsen i 1938 stadfæstede *skoleplan og undervisningsplan i kraft*. Ved denne plan blev den eksamensfri mellemskole (FM-klasserne) oprettet til afløsning af de hidtidige 6.—8. klasser, dog således, at der tilføjedes en ny klasse fra 1940/41: 4. FM-klasse.

Bevæggrunden til oprettelsen af den eksamensfri mellemskole var bl. a. at bremse den stærke tilstrømning til eksamensmellemskolen af børn, der egentlig ikke har evner til at gennemføre denne skoleuddannelse, eller af børn, for hvem en mere praktisk uddannelse har større betydning. I FM-skolen lægges der derfor større vægt end i EM-skolen på de manuelle fag og på legemsøvelser, bl. a. ved en udvidelse af gymnastik- og sløjdundervisningen og ved i 4. FM-klasse at indføre undervisning i maskinskrivning og bogholderi. Desuden er emneundervisningen sidestillet med fagundervisningen, således at den pågældende lærer eller lærerinde selv kan vælge, hvilken undervisningsform vedkommende vil anvende. I FM-skolen lægges der i det hele taget vægt på at finde arbejdsformer, der kan opildne børnenes interesse i skolearbejdet og udvikle deres evner til selvstændig tænke og handle.

Oprettelsen af FM-skolen bidrog dog ikke til at formindske tilgangen til eksamensmellemskolen. Indtil 1945 udgjorde antallet af elever i 1. eksamensmellemskoleklasse (1. EM) omkring $\frac{1}{3}$ af eleverne i 1. FM- og 1. EM-klasserne tilsammen, og deres andel er siden steget og udgjorde i årene 1950–1955 mellem 41 og 49 pct. I samme tidsrum har frafaldsprocenten i eksamensmellemskolen også vist en stigende tendens, således at kun 75 pct. af de børn, der begynder i 1. EM, endnu findes i 4. EM.

Skoleplanen og undervisningsplanen af 1938 gjaldt under krigen, idet dog de vanskelige forhold, som den københavnske skole måtte arbejde under, især i krigens sidste år og det første fredså, nødvendigvis måtte medføre indskrænkninger i skolegangen og i lære- og læsestoffet.

Folkeskoleloven af 1937 indeholder regler om, at der normalt skal foretages en revision af skoleplan og undervisningsplan hvert 10. år, dog at den første revision af planerne skulle finde sted i 1943. Imidlertid blev der af det socialdemokratiske flertal i skoledirektionen fremsat en række ændringsforslag af så gennemgribende karakter, at en udvalgsbehandling inden for skoledirektionen blev nødvendig. På grundlag af dette udvalgs indstilling stadfæstede kommunalbestyrelsen i 1945 en ny skoleplan og undervisningsplan, hvis ikrafttræden blev fastsat til den 1. april 1946.

Efter *skoleplanen af 1945* indføres der fællesundervisning for drenge og piger, og den gennemsnitlige klassekvotient i grundskolen nedsættes. *Fællesundervisningen* skal efterhånden gennemføres på de skoler, hvor lokaleforholdene tillader det, uden at der derved bliver flere klasser med delt undervisning eller eftermiddagsundervisning. Det kan i denne forbindelse nævnes, at der nu er indført fællesundervisning på de fleste skoler; ved udgangen af 1955 havde 1281 af ialt 3210 klasser fællesundervisning.

I 1945 lå *den gennemsnitlige klassekvotient* i grundskolen på omkring 31, men den skal efter planen inden for et tidsrum af 10 år søges nedbragt til omkring 28, og i den enkelte klasse skal elevtallet søges holdt mellem 32 og 24. Det kan dog nævnes, at lokalesituationen endnu ikke har muliggjort en reduktion af klassekvotienten, idet denne pr. 31. december 1955 i grundskolen endnu var 30,3, jfr. tabel 1, side 172. For 1. grundskoleklasse har klassekvotienten i de senere år gennemsnitlig været 32, men på enkelte skoler er den over 35. For mellem skolens 2 afdelinger, realklasserne og gymnasiet samt særklasserne er bestemmelserne om klassekvotienten de samme som i planen af 1938.

Skoleåret, der ved skoleplanen af 1938 var ændret til at gå fra 1. april til 31. marts, skal ifølge planen af 1945 gå fra 1. august til 31. juli, ligesom det var tilfældet før 1938.

De vigtigste ændringer i undervisningsplanen kan opsummeres i følgende punkter:

1. Stærkere betoning af selvarbejdsprincippet, herunder særlig betydningen af læsestuearbejde, og en ændret affattelse af undervisningsplanens afsnit om emneundervisning.
2. Indføjelser af et afsnit i planen om hjemmearbejdets fordeling.
3. Fremhævelse af, at nutidens forhold bør belyses i undervisningen.
4. Indførelse af undervisning i husgerning for drenge og i sløjd for piger i 1. FM-klasse.
5. Bestemmelser om, at der, inden børnene forlader skolen, skal gives dem oplysninger om kønslivets biologi og hygiejne på etisk grundlag.

De forventninger, der var knyttet til oprettelsen af den eksamensfri mellem-skole i retning af at skabe en med eksamensmellem skolen ligestillet skoleform, der lagde mere vægt på den praktiske uddannelse, er ikke blevet indfriet. Det er ikke lykkedes at skabe nogen ændring i børnenes eller forældrenes opfattelse af de to mellem skoleformer, at den ene er skolen for de flinke elever og den anden skolen, hvor børnene skal være, til deres undervisningspligt ophører, og de kan gå ud i det praktiske liv.

Som en konsekvens af den utilfredshed og kritik, der var opstået omkring FM-skolen nedsatte skoledirektionen i november 1949 et udvalg til undersøgelse af en nyordning af FM-skolen. I en af udvalget i maj 1951 afgivet betænkning går man bl. a. ind for en liniedeling af FM-skolen og fremhæver det ønskelige i et tvungent 8. skoleår. I oktober 1949 havde Danmarks Lærerforening taget initiativet til nedsættelse af det såkaldte »fællesudvalg« vedrørende den eksamensfri mellem skole og landsbyskolen. Fællesudvalget består af repræsentanter for de forskellige lærerorganisationer ved folkeskolerne, gymnasierne m. fl. Dette udvalg afgav i maj 1952 en betænkning, der bl. a. bygger på en 5-årig grundskole og en 3-årig hovedskole.

I november 1954 afholdt undervisningsministeren en såkaldt rundbordskonference med repræsentanter for de forskellige lærerorganisationer, skolenavn og skolekommissioner om drøftelse af forslag til en ny skoleordning. Der nedsattes et hurtigt arbejdende 8-mands udvalg, der udarbejdede et udkast til en skoleordning med en 5-årig grundskole, en 3-årig liniedelt hovedskole (tidligere kaldt mellemskole), en 2-årig realskole og et 4-årigt gymnasium. Endvidere gik man ind for, at det 8. skoleår indførtes efter en vis overgangsperiode. I oktober 1955 forelagde undervisningsministeren for folketinget et efter disse retningslinier udarbejdet lovforslag vedlagt et af det såkaldte Askovudvalg og et af partiet Venstre udarbejdet forslag. Askovudvalget går bl. a. ind for en udelt og eksamensfri folkeskole indtil det 14. år (altså en 7-årig grundskole), indførelse af et 8. skoleår og indrettelse af en liniedelt 3-årig erhvervsskole og et 5-årigt liniedelt gymnasium oven på folkeskolen. Venstres forslag bygger på en 6-årig grundskole med et frivilligt 8. skoleår. Det er endnu (marts 1956) uvist, hvilke retningslinier folketinget vil følge ved gennemførelsen af en ny skolelov.

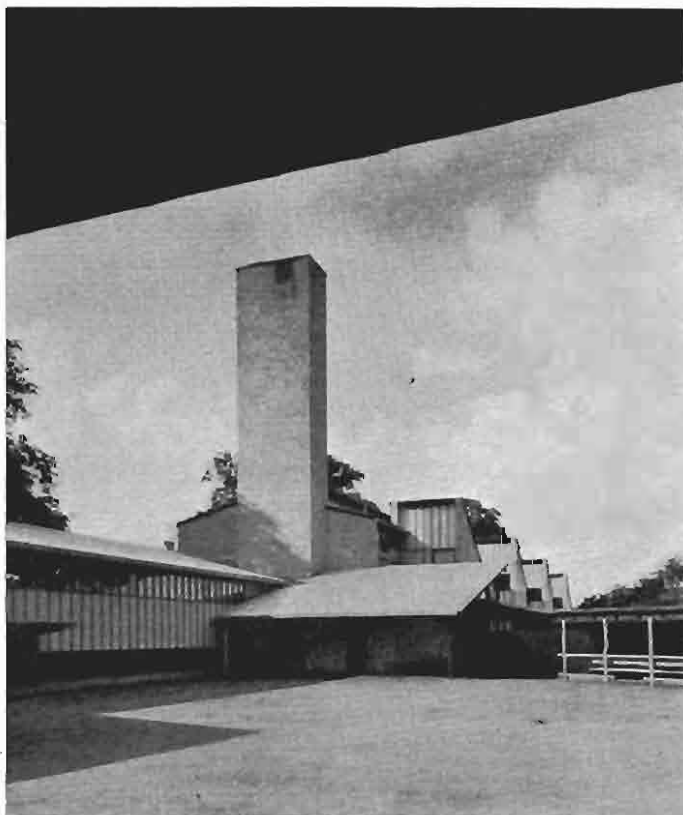
Tabel 1.

31. december	Antal kommuneskoler ¹	Antal klasseværelser (inkl. faglokaler)	Antal lærere og lærerinder	Antal elevklasser	Antal elever	Klassekvotient	
						Ialt	heraf for 1.-5. grundskoleklasse
1939.....	66	2 093	2 224	2 120	58 564	27,6	30,6
1940.....	66	2 124	2 202	2 071	57 947	28,0	31,1
1941.....	67	2 119	2 225	2 089	58 487	28,0	31,6
1942.....	69	2 148	2 268	2 120	58 378	27,5	31,2
1943.....	69	2 228	2 288	2 145	58 515	27,3	30,8
1944.....	69	2 222	2 338	2 205	59 007	26,8	30,2
1945.....	69	2 218	2 413	2 285	61 658	27,0	30,4
1946.....	70	2 236	ca. 2 500	2 412	65 752	27,3	30,7
1947.....	72	2 254	2 573	2 501	67 420	27,0	30,2
1948.....	76	2 354	2 638	2 586	70 235	27,2	30,5
1949.....	76	2 405	2 650	2 673	74 021	27,7	30,6
1950.....	77	2 510	2 728	2 796	77 697	27,8	30,6
1951.....	78	2 578	2 781	2 930	81 101	27,7	30,5
1952.....	80	2 615	2 821	3 024	84 725	28,0	30,9
1953.....	81	2 627	2 853	3 136	87 348	27,9	30,6
1954.....	81	2 643	2 842	3 183	87 846	27,6	30,4
1955.....	82	2 714	2 837	3 210	88 080	27,4	30,3

¹ Ekskl. heldagsskoler.

Den 1. april 1950 trådte loven af 12. april 1949 om det kommunale skolevæsens styrelse og tilsyn i kraft og afløste dermed tilsynsloven af 20. maj

Hanssted skole.
Småbørnsafdeling
taget i brug 1955.

1933. Ved lovens gennemførelse blev forældrerådene erstattet af *skolenævn*, der vælges på samme måde som de hidtidige forældreråd, men har en noget større tilsynsbeføjelse med skolens forhold, bl. a. med undervisningsmidlerne. Nævnenes repræsentation i skoledirektionen skal udgøre 4 medlemmer mod forældrerådernes 3, idet skoledirektionen samtidig udvides fra 9 til 10 medlemmer. Ved den nye tilsynslov er der endvidere på ny hjemlet sognepræsten eller en anden af sognets præster, der hertil godkendes af biskoppen, ret til at overvære kristendomsundervisningen i sognets skoler.

Fra begyndelsen af skoleåret 1951/52 trådte nye »ordensregler og disciplinære bestemmelser samt bestemmelser vedrørende forsømmelser og fritagelse for undervisning« i kraft, dog med undtagelse af et punkt i de disciplinære bestemmelser: »Legemlig straf er ikke tilladt under nogen form«, der først trådte i kraft fra begyndelsen af skoleåret 1952/53.

I 1952 blev skoleafdelingen for smittefarlige tuberkuløse børn nedlagt, da der takket være calmettevaccinationen ikke mere var behov for den. I 1953 blev De forenede Kirkeskoler omdannet til gymnasium og fik samtidig navneforandring til Sankt Annæ gymnasium.

Efter vedtagelsen af grundloven af 5. juni 1953 har børn i undervisningspligtig alder ret til fri undervisning i folkeskolen, og ved lov nr. 194 af 11. juni 1954 blev denne regel udvidet til at omfatte alle børn i skolerne. Skoleafgift, bogafgift og eksamensgebyr er dermed helt bortfaldet.

Den 11. juni 1953 vedtog borgerrepræsentationen at nedlægge Københavns kommunes præliminærkursus, og i maj-juni 1955 tog det sidste hold præliminæreksamen. Præliminærkursus blev oprettet i 1918 som led i ordningen af den højere undervisning og har i årenes løb dimitteret 2511 elever. Præliminæreksamen forventes nu at være overflødig, efter at det ved kongelig anordning af 11. september 1952 blev bestemt, at elever fra 3. FM-klasser på visse betingelser kan optages i 3. EM-klasser.

Et af de største problemer for Københavns skolevæsen i den her omhandlede periode har været fremskaffelse af tilstrækkelige *skolelokaler* til det stadigt voksende antal skolebørn. Medens antallet af skolebørn i kommunens skoler i 1940 udgjorde 57.900, var det ved udgangen af 1954 steget til at udgøre 87.800, en stigning på ca. 30.000 elever eller 52 pct., jfr. tabel 2, side 175. Ved udgangen af 1955 udgjorde antallet af skolebørn 88.000 og er dermed kulmineret, idet der derefter vil være et fald i antallet. Dette vil i løbet af nogle år medføre en betydelig lettelse i det pres, der i en årrække har hvilet på skolevæsenet med hensyn til fremskaffelse af tilstrækkelige skolelokaler og lærerkræfter.

Elevernes fordeling på klassegrupper fremgår af tabel 2, side 175. Fra 1940 til 1955 har det først og fremmest været i grundskoleklasserne, eksamensmellemskolen og realklassen, at det store børneantal har kunnet mærkes. Men ved den her omhandlede periodes slutning har de store årgange af børn nået gymnasiealderen, og der rejser sig derfor nye problemer med hensyn til at skaffe øget plads i gymnasiet. Der er foretaget udvidelse af det kommunale Sortedam Gymnasium og af Statsgymnasierne: Falkonergården og Gl. Hellerup, og det påtænkes at opføre et gymnasium i Tårnby kommune, hvortil også elever fra Københavns kommune skulle have adgang. Hertil kommer planer om at reducere EM-klasserne ved 3 gymnasier for på denne måde at skaffe plads til flere gymnasieelever; denne reduktion i EM-klasserne bliver mulig, fordi der efterhånden vil komme et mindre antal børn i de hertil svarende aldersklasser.

Med den stærke stigning i skolebørnenes antal kunne skolebyggeriet ikke følge trit, og byggerestriktionerne under krigen gjorde ikke situationen bedre. I september 1939 blev det besluttet at opføre 3 nye skoler: Lykkebo, Kirkebjerg og Emdrup skole. Af disse skoler blev på grund af byggerestriktionerne foreløbig kun fuldført småbørnsklasserne, mens den egentlige fuldførelse først fandt sted i 1942 og 1943. Siden 1948 er yderligere tilkommet følgende nye skoler: Gerbrandskolen, Ellebjergskolen, hjælpeskolen ved Frederiksgården, Korsager skole, Rødkilde skole, pavillonskolen Ny Østensgård og Holbergskolen. Desuden er i 1955 de første byggeafsnit af Hansstedskolen og Vold-

Tabel 2. *Elevernes fordeling på klassegrupper.*

Antal elever pr. 31. december	1.-5. grund- skole- klasse	1.-4. eksamensfri mellem- skole- klasser	Repeti- tions- og sær- klasser	1.-IV. eksamens- mellem- skole- klasse	Real- klasse	Præ- liminær- klasse	1.-3. gymnasie- klasse	Antal elever ialt
1939.....	35 360	9 776	2 552	9 203	1 030	193	450	58 564
1940.....	34 575	10 205	2 463	8 937	1 108	199	460	57 947
1941.....	34 969	10 109	2 680	8 851	1 156	220	502	58 487
1942.....	35 443	9 650	2 652	8 775	1 119	220	519	58 378
1943.....	35 782	9 722	2 879	8 409	991	204	528	58 515
1944.....	37 006	9 050	3 039	8 286	906	197	523	59 007
1945.....	39 536	9 369	3 230	7 908	910	181	524	61 658
1946.....	43 382	8 345	3 610	8 853	895	159	508	65 752
1947.....	44 679	7 972	4 000	9 349	798	150	472	67 420
1948.....	46 171	8 425	4 359	9 856	795	151	478	70 235
1949.....	48 292	8 683	4 645	10 948	806	152	495	74 021
1950.....	50 530	8 914	4 698	11 614	1 256	140	545	77 697
1951.....	50 942	10 192	5 093	13 017	1 164	153	540	81 101
1952.....	53 303	10 899	5 084	13 491	1 232	158	558	84 725
1953.....	54 991	11 421	5 030	13 826	1 389	128	563	87 348
1954.....	54 072	11 688	5 120	14 713	1 568	37	648	87 846
1955.....	52 937	12 077	5 007	15 534	1 859	•	666	88 080

parkens skole taget i brug. I 1949 blev det tidligere marinehospital på Christianshavn erhvervet og omdannet til skole.

Da byggerestriktionerne sinkede opførelsen af nye skoler, har man til afhjælpning af lokalemanglen i vidt omfang måttet opføre pavilloner ved de eksisterende skoler eller indrette skolelokaler i tagetager o. lign. På denne måde blev der i tiåret 1940–1950 tilvejebragt ialt 129 lokaler, svarende til 3 skolars kapacitet. En del af disse lokaler er efter bygningen af de nye skoler atter inddraget.

Ved udgangen af 1955 råder Københavns skolevæsen herefter over 69 almindelige skoler, hvoraf 9 med filialer, 5 gymnasier, 8 særskoler og 2 heldagsskoler. Det samlede antal skolelokaler udgjorde ca. 2700, mens det tilsvarende antal skolelokaler ved udgangen af 1939 var ca. 2100.

Efter forslag fra administrationskommissionen blev fra den 1. april 1955 tilsynet med skolernes vedligeholdelsesarbejder overflyttet fra stadsarkitektens direktorat og rådgivende ingeniørkontor til skoledirektionens bygningsafdeling. Fra samme dato blev skoledirektionens kasse nedlagt.

Samtidig med det stigende børneantal i skolerne begyndte lærermanglen at gøre sig gældende. For at sikre de nødvendige lærerkræfter vedtog borgerrepræsentationen i 1954 at yde tillæg på 15 pct. for overtimer samt fremtidig at udnævne alle lærere, der ved et skoleårs begyndelse har opnået 18 års løn-

anciennitet, til overlærere. Ved begyndelsen af skoleåret 1954/55 blev et timeantal svarende til 186 lærer- og adjunktposter læst som overtimer.

Som led i bekæmpelsen af lokale- og lærermanglen vedtog borgerrepræsentationen i 1953, at et barn for at kunne indskrives til skolegang pr. 1. august fremtidig skulle være fyldt 7 år senest 14. december samme år mod hidtil 6 år ved skoleårets begyndelse.

Om skolevæsenets udgifter henvises til afsnittet om kommunens økonomi, idet dog kan nævnes, at der af en af skolevæsenet foretagen beregning fremgår, at den gennemsnitlige bruttoudgift i 1953/54 pr. elev udgjorde 693 kr. i grundskolen, 1176 kr. i FM-klasserne, 1160 kr. i EM-klasserne og 1754 kr. i gymnasieklasserne.

Et specielt problem for skolevæsenet opstod i 1948 ved gennemførelsen af *den nye retskrivning* i henhold til undervisningsministeriets bekendtgørelse af 22. marts 1948.

For at have muligheder for at prøve nye problemer i forbindelse med undervisningens tilrettelæggelse eller arbejdsmetoder indrettedes den 13. august 1948 en *forsøgsskole* i lejede lokaler i statens skole »Emdrupborg«. Skolen arbejder i nær kontakt med skolepsykologer. Det kan nævnes, at der her i flere år forsøgsvis er foretaget oprykning af elever fra 5. grundskoleklasse til eksamensmellemskolen uden prøve.

Den 15. oktober 1948 åbnedes en *heldagsskole* for piger, mens den tilsvarende skole for drenge, der hidtil havde haft navnet »dagarbejdsskolen«, fik navnet »heldagsskolen for drenge«. Disse skoler er led i den forebyggende børneforsorg og står under tilsyn af overinspektøren for børneforsorgen.

Fra 1. april 1949 skete en nyordning af skolernes biblioteker, idet der oprettedes en ny institution, *Københavns kommunes børnebiblioteker*, der fra samme dato overtog driften af skolernes elevbiblioteker og læsestuer, samt af kommunebibliotekernes børnebiblioteker. Den daglige ledelse varetages af skolebibliotekarere.

Til fortsat udbygning af forståelsen og samarbejdet mellem hjem og skole påbegyndtes i efteråret 1950 udgivelsen af et kvartalstidsskrift »*Hjemmet og skolen*« til uddeling til alle hjem, der har børn i kommunens skoler.

Det kan også nævnes, at der fra skoleåret 1948/49 i samarbejde med politiet indførtes *skolepatruljer* ved en række skoler, således at nogle af de ældste elever medvirker til at sikre børnene på deres vej til og fra skole, samt at der i 1955 blev oprettet en båndoptagerafdeling på Christianshavns skole til optagning og senere udlån af skoleradioudsendelserne.

Af sundhedsmæssige foranstaltninger kan nævnes, at de tre gamle kommunale søbadeanstalter: Langebro, Gasværkshavnen og Sønderstrand fra 1954 blev lukket for skoleelever på grund af sundhedsfaren, samt at der i forsommeren 1955 blev påbegyndt vaccination mod polio i de københavnske grundskoleklasser.

I *aftenskoleundervisningen* skete der i 1941 den ændring, at faget tegning

udskiltes som en særlig afdeling, og i 1947 oprettedes en aftenhøjskole. Under krigen var der en kraftig stigning i antallet af elever, der søgte aftenskoleundervisningen. Mens antallet af aftenskoleelever i 1939/40 udgjorde ca. 15.400 (1 måned efter holdenes start), steg det til i 1950/51 at udgøre ca. 36.800. I 1950/51 foretoges visse spareforanstaltninger i aftenskoleundervisningen, bl. a. forhøjedes klassekvotienten, og der skete indskrænkninger i kursernes varighed. I 1952/53 foretog man efter forslag fra administrationskommissionen en omlægning af aftenskolen, således at denne blev henlagt under en aftenskoleinspektørs ledelse, samtidig med at personalet indskrænkedes. I 1954/55 udgjorde antallet af aftenskoleelever ca. 20.000, hvoraf 7.700 undervistes i sprog- og handelsfag, 5.700 i almene skolefag, 1.000 i husholdning og madlavning, 4.000 i kjolesyning og boligudstyr, 500 i tegning og 1.100 på aftenhøjskolen.

Københavns kommunes hospitaler.

I løbet af efteråret 1939 og foråret 1940 gennemførtes en for det storkøbenhavnske hospitalsvæsen udarbejdet midlertidig luftbeskyttelsesplan, ved hvilken de nødvendigeste anskaffelser af inventar, instrumenter, iltbehandlingsapparater og røntgenreservedele blev foretaget. Herved blev hospitalerne i stand til i givet fald at kunne modtage og behandle ca. 50 pct. flere patienter end efter det normerede sengeantal. Samtidig regnede man med i givet fald at kunne udskrive eller evakuere ca. 50 pct. af den normale belægning, således at der i katastrofetilfælde ville stå ialt ca. 3.300 sengepladser til rådighed på Københavns kommunes hospitaler til modtagelse af skaderamte. I henhold til den nævnte plan blev der endvidere gennemført mørklægningsforanstaltninger, anskaffet nødbelysningsmateriel, primusapparater, gasmasker m. m.

Denne midlertidige plan for hospitalsvæsenets organisation under luftværnstilstand blev nærmere udbygget i foråret 1940 med supplerings og udvidelse af de nævnte foranstaltninger, bl. a. ved sikring af hospitalernes forsyning med vand, gas, elektricitet og varme samt indretning af tilflugtsrum.

I 1941 gennemførte statens civile luftværn en ordning, efter hvilken der på hospitaler med kirurgiske afdelinger skulle etableres et mobilt operationshold for hver af disse afdelinger; i det storkøbenhavnske luftbeskyttelsesområde drejede det sig om ialt 17 afdelinger. Disse mobile operationshold skulle kunne rekvireres til eventuel udsendelse til andre byer.

Den 15. marts 1942 afholdtes en luftværnsøvelse i det storkøbenhavnske luftbeskyttelsesområde afsnit II, Amager, og afsnit III, Frederiksberg. Øvelsen viste, at selv om hospitalerne kunne klare den stillede opgave, måtte det

befrygtes, at der under en virkelig katastrofe ville kunne blive stillet så store krav til hospitalerne, at den udarbejdede luftværnsplan ikke ville være tilstrækkelig. Der blev derfor i løbet af 1942–43 foretaget en revision af planen, hvorefter denne fik karakter af en kommandoplan, efter hvilken der umiddelbart kunne disponeres såvel med hensyn til personale, frivilligt og værnepligtigt mandskab som til materiel af forskellig art. Der blev desuden indrettet en særlig kommandostation på Kommunehospitalet for hospitalstjenestens overledning. Kommandostationen stod i direkte telefonforbindelse med alle til hospitalstjenesten knyttede hospitaler, som ad denne vej skulle modtage alle varslinger og meldinger fra luftværnschefen, ligesom de enkelte hospitaler fra kommandostationen kunne rekvirere assistance af forskellig art. Der blev endvidere til kommandostationen knyttet et centralkartotek for tilskadekomne.

Ved en 16 timers luftværnsøvelse i Storkøbenhavn den 5.–6. september 1942, hvori deltog Kommunehospitalet, Rigshospitalet, Frederiksberg hospital og Københavns amts sygehus, blev de nye planer prøvet og fundet tilfredsstillende.

Ved bombeangrebet på København den 27. januar 1943 blev der indbragt 84 tilskadekomne, chokerede m. fl., til hospitalerne, deraf 47 fra selve skadestederne. Centralkartoteket over tilskadekomne viste i dette tilfælde sin værdi, idet ca. 100 forespørgsler om tilskadekomne hurtigt kunne besvares. Fra hospitalstjenesten blev der endvidere ydet særlig assistance til evakuerings-tjenesten ved udlån af uldtæpper m. m.

Ved begivenhederne omkring den 29. august 1943 blev der til de storkøbenhavnske hospitaler indbragt ialt 114 sårede og 19 dræbte som følge af skudsår.

Erfaringer fra udlandet nødvendiggjorde en ny revision af luftværnsplanen, og denne blev gennemført i 1944. Det tilstræbtes ved denne plan i endnu højere grad end tidligere at gøre hvert hospital til en selvstændig enhed, der uanset svigten af forsyninger udefra kunne klare kortere eller længere tid ved hjælp af egne forsyningsanlæg og beholdninger. Der skulle således på alle de større hospitaler, hvor anlæg ikke fandtes i forvejen, indrettes egne elektricitetsanlæg og vandforsyningsanlæg (ved borer), ligesom hospitalerne skulle have direkte forbindelser til gasværkernes trykledninger. Mod skader skulle hospitalerne yderligere sikres ved forstærkning og udvidelse af sprængstyksikringer og afstivninger, ved anlæg af branddamme og forøgelse af brandslukningsmateriel samt ved anvendelse af brandbeskyttende maling. Endelig skulle der organiseres en særlig tandlægetjeneste med henblik på at yde kæbekirurgisk behandling til skaderamte.

Fællesudvalget for det storkøbenhavnske luftbeskyttelsesområde skulle have haft den reviderede plan til behandling i et møde den 30. juni 1944, men mødet blev aflyst på grund af generalstrejken, der begyndte samme dag.

Fra det af tyskerne proklamerede udgangsforbud efter kl. 20 den 26. juni

1944 havde der hver aften været livligt skyderi med mange sårede og dræbte indbragt til hospitalerne. Men med generalstrejken blev situationen straks meget alvorligere, idet der allerede fra om morgenen blev indbragt tilskadekomne. Leverandørernes varevogne kunne ikke færdes på gaderne, men af Storkøbenhavns mejerier blev der stillet vogne til rådighed for hospitals-overledelsen. Standsningen af vand-, gas- og elektricitetsforsyningen medførte store vanskeligheder for de hospitaler, der ikke havde nødforsynings-anlæg.

Straks ved meddelelsen om generalstrejkens indtræden blev samtlige hospitaler anmodet om at udskrive patienter, der alligevel ville være blevet udskrevet i løbet af de nærmeste dage, og i henhold hertil blev der den 30. juni og 1. juli udskrevet over 1.300 patienter fra de storkøbenhavnske hospitaler. Fra den 26. juni til 3. juli blev der til samtlige hospitaler i Storkøbenhavn og til Retsmedicinsk institut indbragt 697 patienter, hvoraf 97 var dræbt eller døde senere.

Disse begivenheder viste i høj grad nødvendigheden af, at alle hospitalerne var selvforsynende på de tekniske områder, og på et af det nævnte fælles-udvalg den 7. juli 1944 afholdt møde blev alle forslag om tekniske forsyninger tiltrådt, mens forslagene om forstærkning og forøgelse af tilflugtsrum m. m. blev udskudt, indtil spørgsmålet om statsrefusionen var afklaret.

Også efter generalstrejken blev der ofte indbragt sårede og dræbte til hospitalerne, der i reglen derefter også fik besøg af medlemmer af Hipo-korpset og Gestapo, som krævede oplysning om de indbragte ofre. Ofte når lægerne vidste, at den eller de indbragte havde deltaget i sabotage eller lignende, lykkedes det dem at få patienterne skjult eller flyttet, men undertiden krævede Gestapo dog en såret udleveret på trods af lægernes bestemte udtalelser om, at den pågældende ikke kunne tåle at flyttes.

Politiets opløsning den 19. september 1944 betød foruden indbringelse af sårede og dræbte tillige, at hele organisationen med politidirektøren som luft-værnschef blev slået i stykker, ligesom C.B.-ordningen faldt bort. Fra hospitalstjenesten lykkedes det dog at få praktisk taget alle C.B.-ere til at fortsætte frivilligt på de hidtidige vilkår, indtil L.B.-ordningen kom.

Ved bombardementet af Shell-huset den 21. marts 1945, hvor også Den franske Skole og nogle ejendomme på Sønder Boulevard og Maglekildevej m. m. blev ramt, dræbtes 93 børn og 51 voksne, og såredes 67 børn og 237 voksne, idet der dog ikke foreligger oplysninger om dem, der indbragtes til tyske hospitalsafdelinger og lazaretter.

Efter henvendelse fra socialministeriet påtog Københavns hospitalsvæsen sig i april måned 1945 at sørge for forplejningen af de fanger, der ved Bernadotteaktionen førtes fra tyske fangelejre over København til Sverige. Blegdamshospitalet fungerede som station for Bernadotte-ekspeditionens »vita busser«, hvis store mandskab boede her under deres gentagne ophold i København, ligesom der fandt maskineftersyn sted m. m.

I forbindelse med begivenhederne omkring kapitulationen blev der den 4. maj om aftenen og de nærmest følgende dage indbragt 975 personer til hospitalerne; heraf var 132 døde, mens 404 blev indlagt, og 439 blev behandlet ambulant. Patienterne blev bragt til hospitalerne dels af luftværnets officielle ambulancetjeneste, og dels af den »illegale« ambulancetjeneste, der i forvejen var blevet organiseret under Dansk Røde Kors.

Fra bombardementet af Burmeister og Wain den 27. januar 1943 og indtil den 8. maj 1945 blev der til de storkøbenhavnske hospitaler indbragt ca. 475 dræbte og ca. 2.100 sårede, hvoraf halvdelen blev indlagt.

Den 16. april 1942 tiltrådte borgerrepræsentationen, at der blev sluttet en overenskomst med Københavns amts sygehus om gensidig indlæggelsesret i tilfælde af tilskadekomst eller pludselig opstået sygdom.

På Børnehospitalet på Fuglebakken påbegyndtes i efteråret 1943 forsøgsvis drift af en kvindemælkscentral med den opgave at aftage mælk fra mødre, der havde mere mælk, end deres børn kunne drikke, og fordele den til andre børn, der nødvendigvis måtte have kvindemælk, og hvis mødre ikke var i stand til at amme dem i tilstrækkelig grad. Fra den 1. april 1944 indgik kvindemælkscentralen som fast led i børnehospitalets drift.

I januar 1944 blev der nedsat et udvalg for frivillig hjælp under epidemier, og foruden de ialt 2.261 ekstrasenge, der var til rådighed under magistratens 2. og 3. afdeling, blev 4 kommuneskoler indrettet med en eventuel anvendelse til epidemilazaret for øje.

I maj 1944 blev der afsluttet en overenskomst mellem Københavns kommune på den ene side og Københavns amtsråd og Frederiksberg kommune på den anden side om eventuel modtagelse på Københavns kommunes hospitaler af patienter fra Københavns amt lidende af de såkaldte indførte sygdomme.

Den 27. juni 1947 vedtog borgerrepræsentationen en ny lønordning for kommunens overlæger, hvorefter disse deltes i 3 grupper: 1) overlæger, der gav afkald på adgangen til privat praksis og konsultation uden for hospitalet, 2) overlæger, der bevarede adgangen til konsultation uden for hospitalet, og 3) overlæger, der bevarede adgangen til såvel privat praksis som konsultation uden for hospitalet. Det blev samtidig fastslået, at ingen overlæge under Københavns hospitalsvæsen måtte afkræve nogen hospitalspatient honorar, ligesom der blev givet tilsagn fra lægeforeningen om at etablere en fast træffetid for hver overlæge med afdeling, hvor patientens nærmeste pårørende kunne få overlægen i tale.

Den 1. maj 1945 overtog Københavns hospitalsvæsen driften af Børnehospitalet på Martinsvej, tidligere benævnt Fru Hermansens klinik. Hospitalet havde 122 sengepladser for børn med medicinske sygdomme. Hospitalet med tilhørende inventar m. m. blev af kommunen lejet for en 5-årig periode, der dog i 1950/51 blev forlænget med en ny 5-års periode. Ved udgangen af april 1955 blev hospitalet nedlagt og afløst af en nyoprettet børneafdeling på Blegdamshospitalet.

Børnerekonvalescenthjemmet »Stockholmsgave«, set fra haven.

Den 1. juni 1948 blev rekonvalescenthjemmet »Strandbjerg« ved Rungsted, der har plads til 46 kvindelige rekonvalescenter, taget i brug.

Kort efter afslutningen af den 2. verdenskrig modtog Københavns magistrat fra »Stockholms stads kommitté för nordiskt hjälparbete« meddelelse om, at komiteen havde besluttet at skænke byen København en gave til opførelse af en institution for børn som udtryk for det svenske folks glæde over Danmarks befrielse. Der blev opnået enighed om at opføre et rekonvalescenthjem for børn på $\frac{1}{2}$ –3 år på et areal af »Hvidegården«s jorder ved Klampenborgvej nær Ermelunden. Hjemmet, der blev benævnt »Stockholmsgave«, blev åbnet den 6. oktober 1948 og har plads til 40 børn.

I 1948 blev der i rådhushallen afholdt en udstilling til belysning af det københavnske sindssygevæsens historie og udvikling.

Den 30. oktober 1948 blev der vedtaget nye bestemmelser vedrørende visitation og indlæggelse af patienter på hospitaler under Københavns hospitalsvæsen til afløsning af de siden 1917 gældende bestemmelser.

I 1949 blev der truffet en ny overenskomst mellem Københavns og Frederiksberg kommuner om en udvidet gensidig dispositionsret over visse nærmere specificerede sengepladser på de to kommuners hospitaler, og i 1950

blev også overenskomsten mellem Københavns kommune og Diakonissestiftelsen om kommunens dispositionsret over sengepladser udvidet.

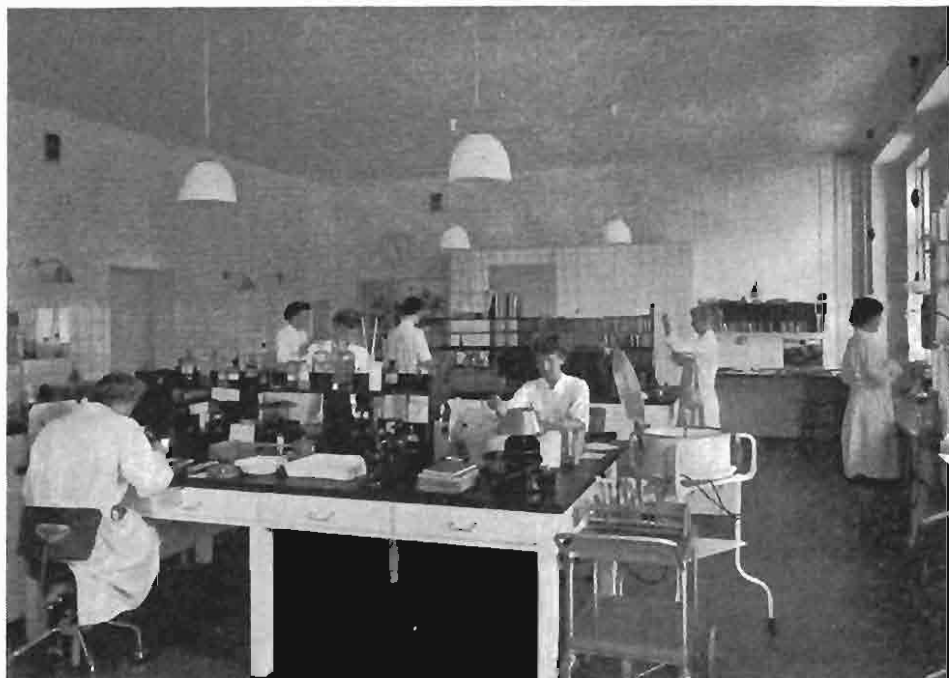
Fra 1. februar 1950 ændredes hospitalernes besøgstider bl. a. således, at der indførtes besøgstid på 2 af ugens aftener for de nærmeste pårørende. Besøgstiden ændredes atter fra den 15. januar 1955, således at der på samtlige afdelinger med undtagelse af børne- og psykiatriske afdelinger blev besøgstid på hverdage kl. 18³⁰–19³⁰ og iøvrigt hver onsdag samt på søn- og helligdage kl. 12–13.

Hjemmesygeplejen blev fra 1. april 1950 udvidet til også at omfatte personer med indtægter over »sygekassegrænsen«. Der skete samtidig en udvidelse af hjemmesygeplejens personale med 20 vikarassistenter, for at man bedre kunne imødekomme den udvidelse af behandling og efterbehandling i hjemmene, som de nye lægemidler, bl. a. penicillin, muliggjorde på forsvarelig måde.

Sygekassernes betaling for medlemmernes hospitalsophold forenkledes fra den 1. april 1950, således at sygekasserne fremtidig hvert kvartal indbetaler et vist beløb pr. medlem til hospitalsvæsenet, mens der indtil nævnte dato af hospitalerne måtte udskrives specificerede regninger til sygekasserne med oplysning om hver enkelt patient – i 1949/50 således for over 60.000 sygekassepatienter. Sygekassernes ydelse blev på grundlag af hospitalernes gennemsnitlige indtægt pr. sygekassemedlem i 1947/48 og 1948/49 fastsat til et à conto-beløb på 1,50 kr. årlig pr. medlem, og ved afslutningen af hvert regnskabsår foretages regulerende afregning med sammenslutningen af københavnske sygekasser på grundlag af hospitalernes opgørelser over det faktiske antal sygedage for sygekassernes medlemmer. Undtaget fra den nævnte ordning er betalingen for patienter på statsanerkendte tuberkulosehospitalet og Sct. Hans hospital samt fødepatienter.

For at skabe bedre behandlingsforhold for det stærkt stigende antal af neurosepatienter blev der i 1950 truffet aftale mellem Københavns kommune, Københavns og Frederiksborg amter samt Hillerød, Helsingør, Frederiksværk og Frederikssund kommuner om oprettelse og drift af et fælles nervesanatorium i Nordsjælland. Kuranstalten »Montebello« ved Helsingør blev erhvervet og efter forskellige forbedringer og moderniseringer taget i brug den 15. april 1951. Nervesanatoriet har ialt 100 sengepladser, hvoraf Københavns kommune nu disponerer over 40.

København blev i 1952/53 ramt af en alvorlig polioepidemi. Den første patient blev indbragt den 24. juli 1952, og indtil nytår 1952 var ialt 2.835 patienter indlagt med polio; heraf var ca. 1.750 fra Københavns kommune. I januar 1953 blev yderligere 25 patienter, i februar 8 og i marts 1 patient indlagt med polio. Den højeste belægning med poliopatienter indtraf den 29. september 1952, hvor tallet var 842, og ved udgangen af marts 1953 henlå endnu 290 patienter. Af de indlagte poliopatienter havde op mod halvdelen lammelser. På den epidemiske afdeling på Blegdamshospitalet, der fun-

Blegdamshospitalets laboratorium.

gerer som fælles epidemihospital for Københavns og Frederiksberg kommuner samt Københavns amt, rådede man over 380 sengepladser, og det blev derfor nødvendigt at inddrage andre afdelinger og hospitaler til poliopatienter. Først blev Blegdamshospitalets medicinske afdeling inddraget, fra den 21. august blev dernæst indlagt poliopatienter på Børnehospitalet på Fuglebakken, fra den 25. august på Frederiksberg hospital og fra den 2. september på Balders hospital. Senere blev der indrettet en midlertidig afdeling på Sundholm med plads til 145 patienter, ligesom nogle afdelinger på Øresundshospitalet og en del pladser på Dronning Louises børnehospital blev taget i brug til poliopatienter. Den midlertidige afdeling på Sundholm måtte nedlægges i midten af oktober på grund af utilstrækkelige opvarmningsmuligheder. Ved epidemiens opståen disponerede Blegdamshospitalet kun over 1 jernlunge og 6 kyradsrespiratorer, men ved direkte indførsel i luftrøret af kanyler, hvorigennem der indpumpedes luft, lykkedes det at skabe en ny effektiv behandlingsmetode for de ca. 300 patienter, der var ramt af åndedrætslammelser. Indpumpningen af luft foretoges manuelt af ca. 200 medicinske studenter, der arbejdede holdvis døgnet igennem. Ialt deltog 1500 studenter.

I henhold til beslutning af Sundhedsstyrelsen er Blegdamshospitalet nu behandlingscentrum for poliopatienter på øerne øst for Storebælt.

Det ekstra behov for hospitalspladser i forbindelse med polioepidemien

medførte en betydelig stigning i antallet af patienter på ventelister, d. v. s. patienter, hvis sygdom ikke kræver øjeblikkelig indlæggelse.

I 1952 blev det private Søllerød sanatorium overdraget til Samfundet og hjemmet for vanføre, og afvænningshjemmet »Fårupgård« i Jelling blev af kommunen afhændet til Foreningen af 1837. Til gengæld erhvervedes ejendommen »Overførstergården« i Jægersborg, der den 12. april 1953 blev taget i brug som alkoholsanatorium med plads til 33 patienter. Samtidig blev der etableret et ambulatorium for alkoholskadede på den psykiatriske poliklinik, og indlæggelse på »Overførstergården« sker hovedsagelig fra dette ambulatorium.

Det hidtidige tuberkuloseplejehjem »Gyvelholm« blev fra den 19. januar 1953 belagt med alderdomssvækkede plejepatienter og overgik fra den 1. marts 1953 til magistratens 3. afdeling til benyttelse til samme formål.

Fra den 1. april 1953 foretoges en forhøjelse af betalingstaksten for ophold på enestue, for udenbys og udenrigs patienter fra 36 kr. til 54 kr. pr. dag, og for indenbys patienter fra 24 kr. til 36 kr. pr. dag. Samtidig forhøjedes taksten for udenbys og udenrigs patienters ophold på fællesstue fra 24 kr. til 36 kr. pr. dag.

Hospitalsvæsenets patienttransport, der hidtil havde været delt mellem Kommunehospitalet og Blegdamshospitalet, blev fra den 1. april 1954 samlet på Kommunehospitalet. Samtidig skete der en ændring i den daglige arbejdsgang på sygeafdelingerne, idet man tilstræbte at forme opholdet på hospitalerne så nær den daglige tilværelse, som det efter forholdene var muligt; den foran omtalte ændring i besøgstiderne var et led i disse bestræbelser.

Ved et gavebrev af 14. april 1915 skænkede Københavns kommune en grund ved Bispebjerg hospital til »Dansk forening til kønssygdommenes bekæmpelse« til opførelse af et hjem for børn med syfilis, det senere benævnte Welanderhjem. I gavebrevet var det bestemt, at grunden med påstående bygninger skulle tilbagegives Københavns kommune, såfremt det viste sig, at opretholdelsen af hjemmet ikke var påkrævet. I henhold til denne bestemmelse overtog Københavns kommune fra den 1. april 1954 grunden med påstående bygninger. Hjemmet blev omdannet til en selvstændig børnepsykiatrisk afdeling med 30 sengepladser, og det blev indviet den 9. december 1954.

I to bygninger på Sundholm med direkte adgang fra Sundholmsvej blev der den 15. september 1954 taget et nyt hospital, Sønderbro hospital, i brug.

Plejehjemmet »Gurrelund« i Tikøb kommune med plads til 26 mandlige og 62 kvindelige patienter fra Sct. Hans hospital blev taget i brug den 1. marts 1955.

På de enkelte hospitaler m. m. er der i den her omhandlede periode foretaget betydelige udvidelser, moderniseringer og omlægninger, hvoraf de vigtigste skal nævnes her. Mange af forbedringerne er foranlediget af hospitalskommissionen, der den 8. februar 1946 afgav sin 1. betænkning (vedrørende

Fra Blegdamshospitalets
behandlingsafdeling for
patienter med paralytisk
polio.

sindssygevæsenet) og den 24. marts 1950 afgav sin 2. betænkning. Disse betænkninger er nærmere omtalt s. 42 f.

På Kommunehospitalet blev røntgenkliniken og operationsgangen udvidet i 1943, og polikliniken for hud- og kønssygdomme blev udvidet og moderniseret i 1946. I 1948 udskiltes lysklinikken fra røntgenkliniken og henlagdes under hospitalets fysiurgiske afdeling. I 1953 blev der etableret et centralkøkken og diætresteraurant, i 1954 blev et nyt ambulatorium til behandling af patienter med urologiske sygdomme taget i brug, og samme år blev der indrettet et centrallaboratorium og en blodbank. Den 1. december 1954 blev en ny fysiurgisk klinikbygning taget i brug; bevillingen hertil var oprindelig givet i 1943, men materialemanglen medførte, at arbejdet med opførelsen af bygningen først kunne påbegyndes i december 1950.

Hospitalet på Forchhammersvej har siden 1946 været benyttet som filial af Kommunehospitalets gynækologiske afdeling, mens Balders hospital, der indtil 1946 blev anvendt som filial af Kommunehospitalets psykiatriske afdeling, fra 1946 »midlertidig« har været benyttet som filial af Rudolph Berghs hospital for patienter med hud- og kønssygdomme.

På Bispebjerg hospital åbnedes i 1942 en ny kirurgisk afdeling F med 156 sengepladser og en røntgenafdeling med 12 pladser; opførelsen var oprindelig vedtaget i 1935, men pengemarkedets knaphed bevirkede en udsættelse af opførelsen. I 1946 åbnedes en midlertidig kirurgisk afdeling med 40 pladser i hospitalets lysklinik, og i 1947 oprettedes en midlertidig børnepsykiatrisk afdeling med 20 sengepladser; som nævnt foran blev sidstnævnte afdeling i 1954 flyttet til det tidligere Welanderhjem. I 1948 blev røntgenkliniken udvidet, og i 1949 åbnedes i tilknytning til kirurgisk afdeling A et ambulatorium,

hvortil patienter kan henvises af visitationen, og hvor der desuden foretages efterbehandling af de fra afdelingen udskrevne patienter.

I 1951 blev en blodbank taget i brug, og i 1952 blev hospitalets apotek ombygget og udvidet samt et gynækologisk afsnit med 60 sengepladser og et tilknyttet ambulatorium taget i brug. I 1953 blev der i den kirurgiske nød-afdeling og røntgenafdelingens sengeafsnit indrettet en neurokirurgisk afdeling med 44 sengepladser, som aflaster rigshospitalets neurokirurgiske afdeling på militærhospitalet, der gennem længere tid havde været utilstrækkelig til at imødekomme det voksende behov for neurokirurgisk behandling. I forbindelse hermed blev der den 7. november 1952 oprettet en overenskomst med indenrigsministeriet. I 1939 blev der udarbejdet planer til opførelse af et nyt tuberkulosehospital i tilslutning til Bispebjerg hospital og til erstatning for Øresundshospitalet. Opførelsen blev vedtaget af borgerrepræsentationen i 1942, men materiale manglen stillede sig hindrende i vejen, og først i 1955 kunne planerne om opførelsen genoptages, hvorefter denne er påbegyndt i efteråret 1956. I mellemtiden var den projekterede byggesum steget fra 9¹/₂ til 23 mill. kr. Hospitalet får plads til 325 patienter.

Blegdamshospitalet fungerer fra 1. september 1947 også som epidemisk hospital for Frederiksberg og Københavns amt. I 1948 blev det besluttet at oprette et medicinsk afsnit, der dog faktisk havde eksisteret siden 1946. Denne mulighed for indskrænkning af epidemiafdelingen skyldes den stærke nedgang i antallet af difteri- og scarlatinapatienter, som indførelsen af vaccination og anvendelsen af penicillin og andre nye lægemidler havde bevirket. I 1952 blev et afsnit for fysiurgisk behandling af patienter med paralytisk børnelammelse taget i brug, og i 1955 blev der indrettet en børneafdeling. Desuden har der fundet betydelige ombygninger og moderniseringer sted, bl. a. er der opført en ny røntgenklinik for pneumothoraxbehandling.

På Rudolph Berghs hospital åbnedes i 1949 en poliklinik for hud- og kønssygdomme.

Øresundshospitalet blev omorganiseret, da Avnstrup sanatorium blev taget i brug i 1940, således at træbarakkerne blev nedlagt. To barakker er midlertidigt taget i brug fra 1944. I 1949 blev et udvidet lungekirurgisk operationsafsnit med moderne operationsstue, præparationsrum, steriliseringsrum m. m. taget i brug. I 1951 åbnedes et nyt ambulatorium i en af hospitalets træbarakker, i 1951/52 blev det patologiske institut moderniseret, og i 1953 blev en ny røntgenklinik med såvel diagnostikafdeling som behandlingsafdeling taget i brug i en nybygning.

Sct. Hans hospital blev i 1941 udvidet med det tidligere Boserup sanatorium, hvor der blev indrettet 140 pladser. Samtidig påbegyndtes på de øvrige af hospitalets afdelinger en modernisering. I 1949 blev de 3 træpavilloner, »Strandhuset« med 48 sengepladser under kvindehospitalet samt »Skovhuset« og »Havehuset«, hver med 24 sengepladser under mandshospitalet, taget i brug. I 1950 blev 2 nye afdelinger »Solhuset« og »Eng-

huset« for henholdsvis 24 kvindelige og 24 mandlige patienter med lettere sindslidelser taget i brug, og samme år blev plejehjemmet »Holme« (tidligere Cathrinebjerg hovedgård) ved Sengeløse med plads til 41 rolige kvindelige patienter indviet. Fra den 1. juli 1950 opdeltes mandshospitalet i 2 afdelinger, A og B, hver med sit lægepersonale, og fra 1. januar 1951 foretoges en tilsvarende deling af kvindehospitalet i 2 afdelinger, C og D. Opdelingen er et led i bestræbelserne for at sikre patienter med sindslidelser den bedst mulige behandling. I 1951 blev den tidligere Sct. Jørgensbjerg skole taget i brug til arbejdsaterapilokaler, lægelokaler, boliger m. m. I 1953 blev det tidligere rekonvalescenthjem »Skjoldborg« ved Frederiksværk taget i brug som plejehjem under Sct. Hans hospital for 28 mandlige senile plejepatienter, og i 1955 blev også det tidligere tuberkuloseplejehjem »Stenslettegård« ved Nøddebo taget i brug som plejehjem under Sct. Hans hospital. Det kan endelig nævnes, at borgerrepræsentationen i sit møde den 13. juni 1946 vedtog opførelsen af et tredje sindssygehospital i tilknytning til Sct. Hans hospital, men endnu er kun en af de hertil hørende sygebygninger opført og taget i brug i begyndelsen af 1957.

Tuberkuloserekonvalescenthjemmene »Solgården« og »Rydholt« overgik i henholdsvis 1951 og 1955 til anvendelse som almindelige rekonvalescenthjem for kvinder.

Hospitalsvæsenet disponerede den 1. april 1940 over ialt 6.547 sengepladser på hospitaler, herunder Sct. Hans hospital, rekonvalescent- og plejehjem samt på fremmede hospitaler og kliniker, herunder fødekliniker; af de 6.547 sengepladser fandtes de 516 på fremmede hospitaler og kliniker. Den 1. april 1955 disponerede hospitalsvæsenet over ialt 7.950 sengepladser, hvoraf 1.024 på fremmede hospitaler og kliniker. Antallet af sengepladser pr. 1.000 indbyggere udgjorde i 1940 og 1955 henholdsvis 9,5 og 10,5. Socialdirektoratet har i hele perioden 1940–1955 disponeret over ca. 1.200 sengepladser på sygehusene i tilknytning til De gamles by, Nørre hospital og Sundholm, svarende til mellem 1,6 og 1,8 sengepladser pr. 1.000 indbyggere.

Det samlede antal behandlede patienter og det samlede antal sygedage (opholdsdage) i hvert af årene 1939/40 – 1954/55 på de under hospitalsdirektoratet hørende hospitaler m. m. fremgår af efterfølgende tabel.

Det årlige antal behandlede patienter er steget fra 60.000 i 1939/40 til omkring 100.000 i de seneste år, mens antallet af sygedage er steget fra 2,4 mill. i 1939/40 til 2,9 mill. i 1954/55. Pr. 1.000 indbyggere er antallet af behandlede patienter steget fra 87 i 1939/40 til 135 i 1954/55, mens det gennemsnitlige antal sygedage pr. patient i samme periode er faldet fra 39 til 28. På socialdirektoratets sygehuse blev der i perioden 1940–1955 årligt behandlet omkring 4.000 patienter med et samlet antal sygedage på omkring 400.000.

Tabel 3. *Antallet af patienter og sygedage på de under hospitalsdirektoratet hørende hospitaler, rekonvalescent- og plejehjem m. m.*

	Antal behandlede patienter	heraf på fremmede hospitaler og klinikker	Samlet antal sygedage	heraf på fremmede hospitaler og klinikker	Antal behandlede patienter pr. 1000 indbyggere	Gennemsnitligt antal sygedage pr. patient
Regnskabsår	1000	1000	1000	1000		
1939/40 ..	60,2	5,6	2 376	189	87	39
1940/41 ..	55,4	4,9	2 251	167	79	41
1941/42 ..	67,2	8,9	2 394	187	96	36
1942/43 ..	76,0	12,7	2 500	241	107	33
1943/44 ..	87,6	15,1	2 573	274	118	30
1944/45 ..	87,1	15,9	2 567	284	121	29
1945/46 ..	88,2	14,4	2 536	209	120	29
1946/47 ..	89,4	15,2	2 515	212	119	28
1947/48 ..	92,6	16,8	2 592	249	122	28
1948/49 ..	95,2	19,8	2 710	317	125	28
1949/50 ..	98,0	20,6	2 832	332	128	29
1950/51 ..	101,9	21,5	2 842	352	133	28
1951/52 ..	103,4	21,4	2 882	338	135	28
1952/53 ..	103,4	21,6	2 907	337	136	28
1953/54 ..	101,5	21,2	2 888	337	134	28
1954/55 ..	102,1	22,0	2 898	345	135	28

Under den kommunale hjemmesygepleje blev i årene 1939/40–1948/49 tilset mellem 6.400 og 11.600 patienter, men fra sidstnævnte år steg antallet meget betydeligt, og det udgjorde i 1954/55 ialt 54.600 patienter. Under den kommunale barselspleje blev i årene 1939/40–1954/55 årlig tilset mellem 1.900 og 3.300 patienter.

På poliklinikker og ambulatorier blev der før krigen behandlet omkring 45.000 patienter årligt, men antallet er især efter 1949/50 steget betydeligt og udgjorde i 1954/55 82.000. Antallet af konsultationer steg fra ca. 200.000 før krigen til 373.000 i 1954/55.

Københavns gasværker.

Efter krigsudbrudet i 1939 måtte der befrygtes vanskeligheder for kul-tilførslerne, og der blev derfor indledet forhandlinger mellem de betydende gas- og elektricitetsværker på Sjælland om foranstaltninger til begrænsning af forbruget for at få beholdningerne af kul til at strække til længst muligt. Efter beslutning af hovedstadskommunernes kommunalbestyrelser blev der i ok-

tober kvartal 1939 indført gasrationering, ligesom abonnementstarifferne, der var anlagt for at stimulere forbruget, blev ophævet. Gasrationeringen gjaldt ikke erhvervsforbruget, og den blev ophævet med udgangen af oktober kvartal 1939.

England havde ved krigsudbrudet indført licenssystemet for kuleeksporten, men bevillingen af licens blev ret hurtig ekspederet. Derimod medførte mangelen på dansk tonnage til transport en væsentlig forsinkelse af kultilførslerne. Prisniveauet for de engelske kul ændredes ikke ved krigsudbrudet, og stigningen, indtil tilførslerne helt ophørte i april 1940, var meget moderat; for Durham gaskul steg priserne således kun fra 19 à 20 shilling til 22 à 23 shilling pr. ton fob sædvanlig afskibningshavn. Derimod steg kulfragterne straks betydeligt, og stigningen fortsatte; fra en fragtrate pr. ton på 5–6 kr. i august 1939 steg den til 20–25 kr. i september og 74–125 kr. i marts 1940.

Mens afskibningerne af polske kul ophørte ved slutningen af august 1939, fortsatte de tyske leverancer, dog til fob-priser, der lå betydeligt højere end for lignende engelske kvaliteter, men på grund af den langt billigere fragtrate fra Tyskland, blev cif-prisen lavere for de tyske end for de engelske kul. Kulimporten fra Tyskland blev i 1939/40 ret begrænset på grund af den hårde vinter.

Gasværkernes koksbeholdning var meget stor ved krigens begyndelse som følge af den milde vinter 1938/39, og dette betød en væsentlig lettelse for koksforsyningen. Priserne steg betydeligt i løbet af den første krigsvinter – fra 1,60 kr. pr. hl koks den 1. april 1939 til 4,25 kr. pr. hl den 8. januar 1940.

Efter besættelsen var vi udelukkende henvist til at få westfalske og øvreschlesiske kul, hvis priser blev fastsat i handelsaftalen med Tyskland, idet dog den indenlandske avance fastsattes af priskontrolrådet. Til at forestå fordelingen af kulimporten til Danmark blev der i juni 1940 nedsat et kulfordelingsudvalg, mens fragtraterne i tiden fra den 9. april til den 1. juli 1940 blev fastsat af fragtnævnet; fragtraterne udgjorde fra 15 til 19½ kr. pr. ton kul alt efter kuldampernes størrelse. Efter den 1. juli 1940 skete alle fragtafviklinger gennem den af handelsministeriet oprettede udligningskasse, hvis oprindelige formål var at foretage reguleringer af fragtomkostningerne for de fra Tyskland importerede kul, koks og stenkulsbriketter, således at priserne inden for hver kategori blev ens pr. ton for samtlige modtagere; men efter krigen blev udligningskassen opretholdt for at billiggøre de importerede koks. De af udligningskassen fastsatte fragtrater (indbetalingsrater) udgjorde 25 kr. pr. ton for kul og 27½–30 kr. for koks og briketter; disse rater kom til at gælde under hele krigen. Gasværkernes forbrugspris kom herved op på omkring 70 kr. pr. ton kul, og priserne steg, som det fremgår af tabel 5, side 192, kun nogle få kroner i krigsårene, men betydeligt mere efter krigen. Til sammenligning kan nævnes, at forbrugspriserne i 1938/39 og 1939/40 gennemsnitlig udgjorde henholdsvis 25 og 44 kr. For salgspriserne på koks og gas gjaldt omtrent det samme som for kulpriserne, idet også disse efter en

ret stærk stigning i krigens første år holdt sig på omtrent samme niveau under resten af krigen, se nærmere i tabel 5.

Tabel 4. *Gasværkernes produktionsforhold.*

	Kulforbrug	Bruttoproduktion			Koksproduktion	Gasudbytte pr. 1000 kg kul	Koksproduktion pr. 1000 kg kul	Blandingsgassens gnostl. brændværdi
		Kulgas	Vandgas	Ialt				
Regnskabsår:	1000 tons	mill. m ³	mill. m ³	mill. m ³	1000 hl	m ³	hl	kcal/Nm ³
1938/39	257	104,8	1,4	106,2	3 371	414	13,3	4 606
1939/40	228	96,3	3,8	100,1	3 348	427	14,8	4 478
1940/41	221	83,3	15,5	98,8	2 900	380	13,2	4 167
1941/42	238	102,5	9,4	111,9	3 340	432	14,1	4 188
1942/43	235	100,3	0,6	100,9	3 237	428	13,8	4 177
1943/44	227	95,2	3,1	98,3	3 003	422	13,3	4 158
1944/45	230	94,8	6,0	100,8	2 802	419	12,4	4 078
1945/46	196	88,7	5,1	93,8	2 570	457	13,2	4 060
1946/47	238	99,0	11,6	110,6	3 202	420	13,6	4 126
1947/48	233	101,6	15,0	116,6	3 023	443	13,2	4 190
1948/49	228	106,7	12,2	118,9	2 959	474	13,1	4 181
1949/50	176	82,1	34,8	116,9	2 619	481	15,4	4 215
1950/51	195	99,5	32,0	131,5	2 637	525	13,9	4 220
1951/52	219	96,4	29,0	125,4	3 097	441	14,2	4 233
1952/53	245	116,4	14,4	130,8	3 211	476	13,1	4 236
1953/54	223	107,1	22,8	129,9	3 246	481	14,6	4 214
1954/55	206	100,7	19,6	120,3	3 158	489	15,3	4 206

I vinteren 1940/41, der ligesom den foregående vinter var forholdsvis streng, blev kultilførslerne yderligere forsinket som følge af et skibssammenstød i Kielerkanalen, hvorved denne blev lukket for passage af større skibe i slutningen af december 1940 og i begyndelsen af januar 1941. Det lykkedes i denne periode at få dirigeret nogle af kuldammerne til Esbjerg, hvorfra kullene blev videretransporteret til København pr. bane; men det var følgelig begrænset, hvor store mængder der kunne føres denne vej, og først i løbet af marts 1941, da isforholdene tillod det, blev de mange indefrosne (her i dette ords oprindelige betydning) ladninger frigjort. Under disse vanskelige forhold blev der iværksat et snævert samarbejde mellem Københavns gasværker, Frederiksberg gasværk og A/S Strandvejs-Gasværket om fordelingen af brændselsbeholdningerne under hensyntagen til den størst mulige brændselsøkonomiske produktion. Endvidere blev der fra statens beredskabslagre stillet ca. 16.000 tons kul til rådighed for hovedstadsgasværkerne.

Efter at der i løbet af foråret 1940 var udstedt handelsministerielle bekendtgørelser om indskrænkning i salget af brændsel til private, blev der den

31. maj 1940 indført en egentlig rationering af brændsel for sæsonen 1940/41. Brændselsrationeringen blev herefter omend med skiftende tildelinger opretholdt til og med fyringssæsonen 1949/50 og blev endda på ny indført i årene 1951/52 og 1952/53.

Ligesom gasværkskoksene under krigen kom til at dække en væsentlig del af brændselsforbruget, kom de andre biprodukter ved gasproduktionen: tjære, ammoniak, råbenzol og salmiakspiritus, til at spille en betydelig rolle, da importen af vigtige råstoffer standsede. Tjæren blev således praktisk taget det eneste materiale, der var til rådighed til fremstilling af bitumenbindematerialer til vejbelægning og til fremstilling af tagpap; det blev på grund af den stærke efterspørgsel efter tjæren nødvendigt at rationere den.

Belysningsvæsenets bestræbelser gik under disse forhold ud på dels at støtte den industri, der var baseret på at oparbejde biprodukter eller anvende dem i fabrikationen af andre varer, og dels at fordele råvarerne på den måde, der gav størst mulig beskæftigelse inden for de pågældende industrier.

Gasværkernes produktion af kulgastjære lå i årene 1940/41–1945/46 på mellem 8,6 og 10,1 mill. kg, der afsattes til mellem 188 og 205 kr. pr. 1000 kg. I 1938/39 lå produktionen på 12,6 mill. kg, der afsattes til gennemsnitlig 61 kr. pr. 1000 kg. Af vandgastjære blev der kun i 1944/45 fremstillet større mængder (6,1 mill. kg), og disse afsattes til gennemsnitlig 247 kr. pr. 1000 kg. Af de øvrige nævnte biprodukter fremstilledes betydeligt mindre mængder end af tjære.

På grund af ombygning på Østre gasværk og Frederiksberg gasværk blev der i 1940/41 mellem Københavns og Frederiksberg kommuner og A/S Strandvejs-Gasværket sluttet kontrakt om levering af gas. Det hermed indledede samarbejde fortsatte under krigen, og her kom de i 1939 færdiggjorte forbindelsesledninger mellem hovedstadens 4 gasværker til stor nytte.

I vinteren 1941/42 blev tilførslerne af kul på grund af isforholdene usædvanlig vanskelige. Fra den 28. januar 1942 til den 3. april 1942 modtog belysningsvæsenet således ingen som helst tilførsel af importerede kul, men måtte i denne periode tære på lagerbeholdningerne, foruden at der af statens beredskabslagre blev stillet ca. 21.000 tons kul til rådighed. Samtlige kulladninger blev i denne periode dirigeret til Esbjerg havn, der var den eneste danske havn, der kunne anløbes, og udelukkende fordelt til forbrugere i Jylland og på Fyn, da der ingen mulighed var for videretransport til Sjælland. Gassen blev dog endnu ikke rationeret, men brændværdien blev fra den 20. marts 1942 nedsat til 4.000 kcal. pr. Nm³, hvilket efter indgående forsøg var bestemt som den laveste grænse, man kunne gå ned til, hvis alle de i husholdningerne anvendte apparater skulle kunne virke uden ændring i indstillingerne. Endvidere blev benzolproduktionen standset, gstrykket nedsat og tilgangen af nye industriforbrugere midlertidig standset. Endelig gennemførte de stor-københavnske gasværker i fællesskab en propaganda-kampagne i presse, biografer m. m. for at få gasforbruget nedsat. Alle disse foranstaltninger medførte

i denne vanskelige periode en besparelse i gasforbruget på op imod en tredjedel af det hidtidige forbrug.

Tabel 5. *Kul-, gas- og kokspriserne.*

	Gnstl. for- brugspris for kul pr. 1000 kg	Salgspris for gas til hus- holdningsbrug pr. m ³	Salgspris for knuste koks pr. hl	Salgspris for hele koks pr. hl
Regnskabsår:	kr.	øre	kr.	kr.
1938/39	25,01	13	1,63	1,60
1939/40	44,09	13 (for 4. kv. 18)	2,39	2,29
1940/41	68,65	25	4,76	4,61
1941/42	73,94	25	4,68	4,73
1942/43	72,52	25	4,22	4,28
1943/44	74,29	25 (for 4. kv. 20)	4,08	4,07
1944/45	77,27	20	4,03	3,76
1945/46	73,16	20	4,02	3,40
1946/47	73,56	20	4,06	4,01
1947/48	90,74	20 (for 4. kv. 25)	4,06	3,45
1948/49	109,95	30	4,55	4,36
1949/50	99,32	30 (for 4. kv. 25)	6,31	6,64
1950/51	96,80	25	6,36	6,08
1951/52	135,06	30 (for 3. & 4. kv. 35)	8,19	8,46
1952/53	121,76	35	6,55	7,82
1953/54	120,58	35	4,96	5,41
1954/55	116,09	35	5,33	5,65

Trods kronehævningen den 23. januar 1942 opnåede belysningsvæsenet ingen besparelse i priserne for kul, idet det foruden de fastsatte rater tillige måtte indbetale den ved kronehævningen opnåede reduktion i betalingen for selve kullene til udligningskassen. Iøvrigt havde de i 1941/42 modtagne kul, der alle var tyske, meget forskelligt vandindhold (fra 1,6–9,8 pct.), askeindhold (fra 4,4–16,9 pct.), indhold af flygtige stoffer (fra 19,6–33,3 pct.) og fast kulstofindhold (fra 45,9–79,6 pct.), hvilket skabte store vanskeligheder i gasproduktionen. Også den strenge frost medførte betydelige vanskeligheder, idet der skete store frostskaader på værkerne og ledningsnettet. Således måtte ammoniakfabriken og benzolraffinaderiet på Østre gasværk samt Sundby gasbeholder sættes ud af drift på grund af frostskaader eller fare for sådanne.

Selv om de følgende år ikke havde så strenge vintre som i 1939/40–1941/42, blev vanskelighederne med fremskaffelse af kul næppe mindre, men

det lykkedes at opretholde driften uden forstyrrelser af mere alvorlig art. Gas til husholdningsforbrug blev rationeret fra 1. juli 1942 – fra den aflæsning, der blev foretaget mellem den 20. juni og 18. juli 1942 – og der skete visse indskrænkninger i gasforbruget til erhvervsvirksomheder. Rationeringen af gas blev med varierende rationer opretholdt til den 31. august 1948. Fra den

Tabel 6. *Gasforbruget.*

	Salg af gas i Københavns belynings- væsens forsyningsområde				Gnstl. årsfor- brug pr. måler	Gnstl. døgn- forbrug	Maksi- malt døgn- forbrug (24. de- cember)	Minimalt døgnfor- brug
	Almin- delig brug	Indu- striel brug	Gade- belys- ning	Ialt				
Regnskabsår:	mill. m ³	mill. m ³	mill. m ³	mill. m ³	m ³	1000 m ³	1000 m ³	1000 m ³
1938/39 ...	75,4	17,4	7,1	99,9	352	274	458	172
1939/40 ...	68,5	18,6	4,0	91,1	323	250	365	176
1940/41 ...	69,6	25,9	0,2	95,7	346	262	428	163
1941/42 ...	76,0	33,2	0,2	109,4	389	300	468	163
1942/43 ...	66,4	34,4	0,2	101,0	354	277	429	175
1943/44 ...	68,8	31,9	0,2	100,9	348	276	463	173
1944/45 ...	66,6	30,2	0,9	97,7	330	268	450	100
1945/46 ...	58,6	24,5	4,2	87,3	280	239	433	122
1946/47 ...	70,9	39,5	4,6	115,0	369	315	418	185
1947/48 ...	74,3	45,8	4,5	124,6	399	340	491	203
1948/49 ...	80,8	50,0	4,8	135,6	430	371	535	205
1949/50 ...	79,6	51,7	6,9	138,2	427	379	537	227
1950/51 ...	77,0	56,3	7,6	140,9	428	386	531	228
1951/52 ...	79,3	56,9	7,3	143,5	434	392	510	228
1952/53 ...	78,9	55,5	7,3	141,7	426	388	512	230
1953/54 ...	76,4	52,3	7,1	135,8	405	372	531	220
1954/55 ...	78,5	51,8	7,0	137,3	409	376	554	212

18. april 1942 måtte der ifølge handelsministeriel bekendtgørelse kun ske salg af tjære til købere med indkøbstilladelse fra ministeriet; denne ordning kom til at gælde indtil juni 1946. Ved destillation af tjæren blev der udvundet fenol, der anvendtes i bakelitfabrikationen; af dette produkt blev der i årene 1943/44–1945/46 fremstillet henholdsvis 32.000, 21.000 og 15.000 kg, der blev solgt til en gennemsnitspris af henholdsvis 38, 45 og 43 kr. pr. 100 kg. Af rå koncentreret gasvand blev der oparbejdet hjortetaksalt og af råbenzol blev foruden benzol oparbejdet toluol, xylol og solventnafta. Fra 1943/44 blev produktionen af svovlsur ammoniak praktisk taget standset til fordel for produktionen af salmiakspiritus.

I 1942/43 og de følgende krigsår måtte gasværkerne i stadig større omfang til de westfalske kul tilsætte øvreschlesiske kul af kvaliteter, der ikke var egnede til gasfremstilling. Det lykkedes dog ved et arrangement med D.S.B.

at få ombyttet nogle af de øvreschlesiske kul med westfalske. I 1942/43 blev der pålagt gasværkerne afleveringspligt til eksport af et vist kvantum af tjæren, og dette medførte endnu større rift om de tilbageværende mængder.

I løbet af krigsårene blev der foretaget en række foranstaltninger til beskyttelse af værker, ledningsnet og personel mod luftangreb. I administrationsbygningen i Vognmagergade blev der etableret en kommandostation, hvorfra der var direkte telefonforbindelse til såvel den offentlige luftbeskyttelses øvrige kommandocentraler som til belysningsvæsenets værker og udrykningsstationer.

Som nævnt måtte gasværkerne i krigens sidste år anvende kul, der var uegnede til gasværksdrift, bl. a. på grund af deres store aske- og skiferindhold. Der krævedes derfor særlige forholdsregler for at bruge dem i gasproduktionen, og deres anvendelse medførte betydelige ekstrareparationer på ovne m. m. Desuden fremkom en stor del af koksproduktionen som smuld, hvilket medførte en række brande i koksene, især i august 1944 og januar 1945; den samlede skade ved brandene beløb sig til over $1\frac{1}{2}$ million kroner. Endelig blev udbyttet pr. ton kul af gas, koks og tjære betydeligt mindre end normalt.

I september 1943 blev »Danske gasværkers prøvningsudvalg« oprettet ved en frivillig overenskomst mellem danske gasværker, gasteknikere samt fabrikanter og importører indenfor branchen. Formålet var at sikre en teknisk og hygiejnisk forsvarlig anvendelse af gassen, idet parterne forpligtede sig til fremtidig at fastsætte, at nye apparater, ovne, armaturer hertil, gasslangehaner og gasslanger m. m. skal prøves og godkendes af udvalget. Ordningen administreres af Københavns Belysningsvæsen, på hvis laboratorium prøvningerne finder sted. Fra 1. juli 1945 skal alle i handelen værende gasapparater o. s. v. være forsynet med udvalgets godkendelsesmærke (D.G.).

I slutningen af oktober 1944 standsede afskibningen af kul fra Westfalen til danske havne, og fra slutningen af januar 1945 standsedes også afskibningen af øvreschlesiske kul, idet der fra tysk side blev udstedt udførselsforbud og foretaget beslaglæggelse af de i tyske havne værende skibe med kullaster til danske havne. Man var herefter henvist til de beredskabslagre, der var skabt, og hvis højdepunkt blev nået i august 1944 med 108.000 tons på gasværkerne.

Tvangsafleveringen af tjære til eksport til Tyskland omfattede ca. 30 pct. af den her i landet producerede tjære, men eksporten blev ved forhaling af afsendelsen kun effektueret for 3 kvartaler af 1943/44. Fra 12. februar 1945 blev alle benzolprodukter rationeret, og anvendelsen forbeholdt bl. a. medicinske varer; rationeringen af benzol ophørte den 11. oktober 1945.

Begivenhederne omkring folkestrejken i dagene den 30. juni til 3. juli 1944 blev de mest dramatiske i gasværkernes forhold i det her omhandlede tiår. I belysningsvæsenets beretning for 1944/45 hedder det bl. a.: »Den værste

voldsdåd, som belysningsvæsenet fra tysernes side har været ude for under hele krigen var lukningen for udsendelse af gas og elektricitet under folkestrejken i dagene fra den 30. juni–3. juli 1944, en handling, der er uden sidestykke i nogen foregående krig og i fuldkommen strid med al folkeret.

For at virkningerne af strejken ikke skulle gå ud over befolkningen mere end højst nødvendigt, var man fra alle sider enige om at opretholde arbejdet på de livsvigtige virksomheder, bl. a. gas- og elektricitetsværkerne, og ved forhandling med arbejderne ordnedes det således, at kun de hold, der var nødvendige for at holde produktionen vedlige, blev på værkerne, mens alt andet arbejde standsedes. Fredag aften den 30. juni blev elektricitetsværkerne besat af tyskerne, senere også gasværkerne, og der blev stillet krav om lukning af såvel elektricitets- som gasværkerne. Elektricitetsværkerne blev helt lukket, men det lykkedes at holde gasværkerne åbne, idet gassen blev udsendt under et lavere tryk (30 mm gastryk). At gasforsyningen blev opretholdt omend med formindsket tryk skyldtes tysernes ængstelse for, at der ved fuldstændig standsning af gasudsendelse ville opstå eksplosioner i ledningsnettet. Ordet »knauldgas« skal have gjort et stærkt indtryk på en af de tyske officerer, der forestod lukningen, men som også skulle sørge for, at det skete uden ødelæggelse af værkerne. Befolkningen havde derfor mulighed for i begrænset omfang at anvende gas til madlavning m. m. Lukningen af elektricitetsværkerne medførte iøvrigt store vanskeligheder for at opretholde gasproduktionen. F. eks blev det nødvendigt at lade ca. 20.000 m³ gas blæse ud i fri luft på Valby gasværk samt at pumpe gas fra Valby gasværk til Frederiksberg og Østre gasværk, hvor det kneb med beholdningerne. Den 2. juli om aftenen blev elektricitetsforsyningen genoptaget, og gastrykket blev i løbet af den næste dag sat op til det normale. Efter folkestrejken skete der en henvendelse fra den tyske værnemagt, der gjorde opmærksom på, at de fleste af byens gasapparater – i strid med forudsætningerne – havde været i brug under strejken, og at 30 mm gastryk formentlig var mere end det tryk, man fremtidig i lignende situationer kunne tillade sig. Tryksænkningen i dagene fra den 1.–3. juli 1944 forvoldte ingen ulykker af nogen art udover, at et antal gaslygter i kvarteret omkring Østre gasværk gik ud. Gasudsendelsen i dagene den 1. og 2. juli 1944 lå daglig på omkring 100.000 m³ mod normalt godt 250.000 m³.

Efter folkestrejken rejstes spørgsmålet om opretholdelse af gasforsyningen under en hvilken som helst situation til forskellige livsvigtige institutioner m. m., og resultatet var, at der blev lagt reserveforsyningsledninger til disse institutioner m. m.

I februar 1945 nedsattes gasrationen på grund af kultilførslernes ophør til $\frac{2}{3}$ af de hidtidige rationer, og samtidig blev brændværdien nedsat til 3.800 kcal. pr. Nm³.

I april 1945 traf værkerne i forbindelse med frihedsrådet foranstaltninger til at hindre tyskerne i at ødelægge værkerne. På kapitulationsdagen blev begge værker besat af modstandsbevægelsen. Det kom til sammenstød med tyskerne

ved jernbanelinien på Valby gasværk, ligesom tyske krigsskibe i havnen åbnede ild mod Østre gasværk. En frihedskæmper blev dræbt, og taget på ammoniakfabrikken skudt i brand. Branden blev dog hurtigt slukket.

Krigens ophør den 5. maj 1945 bevirkede ingen øjeblikkelig lettelse i tilførslerne af kul. Der skulle gå endnu 3 måneder, inden den første ladning indtraf, og da var der gået ialt 5 måneder, siden den tyske eksport af kul ophørte. Og der skulle gå næsten 3 år endnu, inden den første ladning engelske gaskul af kvaliteterne fra før krigen indtraf.

Under krigen lykkedes det trods de store vanskeligheder med fremskaffelse af kul omtrent at opretholde befolkningens normale gasforbrug. Som det fremgår af tabel 6, udgjorde dette i 1938/39 gnostl. 352 m³ årligt pr. måler, og indtil 1944/45 lå det mellem 323 og 389 m³ årligt pr. måler. Men i det første efterkrigsår, 1945/46, blev det nødvendigt at nedskære forbruget stærkt, og det nåede ned på gnostl. 280 m³ årligt pr. måler. Siden er forbruget steget ret betydeligt, og det udgør nu gnostl. over 400 m³ årligt pr. måler.

I juni 1945 oprettedes i London European Coal Organization (ECO), i hvilken de fleste allierede lande – også Danmark – var repræsenteret. Organisationen skulle kontrollere brændselsproduktionen og foretage fordelingen af kul, koks m. m. til de respektive medlemslande. I Danmark blev oprettet en indkøbscentral, Dansk kulimport organisation (»Danecoal«), af importberettigede organisationer, firmaer og personer, hvis gennemsnitlige årlige import i tiden 1. juni 1936–31. maj 1939 var mindst 2.500 tons. Bortset fra de 3 første ladninger kul fra U.S.A. var de umiddelbart efter krigen leverede kul af en væsentlig ringere kvalitet end de af gasværkerne tidligere anvendte kul. Dette skyldtes dels, at man foreløbig var henvist til at importere kul, der ikke faldt ind under de af ECO givne allokationer (inferiøre kul), og dels at de gode kvaliteter var forbeholdt de pågældende landes hjemmemarkeder.

I slutningen af november 1945 kom afskibningen af westfalske kul igang, og i marts 1946 ankom et mindre kvantum gode polske kul. Kulpriserne var stadig genstand for udligning gennem udligningskassen, idet kullene uanset eksportlandets priser skulle afregnes til samme priser, som var gældende under krigen. For inferiøre kul fra England blev raterne dog fastsat til $\frac{4}{5}$ af de gældende rater. Og fordelingen af kul var stadig underlagt kulfordelingsnævnet.

På grund af kularbejderstrejker og sømandsstrejker i U.S.A. i 1946 og den langvarige strenge vinter 1946/47 fortsatte vanskelighederne for gasværkerne med fremskaffelse af kul i tilstrækkelige mængder og i gode kvaliteter. Der kom kun begrænsede mængder kul fra Ruhr, importen fra Polen ophørte helt på grund af isvanskeligheder i polske havne, og importen af inferiøre kul fra England standsede helt, da England selv var i vanskeligheder på grund af vinteren og derfor udstedte udførselsforbud for alt brændsel fra 6. februar 1947. Danmark var derfor næsten udelukkende henvist til tilførsler fra U.S.A., hvor strejkerne skabte store vanskeligheder for afskibningen. Kullene fra U.S.A.

var i begyndelsen ret dårlige, men da indkøbsmåden fra september 1946 gradvis blev ændret fra statssalg til salg på kommerciel basis, blev det muligt at stille betingelser med hensyn til kullenes aske- og svovlindhold og forlange analysegaranti for brændværdien.

Da frosten satte stærkt ind i januar 1947, og gasværkernes produktion af koks til salg på grund af den skærpede gasrationering og den større anvendelse af koks til vandgasfremstilling næsten blev halveret, var man ikke i stand til at tilfredsstille efterspørgslen fra befolkningen med indkøbsmærker til koks, og kom op på en leveringstid af ca. 8 uger. Først midt i maj 1947 var de sidste ordrer udkørt.

Den 13. og 14. maj 1946 strejkede mandskabet for første gang i værkernes historie. Strejken var af politisk karakter og medførte ingen afbrydelse af forsyningen, men kun en nedsættelse af gastrykket.

Først i 1947/48 blev kultilførslerne tilfredsstillende, og der viste sig en betydelig bedring i kvaliteterne, men samtidig skete der store prisforhøjelser, idet prisen steg fra 75 kr. pr. ton i april-juni 1947 til 108–112 kr. i november 1947–marts 1948. Langt den overvejende del af de kul, der i 1947 blev tildelt belysningsvæsenet, var amerikanske kul, men fra november 1947 indskrænktes importen af amerikanske kul betydeligt, og den ophørte helt i marts 1948. I februar 1948 blev der truffet aftale med England – mellem National Coal Board og repræsentanter for handelsministeriet og »Danecoal« – om levering af kul af gode kvaliteter. Sidst i marts 1948 modtog Københavns belysningsvæsen den første ladning engelske gaskul af de kendte kvaliteter fra før krigen, hvilket blev fejret ved, at en engelsk minearbejder fulgte med ladingen til Danmark og her fik en festlig modtagelse. I september 1948 blev der med England truffet en ny aftale, der atter blev afløst af langtidsaftalerne i februar 1949.

Udligningspriserne for kul blev fra 1. juli 1947 forhøjet med ca. 24 kr. til 96 kr. pr. ton, en forhøjelse på ca. 33 pct., og fra 1. november 1947 med yderligere ca. 12 kr. pr. ton til 108 kr. Den stærke stigning i udligningspriserne for kul skyldtes i væsentlig grad, at udsalgsprisen for importerede koks efter myndighedernes bestemmelse ikke måtte forhøjes til trods for de store stigninger i indkøbspriserne, og at udligningen af det importerede brændsel (fra 1. juli 1947 også omfattende olie) iøvrigt skulle hvile i sig selv. I særlig grad blev gasværkerne ramt, idet priserne på gaskullene blev forhøjet, uden at værkerne havde mulighed for at forhøje priserne på de producerede gasværkskoks. Først fra 1. juni 1948 blev der foretaget en iøvrigt ganske utilstrækkelig forhøjelse af salgsprisen på importerede koks.

Med udgangen af kalenderåret 1947 overgik ECO's funktioner til Economic Commission for Europe (ECE) i Genève. Kulfordelingsudvalget fortsatte virksomheden, idet der dog fra 1948/49 skete fordelinger over længere perioder ($\frac{1}{2}$ år) end hidtil. Fragtnævnet blev, efter at de gældende maksimalrater var ophævet fra den 20. september 1948, helt ophævet den 31. marts 1949, og

fra den 1. juni 1949 trådte udligningskassen i likvidation, idet billigførelsen af koksene blev opretholdt ved andre midler. Udligningsordningens bortfald betød for gaskullenes vedkommende en besparelse på 13–18 kr. pr. ton. Glæden over nedsættelsen var dog kun kortvarig, idet devalueringen af den danske krone i september 1949 havde en stigning i såvel kulpriser som fragtrater til følge.

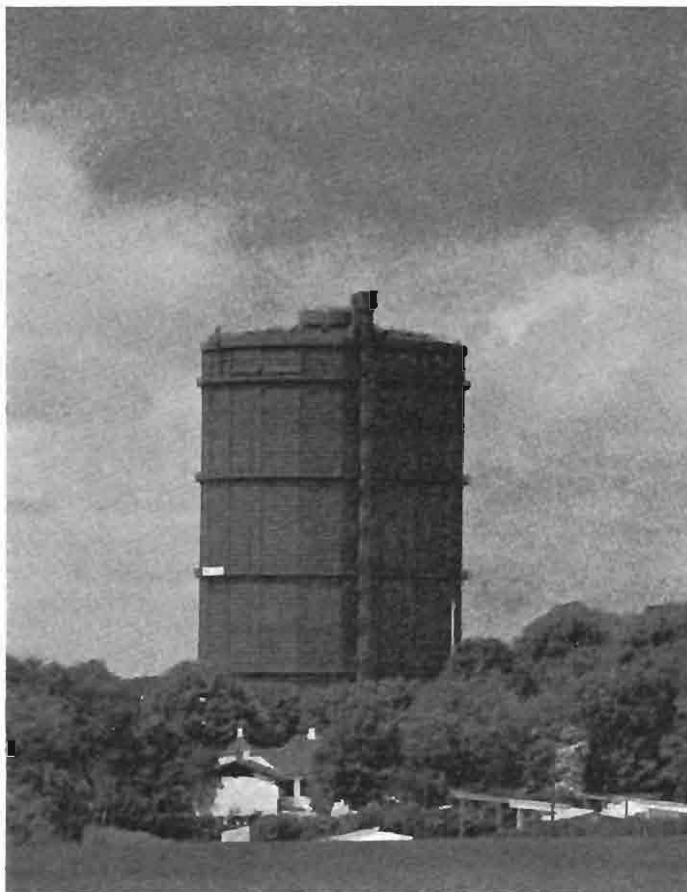
Den 24. februar 1949 påbegyndtes leveringen af kloakgas fra kommunens spildevandsrens anlæg ved Damhusåen til Valby gasværk. I regnskabsårene 1949/50–1954/55 blev der herfra leveret mellem 0,8 og 1,4 mill m³ kloakgas årligt.

I 1949/50 opstod der på ny vanskeligheder med kulleverancerne både fra England og Tyskland. Med Tyskland foregik handelen i de første efterkrigsår gennem The Control Commission for Germany, men fra den 1. september 1949 overgik salget til Deutsche Kohlen-Verkauf, mens fordelingen fandt sted gennem »Danecoal« og senere Danske kulimportørers fællesrepræsentation (D.K.F.). Fra begyndelsen af 1950 ændredes forholdene dog på dette punkt, således at købene kunne foretages direkte – uden om D.K.F. Vanskelighederne med leveringen af kul fra de sædvanlige leverandører medførte, at man søgte at få kul fra bl. a. Saarområdet og Frankrig. Fra 10. marts 1950 blev importen af kul og koks fra sterlingområdet og det franske valutaområde frigivet, og det samme gjaldt fra den 3. maj 1950 kul fra Ruhr. »Danecoal« trådte samtidig i likvidation, og endelig ophævedes fra 1. juni 1950 brændselsrationeringen, men den blev dog genindført i 1951/52 og 1952/53.

De polske kulpriser blev reduceret fra 1. juni 1950, men Koreakrigens udbrud i juni 1950 kuldkastede håbet om en almindelig prisnedsættelse for kul. I stedet for kom der meget kraftige prisstigninger både på kul- og fragtmarkedet. Der kom store restancer i leveringen af kul fra England, og det blev nødvendigt atter at indføre amerikanske kul og engelske affaldskul. I oktober 1950 blev der sluttet en handelsoverenskomst mellem Danmark og Vesttyskland om levering af tyske kul til noget nedsatte priser, men den 1. januar og den 1. maj 1951 blev priserne forhøjet ret betydeligt. Kultilførslerne fra Ruhr blev iøvrigt væsentligt reduceret i 1951/52, hvilket dog for en stor del skyldtes, at man fra dansk side på grund af de små tilførsler af koks fra England måtte søge at få så mange koks som muligt fra Westfalen ved at konvertere kul til koks.

På de polske kul kom også store restancer, og man måtte her gå med til en prisforhøjelse, da man på grund af kulmanglen ikke vovede at annullere kontrakterne. En ny kontrakt blev sluttet med Polen den 30. november 1950 om levering af kul til meget høje priser. Umiddelbart før 1. juni 1950 kostede de polske kul ca. 97 kr. pr. ton, den 1. juni 1950 blev prisen nedsat til ca. 78 kr. pr. ton, men steg fra den 22. september til 92 kr., fra 1. januar 1951 til 112 kr. og fra 1. marts 1951 til 152 kr. pr. ton. Restancerne i de polske leveringer fortsatte i 1951, og leveringerne standsede helt fra den 30. novem-

Gasbeholder i Mørkhøj.

ber 1951 kl. 24, idet der fra de polske afskibere den 26. november var blevet givet notice, hvorefter al tillastning af kul til Danmark skulle standses.

Til afhjælpning af de europæiske landes indskrænkede kuleksport i forbindelse med de afbrudte polske leverancer blev der fra U.S.A. i efteråret 1951 importeret en større mængde kul, hvoraf godt halvdelen under Marshallplanen. Befragtningen af tonnage til hjemtagning af de amerikanske kul under Marshallplanen var underkastet særlige regler, idet en del af kvantumet skulle transporteres på amerikansk køl, og der måtte ikke afsluttes befragtning til højere fragt end 11,30 dollar. Da det ikke viste sig muligt at fragte i det åbne marked til denne rate, blev der foretaget henvendelse til Marshallorganisationen, der stillede tonnage til rådighed til raten. I fortsættelse af Marshallleverancerne af kul blev det nødvendigt for landet også at aftage kul i månederne januar–marts 1952, og da disse kul skulle betales i frie dollars, blev de meget bekostelige for landet.

Af de til Københavns gasværker i 1951/52 ialt 254.400 tons importerede

gaskul blev 108.900 tons leveret fra England, 21.600 tons fra Ruhr, 19.800 tons fra Polen, 31.100 tons fra Frankrig og Saar og 73.000 tons fra U.S.A. Gennemsnitsprisen androg 128,16 kr. pr. ton à 1000 kg cif København inkl. vareafgift, men for de polske kul alene var prisen 171,44 kr. og for de amerikanske 142,60 kr.

De vanskelige forsyningsforhold holdt sig til henimod foråret 1952, på hvilket tidspunkt virkningen af den milde vinter i forbindelse med en stigende kulproduktion i Europa begyndte at gøre sig gældende. Importen af amerikanske kul kunne herefter ophøre, og de sidste leverancer heraf til Københavns belysningsvæsen ankom i slutningen af maj 1952.

Afbrydelsen af de polske leverancer kom til at vare i godt 6 måneder, idet der først kom en ny aftale med Polen i juni 1952 om leveringer i tidsrummet 1. juni–30. november 1952. Til købet var knyttet en prisrevisionsklausul, og Polen forlangte næsten omgående priserne forhøjet med 50 cents pr. ton, hvilket man fra dansk side ikke kunne acceptere. En del af kontrakterne blev derfor annulleret. I august 1952 opsagde Danmark kulaftalen med Polen i henhold til prisrevisionsklausulen, idet man forlangte prisen nedsat til samme niveau som for engelske kul. Efter lang tids forhandling lykkedes det endelig medio september 1952 at opnå enighed om en prisreduktion på mellem 24 kr. og 15 kr. pr. ton.

Af de til Københavns gasværker i 1952/53 importerede ialt 241.400 tons gaskul hidrørte 172.900 tons fra England, 32.500 tons fra Saar/Lorraine, 24.100 tons fra Westfalen, 3.300 tons fra Polen og 8.500 tons fra U.S.A.

Lettelsen på kulmarkedet bevirkede nogen nedsættelse i de engelske kulpriser pr. 1. januar 1953, men den tidlige vinter i Europa 1952/53 standsede forhåbningerne om yderligere prisreduktion.

I løbet af 1952/53 blev Schumanplanen realiseret, og der blev derigennem skabt et fælles marked bl. a. for kul for de lande, der havde tilsluttet sig planen. England var ikke med, men stod i snævert samarbejde med de pågældende lande. Virkningen for Danmark med hensyn til kulprisen var den, at tyske kul til trods for en nedsættelse af selve prisen blev dyrere, idet der som tillæg til prisen fra 1. februar 1953 blev opkrævet 2 DM. pr. ton som bidrag til forbedring af minearbejdernes boligforhold og fra 15. marts tillige en omsætningsskat på 0,65 DM. pr. ton. Salgssammenslutningen »Deutsche Kohlen-Verkauf« ophørte den 1. april 1953 og blev afløst af »Gemeinschafts-organization Ruhrkohle G.m.b.H.«.

Med hensyn til kulfragterne faldt disse efterhånden, således at man i slutningen af februar 1952 kunne fragte i »blød« valuta til, hvad der svarede til den tidligere nævnte amerikanske maksimalrate. Fragtraterne faldt indtil efteråret 1952. Fra efteråret 1952 til efteråret 1954 var der forholdsvis små svingninger i fragtraterne, men siden er fragtraterne steget stærkt. Til belysning af svingningerne i fragtraterne siden 1949 skal anføres følgende uddrag af de

af det statistiske departement med 1949 som basis udregnede månedlige fragtrateindekstal:

Fragtratetal (1949 = 100).

august	1950:	101	december	1951:	206	april	1954:	119
december	1950:	134	februar	1952:	184	oktober	1954:	132
april	1951:	160	april	1952:	147	april	1955:	146
juli	1951:	192	oktober	1952:	119	oktober	1955:	178
oktober	1951:	202	april	1953:	125			
november	1951:	210	oktober	1953:	119			

I 1953 skete en nedgang i Vesteuropas kulproduktion, og det blev derfor vanskeligt at få leveret andet end kontraktkul i løbet af sommeren. For Englands vedkommende skete der bl. a. et stort produktionstab på grund af minearbejdernes forlængelse af ferien med 1 uge samt på grund af kroningsfestlighederne, og England måtte endog fra kontinentet importere $\frac{1}{2}$ mill. tons kul til brug for hjemmemarkedet. Følgerne af produktionsnedgangen var for så vidt en mindre forhøjelse af de engelske kulpriser fra 1. januar 1954, men det meget milde efterår 1953 bevirkede en sådan lettelse i kulsituationen, at allokationsordningen for kul og koks kunne ophæves. Imidlertid satte der fra slutningen af januar 1954 en langvarig kuldeperiode ind, hvorved kullagrene reduceredes stærkt.

Ved begyndelsen af regnskabsåret 1953/54 havde gasværkerne store beholdninger af koks. For at fremme salget heraf blev der iværksat en propaganda for køb heraf, bl. a. ved plakatoptklæbning, tryksager og annoncer. Endvidere oprettedes en serviceafdeling til vejledning for publikum, og endelig oprettedes en meget stor salgsorganisation ved aftale mellem De samvirkende Kulhandlerforeninger og importørfirmaerne i Storkøbenhavn samt brændsels-handlere og importører i provinsen. Hertil kom, at koksprisen blev nedsat med 50 øre pr. hl den 1. juni 1953, samt at der ydedes 10 pct. rabat på afhentningsprisen i tiden 19. juni–31. juli 1953. Det samlede kokssalg fra Københavns gasværker blev i 1953/54 betydeligt større end i noget tidligere år, idet der solgtes ialt 3,9 mill. hl koks mod det hidtil største salg i 1939/40 med 3,4 mill. hl. I 1954 blev kokslagrene derimod hurtigt tømt, således at værkerne allerede i eftersommeren 1954 måtte rationere kokssalget til videre-forhandlerne.

I 1954 blev det atter nødvendigt at importere kul fra U.S.A., idet den samlede europæiske produktion ikke var i stand til at dække behovet. De københavnske gasværker importerede ialt 50.000 tons gaskul fra U.S.A. efter aftale i november 1954 på Foreign Operation Administration's (FOA) betingelser. De knappe forsyningsforhold medførte stigninger på det åbne marked, ligesom England på de løbende kontrakter bragte prisrevisionsklausulen i anvendelse pr. 1. september 1954. Fra Polen blev der på grund af de forholdsvis

højere priser ikke importeret kul i 1954/55. Leveringerne fra England blev stærkt forsinkede, således at værkerne måtte tage kulreserverne i brug på et meget tidligt tidspunkt, men heldigvis bedredes situationen i løbet af forsommeren 1955, hvorved den kritiske situation blev overvundet.

Mens priserne på såvel de indkøbte kul som den solgte gas og de solgte koks under krigen holdt sig ret uændrede, skete der som allerede foran nævnt for kullenes vedkommende, og som det fremgår af tabel 5, side 192, også for gassens og især for koksenes vedkommende betydelige prisstigninger fra 1947/48. Salgspriserne for koks steg indtil 1951/52, hvor prisen udgjorde godt 8 kr. pr. hl, men siden har der været et betydeligt fald, og den gennemsnitlige pris for knuste koks lå i 1954/55 på 5,33 kr. pr. hl.

I krigsårene skete der forskellige ombygninger på såvel Valby som Østre gasværk, men materialemanglen satte en stopper for den udvidelse af værkerne, der blev mere og mere påtrængende, efterhånden som gasforbruget steg, bl. a. på grund af befolkningstilvæksten i forsyningsområdet. I sommeren 1942 blev der af borgerrepræsentationen bevilget knap 3½ million kroner til forbedring af forsyningen med gas til forbrugerne. De vigtigste arbejder, der blev udført, var retablering af 10 dobbelte ovne i horizontal-anlægget på Valby gasværk, ny vasker til naftalin- og benzolvaskningsanlægget, opstilling af en elektrisk tjæreudskiller og udvidelse af pumpehuset med 3 nye pumper, udskiftning af 2 pumper på Halmtorvets pumpestation samt opstilling af en lavtryksblæser på Sundby regulatorstation.

I løbet af 1942 og 1943 blev endvidere gasforsyningen på Amager sikret ved en ny trykledning fra Christianshavn til Kastrup, hvor der ved Saltværksvej anbragtes en ny trykregulator. I 1949/50 foretoges en rationalisering af driften på værkerne bl. a. ved motorisering af transporten inden for værkernes arealer. I 1950/51 indførtes hulkortsystemet ved belysningsvæsenet i forbindelse med regningsudskrivningen; i de følgende år blev regningsudskrivningen helt overført til hulkort, og fra 1953/54 blev praktisk taget alle gas- og elregninger udskrevet på hulkortanlæg. Endvidere blev belysningsvæsenets lønningsregnskab overført til hulkort pr. 1. januar 1954 for samtlige tjenestemænd og andre ansatte.

Det kan endelig nævnes, at der ved borgerrepræsentationens beslutning af 28. juni 1951 blev oprettet et personale-økonomikontor for belysningsvæsenets personale.

Som det fremgår af tabel 6, side 193 steg det samlede gasforbrug i København ret betydeligt efter krigen. Mens det i 1938/39 lå på 100 mill. m³ og under krigen på mellem 91 og 109 mill. m³, nåede det i 1951/52 op på 144 mill. m³ eller 44 pct. mere end i 1938/39. Siden 1951/52 har der været et mindre fald i forbruget. Pr. døgn udgjorde det gennemsnitlige forbrug i 1954/55 376.000 m³, men den 24. december, hvor døgnforbruget er størst, nåede det op på 554.000 m³ eller 47 pct. mere end det gennemsnitlige. Det mindste døgnforbrug, der oftest falder om sommeren, udgjorde i 1954/55

212.000 m³. I den her omhandlede periode er antallet af gasmålere steget fra 226.000 i 1938/39 til 319.000 i 1954/55, mens det samlede ledningsnet i samme periode er udvidet fra 873.000 m til 994.000 m.

I gasforbrugets fordeling på de forskellige formål er der, (se tabel 6, side 193), sket ret betydelige ændringer i den her anførte periode. I 1938/39 blev af det samlede forbrug på 100 mill. m³ 76 pct. solgt til almindelig brug (husholdning), 17 pct. til industrielt brug og 7 pct. anvendtes til gaslygter. Under krigen, hvor gasforbruget lå på omkring 100 mill. m³, faldt gasforbruget til gaslygter næsten bort, mens gassens anvendelse til husholdningsbrug udgjorde en faldende andel og gassens anvendelse til industriel brug en stigende andel. Denne tendens er fortsat efter krigen indtil 1951/52, hvor der af et samlet gasforbrug på 144 mill. m³ blev solgt 55 pct. til almindelig brug og 40 pct. til industriel brug, mens 5 pct. anvendtes til gadebelysning. Siden 1951/52 er den andel, der anvendes til almindelig brug, atter steget lidt (til 57 pct.), mens den industrielle anvendelse er gået tilsvarende tilbage (til 38 pct.).

For at kunne imødekomme den forventede stigning i gasforbruget blev der i juli 1946 i borgerrepræsentationen forelagt udkast til opførelse af et centralgasværk på Teglholmen i Sydhavnen. Det var efter udkastet meningen, at Valby og Østre gasværker efter bygningen af det nye gasværk skulle nedlægges som producerende værker og alene bibeholdes som beholder- og pumpestationer. I januar 1948 blev det for så vidt vedtaget at opføre nævnte centralgasværk, der var projekteret til godt 80 millioner kroner, men opførelsen skulle udskydes til 1950. Foreløbig blev der opført et nyt helautomatisk vandgasværk med en døgnkapacitet på 120.000 m³ på Østre gasværk og et tilsvarende anlæg på Valby gasværk. Disse anlæg blev taget i brug i henholdsvis maj 1949 og februar 1950. I slutningen af 1952 blev en 100.000 m³ stor gasbeholder i Mørkhøj taget i drift; den er opført i samarbejde med Strandvejs-Gasværket med ligelig deling af udgifterne.

Den 11. september 1951 blev der oprettet en overenskomst om aftagning af pyrolysegas fra »Mærskraffinaderiet«, der opføres på Amagers østkyst ud for Prøvestenen. Strandvejs-Gasværket skal deltage i aftagningen af pyrolysegassen i henhold til overenskomst af 17. september 1951. Betydningen af disse overenskomster er, at de bestående gasværker endnu i nogle år vil kunne dække det stigende gasbehov uden nyanlæg, således at tidspunktet for opførelsen af et nyt centralgasværk har kunnet udskydes endnu en årrække. Overenskomsten forudsætter en årlig minimumslevering på 35 mill. m³ pyrolysegas à 4.000 kcal. Der er fastsat dels en maksimalpris, der udgør den gennemsnitlige fremstillingspris pr. m³ for enten kulfas eller vandgas, og dels en minimalpris, der udgør 50 pct. af den højeste af disse to gennemsnitspriser. Overenskomsten kan opsiges med 3 års varsel til udløb den 31. marts, dog tidligst til udløb den 31. marts 1970. Anvendelsen af pyrolysegassen til bygas forudsætter en reformingproces, og det blev derfor den 13. november 1952

af borgerrepræsentationen besluttet at opføre et reformingsanlæg i forbindelse med »Mærskraffinaderiet«. Strandvejs-Gasværket deltager i anlægsudgifterne hertil med 20 pct.

Københavns elektricitetsværker.

Under gasværkerne er nærmere omtalt de vanskeligheder, der i den her omhandlede periode var ved fremskaffelsen af kul i tilstrækkelige mængder samt de forskellige organisationer og udvalg m. m., hvorigennem handelen, afregningen eller fragtaftalerne skulle foregå. Disse vanskeligheder var stort set de samme for elektricitetsværkerne og skal ikke gentages her. Kun sådanne forhold, der havde speciel interesse for elektricitetsværkerne, vil blive nævnt.

Få dage efter krigsudbrudet udstedte handelsministeriet bekendtgørelse om begrænsning af lysforbruget og bl. a. forbud mod illumination, lysskilte og udvendig reklamebelysning. Disse første elektricitetsrestriktioner var omtrent de sidste restriktioner, der blev ophævet; forbudet mod anvendelse af udvendige neonlysskilte blev således først ophævet den 27. august 1948, idet der dog på enkelte nationale festdage var blevet givet tilladelse til at tænde neonlysene.

Indførelsen af restriktioner fortsatte den 5. oktober 1939 med begrænsning i belysningen af udstillings- og butiksvinduer og forbud mod anvendelse af elektriske badeovne m. m. Fra oktober kvartal 1939 blev der indført rationering af elektricitet til husholdningsforbrug, men ikke til erhvervsforbrug, og abonnementsstarifferne blev samtidig ophævet. Rationeringen blev opretholdt indtil den 7. februar 1946.

I september 1939 blev endvidere strømforbruget til gadebelysningen nedsat, og alle midnatslamper slukket, mens helnatslamperne kun holdtes tændt i alle vigtige gadekryds. Senere blev dog alle lamper på veje med stor afstand mellem lamperne tændt, men med nedsat lysstyrke. Fra 9. april 1940 blev der indført mørklægning, hvilket medførte et betydeligt ekstraarbejde ved afskærmningen af den elektriske gadebelysning m. m.

Fra 1940/41 fik belysningsvæsenet overdraget kommunens samlede indkøb af tørv, senere også af brunkul, herunder levering til samtlige hospitaler, vandværkerne, kommunale beboelsesejendomme m. m.

Den 21. maj 1940 nedsatte handelsministeriet det såkaldte »elektricitetsudvalg«, der under hensyntagen til landets beholdninger af brændselsstoffer blev bemyndiget til at tilrettelægge den mest hensigtsmæssige udnyttelse af landets elektricitetsværker, bl. a. efter forhandling med elektricitetsværkerne at etablere fornøden forbindelse mellem dem, således at driften i videst muligt omfang kunne foregå på de mest brændselsøkonomiske værker. En henstilling fra dette udvalg bevirkede, at et større antal private kraftværker i industrielle virksomheder o. lign. i 1940 søgte tilslutning til Københavns belysningsvæsen.

De usikre tilførselsforhold under den strenge vinter 1940/41 havde til følge, at der i begyndelsen af februar 1941 blev iværksat et snævert samarbejde mellem hovedstadens elektricitetsværker og de større elektricitetsværker på Sjælland.

Elektricitetsværkerne havde den fordel fremfor gasværkerne, at de i vidt omfang kunne erstatte kul med bl. a. indenlandsk brændsel. I forsommeren 1940 blev der på H. C. Ørsted Værket opstillet tørveknusere, og man indrettede sig på at anvende tørv. De første tørv var af ret dårlig kvalitet med stort vandindhold og lav brændværdi (ca. 2200 kcal.), og under den strenge vinter forårsagede frosne tørv, der vanskeligt kunne knuses og ofte kom hele ind i kedelhuset, store vanskeligheder. Fra 1940 anvendte elektricitetsværkerne også en del koksmuld fra gasværkerne og fra byens kulpladser samt mindre mængder pillekoks, savsmuld og kloaktørv (tørret kloakslam).

Tabel 7. *Elektricitetsværkernes forbrug af brændsel til elektricitets- og varmeproduktion.*

	Singels, støvkul o. lign.	Inferiøre kul	Koks	Affalds- brændsel	Tørv	Brunkul	Brænd- selsolie	Til- sammen	Diesel- olie til motorer
Regnskabsår:	1000 tons	1000 tons	1000 tons	1000 tons	1000 tons	1000 tons	1000 tons	1000 tons	1000 tons
1938/39	254	—	23	—	—	—	3	280	3,0
1939/40	203	—	29	—	—	—	6	238	5,7
1940/41	125	—	35	14	49	—	—	223	0,1
1941/42	116	—	50	22	65	26	—	279	—
1942/43	85	—	44	14	58	190	—	391	0,0
1943/44	47	—	38	12	83	274 ¹	—	454	0,0
1944/45	72	—	62	13	51	151 ²	—	349	0,0
1945/46	17	82	61	12	23	159 ³	—	354	3,5
1946/47	66	133	64	—	6	77	19	365	4,8
1947/48	161	—	42	—	1	77	39	320	10,3
1948/49	172	—	73	—	1	260	12	518	4,5
1949/50	227	—	91	—	1	191	12	522	6,2
1950/51	271	2	149	—	3	30	1	456	6,6
1951/52	251	71	70	—	—	132	24	548	9,5
1952/53	251	98	104	—	0	18	24	495	7,5
1953/54	224	59	148	—	1	1	14	447	1,2
1954/55	262	78	133	—	—	33	23	529	1,4

¹ Heraf 9000 tons brunkulsbriketter og afharpning og 28000 tons Sudeter-brunkul.

² Heraf 64000 tons Sudeter-brunkul.

³ Heraf 3000 tons Sudeter-brunkul.

Det blev dog, som det fremgår af tabel 7, brunkullene fra Jylland, der kom til at dominere det indenlandske brændselsforbrug på elektricitetsværkerne. Anvendelsen af indenlandsk brændsel var forholdsvis størst i 1943/44 med ialt

237.000 tons danske brunkul og 83.000 tons tørv eller tilsammen over $\frac{2}{3}$ af det samlede brændselsforbrug i dette år på ialt 454.000 tons. Beregnet efter brændværdi var andelen dog betydelig mindre, hvad brændselsforbruget pr. kWh dampkraft viser, jfr. nedenstående tabel, idet dette steg fra 0,67 kg i 1939/40 til 0,92 kg i 1940/41 og 1,51 kg i 1943/44; en del af stigningen skyldes dog også den lavere produktion med den deraf følgende mindre kapacitetsudnyttelse af værkerne.

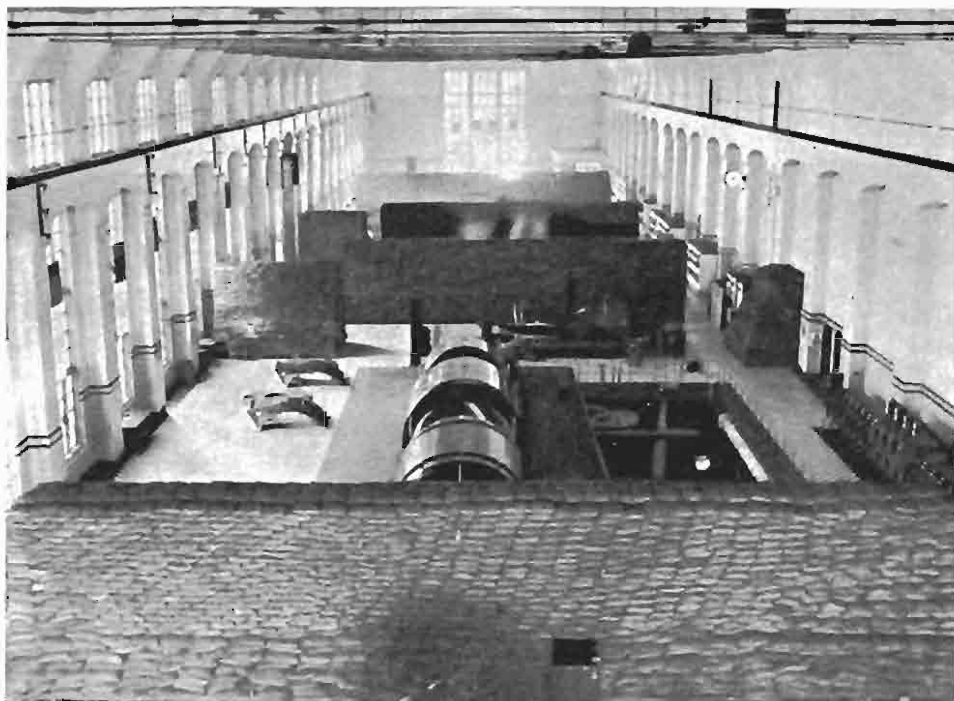
Salget af elektricitet i Københavns belysningsvæsens forsyningsområde faldt fra 250 mill. kWh i 1938/39 til 218 mill. kWh i 1939/40 og 172 mill. kWh i 1940/41, mens det i årene 1941/42–1945/46 lå på mellem 206 og 229 mill. kWh, jfr. tabel 9, side 211. De stigende kulpriser og anvendelsen af det forholdsvis dyre indenlandske brændsel bevirkede en stærk stigning i brændselsudgiften pr. kWh produceret elektricitet, idet denne steg fra 1,79 øre i 1938/39 til 3,47 øre i 1939/40 og 7,01 øre i 1940/41, på hvilket niveau – med svingninger mellem 6,40 og 8,74 øre – den holdt sig til og med 1950/51, jfr. tabel 8.

Den 1. april 1940 gik det nye »Isefjordværket« i drift, og samtidig udløb den hidtil gældende overenskomst med NESA angående strømlevering. Disse forhold medførte en betydelig nedgang i H. C. Ørsted Værkets produktion. I

Tabel 8.

	Brændsels- forbrug pr. kWh dampkraft	Olieforbrug pr. kWh dieselmkraft	Brændsels- udgift pr. kWh produceret elektricitet	Gnstl. pris for det anvendte blandings- brændsel ¹	Gnstl. pris for de anvendte almindelige dampkul	Gnstl. pris for den anvendte olie
Regnskabsår:	kg	kg	øre	kr. pr. ton	kr. pr. ton	kr. pr. ton
1938/39	0,68	0,274	1,79	17,76	20,05	61,85
1939/40	0,67	0,261	3,47	41,65	39,50	100,47
1940/41	0,92	0,287	7,01	58,65	65,50	165,91
1941/42	0,93	...	6,90	62,43	73,85	...
1942/43	1,32	...	7,70	48,22	69,00	100,00
1943/44	1,51	0,279	8,74	49,35	71,00	100,00
1944/45	1,18	0,290	8,47	58,66	67,35	100,00
1945/46	1,46	0,261	8,74	56,05	72,77	139,61
1946/47	0,94	0,263	6,57	59,21	68,36	118,57
1947/48	0,74	0,258	7,82	93,74	94,26	176,04
1948/49	1,10	0,272	7,95	61,95	108,24	196,67
1949/50	1,04	0,271	6,40	48,85	89,99	164,99
1950/51	0,826	0,269	6,58	64,85	110,89	213,10
1951/52	0,981	0,279	10,80	100,01	130,48	267,69
1952/53	0,812	0,280	8,39	83,55	89,68	243,50
1953/54	0,789	0,301	6,06	71,00	74,27	231,79
1954/55	0,760	0,297	5,93	70,61	...	217,26

¹ Blandingsbrændslets sammensætning fremgår af tabel 7.

Afdækninger i maskinsalen på H. C. Ørsted Værket under krigen.

1938/39 og 1939/40 blev således henholdsvis 133 og 110 mill. kWh eller godt 30 pct. af Københavns belysningsvæsens elektricitetsproduktion leveret til NESAs, mens der i 1940/41 netto blev leveret ca. 8 mill. kWh fra NESAs til Københavns belysningsvæsen. I juni 1940 blev der truffet aftale med NESAs om, at den til København fremtidig leverede vandkraftelektricitet (fra Sverige) betales, mens den fra NESAs til København leverede dampkraftelektricitet kompenseres ved en tilsvarende levering fra København til NESAs.

For at udnytte vandkraftelektriciteten mest muligt lå H. C. Ørsted Værket stille en del nætter; i årene 1940/41–1945/46 drejede det sig om tilsammen mellem 200 og 1200 nattetimer årlig. Disse og andre spareforanstaltninger samt løsrevne spærreballoner medførte især i de første krigsår en del uro og i enkelte tilfælde i 1942 og 1943 mindre afbrydelser på det københavnske ledningsnet samt bl. a. urigtig gang i synkronure.

De lange og strenge vintre i krigens første år vanskeliggjorde og forsinkede ledningsarbejderne betydeligt, men medførte iøvrigt kun enkelte afbrydelser. En af disse afbrydelser mørklagde i dagene omkring den 18. marts en del af det ydre Amager.

Indkøbene af brunkul blev på grund af en dårlig tørvesæson samt krav fra myndighederne om øget anvendelse af indenlandsk brændsel sat betyde-

ligt i vejret fra september 1942 og medførte, at det blev nødvendigt for belysningsvæsenet at etablere lagerpladser i forskellige jyske havne.

Gennem »elektricitetsudvalget« af 1940 blev der foretaget en udligning af brændselspriserne mellem de dampdrevne danske elektricitetsværker såvel øst som vest for Store Bælt i forhold til værkernes anvendelse af indenlandsk brændsel ved fremstilling af elektricitet. Ved denne udligningsordning fik Københavns belysningsvæsen i 1942/43 og 1943/44 en godtgørelse på henholdsvis ca. 900.000 og 200.000 kr., mens det i hvert af årene 1944/45 og 1945/46 måtte indbetale ca. 1½ mill. kr. på grund af den forholdsvis større anvendte mængde udenlandsk brændsel end de øvrige værker i landet.

Forøgede vanskeligheder med fremskaffelse af brændsel medførte, at der ved handelsministeriets bekendtgørelse af 9. januar 1943 skete en skærpelse i elektricitetsrestriktionerne, idet belysningen i butikker blev begrænset yderligere, ligesom der udstedtes forbud mod anvendelse af elektricitet til rumopvarmning og af elektriske personelevatorer i forretnings ejendomme. Forbruget af elektricitet til større virksomheder var i forvejen blevet begrænset ved handelsministeriets bekendtgørelse af 17. december 1942.

Den 23. november 1943 bevirkede sabotage mod Lygten transformerstation en kortvarig driftsforstyrrelse, og den 2. maj 1944 blev frihavnens elektricitetsværk ødelagt ved en sabotagehandling, hvorved også en 1000 kW omformer tilhørende Københavns belysningsvæsen blev beskadiget og først kom i drift igen den 18. august 1944.

Fra den 15. december 1943 skete der en væsentlig forbedring i gadebelysningen under mørklægningen, idet der nu kun skulle være afskærmet opadtil, hvorved belysningen på gaderne steg fra 8 millilux til ca. 80 millilux.

I lighed med gasværkerne skabte elektricitetsværkerne et beredskabslager af kul, hvis højdepunkt blev nået i august 1944 med 29.000 tons. Beredskabslageret var næsten intakt ved krigens slutning, men i månederne umiddelbart derefter blev det nødvendigt at bruge lageret.

Den indenlandske brændselsproduktion i 1944 kom meget sent i gang på grund af det regnfulde vejr til omkring Sankt Hans, og yderligere opstod der vanskeligheder med tilførslen af brunkul som følge af manglen på banevogne og lastvogne, jernbanesabotage i Jylland og mangel på arbejdskraft ved lejerne. De svigtende transportmuligheder medførte, at belysningsvæsenets oplagspladser for brunkul i Jylland blev forøget. Af tabel 7 fremgår, at mens der i 1942/43 og 1943/44 blev anvendt henholdsvis 190.000 og 237.000 tons danske brunkul ved elektricitets- og varmeproduktionen, var mængden i 1944/45 kun 87.000 tons. Det lykkedes imidlertid at opretholde elektricitetsproduktionen ved fremskaffelse af en større mængde kul og Sudeter-brunkul samt gasværkskoks. Anvendelsen af disse bedre brændselssorter medførte en forbedring i værkernes økonomi selv under hensyntagen til den større udligningsbetaling, og det blev muligt at nedsætte elektricitetspriserne for privatejligheder med 5 øre pr. kWh.

Omstændighederne i forbindelse med folkestrejken den 30. juni–3. juli 1944 er nærmere omtalt under gasværkerne, men der skal her gives nogle supplerende oplysninger i relation til elektricitetsforsyningen. Elektricitetsværkerne blev beordret lukket den 30. juni kl. 21, og afbrydelsen skete kl. 21¹⁰. På Nørrebro blev dog jævnstrømsforsyningen opretholdt til omkring midnat ved hjælp af batterierne. Den 1. juli blev der efter tysk ordre etableret strømforsyning til telefonhuset i Nørregade, for at telefonerne stadig skulle kunne benyttes, og den følgende dag blev der sat spænding på det til »Socialdemokraten« gående kabel, for at man kunne få trykt det opråb, der om eftermiddagen blev udsendt til befolkningen. Ved begge lejligheder fulgte forsyningen til enkelte andre forbrugere med, men iøvrigt var afbrydelsen total. Den 1. juli forelå der meddelelse fra rådhuset om, at elektricitetsforsyningen kunne genoptages søndag den 2. juli 1944 kl. 17; dette tidspunkt blev dog af den tyske værnemagt senere ændret til kl. 19³⁰. Endvidere blev det meddelt, at der skulle skaffes spænding til radiohuset og Københavns radio i Herstedvester kl. 17³⁰.

Vekselstrømsforsyningen blev uden vanskelighed etableret inden kl. 20, men jævnstrømsforsyningen blev først etableret mellem kl. 21 og 21³⁰. Derefter blev sporvejsforsyningen etableret, og den følgende dag forsøgtes sporvejstrafikken genoptaget efter ordre, men vognene blev tvunget til at vende tilbage til remiserne. Ved at besætte sporvejene med dansk politi lykkedes det efterhånden at få en om end meget uregelmæssig drift i gang. S-togtrafikken genoptoges kl. ca. 11. Den 4. juli var den københavnske lokaltrafik atter normal, men arbejdet var kun genoptaget i ringe omfang, idet belastningen kun var på ca. halvdelen af det normale, og først den følgende dag var den normal.

Efter politiets fjernelse den 19. september 1944 fandt man det påkrævet at forøge antallet af tændte mørklægningslamper, og med udgangen af december var så godt som alle lamper tændt.

Som omtalt under gasværkerne ophørte kultilførslerne fra Tyskland helt i januar 1945, og der gik flere måneder efter krigens afslutning, før der kom nye kulleleverancer. For at begrænse elektricitetsforbruget mest muligt, blev elektricitetsforbruget til erhverv fra den 1. februar 1945 nedsat, således at det højst måtte andrage 50 pct. af forbruget i 1944.

Tørvetilførslerne svigtede i 1945, fordi producenterne var utilbøjelige til at påtage sig transporten over længere afstande, men foretrak at sælge til industriforetagender og private i mosens nærmeste omegn.

For brunkullene blev der i marts 1945 af varedirektoratet foretaget en rationalisering af fordelingen. Københavns belysningsvæsen skulle have leveret ca. 39.000 tons brunkul månedlig, og selv om disse tildelinger ikke blev opfyldt, var leveringerne dog betydeligt større i 1945 end i 1944.

Den første ladning kul til elektricitetsværkerne efter den tyske kapitulation ankom den 12. august 1945 fra England, men denne første ladning var ligesom store dele af de indtil februar 1947 leverede kul af dårlig kvalitet

(inferiøre kul), der højst havde $\frac{2}{3}$ af de normale kuls brændværdi, og som medførte store vanskeligheder i driften.

Mørklægningen ophævedes den 5. maj 1945, hvorefter mørklægnings-skærmene blev fjernet fra lamper og hellefyr m. m. De under mørklægningen anvendte 15 Watt lamper bibeholdtes indtil juli-august måned, da de blev forstærket til halvdelen af det normale.

Elektricitetsrationeringen ophørte den 7. februar 1946, men forbudet mod elektrisk rumopvarmning opretholdtes indtil den 14. februar 1947 og forbudet mod udendørs neonlysskilte som foran nævnt indtil den 27. august 1948.

Fra begyndelsen af regnskabsåret 1946/47 blev elektricitetspriserne til lyselektricitet nedsat fra 45 til 35 øre pr. kWh samtidig med, at boligabonnemntstariffen og den særlige spærretidsrabat for store erhvervsforbrugere blev genindført. Fra 1947/48 skete der en ny nedsættelse af elektricitetspriserne, til 30 øre pr. kWh for lyselektricitet og fra 14 til 12 øre pr. kWh for elektricitet leveret efter boligabonnemntstarif. Endelig blev prisen for lyselektricitet nedsat til 28 øre pr. kWh fra 1953/54, mens prisen for elektricitet leveret efter boligabonnemntstarif fra 1954/55 nedsattes til 10 øre pr. kWh.

Ligesom på gasværkerne var der på elektricitetsværkerne en strejke af politisk karakter i dagene 13.–14. maj 1946.

Manglen på banevogne til brunkulstransport medførte, at man i 1947 måtte gå over til at lade brunkullene transportere med biler til havnene, hvilket medførte forøgede udgifter.

I årene 1946/47–1949/50 modtog Københavns belysningsvæsen kun forholdsvis ringe mængder vandkraftelektricitet, og leverede endog en del dampkraftelektricitet til Isefjordværket.

Forøgede kul- og olietilførsler i 1946/47 og 1947/48 medførte en nedgang i brændselsforbruget pr. kWh dampkraft fra 1,46 kg i 1945/46 til 0,94 kg i 1946/47 og 0,74 kg i 1947/48, men i 1948/49 og 1949/50 steg brændselsforbruget pr. kWh dampkraft til henholdsvis 1,10 kg og 1,04 kg på grund af tvangsforbruget af brunkul, jfr. det følgende, hvorefter det i 1950/51 faldt til 0,83 kg pr. kWh.

Den under gasværkerne omtalte udligningsordning for udenlandsk brændsel medførte i 1948/49 også for elektricitetsværkerne en betydelig stigning i brændselsudgiften. Udligningsordningen var særlig grell for polske støvkul, der i 1948/49 udgjorde over halvdelen af den samlede import af kul til elektricitetsværkerne. Siden 1. november 1947 havde udligningsprisen for disse kul været 91,05 kr. pr. ton, hvilket var ca. 40 kr. over den pris, kullene kunne hjemtages til, dersom der ikke skulle have været foretaget udligning. Først fra 15. marts blev betalingsbetingelserne til udligningskassen ændret, således at de selvimporterende virksomheder for polske støvkul skulle betale den originale fob-pris plus en gennemsnitsrate til udligningskassen (for fragt etc.) på 32,50 kr., ialt 68,50 kr., og dermed var det tilskud, støvkullene gennem

Tabel 9.

Elektricitetssalget.

	Salg af elektricitet i Københavns belysningsvæsens forsyningsområde inkl. Københavns sporveje og D. S. B. (S-banen)							Til- sammen
	Belysning	Teknisk brug (motorer)	Fælles brug	Teknisk brug med spærre- tid	Gade- belys- ning	Køben- havns spor- veje	D.S.B. (S- banen)	
Regnskabsår:	mill. kWh	mill. kWh	mill. kWh	mill. kWh	mill. kWh	mill. kWh	mill. kWh	mill. kWh
1938/39	81,7	40,6	9,5	61,5	7,1	27,9	22,0	250,3
1939/40	57,7	42,6	7,9	59,4	4,5	26,4	19,1	217,6
1940/41	37,1	39,5	7,3	52,6	0,5	25,6	9,8	172,4
1941/42	41,2	43,5	8,9	70,7	0,7	28,0	14,4	207,4
1942/43	43,9	47,1	7,8	85,7	0,7	29,4	14,4	229,0
1943/44	45,8	49,3	7,8	78,1	0,6	29,3	13,4	224,3
1944/45	45,6	47,2	8,4	78,8	0,6	31,6	12,9	225,1
1945/46	41,5	42,8	8,3	72,9	3,0	29,4	8,4	206,3
1946/47	65,7	55,1	9,1	88,1	6,0	38,0	20,8	282,8
1947/48	82,5	61,4	10,6	105,8	7,2	36,0	25,4	328,9
1948/49	99,8	62,9	11,7	119,4	7,8	34,4	22,5	358,5
1949/50	118,8	66,4	12,4	127,0	8,7	33,3	23,0	389,6
1950/51	137,7	71,0	13,6	148,6	9,0	33,8	29,1	442,8
1951/52	150,7	70,9	13,2	167,6	9,3	33,8	33,5	479,0
1952/53	172,2	74,4	16,4	168,6	9,8	35,8	34,4	511,6
1953/54	187,4 ¹	202,2 ²	16,0	65,9	9,9	36,3	20,7	538,4
1954/55	215,8 ¹	255,5 ²	17,5	43,2	10,1	37,1	22,1	601,3

¹ Heraf i 1953/54 og 1954/55 henholdsvis 109,8 og 105,4 mill. kWh til lystarif, henholdsvis 60,5 og 75,7 mill. kWh til boligtarif og henholdsvis 17,1 og 34,7 mill. kWh til erhvervstarif.

² Heraf i 1953/54 og 1954/55 henholdsvis 72,3 og 68,1 mill. kWh til krafttarif og henholdsvis 129,9 og 187,4 mill. kWh til industritarif.

udligningsordningen herefter måtte afgive til udligningskassens forskellige formål bragt i bedre overensstemmelse med de vilkår, der var gældende for andre kulkvaliteter. Udligningsordningens ophør i maj 1949 betød en yderligere besparelse i kulprisen på 14–17 kr. pr. ton, men værkerne kunne ikke drage den fulde fordel af nedsættelsen, idet de var tvunget til at anvende det forholdsvis dyre indenlandske brændsel som følge af, at det for kalenderåret 1949 blev pålagt landets elektricitetsværker at anvende 700.000 tons; heraf skulle Københavns belysningsvæsen aftage 230.300 tons. Bortset fra dette tvangsforbrug af indenlandsk brændsel, indstillede elektricitetsværkerne sig på at afvikle forbruget af indenlandsk brændsel, idet tildelingerne af kul nu var blevet væsentlig forbedret. Der blev derfor ikke sluttet nye kontrakter om brunkuls- og tørvelevering, og den 3. maj 1950 var belysningsvæsenets brunkulslagre tømt.

Fra 1. juni 1950 ophævedes brændselsrationeringen, og det blev efter forskellige overvejelser vedtaget ikke at yde tilskud til brunkulsproducenterne,

idet man nu som helhed anså situationen med hensyn til kultilførslerne for tilfredsstillende.

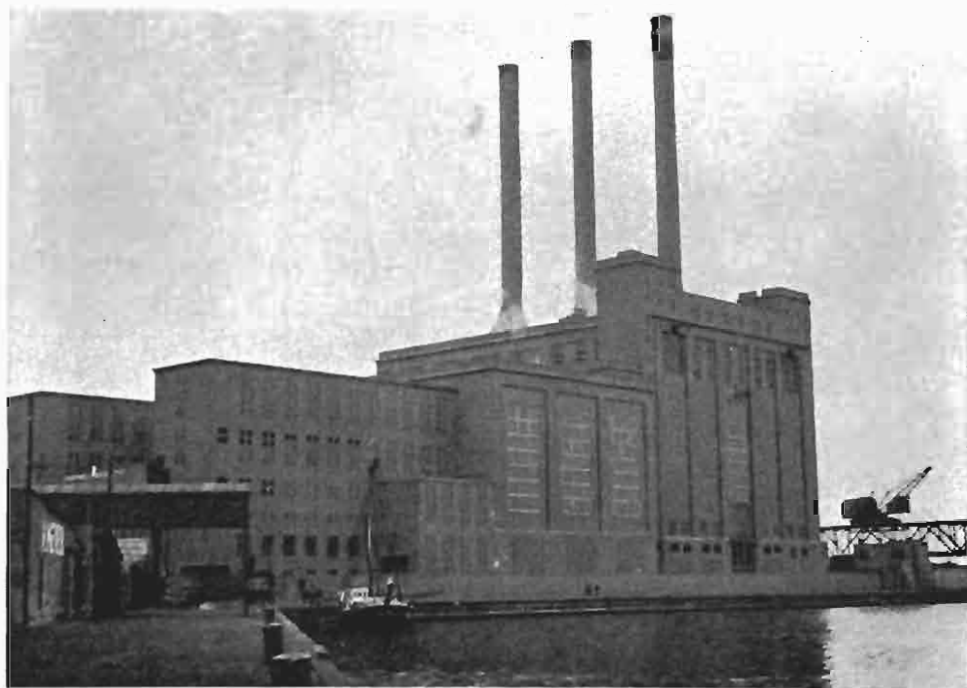
De tilsyneladende lyse udsigter for kulleverancerne blev dog formørket ved Koreakrigens udbrud sidst i juni 1950. Kulpriserne steg som omtalt under gasværkerne betydeligt, kulleverancerne svigtede, det blev atter nødvendigt at indføre affaldskul, og brunkulslejerne kom igang på ny; til gengæld løste Koreakrigen det vanskelige problem om statens brunkulslagre, der beløb sig til op imod $\frac{1}{2}$ mill. tons, idet der nu blev god brug for disse lagre.

Det fremgår af tabel 7, side 205, at der i 1951/52 blev anvendt 132.000 tons brunkul, hvilket i forbindelse med de stigende kulpriser medførte en stigning i brændselsudgiften pr. kWh produceret elektricitet fra 6,58 øre i 1950/51 til 10,80 øre i 1951/52.

Siden krigens afslutning har elektricitetsforbruget i Københavns belysningsvæsens forsyningsområde været stærkt stigende og nåede i 1954/55 op på 601 mill. kWh, jfr. tabel 9, mens det før krigen (i 1938/39) udgjorde 250 mill. kWh. For at tilfredsstille dette forbrug er de eksisterende værker stadig blevet udvidet og ombygget, ligesom belysningsvæsenet har modtaget betydelige mængder elektricitet fra andre værker, i årene 1950/51–1954/55 således henholdsvis 27, 38, 62, 179 og 157 mill. kWh. Da det imidlertid måtte forudses, at de eksisterende værkers kapacitet ikke ville kunne tilfredsstille det stadig voksende forbrug af elektricitet (og varme), vedtog borgerrepræsentationen den 13. februar 1947 at opføre et nyt kraftvarmewærk i Kalkbrænderihavnen, senere benævnt Svanemølleværket. Ved denne kombination af elektricitets- og varmeproduktion kan der produceres en meget stor elektricitetsmængde som modtryksenergi, hvorved der opnås betydelige brændselsbesparelser. Der blev senere givet bevillinger til udvidelse af værket, nemlig i 1952 med et turbineanlæg og i 1953 med 2 kedler. Svanemølleværket blev sat i drift den 8. juli 1953 for levering af elektricitet og i løbet af oktober 1953 for levering af varme med 1 højtryks- og 1 lavtryksturbine samt 3 kedler. Værkets kapacitet var pr. 31. marts 1955 på 102.000 kW.

Importen af elektricitet fra Sverige udgjorde i de første 2 år efter krigen henholdsvis ca. 200 og 100 mill. kWh. Derefter ophørte leveringen i nogle år, men siden etableringen af et nyt prøveanlæg med 120 kV kabel den 1. august 1951 har der atter været importeret betydelige mængder elektricitet. Den samlede elektricitetsimport fra Sverige til Danmark udgjorde i årene 1952/53, 1953/54 og 1954/55 henholdsvis 130, 303 og 170 mill. kWh, hvoraf Københavns belysningsvæsen aftog henholdsvis 40, 99 og 63 mill. kWh. Indtil marts 1954 aftog Københavns belysningsvæsen den svenske elektricitet via NESAs, der havde koncession på importen, men den 16. marts 1954 stiftedes et interessentskab »Kraftimport I/S«, bestående af elektricitetsværker på Sjælland, Lolland og Falster, og hvis formål var at importere og fordele den svenske og eventuelt norske elektricitet.

Den 4. juni 1953 blev der sluttet en ny overenskomst mellem Københavns

Svanebølleværket, sat i drift 1953.

belysningsvæsen og D.S.B. om levering af elektricitet til S-banen; samtidig blev der sluttet lignende overenskomster mellem Frederiksberg kommune og D.S.B. og mellem NESA og D.S.B. Overenskomsten betød for København en mindre levering af elektricitet til D.S.B. end tidligere, jfr. tabel 9, side 211.

Med opførelsen af Svanebølleværket var de københavnske elektricitetsværkers problemer dog ikke løst, idet det viste sig mere og mere påkrævet at foretage en betydelig ombygning af H. C. Ørsted Værket, hvis maskiner efterhånden var ved at være udslidt. Dette gav sig udtryk i et brændselsforbrug pr. kWh produceret elektricitet, der var omkring 40 pct. større end på de øvrige større sjællandske værker (Kyndbyværket og Masnedøværket), hvortil kom, at det var nødvendigt at anvende bedre og dermed dyrere brændsel. Endvidere krævede de gamle anlæg store vedligeholdelser ligesom gentagne rørsprængninger og andre skader øgede faren for havari. En beregning foretaget for 1950/51 viste, at de samlede driftsudgifter pr. kWh produceret elektricitet for H. C. Ørsted Værket lå godt 60 pct. højere end for de to nævnte værker. H. C. Ørsted Værket var i 1949 blevet udvidet med en ny turbine, der var bevilget i 1945. I 1949 blev der givet bevilling til opførelse af en højspændingsbygning og i 1950 til opførelse af en ny kedelbygning med 1 højtrykskedel og en lagerbygning. I 1952 blev det besluttet at udvide H. C. Ørsted Værket med en højtrykskedel og -turbine, hvorved kapaciteten vil blive forøget med 20.000 kWh.

Når Svanemølleværket er helt fuldført og H. C. Ørsted Værket ombygget og udbygget, vil Københavns belysningsvæsen have moderne anlæg, der foruden at muliggøre kraft-varme produktion tillige er mere økonomiske end de hidtidige anlæg. Besparelsen i brændselsudgiften er med priserne i 1950/51 som grundlag beregnet at ville andrage omkring 16 mill. kr. årligt for belysningsvæsenet og dermed tillige en væsentlig valutabesparelse for landet.

Mens udbygningen af de københavnske elektricitetsværker stod på, har der været store vanskeligheder med at klare maksimalbelastningen. I december 1951 og januar 1952 måtte de sjællandske værker således opfordre forbrugerne til at spare på elektriciteten på hverdage i tiden kl. 7–9 og kl. 16–18, og i 1952/53 måtte man bede enkelte store kunder med egne produktionsanlæg om at køre mest muligt med disse, og så vidt muligt undlade at aftage større mængder elektricitet fra belysningsvæsenet i maksimalperioden.

Maksimalbelastningen udgjorde i 1954/55 176.000 kW (inkl. levering til andre værker), hvilket er godt 40 pct. højere end før krigen. Til egne forbrugere udgjorde maksimalbelastningen i 1954/55 157.000 kW, idet der dog samtidig leveredes 25.000 kW fra andre værker til belysningsvæsenets egne forbrugere; til sammenligning tjener, at maksimalbelastningen i 1938/39 til egne forbrugere udgjorde 88.000 kW eller knap det halve.

For elektricitetsværkerne indtrådte i 1952/53 en bedring i kulsituationen, således at man fra august 1952 helt kunne ophøre med at anvende brunkul. Dette i forbindelse med kulprisernes fald samt ibrugtagningen af Svanemølleværket har bevirket, at brændselsudgiften pr. kWh produceret elektricitet er faldet fra 10,80 øre i 1951/52 til ca. 6 øre i 1953/54 og 1954/55, jfr. tabel 8, side 206. Sættningen af brændslet har i de senere år forskudt sig i retning af de billige kvaliteter, således at man i større omfang anvender inferiøre kul og kokssmuld end singels.

Svanemølleværket blev som nævnt sat i drift i 1953, og til belysning af, hvor meget det betyder i besparelse at producere elektricitet på dette fuldt moderne værk i sammenligning med det endnu ikke moderniserede H. C. Ørsted Værket kan anføres, at varmemeforbruget pr. kWh produceret elektricitet netto i 1954/55 udgjorde 3.330 kcal. på Svanemølleværket eller kun ca. $\frac{2}{3}$ af forbruget på H. C. Ørsted Værket, hvor det udgjorde 5.030 kcal. Det kan i denne forbindelse nævnes, at 50 pct. af Københavns belysningsvæsens egen elektricitetsproduktion i 1954/55 på 505,5 mill. kWh blev produceret på H. C. Ørsted Værket, 44 pct. på Svanemølleværket og 6 pct. på Gothersgadeværket.

Den 16. april 1954 medførte et lynnedslag i Sverige en større fejl i det svenske net med en deraf følgende afbrydelse af det sjællandske net fra Sverige. Da afbrydelsen skete på et tidspunkt med stor levering af vandkraft, blev de københavnske værker overbelastet til sammenbrud, således at vekselsstrømforsyningen var afbrudt i ca. 15 minutter. Den 3. marts 1955 opstod en række fejl i 30 kV nettet, der resulterede i en samleskinnekortslutning på

H. C. Ørsted Værket, hvorved omkring halvdelen af forsyningen blev afbrudt i ca. 5 kvarter. Udover disse to afbrydelser har der efter krigen kun været enkelte korte afbrydelser af mindre dele af forsyningsnettet.

Det samlede antal installationer til lyselektricitet steg fra 276.700 i 1938/39 til 326.900 i 1952/53, en stigning på 18 pct. Det gennemsnitlige forbrug for disse installationer udgjorde i 1952/53 529 kWh årligt eller 79 pct. mere end i 1938/39, hvor forbruget var 296 kWh årligt; i årene 1940/41–1946/47 havde forbruget på grund af restriktionerne været nede på mellem 129 og 212 kWh årligt pr. installation til lyselektricitet. Fra 1953/54 foretoges en række ændringer i tarifsystemet, således at en direkte sammenligning med tidligere år af antallet af installationer og deres gennemsnitlige forbrug ikke er mulig. For 1954/55 kan anføres følgende oversigt over antallet af installationer inden for de forskellige tarifkategorier samt det gennemsnitlige forbrug pr. installation.

Tarif	Antal installationer	Gennemsnitligt forbrug pr. installation
Lystarif	197 592	513 kWh
Krafttarif, herunder »fælles brug«	23 712	3 406 —
Boligtarif	126 556	639 —
Erhvervstarif	9 712	4 271 —
Industritarif	644	345 709 —
Nattarif	120	23 257 —
Teknisk brug med spærretid	63	529 712 —

Af tabel 9, side 211 fremgår fordelingen af elektricitetssalget på de forskellige kundegrupper i den her anførte periode. Indskrænkningerne under krigen ramte især de almindelige belysningskunder, gadebelysningen og D.S.B., mens erhvervskunderne og sporvejenes forbrug endog viste nogen stigning. Efter krigen har der for alle kundekategorier været en stadig stigning i forbruget, bortset fra D.S.B., hvor den nye overenskomst af 1953 som nævnt betød en mindre elektricitetslevering fra København. Om den relative fordeling på de enkelte kundekategorier kan nævnes, at de almindelige belysningskunders andel i 1938/39 udgjorde 33 pct. af det samlede forbrug, under krigen faldt til at udgøre ca. 20 pct., og efter krigen atter er steget for i 1954/55 at udgøre ca. 30 pct. af det samlede forbrug. Erhvervskundernes andel af det samlede forbrug lå før krigen på ca. 45 pct.; steg under krigen til ca. 60 pct., og har efter krigen ligget på mellem 53 og 58 pct. Sporvejenes andel, der steg fra 11 pct. i 1938/39 til 14–15 pct. under krigen, ligger nu på omkring 6 pct., mens D.S.B.'s andel, der før krigen var ca. 9 pct., nu ligger på ca. 4 pct.

Foruden til opførelsen af Svanemølleværket og udvidelsen af H. C. Ørsted Værket blev der i den her omhandlede periode givet betydelige bevillinger

til udvidelser og ombygning af de andre værker og de til elektricitetsnettet knyttede installationer; mange af bevillingerne måtte dog udsættes i flere år på grund af materiale-mangel.

På Gothersgade elektricitetsværk blev i 1943 fuldført en ny højspændingsbygning samt en ny akkumulatorbygning til afløsning af den gamle, der måtte fjernes af hensyn til Borgergades udvidelse, og i 1952 blev en ny spidsbelastningskedel taget i brug.

På Østre elektricitetsværk kom et nyt lysbatteri i drift i 1940, og en i 1941/42 bevilget udvidelse af højspændingsanlæggene blev færdig i 1944/45. En i 1949 bevilget ny udvidelse af højspændingsanlæggene blev fuldført i 1953/54. I 1954/55 blev produktionen af elektricitet på dette værk helt indstillet, idet de 2 yngste kedler og den yngste turbine fremtidig skulle henstå som reserve, mens de øvrige kedler og turbiner blev nedbrudt.

I perioden 1940–1955 er endvidere tilkommet Valby understation, der opførtes i 1939–42, Gothersgades understation, der opførtes 1945–50, samt H. C. Ørsted, Brønshøj, Kløvermarken, Sydhavn, Kastrup og Haraldsgade transformerstationer, der kom i drift i henholdsvis 1942, 1947, 1950, 1951, 1954 og 1955. Desuden blev der på de bestående understationer og transformerstationer foretaget betydelige udvidelsesarbejder.

Københavns varmeværker.

Varmeværkerne er oprettet i nær forbindelse med de eksisterende elektricitetsværker og har haft omtrent de samme produktionsvanskeligheder som disse.

På grund af de særlige brændselsforhold gennemførtes der i henhold til rationeringsreglerne af 16. januar 1941 fra 1940/41 en rationering af brændsel, hvorved varmeforbruget fra fjernvarmeværkerne i København for beboelsesejendomme, museer og skoler højst måtte andrage 60 pct. af forbruget i 1939/40, mens det for kontorer, forretninger, hoteller, banker, teatre m. fl. højst måtte andrage 75 pct. og for industrivirksomheder højst 90 pct. af forbruget i 1939/40. Disse regler blev først ophævet ved magistratsbeslutning i januar 1949, efter at handelsministeriet ved bekendtgørelse af 19. oktober 1948 havde ophævet de hidtil gældende bestemmelser vedrørende begrænsning i rumtemperatur m. m.

Fra 1940/41–1947/48 var centralopvarmning endvidere forbudt i »sommerhalvåret«, det vil her sige fra sidst i maj til omkring 1. oktober, ligesom varmtvandsforsyningsanlæggene ikke måtte benyttes i ejendomme, der er indrettet til beboelse, kontorer, hoteller m. m.

Rationeringsbestemmelserne medførte, at årsforbruget af varme faldt fra 182 mill. t° (à 1000 kg kalorier) i 1939/40 til 135 mill. t° i 1940/41.

Senere er varmemeforbruget, som tabel 10, side 218 viser, steget, hovedsagelig på grund af forøgelse i antallet af tilsluttede anlæg.

Under folkestrejken i 1944 havde tyskerne formentlig ikke været opmærksom på varmemeforsyningen fra varmemærkerne; forsyningen til hospitaler o. l. blev derfor delvis opretholdt.

Ved handelsministeriets bekendtgørelse af 6. februar 1945 blev den tilladte rumtemperatur for almindelige opvarmede lokaler nedsat fra 18° til 16° celsius. I forbindelse hermed blev der fra varmemærkerne udsendt cirkulære til kunderne om, at de nye bestemmelser burde medføre en besparelse på 10 pct. for den resterende del af sæsonen, hvilket kom til at holde stik.

Den 5. februar 1946 blev det atter tilladt at anvende varmt vand til badning i forbindelse med sportsanlæg o. l., og i 1947/48 blev det tilladt at bruge varmt vand i varmesæsonen den 1. og 3. lørdag med tilstødende søndag i hver måned. Endelig blev som nævnt rationeringsbestemmelserne for varme ophævet i januar 1949, og restriktionerne for varmtvandsbenyttelsen bortfaldt helt fra 1. oktober 1949. Restriktionernes bortfald betød en væsentlig stigning i varmeleverancen fra varmemærkerne.

Prisen på varme er i henhold til varmeleveringskontrakterne varierende med kulprisen, hvortil der under krigen og i de første efterkrigsår blev tillagt det såkaldte tørvetillæg til dækning af det forholdsvis dyrere indenlandske brændsel. Indtil den 1. januar 1954 blev prisen pr. t° (å 1000 kg kalorier) beregnet efter formen

$$\frac{\text{kulpris} + 16}{3300} \text{ kr.}$$

Antallet af t° konstateredes på grundlag af måleraflæsning hver 10. dag. Desuden betaltes en målerafgift svarende til ca. 10 pct. af målerens anskaffelsespris. Ved borgerrepræsentationens beslutninger af 23. juli 1949 og 12. februar 1953 blev der indført en ny tarif for afregning af leveret varme. Tariffen skulle træde i kraft fra det tidspunkt, varmelevering fra Svanemølleværket blev påbegyndt, således at alle nye overenskomster om varmelevering skulle afsluttes efter denne tarif. Samtidig blev der givet de gamle kunder lejlighed til fra den 1. januar 1954 at overgå til den nye tarif, der gennemgående skulle betyde en 10–15 pct. lavere pris for varme end efter den gamle tarif. Den nye tarif skulle være gældende for varmelevering til såvel kommunale som private anlæg. Pr. 1. april 1955 fik kun 75 anlæg leveret varme efter den gamle tarif. Ifølge den nye tarif betales en grundafgift efter anlæggets maksimale timeforbrug, en belastningsafgift på 3,50 kr. pr. kvartal for hver påbegyndt 1000 kcal. pr. time tilsluttet maksimalforbrug samt en varmeafgift for leveret varme. Varmeafgiften består dels af en fast afgift pr. forbrugt varmeeinheit (5 kr. pr. gigacal. à 1 mill. kcal.), dels af kultillæg, der fastsættes hvert kvartal efter værkernes brændselspriser, og dels arbejdslønstillæg, der fastsættes én gang årligt efter timelønnen for kedel- og maskinpassere. Hvis

Tabel 10. *Varmeværkernes produktionsforhold m. m.*

	Gnstl. kulnotering til København	Gnstl. tørvetillæg	Middel-salgspris for varme	Antal tilsluttede anlæg	Maksimal tilslutning ved årets slutning	Varmesalg	heraf til			
							hospitaller o. lign.	forretningsejendomme og institutioner	beboelsejendomme	diverse
Regnskabsår:	kr. pr. ton	kr. pr. ton	øre pr. t°		gigacal. pr. time	1000 gigacal.	1000 gigacal.	1000 gigacal.	1000 gigacal.	1000 gigacal.
1938/39	25,88	—	1,27	146	93,2	176,9	47,0	105,7	23,2	1,0
1939/40	48,09	—	2,28	149	93,6	182,2	47,1	110,0	24,4	0,7
1940/41	72,30	—	2,80	159	100,0	135,4	34,2	83,8	16,4	1,0
1941/42	71,22	—	2,69	206	111,7	168,7	39,1	109,9	19,1	0,6
1942/43	71,22	21,42	3,36	195	121,6	156,0	41,4	99,0	14,5	1,1
1943/44	71,22	23,97	3,41	206	128,0	163,6	42,6	103,6	16,3	1,1
1944/45	71,22	19,54	3,28	210	131,1	169,1	42,8	108,4	16,5	1,4
1945/46	71,28	20,83	3,37	232	139,7	179,5	43,4	117,4	17,9	0,8
1946/47	71,58	8,61	2,87	292	160,6	236,6	48,4	161,4	25,8	1,0
1947/48	94,58	7,35	3,84	402	192,5	242,3	44,2	167,3	29,7	1,1
1948/49	107,58	7,25	4,03	494	223,2	290,0	47,2	201,8	40,0	1,0
1949/50	89,81	3,25	3,87	574	248,1	331,5	50,2	230,2	50,6	0,5
1950/51	103,31	—	4,02	636	266,8	400,0	54,9	275,1	69,1	0,9
1951/52	121,42	—	4,19	671	280,0	393,8	52,8	268,5	71,5	1,0
1952/53	112,17	—	3,95	693	291,8	445,3	56,2	307,3	81,0	0,8
1953/54	112,54	—	3,50	827	337,9	509,6	56,4	334,1	118,2	0,9
1954/55	117,92	—	3,33	935	374,2	599,3	58,4	382,8	156,8	1,3

1 gigacal. = 1000 t° = 1.000.000 kcal.

årsforbruget overstiger 2000 gigacal., ydes endvidere en rabat, der udregnes en gang om året.

Kulpriserne og tørvetillægene samt de gennemsnitlige varmepriser fremgår af ovenstående tabel.

Prisen for varme steg fra 1,27 øre pr. t° i 1938/39 til 2,28 øre i 1939/40 og 2,80 øre i 1940/41; derefter lå prisen indtil 1946/47 på mellem 2,69 og 3,41 øre pr. t°, og i årene 1947/48–1952/53 på omkring 4 øre pr. t°. Siden er prisen faldet til henholdsvis 3,50 og 3,33 øre pr. t° i 1953/54 og 1954/55, hvilket bl. a. skyldes overgangen til den nye tarif.

I de første krigsår foregik der kun mindre udvidelser på ledningsnettet, men på grund af de stadig større vanskeligheder ved anvendelsen af indenlandsk brændsel steg interessen for fjernvarme betydeligt. Der blev derfor fra 1941/42 udført betydelige ledningsarbejder. Endvidere krævede saneringen af Adelgade-Borgergade omlægning af varmeledningerne af hensyn til nybyggeriet. Som omtalt under elektricitetsværkerne blev det i 1947 besluttet at opføre et kraft-varmeværk, senere benævnt Svanemølleværket, i Kalkbræn-

derihavnen, og allerede i 1950 gik man i gang med at slutte varmel leveringskontrakter med industrivirksomheder m. fl. på Østerbro. Samtidig påbegyndtes udbygningen af forsyningsnettet med henblik på denne levering.

I 1949 blev en i 1943 bevilget ny kedel til Gothersgadeværket færdig, og i 1950 blev der skabt forbindelse over Gammel Torv mellem Vestre og Gothersgade varmekærker, således at der blev åbnet mulighed for udligning af belastningen mellem de to værker.

For at kunne overtage varmel leveringen til nybygningerne ved Frihedsstøtten og på det gamle banegårdsterræn overtog varmekærkerne i 1951/52 vandforsyningsens gamle kedelanlæg ved Axeltorv for at sætte det ind som supplement til H. C. Ørsted Værket og Vestre varmekærk i særlig kolde perioder. Kedelanlægget var i drift i 1952/53, men blev i sommeren 1954 atter overgivet til vandforsyningen, da det kunne påregnes, at varmekærkerne ikke mere fik brug for det. Til levering af varme til nye kunder i »Konfektionsbyen« ved Lersø Parkallé blev der bygget et interimistisk kedelanlæg ved Strødamvej. Anlægget var kun i drift i 1952/53 og blev nedrevet i sommeren 1954.

På Østre varmekærk påbegyndtes varmel leveringen fra Svanemølleværket den 22. september 1953, og i løbet af efteråret blev hele det hidtidige Østre varmekærks område lagt ind under Svanemølleværket; en del af Østre gasværks kunder forsynes dog stadig fra dette værk, mens Østre varmekærk (Østre elektricitetsværk) henligger som reserve. Svanemølleværket producerer damp med ca. 115 at tryk, og denne anvendes til elektricitetsproduktion i højtryksturbine, hvorefter en del sendes ud til varmekærkernes dampkunder med tryk 10–14 at; resten anvendes i lavtryksturbine, som har udtag af damp til opvarmning af det cirkulerende vand i varmekærkernes hovedledningsnet for varmel levering i form af varmt vand, mens resten går til kondensator.

Antallet af tilsluttede anlæg udgjorde i 1938/39 146 med en maksimal tilslutning på 93,2 gigacal. pr. time, jfr. tabel 10. Under krigen steg antallet af tilsluttede anlæg jævnt og udgjorde i 1945/46 232 med en maksimal tilslutning på 139,7 gigacal. pr. time. Siden er anlæggenes antal steget meget betydeligt, og det nåede pr. 1. april 1955 op på 935 med en maksimal tilslutning på 374,2 gigacal. pr. time; 628 af anlæggene får leveret varme i form af damp, mens 307 får den leveret som varmt vand.

Ledningsstrækningen steg fra 21 km i 1938/39 til 83 km i 1954/55, mens rørledningsmængden i samme periode steg fra 55 til 188 km.

Varmesalget fra varmekærkerne lå i årene 1938/39–1945/46 på mellem 135.000 og 182.000 gigacal. Efter krigen har salget udvist en stærk stigning, og det udgjorde i 1954/55 ialt 599.000 gigacal., jfr. tabel 10, hvoraf tillige salgets fordeling på de enkelte kundegrupper fremgår. I den her omhandlede periode er der sket en væsentlig ændring i den relative fordeling på de anførte kundegrupper. Hospitaler o. lign. aftog således før krigen 27 pct. af varmel leveringen, men i 1954/55 kun 10 pct. Forretningsejendomme og institu-

tioner aftog før krigen 60 pct. af varmeleveringen; under krigen og indtil 1948/49 steg andelen til 70 pct., men er siden faldet og udgjorde i 1954/55 64 pct. Leveringen til beboelsesejendomme udgjorde i 1938/39 13 pct. af det samlede varmesalg, og er efter et fald i krigsårene steget til at udgøre 26 pct. af den samlede varmelevering i 1954/55.

Københavns vandforsyning.

De svigtende olietilførsler medførte, at vandværkerne allerede i krigens første år måtte gå over til anvendelse af indenlandsk brændsel i stedet for olie. Søndersøværket, anlægene ved Lejre samt værket ved Borups Allé blev omlagt til tørvedrift, mens Thorsbro-, Islevbro- og Marbjerganlægene blev omlagt til elektrisk drift og tilsluttet NESA's forsyningsnet. Værkerne ved Bogøgård, Bjellekær og Kildedal måtte helt indstille driften under det meste af krigen.

Ved handelsministeriets bekendtgørelser af 8. februar 1940 og 14. oktober 1940 blev der nedlagt forbud mod anvendelse af varmtvandsanlægene. De ialt ca. 130.000 varmtvandshaner, der da fandtes i København, blev dog ikke fjernet, men afgiften på dem bortfaldt i de år, forbudet bestod, d. v. s. i årene 1940/41–1946/47.

Bestræbelserne for udvidelse af vandindvindingsområderne med henblik på det forventede voksende behov for vand fortsatte i krigens første år. Til afløsning af det ældre værk ved Søndersø samt af de indenbys værker blev der i 1941 påbegyndt anlæg af et nyt vandværk ved Søndersø med tilhørende trykledning til Tinghøj. En del af arbejdet ved det nye Søndersøværk blev udført som beskæftigelsesforanstaltning. På grund af materiale manglen måtte arbejdet indstilles i årene 1944/45–1946/47.

De offentlige springvand var ude af drift i årene 1940/41–1945/46. Om andre af vandforsyningens anlæg kan nævnes, at bassinet i Søndermarken i 1944–46 og siden 1951 har været udlejet til Frederiksberg kommunes tekniske forvaltning, at Sundby vandtårn i 1942 overgik til Københavns brandvæsen, samt at landarealerne ved Damhussøen i 1941/42 helt overgik til stadsingeniørens direktorat.

De strenge vintre 1939/40, 1941/42 og 1946/47–1947/48 medførte, at et betydeligt antal vandmålere blev frostbeskadigede. De hårde vintre medførte også skader på værkerne. Således måtte iltningsanlægget ved Islevbroværket gennemgå en gennemgribende reparation som følge af frostskafterne.

Ved borgerrepræsentationens beslutning af 12. november 1942 ændredes det gældende takstsystem for betaling af vand, således at hele vandforbruget i alle ejendomme, der er taget i brug eller underkastet større ombygninger,

efter denne dato skulle betales efter måler (hovedmåler) med 20 øre pr. m³ forbrugt vandmængde, mens der ikke skulle betales vandafgift efter etageareal. De samme regler skulle gælde for de ejendomme, hvor der efter ejerens ønske efter nævnte dato blev installeret hovedmåler. For de ejendomme, hvor vandforbruget allerede betaltes efter hovedmåler, skulle etagearealafgiften bortfalde fra 1. april 1943 og forbruget fremtidig betales med 20 øre pr. m³.

Formålet med ændringen i takstsystemet var at indføre regler, hvorefter der betales for det faktiske forbrug, idet de indtil da gældende regler, der forudsætter, at vandforbruget i en lejlighed afhænger af dennes størrelse (arealafgift) og antallet af taphaner, næppe mere opfylder dette formål.

I 1944 blev det af Københavns politi pålagt vandforsyningen at iværksætte bevogtning af værkerne ved Vester Søgade, Borups Allé, Islevbro, Thorsbro og Lejre samt Tinghøjbeholderen med særligt dertil antagne vagtmænd. Det drejede sig om ialt ca. 50 mænd, der bevæbnedes med karabiner; disse våben måtte dog afleveres i januar 1945. Værkerne blev forsynet med plankeværker med sluseporte og beskyttet med pigtråd, elektrisk hegn, projektorer og alarmklokker.

Foranlediget af forbudet mod kajaksejads m. m. i havnen og Øresund, blev der den 4. maj 1944 givet Dansk kajakforbund tilladelse til at drive kajaksport på Peblinge- og Sortedamssøerne i sommeren 1944.

I juni 1944 blev der etableret en reservevandforsyning, hvorefter der i katastrofetilfælde skulle leveres vand fra ca. 35 private vandindvindere i København samt fra pumper på betonledningerne fra Søndersø til Sankt Jørgens sø m. m.

Under folkestrejken blev værkerne ved Axeltorv, Vester Søgade, Borups Allé og Islevbro samt Tinghøjbeholderen standset af en bevæbnet kommando fra det tyske sikkerhedspoliti. Standsningen skete fredag den 30. juni 1944 om aftenen uden assistance fra vandforsyningens ledelse. Brandvæsenet blev omgående underrettet om standsningen. Ud på natten mellem fredag den 30. juni og lørdag den 1. juli fik vandforsyningen fra sikkerhedspolitiet anmodning om at forsyne de ejendomme, der blev benyttet af den tyske værnemagt, med vand, hvilket blev afslået. Sikkerhedspolitiets manglende kendskab til forholdene medførte, at værket ved Lejre, der midlertidig blev drevet ved tørvegas, kunne fortsætte driften i nogen tid, mens de øvrige udenbys værker, der havde elektrisk drift, måtte standses, da elektriciteten udeblev. Søndag den 2. juli 1944 blev værkerne på ny sat i drift, og i løbet af den følgende dag lykkedes det at bringe normalt tryk i ledningsnettet, selv om forbruget var meget stort. De indenbys værker var besat af tysk militær i en halv snes dage.

Maskinhuset i Havnegade for den nordre tunnel under havnen brændte natten mellem den 30. juni og 1. juli 1944 efter ildspåsættelse under folkestrejken. Det blev genopført i 1945.

Krigens afslutning betød en væsentlig lettelse for vandforsyningen, idet

det allerede i august 1945 blev muligt at genoptage oliedriften på de fleste værker. De indskrænkninger i vandforbruget, der blev indført ved krigens begyndelse, blev ophævet i marts 1946, og i oktober 1947 blev der givet lempelser i restriktionerne, idet det blev tilladt at anvende varmtvandsinstallationerne den 1. og 3. lørdag i hver måned med de derpå følgende søndage. Som følge heraf blev afgiften for varmtvandshanerne atter opkrævet fra den 1. januar 1948. Varmtvandsrestriktionerne blev helt ophævet den 1. oktober 1949.

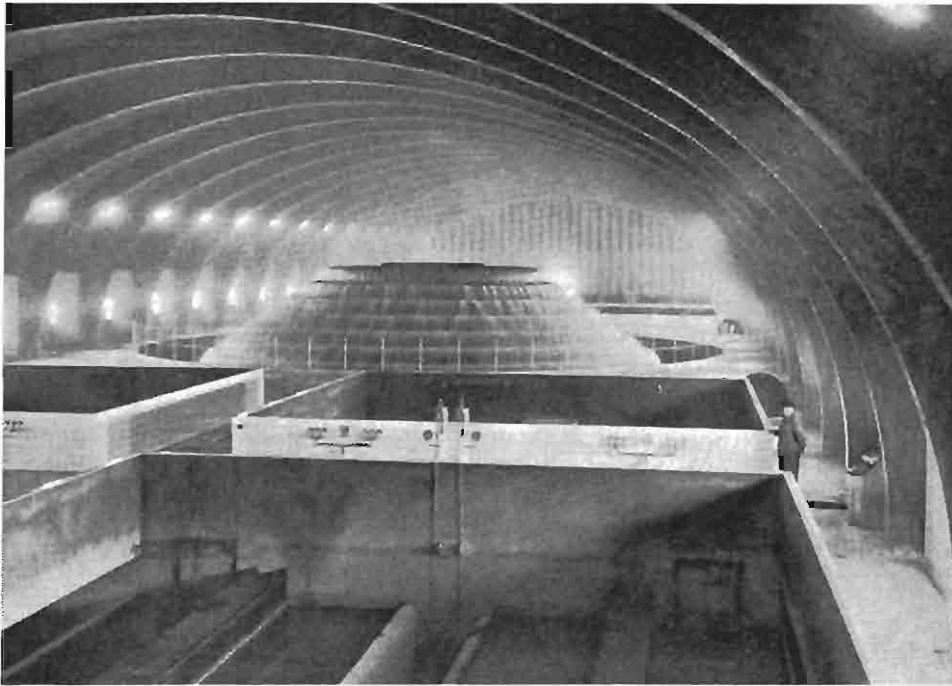
I 1945 blev der afsluttet overenskomst med Roskilde kommune om levering af vand fra en 1000 mm trykledning fra Lejre, og i årene 1948–1955 blev der afsluttet lignende overenskomster med Brøndbyerne, Glostrup, Herlev, Hvidovre, Ballerup-Måløv, Høje Taastrup og Værløse kommuner. Endvidere er de med Tårnby, Gladsaxe og Rødovre kommuner gældende overenskomster blevet fornyet. Samtlige overenskomster mellem Københavns kommune og de øvrige kommuner om levering af vand er i 1950 og 1955 ved magistratens beslutning opsagt til ophør med udgangen af marts 1960. Ved forhandlingerne om forhøjelse af vandpriserne kommer Københavns kommune ved disse opsigelser til at stå frit over for samtlige kommuner, hvortil der leveres vand.

Efter borgerrepræsentationens vedtagelse blev der med virkning fra 1. april 1945 af magistraten udstedt en ny »Vedtægt for Københavns vandforsyning« omhandlende afgifter for levering af vand fra Københavns vandforsyning. Fra 1. oktober 1945 trådte endvidere efter borgerrepræsentationens vedtagelse og indenrigsministeriets godkendelse et nyt »Regulativ for Københavns vandforsyning« i kraft til afløsning af det hidtil gældende regulativ af 28. juni 1859.

Den nye vedtægt og det nye regulativ var i det væsentlige en kodifikation af de bestående forhold.

For at begrænse det stigende vandforbrug ved klosetskylning blev der i april 1949 vedtaget en ændring til vedtægten, således at forbruget af vand til klosetskylning efter særlige målere betales med 20 øre pr. m³ og klosetafgiften pr. sæde nedsattes fra 16 til 10 kr. årlig. Herefter betales alt vand til klosetskylning efter forbrugets størrelse. Fra den 1. januar 1951 blev endvidere til lægsafgiften for lavtsiddende klosetcisterner på 20 kr. årlig ophævet.

Som nævnt måtte arbejderne ved det nye Søndersø-værk standses under krigen, men de fortsatte fra 1947/48, og værket blev taget i brug i løbet af 1951 samtidig med, at den gamle pumpestation udgik af driften. Efter fuldførelsen af det nye Søndersøværk blev værkerne ved Axeltorv og Borups Allé nedlagt, mens anlægene ved Sankt Jørgens Sø og Vester Søgade blev henlagt som reserve for vandforsyningen. En af dampmaskinerne fra værket ved Axeltorv, der hidrører fra 1857, blev vederlagsfrit overdraget Danmarks tekniske museum. Udover moderniseringen af Søndersøværket er i 1948 og 1949 tilkommet kildepladserne ved Karlslunde, Store Vejleå, Vallensbæk og Varde-

Slangerupværket (iltningsanlægget).

gård, i 1950 kildepladsen ved Værebrosø og i 1951 kildepladsen ved Havdrup. Endelig er i 1950 påbegyndt den første udbygning af et nyt vandværk ved Slangerup (syd for Arresø). Arealhervelser og prøveboringer blev allerede påbegyndt i 1939, men krigs- og efterkrigsårenes restriktioner bevirkede en udskydelse af dette projekts iværksættelse. Fra Slangerupområdet er Københavns vandforsyning tilkendt udvindelsesret til 17 mill. m³ vand årlig, hvilket skulle kunne dække forbruget indtil 1960/61.

Arbejdet med nedlægning af en 1000 mm trykledning fra Slangerupværket til Sønderøværket blev fuldført i 1954/55, og Slangerupværket blev delvis taget i drift den 26. november 1954, idet indpumpning fra kildepladsen ved Strø påbegyndtes ved hjælp af et interimistisk pumpeanlæg, der indtil videre pumpede vandet til Sønderøværket.

Til belysning af betydningen af de enkelte grupper af Københavns vandindvindingsanlæg ved begyndelsen og slutningen af den her omhandlede periode skal anføres omstående tal for de i 1938/39 og 1954/55 oppumpede vandmængder.

Værket ved Slangerup vil som nævnt, når det er fuldt udbygget, have en kapacitet på ca. 17 mill. m³ årligt.

Det fremgår af tabel 11, at det samlede forbrug af vand i Københavns kommune i 1938/39 udgjorde 49 mill. m³. Under krigen faldt forbruget til

Værket ved	Oppumpede vandmængder			
	1938/39 mill. m ³	pct.	1954/55 mill. m ³	pct.
Axeltorv	0,4	0,8	—	—
Borups Allé	3,7	6,7	—	—
Vester Søgade	10,0	17,7	0,6	0,8
Islevbro	12,0	21,4	16,3	22,2
Thorsbro	12,1	21,6	12,8	17,5
Marbjerg	4,2	7,6	4,0	5,5
Lejre	13,0	23,2	18,8	25,7
Valby	0,6	1,0	0,5	0,7
Søndersø	—	—	20,1	27,5
Slangerup	—	—	0,1	0,1
Ialt	56,0	100,0	73,2	100,0

mellem 37 og 44 mill. m³ årlig, men er siden steget og har i de senere år ligget på omkring 59 mill. m³. Fra 1938/39 til 1954/55 er vandforsyningsens levering af vand til Frederiksberg kommune steget fra 6,3 til 8,4 mill. m³, til Gladsaxe kommune fra 0,3 til 2,1 mill. m³ og til andre kommuner fra 0,1 til 3,6 mill. m³. Af de til »andre kommuner« i 1954/55 leverede 3,6 mill. m³ vand modtog

Tabel 11.

Vandforbruget.

	Vand leveret fra Københavns vandforsyning til beboere i				Ialt	Gnstl. døgnsforbrug i Københavns kommune	Døgnsforbrug pr. indbygger i Københavns kommune	Værkernes maksimale op-pumpning pr. døgn
	København	Frederiksberg	Gladsaxe	Andre kommuner				
År:	mill. m ³	mill. m ³	mill. m ³	mill. m ³	mill. m ³	1000 m ³	1	1000 m ³
1938/39	49,3	6,3	0,3	0,1	56,0	135	195	195
1939/40	47,7	5,9	0,4	0,1	54,1	130	187	209
1940/41	37,0	3,7	0,3	0,1	41,1	101	145	145
1941/42	38,5	4,1	0,4	0,1	43,1	105	150	147
1942/43	40,0	4,3	0,4	0,1	44,8	110	154	148
1943/44	41,7	4,8	0,5	0,1	47,1	114	159	159
1944/45	42,8	5,0	0,5	0,1	48,4	117	163	171
1945/46	43,9	5,5	0,6	0,1	50,1	120	164	157
1946/47	49,0	6,0	0,7	0,4	56,1	134	179	185
1947/48	53,2	6,9	0,9	0,8	61,8	145	192	238
1948/49	54,1	7,2	0,9	0,8	63,0	148	194	221
1949/50	56,4	7,3	1,1	1,2	66,0	154	202	208
1950/51	59,1	7,8	1,3	1,5	69,7	162	212	249
1951/52	59,1	8,1	1,4	1,4	70,0	162	211	233
1952/53	57,9	8,1	1,6	2,1	69,7	159	209	225
1953/54	60,3	8,6	1,8	3,4	74,1	165	218	263
1954/55	59,1	8,4	2,1	3,6	73,2	162	215	249

Tårnby 0,9 mill. m³, Rødovre og Glostrup hver ca. 0,6 mill. m³, Hvidovre og Herlev hver ca. 0,5 mill. m³, Brøndbyerne 0,2 mill. m³ og Roskilde 0,1 mill. m³. Den samlede årlige levering fra Københavns vandforsyning er fra 1938/39 til 1954/55 steget fra 56 mill. m³ til 73 mill. m³, en stigning på 31 pct. Der må yderligere forventes en stigning i vandforbruget i de nærmeste år. Forbruget af vand pr. indbygger i København har efter nedgangen under krigen været i stadig stigen; det gennemsnitlige døgnforbrug pr. indbygger i København, der i 1938/39 udgjorde 195 l, nåede således i 1953/54 og 1954/55 op på henholdsvis 218 og 215 l. Endvidere må det forventes, at de gældende overenskomster med andre kommuner om levering af vand i løbet af få år vil blive udnyttet fuldt ud.

Af tabel 11 fremgår endvidere, at det gennemsnitlige døgnforbrug i Københavns kommune før krigen udgjorde 135.000 m³, under krigen mellem 100.000 og 120.000 m³ og efter krigen er steget betydeligt, således at det i årene 1950/51–1954/55 nåede op på mellem 159.000 og 165.000 m³. Værkernes største oppumpning pr. døgn til samtlige forbrugere i og uden for København i den her omhandlede periode indtraf den 2. juli 1953 med 263.000 m³.

Det samlede ledningsnet steg fra 874.000 løbende meter i 1938/39 til 985.000 løbende meter i 1954/55, mens antallet af vandmålere i samme periode steg fra 32.000 til 37.000 og antallet af vandklosetter fra 255.000 til 314.000.

Københavns sporveje.

Ved krigsudbrudet i september 1939 gennemførtes en række indskrænkninger i sporvejsdriften med henblik på en muligt svigtende kul- og brændstoftilførsel. Indskrænkningerne blev dog også i nogen grad nødvendiggjort ved de ekstraordinære militære indkaldelser blandt det kørende personale. Driftsindskrænkningerne foretoges i det væsentlige i de trafiksvage timer, hovedsagelig ved halvering af driften på en række linier og ved indskrænkning af bivojnskørslen; men for omnibuslinierne 11 og 19 (strøgbusserne) foretoges en afkortning, således at linie 11 fra den 11. september 1939 afkortedes fra Østerport til Kongens Nytorv og linie 19 fra samme dato afkortedes fra Vanløse til Grøndalspark. For yderligere at nedsætte kraftforbruget gennemførtes der efterhånden en mindre nedsættelse af rejsehastigheden for sporvogne og omnibusser. Endvidere ophørte opvarmningen af motorvognene om vinteren, og denne blev først genoptaget, omend i begrænset omfang, i 1948/49.

Som følge af restauranternes fremrykkede lukketid gennemførtes endvidere fra 12. februar 1940 en afkortning af driftstiden på natlinierne, hvorved sidste sporvogns afgang fra Rådhuspladsen rykkedes frem fra kl. 2³⁰ til kl. 1⁰⁰.

var endog en tidligere udrangeret og som museumsgenstand henstillet bivogn genindsat i driften. Det kan endvidere nævnes, at Københavns sporveje i 1945 genopbyggede 1 motor- og 1 bivogn for Århus sporveje, der ved bombeattentatet den 22. august 1944 blandt andet fik sin sporvognspark ødelagt.

Trolleyvognsparken blev i 1940/41 udvidet med en danskbygget trolley-motorvogn, men gummimanglen medførte, at trolleyvognskørslen fra den 29. maj 1942 måtte afkortes til Gentofte station og Lyngbyport, foruden at der foretoges indskrænkninger i driftshyppigheden. For at undgå yderligere indskrænkninger i trolleyvognsdriften blev i 1942/43 2 benzinomnibusser ombygget til trolleyvogne. Endelig blev trolleyvognskørslen for at sikre gummi for den nødvendige kørsel i vintermånederne helt indstillet i tiden 3. april–31. oktober 1944 og 1. april–4. november 1945 på strækningen Borgervænget–Nørreport og i nødvendigt omfang erstattet med ekstra sporvognskørsel på linie 15 på strækningen Borgervænget–Trommesalen. Først fra 1946/47 blev driften på trolleyvognene normal igen.

Fra den 18. januar 1943 måtte den daglige driftstid afkortes med 1 time ifølge ministerielt påbud, samtidig med at lukketiden for forlystelsesetablisser, restauranter m. m. rykkedes frem. Sidste vogns afgang fra Rådhuspladsen rykkedes herved frem til kl. 23³⁰. Trods denne indskrænkning i driftstiden, steg det samlede passagerantal stærkt, bl. a. på grund af de store vanskeligheder for cyklister og bilister med fremskaffelse af gummi m. m., men også på grund af de uændrede takster. Det fremgår af tabel 12, side 226, at passagertallet steg fra 160 millioner i 1940/41 til 192 millioner i 1942/43. Bygningen af de to-akslede sporvogne medførte, at man i nogen grad blev i stand til at imødekomme det større behov for kørsel med sporvogn, men som det fremgår af tabel 13, side 229, kunne udvidelsen i kørselsmængden ikke holde trit med stigningen i passagerantallet. Fyldningsgraden, udtrykt ved passagerantal pr. vogndkm., steg derfor stadig og kulminerede i 1945/46 med 6,39 passagerer pr. vogndkm., hvilket var 79 pct. højere end før krigen.

Ved forhandlinger med luftværnsmyndighederne opnåedes fra den 16. december 1942 store lempelser i mørklægningen, idet vognenes mørklægningsgardiner, der tidligere skulle trækkes for ved mørklægningstidens begyndelse, fra nævnte dato først blev krævet trukket for fra kl. 19. Og fra den 26. februar 1943 opnåedes tilladelse til kun at trække gardinerne for i tilfælde af flyvervarsel. Passagerernes og personalets vanskeligheder ved at orientere sig under kørslen i mørklægningstiden var hermed i væsentlig grad formindsket.

Inden for sporvejenes driftstid indtraf i 1942/43 40 flyvervarslinger. Under luftangrebet den 27. januar 1943 led enkelte sporvogne mindre skade som følge af sprængstykker. I 1943/44 og 1944/45 blev der givet flyvervarsel henholdsvis 14 og 50 gange inden for sporvejenes driftstid. Fra 1. april 1945 til kapitulationen blev der givet flyvervarsel 10 gange inden for sporvejenes driftstid.

I krigens sidste tid måtte sporvejene foretage en lang række omlægninger

Tabel 13. *Kørselsmængde i vognkm. samt passagerantal, samlede indtægter, samlede udgifter og bruttooverskud pr. vognkm.*

	Kørsels- mængde i vognkm. ¹	Pr. vognkm.			
		Passager- antal	Samlede indtægter	Samlede udgifter	Brutto- overskud
Regnskabsår:	1000		øre	øre	øre
1938/39	43 280	3,56	72,25	70,09	2,16
1939/40	40 405	3,94	79,20	74,40	4,80
1940/41	37 074	4,30	83,78	84,28	÷ 0,50
1941/42	38 110	4,55	88,73	88,77	÷ 0,04
1942/43	39 292	4,90	95,47	92,63	2,84
1943/44	38 535	5,32	103,73	102,41	1,32
1944/45	42 793	5,51	106,60	102,57	4,03
1945/46	40 399	6,39	124,53	122,23	2,30
1946/47	48 285	5,75	112,04	120,48	÷ 8,44
1947/48	49 182	5,17	124,64	127,20	÷ 2,56
1948/49	49 285	4,92	121,26	140,04	÷ 18,78
1949/50	48 050	4,66	129,96	144,52	÷ 14,56
1950/51	47 150	4,71	130,55	149,25	÷ 18,70
1951/52	47 262	4,24	153,47	182,66	÷ 29,19
1952/53	46 830	4,43	161,57	197,99	÷ 36,42
1953/54	46 830	4,40	162,07	203,12	÷ 41,05
1954/55	47 188	4,35	169,24	215,02	÷ 45,78

¹ D.v.s. det samlede antal km, som er kørt af sporvogne, omnibusser og trolleyvogne.

af linieføringen, først og fremmest på grund af tyskernes krav herom. Sporvejenes forudseenhed m. h. t., hvilke omlægninger tyskerne ville forlange var ret bemærkelsesværdig og medførte de mindst mulige afbrydelser i driften. For det tilfælde, at Knippelsbro og Langebro skulle blive ufarbare, blev der i 1942/43 skabt mulighed for sløjfekørsel på begge sider af havneløbet. For i givet fald at kunne lede hele sporvejstrafikken uden om Rådhuspladsen blev der i samme regnskabsår anlagt en dobbelt sporkurve ved Vesterbrogade-Bernstorffsgade.

I tiden 29. august–5. oktober 1943 og 28. oktober 1943–9. februar 1944 herskede der udgangsforbud i aftentimerne og de tidlige morgentimer. Herved forkortedes sporvejenes driftstid i 1943/44 i forhold til 1942/43 med ca. 12 pct. svarende til ca. 825 timer eller 41 normale driftsdøgn. Trods dette lå sporvejenes samlede passagerantal i 1943/44 ca. 7 pct. højere end i året før. Vognenes fyldningsgrad var således stærkt forøget, men driften afvikledes i det store og hele planmæssigt. Den hyppige ændring af de daglige tider for udgangsforbudets ikrafttræden og ophør skabte dog store køreplanmæssige vanskeligheder. Principielt tilrettelagdes kørslen, således at de sidste vogne til de københavnske endestationer passerede Rådhuspladsen ca. 1/2 time før

spærretidens ikrafttræden, mens de første vogne om morgenen forlod remiserne straks ved forbudets ophør. Stoppestederne på Rådhuspladsen var nedlagt under den militære undtagelsestilstand i dagene 29. august–6. oktober 1943.

I sommeren 1943 blev Københavns sporvejes nye remise i Valby Langgade taget i brug. Remisen har et areal på ca. 12.000 m² og kan rumme ca. 175 sporvogne og ca. 25 omnibusser eller trolleyvogne. Remisen er udført i jernbeton og består af to sammenbyggede 30 meter brede haller på henholdsvis 207,5 og 188,5 meters længde. I forbindelse med remisen er indrettet en kontor- og folkerumsbygning på ca. 1000 m² etageareal og et værksted med et areal på ca. 1600 m². Sporanlægget omfatter 14 rækker spor endende i to vifter i hver ende af bygningen. Den samlede remisesporlængde er 2.857 meter, hvoraf 1.935 meter nyttespor.

Til aflastning af Nørrebrogade-linierne blev det i 1943 vedtaget at etablere to nye sporvognslinier. Den ene af disse blev etableret den 7. december 1943 fra Bispebjerg til Sundbyøster og fulgte gennemgående sporene for eksisterende linier (linierne 16, 20, 8 og 5), idet der dog blev anlagt nye spor fra Fasanvej ved Glentevej ad den forlængede Slangstrupbanes tracé til Borups Allé. Den anden linie blev etableret den 22. april 1944 fra Brønshøj til Mozarts Plads. De to nye linier overtog numrene fra de midlertidig nedlagte buslinier henholdsvis linie 19 og 11, idet det samtidig blev besluttet at benævne disse to buslinier med numrene 28 og 29. Man tilstræbte herved en ordning, hvorefter linienumrene til og med linie 20 forbeholdtes sporvognslinier. Fra den 29. november 1945 forlængedes linie 11 til Husum.

Kørslen ved jul og nytår 1943/44 var stærkt præget af udgangsforbudet, således at de sidste vogne i juledagene – på grund af midlertidige lempelser – passerede Rådhuspladsen kl. 22³⁰, mens driften nytårsaften og nytårsdag måtte ophøre allerede kl. 19³⁰. På grund af kommunevalg var driften den 5. maj 1943 forlænget til kl. 2.

Fra 13. februar 1944 gennemførtes efter forhandling med luftværnsmyndighederne nye lempelser i vognenes mørklægning. Vognenes farvede linie-lanterner blev atter tændt, omend med nogen afblænding, således at de enkelte linier atter kunne identificeres i mørket. Destinationsskiltet blev på ny belyst, og der skete yderligere lempelser i belysningen inde i vognene. Som en yderligere sikkerhedsforanstaltning under kørslen i mørklægningstiden var sporvognene endvidere i løbet af sommeren 1943 blevet forsynet med en baglygte, der i tilfælde af stangafspring automatisk viste rødt lys; disse baglygter blev atter fjernet i efteråret 1948, da belysningsforholdene på gaderne var blevet væsentligt forbedret.

I dagene 26. juni–8. juli 1944 var der på ny udgangsforbud i hovedstaden fra aftentimerne til de tidlige morgentimer. Kørslen tilrettelagdes herunder efter de samme principper som ved de tidligere udgangsforbud. Under folkestrejken var sporvognskørslen totalt indstillet fra den 30. juni, hvor kørslen

gik i stå i løbet af formiddagen, til den 3. juli, hvor den på ny kom i gang i løbet af eftermiddagen.

I forbindelse med en almindelig arbejdsnedlæggelse som protest mod tyske overgreb blev sporvognsdriften endvidere indstillet fra den 16. september 1944 kl. ca. 20 til den 18. september kl. 12 og fra den 19. september 1944 kl. 12 til den 21. september om morgenen.

Under hensyntagen til de vanskelige transportforhold var fra den 10. juni 1944 til den 1. april 1946 forbudet mod at medtage større bagagegenstande i omnibusser og på sporvognenes bagperroner ophævet.

Det er foran omtalt, hvorledes gummimanglen allerede på et tidligt tidspunkt medførte stærke indskrænkninger i omnibus- og trolleyvognsdriften, mens sporvognsdriften foreløbig kunne nøjes med betydeligt mindre indskrænkninger. I krigens sidste tid nødvendiggjorde imidlertid den efterhånden helt standsede tilgang af udenlandsk brændsel en meget kraftig begrænsning også af sporvognsdriften dels ved afkortning af driftstiden, dels ved inddragning af visse linier i dagens mindre travle timer samt på søn- og helligdage og dels ved nedlægning af stoppesteder. For at give et indtryk af sporvejenes stadig stigende vanskeligheder i krigens sidste tid skal anføres følgende kronologiske oversigt over indskrænkningerne:

18. september 1944. Driftstiden afkortes for omnibuskørslen på linierne 21 og 22 med 2 timer (sidste afgang fra endestationen kl. ca. 20) samtidig med, at linie 22 afkortes.

1. november 1944. Den siden 3. april indstillede trolleyvognsdrift genoptages på hverdage til kl. 20.

1. februar 1945. Driftstiden afkortes generelt, således at sidste vogne afgår fra Rådhuspladsen kl. 21²⁰ mod hidtil kl. 23³⁰.

51 stoppesteder nedlægges.

Linie 16's kørsel til Vestre Kirkegård ophører.

Linie 21 afkortes.

4. februar 1945. De tidlige vogne til hovedbanegården søndag morgen indtages.

1. marts 1945. Hverdagskørslen på linierne 4, 8, 11 og 19 inddrages i tiden kl. 9–15 samt efter kl. ca. 18³⁰, mens kørslen på søn- og helligdage indstilles totalt (første gang den 4. marts 1945).

4. marts 1945. Yderligere 18 stoppesteder nedlægges.

11. marts 1945. Driftstiden afkortes på søn- og helligdage, således at første vogn afgår fra endestationen kl. ca. 9 (fra Klampenborg og Ordrup dog kl. 9³⁰), og sidste vogn fra Rådhuspladsen kl. 20²⁰.

Fra 15. marts 1945 gennemføres efterhånden nye strømbesparende køreplaner, idet rejsehastigheden nedsættes, og kørselshyppigheden samt kørslen til de yderste endestationer reduceres.

Disse indskrænkninger skabte selvfølgelig øgede vanskeligheder m. h. t. driftens afvikling, men hertil kom, at der af den tyske besættelsesmagt ofte beordredes gadespærringer med deraf følgende linieomlægninger. Den 14. september 1944 blev således Vestre Boulevard (nu H. C. Andersens Boulevard) spærret mellem Studiestræde og Rådhuspladsen, hvorefter linierne 2, 8 og 19 førtes uden om Rådhuspladsen ad Vestre Farimagsgade, Hammerichsgade, Bernstorffsgade og Tietgensgade (og omvendt). Den 18. februar 1945 blev Jernbanegade spærret, og den 21. marts 1945, efter luftangrebet på Shellhuset, blev Vester Farimagsgade spærret. Disse gadespærringer medførte betydelige vanskeligheder for sporvejene, men ved etablering af forbindelsesspor bl. a. på Rådhuspladsen mellem Nørre Voldgadeliniernes spor og Stormgadeliniernes spor samt sporene i Vesterbrogade lykkedes det hurtigt at få genoprettet sporvognskørslen, således at denne i så vidt omfang, det under disse omstændigheder var muligt, kunne føres ad de normale ruter. Højdepunktet i denne udvikling nåedes den 27. marts 1945, da en sabotageaktion mod Langebro gjorde denne uanvendelig samt øjeblikkelig medførte forbud fra tysk side mod kørsel over Knippelsbro, således at ingen sporvogne kunne føres over havneløbet. Efter denne spærring var køreplanerne på brolinierne uigennemførlige, og kørslen måtte improviseres med så vidt muligt planmæssige intervaller på hver side af havneløbet. Der blev herved brug for de i 1942/43 med henblik på en sådan situation anlagte sporsløjfer i nærheden af broerne. Linie 2, 5 og 13 førtes på begge sider til Knippelsbro (henholdsvis til Holmens kirke og Vor Frelses kirke) og linie 9 førtes på Sjællandssiden til Kongens Nytorv og inddroges på Amagersiden. – På linierne 4, 8 og 19 kørtes kun i myldretimerne og kun på hverdage; på linie 4 kørtes kun på strækningen Svanemøllen–Stormgadekrydset og på linie 19 kun på strækningen Bispebjerg–Jarmers Plads, mens der på linie 8 kørtes på strækningen Brønshøj–Jarmers Plads og Bodenhoffs Plads–Christianshavn. På Amagersiden etableredes endelig pendulkørsel hele driftsdøgnet efter behov mellem Skånegade og Islands Brygge.

I begyndelsen af april 1945 beordrede tyskerne sporvejskørslen fjernet fra Dr. Tværgade, hvor Gestapo efter Shellhusets ødelæggelse havde taget Sct. Annæ Palæ i brug. Linie 10 førtes da fra og med den 3. april 1945 fra Sølvtorvet gennem en nyanlagt sporkurve ind i Farimagsgade og videre ad Frederiksborggade og linie 5's rute til Stormgade. Fra 9. april 1945 førtes linie 10 fra Nørreport ad linie 7's rute til Kongens Nytorv og herfra ad et nyt spor ind på den gamle rute.

Foruden disse af tyskerne beordrede gadespærringer blev sporvejene i en periode generet af anonyme telefonopringninger om udlagte bomber (»telefonbomber«), der hyppigt nødvendiggjorde omfattende linieomlægninger eller driftsstandsninger som regel af nogle timers varighed. Men efterhånden lod man disse »telefonbomber« gå upåagtet hen.

Trods de yderst vanskelige kår for sporvejene i krigens sidste år steg pas-

sagerantallet til og med januar 1945, og først den vidtgående sønderlemmelse og deformation af linienettet i krigens sidste måneder bragte stagnation og til slut endog nedgang i det dagligt befordrede antal passagerer. Som det fremgår af tabel 12, side 226, kulminerede det årlige antal befordrede passagerer i 1946/47 med 278 millioner, hvilket var ca. 80 pct. mere end i 1938/39. Den samlede kørselsmængde steg i samme periode kun med ca. 12 pct.

Efter den tyske værnemagts kapitulation blev mange af de restriktioner og omlægninger, der efterhånden var blevet til betydelig gene for både publikum og sporveje, ophævet. Begyndelsen blev gjort allerede den 4. maj 1945 ikke mange minutter efter, at kapitulationsmeddelelsen var udsendt over London radio, idet publikum i glædesrusen herover spontant flåede mørklægnings-skærmene af vognlamperne. Efter ordre fra modstandsbevægelsen indstilledes sporvejsdriften den 5. maj 1945 kl. 8 om morgenen, bl. a. for at hindre sammenstimlen af for store menneskemasser i den indre by. Dette medførte et tab for sporvejene på ca. 100.000 kr. Den 6. maj 1945 blev Knippelsbro åbnet for sporvejskørsel, mens Langebro efter reparationen blev åbnet den 29. maj 1945, idet den dog indtil den 30. september 1945 måtte holdes oplukket for gennemsejling på hverdage 3 gange en time og på søn- og helligdage 2 gange en time. Under disse brooplukninger førtes linierne 5, 13 og 19 over Knippelsbro, mens linie 4 vendte i sløjfen ved Politigården. Kørslen ad Vester Farimagsgade forbi Shellhuset genoptoges den 12. maj, kørslen ad Dr. Tværgade den 15. maj, kørslen ad Jernbanegade den 27. maj og kørslen ad Vestre Boulevard forbi Dagmarhus den 16. juli 1945.

Fra og med den 17. juni 1945 udvidedes kørslen på søn- og helligdage til kl. 21²⁰. Den 25. august 1945 forlængedes kørslen om aftenen generelt til kl. 22³⁰ og fra 2. januar 1946 yderligere til kl. 23³⁰. Dog havde driften ved særlige lejligheder (jule- og nytårsdagene, Chr. X's 75 års fødselsdag, folketings- og kommunevalg) været forlænget. I løbet af regnskabsåret 1945/46 blev endvidere de fleste af de nedlagte stoppesteder genoprettet.

Den 5. november 1945 genoptoges trolleyvognsdriften, efter at den i tiden 1. april–4. november 1945 havde været indstillet på grund af gummimangel. I den anførte periode var der på hverdage som erstatning indført sporvognskørsel mellem Borgervænget og Kongens Nytorv (benævnt linie 15 A). Ved genoptagelsen blev Lyngbylinien benævnt linie 23 i stedet for som hidtil linie 12.

Den 9. november 1945 var der til fordel for Frankrigshjælpen på linie 7 indsat en særlig udstyret kabaretsporvogn med optræden af kendte kunstnere. Taksten var 2 kr., og der indkørtes ialt 2.870 kr.

Den 9. februar og 13. maj 1946 måtte kørslen indstilles kl. ca. 12 i anledning af henholdsvis generalstrejkeuroligheder og arbejdsnedlægelser.

I 1945/46 påbegyndtes bygningen af to nye vognserier, ialt 20 motor- og 20 bivogne af den to-akslede type. Disse vogne blev først færdige i 1947/48, idet der på grund af mangel på arbejdskraft og materiel skete store forsinkel-

ser. 10 motorvogne blev forsøgsvis forsynet med konduktørsæde og indsattes i driften den 19. februar 1946. Da forsøgene faldt heldigt ud, fortsattes opsætningen af konduktørsæder i alle spurvognene. I 1947/48 blev 5 nye tomandsbetjente dieselomnibusser sat i drift.

Efterhånden som materialesituationen forbedredes kunne omnibus- og trolleyvognsdriften udvides på ny, ligesom man kunne påbegynde afmonteringen af gasgeneratoranlægene; denne afmontering afsluttedes i 1947/48. Den 29. november 1945 genoptoges kørslen på hele linie 21's rute, og den 2. januar 1946 på hele linie 22's rute. Den 19. februar 1946 etableredes en ny eenmandsbetjent omnibuslinie, Vigerslev Ringlinie (fra 30. april 1951 benævnt linie 36), med kørsel fra Toftegårds Plads ad Gammel Køge Landevej–Folehaven–Vigerslevvej–Lykkebovej og Vigerslev Allé til Toftegårds Plads og i modsat retning.

De første efterkrigsår medførte endnu store vanskeligheder med at gennemføre sporvejs- og omnibusdriften, idet de mange års ekstraordinære slid og anvendelsen under krigen af erstatningsmaterialer medførte mange reparationer på værkstederne. I den lange og strenge vinter 1946/47 havde man således op til 190 af vognparkens ialt 481 motorvogne til reparation samtidig. Også på spornettet gennemførtes i de første efterkrigsår betydelige vedligeholdelsesarbejder samt udskiftning af skinner. Det varede længe, før omnibusdriften blev normal igen. Driften på linie 29 (tidligere linie 19) blev genoprettet med indskrænket drift fra den 4. april 1946 på strækningen Vanløse–Rådhuspladsen og fra den 15. oktober 1947 forlænget til Kongens Nytorv med ensrettet kørsel ad Strøget og dets parallelgader. Driften på linie 28 (tidligere linie 11) blev genoprettet den 30. november 1947 fra Frederiksberg Runddel til Kongens Nytorv.

Driftstiden blev fra den 1. maj 1946 forlænget fra kl. 23³⁰ til kl. 0³⁰ og var hermed normal. Den blev dog afkortet på ny til kl. 23³⁰ i tiden fra den 2. december 1946 til den 26. januar 1947 som led i brændselsbesparende foranstaltninger på grund af kulstrejke i Amerika; i samme tidsrum var 55 stoppesteder nedlagt.

Fra den 1. juli til den 3. oktober 1948 var den daglige driftstid forsøgsvis forlænget til kl. 1⁰⁰, men der viste sig ikke noget særligt behov for denne forlængede kørsel.

Fra den 1. september 1947 indførtes A/S Amagerbanens hovedomnibusruter: Dragør-, Kastrup-, Tårnby- og Lufthavnslinierne til Rådhuspladsen, idet ruterne på strækningen Sundbyvester Plads–Rådhuspladsen drives af Københavns sporveje under betegnelsen linie 30 og med rute fra Sundbyvester Plads ad Sundbyvestervej, Irlandsvej, Englandsvej, Sundholmsvej, Amager Fælledvej, Amager Boulevard, Langebro og Vestre Boulevard til Rådhuspladsen, hvor endestation blev indrettet ud for Dragespringvandet. Ved Sundbyvester Plads er der driftsgrænse med personaleskift og takstgrænse. Nummereringen af disse omnibusser ændredes fra den 30. april 1951, således at kun vogne, der

udelukkende kører mellem Rådhuspladsen og Sundbyvester Plads betegnes med linie 30, mens Kastrupruten benævnes linie 32, Dragør-ruten linie 33, Lufthavnslinien linie 34 og Tårnbylinien linie 35.

I årene efter krigen skete iøvrigt en række forlængelser og omlægninger af linierne. I 1947 forlængedes således linie 10 og linie 19 fra Bispebjerg til Emdrupvej og linie 5 til Formosavej; linie 19 blev dog på ny afkortet til Bispebjerg i 1949. I 1948 forlængedes linie 6 til Ryparken, og i 1949 forlængedes linie 4 til Halldansgade og linie 14 til Ålstrupvej (KB-hallen). I 1950 indstilledes på grund af ringe passagerantal driften på linie 16 på hverdage mellem Enghave Plads og Vestre Kirkegård. Fra den 30. november 1951 ændredes linieføringen på linie 36, således at den førtes ad Tre Kronergade og Ellebjergvej til Gammel Køge Landevej. I 1951 oprettedes en ny endestation for linie 9 ved Kammasvej, hvorved den færdselsmæssigt uheldige rangering ved Slotskroen ophørte. Samme år førtes linierne 1, 6 og 10 over den nye Holmens Bro. Fra den 1. september 1952 forlængedes linie 22 på hverdage i myldretiden fra Mozarts Plads til Polititorvet. I 1953 forlængedes linie 7 fra Nørrebro station til Degnemose Allé, linie 8 afkortedes fra Brønshøj Torv til Degnemose Allé, og linie 11 førtes ad linie 2's rute til Jarmers Plads. Endvidere blev linie 4 fra den 21. januar 1954 nedlagt mellem Halldansgade og Otto Mønstedts Plads og erstattet med en ny buslinie (linie 40). Fra og med den 28. juni 1954 førtes linierne 5, 13 og 19 samt natlinie E over den nye Langebro, og fra den 1. november 1954 forlængedes linie 7 i myldretiden om eftermiddagen på hverdage til Brønshøj.

For at forøge pladsudbudet genoptoges i årene 1946/47–1949/50 kørslen med 2 bivoogne, idet det disponible antal motorvogne ikke tillod forøgelse af driftshyppigheden. Kørslen med 2 bivoogne havde sidst været anvendt i 1933.

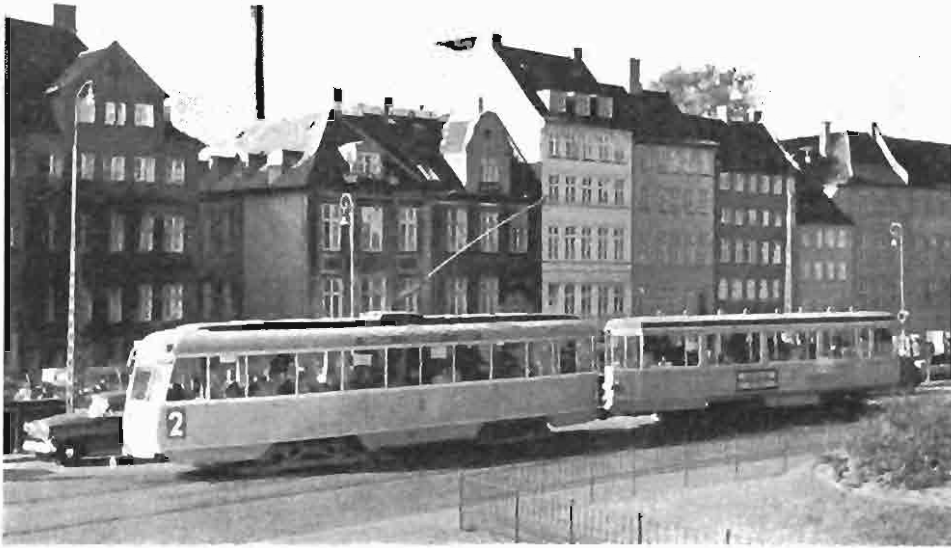
Under krigen steg sporvejenes udgifter meget stærkt, dels som følge af den almindelige prisstigning og navnlig som følge af stigningen i lønningsudgifterne, der udgør godt $\frac{2}{3}$ af sporvejenes samlede udgifter. Samtidig indtrådte imidlertid en voldsom stigning i passagerantallet blandt andet som følge af den stærkt indskrænkede cyklekørsel og den private bilkørsels totale bortfald. Den herved opnåede indtægtsfremgang, der var ledsaget af en under normale forhold uholdbar overfyldning af sporvognene, opvejede udgiftsstigningen, således at sporvejene op til 1945/46 kunne fremvise et årligt overskud. Som det fremgår af tabel 13, steg sporvejenes samlede indtægter pr. vognkm. fra 72 øre i 1938/39 til 125 øre i 1945/46, mens de samlede udgifter pr. vognkm. i samme periode steg fra 70 øre til 122 øre. Den fortsatte udgiftsstigning efter krigen i forbindelse med, at man ved udvidet kørsel nedbragte overfyldningen, medførte underskud på sporvejsregnskabet. Dette udgjorde i 1946/47 8,44 øre pr. vognkm. Fra den 1. april 1947 blev det herefter vedtaget at forhøje sporvejstaksterne med 5 øre og rabat- og abonnementstaksterne tilsvarende. Som følge af denne takstforhøjelse steg indtægterne pr. vognkm. fra 112 øre

i 1946/47 til 125 øre i 1947/48, og da udgifterne pr. vognkm. steg knap så meget, blev underskudet i 1947/48 reduceret til 2,56 øre pr. vognkm.

Imidlertid begyndte nu også selve indtægtsgrundlaget for sporvejene at svigte, idet passagerantallet begyndte at falde. Som det fremgår af tabel 12, nåede sporvejenes årlige passagerantal toppunktet i 1946/47 med 278 mill. passagerer, hvorefter det i 1947/48 faldt til at udgøre 254 mill. og i 1948/49 242 mill. passagerer. Dette fald i passagerantallet må ses i forbindelse med, at cyklekørslen efterhånden kom op på førkrigsniveauet samtidig med, at kørslen med personbiler, motorcykler m. m. kom igang igen. Da det stærke fald i passagerantallet ikke medførte en tilsvarende indskrænkning af sporvejskørslen, faldt indtægterne pr. vognkm. til 121 øre i 1948/49 samtidig med, at udgifterne pr. vognkm. steg betydeligt. Herved nåede underskudet pr. vognkm. op på 18,78 øre. For i nogen grad at modvirke det stigende underskud blev sporvestaksterne på ny forhøjet med 5 øre fra den 22. februar 1949. Rabatkorttaksterne blev forhøjet tilsvarende (d.v.s. med 15–20 pct.), mens abonnementstaksterne fik en mindre forhøjelse (ca. 10 pct.). Endvidere indførtes ugekort fra den 15. marts 1949. Taksforhøjelserne omfattede ikke de perifere buslinier 21, 22 og Vigerslev ringlinie. Forhøjelsen medførte, at underskudet i 1949/50 faldt til 14,56 øre pr. vognkm.

For at nedsætte udgifterne gennemførtes fra 1949/50 indskrænkninger i personalet i forbindelse med en række spare- og rationaliseringsbestræbelser. Fra den 1. december 1949 blev således det hidtil anvendte afregningssystem for konduktørernes salg af rejsehjemmel afløst af et nyt, det såkaldte »købesystem«, og samtidig indførtes moderne pengetællingsmaskiner til eftertælling i kassererkontoret af den indkomne skillemønt. Ved købesystemet får konduktøren udleveret en forskudsbeholdning af rejsehjemmel og supplerer denne ved køb af ny rejsehjemmel hos sporvejene. Endvidere indførtes fra den 1. april 1950 en ny type omstigningsbilletter og omstigningsrabatkort, hvor »urskiven« blev afløst af rektangulære felter for klokkesletsmarkeringer; den årlige udgift til fremstilling af rejsehjemmel blev ved disse foranstaltninger reduceret med ca. 130.000 kr.

Passagerantallet fortsatte med at falde i de følgende år og har siden 1951–52 ligget på mellem 200 mill. og 208 mill. passagerer årligt. Kørselsmængden har derimod nærmest været uændret, idet den siden 1946/47 har ligget på mellem 47 og 49 mill. vognkm. Samtidig med faldet i passagerantallet var der en næsten inflationsagtig stigning i sporvejenes udgifter, en stigning, som gentagne takstforhøjelser ikke kunne holde trit med. Fra den 1. april 1951 forhøjedes sporvestaksten for ligeud med 5 øre og for omstigning med 10 øre, mens abonnementstaksterne forhøjedes med gennemsnitlig 25 pct. Fra den 1. december 1954 blev taksterne på ny forhøjet, denne gang med 10 øre for såvel ligeud- som omstigningsbilletter, mens abonnementstaksterne blev forhøjet med gennemsnitlig 15 pct. Ved den sidstnævnte takstforhøjelse bortfaldt den såkaldte »busfemøre«, d.v.s. bus-mertaksten på 5 øre, som indførtes den

Motorvogn af 1949-typen og bivogn af 1930-typen.

1. april 1926 og indtil takstforhøjelsen den 22. februar 1949 opkrævedes på samtlige buslinier og derefter på de tomandsbetjente centralbuslinier. Ligeledes bortfaldt den begrænsning i omstigningsretten efter omstigning til strøgbusserne, der havde været gældende siden 1919, således at man herefter fik ganske ensartede takster og omstigningsregler på alle linier inden for takstgrænserne. Det fremgår tydeligt af tabel 13, at stigningen i indtægterne pr. vognkm. ved de stedfundne takstforhøjelser ikke har kunnet holde trit med stigningen i udgifterne pr. vognkm., men at underskudet pr. vognkm. siden 1949/50 stadig er forøget, og i 1954/55 nåede op på 45,78 øre pr. vognkm., svarende til 27 pct. af de samlede indtægter pr. vognkm. Ved en vurdering af disse tal må det imidlertid tages i betragtning, at passagererne samtidig er blevet stadig bedre trafikbetjente dels ved, at fyldningsgraden atter er som før krigen, dels ved, at materiellet gennemgående er blevet bedre, og dels ved, at der er sket en række driftsmæssige forbedringer, idet blandt andet linielængden er forlænget fra 199 km i 1938/39 til 273 km i 1954/55.

Den 25. februar 1949 blev en på sporvejenes hovedværksted bygget prøve-motorvogn (nr. 701) indsat i driften som ekstravogn på linie 2. I vognen, der har 27 siddepladser og 63 ståpladser, er der fast konduktørplads samt en række moderne tekniske installationer som elektrisk styret dørlukkeme-kanisme, kombineret varme- og ventilationsanlæg, højttaleranlæg og affjedring.

Samtidig blev en let 2-akslet motorvogn, der forsøgsvis var ombygget til fast konduktør, indsat som ekstravogn på linie 2, og denne gik fra den 4. marts 1949 ind i planmæssig drift. I de følgende år ombyggedes en stor del af såvel motorvogne som bivogne til fast konduktør, jfr. følgende oversigt over sporvejenes vognpark pr. 31. marts 1955:

Antal vogne:

Sporvogne:

	Motorvogne:	Bivogne:
Ældre 2-akslede	320	255
2-akslede type 1942	—	14
do, ombygget til fast konduktør	44	51
4-akslede, type 1930	54	32
do, ombygget til fast konduktør	64 ¹	51
4-akslede, type 1949	8	—
	490	403
Tilsammen motor- og bivogne	893	

Omnibusser:

2-mandsbetjente	57
kombinerede 1- og 2-mandsbetjente	73
1-mandsbetjente	40 ²
skoleomnibusser	5
Ialt omnibusser	175

Trolleyvogne:

motorvogne	9
motorvogne med fast konduktør	4
bivogne	1
Ialt trolleyvogne	14

¹ Heraf 1 vogn indrettet til såvel 1-mands- som 2-mandsbetjening.

² Heraf 5 ældre vogne, 15 af type 1950, 2 af type 1952 og 18 af type 1954.

Det fremgår heraf, at sporvejene pr. 31. marts 1955 af sporgogne havde 490 motor- og 403 bivogne, hvoraf henholdsvis 116 og 102 havde fast konduktør; endvidere havde sporvejene 175 omnibusser og 14 trolleyvogne.

I 1951/52 og 1952/53 blev henholdsvis 3 og 4 vogne af samme type som nævnte prøvemotorvogn nr. 701 fuldført og indsat i driften. I 1950/51 og 1952/53 var henholdsvis 5 og 10 bogiemotorvogne fra århundredskiftet blevet udrangeret; heraf blev 1 opbevaret til museumsbrug og 1 overladt til børnehaven i Nørrebro-parken.

I årene 1951/52–1953/54 modtog Københavns sporveje ialt 30 sporgogne, der efter borgerrepræsentationens beslutning skulle overtages fra NESAs ved selskabets overgang fra sporvejs- til trolleyvognsdrift. Sporvejsdriften på NESAs ruter ophørte helt den 18. august 1953.

I 1952/53 blev 2 nye tårnvogne med hydraulisk løfteanordning taget i brug, og i maj 1953 anskaffede sporvejene en 6 tons mobilkran til flytning af skinner ved sporudvekslinger.

Den 12. november 1950 åbnedes en ny trafikvagt på Nørreport, og den 22. februar 1951 rykkede trafikvagten på Rådhuspladsen ind i sin nye bygning.

Med anskaffelsen af en række nye omnibusser og trolleyvogne blev det efterhånden muligt at udvide kørslen på de eksisterende linier samt at oprette nye linier. I 1950/51 sattes den første af en række nye store tomandsbetjente dieselbusser med plads til ca. 75 passagerer ind i driften. Vognene har fast

Sporvejenes nye bustype med plads til ca. 75 pasagerer.

konduktør og motoren anbragt under vogngulvet. En ny enmandsbetjent omnibuslinie, linie 31, oprettedes den 15. februar 1950, fra hjørnet af Amager Boulevard og Amager Fælledvej ad Amager Fælledvej, Røde Mellemvej, Vejlands Allé og Kongelundsvej til Kanadavej. Ruten blev i tiden 25. juni-22. oktober 1950 samt på søn- og helligdage fra den 18. marts 1951 og på hverdage fra den 10. maj 1951 forlænget til Finderupvej. Den 15. december 1951 oprettedes en enmandsbetjent hurtigbusrute, linie 37, til industrikvarteret på Øst-Amager; der gælder almindelig sporvejstakst, men passagererne skal i forvejen være forsynet med rejsehjemmel. Ruten bliver i sommertiden i gunstigt vejr forlænget til Kastrup-fortet.

Den 1. marts 1952 åbnedes Gladsaxelinien, linie 38, fra Gladsaxe kirke ad Gladsaxe Møllevej, Hareskovvej, Borups Allé, Ågade, Åboulevarden, Gyldeuløvesgade, Jarmersgade og Vester Voldgade til Rådhuspladsen. I myldretiden føres ruten gennem Gladsaxe industrikvarter. Busserne blev efter indførelsen af billetudstedelsesmaskiner fuldstændig enmandsbetjente. Indtil takstgrænsen nord for Utterslev mose gælder almindelig sporvejstakst, mens taksten herfra og til Gladsaxe af landsnævnet vedrørende omnibus- og fragtmandskørsel blev fastsat til 40 øre for en ligeudbillet (fra 1. december 1954 45 øre).

Den 1. september 1953 åbnedes en ny enmandsbetjent omnibuslinie, linie 39, fra Nørrebro station gennem bolig- og fabrikskvarteret langs Haraldsgade til Svanemøllen, og den 2. juli 1954 etableredes en ny tomandsbetjent buslinie, linie 41, fra Havnegade til Damhussøen.

Efter forslag fra kommissionen af 4. december 1950 vedrørende samfærdselsforholdene i hovedstadsområdet indførtes fra den 1. oktober 1951 et fællesabonnementskort mellem Slangerupbanen og en af sporvejslinierne 5, 7, 11, 16 og 19. Kortene udstedes udelukkende af statsbanerne. Efter forslag af samme kommission åbnedes den 6. oktober 1952 en direkte sporvejsforbindelse i myldretiden på hverdage mellem Rådhuspladsen og en nyetableret sporsløjfe i Lygten ved Slangerupbanegården med direkte omstigning til og fra dennes perroner. Fra den 17. juni 1953 udvidedes Københavns bybaneområde med strækningen Valby-Hvidovre, hvorefter fællesbilletterne til kørsel med sporvogne og bybane også fik gyldighed til denne strækning.

Natten mellem den 15. og 16. marts 1952 genoptoges driften på sporvejenes natlinier efter at have været indstillet siden den 12. april 1940. Nettet består af 6 natlinier (linierne A–F) med linieføring: Slotskroen-Svanemøllen, Brønshøj-Sundbyvester Plads, Ålholm Plads-Ryparken, Vanløse-Hellerup, Husum-Øresundsvej og Søborg-Mozarts Plads; linie A og C er omnibusser og de øvrige sporvogne, og med undtagelse af linie A passerer de alle Rådhuspladsen. De første vogne afgår fra Rådhuspladsen kl. 1⁰⁰ og de sidste kl. 2⁴⁰. Der er 20 minutters drift og kun een billettype: timebillet à 1 kr.

I december 1952 tog sporvejene radiotelefonering i brug i udrykningstjenesten, idet to tårnvogne og en patruljevogn udstyredes med radiotelefoner, gennem hvilke vognene står i konstant forbindelse med trafikvagten på Rådhuspladsen. Patruljevognen er desuden forsynet med højttaleranlæg til advisering af publikum i tilfælde af bl. a. driftsforstyrrelser.

I 1953 blev der foretaget forsøg med neonreklamering på taget af 2 motorvogne, med almindelig udvendig skiltereklamering på ialt 37 vogne samt med reklamehåndtag af særlig konstruktion i stedet for de sædvanlige håndstroppe. Resultatet af disse forsøg var, at neonreklameringen foreløbig stilledes i bero på grund af det med den anvendte højspænding forbundne faremoment. For andre nye reklameringsformer blev muligheden holdt åben i en med A/S Sporvognsreklamen oprettet ny overenskomst af 11. marts 1954; udvendige reklamer på sporvognene blev dog straks inddraget under entreprisen. Det kan endvidere nævnes, at borgerrepræsentationen den 17. december 1953 besluttede, at samtlige sporvogne, omnibusser og trolleyvogne skulle forsynes med byvåben.

For om muligt at fremme billetteringen og derved muliggøre anvendelse af enmandsbetjening i større omfang end hidtil påbegyndtes den 22. marts 1954 forsøgsvis billettering ved hjælp af billetmaskiner på linie 38's enmandsbetjente vogne.

I den her omhandlede periode 1938/39 til 1954/55 er der ikke sket nogen større ændringer i passagerernes fordeling på ligeud- og omstigningspassagerer. Ligeudpassagerernes andel af det samlede antal passagerer har i den nævnte periode ligget på mellem 51 og 57 pct. Derimod har der, som det fremgår af tabel 12, side 226, været større udsving i passagerernes fordeling

efter rejsehjemlens art: billetter, rabatkort eller abonnementskort. Den andel af passagererne, der rejste på abonnementskort, har gennemgående været stigende i den nævnte periode og udgjorde i 1954/55 17 pct. af det samlede passagerantal mod 8 pct. i 1938/39. Billetpassagerernes andel faldt fra 49 pct. i 1938/39 til 36 pct. i 1946/47, steg i de følgende år til 41–42 pct., faldt derefter på ny og nåede i 1950/51 ned på 31 pct. Derefter er andelen steget ret stærkt i de følgende år og har i de senere år ligget på omkring 50 pct. Rabatkortpassagerernes andel var i 1938/39 43 pct., udviste en stigende tendens til 1946/47, hvor andelen udgjorde 52 pct., faldt i de følgende år til 47–48 pct., men steg derefter atter og nåede op på 56 pct. i 1950/51. Siden er andelen faldet ret stærkt og udgjorde i 1954/55 kun 34 pct.

Stigningen i de senere år i abonnementskortpassagerernes andel af det samlede passagerantal og faldet i rabatkortpassagerernes andel må ses i forbindelse med sporvejenes takspolitik, der har givet sig udtryk i en større stigning for rabatkorttaksterne og en mindre stigning for abonnementskorttaksterne end for billetter. Som omtalt foran var sporvejtaksterne uændrede fra maj 1936 til marts 1947. Siden er ligeud-taksterne for sporvogne steget med 125 pct. (fra 20 øre til 45 øre) og omstigningstaksterne med 120 pct. (fra 25 øre til 55 øre), mens abonnementstaksterne for sporvogne for såvel ligeudrejser som for rejser inden for et fastlagt område er steget med 100 pct. (fra henholdsvis 8 kr. og 10 kr. pr. måned til 16 kr. og 20 kr.). Rabatkorttaksterne er derimod steget med 140 pct. for såvel ligeud-kort som omstigningskort (fra gennemsnitlig henholdsvis $16\frac{2}{3}$ øre og $20\frac{5}{6}$ øre pr. billet til 40 øre og 50 øre).

Københavns brandvæsen.

Under krigen skete der en betydelig udvidelse af brandvæsenets opgaver, idet brandvæsenet, som naturligt var, fik overdraget en væsentlig del af luftbeskyttelsestjenesten med uddannelse af CB-mandskab og oprettelse af hjælpebrandvagter, gassporehold og gasrydningshold i henhold til indenrigsministeriets bekendtgørelse af 28. august 1939. Brandvæsenet medvirkede desuden ved udarbejdelse af regler for godkendelse af luftbeskyttelsesrum, fabriksluftværnsplaner og planer for pulterkammerrydning. På delvis frivillig basis var der indtil 1942 godkendt 741 luftværnsplaner for de vigtigste offentlige og private institutioner, virksomheder, teatre, varehuse m. m. Den 25. april 1940 blev der udnævnt en fælles overleder for samtlige brandvæsener i det storkøbenhavnske luftbeskyttelsesområde. Fra 24. juni–6. december 1940 havde luftbeskyttelsesmandskabet fast vagttjeneste, men fra 6. december 1940 blev kun telefonvagter bibeholdt. Fra 1943 og indtil kapitulationen var der oprettet brandberedskab, hvorved 4 anneksbrandstationer og 16 hjælpebrand-

Branden på M/S
Takoradian ved Islands
Brygge den 6. oktober
1948.

stationer var bemandet i tidsrummet kl. 20–6. Ved flyvervarsling var yderligere 3 anneksbrandstationer og 6 hjælpebrandvagter bemandet. Desuden forberedtes oprettelse af fuldt beredskab i tilfælde af luftangreb eller krigshandlinger samt anvendelse af brandvæsenets styrker under en eventuel evakuering af storbyen. Som led i luftværnsberedskabet blev der i 1944 indrettet 10 branddamme i København.

Ved indenrigsministeriets bekendtgørelse af 4. marts 1942 blev det påbudt at gennemføre fabriksluftværnsforanstaltninger i virksomheder, der beskæftigede mere end 75 personer, samt i ejendomme, hvor der fandtes flere virksomheder, der tilsammen beskæftigede mere end 75 personer. For andre virksomheder skulle der oprettes en mere eller mindre udvidet husvagsordning alt efter virksomhedens karakter og efter, hvor mange personer den be-

skæftigede eller betjente (f. eks. teatre og restaurationer). Som følge af denne bekendtgørelse blev samtlige tidligere godkendte luftværnsplaner reviderede for at bringes i overensstemmelse med bekendtgørelsens krav. I tiden indtil krigens afslutning blev der i det storkøbenhavnske luftbeskyttelsesområde oprettet og godkendt ialt ca. 700 fabriksluftværnsplaner og ca. 1750 udvidede husvagsordninger, hvoraf henholdsvis 575 og ca. 1500 i Københavns kommune.

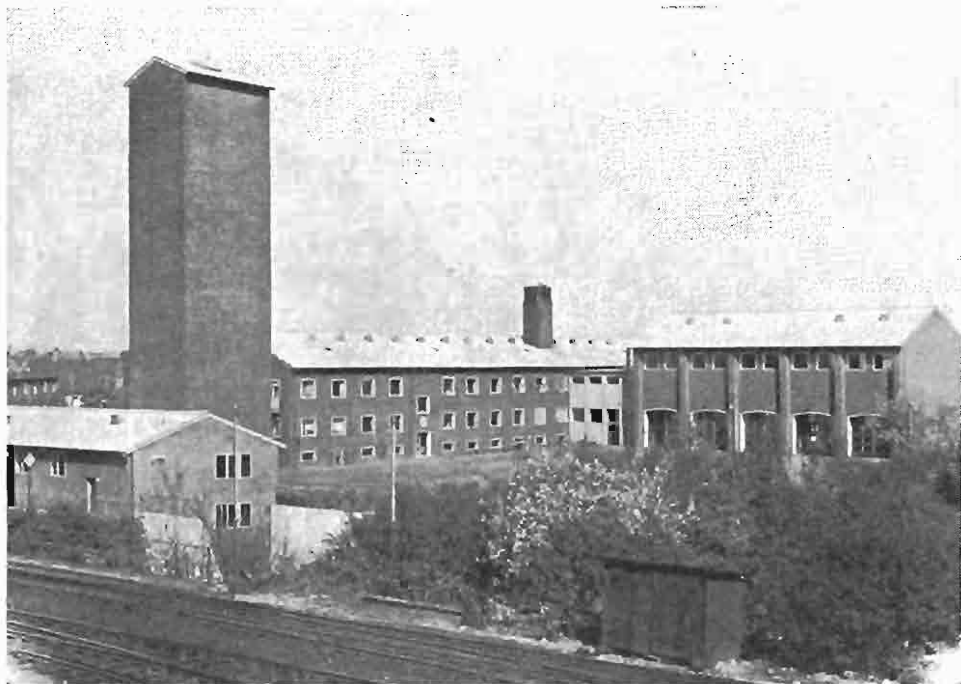
Efter politiets internering den 19. september 1944 blev brandchefen taktsk overleder af luftværnet.

I krigens sidste år var der et stigende antal storbrande i København forårsaget ved sprængning af mange for tyskerne krigsvigtige virksomheder og ved hævnaktioner foranlediget af tyskerne. Desuden var der flere brande som følge af allierede luftangreb. Slukningsarbejdet var ved mange af brandene meget farligt på grund af faren for yderligere bombeeksplosioner og på grund af skyderi omkring bombestederne.

Det samlede antal brande i årene 1943/44–1945/46 foranlediget af sabotage eller attentater er af brandvæsenet opgjort til over 300. Af vigtige virksomheder, der blev ramt af sabotage fra dansk side, kan nævnes: A/S Burmeister og Wain (16. marts og 3. juli 1943), A/S Nordbjærg & Wedells bådeværft (5. maj 1943), Sundby idrætsparkes badmintonhal (20. juni 1943), Laurits Knudsens mekaniske etablisement (24. august 1943), Hans Justs magasiner med Helweg Mikkelsens elektromekaniske værksted (21. oktober 1943 og 12. januar 1945), A/S Standard Electric (5. november 1943), A/S Reinhardt (10. november 1943), Dansk Industri Syndikat A/S (20. december 1943 og 22. juni 1944), Bur-Wain Diesel (8. januar 1944), Radiofabriken Always (15. januar og 13. maj 1944), Skandinavisk Motor Co. (18. april 1944), Radiofabriken Neutrofon (16. juni 1944), Bohnstedt Petersens automobilværksted (6. december 1944), Langebro (27. marts 1945).

Af de vigtigste af tyskerne som hævnaktioner forårsagede brande kan nævnes: Ejendommen Vestre Boulevard 27–29 v/ Hovedbrandstationen (25. april 1944), Rigsgade (28. april 1944), Domus Medica (18. juni 1944), Borgernes Hus (24. juni 1944), Tivoli: Arena, Glassalen, Koncertsalen, Danske Hus, Radiobilerne, Spillehallen, Taverna (25. juni 1944; brandskade godt 4 mill. kr.), Ø.K.s bygning (19. december 1944), Apolloteatret (19. januar 1945) og Carl Allers Etablissement A/S (13. januar 1945; brandskade 8 mill. kr.).

Begivenhederne omkring folkestrejken 30. juni–4. juli 1944 krævede en betydelig indsats fra brandvæsenets side. Ambulanceudrykningernes antal steg stærkt som følge af de tyske patruljers skyderi omkring i byen. Blandt de mange protestbål, der blev tændt på gaderne, foretog brandvæsenet kun slukning, når det formodedes, at værdier var truede. Og i disse tilfælde var det ofte næsten håbløst for brandvæsenet at iværksætte slukningsarbejdet på grund af gadespærringer (væltede vogne m. m.) og folkemængdens reaktion mod

Brandstation »Dæmningen«, Hansstedvej, taget i brug 1947.

slukning. Denne reaktion kom stærkest til udtryk ved branden den 30. juni 1944 hos varehuset »Buldog«, Nørrebrogade 16, der efter plyndring var sat i brand af folkemængden, som i begyndelsen forsøgte at hindre slukningsarbejdet. Men efterhånden som varmen og flyveilden blev mere voldsom og medførte fare for de omkringliggende ejendomme, kunne slukningsarbejdet foregå under rolige forhold og i forståelse med kvarterets folk. Samme dag var der en lang række brandudrykninger foranlediget af ildspåsættelse i forretninger eller inventar for forretningsindehavere, der formodedes at være nazister. Den 30. juni kl. 22³⁰ meddelte politiet, at al udrykning i spærretiden ville blive forbudt af tyskerne. Men kort efter ændredes dette kategoriske forbud dog til, at brandvæsenet efter særlig tilladelse i hvert enkelt tilfælde kunne få lov til at rykke ud, hvis køretøjerne var forsynet med udrykningsflag, og man uafbrudt anvendte horn og blinklys.

De ved luftangreb forårsagede brande: den 27. januar 1943 i blandt andet De danske Sukkerfabrikkers raffinaderi i Langebrogade og den 21. marts 1945 i blandt andet Shellhuset, Ingeniørhuset, Dansk Arbejdsmands Forbunds Bygning, Den franske skole og ejendomme på Maglekildevej og Sønder Boulevard er nærmere omtalt i indledningen.

Umiddelbart efter kapitulationen bortfaldt mørklægningsbestemmelserne, observationstjenesten, det faste beredskabsvirksomhed og varslingstjenesten, og den 4. juni 1945 blev praktisk taget alt CB-mandskab hjemsendt.

Ved lov nr. 152 af 1. april 1949, jfr. indenrigsministeriets bekendtgørelse af 3. november 1949, er oprettet en særlig storkøbenhavnsk civilforsvarskommission. Under brandvæsenet, hvis chef er taktisk leder af civilforsvaret i Københavns kommune, sorterer foruden brandtjenesten tillige reservevandforsyningstjenesten, ambulancetjenesten, gas- og fosfortjenesten samt tilsynet med bedriftsværn. Det fornødne mandskab søges organiseret på frivillig basis.

Den 23. november 1951 ramtes brandvæsenet af en alvorlig katastrofe, idet der under slukningsarbejdet ved en brand i en træbygning på Holmen skete en eksplosion i et brandvæsenet ubekendt minelager i bygningen. Ved eksplosionen omkom 16 personer, hvoraf 11 brandmænd, og et stort antal såredes. Bisættelsen af de dræbte fandt sted på byens bekostning efter en sørgehøjtidelighed i Vor Frue Kirke.

Det samlede antal alarmeringer af Københavns brandvæsen udgjorde før krigen 1300–1400 årligt, steg under krigen til omkring 2500, og har efter krigen ligget på mellem 2100 og 2600. Af alarmeringerne vedrørte før krigen knap 1000 ildebrande, hvoraf 70–90 var større brande (d. v. s. mindst 2 strålerør i brug), men dette antal steg under krigen til ca. 1750 ildebrande, hvoraf ca. 275 var større brande; efter krigen har antallet af alarmeringer til ildebrande ligget på mellem 1400 og 1800, hvoraf 100–200 større brande.

Antallet af brandvæsenets ambulanceudrykninger udgjorde før krigen godt 10.000 årligt, steg under krigen til 26.200 årligt, og har efter krigen ligget på mellem 22.800 og 24.800 årligt.

Foruden de i det foregående nævnte brande m. m. har der af store brande i den her omhandlede periode været følgende: Optikernes Hus, Købmagergade 15 (18. februar 1941; brandskade 1 mill. kr.), Otto Pipers Magasin, Rådhuspladsen 14 B (23. december 1941), Centralvaskeriet, Lyngbyvej 170 (13. februar 1943), Wivex (14. september 1943; brandskade $\frac{3}{4}$ mill. kr.), industri- og beboelsesejendom Struenseegade 15 (20. januar 1946; brandskade $1\frac{1}{2}$ mill. kr.), M/S Takoradian på 10000 tons liggende ved Islands Brygge (6. oktober 1948; brandskade $3\frac{1}{2}$ mill. kr. på skib og 3–4 mill. kr. på ladning), Panoptikonbygningen (4. januar 1950), beboelsesejendom Olfert Fischersgade 8 (24. december 1950; 3 personer omkom, brandskade 150.000 kr.), Foreningen af 1860, Nørre Voldgade 90–92 (7. marts 1952), Burmeister og Wains maskin- og skibsbyggeris hovedmagasin, Refshaleøen (5. marts 1953).

Den 3. juni 1947 blev den nye brandstation på Hansstedvej i Vigerslev indviet. Stationen betjener hele Vigerslev kvarteret, ca. $\frac{1}{3}$ af Valby, ca. $\frac{1}{3}$ af Vanløse og fra 1. oktober 1952 endvidere Hvidovre kommune efter derom afsluttet overenskomst. I 1949/50 fandt en omfattende ombygning af hovedbrandstationens materialeværksted sted. Herudover er der efter krigen foretaget betydelige nyanskaffelser af materiel, således at brandvæsenet råder over et fuldt moderne og effektivt slukningsmateriel.

Andre kommunale institutioner og virksomheder.

I det følgende er omtalt de vigtigste af de begivenheder og ændringer, der i perioden 1940–1955 har fundet sted inden for andre kommunale virksomheder og institutioner, og som ikke er omtalt i de øvrige afsnit i bogen.

Kommunebibliotekerne.

Lige siden hovedbiblioteket fik til huse i Nikolaj kirkebygning i 1917 har det i borgerrepræsentationen været drøftet at indrette et nyt hovedbibliotek. I november 1937 blev der udskrevet en arkitektkonkurrence om opførelse af et nyt centralbibliotek på det gamle banegårdsterræn. Arkitekt Frits Schlegel vandt konkurrencen, men hensynet til kommunens økonomi og navnlig vanskelighederne ved at fremskaffe de nødvendige kapitaludlæg medførte, at opførelsen af biblioteket har måttet udskydes. I 1953 blev der indledt forhandlinger mellem kommunen og et privat byggeforetagende om at indrette et nyt hovedbibliotek i en projekteret ejendom på Kultorvet, og forhandlingerne resulterede i, at borgerrepræsentationen den 1. juli 1954 tiltrådte, at kommunen indgik et 25-årigt lejemål i den nævnte ejendom. Kommunen lejer et samlet areal på 5.610 m² med udlånssale, bogbinderi, frokoststue m. m. Biblioteket ventes åbnet i sommeren 1957. Det vil samtidig være muligt at nedlægge kredsbiblioteket i Valkendorfsvej, filialen i Dr. Tværgade og særafdelingen på Dosseringen.

Det kan endvidere nævnes, at der fra 1. april 1948 trådte et nyt udlånsreglement i kraft, samt at kommunebibliotekerne fra 1. april 1949 overtog driften af skolernes elevbiblioteker og af kommunebibliotekernes børnebiblioteker.

Det samlede antal bind på Københavns kommunebiblioteker udgjorde pr. 1. april 1940 og 1. april 1955 henholdsvis 401.000 og 584.000. Antallet af lånere med adgangskort udgjorde i hvert af årene 1939/40 og 1954/55 113.000, men havde under krigen været oppe på 160.000, mens antallet af udlånte bind i de to nævnte år udgjorde henholdsvis 2,9 og 3,1 mill., men under krigen havde været oppe på 4,0 mill. På kommunens børnebiblioteker og kommuneskolernes elevbiblioteker fandtes pr. 1. april 1955 henholdsvis 57.000 og 116.000 bind, og antallet af lånere udgjorde henholdsvis ca. 19.000 og ca. 11.000.

Kørselsafdelingen.

I henhold til handelsministeriets cirkulære af 13. juni 1940 blev der fra 1. juli 1940 nægtet køretilladelse til 28 af køreselskabets lastbiler, som herefter opklodsedes; 12 af disse lastbiler blev dog allerede i juli 1940 beslaglagt af det civile luftværn. Manglen på hestefoder og brændselsstoffer

skabte vanskeligheder for afdelingens drift. Benzin blev stærkt rationeret, og tildelingen ophørte helt i krigens første år. I 1940/41 blev 20 af afdelingens lastbiler forsynet med generatoranlæg, men også generatorbrændsel blev rationeret. Vanskelighederne for afdelingen blev yderligere forøget, da den tyske værnemagt i 1944/45 mod erstatning beslaglagde 12 lastbiler.

Den 24. juni 1946 nedsattes en kommission til undersøgelse af kørselsafdelingens hidtidige drift og økonomi samt til fremsættelse af forslag til sådanne ændringer i afdelingens drifts- og organisationsforhold, som måtte findes påkrævet. Kommissionen afgav betænkning den 26. oktober 1948. På grundlag heraf og efter en udvalgsbehandling vedtog borgerrepræsentationen den 27. september 1951 blandt andet at reducere hestedriften i løbet af 1951 fra 75 til ca. 24 heste, at forøge antallet af lastbiler fra 48 til 60, at placere kørselsafdelingens hele virksomhed på Vester Fælledvej og derved nedlægge afdelingen på Jagtvej, at udvide garageanlægene samt at foretage visse ændringer i bogholderisystemet og personalets sammensætning. Disse ændringer blev gennemført i løbet af 1952.

Fra 1. oktober 1952 blev den offentlige bortkørsel af dagrenovation overdraget Københavns grundejeres renholdningsselskab.

I henhold til borgerrepræsentationens beslutning af 25. juni 1953 blev hestedriften helt nedlagt, og det dertil hørende materiel realiseret, og fra 1. september 1953 blev som honorarlønnet direktør for kørselsafdelingen ansat en tidligere vognmand. I de følgende år fortsattes moderniseringen af afdelingens bilpark, og der blev blandt andet anskaffet lastbiler med læsebom, olietank og langtømmerstativ samt langtømmervogn. Fra 1954/55 overtog kørselsafdelingen en del af kørslen for en række af kommunens institutioner.

Københavns begravelsesvæsen.

Den 23. februar 1939 nedsatte magistraten en kommission vedrørende Københavns begravelsesvæsen. Kommissionen afgav i januar 1941 en foreløbig betænkning. På grundlag heraf tiltrådte borgerrepræsentationen i sit møde den 6. februar 1941 blandt andet, at der skete en regulering af taksterne fra 1. april 1941, at der ydedes et bidrag på 150.000 kr. til begravelsesvæsenet for 1941/42 under hensyn til, at kirkegårdsarealerne også anvendes som parker, og at der oprettes en jordfond, hvortil overførtes begravelsesvæsenets »særlige formue« på 200.000 kr. samt 5 pct. af de for salg af gravsteder indgåede beløb. Endvidere blev det besluttet, at den administrationsandel, som Bispebjerg krematorium udreder til det almindelige begravelsesvæsen, forhøjes – efter truffen aftale med Dansk Ligbrændingsforening – fra 10 til 15 pct., og at gravstedsfondens administrationsudgift til begravelsesvæsenet fremtidig beregnes som 10 pct. af fondens udgifter.

Den 22. januar 1942 afgav kommissionen sin endelige betænkning, og på grundlag af denne betænkning vedtog borgerrepræsentationen blandt andet,

Monument over faldne.
Bispebjerg kirkegård.

at bestemmelsen i begravelsesvedtægtens § 2, stk. 2, hvorefter begravelsesvæsenets økonomi skal hvile i sig selv, bortfaldt; endvidere at der foretoges en omlægning af regnskabsførelsen, at et 14.000 m² stort areal på Vestre kirkegård søges afgivet ved salg eller udleje, samt at kirkegårdsledernes tjenesteboliger efterhånden inddrages og omdannes til kontorlokaler. Det nævnte begravelsesareal på Vestre kirkegård blev i 1944/45 inddraget til begravelsesplads for den tyske værnemagt.

Retten til at foretage begravelser på Holmens og Garnisons kirkegårde blev i 1941 forlænget til 1. januar 1960 og i 1951 yderligere til 1. januar 2030. Denne forlængelse i forbindelse med den nedenfor omtalte stigning i ligbrændingsprocenten har medført, at spørgsmålet om den påtænkte anlæggelse af en ny kirkegård vest for København har kunnet udskydes i en årrække. På Sundby kirkegård blev der i 1951 foretaget en udvidelse med blandt andet anlæg af en urnehave.

Et af magistraten i maj 1950 nedsat spareudvalg afgav den 24. oktober 1950 en betænkning, hvis forslag blev vedtaget af borgerrepræsentationen ved vedtagelsen af budgettet for 1951/52. Der skulle herefter blandt andet foretages en rationalisering af kontorarbejdet, en delvis mekanisering af kirkegårdsarbejdet, en ændring i ligbærertjenesten og en indskrænkning af begravelsestiden på søn- og helligdage.

Den 15. oktober 1952 afgav administrationskommissionen en betænkning vedrørende begravelsesvæsenet og stillede forskellige forslag til yderligere ændringer i begravelsesvæsenets organisation. Blandt andet foresloges en eventuel sammenlægning af planteskolen og blomstergartneriet under begravelsesvæsenet med gartneriet under stadsingeniørens direktorat i forbindelse med en flytning af virksomhederne. Man frarådede opførelse af et nyt krematorium på Vestre kirkegård under henvisning til, at der i krematoriet på Bispebjerg, der har en kapacitet på ca. 10.000 ligbrændinger årligt, kun brændes ca. 3.500 årligt. Kommissionen foreslog endvidere en decentralisering af begravelsesvæsenets arbejde til kirkegårdene, hvilket dog frarådes af begravelsesvæsenet på grund af den mindre sikkerhed, der herved ville være mod fejltagelser. Endelig foreslog kommissionen, at mekaniseringen af begravelsesvæsenets arbejde fremskyndes, og henstillede, at der skete en indskrænkning i det omfattende arbejde med føringen af legatkartoteker, kirkegårdsdagbøger og ligbrændingsprotokoller, samt at arbejdsfordelingen ændredes, således at personalets kvalifikationer i højere grad end tidligere kom til at svare til arbejdets karakter.

Det samlede antal begravelser (herunder nedsættelse af urner i urnehaver eller i almindelige gravsteder) på de under begravelsesvæsenet sorterende kirkegårde, d. v. s. Assistens, Vestre, Bispebjerg, Brønshøj og Sundby kirkegårde, har i perioden 1940–1955 ligget på mellem 6.000 og 7.000 årligt, bortset fra 1945, hvor antallet nåede op på 7.400. På de øvrige københavnske kirkegårde, d. v. s. Holmens, Garnisons, Vor Frelses og Mosaisk kirkegårde, har det årlige antal begravelser udgjort ialt mellem 550 og 675 årligt, bortset fra 1945, hvor det nåede op på 800. I urnehallerne nedsættes årligt mellem 500 og 600 urner.

Antallet af ligbrændinger udgjorde før krigen ca. 2.200 eller ca. 30 pct. af de i Københavns kommune døde personer, og har siden vist en betydelig stigning; tallene var således i 1955 henholdsvis 4500 og 60 pct. Medvirkende til stigningen i ligbrændingsprocenten i de senere år har været de ved lov nr. 162 af 18. april 1950 vedtagne nye regler, hvorefter ligbrænding kan foretages i alle tilfælde undtagen dem, hvor den afdøde har tilkendegivet, at hans lig ikke skal brændes, eller hvor det vides, at ligbrænding var i strid med afdødes religiøse overbevisning.

DEN SOCIALE FORSORG

I 1933 blev de mange love og bestemmelser, der hidtil havde dannet grundlaget for forsørgelsesvæsenets virksomhed, samlet i nogle få love, der tilsammen blev benævnt *socialreformen*.

Denne samling af sociale bestemmelser, som socialreformen gennemførte, er i årene 1940–1955 gået noget tabt, idet en række nye love og lovbestemmelser ikke er udarbejdet som tillæg til eller ændring af socialreformen, men derimod som nye love.

Det, der især har præget forsørgelsesvæsenets arbejde i årene 1940–1955, var naturligt tiden under besættelsen og de første år efter dens ophør, som vel ikke var rige på nye sociale bestemmelser, men hvor de særlige forhold i disse år bevirkede, at der opstod ekstraordinære forsorgsopgaver og specielle løsninger af forsorgsopgaver, herunder udarbejdelse af planer vedrørende anbringelse af og hjælp til personer, hvis boliger blev ødelagt under luftangreb eller midlertidigt måtte rømmes.

1. *De ekstraordinære forhold under og i forbindelse med den tyske besættelse.*

Under den tyske besættelse opstod der behov for hjælp, fordi forsørgere blev internerede enten på grund af deres politiske overbevisning eller på grund af deres statsborgerforhold, ligesom behov for hjælp opstod, fordi en række personer »gik under jorden« eller søgte tilflugt i udlandet.

Københavns kommune indtog straks efter interneringernes påbegyndelse en velvillig holdning over for de pårørende og ydede dem hjælp til underhold, beklædning m. v. udover den hjælp, som kunne være ydet i form af sædvanlig kommunehjælp.

Der opstod hurtigt et fortroligt samarbejde mellem de øverste tjenestemænd i magistratens 3. afdeling og socialministeriet med det resultat, at man gik videre ad den af magistraten anlagte linie, således at hjælpen blev ydet i væsentlig større omfang, end det var muligt efter de gældende regler for ydelse af kommunehjælp. Hovedsynspunktet blev herved, at man gik frem efter de i lov om offentlig forsorgs § 281 – som ændret ved lov nr. 197 af 15. maj 1939 – indeholdte regler for ydelse af hjælp til ekstraordinært indkaldte værnepligtige og disses familier. Hjælpen i henhold til denne bestemmelse er særhjælp, hvortil der ikke er knyttet tilbagebetalingspligt.

Man ydede de pågældende hjælp til underhold, til betaling af husleje, lys og gas, kontingenter m. v. samt hjælp til indkøb af brændsel inden for ratio-

neringsordningen, dog at der i tilfælde, hvor forholdene særligt talte derfor, f. eks. når familien boede i meget kolde lejligheder, eller hvor der var små børn, ydedes ekstrahjælp til indkøb af indenlandsk brændsel. Endvidere blev der ydet hjælp til betaling af gældsforpligtelser under forudsætning af, at det med rimelighed kunne påregnes, at den pågældende ville have afholdt disse udgifter af sin indtægt forud for interneringen.

I tilfælde af arbejdsløshed o. lign. umiddelbart forud for interneringen tog man familiens indtægt under normale forhold i betragtning. Ved hjælpens tilståelse blev der taget meget lempelige hensyn til hustruens indtægter, og dette ganske særligt i tilfælde, hvor hun først efter interneringen påtog sig selverhverv.

Efter mere almindelige retningslinier, men dog under hensyntagen til forholdene i det enkelte tilfælde, blev der ydet de pågældende hjælp til egentlig underhold og beklædning. I betydeligt omfang ydedes hjælp til dækning af de pårørendes rejseudgifter ved besøg i interneringslejrene samt til afsendelse af levnedsmiddelpakker.

Efter samme regler blev der ydet hjælp til internerede amerikanske statsborgere og deres pårørende.

Til personer, som enten var fængslet, sigtet for illegal virksomhed, eller som afsonede straf for sådan virksomhed, samt til disses pårørende, blev der ydet hjælp i samme omfang, men af sikkerhedsmæssige grunde afholdtes hjælpen foreløbig som kommunehjælp.

Udbetaling af understøttelse til disse personer ophørte den 17. maj 1945, da der blev oprettet et *centralkontor for særlige anliggender*, der herefter overtog den pågældende virksomhed. Dette centralkontor blev ledet af en bestyrelse bestående af repræsentanter fra modstandsbevægelsen samt yderligere 3 medlemmer, hvoraf det ene blev udpeget af Københavns magistrat, medens de 2 andre blev udpeget af de sociale udvalg i Frederiksberg og Gentofte kommuner. Centralkontorets virksomhed omfattede hele Storkøbenhavn.

Centralkontorets formål var *at* yde øjeblikkelig midlertidig hjælp til alle dem, der grundet på deres deltagelse i frihedskampen, besættelsesmagtens overgreb eller krigshandlinger iøvrigt havde øjeblikkelig hjælp behov, *at* medvirke ved den samme kreds af personers tilbagevenden til normalt arbejde og *at* medvirke ved forberedelsen og administrationen af den kommende lovgivning om erstatning og pension. Yderligere skulle centralkontoret udarbejde fortegnelser over de i modstandsbevægelsen indrullerede personer, over de af den tyske besættelsesmagt fængslede og internerede samt over hjemvendte flygtninge.

Den økonomiske hjælp blev ydet til tidligere internerede, efterladte, hjemvendte flygtninge, indkaldte frihedskæmpere samt til hjemvendte krigsfrivillige, og hjælpen var ligeledes baseret på principperne i forsorgslovens § 281.

Udgiften til hjælpen androg for Københavns kommunes vedkommende indtil den 31. maj 1946 ca. 7 mill. kr. og omfattede 15.060 personer.

Fra København, Frederiksberg og Gentofte stilledes velkvalificeret personale, der havde kendskab til de særlige understøttelsesforhold under krigen, til rådighed, og centralkontoret udtog hovedsageligt sit overordnede personale blandt disse folk.

Centralkontorets forsørgelsesmæssige opgave ophørte den 31. maj 1946; bestyrelsen trådte tilbage på dette tidspunkt, men kontoret fortsatte sin virksomhed på forskellige områder indtil den 1. oktober 1947.

Forsørgelsesvæsenet havde i årene under besættelsen endvidere måttet yde hjælp til personer, som midlertidigt eller vedvarende havde fået deres erhvervs- evne forringet som følge af krigshandlinger eller krigslignende handlinger, herunder følger af de af besættelsesmagten foretagne eftersøgninger, fængslinger, interneringer og deportationer, samt efterlevende efter personer, der var døde som følge af sådanne begivenheder.

Efter besættelsens ophør er der ved lov nr. 475 af 1. oktober 1945 om erstatning til besættelsestidens ofre givet bestemmelser om hjælp til sådanne personer i form af erstatning, dagpenge, behandlingsudgifter o. lign. med tilbagevirkende kraft.

Til at varetage omsorgen for personer, hvis boliger blev ødelagt eller midlertidigt måtte rømmes på grund af luftangreb el. lign. begivenheder, organiseredes *socialtjenesten*.

Af fællesudvalget for det storkøbenhavnske luftbeskyttelsesområde blev der den 25. februar 1943 nedsat et arbejdsudvalg til nærmere undersøgelse og drøftelse af de foranstaltninger, der burde træffes vedrørende anbringelse af og hjælp til sådanne personer.

I henhold til et af dette udvalg fremsat udkast til plan for socialtjenesten i det storkøbenhavnske luftbeskyttelsesområde blev der udarbejdet foreløbige planer for de enkelte kommuner i Storkøbenhavn. Socialtjenestens overleder var socialdirektøren i København.

I indenrigsministeriets bekendtgørelse af 3. august 1943 om indkvartering og forplejning m. v. ved rømning af beboelseslejligheder på grund af krigsmæssige begivenheder blev der imidlertid fastsat ensartede regler for alle luftbeskyttelsesområder vedrørende udarbejdelse af særlige planer til en socialtjeneste, og da denne bekendtgørelse indeholdt bestemmelser, der gik ud over, hvad der var regnet med i den foreløbige plan, blev det nødvendigt at udarbejde nye planer for socialtjenesten i det storkøbenhavnske luftbeskyttelsesområde.

I tilslutning hertil blev der endvidere udarbejdet en plan for en bespisningsordning for befolkningen i Storkøbenhavn.

I henhold til den endelige plan udgjorde socialtjenestens personel ca. 2.100 personer, nemlig 750 kommunale tjenestemænd fra magistratens 3. afdeling og 1.350 frivillige fra Danske Kvinders Beredskab, til indkvartering, forplejning, spædbørnspleje, pasning af børn m. v.

Til rådighed for socialtjenesten stod 313 lokaliteter, nemlig 245 opsamlingssteder og 68 luftværnskvarterer.

Opsamlingsstederne var beregnet til modtagelse og registrering af personer, hvis boliger var blevet uanvendelige på grund af krigsmæssige begivenheder (udrømmede), og til ydelse af hjælp og vejledning for disse personer.

Luftværnskvartererne var beregnet til at fungere som midlertidig indkvartering for udrømmede personer; de var navnlig placeret i kommunens skoler, men iøvrigt har forskellige store lokaliteter været udpeget, f. eks. menighedshuse, kirker, biografer og restauranter.

Ifølge statens civile luftværns retningslinier skulle opsamlingsstederne indrettes til modtagelse af ca. 8 pct. af områdets befolkning, medens der på luftværnskvartererne skulle indrettes sovesteder til ca. 3 pct. De for Københavns kommune udpegede lokaliteter afgav for opsamlingsstedernes vedkommende plads til modtagelse af ca. 145.000 personer og på luftværnskvartererne sovepladser til ca. 24.300 personer.

Der blev for statens regning indkøbt forskelligt nødvendigt materiel: madskåle, spisebestik, spædbørnsrybber, bærer, forbindskasser, tæpper, nødklosetter, rengøringsremedier, lygter, plakater m. v., og der blev fra statens civile luftværn stillet 21.000 sæt sovemateriel (madrasser, soveposer og hovedpuder) til rådighed.

Planen indeholdt endvidere bestemmelse om en ordning for befolkningens vandforsyning, såfremt den normale tilførsel skulle svigte. Denne vandforsyning blev bl. a. etableret gennem et samarbejde med de virksomheder i København, der har eget vandindvindingsanlæg med eget kraftanlæg.

Bespisningsplanen, der først og fremmest indeholdt regler om en almindelig folkebespisningsordning i henhold til lov nr. 233 af 13. maj 1941, blev i indenrigsministeriets bekendtgørelse af 3. august 1943 udvidet til at omfatte en fuldstændig bespisning af 20 pct. af kommunens befolkning.

Socialtjenestens bespisningsordning gik ud på ydelse af:

morgenmåltid: havregrød og mælk,
middag: en sammenkogt ret,
aftensmåltid: brød, smør og pålæg.

For at imødegå svigtende tilførsel, vareknaphed og deslige blev der indkøbt et særligt beredskabslager af fødemidler (gryn, mel o. s. v.) til dette formål.

Socialtjenesten var under besættelsen i funktion ved forskellige lejligheder, bl. a. som følge af bombardementet på gestapohovedkvarteret den 21. marts 1945, men den største opgave, som det blev pålagt socialtjenesten at udføre, var, at socialministeriet i efteråret 1943 opfordrede socialtjenesten til at varetage de flygtede jøders interesser her i byen.

Fra private personer, husværter, viceværter, politi og andre offentlige myn-

digheder modtog man meddelelse om flygtede og deporterede jøder. Ved hjælp af nøgler, låsesmede eller ved at sprænge døre skaffede man sig adgang til de pågældendes lejligheder, hvor der foretoges registrering af værdisager og bohave. Kontante penge blev indbetalt til og værdisager og sparekassebøger blev deponeret i magistratens 3. afdelings hovedkasse.

Alt efter et skøn foretog man derefter opsigelse af lejligheder eller drog omsorg for, at lejen blev betalt. Bohave blev anbragt i forskellige opmagasineringssteder. Efterhånden opmagasineredes 350 bohaver. Vedrørende 97 lejligheder afholdt socialtjenesten udgifter til leje, der ialt androg ca. 5.500 kr. mdl.

I tilfælde, hvor de borteværende jøder havde drevet en forretningsvirksomhed, måtte man ofte sørge for, at der blev beskikket en værgeme med den opgave at føre tilsyn med virksomheden og evt. antage en bestyrer.

Socialtjenesten førte endvidere forhandlinger vedrørende løbende købekontrakter om møbler og radioer m. v., om forsikringer og andre kreditorkrav. Under disse forhandlinger søgte man i størst muligt omfang at udvirke, at der ikke i den tid, de pågældende var borte, skete ophævelser af kontrakter, fogedforretninger med afhentning af effekter eller andre for den pågældende ufordelagtige handlinger.

Det skal endelig nævnes, at socialtjenesten fra november 1943 til juni 1944 formidlede brevveksling mellem deporterede i Theresienstadt og familier og bekendte herhjemme. Derefter overtog Dansk røde Kors brevforsendelserne.

Socialtjenestens arbejde for jøderne omfattede ialt 1.970 familier.

Under dette arbejde for jødernes interesser lykkedes det socialtjenesten den 3. oktober 1943 at bringe jødernes helligdom, »Torah-rullerne«, der befandt sig i synagogen i Krystalgade, i sikkerhed i en kælder i Trinitatis kirke, hvor de blev opbevaret indtil besættelsens ophør.

Efter krigen blev det pålagt socialtjenesten at forestå tilsynet med de tyske flygtningelejre i København samt at drage omsorg for deres forplejning. Dette tilsyn omfattede i begyndelsen ca. 250.000 flygtninge.

Socialtjenesten eksisterer fortsat, og der er efter nye retningslinier inden for civilforsvaret i årene efter krigen først udarbejdet en nødplan til iværksættelse, såfremt et pludseligt overraskende angreb på landet skulle finde sted, og der er dernæst arbejdet på en videre udbygning af civilforsvaret med henblik på de omfattende skader for civilbefolkningen, som en ny krig må forventes at bevirke.

2. Udviklingen inden for forsorgslovgivningen.

Folkeforsikringsloven.

En af de vigtigste ændringer vedrørende folkeforsikringsloven kom ved lov nr. 360 af 4. juli 1946.

Som grundlag for loven var der i 1945 afgivet en betænkning af et af

arbejds- og socialministeriet nedsat *aldersrenteudvalg*. Dette havde til opgave nærmere at overveje de gældende regler om fradrag i indtægt ved beregning af rente, og der blev ved loven givet lempelser, således at det beløb, rentemodtageren kunne have i indtægt uden nedsættelse af renten, blev forøget, og fradraget i renten for indtægter, der oversteg det fradragsfri beløb, blev fastsat til 60 pct. mod hidtil 60 pct. af de første 500 kr. og 100 pct. for yderligere beløb. Der blev herved mulighed for at opnå rente med en betydelig højere indtægt end hidtil.

Samtidig ændredes reglerne om fradrag i aldersrenten på grund af formue. Medens der hidtil til aldersrentemodtageres årlige indtægt ved beregningen af renten lagdes et beløb udregnet på grundlag af rentemodtagerens formue (5 pct. af hele formuen + 1 pct. af formue udover 4.000 kr. samt yderligere 1 pct. af formuebeløb på over 8.000 kr.), blev tillæget til indtægten nu beregnet i forhold til formuens afkast, hvorved man opnåede, at den samlede sum af aldersrente og formueafkast ikke ved stigende formue blev mindre, hvilket samtidig betød, at formueindtægten aldrig blev fradraget med mere end 100 pct.

Der indførtes endvidere ændringer i forskellige tillæg til renten (ventetillæg, ægteskabstillæg).

Ved loven blev samtidig aldersgrænsen for adgangen til aldersrente hævet fra 60 til 65 år, enlige kvinder kan dog fortsat få aldersrente fra 60-års alderen, ligesom personer mellem 60 og 65 år har mulighed for at få aldersrente, hvis de har svigtende helbred, og for så vidt $\frac{2}{3}$ af medlemmerne af et af kommunalbestyrelsen nedsat udvalg og sygekassedirektøren tiltræder det.

Ved lov nr. 143 af 31. marts 1950 ændredes folkeforsikringslovens § 38, stk. 1, idet afgørelse af, om en persons nedsættelse af erhvervsevnen er så stor, at han kan få *invaliderende*, finder sted på grundlag af en mere fri bedømmelse af de omstændigheder, der kan tages i betragtning. Samtidig indførtes regler om aftrapning af invaliderentens udbetaling evt. over 12 måneder, når invalideforsikringsretten ikke finder, at pågældendes erhvervsevne er nedsat så meget, at vedkommende fortsat kan oppebære invaliderente.

Ved loven blev bestemmelserne om hjælpeløshedstillæg i henhold til folkeforsikringslovens § 40 og blindetillæg i henhold til § 62 ophævet. I stedet er indført et bistandstillæg for invaliderentemodtagere, der til stadighed må have bistand af andre, eller er blinde.

Fordrer invaliditeten stadig pleje og tilsyn, kan i stedet ydes et plejetillæg med et noget større beløb.

Endelig indførte loven en bestemmelse om, at invalide personer, hvis arbejdssevne ikke er nedsat så meget, at de kan få invaliderente, men som kræver bistand eller pleje som ovenfor nævnt, kan få en bistands- eller plejeydelse svarende til bistands- eller plejetillæget med tillæg af et beløb svarende til $\frac{1}{3}$ af invaliderentens grundbeløb.

Ved lov nr. 286 af 18. juni 1951 blev bestemmelserne i folkeforsikrings-

lovens § 38, stk. 2, nr. 2, om udelukkelse fra alders- og invaliderente på grund af straf af en vis størrelse ophævet. Medens der ved beregning af rente til invaliderentemodtagere, der havde indtægt ved personligt arbejde, blev bortset fra så stor en del af indtægten, som svarer til rentens grundbeløb, blev der ikke for aldersrentemodtagere bortset fra indtægter ved personligt arbejde.

Ved lov nr. 80 af 31. marts 1953 er folkeforsikringslovens § 41 blevet ændret således, at der fortsat for invaliderentemodtagere, der har indtægt ved personligt arbejde, bortses fra et beløb svarende til grundbeløbet, medens der for aldersrentemodtagere kan bortses fra halvdelen af grundbeløbet.

I årene 1949, 1953 og 1955 har love om ekstraordinær adgang til aldersrente givet dispensation fra betingelsen i folkeforsikringslovens § 1 om medlemskab af en sygekasse for at få aldersrente.

Årene efter krigen har været præget af en udbygning af *samarbejdet mellem nationerne på det sociale område*, og dette har særlig givet sig udtryk ved forsorgen for gamle, invalider og kronisk syge.

I 1949 blev der mellem Danmark, Norge, Sverige, Finland og Island afsluttet en konvention om gensidig ydelse af aldersrente. Denne konvention giver de pågældende landes statsborgere ret til aldersrente på samme betingelser som landets egne statsborgere, når de har opholdt sig i opholdslandet i mindst 5 år inden begæringen om aldersrente.

I 1951 er der indgået overenskomst med Frankrig om social tryghed omfattende invaliderente, aldersrente, ulykkesforsikring, arbejdsløshedsforsikring, sygeforsikring samt visse bestemmelser vedrørende børnebidrag.

I 1953 blev der mellem Danmark, Norge, Sverige, Finland og Island afsluttet en konvention om gensidighed med hensyn til ydelser i anledning af nedsat erhvervsevne, invaliderente, bistands- og plejetillæg, hjælp til kronisk syge samt hjælp til proteser og helbredelsesforanstaltninger i henhold til folkeforsikringslovens § 60.

I 1954 er indgået overenskomst med forbundsrepublikken Tyskland om social tryghed omfattende ydelse af invaliderente, aldersrente, hjælp til kronisk syge samt bidrag til børn af enker og enkemænd.

I 1955 er der med det schweiziske forbund indgået overenskomst om social forsikring. Overenskomsten omfatter invaliderente, aldersrente, hjælp til kronisk syge, ydelser i henhold til ulykkesforsikringsloven samt bidrag til børn af enker og enkemænd.

Endelig har medlemsstater i Det europæiske råd i 1955 indgået 2 midlertidige overenskomster om social tryghed, som gælder for de lande, som har ratificeret overenskomsten. Overenskomsten omfatter ydelse i anledning af alderdom, nedsat erhvervsevne, ydelse til efterlevende eller i anledning af tilskadekomst under arbejde eller ved erhvervs sygdomme.

Antallet af aldersrentemodtagere i København den 31. marts er steget fra 34.179 (heraf 6.768 under 65 år) i 1940 til 52.639 i 1955, medens antallet af invaliderentemodtagere er steget fra 6.870 til 8.919.

Af den side 258 anførte oversigt over antallet af understøttede i h. t. folkeforsikringsloven og forsorgsloven i årene 1939/40, 1944/45, 1949/50 og 1954/55 samt de understøttedes andel af Københavns befolkning fremgår det, at aldersrentemodtagerne i 1954/55 udgjorde 7,6 pct. af samtlige beboere i Københavns kommune mod 5,4 pct. i 1939/40.

I 1939/40 blev der udbetalt invaliderente og aldersrente med forskellige tillæg med ialt 37,0 mill. kr., medens udbetalingen i 1954/55 androg 160,8 mill. kr., en stigning, der dels skyldes det forøgede antal rentemodtagere, større fradragsfri indtægt, flere tillæg, men i højere grad regulering af rentebeløbet som følge af stigning i pristallet. Grundbeløbet for en enlig aldersrentemodtager uden indtægter er således i tidsrummet 1939/40–1954/55 steget fra 777 kr. til 2.040 kr. årlig.

Under hensyn til, at det stadigt stigende prisniveau har gjort det vanskeligt for rentemodtagere at klare sig, er der i årene efter krigen 1 à 2 gange om året vedtaget love om udbetaling af særlige éngangstillæg.

Forsorgsloven.

De almindelige bestemmelser i forsorgsloven er i 1940–1955 ikke undergået store forandringer.

Hjælp til tuberkuloseramte og deres familie kunne indtil 1949 som særhjælp kun ydes med så meget, som pågældende kunne få i invaliderente.

Ved lov nr. 177 af 12. april 1949 blev reglerne om hjælp til tuberkuloseramte ændret. De nye bestemmelser giver adgang til at give tuberkuloseramte familier en betydelig større hjælp, idet familiens hidtidige levevilkår søges opretholdt inden for rimelige grænser. Hjælpen forudsætter anbefaling fra tuberkulosestationen, og at denne skønner, at der er mulighed for helbredelse inden for 2 år. Hjælpen kan ydes i 2, dog i særlige tilfælde i 3 år.

Ved lov nr. 179 af 20. maj 1952 er bestemmelsen ændret således, at den særlige rundelige hjælp nu kan ydes i op til 4 år. Det er en betingelse, at patienten fuldt ud retter sig efter tuberkulosestationens eller tuberkuloseanstaltens anvisninger, og ved lovændringen i 1952 er det endvidere fastsat, at hjælpen kan fratages, såfremt medlemmer af patientens husstand undlader at underkaste sig en af tuberkulosestationen besluttet kontrol eller behandling.

Ved lov nr. 77 af 31. marts 1953 er bestemmelserne i forsorgslovens § 263 blevet udvidet til også at omfatte personer, der er under forsorg i anledning af børnelammelse.

I henhold til forsorgslovens § 281 kunne der tidligere kun ydes hjælp til værnepligtige, der genindkaldes til militærøvelser eller gjorde ekstraordinær militærtjeneste. Ved lov nr. 342 af 16. juli 1945 blev bestemmelsen udvidet til også at omfatte personer, der aftjente deres værnepligt, og der blev her

	Antal understøttede				Antal understøttede i pct. af Københavns folketal			
	1939/40	1944/45	1949/50	1954/55	1939/40	1944/45	1949/50	1954/55
Lov om folkeforsikring:								
Invalidrente.....	9 274	10 897	11 177	11 679	pct.	pct.	pct.	pct.
Aldersrente.....	37 672	44 514	50 549	56 946	1,32	1,50	1,46	1,54
Fradrag for nydelse af begge arter af hjælp ÷	203	237	253	438	5,36	6,14	6,60	7,56
Ialt.....	46 743	55 174	61 473	68 187	0,03	0,03	0,03	0,06
Lov om offentlig forsorg:								
Børneværn.....	4 943	8 083	7 405	7 085	0,70	1,11	0,97	0,94
Underholdsbidrag til børn i og uden for ægteskab.....	13 943	16 746	16 382	17 171	1,98	2,31	2,14	2,28
Bidrag til børn af enker og enkemænd samt forældreløse børn.....	2 857	3 019	3 234	3 041	0,41	0,42	0,42	0,40
Særhjælp.....	72 210	21 563	14 246	14 080	10,26	2,97	1,86	1,87
Kommunehjælp uden tab af valgret og valgbarhed.....	104 369	46 171	33 108	37 457	14,84	6,37	4,32	4,97
Kommunehjælp med tab af valgret og valgbarhed.....	7 217	7 614	5 477	4 375	1,03	1,05	0,72	0,58
Fattighjælp.....	1 458	772	604	290	0,21	0,11	0,08	0,04
Fradrag for nydelse af mere end een art af hjælp..... ÷	52 584	23 358	16 308	15 832	7,48	3,22	2,13	2,10
Ialt.....	154 413	80 610	64 148	67 667	21,95	11,12	8,38	8,98
Lov om offentlig forsorg og folkeforsikring.								
Fradrag for nydelse af mere end een art af hjælp..... ÷	201 156	135 784	125 621	135 854	28,60	18,73	16,41	18,02
Ialt.....	13 645	3 523	3 941	3 225	1,94	0,48	0,51	0,43
Hjælp til udredelse af medlemskontingent m. v.								
Ialt.....	187 511	132 261	121 680	132 629	26,66	18,25	15,90	17,59
Tilsammen.....	—	15 674	12 934	13 220	—	2,16	1,69	1,75
	187 511	147 935	134 614	145 849	26,66	20,41	17,59	19,34

ydet en meget omfattende hjælp. Ved lov nr. 196 af 11. juni 1954 er bestemmelsen imidlertid skærpet, idet det nu ved 1. indkaldelsen er en forudsætning, at pågældende har haft rimelig grund til ikke at vente med at påtage sig de forpligtelser, til hvis opfyldelse der søges hjælp, til efter aftjening af værnepligt. Der blev samtidig givet adgang til i et vist omfang at yde hjælp i indtil 6 uger efter hjemsendelsen.

For værnepligtige ved civilforsvaret har socialministeriet i henhold til beordning i lov nr. 421 af 11. september 1945 fastsat, at der skal gælde samme regler som for indkaldte til militæret.

Den 9. januar 1951 er der mellem Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige afsluttet en konvention om gensidig ydelse af hjælp til trængende statsborgere i de nordiske lande. Konventionen afløser den nordiske fattigkonvention af 25. oktober 1928 og har virkning fra den 1. april 1951, dog således, at erstatning for hjælp ydet fra og med den 1. januar 1950 ikke kan kræves. Efter den nye forsorgskonvention har hvert af de nordiske lande som hidtil pligt til at yde hjælp til trængende statsborgere fra et af de øvrige lande på samme måde og efter samme regler, som gælder for landenes egne statsborgere, med de hjælpearter som omfattes af konventionen. For Danmarks vedkommende drejer det sig om hjælp efter lov om offentlig forsorg med undtagelse af hjælp til kronisk syge i henhold til §§ 247–248 og hjælp til børn efter § 130, stk. 1, nr. 1–3. Udgifterne ved hjælp efter konventionen skal i deres helhed bæres af opholdslandet. Konventionen indeholder også regler om, i hvilke tilfælde de pågældende kan hjemsendes til hjemlandet.

Som det fremgår af den side 258 angivne oversigt over det antal personer, der har modtaget hjælp i perioden 1939/40–1954/55, er der under krigen sket en væsentlig nedgang i antallet af personer, der har modtaget almindelig kommunehjælp, og nedgangen er i nogen grad fortsat i årene efter krigen, således at antallet af kommunehjælpsunderstøttede i 1949/50 var under $\frac{1}{3}$ af antallet ved krigens begyndelse. En mindre stigning har efter 1949/50 fundet sted, men udsvinget er dog ikke stort.

Den voldsomme nedgang under krigen skyldes den høje beskæftigelsesgrad, der dels var en følge af, at mange tog til Tyskland for at arbejde, dels skyldtes de mange virksomheder, som her i landet havde beskæftigelse for værnemagten, men også i årene efter krigen har antallet af understøttede været mindre end før 1940.

I 1942 indførte man for at skærpe kontrollen med arbejdsledige arbejdskort, som enhver person, der havde arbejde eller søgte understøttelse, skulle have.

Ordningen medførte en forholdsvis dyr administration og gav ikke de ventede resultater, hvorfor arbejdskortordningen blev ophævet i 1946.

Den udbetalte kommunehjælp med og uden tab af valgret og valgbarhed samt fattighjælp udgjorde i 1939/40 25,2 mill. kr. og i 1954/55 15,2 mill. kr.

Kommunehjælp, hvad enten der til dens modtagelse er knyttet tab af valgret og valgbarhed eller ej, skal ifølge forsorgsloven tilbagebetales, hvis pågældende ikke derved kommer i trang, men ved love i 1945, 1949, 1953 og 1955 blev den hidtidige oppebårne kommunehjælp, der var ydet uden tab af valgret og valgbarhed, samt visse former for den hjælp, der var ydet med sådan virkning, eftergivet.

Det er karakteristisk, at der i gamle dage ydedes hjælp i form af arbejde på arbejdshus, at man senere gik over til at yde hjælp i form af understøttelse i penge eller undtagelsesvis naturalier, men at den senere udvikling igen lægger en betydelig vægt på foranstaltninger, som kan bringe de pågældende tilbage til arbejdsmarkedet.

Her kan nævnes bestræbelserne for bekæmpelse af ungdomsarbejdsløsheden, hvor der bl. a. er oprettet forskellige arbejdslejre samt iværksat beskæftigelsesarbejder. Også Københavns kommune drev fra 1938 til 1941 en sådan lejr i Asserbo, som derefter overgik til staten, idet loven om ungdomslejre af 11. november 1940 forudsatte, at ungdomslejre blev drevet som statsforanstaltninger.

Der er endvidere oprettet forskellige virksomheder, som har til opgave at optræne og omskole personer, der på grund af sygdom ikke kan arbejde i deres hidtidige erhverv, eller som på grund af langvarig arbejdsløshed vanskeligt kan klare sig på det normale arbejdsmarked.

Personer, som ikke kan yde normalt arbejde, og som ikke kan optrænes hertil, søges anbragt i beskyttede virksomheder, som på forskellige områder er etableret.

I København foregår ekspeditionen af klientellet på 8 socialkontorer. Ekspeditionen af aldersrente- og invaliderentemodtagere foregik i 1940 centralt i folkeforsikringskontoret, men er successivt blevet henlagt til socialkontorerne, således at folkeforsikringskontoret nu kun i ringe omfang foretager den direkte ekspedition af rentemodtagere.

Børneværnet.

En af de vigtigste forsørgelsesopgaver er forsorgen for børn.

I afsnittet s. 264 ff. om forsørgelsesvæsenets institutioner vil udviklingen inden for institutioner for forebyggende og opdragende børneforsorg blive omtalt. Her skal nævnes børneværnets arbejde.

Børneværnets virksomhed har i nogen grad været påvirket af krigen.

Antallet af fjernelser (forsorgslovens § 130, stk. 1, og § 131) steg i årene under og umiddelbart efter krigen, men har siden 1949 vist en stadig nedgang, således at fjernelsestallet nu er af samme størrelse som før krigen. Nedgangen har især gjort sig gældende for større børn, medens tallene har været nogenlunde konstante for mindre børn.

Antallet af fjernelser har været følgende i henhold til forsorgslovens § 130, stk. 1, og § 131:

	Antal	Procent af børnetallet:
1935—39 gennemsnitlig ...	425	0,28
1940—44 « ...	538	0,33
1945—49 « ...	659	0,36
1950—54 « ...	604	0,32
1955.....	455	0,24

Ved lov nr. 177 af 11. juni 1954 er der blevet åbnet adgang til at få afgørelser truffet af landsnævnet for børneforsorgen om fjernelse i henhold til forsorgslovens § 130, stk. 1, og § 131 eller om nægtelse af hjemgivelse af børn prøvet ved domstolene.

Under krigen måtte børneværnet midlertidigt anbringe flere børn i henhold til forsorgslovens § 130, stk. 2, end før krigen, men fra 1947 har antallet af anbragte børn i procent af børnetallet været som før krigen.

Antallet af sådanne børn, der anbringes, fordi forsørgeren ikke selv er i stand til at forsørge barnet og derfor anmoder om anbringelse, har været:

	Antal	Procent af børnetallet:
1935—39 gennemsnitlig ...	1 831	1,18
1940—44 « ...	2 516	1,56
1945—49 « ...	2 325	1,28
1950—54 « ...	1 977	1,03
1955.....	1 898	1,00

Forsorgslovens § 277 giver mulighed for i ganske særlige tilfælde i hjem, hvor husmoderen er indlagt i hospital, at yde hjælp (husmoderafløsning) i stedet for at anbringe børnene. Efter gennemførelsen af loven om husmoderafløsning i 1949 benyttes denne bestemmelse kun sjældent.

Det i 1937 iværksatte tilsyn med spædbørn ved sundhedsplejersker har fortsat sin virksomhed med stadig større tilslutning fra forældrenes side, således at afslag på tilbud om hjælpen i 1955 udgjorde knap 1 pct.

Antallet af børn, hvormed der er ført tilsyn, har varieret mellem 10.000 og 15.000 årlig. Dødeligheden blandt børn under tilsyn fra 2. til 12. levetid måned fremgår af følgende oversigt.

Promille:	Promille:	Promille:
1940..... 15,4	1945..... 17,2	1950..... 4,8
1941..... 15,9	1946..... 11,2	1951..... 5,2
1942..... 13,7	1947..... 9,2	1952..... 4,4
1943..... 16,1	1948..... 8,2	1953..... 5,4
1944..... 17,2	1949..... 7,0	1954..... 4,9

Medens der under krigen nærmest fremkom en stigning i dødsfaldene, har der siden været et endog meget stærkt fald i dødeligheden.

Indtil 1946 henhørte børneværnet under socialdirektoratet, men herefter blev kontoret udskilt som et selvstændigt direktorat.

Rabatmærker.

I en årrække havde der indtil 1. juli 1946 til trængende i kommunen været udleveret rabatmærker til indkøb af levnedsmidler (kød, flæsk, fisk, fjerkræ, sødmælk og smør), og lovgivningen om hjælp til indkøb af sådanne varer havde fra januar 1942 fastsat, at 5 pct. af det beløb, som af staten stilledes til kommunens rådighed til rabatmærker til indkøb af sødmælk, skulle anvendes til trængende gravide kvinder. Ydelse af denne mælkehjælp skete i Københavns kommune gennem mødrehjælpsinstitutionen.

Efter ophævelsen af den nævnte lovgivning om rabatmærker er ydelse af hjælp til gravide kvinder fortsat i henhold til lov om mælkehjælp af 4. juli 1946. Medens lovgivningen om rabatmærker forudsatte, at mælkehjælp kun blev ydet til trængende, fastsætter den nye lov, at hjælp kan ydes alle gravide kvinder eller kvinder med spæde børn, der opfylder de økonomiske betingelser for at være medlem af en statsanerkendt sygekasse.

Motiveringen for denne ændring var, at mælk for gravide kvinder og spæde børn er et særdeles vigtigt næringsmiddel, men denne udvidelse af kredsen af personer, der nyder godt af sociale love, er karakteristisk for de senere års udvikling, og man kan her nævne huslejetilskud til børnerige familier og til invalider og ikke mindst lovgivningen om husmoderafløsning.

Husmoderafløsningen.

Danske kvinders samfundstjeneste af 1940 havde som beskæftigelsesforanstaltning etableret husmoderafløsning til sygdomsramte hjem i nogle år op til 1949. Virksomheden blev drevet med tilskud fra stat og kommune.

Børneværnet havde endvidere i tilfælde, hvor der på grund af en moders indlæggelse på hospital blev tale om anbringelse af børn på optagelseshjem, ydet hjælp i hjemmene.

I 1946 blev der på arbejds- og socialministeriets foranledning nedsat et udvalg til at undersøge de spørgsmål, der var forbundet med indpasning af en husmoderafløsningsinstitution i den sociale forsorg. Dette udvalg afgav betænkning i 1947, og i 1949 blev der ved lov givet kommunerne ret til at yde husmoderafløsning. Loven gav adgang til i tilfælde af sygdom, rekonvalescens eller fødsel at yde husmoderafløsning i normalt 14 dage.

Københavns kommune indførte straks husmoderafløsning, hvorved Samfundstjenesten af 1940's virksomhed på dette område ophørte, ligesom børneværnets ydelse af hjælp i hjemmet gik væsentlig ned. Den daglige administra-

tion af husmoderafløsningen er overdraget De samvirkende sygekasser i København.

Husmoderafløsningen har vist sig at være et effektivt middel til at undgå hospitalsindlæggelse af personer, som ellers ikke ad anden vej kunne få så megen pleje, at de kunne forblive hjemme og til at undgå anbringelse af børn under børneværnet. Begge dele er af stor økonomisk betydning for det offentlige, ligesom det for familierne er et uvurderligt gode at kunne forblive samlet.

Samtidig har det vist sig, at husmoderafløsningen giver mulighed for beskæftigelse af mange kvinder, som i en senere alder bliver tvunget til at søge erhverv, og som ofte ellers er tvunget til at søge hjælp fra det offentlige.

Husmoderafløsningens omfang fremgår af følgende oversigt:

	1951/52	1952/53	1953/54	1954/55
Antal tilfælde, i hvilke				
husmoderafløsning er ydet	18 866	23 004	23 705	24 727
Antal timer (1000)	1152	1252	1313	1228
Årsagerne til ydelse af husmoderafløsning				
a) Husmoderens sygdom i hjemmet	9 587	12 151	10 805	10 147
b) Husmoderens sygehus- og rekreationsophold	1 142	1 135	1 598	1 497
c) Sygdom i hjemmet bl. børn	3 244	4 304	4 919	5 029
d) Sygdom hos enlige personer	3 543	3 979	4 932	4 640
e) Fødsel	1 298	1 435	1 451	1 362
Ialt	18 814	23 004	23 705	22 675

Der har vist sig et udtalt behov for ydelse af husmoderafløsning udover de 14 dage, især i tilfælde, hvor husmødre er indlagt i hospital, hvor behandlingen sjældent kan sluttes på så kort tid, men det har også været muligt i mange tilfælde at afværge en hospitalsindlæggelse ved ydelse af husmoderafløsning i mere end 14 dage.

Husmoderafløsningens fordeling efter varighed fremgår af følgende oversigt:

	1951/52	1952/53	1953/54	1954/55
1- 7 dage	6 600	8 452	8 346	8 320
8-14 dage	6 528	8 306	8 675	7 938
15-21 dage	3 482	3 733	3 898	3 402
22-28 dage	1 222	1 391	1 486	1 741
29 dage eller derover	982	1 122	1 300	1 274
Tilfælde ialt	18 814	23 004	23 705	22 675

Betaling for husmoderafløsning er fastsat i forhold til den skat, de pågældende skal betale, således at hjælpen for de økonomisk dårligst stillede er vederlagsfri.

3. *Den private hjælpevirksomhed.*

Selv om den sociale lovgivnings udvikling i høj grad har betydet, at enhver, der er i trang, kan blive hjulpet af det offentlige, har der til stadighed været en betydelig privat virksomhed på det sociale område.

Lovgivningen har undertiden ligefrem bygget på sådanne private institutioner, således som det kendes inden for den opdragende og forebyggende børneforsorg, hvor der i loven er sikret institutioner, der er anerkendt, tilskud fra stat og kommune.

Der findes imidlertid en række private institutioner, foreninger og selskaber, som gennem midler tilvejebragt ved arv, indsamlinger o. lign. på forskellige områder gennem kontant pengehjælp, friboliger, ydelse af natlogis, rekreations- og ferieophold for gamle og børn, optræning af erhvervshæmmede, yder en stor social indsats.

Det vil her være naturligt at nævne den af afdøde kordegn Kofoed på Christianshavn oprettede institution »Kofoeds skole«, der gør et stort arbejde blandt unge arbejdsløse.

Til sådanne private institutioner har Københavns kommune hvert år ydet økonomisk støtte.

Når økonomisk hjælp ydes gennem velgørende foreninger og institutioner, er der altid mulighed for, at nogle søger at opnå hjælp fra flere foreninger til det samme formål. For at komme misbrug til livs var der i årene 1886–90 oprettet et kontor til indsamling af oplysninger om ydelse af hjælp fra forskellige understøttelsesforeninger, men kontoret blev ikke nogen succes. I 1949 blev der på ny på initiativ af »Dronningens centralkomite af 1914« etableret en institution, »Hovedstadens velgørenhedsregister«, som skulle varetage denne opgave. »Velgørenhedsregistret« modtager og afgiver hvert år oplysninger fra mange private velgørende institutioner, og Københavns kommune yder tilskud til dets virksomhed.

4. *Forsørgelsesvæsenets stiftelser m. v.*

De gamles By.

Bygningerne i *De gamles By* er opført omkring 1885–1892, men blev indtil 1919 benyttet af det daværende Almindelig hospital.

Der var kun indrettet få eneværelser, således at de fleste af beboerne har måttet anbringes på 4-sengsstuer.

Dette forhold er i hygiejnisk henseende uheldigt, og for de fleste mennesker er det svært at opgive deres hjem for at flytte ind på en sådan 4-sengsstue, hvilket giver en højere grad af anstaltspræg end nødvendigt.

I forbindelse med vedtagelse af budgettet for 1944/45 nedsattes et udvalg til drøftelse af mulighederne for en nyordning af Nørre hospital, Københavns plejehjem og *De gamles By*.

Bygning H i
De Gamles By.
Taget i brug 1950.

Udvalget afgav den 28. juni 1946 betænkning om en nyordning af De gamles By.

Planen gik ud på: Indretning af eneværelser i de eksisterende bygninger, opførelse af 3 bygninger med eneværelser, af 2 bygninger til anvendelse som plejeafdelinger og af en ny køkkenbygning.

Udgiften hertil blev anslået til ca. 7,5 mill. kr., hvilket beløb borgerrepræsentationen bevilgede samme år.

Da ombygningen af de hidtidige bygninger ville bevirke, at antallet af pladser blev næsten halveret, blev moderniseringen påbegyndt med opførelse af 3 nye bygninger med eneværelser, og disse bygninger blev taget i brug i foråret 1950.

I disse bygninger er der indrettet eneværelser til 236 mænd og 78 kvinder. I stueetagen er der i en særlig bygning indrettet spisesal, hvor beboerne spiser ved små borde. På hver etage er der en fælles dagligstue og tekøkken, og i hvert af værelserne er der håndvask og indbygget skab. I bygningerne er der indrettet elevator. Udgiften til disse 3 bygninger har incl. montering andraget 4,1 mill. kr.

Ombygningen af de eksisterende bygninger (A-F) blev påbegyndt i 1951

i bygning F. Denne bygning blev efter ombygning taget i brug i februar 1952, og man fortsatte derefter med at indrette eneværelser i bygning B, hvilket arbejde blev afsluttet i maj 1953. I bygningerne F og B er indrettet eneværelser til henholdsvis 78 mænd og 77 kvinder, og udgifterne ved ombygningen incl. montering har været henholdsvis 722.500 kr. og 798.400 kr.

I januar 1954 fortsattes med ombygning af bygning E, der er blevet indrettet med værelser til 29 ægtepar, der har 2 værelser hver, samt 19 eneværelser. Ombygningen af denne bygning incl. montering har andraget ca. 840.000 kr.

I efteråret 1956 blev ombygningen af bygning D påbegyndt, og for tiden udarbejdes der projekt til opførelse af 2 nye bygninger, som dels skal indeholde plejepladser, dels skal indeholde laboratorier, behandlingsafdelinger m.v.

Når udvidelse og ombygning er tilendebragt, vil der i De gamles By være plads til ca. 1.825 personer.

Medens man tidligere i De gamles By kun i ringe omfang beskæftigede de gamle ved f. eks. havearbejde, kartoffelskrælning o. lign., for hvilket de fik udbetalt arbejdsdusører, tog man i 1951 spørgsmålet om beskæftigelse og optræning af de gamle op, og siden 1. januar 1951 er der anvendt beskæftigelsesterapeuter for såvel raske beboere som for patienter på sygeafdelingerne. Arbejdet blev i begyndelsen ledet af én terapeut, men fra 1954 har der været ansat 3 beskæftigelsesterapeuter, som nu daglig beskæftiger ca. 50 beboere på raskafdelinger og 135 patienter på sygeafdelinger.

Foruden at være en beskæftigelsesforanstaltning er arbejdsterapien et led i genoptræningen af delvis invaliderede personer.

Dels som følge af en almindelig forøgelse af befolkningstallet, men i endnu højere grad fordi lægevidenskabens udvikling har bevirket, at flere mennesker bliver gamle, har der i de senere år været et stigende behov for plejepladser til gamle. Det har derfor været vanskeligt at skaffe tilstrækkelige pladser i de bestående kommunale alderdomshjem, De gamles By og Helene Michaelsens hjem, hvorfor man i mange tilfælde har ydet støtte til anbringelse på private plejehjem.

Man har samtidig søgt at forøge antallet af kommunale plejepladser, og i 1953 blev hospitalsvæsenets tidligere tuberkuloseplejehjem »Gyvelholm« indrettet som filial af De gamles By's sygeafdeling med plads til 26 kvindelige patienter.

Københavns kommunes boliger for rentemodtagere m. v.

I årene 1940 til 1952 har Københavns kommune opført 9 komplekser med boliger for aldersrentemodtagere med 4.390 lejligheder, hvorefter der ialt var opført 11 komplekser med 5.240 boliger, heraf 1.142 for ægtepar og 4.098 for enlige. Der er i denne periode i forhold til tidligere bygget forholdsvis flere boliger for enlige, således at lejlighedernes fordeling nærmer sig til fordelingen mellem ægtepar og enlige, der oppebærer rente.

Ved opførelse af boligerne har man til stadighed bestræbt sig for at anbringe dem i forskellige kvarterer i byen, således at de gamle kan blive boende i det kvarter, hvor de har boet i en årrække, eller hvor de har familie boende. Lejlighederne er indrettet med moderne bekvemmeligheder og indeholder til ægtepar 2 værelser og til enlige 1 værelse med alkove. Til hver lejlighed hører køkken, w. c., forstue med indbygget skab samt et lofts- eller kælderrum.

Lejlighederne for enlige har et bruttoareal på ca. 37 m² og for ægtepar på ca. 46 m².

Ejendommene er dels opført som almindelige trappeopgangshuse og dels som midterkorridorhuse, hvor det er mest økonomisk at installere elevatorer og affaldsskakter, som for en stor del af de gamle er en nødvendighed.

Beboerne har adgang til at få gratis bad, ligesom de kan købe middagsmad til en særdeles rimelig pris.

Den månedlige leje er af boligministeriet fastsat til 34 kr. for ægtepar og 29 kr. for enlige incl. varme og varmt vand.

Medens driftsudgifterne ÷ lejeindtægter vedrørende boliger i 1939/40 udgjorde 0,2 mill. kr., udgjorde beløbet i 1954/55 5,0 mill. kr.

Siden 1951 afholdes udgifterne ved driften af boligerne i princippet af staten og kommunen med hver halvdelen, idet dog Københavns kommune til komplekset »Guldbergshave«, der er opført før lovgivningen om aldersrenteboliger, ikke modtager statsrefusion.

Antallet af aldersrenteboliger er følgende:

	Opførelses- tidspunkt	Ægtepar	Enlige	Ialt
Guldbergshave	1/4 1937	238	295	533
Utterslevgård	15/1 1939	79	238	317
Sundparken	1/8 1940	256	617	873
Bjergvænget	1/9 1942	81	252	333
Tranehavegård	1/9 1942	167	545	712
Valbyholm	1/9 1942	90	429	519
Nørrebrovænge	1/12 1943	56	535	591
Ringergården	1/1 1945	42	167	209
Engholmen	1/2 1949	70	521	591
Fogedgården	1/4 1949	39	276	315
Voldboligerne	1/2 1952	24	223	247
		1 142	4 098	5 240

Under opførelse er et boligkompleks for rentemodtagere i Husum med 525 lejligheder, fordelt med 47 til ægtepar og 478 til enlige.

Ved lov nr. 107 af 14. april 1955 om byggeri med offentlig støtte er der nu åbnet adgang for invaliderentemodtagere samt modtagere af hjælp som kronisk syg til på lige fod med aldersrentemodtagere at opnå bolig i renteboligkomplekserne, og det blev samtidig fastsat, at det for ægtepar var tilstrækkeligt, at blot én af ægtefællerne havde rente m. v.

Aldersrenteboligerne
»Fogedgården« ved
Jagtvej.

Ved en ændring af byggestøttelovens § 36 f. ved lov nr. 252 af 14. juni 1951 blev der givet adgang til at yde huslejetilskud til økonomisk eller i anden henseende vanskeligt stillede rentemodtagere, der flyttede ind i lejligheder, der efter den 1. juli 1951 opføres af en kommune eller sociale boligselskaber med lån eller tilskud i henhold til byggestøtteloven.

Huslejetilskudet omfattede kun den del af lejligheden, som var under 50 m², og udgjorde så stort et beløb, som var nødvendigt for at nedbringe lejen til de for renteboligerne fastsatte lejeløb.

Ved lov nr. 107 af 14. april 1955 om byggeri med offentlig støtte er tilskudsordningen ændret således, at også ikke rentemodtagende invalider kan få huslejetilskud, og endvidere kan der ydes huslejetilskud (med et mindre beløb) til invalider, som ikke er i økonomisk eller anden henseende vanskeligt stillet, når blot de opfylder de økonomiske betingelser for at være medlem af en sygekasse. For invalider, der har hjemmeboende børn, kan der endvidere ydes huslejetilskud til en lejlighed, der omfatter mere end 50 m².

For at fremskaffe det størst mulige antal lejligheder i det sociale boligbyggeri for rentemodtagere, har man i et stort omfang som betingelse for

Beskæftigelsesterapi på Københavns plejehjem.

kommunal garanti for statslånet stillet krav om, at 10 pct. af lejlighederne indrettes for rentemodtagere, og således at anvisningen af disse boliger foretages af kontoret for boliger for rentemodtagere.

Nørre hospital og Københavns plejehjem.

Fra den 1. april 1941 blev Københavns almindelige hospital og plejestiftelse delt i 2 institutioner, hvoraf sygeafdelingen benævnes Nørre hospital og plejestiftelsen Københavns plejehjem.

I hospitalet optages syge beboere fra Københavns plejehjem, patienter fra andre hospitaler (såvel patienter med kroniske som medicinske sygdomme) samt børn fra kommunens optagelseshjem.

Plejehjemmet er beregnet på at modtage sådanne særligt dårligt stillede, herunder syge eller invalider, som er for besværlige at pleje i et privat hjem, et alderdomshjem eller en arbejdsanstalts sygeafdeling.

Som følge af manglen på pladser på alderdomshjem har man for at frigøre pladser, der blev optaget af gamle mennesker på hospitaler, midlertidigt, det vil sige indtil plads blev ledig i De gamles By, måttet anbringe aldersrente-

modtagere på Nørre hospital. Antallet af pladser på hospitalet var i 1955 263, medens der var 337 pladser i plejehjemmet.

I forbindelse med vedtagelse af budgettet for 1944/45 nedsattes et udvalg til drøftelserne af mulighederne for en nyordning af Nørre hospital, Københavns plejehjem og De gamles By.

Motiveringen herfor var, at disse institutioner var indrettet i gamle bygninger, der var opført til andet formål, og derfor ikke mere svarede til de krav, der i dag må stilles til sådanne institutioner. Mange af beboerne tilbringer en stor del af deres liv på plejestiftelsen, og det er nødvendigt, at disse mennesker anbringes under forhold, der giver mulighed for intensiv optræning og oplæring i hvert fald for de yngres vedkommende, ligesom omgivelserne bør være de bedst mulige.

For at beskæftige patienterne på Nørre hospital og beboerne på plejehjemmet havde man tidligere ansat en håndgerningslærerinde, som satte patienterne i gang med hækling og strikning. For ca. 10–12 år siden blev der gennemført en mere rationel ordning af beskæftigelsesarbejdet, og der er i dag ansat 3 beskæftigelsesterapeuter, som dels på værksteder og dels på sygestuer hjælper de ofte stærkt invaliderede i gang med vævning, kurvefletning og andre former for husflid. Der er samtidig i stadig højere grad gennemført intensiv fysiurgisk behandling af de kronisk syge.

Arbejdsanstalten Sundholm.

Der er efter den anden verdenskrig 1939–45 og navnlig efter 1950 sket en del ændringer i forholdene på arbejdsanstalten og tvangsarbejdsanstalten Sundholm, hvilket skyldes, dels at de hidtidige regler for arbejds- og tvangsarbejdsanstalter var blevet gjort til genstand for en del kritik, dels at Danmark havde tilsluttet sig Europarådets konvention om menneskerettighederne og de grundlæggende frihedsrettigheder, hvilket nødvendiggjorde en ændring af den hidtidige lovgivning på visse punkter.

Det første skridt i den anledning blev taget i 1948, da socialministeriet nedsatte et udvalg angående forsorgen for de i forsorgslovens kapitler XXIV–XXVII omhandlede personer (arbejdsmodvillige, forsømmelige forsørgere, alkoholister, omstrejfer, erhvervs- og subsistensløse m. fl.).

Dette udvalgs arbejde blev dog foregrebet på visse områder for arbejdsanstalten Sundholms vedkommende, idet der i 1952 blev indført et nyt reglement både for arbejdsanstalten og tvangsarbejdsanstalten til afløsning af de mange hidtil gældende reglementer. Ved disse reglementer blev de indlagtes forhold forbedret på forskellig måde, og navnlig må fremhæves, at der til anstalten blev knyttet en lægekonsulent med specialuddannelse i psykiatri.

Samtidig ophævedes den hidtidige praksis med at efterlyse de i arbejdsanstalten indlagte, som bortgik eller udeblev.

Ved lov af 25. februar 1953 blev adgangen til at foretage tvangsanbrin-

gelser i henhold til forsorgsloven ophævet i en række tilfælde. Herved bortfaldt bl. a. den almindelige adgang, forsørgelsesvæsenet hidtil havde haft til tvangsmæssig anbringelse af understøttede, som efter det sociale udvalgs skøn ikke fandtes egnede til kontant understøttelse. Bestemmelsen om tvangs-anbringelse af bidragsskyldige (forsorgslovens § 207 og 218) er bortfaldet, hvilket også gælder bestemmelsen i forsorgslovens § 312, stk. 2, 2. pkt., og stk. 3, samt § 314 vedrørende forsømmelige forsørgere. Bestemmelsen i forsorgslovens § 318–320 om, at fanger, der er straffet for betleri eller løsgænger, når de løslades, skal overgives forsørgelsesvæsenet, er bortfaldet.

Ved lov nr. 176 af 11. juni 1954 er der givet adgang til at få lovligheden af enhver beslutning om tvangsmæssig anbringelse på arbejds- eller tvangs-arbejdsanstalt prøvet ved domstolene.

De nævnte forhold har bevirket, at antallet af indlagte er gået stærkt ned. Medens antallet af indlagte før de anførte ændringer gennemsnitligt lå på 250–300 personer, er det nu som regel under 150.

Anstalten har derfor kunnet afgive 2 bygninger, der i 1953 er udlejet til hospitalsvæsenet og indrettet til gynækologisk afdeling til aflastning af de øvrige hospitaler.

Sundholms herberge, der på ny blev taget i brug i 1939, har i 1940 til 1955 haft en stadig stigende belægning.

På herberget er der 325 sengepladser.

Det i 1921 organiserede samarbejde mellem de offentlige myndigheder og de filantropiske virksomheder på herbergsområdet er blevet fortsat.

I de senere år har hjemløse på disse herberger og arbejdshjem haft over 200.000 natophold årlig.

Forsorgen for husvilde.

Forholdene under krigen bevirkede et betydeligt nedsat boligbyggeri, der har resulteret i en stigning i antallet af husvilde familier.

Medens der den 31. marts 1940 var 129 familier omfattende 697 personer husvilde, udgjorde disse tal i 1945/46 214 familier med 945 personer, i 1949/50 264 familier med 1189 personer og i 1954/55 260 familier med 1192 personer.

Denne stigning måtte nødvendigvis bevirke, at der måtte fremskaffes flere husvildeboliger. I årene 1940–55 har man dels lejet, dels overtaget rækkehuse, specielt beregnet for familier med mange børn.

Der har endvidere i en årrække været lejet ejendomme i saneringskvarteret ved Adelgade/Borgergade. En del af disse ejendomme er nu nedrevet, således at der i 1956 kun er 6 indkvarteringssteder tilbage.

I 1949 overtog man ejendommen Abel Kathrines stiftelse med 36 etværelses og 3 toværelses lejligheder.

I februar 1944 rettede magistraten henvendelse til indenrigsministeriet for

at få etableret tvungen boliganvisning, men først i august 1945 blev det ved lov bestemt, at alle ledigblevne eller nye beboelseslejligheder skulle anmeldes til et boliganvisningsudvalg, der skulle deltage i eller kontrollere genudlejlningen af de anmeldte beboelseslejligheder.

I 1955 havde man indkvarteringssteder med plads til ialt 260 familier.

Antallet af personer, der i årene 1940–55 har været optaget i forsørgelsesvæsenets stiftelser m. v., fremgår af nedenstående oversigt:

	Den 31. marts			
	1940	1945	1950	1955
Antal personer, der havde ophold på:				
Nørre hospital	228	294	252	244
Københavns plejehjem	300	320	292	304
Sundholm:				
Arbejdsanstalten og forsørgelsesafdelingen	381	321	283	172
Tvangsarbejdsanstalten	14	7	2	4
Husvilddeforsorgen	697	1025	1189	1192
Alderdomshjem	1431	1424	1406	1495

Det samlede antal natophold på Sundholms herberge for hjemløse udgjorde i 1940/41 ialt 7625, i 1944/45 23.614, i 1949/50 66.872 og i 1954/55 70.660.

Københavns kommunes børneinstitutioner.

Udviklingen inden for forsørgelsesvæsenet har i væsentlig grad vedrørt børn og unge. Allerede i 1940 havde kommunen en række forebyggende børneinstitutioner med vuggestuer, børnehaver og fritidshjem.

Antallet af pladser på dem var i 1940 for vuggestuer og børnehaver 842 og for fritidshjem ialt 1030 formiddags- og eftermiddagspladser.

Det er af overordentlig stor betydning, at der er tilstrækkelige muligheder for anbringelse af børn om dagen, når forældrene er på arbejde eller af anden årsag er ude af stand til at passe disse, ligesom anbringelse på de forebyggende børneinstitutioner også anvendes som børneværnsforanstaltning, hvor børnene har givet anledning hertil, eller hvor forældrene har vist sig mindre egnede til at opdrage dem.

Blandt andet som følge af, at gifte kvinder i stadig højere grad har beskæftigelse, har behovet for vuggestue-, børnehave- og fritidshjemspladser været stadigt stigende, og der er i årene 1940–55 opført en række private og kommunale børneinstitutioner, og antallet af pladser på de kommunale institutioner var i 1954/55:

vuggestuer	482	pladser
børnehaver	1463	»
fritidshjem	2176	»

Børneinstitutionen i Skydebanehaven. Taget i brug 1953.

For at modvirke, at de unge om aftenen opholder sig på gaden, er der i nogle af fritidshjemmene etableret ungdomsklubber med fritidsbeskæftigelse. I 1954/55 var der etableret sådanne 11 klubber.

Til driften af de forebyggende børneinstitutioner yder staten økonomisk støtte i henhold til forsørgslovens § 127.

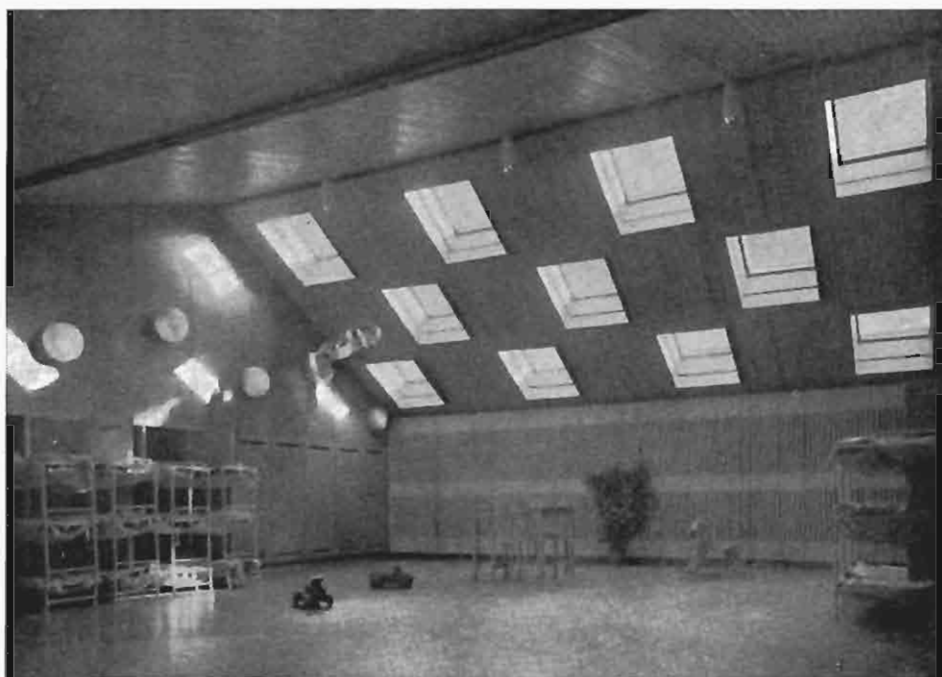
For børnenes ophold i de forebyggende børneinstitutioner yder forældrene en mindre betaling, der for vuggestuer andrager 12 kr. ugentlig, børnehaver 8 kr. ugentlig og på fritidshjem 8 kr. månedlig. For bedrebemidlede er betalingen 50 pct. højere.

Det daglige middeltal af børn, der har besøgt kommunens børneinstitutioner, har været:

	Vuggestuer:	Børnehaver:	Fritidshjem:
1940/41 - 1944/45 gennemsnitlig	141	728	657
1945/46 - 1949/50 »	220	867	959
1950/51 - 1954/55 »	315	1122	1349

Kommunens nettoudgift ved driften af vuggestuer, børnehaver, fritidshjem og ungdomsklubber androg i 1940/41 352.200 kr. og i 1954/55 3.402.000 kr.

Ved siden af de kommunale børneinstitutioner er etableret en række af private institutioner, som modtager tilskud fra stat og kommune.

Børneinstitutionen i Skydebanehaven. Legesal og sovesal for børnehavebørnenes middagshvil.

I 1955 var der af pladser i private institutioner i Københavns kommune ca. 1200 i vuggestuer, ca. 8900 i børnehaver, ca. 5000 i fritidshjem og ca. 7250 i 54 ungdomsklubber.

Kommunen har i 1954/55 ydet driftstilskud til disse institutioner med 5.109.000 kr., medens der som tilskud til oprettelse af institutioner i samme år er ydet 246.000 kr.

Som det fremgår af oversigten side 261 over børn, der er fjernet fra hjemmene i henhold til forsorgslovens § 130, stk. 1, og § 131, eller som børneværnet er anmodet om midlertidigt at anbringe i henhold til forsorgslovens § 130, stk. 2, har der i årene under og efter krigen været en stigning i antallet af børn, der skulle anbringes, både talmæssigt og i procent af børnetallet, men siden 1952 har antallet på ny været faldende, således at det i 1955 svarede til det før krigen anbragte antal børn.

Det har været nødvendigt at oprette nye optagelseshjem og børnehjem samt at udvide antallet af pladser på de bestående hjem, men i de senere år er behovet for pladser gået ned, og der er gennemført en forbedring i pladsforholdene ved nedsættelse af det normerede belægningstal, og det har været muligt at nedlægge optagelseshjemmet »Kildevang«.

Det samlede antal pladser var i 1955 på optagelseshjem 424, børnehjem 294, Espergærde ungdomshjem 30, fredeshjemmet »Toppen« 12 og på »Kastaniegården« 44 pladser, tilsammen 804 pladser.

I maj 1954 blev børnehjemmet »Baunegården«, der er indrettet til 15 adfærdsvanskelige drenge, taget i brug. Børnehjemmet er i sin art en nydannelse inden for børneforsorgen.

Antallet af børn anbragt på kommunale optagelseshjem i årene 1940/41–1954/55 pr. 31. marts var:

	Børneoptagelseshjem	Børnehjem	»Kastaniegården«	Espergærde	»Toppen«
1940/41	406	229	36	—	—
1941/42	413	207	22	—	—
1942/43	476	228	44	20	16
1943/44	489	250	45	30	17
1944/45	594	264	— ¹	23	15
1945/46	582	268	— ¹	28	15
1946/47	616	279	— ¹	30	16
1947/48	639	293	44	30	17
1948/49	623	294	46	30	15
1949/50	627	304	44	18	16
1950/51	655	306	45	21	16
1951/52	580	405	44	20	17
1952/53	542	299	44	21	18
1953/54	477	285	44	17	15
1954/55	475	279	48	18	15

¹ Udlejet til Nationalforeningen til tuberkulosens bekæmpelse.

På grund af den stærke udvikling inden for børneforsorgsinstitutionerne oprettedes den 1. april 1944 inspektoratet for kommunens børneinstitutioner, hvorunder sorterer: 1) Den centrale administration af samtlige de under magistratens 3. afdeling hørende børneinstitutioner, 2) sager om planlægning og oprettelse af nye børneinstitutioner, 3) fordelingen af tilskud til private forebyggende børneinstitutioner og 4) administrationen af lån og tilskud til private børneinstitutioner.

KØBENHAVNS HAVNEVÆSEN

1. 1940–1945.

De urolige udenrigspolitiske forhold i sommeren 1939 medførte, at besøgene i Københavns havn af udenlandske turistdampere svigtede. Derimod mærkedes en stigning i godsomsætningen som følge af beredskabsindkøb. Efter krigsudbrudet i september 1939 faldt skibsfarten på Københavns havn stærkt, og da Danmark ved besættelsen blev inddraget under det af England blokerede kontinentalområde, blev al trafik fra og til de oversøiske og vestlige lande afbrudt. Men også i tilførslerne af træ fra Sverige og Finland og i tilførslerne fra Tyskland, blandt andet af brændselsstoffer og jern, skete der en mærkbar nedgang som følge af den skærpede krigsførelse. Hertil kom, at havnens trafikforhold i de 3 første måneder i hvert af årene 1940–42 blev bragt ned til et minimum på grund af de strenge og langvarige isvintre, der voldte den almindelige skibstrafik og ruteskibsfarten store vanskeligheder og helt standsede småskibstrafiken. I perioden 4. februar–3. marts 1942 var havnen endog helt lukket for sejlads på grund af isen. I hvert af de nævnte år var havnevæsenets isbryder »Væderen« i drift i ca. 80 dage.

Fra den tyske krigsmarines side førtes der gennem en af denne ansat havnekaptajn under hele besættelsestiden kontrol med ind- og udgående skibe og disses gods- og passagertransporter. Herudover fandt der kun i mindre omfang tysk indblanding sted i havnens administration. Når de tyske militære myndigheder ønskede havnearealer eller bygninger stillet til rådighed for militære formål, fandt der altid aftaler sted, eller der blev udstedt et beslaglæggelsesdekret. Af større arealer benyttede det tyske militær arealer ved 10 meter-bassinet, på Prøvestenshavns mole II og på Teglholmen. Af bygninger rekvirerede de tyske myndigheder A/S Dansk Shell's anlæg ved Prøvestenshavnen, et stort antal af Frihavnens pakhuse, samt fra februar 1945 endvidere havnevæsenets administrationsbygning på Nordre Toldbod.

Den tyske bygningsvirksomhed i havneområdet indskrænkede sig til færdiggørelse i 1943 af en afmagnetiseringsstation ved Lynetten, nogle værksteds- og mandskabsbygninger ved 10 m bassinets sydkaj, lette mandskabsbarakker forskellige steder i havneområdet, samt luftværnsstillinger monteret på kajerne eller pakhustagene. For de af de tyske militære myndigheder rekvirerede pramme og andet flydende materiel blev der betalt de sædvanlige materiellejafigifter.

I årene 1941–44 udførtes i havnen en række for havnens fremtid betydningsfulde nye anlæg som beskæftigelsesarbejder i henhold til de herom gældende love. Det samlede beløb, der anvendtes til disse formål, androg 10,2 mill. kr., hvoraf statens refusion androg 4,2 mill. kr. Disse anlægsarbejder omfattede blandt andet udførelse af en stenspærring nord for Trekroner, luk-

ning af renden i Lynettehavnsens østende, udførelse eller ombygning af bolværker, kajmure m. m. på Kalvebod Brygge og Islands Brygge, bygning af fiskerhavnen syd for slusedæmningen, bygning af en nødbro (pontonbro og lettere træbro på pæle) til erstatning for en eventuel ødelagt Knippels- eller Langebro, bygning af en lods- og karantænestation i Frihavnen samt forskellige opfyldnings- og reguleringsarbejder. Disse arbejder blev trods materialevanskeligheder fuldført, men den voksende materiale-mangel medførte, at nye større anlægsarbejder ikke kunne påbegyndes, ligesom manglende cement og jern fra 1942 skabte store vanskeligheder ved havnens daglige drift.

I 1942 blev der i havnen organiseret et omfattende luftværn med indrettelse af en hjælpebrandstation i Nordhavnen og anskaffelse af slukningsmateriel. I 1943 blev der endvidere oprettet brandvagt forskellige steder i havneområdet.

På havneværker og havnebygninger blev der i krigsperioden anrettet nogen skade. Ved en sabotageaktion på Langebro den 27. marts 1945 blev bro-maskineriet ødelagt, hvorefter broen var manøvredygtig i ca. 20 dage og Sydhavnen totalt afspærret. Kort tid herefter sænkede danske frihedskæmpere 2 skibe i havneløbet ud for Havnegade for yderligere at vanskeliggøre besejlingen af Sydhavnen, hvor et stort antal danske skibe, der var oplagt, truedes af tysk beslaglæggelse. Endvidere blev østkajen i Frihavnen ødelagt i en længde af ca. 170 m under et forsøg på fra dansk side at sænke den i krigens sidste måneder der liggende tyske krydser »Nürnberg«, og ved en minesprængning ved Prøvestenshavnen skete der betydelig skade på en bølgebryder.

I besættelsestidens sidste måneder traf man fra tysk side foranstaltning til sprængning af flere af Frihavnens kajer. En virkelig ødelæggelse blev dog undgået, men gravningen af minehuller forårsagede nogen skade på bolværksforankringerne.

Under hele besættelsen anvendtes havnen, navnlig dens nordlige del, af tyske skibe, der ikke betalte havneafgifter, når det drejede sig om handelsfartøjer med forsyninger til værnemagten. Disse unddragne havneafgifter androg et beløb på ialt ca. $\frac{1}{2}$ mill. kr.

Fra begyndelsen af 1945 og indtil kapitulationen ophørte praktisk taget al import fra Tyskland og det øvrige udland, blandt andet standsede brændseltilførslen fuldstændigt, og eksporten var meget lille. Derimod blev Frihavnen i denne periode anløbet af ialt 118 fartøjer, med en samlet tonnage på ca. 383.000 NRT, der brugtes til overførelsen af flygtninge fra de truede nordtyske områder. Det samlede antal flygtninge, der passerede frihavnsområdet, udgjorde 363.580 personer. Samtidig anvendtes havnen som basis for et stort antal større eller mindre tyske orlogsfartøjer, herunder krydsere og flere hundrede mindre enheder. På reden lå endvidere mellem 50 og 60 handels- og orlogsfartøjer opankret.

Af tabel 1 fremgår, at antallet af indkomne skibe til Københavns havn faldt fra 23.900 i 1938 til 10.100 i 1940, et fald på over 50 pct. Tonnagen

Tabel 1. *Indkomne skibe i Københavns havn 1938–1955.*

År:	Fra indenrigske havne		Fra udenrigske havne		Tilsammen		Anløbende skibe	
	Antal	1000 NRT	Antal	1000 NRT	Antal	1000 NRT	Antal	1000 NRT
1938.....	13 683	2 345	10 215	5 772	23 898	8 117	1 290	495
1939.....	14 339	2 520	9 405	5 054	23 744	7 574	1 108	454
1940.....	7 545	994	2 567	1 284	10 112	2 278	191	89
1941.....	7 616	787	2 279	967	9 895	1 755	174	112
1942.....	7 678	840	2 588	978	10 266	1 818	141	87
1943.....	9 281	1 171	3 204	1 349	12 485	2 520	206	123
1944.....	8 178	957	2 399	1 025	10 577	1 983	352	227
1945.....	8 569	1 048	1 675	809	10 244	1 857	456	394
1946.....	12 384	2 471	4 550	3 113	16 934	5 584	598	490
1947.....	12 341	2 535	4 808	3 836	17 149	6 371	460	660
1948.....	13 877	2 898	6 372	4 108	20 249	7 005	547	540
1949.....	13 691	2 956	7 217	4 703	20 908	7 659	701	518
1950.....	13 903	3 192	8 917	5 509	22 820	8 700	806	590
1951.....	14 944	3 598	9 352	5 447	24 296	9 045	1 118	504
1952.....	14 680	3 644	9 653	5 861	24 333	9 505	1 147	501
1953.....	12 982	3 509	10 302	6 306	23 284	9 815	1 293	581
1954.....	11 511	3 563	12 237	6 849	23 748	10 412	1 201	642
1955.....	11 550	3 769	13 930	7 516	25 480	11 285	1 266	828

Anm.: Tallene omfatter ikke færgefarten Københavns frihavn–Malmö.

faldt i samme periode fra 8,1 mill. NRT til 2,3 mill. NRT, eller med 70 pct. Bortset fra 1943, hvor en forøget tilførsel af indenlandsk brændsel bragte antallet af indkomne skibe op på 12.500 med en tonnage på 2,5 mill. NRT, holdt antallet af indkomne skibe og deres tonnage under hele krigen sig omtrent på niveauet fra 1940. Som ventelig var nedgangen størst for skibe fra udenrigske havne, hvoraf der under krigen kun indkom mellem 1.700 og 3.200 årligt mod 10.000 før krigen, mens der af skibe fra indenrigske havne under krigen indkom mellem 7.500 og 9.300 mod 13.700 før krigen. Det kan i denne forbindelse nævnes, at Københavns havns relative betydning for hele landets udenrigsfart var mindre under end før krigen. I 1938 gik 28 pct. af de fra udenrigske havne til danske havne indgåede skibe til Københavns havn, mens den tilsvarende andel i årene 1940–1944 lå på mellem 14 og 18 pct. For tonnagens vedkommende var der et tilsvarende fald i Københavns havns andel, fra 39 pct. i 1938 til 17–23 pct. i årene 1940–44. Men allerede i 1945 nåede Københavns andel for antallet af skibe og tonnage fra udenrigske havne op på førkrigniveauet med henholdsvis 26 pct. og 35 pct. Af den fra udenlandske havne til danske havne indgåede godsmængde gik i 1938 39 pct. til Københavns havn, og i årene 1940–1944 mellem 36 og 40 pct., mens der af den til udlandet fra danske havne udgæede

godsmængde udgik 35 pct. fra København i 1938 og kun mellem 10 og 19 pct. i årene 1940–1944. I 1945 nåede Københavns andel op på 43 pct. for den fra udlandet indgåede ladnings vedkommende og 20 pct. for den til udlandet udgåede ladnings vedkommende.

For den indenlandske søværts godsomsætning steg derimod Københavns relative betydning under krigen. Af den samlede udlossede godsmængde i danske havne udgjorde Københavns andel i 1938 ca. 25 pct., men i krigsårene var andelen omkring 40 pct.

Tabel 2. *Godsmængde omsat over København ad søvejen 1938–1955.*

År:	Indgået ladning			Udgået ladning			Total vare- omsætning	Heraf Frihavnen excl. færger
	Fra indland	Fra udland	Ialt	Til indland	Til udland	Ialt		
	1000 t	1000 t	1000 t	1000 t	1000 t	1000 t	1000 t	1000 t
1938.....	691	4 211	4 902	662	774	1 436	6 338	1 809
1939.....	783	4 407	5 190	695	694	1 389	6 579	1 825
1940.....	560	2 154	2 714	370	191	561	3 275	723
1941.....	820	1 906	2 726	213	126	339	3 065	463
1942.....	1 089	1 721	2 810	222	110	332	3 142	478
1943.....	1 516	1 593	3 109	255	183	438	3 547	587
1944.....	1 153	1 634	2 787	288	90	378	3 165	481
1945.....	1 112	983	2 095	324	89	413	2 508	449
1946.....	1 721	3 081	4 802	655	303	958	5 760	1 147
1947.....	1 830	3 517	5 347	754	409	1 163	6 510	1 321
1948.....	1 906	3 197	5 103	757	469	1 226	6 329	1 306
1949.....	1 492	3 882	5 374	794	538	1 332	6 706	1 587
1950.....	1 290	4 778	6 068	779	693	1 472	7 540	1 548
1951.....	1 677	4 687	6 364	762	823	1 585	7 949	1 627
1952.....	1 439	4 471	5 910	808	603	1 411	7 321	1 387
1953.....	1 440	4 457	5 897	664	808	1 471	7 369	1 427
1954.....	1 476	5 071	6 547	715	806	1 521	8 068	1 627
1955.....	1 478	5 655	7 133	739	896	1 635	8 768	1 732

Under krigen var der i havnen oplagt mellem 40 og 75 skibe med en samlet tonnage på 65.000–100.000 NRT.

I antallet af anløbende skibe til København for ordre eller forsyninger m. m. var der et fald fra 1.300 i 1938 til nogle få hundrede i hvert af krigsårene.

Det samlede årlige antal oplukninger af Knippelsbro og Langebro udgjorde i 1938 henholdsvis 12.200 og 11.800, men faldt til i årene 1940–44 at udgøre mellem 7.300 og 9.600 for Knippelsbro og mellem 7.500 og 9.800 for Langebro. I 1945 var antallet kun henholdsvis 6.200 og 4.500, hvilket blandt andet skyldes den foran omtalte sabotage mod Langebro.

Af tabel 2 ses det, at den totale vareomsætning i Københavns havn faldt fra 6,3 mill. tons i 1938 til 3,3 mill. tons i 1940, en nedgang på knap 50 pct., og på dette niveau holdt omsætningen sig indtil 1945, hvor den faldt til 2,5 mill. tons. Faldet i vareomsætningen var forholdsvis størst for den udgåede godsmængde.

Brændselstilførslerne til Københavns havn udgjorde i årene 1938–1945 følgende mængder:

1938: 2 187 000 tons	1942: 1 708 000 tons
1939: 2 327 000 tons	1943: 2 056 000 tons
1940: 1 543 000 tons	1944: 1 983 000 tons
1941: 1 647 000 tons	1945: 1 138 000 tons

Udførslen lå i årene 1938–1944 årligt på mellem 6.000 og 15.000 tons, og i 1945 på 61.000 tons.

Faldet i omsætningen over havnen under krigen medførte en betydelig nedgang i havneindtægterne, jfr. tabel 3. Indtægten af vareafgifterne faldt således fra 2,6 mill. kr. i 1939 til 1,4 mill. kr. i 1940, indtægten af fartøjsafgifterne faldt fra 1,2 mill. kr. i 1939 til 0,6 mill. kr. i 1940, og indtægterne fra Frihavnen faldt fra 538.000 kr. i 1939 til 73.000 kr. i 1940. Til gengæld steg lejeindtægterne fra 1,3 mill. kr. i 1939 til 1,4 mill. kr. i 1940. Da udgifterne var omtrent uændrede, blev nettoresultatet et driftsunderskud i 1940 på 650.000 kr. mod et overskud i 1939 på 1,6 mill. kr., og så må der endda tages hensyn til, at man i 1940 undlod at beregne forrentning af den regnskabsmæssige formue; i 1939 udgjorde denne forrentning 717.000 kr. Indtægterne fra vareafgifter og fartøjsafgifter holdt sig omtrent uændrede i årene 1940–44, mens der skete en betydelig stigning i lejeindtægterne, der i 1944 nåede op på 2,3 mill. kr. Af nye større indgåede lejemål i disse år kan nævnes udlejning af arealer i Prøvestenshavnen samt udlejning af arealer på Islands Brygge, Refshaleøen og Sluseholmen til forskellige større industriforetagender.

Indtægterne fra Frihavnen lå i årene 1941–1944 på mellem 209.000 og 359.000 kr.

Nettoresultatet af havnens drift var i årene 1941, 1942, 1943 og 1944 et driftsunderskud på henholdsvis 762.000, 685.000, 197.000 og 454.000 kr.

1945 blev det økonomisk set dårligste år for havnevæsenet. Indtægterne fra vareafgifter og fartøjsafgifter faldt som følge af den betydeligt indskrænkede havnetrafik i 1945 til henholdsvis 0,8 og 0,5 mill. kr. Lejeindtægterne faldt som følge af de særlige krigslejemaal's ophør til 2,1 mill. kr., og da Kjøbenhavns Frihavns-Aktieselskabs driftsregnskab for 1945 udviste underskud, kom de renter, der i henhold til overenskomst forlods udbetales havnevæsenet (ca. 192.000 kr.), ikke til udbetaling, hvorved indtægterne fra Frihavnen faldt til 17.000 kr. Samtidig var der en større stigning i rente-

Tabel 3. *Københavns havnevæsens driftsregnskaber 1938–1955.*

År:	Driftsindtægter						Driftsudgifter					Drifts- overskud
	Vare- afgifter	Fartøjs- afgifter i told- havnen ¹	Leje- ind- tægter	Ind- tægter fra Fri- havnen	Rente- indtæg- ter ² og diverse ind- tægter	Drifts- ind- tægter ialt	Havne- indret- ninger	Ejen- domme, arbejds- pladser, materiel m. m.	Udgifter vedrø- rende fri- havns- anlægget	Rente- udgifter og andre ud- gifter ³	Drifts- udgifter ialt ³	
	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	
1938.....	2 397	1 300	1 230	375	419	5 721	—	—	—	—	4 313	1 408
1939.....	2 589	1 238	1 304	538	387	6 056	—	—	—	—	4 459	1 597
1940.....	1 387	575	1 446	73	335	3 816	—	—	—	—	4 469	÷ 653
1941.....	1 384	567	1 580	209	3 772	7 512	3 654	1 784	1 079	1 757	8 274	÷ 762
1942.....	1 298	575	1 730	331	3 836	7 770	3 431	2 078	1 079	1 867	8 455	÷ 685
1943.....	1 262	686	2 000	359	3 944	8 251	3 114	1 908	1 079	2 347	8 448	÷ 197
1944.....	1 254	619	2 327	227	3 918	8 345	3 327	2 098	1 079	2 295	8 799	÷ 454
1945.....	776	518	2 085	17	4 160	7 556	3 370	2 352	1 079	2 855	9 656	÷ 2 100
1946.....	3 001	1 181	2 113	299	3 950	10 544	3 634	2 367	1 105	2 951	10 057	487
1947.....	2 965	1 390	2 174	291	3 849	10 669	4 148	2 418	1 131	3 024	10 721	÷ 52
1948.....	3 012	1 294	2 336	345	3 858	10 845	3 779	2 414	1 128	3 199	10 520	325
1949.....	3 561	1 372	2 509	334	3 134	10 910	3 577	2 455	914	3 194	10 140	770
1950.....	4 502	1 571	2 722	157	3 409	12 361	4 049	2 488	878	3 029	10 444	1 917
1951.....	4 357	1 645	3 071	347	3 614	13 034	4 137	2 752	862	3 293	11 044	1 990
1952.....	4 532	1 649	3 322	425	3 739	13 667	4 598	2 722	862	3 153	11 335	2 332
1953.....	5 233	1 611	3 727	374	4 082	15 027	5 379	2 779	862	3 648	12 668	2 359
1954.....	5 836	1 709	4 022	389	4 522	16 478	5 941	3 015	862	3 977	13 795	2 683
1955.....	6 227	1 908	4 288	401	4 305	17 129	6 524	3 378	862	4 390	15 154	1 975

¹ Inkl. afgift for oplukning af Knippelsbro.² Herunder fra 1941 forrentning af kapital i arbejdende aktiver.³ Ekskl. ekstraordinære afskrivninger og henlæggelser.

Anm.: I 1941 ændredes havnevæsenets regnskabsopstilling, således at omkostningerne på driftsregnskabet specificeres efter koststedet og ikke som hidtil efter art.

udgifterne end i renteindtægterne (ca. 600.000 kr. mere) som følge af optagelsen af et beredskabslån i 1944 på 15 mill. kr. Det samlede driftsresultat for 1945 blev derfor et underskud på 2,1 mill. kr.

Fra 1941 ændredes havnevæsenets regnskabsopstilling, således at omkostningerne på driftsregnskabet specificeres efter koststedet og ikke som hidtil efter art. Endvidere blev den i arbejdende aktiver anbragte kapital nu forrentet, således at de enkelte driftskonti belastes med forrentningen, og det samlede rentebeløb samtidig føres som renteindtægt.

Ved en bedømmelse af havnens driftsresultat må det tages i betragtning, at havnetaksterne er blevet forhøjet, dels fra 1. juli 1940 som led i den normale revision af taksterne baseret på prisudviklingen inden krigen, og dels fra 1. januar 1941 som en egentlig krisebestemt forhøjelse på 25 pct., hvilken forhøjelse var gældende under hele krigen.

Tabel 4.

Københavns havnevæsens status 1939–1955.

ultimo året:	1939	1940	1945	1950	1955
Aktiver:	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
Havneindretninger	13 494	17 604	22 136	25 457	23 787
Ejendomme	23 402	26 228	26 108	23 972	30 551
Arbejdspladser, værksteder og materiel.	1 173	1 426	1 683	2 784	3 544
Frihavnsanlægget	21 558	21 558	21 558	21 558	21 558
Påbegyndte, men ikke afsluttede kapitalarbejder	11 084	3 111	2 688	8 669	26 388
Diverse debitorer m. m.	2 814	2 282	3 617	3 102	6 800
Likvide midler:					
kasse-, bank-, giro- og obligationsbeholdning	471	3 550	10 524	6 558	399
aktier	15	15	1 632 ¹	3 851 ¹	4 000 ¹
Tilsammen	74 011	75 774	89 946	95 951	117 027
Passiver:					
Obligationslån m. m.	13 170	17 239	32 888	33 910	40 909
Prioritetsgæld i ejendomme	1 344	2 096	1 058	819	526
Diverse kreditorer m. m.	808	586	2 015	2 326	2 854
Afskrivningskonti m. m.	128	14	349	902	4 717
Pensionskassen m. m.	2 749	2 809	2 178	7 704	9 977
Egenkapital	55 812	53 030	51 458	50 290	58 044
Tilsammen	74 011	75 774	89 946	95 951	117 027

¹ Frihavnsaktier.

I tabel 4 er givet en oversigt over havnevæsenets aktiver og passiver. De samlede aktiver (= passiver) udgjorde ved udgangen af 1939 74 mill. kr. og ved udgangen af 1945 90 mill. kr.

Havneindretningernes bogførte værdi steg fra 13,5 mill. kr. ved udgangen af 1939 til 21,0 mill. kr. ved udgangen af 1941 og holdt sig omtrent på dette niveau i krigsårene. Af de større i denne periode tilkomne anlæg kan, foruden de foran under beskæftigelsesarbejder omtalte, nævnes fuldførelsen af Kvæsthusbroen og anlæg af moler, bolværker, bølgebrydere, jernbanespor m. m. ved Prøvestenshavnen i 1940 samt genopbygning i 1941 af Bombroen, der blev ødelagt ved brand den 10. august 1940. Endvidere blev der foretaget større uddybninger ved Prøvestenshavnen, Kvæsthusbroen og Enghave Brygge.

Værdien af ejendomme (herunder arealer) steg fra 23,4 mill. kr. i 1939 til 26,2 mill. kr. i 1940 og holdt sig på dette niveau i krigsårene. I 1940 blev ombygningen af og tilbygningen til administrationsbygningen på Nordre Toldbod fuldført. I 1940 blev endvidere havnevæsenets nye værkstedsbygning-

ger og opholdslokaler for havnevæsenets personale ved Lynettehavnen fuldført, og i 1943 tilendebragtes opfyldningen af Sluseholmen.

Under krigen havde havnevæsenet store beholdninger af likvide midler. I 1944 nåede de op på 19,6 mill. kr.

Med hensyn til passiverne kan det nævnes, at havnevæsenets obligationslån i 1939 udgjorde 13 mill. kr., i 1945 33 mill. kr., og at de i 1944 havde været oppe på 40 mill. kr. Af nye obligationslån blev der i denne periode optaget følgende:

1940: 5 mill. kr. 3 års løbetid, $4\frac{1}{2}$ pct. rente. Indfriet til pari 1943.

1941: 7 mill. kr. 25 års løbetid, 4 pct. rente.

1942: 12 mill. kr. 20 års løbetid, 4 pct. rente.

1944: 15 mill. kr. 25 års løbetid, $3\frac{1}{2}$ pct. rente.

Havnevæsenets egenkapital udgjorde i 1939 55,8 mill. kr., men faldt noget under krigen og var ved udgangen af 1945 på 51,5 mill. kr.

2. 1945–1955.

De første måneder efter kapitulationen bragte ingen væsentlig forhøjelse i trafikken på Københavns havn, men i årets sidste halvdel mærkedes en betydelig stigning i såvel antallet af indgåede skibe som i godsomsætningen. Denne stigning fortsattes i de følgende år, således at godsomsætningen i Københavns havn i 1947 nåede op på førkrigniveauet, og derefter yderligere viste en stigende tendens. Denne øgede godsomsætning formidledes af et forholdsvis mindre antal skibe med en forholdsvis mindre samlet tonnage end før krigen. Antallet af skibe nåede først op på førkrigniveauet i 1950–51, mens nettotonnagen nåede op på førkrigniveauet i 1949–50.

Udviklingen i de første år efter krigen var præget af, at hovedstadens tilførsler i højere grad end før krigen blev transporteret på danske skibe, men i de senere år har de udenlandske skibe vundet frem igen og udgjorde i 1955 ligesom i 1938 omkring 45 pct. af den samlede tonnage for indkomne skibe.

Det er foran omtalt, at der under krigen var en nedgang i Københavns havns relative betydning for hele landets udenrigstrafik. Dette blev hurtigt indvundet efter krigen, og i 1946 nåede Københavns havns andel af samtlige fra udenlandske havne til danske havne indgåede skibe op på 30 pct. for antallets vedkommende og 46 pct. for tonnagens vedkommende, mod henholdsvis 28 og 39 pct. i 1938. Københavns store andel i 1946 skyldes bl. a. kulimporten fra U.S.A. i dette år. Siden 1946 har der været en faldende tendens i Københavns andel, og i 1954 var andelen nået ned på 24 pct. for antallets vedkommende og 32 pct. for tonnagens.

Den fra udenlandske havne til Københavns havn indgåede godsmængde

udgjorde i de første efterkrigsår 42–43 pct. af den til samtlige danske havne fra udlandet indgåede godsmængde, men andelen har siden vist en faldende tendens og udgjorde i 1954 35 pct. Københavns andel af den fra samtlige danske havne til udlandet transporterede godsmængde nåede i 1946 op på 30 pct. mod 35 pct. før krigen. I årene 1947–1951 var andelen 27–29 pct. og i årene 1952, 1953 og 1954 henholdsvis 19, 23 og 31 pct.

Københavns havns andel af den i samtlige danske havne udlossede godsmængde fra danske havne faldt i årene 1946–48 til ca. 35 pct. og har i de senere år ligget på omkring 25 pct.

Tabel 5. *De til Københavns havn indkomne skibe fordelt efter nationalitet.*

	1938		1947		1950		1955	
	Antal	1000 NRT	Antal	1000 NRT	Antal	1000 NRT	Antal	1000 NRT
Samlet antal og tonnage .	23 898	8 117	17 149	6 371	22 820	8 700	25 480	11 285
Heraf af følgende nationalitet:	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.
Dansk	72,7	54,7	80,3	64,7	74,4	60,6	61,0	52,7
Svensk	15,6	11,1	9,0	5,2	11,3	11,3	19,1	15,3
Norsk	1,3	5,7	3,0	7,2	2,4	8,6	5,1	11,1
Tysk	4,4	4,4	0,1	0,0	4,8	2,3	8,3	5,6
Engelsk	1,3	7,5	1,0	2,7	1,3	4,6	1,3	5,0
Finsk	1,6	4,1	1,2	1,6	1,5	3,0	1,1	2,2
Hollandsk	1,4	1,9	3,5	1,4	3,1	1,7	3,0	2,5
Amerikansk	0,3	2,9	1,0	12,1	0,3	3,5	0,3	2,7
Polsk	0,2	4,3	0,2	1,9	0,4	2,7	0,2	0,3
Andre	1,2	3,4	0,7	3,2	0,5	1,7	0,6	2,6
Ialt.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

I sammenligning med førkrigstiden var der i de første år efter krigen væsentlige forskydninger i de indkomne skibes fordeling efter nationalitet, jfr. tabel 5. Trafikken af svenske skibe var således væsentlig formindsket på grund af tømmerimportens formindskelse, trafikken af engelske og polske skibe var forholdsvis ringe på grund af kulimportens bortfald fra disse lande, og trafikken af tyske skibe fik først større betydning igen fra 1950. Til gengæld var der i de første efterkrigsår en relativ stigning i trafikken af norske og hollandske skibe samt især af amerikanske skibe på grund af den store kulimport fra U.S.A. i 1946 og 1947 samt Marshall-leverancerne. Langeliniekajen blev i 1946 periodevis anvendt til delvis losning af 160 skibe med stort dybgående, med amerikanske kul. Ved slutningen af den her omhandlede periode har de indgåede skibes fordeling efter nationalitet nærmet sig førkrigstidens, idet der dog efter tonnage er forholdsvis flere svenske, norske og hollandske skibe og forholdsvis færre engelske, finske og polske skibe.

Med hensyn til antallet af anløbende skibe nåede dette først op i nærheden af førkrigsniveauet i 1951, men skibenes tonnage oversteg allerede i 1947 førkrigstidens tal, jfr. tabel 1. Sidstnævnte forhold skyldtes en stærkt forøget amerikansk trafik på Østersøhavnene med UNRRA-levnedsmidler, idet skibene på tilbagevejen anløb København for ballast.

Af egentlige oplagte skibe har der efter krigen kun været ganske få, blandt andet overvintrende grønlandske fartøjer. Under isperioden i 1947 nåede dog antallet af oplagte skibe op på 81 med en tonnage på 61.000 NRT.

Den 15. juni 1945 afgav et af havnebestyrelsen nedsat udvalg en betænkning vedrørende havnens fremtidige udvikling. Af denne fremgår, at havnen formentlig i længere tid uden yderligere udvidelse kan bestride kravene som offentlig trafikhavn, idet det fremhæves, at navnlig Frihavnen kan udnyttes på en mere intensiv måde end hidtil, blandt andet ved forbedringer og udvidelser af pakhuse og kraner. Udvalget fraråder anlæg af en almindelig trafikhavn på østsiden af Amager og fremhæver betydningen af, at der skabes udvidelsesmuligheder for havnen mod nord og syd.

I den strenge vinter i de første måneder af 1947 var havnens isbryder »Væderen« i drift i 74 dage og assisterede 110 fartøjer til og 110 fartøjer fra havnen.

I 1948 svigtede brændselsimporten, og det blev nødvendigt at oplagre store mængder indenlandsk brændsel ved havnen; specielt havde belysningsvæsenet store brunkulslagre.

Materielemanglen bevirkede, at man først fra 1948 kunne begynde moderniserings- og udvidelsesarbejder i havnen samt foretage de hidtil udsatte vedligeholdelsesarbejder. Der blev i de følgende år i betydeligt omfang anskaffet køre- og kajkraner, lastautomobiler, traktorer, mekaniske losningsmaskiner (gaffeltrucks, fork-lifts, trailers) m. m. I Frihavnen fuldførtes i 1949 et 4-etagers jernbetonpakhús (nr. 47) ved Sundkajen på 18.000 m² etageareal, og i 1955 fuldenttes opførelsen af et frugtpakhús (nr. 48) ved kronløbsbassinnet. Belysningsforholdene i havneområdet blev forbedret i 1949, og i de følgende år foretoges moderniseringer af kajbelægninger, anløbsbroer og bolværker.

I foråret 1951 blev havnevæsenets nye bugserbåd »Grane« sat i drift. Desuden har der fundet betydelige uddybninger sted i havnen, således ved Langebro, langs Redmolens nordside og i 10 meterbassinets sydlige del.

Bygningen af den nye Langebro påbegyndtes i 1948. Under opførelsen af broen skete der den 21. april 1950 et uheld, idet den sydlige spunsvæg i fangedæmningen for den vestlige klappille underskylledes, hvorved byggegruben fyldtes med vand. Det blev derfor nødvendigt at ændre fremgangsmåden ved udførelsen af pillen, og man foretog en undervandsstøbning, der forløb programmæssigt. I februar 1953 blev den særlige jernbanebro, der opførtes i forbindelse med den nye Langebro, færdig, og den 27. juni 1954 blev den nye Langebro indviet. Samtidig påbegyndtes nedbrydningen af

Københavns havn. I forgrunden den nye Langebro og hotel Europa (fot. NOWICO).

interimsbroen. Den nye Langebro er 32 m bred, dens største fri højde er 7 m, og den har en fri gennemsejlingsbredde på 35 m. Den nye broes større fri gennemsejlingshøjde (7 m mod 2,5 m for den gamle) har bevirket en nedgang i oplukningstallet på ca. 17 pct. og i skibsanallet gennem oplukket bro på ca. 33 pct. Det kan i denne forbindelse nævnes, at det årlige antal oplukninger i årene efter krigen har udgjort mellem 8.700 og 11.600 for Langebros vedkommende og mellem 8.500 og 11.400 for Knippelsbros vedkommende.

Ved Prøvestenshavnen fortsattes fra 1948 de store olieselskabers opførelse af betydelige tank- og fabriksanlæg på de af havnevæsenet foretagne opfyldninger. Disse nyanlæg er en videreførelse af de af myndighederne og havnevæsenet tidligere truffne beslutninger om en rationalisering af olielagringsforholdene i og ved København. Anlægene har krævet opfyldning af et 16 ha stort landareal, etablering af 465 løbende meter ny kajplads og uddybning af vandarealet mellem bølgebryderne og en del af indsejlingsløbet til havnen til 10,5 m af hensyn til tankskibenes voksende størrelse. Opfyldningsarbejdet blev stort set færdigt i 1953, og siden er store dele af olieselskabernes tank- og fabriksanlæg fuldført. Til brandmæssig sikring af de nyopfyldte arealer er etableret et kombineret brandalarmerings- og brandslukningsanlæg,

og til fabrikations- og opvarmningsformål er opført en dampcentral. Udgifterne til disse anlægs forrentning, afskrivning og vedligeholdelse vil dog i sin helhed blive repareret på lejerne uden for de ordinære lejeafgifter. Havnevæsenets samlede bevillinger til anlæggene ved Prøvestenshavnen udgør 20,3 mill. kr., hvoraf der indtil udgangen af 1955 var brugt ca. 16 mill. kr.

I 1949 påbegyndtes moderniseringen af Nordre Toldbod. På den sydlige del af kajpladsen opførtes et jernbetonpakhus med et samlet bruttoareal på 1.850 m² og med en loftshøjde på 3,3 m. Pakhuset blev ved udgangen af 1951 taget i brug af toldvæsenet, der besørger losnings- og lastningsarbejdet ved Toldboden. Langs Langelinieanlægget blev der opført en randbebyggelse i jernbeton med et samlet bruttoareal på 1.750 m². Dette anlæg blev færdig i sommeren 1951, og lokaler er udlejet til kontorer og kantiner for D.F.D.S., toldvæsenet, Toldbodens skibsmæglere, færgeelskaberne m. fl. Parkanlægget bag randbebyggelsen er samtidig hævet, således at der er adgang til promenade på randbebyggelsens tag. I 1954 blev en omfattende modernisering af kajgaden ved Christians Brygge færdig. Her foretoges en overdækning af hele kajen i 25 m bredde med et perrontag. Et lignende perrontag blev opført i 1953 til brug for Bornholmerbådene i Havnegade.

I 1953 udlejede havnevæsenet et 16.600 m² stort areal ved 10 meterbassinets sydside til Frihavnen, der videreudlejede en del af det til Ø.K. til opførelse af 2 moderne pakhuse med et samlet gulvareal på ca. 20.000 m². I forbindelse hermed blev frihavnsgritteret flyttet, således at også 10 meterbassinets syd- og vestkaj kom til at ligge inden for frihavnsområdet.

Af stor betydning for Frihavns transittrafik var det, at handelsministeriet i 1953 tiltrådte, at der i Frihavnen åbnes lagerhavere adgang til på nærmere angivne vilkår at oprette private frilagre til oplægning af ikke-valutaberigtiget gods, der oplægges for udenlandsk regning, herunder varer i konsignation og varer i transit for dansk regning efter tilladelse fra Danmarks Nationalbank.

I 1946 nåede antallet af indkomne skibe til Københavns havn op på 16.900 med en samlet tonnage på 5,6 mill. NRT., og i de følgende år steg antallet af skibe og deres tonnage jævnt. Antallet af skibe nåede i 1952 et foreløbigt maksimum på 24.300, eller ca. 400 flere end i 1938, hvorefter der var en mindre nedgang. Tonnagen steg derimod fortsat også efter 1952 og nåede i 1955 op på 11,3 mill. NRT., eller ca. 3,2 mill. NRT. (39 pct.) mere end i 1938. Se iøvrigt nærmere tabel 1, side 278.

I færgetrafikken mellem Frihavnen og Malmö, der ikke er medtaget i tallene i tabel 1, var der en stigning i antallet af anløb fra 915 i 1946 til 1.749 i 1954, og i godsomsætningen fra 170.000 t til 350.000 t; af godsomsætningen er en del transit gennem Danmark til blandt andet Tyskland.

Den totale godsomsætning i Københavns havn udgjorde i 1946 5,8 mill. tons, svarende til $\frac{9}{10}$ af godsomsætningen i 1938. Det var dog udelukkende godsomsætningen mellem Københavns havn og udenlandske havne, der i

1946 viste mindre tal end i 1938. I de følgende år var der en stigende tendens i godsomsætningen, der i 1955 nåede op på 8,8 mill. tons, hvoraf 1,5 mill. tons var indgået fra indenlandske havne, 5,7 mill. tons indgået fra udenlandske havne, 0,7 mill. tons udgået til indenlandske havne og 0,9 mill. tons udgået til udenlandske havne. Der henvises til tabel 2, side 279 vedrørende udviklingen i omsætningstallene fra år til år.

Brændselstilførslerne til Københavns havn har i årene 1946–1955 udgjort følgende mængder:

	Samlet brændselstilførsel til Københavns havn fra		Københavns andel af den i danske havne udlossede brændselsmængde fra	
	indenlandske havne 1000 t	udenlandske havne 1000 t	indland pct.	udland pct.
1946.....	764	1 520	65	49
1947.....	801	1 731	63	40
1948.....	688	1 255	73	34
1949.....	359	1 626	79	32
1950.....	88	2 262	77	35
1951.....	354	2 174	67	36
1952.....	121	2 214	50	37
1953.....	5	2 107	26	34
1954.....	5	2 070	22	31
1955.....	1	2 431	..	32

Tilførslerne af brændsel til København fra udlandet udgjorde i 1946 og 1947 henholdsvis 1,5 og 1,7 mill. tons, men faldt i 1948 til 1,3 mill. tons. I årene 1946–1949 og i 1951 var der en betydelig tilførsel til København af indenlandsk brændsel på grund af svigtende tilførsel fra udlandet. Tallene for de importerede mængder af udenlandsk brændsel fra 1950 på godt 2 mill. tons svarer til førkrigstidens, men tallene for de senere år må dog ses på baggrund af den stigende anvendelse og dermed import af flydende brændsel. Københavns andel af hele landets brændselstilførsel fra udlandet udgjorde i 1946 knap halvdelen, i 1947 40 pct. og har siden ligget på mellem 31 og 37 pct. Med hensyn til indenlandsk brændsel har Københavns andel i de år, hvor denne har haft større betydning (årene 1946–1952) ligget på mellem 50 og 79 pct. af landets samlede søværts omsætning af indenlandsk brændsel.

Importen til Københavns havn af mineralske olier nåede i 1946 næsten op på førkrigniveauet med godt 300.000 tons, og har siden været i næsten uafbrudt stigning; i 1950 udgjorde tilførslen 736.000 tons og i 1955 1427.000 tons, hvoraf henholdsvis 215.000 og 178.000 tons videreførtes til provinshavnene. I årene 1947–1950 indgik omkring halvdelen af den danske import af olie til København, men fra 1951–53 faldt andelen til godt 40 pct. I 1954 er andelen steget til 45 pct., hvilket formentlig har nyanlæg-gene ved Prøvestenshavnen som baggrund.

Den forøgede trafik på Københavns havn efter krigen medførte, at indtægten fra vareafgifterne allerede i 1946 nåede op på 3 mill. kr., eller ca. 600.000 kr. mere end i 1938. Fartøjsafgifterne nåede i 1946 op på 1,2 mill. kr. eller ca. 100.000 kr. mere end i 1938, mens lejeindtægterne i 1946 udgjorde 2,1 mill. kr., mod 1,2 mill. kr. i 1938, og indtægterne fra Frihavnen 300.000 kr., mod 375.000 kr. i 1938. I forhold til 1945 var der en samlet stigning i indtægterne på ca. 3 mill. kr., og da de samlede driftsudgifter kun var ca. 400.000 kr. større, blev driftsresultatet i 1946 et overskud på ca. 1/2 mill. kr., mod et underskud i 1945 på 2,1 mill. kr.

Siden 1946 har indtægterne fra vareafgifter og fartøjsafgifter vist en stigende tendens, og de nåede i 1955 op på 6,2 mill. kr. for vareafgifternes vedkommende og 1,9 mill. kr. for fartøjsafgifternes vedkommende. Tillægget til vareafgifterne blev i 1947 forhøjet fra 25 til 45 pct. og i 1952 yderligere til 50 pct., mens tillægget til fartøjsafgifterne uændret har andraget 25 pct. Med hensyn til lejeindtægterne har disse vist en stadig stigning på grund af udvidelsen af lejemålene. Af større vigtige lejemål, der er indgået efter krigen, kan foruden de foran omtalte nævnes: Udlejning til Københavns kommune i 1946 af et 19.600 m² stort areal på Kalkbrænderihavnens vestkaj til opførelse af et kraftvarmeverk, idet der samtidig skulle opfyldes et 1.600 m² stort areal; kraftvarmeverket kom i drift i 1953. Endvidere udlejning af arealer til de store olieselskaber i Prøvestenshavnen til opførelse af tankanlæg, udlejning til B&W af arealer på Refshaleøen til opførelse af bl. a. en ny tørdok og en ny administrationsbygning, samt udlejning af arealer på Tegholmen, ved Bådehavnsgrade, på Islands Brygge, ved Østre Teglade, på Sluseholmen og på Christiansholm til forskellige industri- og handelselskaber. Desuden er betydelige land- og vandarealer på og ved Tegholmen stillet til rådighed for Københavns kommune til et påtænkt centralgasværk.

Indtægterne fra Frihavnen har efter krigen ligget på mellem 300.000 og 425.000 kr., bortset fra 1950, hvor indtægten kun udgjorde 157.000 kr.

Udgifterne ved driften af havneindretninger er steget fra 3,6 mill. kr. i 1946 til 6,5 mill. kr. i 1955, mens udgifterne ved ejendomme, arbejdspladser, materiel m. m. i samme periode er steget fra 2,4 til 3,4 mill. kr.

Det kan endelig nævnes, at de samlede driftsindtægter (inkl. forrentning af den arbejdende kapital) er steget fra 10,5 mill. kr. i 1946 til 17,1 mill. kr. i 1955, mens de samlede driftsudgifter samtidig er steget fra 10,1 til 15,2 mill. kr.

I 1947 viste havnevæsenets driftsregnskab et underskud på 52.000 kr., men fra 1948 og indtil 1954 har der været et stigende overskud, der i 1954 udgjorde 2,7 mill. kr. I 1955 var driftsoverskuddet knap 2 mill. kr.

Havnevæsenets status balancerede i 1955 med 117 mill. kr. mod 90 mill. kr. i 1945 og 74 mill. kr. i 1939. Stigningen i aktiverne har især været på kontoen: Påbegyndte, men ikke afsluttede arbejder, der i 1955 var nået op på 26,4 mill. kr., hvoraf anlæggene ved Prøvestenshavnen udgjorde 13,7 mill.

kr. og havnevæsenets andel af udgifterne ved bygning af den nye Langebro 10,5 mill. kr. På passivsiden steg obligationslån fra 32,9 mill. kr. i 1945 til 40,9 mill. kr. i 1955, idet der er optaget følgende nye lån:

1949:	5	mill. kr.,	løbetid 20 år,	4 $\frac{1}{2}$	pct. rente		
1949:	5	-	-	-	21	-	4 $\frac{1}{2}$ - -
1952:	10	-	-	-	10	-	5 $\frac{1}{2}$ - -
1954:	10	-	-	-	10	-	5 pct. rente.

Afskrivningskontoen er vokset fra 349.000 kr. i 1945 til 4,7 mill. kr. i 1955, idet de senere års overskud i vidt omfang er anvendt til ekstraordinære afskrivninger på anlæggene. Pensionskassen er vokset fra 2,2 mill. kr. i 1945 til 9,8 mill. kr. i 1955; det kan her nævnes, at der i 1945 blev sikret havnevæsenets arbejdere pensionsret efter 3 års uafbrudt tjenestetid.

Havnevæsenets egenkapital udgjorde i 1945 51 mill. kr., i 1946 47 mill. kr. og er siden vokset til 58 mill. kr. i 1955.

KØBENHAVN OG OMEGNSKOMMUNERNE

I »København 1840–1940« er der s. 280 f. givet en kortfattet fremstilling af udviklingen i forholdet mellem København og det øvrige hovedstadssamfund, d. v. s. Frederiksberg, Gentofte og omegnskommunerne frem til 1940. Ved dette tidspunkt var der netop taget to betydningsfulde skridt til løsning af de mange spørgsmål, der gennem adskillige år havde været drøftet vedrørende forholdet mellem København og dennes nabo- og omegnskommuner.

For det første var der ved loven af 31. marts 1937 blevet gennemført en økonomisk *udligning mellem Københavns kommune og Frederiksberg og Gentofte kommune*. Om virkningerne af denne lov og om de ændringer i udligningsreglerne, der siden er blevet gennemført, henvises til afsnittet om hovedstadsudligningen s. 337 ff.

Det andet skridt, der, i al fald da det foretoges, forventedes at skulle blive af afgørende betydning for forholdet mellem København og omegnskommunerne, var nedsættelsen af »*hovedstadskommissionen*« i januar 1939 med den opgave at overveje og stille forslag om, hvilke ændringer i de bestående kommunale forhold den stedfundne økonomiske, tekniske og befolkningsmæssige udvikling i hovedstadsområdet måtte gøre ønskelige, herunder også, hvilke omlægninger af Københavns amtsrådskreds der måtte vise sig hensigtsmæssige. Samtidig med denne kommissions nedsættelse afbrødes de forhandlinger, der i adskillige år havde stået på mellem repræsentanter fra København og Gladsaxe kommune, og som da var ført så langt frem, at der var enighed om at søge indlemmelsen af Gladsaxe kommune i Københavns kommune fremmet, og om at tilvejebringe det fornødne grundlag for en henvendelse til regeringen om fremsættelse af lovforslag og forberedelse af de øvrige fornødne foranstaltninger til iværksættelse af en fuldstændig kommunal sammenslutning af de to kommuner.

De vanskelige politiske forhold i besættelsesårene hæmmede kommissionsarbejdet noget, men det var dog reelt afsluttet i februar 1946. Kommissionen afgav dog først sin betænkning i januar 1948 med en *indstilling* til indenrigsministeren.

Af kommissionens ialt 21 medlemmer var et *flertal* på 15, omfattende præsidiets 3 medlemmer og repræsentanter for såvel København, Frederiksberg og Gentofte som for omegnskommunerne, enedes om følgende indstilling:

»Et flertal anser det for at være af største betydning, at der snarest gennem en reform af reglerne og vilkårene for det kommunale styre i hoved-

Fortunbyen, juli 1951.

stadsområdet sker en tilpasning af dette efter de krav, den allerede stedfundne og forventede fremtidige udvikling af hovedstadssamfundet medfører, og indstiller, at der søges tilvejebragt lovhjemmel for en ordning, der i hovedtræk går ud på,

- at Gladsaxe, Herlev, Rødovre, Hvidovre, Tårnby, Store Magleby og Dragør kommuner og dele af Glostrup og Brøndbyvester-Brøndbyøster kommuner indlemmes i København,
- at de resterende dele af Glostrup og Brøndbyvester-Brøndbyøster kommuner sammenlægges med Herstedøster-Herstedvester og Vallengsbæk kommuner til een kommune under betegnelsen Glostrup kommune og Ballerup-Måløv kommune med Værløse kommune til een kommune under betegnelsen Ballerup kommune, idet der indrømmes disse kommuner såvel som Gentofte, Lyngby-Taarbæk og Søllerød kommuner en købstadlignende forfatning, dog at de i forening skal udgøre et omegnskommunernes forbund med et særligt forbundsråd, samt endelig,
- at Høje Taastrup, Ledøje-Smørum, Sengeløse og Torslunde-Ishøj kommu-

ner henføres til Roskilde amtsrådskreds, mens Københavns amtskommune ophæves.

Som fællesorgan for København, Frederiksberg og omegnskommunerne oprettes et hovedstadsråd, og der etableres en begrænset økonomisk udligningsordning mellem hovedstadsområdets kommuner.

Det ønskes overladt til regeringen at træffe bestemmelse om tidspunktet for og omfanget af en afstemning blandt de kommunale vælgere om planen.»

Et mindretal på 2 medlemmer indstillede, at flertallets plan ændredes derhen, at der ikke skete indlemmelser i København, men af de områder, som flertallet havde foreslået indlemmet, skulle der ved kommunesammenlægninger dannes 3 nye kommuner: Gladsaxe, Rødovre og Amager kommune. Disse kommuner skulle sammen med de øvrige omegnskommuner og hovedstadskommunerne danne et kommuneforbund.

Et andet mindretal på 3 medlemmer var enigt med flertallet i ønskeligheden af, at der oprettedes et hovedstadsråd, men indstillede iøvrigt, at der ikke foretoges indlemmelser og kommunesammenlægninger, men gennemførtes en passende økonomisk udligning mellem hovedstadsområdets kommuner.

Et tredje mindretal på 1 medlem, der først var indtrådt i kommissionen i december 1947, afgav en særudtalelse.

I de afsluttende bemærkninger i kommissionens betænkning udtales det:

»Der er inden for kommissionen enighed om, at udviklingen inden for hovedstadsområdet nødvendiggør gennemgribende administrative reformer, idet den bestående ordning langt fra byder tilstrækkelig gunstige betingelser for løsning af de omfattende og presserende problemer, som de allerede stedfundne forskydninger i befolkningsfordelingen og ikke mindst den voldsomme ekspansion, der kan ventes i omegnskommunerne, rejser. En enig indstilling fra kommissionen med forslag til løsning af disse problemer, et reformprogram, hvorom samtlige kommissionens medlemmer kunne samles, har det dog ikke været muligt at tilvejebringe, og det betydelige flertal, det er lykkedes at samle om en bestemt løsning, har ikke kunnet nås, uden at der fra alle sider, snart her, snart der, har måttet slås af på de principielle ønsker. Det har også medført, at man har måttet se bort fra de mest radikale forslag til løsning af de foreliggende problemer, og i det hele taget har måttet gribe hele hovedstadsspørgsmålet an lige så meget fra en politisk som fra en teoretisk, kommunalt-administrativ eller egnsplanteknisk side. Man har i højere grad arbejdet med tanken om manipulationer med de bestående kommunale enheder end med den mulighed at foretage en fuldstændig kommunal reorganisation af hovedstadsområdet under hensyn til den stedfundne eller forventede befolkningsmæssige udvikling og med bortseen fra de traditionelle kommunegrænser.

Flertalsplanen, som den nu præsenterer sig i skikkelse af et lovforslag

med tilknyttede bemærkninger, må da opfattes som en kompromisløsning.»

Men det tilføjes, at kommissionsflertallet står enigt i den opfattelse, at forslaget ikke blot repræsenterer den mest effektive løsning, som det vil være muligt at skabe et betydeligt flertal for inden for kommissionen, men også byder en virkelig brugelig løsning af hovedstadsspørgsmålet og vil være vel-egnet til at bygge videre på, også på længere sigt.

Men trods det betydelige flertal, der stod bag kommissionens indstilling, og trods det, at der, som det fremgår af de afsluttende bemærkninger, i høj grad var taget hensyn til, hvad der skønnedes politisk gennemførligt, så blev hovedstadskommissionens flertalsforslag overhovedet ikke søgt gennemført af den daværende eller nogen af de senere indenrigsministre. Årsagerne hertil må formentlig søges dels i den etapevise løsning eller ordning af forskellige enkeltproblemer vedrørende hele hovedstadsområdet, der er gennemført, eller på nærværende tidspunkt forventes gennemført, dels i den almindelige befolkningsmæssige og økonomiske udvikling i omegnskommunerne, der har været af en noget anden karakter end forventet. Endelig kan også forskellige politisk-psykologiske forhold have spillet en rolle, herved tænkes på, at der hos de lokale kommunalbestyrelser synes at have rådet en anden opfattelse af en hovedstadsordnings nødvendighed end den, der fik udtryk i hovedstadskommissionen. Dette sidste falder det dog uden for rammerne her at komme ind på. Derimod skal der kort gøres rede for de to andre faktorer: den etapevise ordning og den befolkningsmæssige og økonomiske udvikling.

a. Den etapevise ordning og forslag til ændringer af forskellige enkeltproblemer.

1. Egnspanudvalgets skitseforslag og byudviklingsplanen.

Samtidig med, at hovedstadskommissionen arbejdede med de mere forfatningsmæssige og økonomiske sider af hovedstadsproblemet, medførte behovet for en samlet teknisk planlægning for Københavnsegnen – særlig på baggrund af, at byplanloven af 1938 havde pålagt de fleste af kommunerne i egnen at udarbejde byplaner – at der nedsattes forskellige udvalg og kommissioner. I 1944 nedsatte indenrigsministeriet således udvalget til samordning af byplanlægningen i kommunerne vest for København, og samme år nedsatte Københavns magistrat kommissionen angående en trafikplan for hovedstaden, og Dansk ingeniørforening nedsatte et trafiklinieudvalg for områderne omkring København.

Endelig blev det af Dansk byplanlaboratorium oprindelig i 1928 nedsatte »Udvalg til planlægning af Københavnsegnen« (kaldet *egnsplanudvalget*), der i 1936 havde afgivet en betænkning om »Københavnsegnens grønne områder«, genindkaldt i foråret 1945.

Dette »private« udvalg fik gennem sit arbejdsudvalg, der bestod af sag-

kyndige fra de forskellige interesserede områder, til opgave at tilvejebringe en samlet, generel egnsplan, der i hovedtræk skulle behandle 1) egnens udvikling som helhed, herunder fordelingen mellem bymæssige og ikke-bymæssige områder, 2) arealernes anvendelse til boligformål, erhvervsformål og rekreative formål og 3) hovedtrafiklinierne og samarbejdet mellem trafikmidlerne.

I januar 1948 udsendte egnsplanudvalget »Skitseforslag til egnsplan for Storkøbenhavn«. Grundideen i dette skitseforslag var sagt i største korthed, at den fremtidige bebyggelse inden for hovedstadsområdet burde knyttes til de *radiære banelinier*, nemlig dels de mod nord og nord-vest allerede elektrificerede baner, dels de mod vest påbegyndte og projekterede elektrificerede banelinier. Rent skematisk kunne strukturen i det fremtidige hovedstadsamfund anskueliggøres ved en hånd, hvor selve håndfladen er placeret i København, mens de fem udspilede fingre markerer bebyggelsen ud ad de 5 radialbanelinier. Området mellem »fingrene« var i ret stor udstrækning tænkt forbeholdt de grønne områder.

På grundlag af dette skitseforslag indledte egnsplanudvalget en række forhandlinger med forskellige kommuners teknikere. Men da *byudviklingsudvalget for Københavnsegnen* blev nedsat i h. t. lov nr. 210 af 23. april 1949, var der hermed etableret et officielt organ med myndighed til at træde i forhandling med kommunerne. Det faldt derfor naturligt, at egnsplanudvalget stillede sit materiale og nogle af sine tekniske sagkyndige til byudviklingsudvalgets rådighed, ligesom det må nævnes, at det ovennævnte udvalg vedr. de vestlige kommuners byplanlægning havde gjort forskellige forarbejder, der kom byudviklingsudvalget til gode.

Baggrunden for dette udvalgs nedsættelse var ønsket om at dæmme op imod den uheldige udvikling af de bymæssige bebyggelser ikke alene i hovedstadsområdet, men også i områderne omkring Århus, Odense og Aalborg og eventuelt andre områder. Kritikken mod den hidtidige udvikling gik bl. a. ud på, at den planløse, spredte bebyggelse, der havde fundet sted, dels var uheldig for beboerne, dels havde forårsaget uforholdsmæssigt store udgifter til vej- og kloakanlæg samt til ledningsnettet til vand, gas og elektricitet.

I h. t. byudviklingsloven kan der for perioder, der kun undtagelsesvis kan være under 15 år, i de ovennævnte områder (byudviklingsområder) træffes bestemmelse om, på hvilke arealer bymæssig bebyggelse må finde sted (inderzoner), hvilke arealer der kan udlægges til haver med senere bebyggelse for øje (mellemzoner), og hvilke arealer der skal holdes fri for bymæssig bebyggelse (yderzoner).

Byudviklingsudvalget for Københavnsegnens byudviklingsområde kom til at omfatte ialt 29 kommuner, nemlig foruden de 2 hovedstadskommuner, København og Frederiksberg, alle de 20 sognekommuner i Københavns amtsrådskreds, de 3 kommuner Birkerød, Farum og Hørsholm i Frederiksborg amt og – ved en udvidelse i februar 1950 – 4 kommuner: Greve-Kildebrønde,

Havdrup-Solrød, Jersie-Skensved og Karlslunde-Karlstrup i Roskilde amtsrådsreds ¹⁾).

Efter omfattende forhandlinger mellem udvalget og de forskellige kommuner udformedes i marts 1950 en partiel udviklingsplan omfattende en del af Birkerød kommune, og i maj 1951 afgaves en betænkning vedrørende en partiel udviklingsplan, omfattende største delen af Københavnsegnens byudviklingsområde.

Planen blev med visse ændringer i december 1951 ²⁾ godkendt af byplan-nævnets hovedstadsafdeling (jfr. lovbekendtg. om byplaner af 30. april 1949).

Byudviklingsplanen, der fik gyldighed indtil 1966 ²⁾, går i hovedtrækkene ud på følgende, jfr. hosstående kort.

Inderzonen (herunder bykærnen, som ikke er inddraget under nogen zone) omfatter først og fremmest et sammenhængende område, der dækker København og Frederiksberg kommuner og breder sig videre ud, således at det medtager så godt som hele Gentofte kommune, største delen af Gladsaxe kommune samt Kongens Lyngby-området, ca. halvdelen af Herlev kommune, største delen af Rødovre og Hvidovre kommuner samt tilstødende dele af Brøndbyøster og Avedøre og endelig en betydelig del af Tårnby kommune. Herudover er de største inderzone-områder placeret ved nordbanen (Sorgenfri-Virum, Holte og Birkerød) og ved vestbanen (Glostrup og Taastrup).

Inderzonen omfatter navnlig de allerede udbyggede kvarterer samt visse, delvis udbyggede områder, som er fuldt byggemodne med hensyn til kloak, vand og vej. Herudover er medtaget visse, stærkt udstykkede områder, som endnu ikke er gjort endeligt byggemodne, men hvor der ikke desto mindre allerede er sket en betydelig helårsbebyggelse. Dette gælder ikke mindst i Tårnby, Hvidovre og Rødovre kommuner.

Mellemzonen, der stort set må betragtes som fremtidige byggeområder, som det inden for en kortere fremtid *kan* blive aktuelt at overføre til inderzonen, falder i følgende hovedgrupper:

Gruppe 1, der for langt den overvejende del omfatter arealer til parceludstyknings, udlagt med senere bebyggelse af vedkommende grunde for øje.

Gruppe 2, der udgør de arealer, hvor der er regnet med eller ligefrem udarbejdet planer for større bebyggelser i tilslutning til visse, planlagte trafiklinier, som kan tænkes realiseret inden for byudviklingsplanens 15-årsperiode, men hvor de pågældende banestrækninger endnu ikke er anlagt eller elektrificeret, de pågældende udfaldsveje endnu ikke anlagt, og den fornødne busdrift endnu ikke sikret.

Den 3. gruppe udgøres af de arealer, hvor det er opstillet som en forudsætning for overførelsen til inderzonen, at der foreligger en af boligministeriet godkendt plan for den nærmere udnyttelse inden for et vist samlet område.

¹ Ved boligministeriets bestemmelse af 15. oktober 1956 er yderligere kommunerne: Blovstrød, Karlebo, Lille-rød, Lyngse-Uggeløse, Slagslunde-Ganløse og Stenløse-Veksø, alle beliggende i Frederiksborg amt, henført til byudviklingsområdet for Københavnseggen.

² Planen for Køgebugtskommunerne godkendes dog først i 1954 og gælder for 8 år.

(Stadsingeniørens direktorat)

Byudviklingsplanen af 1951 omfattende ialt 29 kommuner. Bebyggelsens udbredelse i 1950 er vist med sort; inderzone med tæt skravering og mellemzone med åben skravering.

For de resterende mellemzone-arealer, hvor man ikke regner med at give tilsagn om en overførelse til inderzonen, må udvalget skønne mere frit over, hvornår tidspunktet er inde til overførelse.

Til *yderzonen* er foruden de egentlige landbrugsarealer m. v. henført visse bebyggelser af mere landlig karakter samt sommerhus- og kolonihaveområder.

Det kan tilføjes, at der senere også er nedsat byudviklingsudvalg for såvel Køge-egnen, stødende umiddelbart op til det københavnske område, som for Roskilde-egnen, Hillerød-egnen og Helsingør-egnen, således at man efterhånden får områder langt ud på den anden side af disse byer under kontrol.

2. *Samfærdselskommissionen.*

Et meget betydningsfuldt element i de motiver, der var bestemmende for byudviklingsplanens udformning, var hensynet til den bedst mulige udnyttelse af de kollektive trafik anlæg og ønsket om at give de flest mulige af områdets beboere adgang til disse.

På foranledning af byplannævnets hovedstadsafdeling nedsatte regeringen derfor i november 1950 en *kommission vedrørende samfærdselsforholdene i hovedstadsområdet*.

Kommissionens opgave var at udarbejde forslag til regeringen om, hvilke foranstaltninger, herunder navnlig vedrørende de kollektive trafikmidler, der måtte anses for hensigtsmæssige for at skabe de bedst mulige forhold for samfærdslen inden for hovedstadsområdet. Kommissionens arbejde skulle i videst muligt omfang tage hensyn til de allerede udarbejdede eller påtænkte planer for hovedstadsområdets udbygning i byplanmæssig og byudviklingsmæssig henseende, og den kunne endvidere stille forslag om etablering af sådanne nye trafiklinier, som støtter og fremmer den nævnte udbygning af hovedstadsområdet, og om retningslinier for samspillet mellem trafikmidler, herunder spørgsmålene om tarifiering, om linieføring og om koordinering af administrationen.

Kommissionen afgav allerede i august 1951 sin første betænkning med forslag til midlertidige forbedringer af *Slangerupbanen*. Forslagene, der gik ud på en forbedring af toggangen og af sporvejsforbindelsen til byen samt indførelsen af fælleskort for Slangerupbanen og Københavns sporveje, blev alle gennemført.

Men hovedbetænkningen: *Et trafikråd for Storkøbenhavn* blev afgivet i juni 1955.

Kommissionens hovedsynspunkter er i betænkningen udtrykt i følgende sammenfattende bemærkninger:

»Samfærdselskommissionen (er) kommet til den opfattelse, at en storbys trafikapparat er et så kompliceret foretagende – bestående af mange forskel-

lige led og flere forskellige trafikmidler – at der er behov for en koordinering af den kollektive trafik inden for det storkøbenhavnske område. Synspunktet har fået en særlig vægt, efter at der gennem byudviklingsplanen er fastlagt, hvor der må bygges, og hvor der ikke må bygges, eller med andre ord rammerne for den fremtidige befolkningsudvikling. Det må herefter betragtes som ufravigeligt, at myndighederne får hånd i hanke med trafikken på tilsvarende måde, som man har med byudviklingen, og at de to ting kan gå hånd i hånd; der er en række synspunkter, der taler herfor, navnlig de samfundsøkonomiske. Koordineringen må efter samfærdselskommissionens opfattelse omfatte nettets udformning, altså både *planlægningen og koncessionsgivningen*, som må samles på et sted, hvor disse spørgsmål kan behandles ud fra et helhedssynspunkt. På tilsvarende måde må *etapedelingen i bevillingerne* ses under eet – uafhængig af de enkelte trafikmidler og uafhængig af, hvor i egnen det drejer sig om.

Også med hensyn til nettets trafikering er samfærdselskommissionen af den opfattelse, at der vil kunne vindes ved en koordinering. Koordineringen må her give sig udtryk i, at der skabes den bedst mulige *publikumsbetjening* og endvidere i, at der tilvejebringes *en samlet takstplan* på tværs af trafiklinierne og på tværs af kommunegrænserne. Dette synspunkt fører efter samfærdselskommissionens opfattelse til, at der må etableres en ordening med *fælles økonomi* for alle de vigtigste kollektive trafikmidler. På tilsvarende måde er der en række forhold vedrørende den daglige drift, som efter samfærdselskommissionens opfattelse taler for, at *administrationen* af de offentlige trafikvirksomheder i videst muligt omfang henlægges under en fælles ledelse.«

Ud fra disse synspunkter fremsatte kommissionen forslag om, at der oprettes et *trafikråd* bestående af repræsentanter for staten, København og Frederiksberg samt Gentofte og omegnskommunerne. Trafikrådet skal være koordineringsorgan for hele den storkøbenhavnske trafik og skal som sådan foretage den samlede planlægning af trafiknettet, forestå koncessionsgivningen og formidle de bevillinger, som en rationel etapedeling af trafiknettets udbygning kræver. Trafikrådet skal dog ikke have den endelige afgørelse m. h. t. bevillingerne, idet rådets beslutninger skal tiltrædes af folketinget, Københavns og Frederiksberg kommuner samt Københavns amtsråd. Endvidere skal trafikrådet forestå forvaltningen af den daglige drift af de trafikvirksomheder, hvis forvaltning det overtager.

Kommissionsbetænkningen indeholdt desuden forslag til det finansielle grundlag for den foreslåede ordening.

Endnu i foråret 1957 havde trafikministeren dog ikke fremsat noget lovforslag på grundlag af kommissionens betænkning.

3. *Københavnsegnens kloakering.*

Nøje sammenhængende med bebyggelsens udvikling er spørgsmålet om kloakeringsanlæggene, der ofte må gå på tværs af kommunegrænserne. De kloakerede områder i Københavnsegnen udgør desuden ikke et sammenhængende hele, men består af en række selvstændige kloak-oplande, ofte med små utilstrækkelige rensningsanlæg. Den stærkt stigende bebyggelse i egnen må gøre det ønskeligt at erstatte de små anlæg med større og mere effektive anlæg. Herved opstår også spørgsmålet, om der skal etableres store effektive, biologiske rensningsanlæg eller i visse tilfælde store trykledninger, som fører spildevandet langt ud fra kysten. Disse problemer fører til nødvendigheden af en samlet planlægning for hele området, og til at undersøge disse spørgsmål nedsatte landbrugsministeriet i juli 1952 et *udvalg til udarbejdelse af en generalplan for hele Københavnsegnens kloakering*. Udvalget, hvori sidder repræsentanter for staten, København og Frederiksberg, Københavns og Frederiksborg amt samt omegnskommunerne, har arbejdet med problemerne vedrørende Mølleåen og Harrestrup å, men nogen endelig plan kan først forventes at fremkomme i løbet af 1957.

4. *Byggestøttelovgivningen.*

Samtidig med det under 5 omtalte forslag om ændringer i reglerne for omegnskommunernes styrelse i marts 1952 fremsatte indenrigs- og boligministeren forslag til lov om ændringer i byggestøttelovgivningen vedrørende hovedstadsområdet.

Motiveringen for det sidstnævnte forslag var den, at da København, Frederiksberg og Gentofte snart er fuldstændig udbyggede, må en stigende del af byggevirksomheden henvises til omegnen. Men de enkelte omegnskommuner var betænkelige ved de økonomiske følger, som det voksende byggeri fører med sig. Overensstemmende med det, der var gjort stærkt gældende i hovedstadskommissionen, anførtes det, at det at skaffe boliger til hovedstadens befolkning, ikke er en opgave, som alene påhviler en enkelt af omegnskommunerne. Denne opgave kan på længere sigt kun løses i et vist fællesskab inden for hovedstadsområdet. Endvidere blev det gjort gældende, at udbygningen af de fjernere liggende kommuner næppe fuldt ud ville medføre en tilsvarende forbedring af skatteevnen i disse kommuner, bl. a. fordi udbygningen af erhvervsvirksomheder ikke sker i samme takt som udbygningen af beboelsesejendomme.

Ifølge lovforslaget skulle for det første et eventuelt tab på de garantier, som hovedstadsområdets kommuner måtte yde i h. t. byggestøttelovgivningen, for halvdelens vedkommende fordeles på kommunerne i forhold til deres indbyggertal. Endvidere skulle udgifterne til huslejenedsættelse for børnerige familier samt tilskuddene til social-filantropisk byggeri fordeles på kom-

munerne. Dette lovforslag blev dog ikke gennemført i 1952, men de tilsvarende bestemmelser blev i noget ændret form indpasset i lov nr. 107 om *byggeri med offentlig støtte af 14. april 1955*.

Herefter skal halvdelen af tab på *garantiforpligtelser*, som kommunerne i hovedstadsområdet – d. v. s. de 3 hovedstadskommuner og de 19 omegnskommuner – påtager sig for endeligt berigtigede lån efter 16. april 1955 fordeles – ikke i forhold til kommunernes folketal, men – i forhold til den senest ansatte samlede indkomst til brug for beregningen af statsskat i hver kommune.

Endvidere fordeles de *tilskud*, som kommunerne i hovedstadsområdet yder til *social-filantropisk byggeri* efter samme kriterium som foran. Dog kan en kommune i hvert finansår højst anmelde 200.000 kr. til refusion.

Endelig fordeles udgifterne til de *huslejetilskud*, der kan ydes til familier med mindst 3 børn, aldersrentemodtagere samt invalider og kronisk syge, ligeledes på kommunerne i forhold til den samlede ansatte indkomst. Fordelingen foretages af indenrigs- og boligministeren i forbindelse med den årlige statsrefusion.

5. *Loven om ændring i de københavnske omegnskommuners styrelse.*

Forslag til denne lov fremsattes i marts 1952 af daværende indenrigs- og boligminister Aksel Møller. I sin forelæggelsestale gav ministeren udtryk for, at de forslag, som hovedstadskommissionens flertal havde fremsat, ikke for tiden lod sig realisere. Han mente først og fremmest, at der ikke var nogen saglig nødvendighed for, at man igennem lovgivningen oprettede en overkommune, og han så heller ikke nogen politisk mulighed for, at der kunne tilvejebringes den fornødne enighed om sammensætningen af et hovedstadsråd. Ministeren mente, at et samarbejde mellem kommunerne måtte kunne virkeliggøres igennem en frivillig hovedstadskonference. Endvidere pegede ministeren på, at hovedstadskommissionens flertalsforslag syntes at bygge på den opfattelse, at udviklingen ville føre til en bebyggelse, som gav omegnskommunerne en økonomisk svagt stillet befolkning, der ikke uden en udligning ville være i stand til at klare de økonomiske krav, der stilles til en kommune i stadig vækst. Men på det punkt havde udviklingen været anderledes end ventet. På grund af de høje byggepriser og dermed de store krav, som stilles til den økonomi, der skal kunne svare husleje i nybyggeriet i omegnskommunerne, har udviklingen været den, at omegnskommunerne har fået en befolkning, der ingenlunde i skattemæssig henseende hører til de ringest stillede.

Ministeren var herefter nået til den opfattelse, at hovedstadens problemer måtte løses *etapevis*, og pegede i denne forbindelse på de skridt til en sådan løsning, der allerede var foretaget, og for hvilke der her er gjort rede i de foregående afsnit.

Med hensyn til reglerne om selve det kommunale styre inden for hoved-

Udsigt fra gastårnet over industrikvarteret i Gladsaxe, oktober 1952.

stadsområdet kunne det på forhånd synes nærliggende, om såvel Gentofte som de øvrige større omegnskommuner opnåede samme forfatningsmæssige stilling som landets købstæder. En sådan ordning ville imidlertid medføre, at kommunerne hver inden for sit område kom til at overtage ikke blot landevejene, men også sygehusvæsenet, og at beskatningen til amtskommunen bortfaldt. Dette ville få dybtgående konsekvenser såvel for omegnskommunerne som for amtskommunen, der ville blive stærkt reduceret. En sådan udvikling forekom i hvert fald for tiden ikke ønskelig.

Derimod fandtes det rimeligt og naturligt, at der tilvejebragtes mulighed for at tillægge de større, bymæssigt bebyggede kommuner i Københavns amtsrådskreds en kommunalretlig stilling svarende til den, der med hjemmel i købstadkommunalloven var tillagt Gentofte kommune.

Under lovforslagets behandling på rigsdagen blev den kreds af kommuner, som forslaget omfattede, udvidet, således at der ved *lov nr. 181 af 20. maj 1952 om ændringer i de københavnske omegnskommuners styrelse m. m.* blev skabt mulighed for at give samtlige de 19 omegnskommuner samme forfatningsmæssige stilling som Gentofte, den såkaldte »Gentoftestatus«. Den foran nævnte bestemmelse i købstadkommunalloven blev nemlig ved nævnte lov affattet således: »De i denne lov givne regler kan af indenrigs- og boligministeren efter indhentet erklæring fra amtsrådet og vedkommende kommunalbestyrelse gøres gældende for Ballerup-Måløv, Birkerød, Brøndbyvester-Brøndbyøster, Dragør, Farum, Gentofte, Gladsaxe, Glostrup, Herlev, Hersted-

øster-Herstedvester, Hvidovre, Høje Taastrup, Hørsholm, Lyngby-Taarbæk, Rødovre, Store Magleby, Søllerød, Tårnby, Vallensbæk og Værløse kommuner i det omfang, i hvilket dette er foreneligt med, at kommunerne fremdeles hører til amtsråds kredsen, og med de lempelser, som dette forhold måtte nødvendiggøre, eller som iøvrigt anses for ønskelige. Den nærmere ordning fastsættes på lignende måde som i købstæderne i en af vedkommende kommunalbestyrelse vedtagen, af indenrigs- og boligministeren stadfæstet vedtægt.»

En sådan vedtægt er fra 1. oktober 1952 stadfæstet for følgende kommuner:

Ballerup-Måløv, Brøndbyvester-Brøndbyøster, Gladsaxe, Glostrup, Herlev, Hvidovre, Høje Taastrup, Lyngby-Taarbæk, Rødovre, Søllerød og Tårnby kommuner, alle beliggende i Københavns amtsråds kreds, og fra 1. november 1952 er tilsvarende vedtægt stadfæstet for Birkerød og Hørsholm kommuner i Frederiksborg amt og endelig fra 1. oktober 1953 for Dragør kommune i Københavns amtsråds kreds, altså ialt 14 kommuner.

Betydningen af ovennævnte bestemmelse er bl. a., at sognerådsformanden i de pågældende kommuner er blevet borgmester, og at kommunalbestyrelsen, som sognerådet herefter benævnes, kan vælge en magistrat bestående af borgmesteren som formand og mindst 2, højst 4, medlemmer; det sidste har dog kun fundet sted i 8 af kommunerne. Endvidere kan skatteligningen henlægges fra sognerådet til en ligningskommission, og endelig har kommunerne opnået rigeligere frister til såvel budgettets behandling som regnskabets affattelse end de egentlige sognekommuner. Men det må bemærkes, at omegnskommunerne fortsat står under amtsrådets – henholdsvis Københavns og Frederiksborgs – tilsyn med hensyn til godkendelse af budgettet, optagelse af lån, tjenestemænds ansættelsesvilkår m. v.

Endvidere bestemmer 1952-loven, at foruden Gentofte kan de 7 kommuner: Gladsaxe, Glostrup, Hvidovre, Lyngby-Taarbæk, Rødovre, Søllerød og Tårnby kommuner fra det tidspunkt, hvor de overgår til »Gentofte status« med hensyn til reglerne om *skoletilsynet* betragtes som købstadskommuner, således at de ikke står under tilsyn af amtsråds kredsens skoledirektion, men under direkte tilsyn af undervisningsministeren. Tilsvarende stilling kan der gives de øvrige 12 kommuner, når disse kommuners skolevæsen efter ministerens skøn har nået en størrelse, der gør en sådan bestemmelse rimelig, og i henseende til ordning og ledelse er opbygget i overensstemmelse med gældende regler for købstædernes skolevæsen.

Også på enkelte andre områder vedrørende administration af næringsloven, folkeregistrene, loven om landvæsensretter og vandløbsloven kan omegnskommunerne betragtes som købstadskommuner.

6. Hovedstadskommunernes samråd.

Som det fremgår af det foregående, må de forslag, som hovedstadskommissionens flertal fremsatte om en samlet løsning af hovedstadsproblemet, der

indebar en ny forfatningsmæssig organisation af kommunerne (kommunesammenslutninger, oprettelse af forbundsråd og hovedstadsråd), betragtes som opgivet. Men i de forløbne år har der været ført adskillige forhandlinger om muligheden for at skabe et på frivilligt – ikke lovbestemt – grundlag hvilende samarbejdsorgan for hovedstadsområdets kommuner.

Disse forhandlinger resulterede i, at Københavns amts sognerådsforening i maj 1955 indkaldte repræsentanter for hovedstadsområdets kommuner og amtsrådene i København, Roskilde og Frederiksborg amtsråds kredse til et møde. På mødet blev der fremlagt forslag om et samarbejde på frivillig basis gennem et udvalg, betegnet hovedstadskommunernes samråd, der ikke skulle have nogen besluttende myndighed i kommunale anliggender, men skulle være et forum for drøftelse af spørgsmålne kommunerne imellem.

Forslaget tiltrådtes af mødedeltagerne, og der nedsattes et forberedende udvalg. Efter at dette havde indhentet udtalelser hos de implicerede kommunalbestyrelser, indkaldtes til møde den 13. januar 1956, hvor det endeligt vedtoges at oprette »*hovedstadskommunernes samråd*«, og hvor samrådets arbejdsregler blev vedtaget, jfr. for Københavns vedkommende b. f. 1955–56, s. 461 f. og 1785 f. og till. s. 519 f.

Samrådet omfatter herefter ialt, foruden Københavns amtsråd, 26 kommuner, nemlig: København og Frederiksberg, alle de 20 kommuner i Københavns amtsråds kreds, 3 kommuner i Frederiksborg amt: Birkerød, Farum og Hørsholm samt Karlslunde-Karlstrup kommune i Roskilde amtsråds kreds.

Kommunerne er repræsenteret således, at København har 7 medlemmer, Frederiksberg 2, Københavns amtsråd 3 medlemmer og hver af de 24 tilsluttende kommuner uden for København og Frederiksberg har 1 medlem, således at rådet ialt omfatter 36 repræsentanter.

Repræsentanternes valgperiode er den samme, som gælder for valgene til kommunalbestyrelserne. Samrådet vælger formand og næstformand samt sekretær ved almindelig stemmeflerhed. Valget gælder for samrådets valgperiode.

I arbejdsreglerne hedder det endvidere, at kommuner i Frederiksborg og Roskilde amter, som er beliggende inden for det til enhver tid afgrænsede storkøbenhavnske byudviklingsområde, har ret til at tiltræde samrådet og i så tilfælde ret til at vælge en repræsentant for hver kommune til dette.

Ved samrådets behandling af sager, der berører kommuner, som ikke er repræsenteret i samrådet, tilkaldes repræsentanter for de pågældende kommuner, dog uden stemmeret.

Samrådets *formål* er at forhandle spørgsmål af fælles interesse, at drøfte eventuelle mellemkommunale uoverensstemmelser samt på dertil given foranledning at undersøge spørgsmål, som naturligt henhører under samrådet og eventuelt derom at rette henstillinger til de pågældende kommuner eller andre, som forholdene berører, til ministerium eller andre myndigheder.

Sådanne henstillinger skal besluttet med mindst $\frac{2}{3}$ majoritet af samtlige samrådets repræsentanter, uanset de mødtes antal.

Denne formulering understreger stærkt, at rådet kun er at betragte som et forum for drøftelser, og at det ingen besluttende myndighed har.

Samrådet skal holde ordinært møde to gange årlig, i april og oktober måned, og iøvrigt når foreliggende spørgsmål måtte gøre det ønskeligt.

Spørgsmål, der ønskes drøftet, bør sendes skriftligt til formanden, som kan foranledige, at sagen undersøges og belyses nærmere i et dertil nedsat undersøgelsesudvalg bestående af 2 repræsentanter valgt af Københavns amts sognerådsforenings bestyrelse og 1 repræsentant valgt af Københavns amtsråd, og 1 repræsentant for hver af kommunerne København, Frederiksberg og Gentofte. Undersøgelsesudvalget har ikke besluttende myndighed.

Ændringer i samrådets arbejdsregler kan kun ske med mindst $\frac{2}{3}$ majoritet af samtlige samrådets repræsentanter.

Samrådet holdt sit første, konstituerende møde den 26. april 1956. Her valgtes borgmesteren for Tårnby kommune til formand og Frederiksbergs borgmester til næstformand.

Etableringen af hovedstadskommunernes samråd betegner formentlig for en årrække slutresultatet af bestræbelserne for at skabe en forfatningsmæssig fællesrepræsentation for hovedstadsområdet. Og selv om resultatet synes at ligge meget langt fra de planer, som hovedstadskommissionens flertal fremsatte, så må det erindres, at der i de forløbne år, således som det er skildret i de foregående afsnit, ved statsmagtens initiativ og under medvirken af repræsentanter for de implicerede kommuner er taget flere, meget betydningsfulde, byplanmæssige og trafikale opgaver op til løsning.

De befolkningsmæssige og økonomiske forskydninger, som realisationen af de foreliggende planer vedrørende disse opgaver vil medføre inden for hovedstadsområdet, kombineret med virkningerne af de ændringer i kommunernes finansielle stilling, som en kommende skattereform vil have, kan muligvis føre til en ændret indstilling til spørgsmålet om skabelsen af et egentlig hovedstadsråd med forfatningsmæssige beføjelser.

b. Den befolkningsmæssige og økonomiske udvikling inden for hovedstadsområdet.

I 1940 henregnedes til hovedstadsområdet foruden de 3 hovedstadskommuner de 11 omegnskommuner: Birkerød, Brøndbyerne, Gladsaxe, Glostrup, Herlev, Hvidovre, Hørsholm, Lyngby-Taarbæk, Rødovre, Søllerød og Tårnby. Denne afgrænsning af hovedstadsområdet stammede fra statistisk kontors undersøgelse i 1930, jfr. stat.mdskr. 6. årg. nr. 6-8.

I årene efter 1930 skete der imidlertid en meget kraftig befolkningsmæssig, bebyggelsesmæssig og trafikal udvikling, der rakte langt uden for de nævnte grænser. Efter at hovedstadskommissionen i 1948 havde afgivet sin

Brøndbyøster Torv 1955.

betænkning, fandt statistisk kontor tiden inde til at underkaste hovedstadsområdet en nærmere statistisk-økonomisk belysning og at tage de i 1930 trukne grænser op til revision. Dette arbejde foregik i 1949 og 1950, og resultaterne publiceredes i oktober 1951 i stat.mdskr. 27. årg. nr. 5-6.

De kriterier, der var bestemmende for den nye afgrænsning af hovedstadsområdet i statistisk-økonomisk henseende, var i alt væsentligt de samme som ved 1930-undersøgelsen, således at der blev taget hensyn til, hvor stor en del af de enkelte kommuners beboere der havde deres erhverv i hovedstadens industri- og forretningsvirksomheder som driftsherrer, funktionærer eller arbejdere, eller var knyttet til centraladministrationen eller hovedstadens kulturelle institutioner. Endvidere var der lagt vægt på kommunernes befolkningstilvækst i de foregående årtier, på størrelsen af det ikke-landbrugs-mæssigt udnyttede areal, og endelig blev der taget hensyn til den sandsynlige fremtidige udvikling, således som denne efter de foreliggende planer om trafiknettets – herunder S-banernes – udbygning og by- og egnsplaner samt byudviklingsplanen måtte skønnes at ville forme sig. Resultatet blev, at yder-

ligere 8 kommuner, nemlig: Ballerup-Måløv, Dragør, Farum, Herstederne, Høje Taastrup, Store Magleby, Vallensbæk og Værløse henregnedes til hovedstadens omegnskommuner.

Begrebet *hovedstadsområdet* omfatter herefter i statistisk kontors publikationer de 3 hovedstadskommuner og 19 omegnskommuner. Dette begreb er, som det fremgår af det foregående afsnit, accepteret af lovgivningen på flere områder. Dog går byudviklingsplanen som nævnt en del videre, jfr. s. 297 f.

I det følgende skal der gives en kortfattet oversigt over de vigtigste statistiske data vedrørende hovedstadsområdets udvikling i perioden 1940–1955.

Nedenstående oversigt viser *folketallet* i hver af de 3 hovedstadskommuner og i de 19 omegnskommuner under eet ved folketællingerne i 1940, 1950 og 1955.

	Folketallet			Stigningsprocent			Relativ fordeling	
	⁵ / ₁₁ 1940	⁷ / ₁₁ 1950	¹ / ₁₀ 1955	¹⁹⁴⁰ –1950	¹⁹⁵⁰ –1955	¹⁹⁴⁰ –1955	⁵ / ₁₁ 1940	¹ / ₁₀ 1955
København	700 500	768 100	753 300	9,7	÷ 1,9	7,5	67,1	58,4
Frederiksberg	113 200	119 000	117 800	5,1	÷ 1,0	4,1	10,8	9,2
Gentofte	76 500	87 800	89 200	14,8	1,6	16,6	7,3	6,9
Ialt	890 200	974 900	960 300	9,5	÷ 1,5	7,9	85,2	74,5
19 omegnskommuner .	154 300	241 800	329 000	56,7	36,1	113,2	14,8	25,5
Hovedstadsområdet								
Ialt	1 044 500	1 216 700	1 289 300	16,5	6,0	23,4	100,0	100,0

Oversigten giver et tydeligt indtryk af, hvor forskellig befolkningsudviklingen har været i de 3 hovedstadskommuner og i omegnskommunerne.

Fra 1940 til 1950 steg hovedstadsområdets samlede folketal fra 1.044.500 til 1.216.700 eller med 16,5 pct., men denne tilvækst spalter sig i en stigning i de 3 hovedstadskommuner og i omegnskommunernes folketal på henholdsvis 9,5 og 56,7 pct. I femåret 1950/55 var befolkningstilvæksten i hele området 6,0 pct., men denne fremkommer som en tilbagegang i de 3 hovedstadskommuner folketal på 1,5 pct., men en stigning i omegnskommunernes folketal på 36,1 pct.

Den forskellige befolkningstilvækst har foreløbig resulteret i, at mens i 1940 67 pct. af hovedstadsområdets befolkning boede i København, 18 pct. på Frederiksberg og i Gentofte tilsammen og kun 15 pct. i omegnskommunerne, så boede i 1955 kun 58½ pct. af hovedstadsbefolkningen i København, 16 pct. på Frederiksberg og i Gentofte og 25½ pct. i omegnskommunerne.

Det kan tilføjes, at ifølge statistisk kontors befolkningsprognose på grundlag af folketællingen i 1950 er hovedstadsområdets samlede befolkning beregnet til i 1970 at skulle blive ca. 1.600.000 (jfr. stat.mdskr. 1956 nr. 1). Da

Københavns folketal til dette tidspunkt måske vil være sunket til 650–700.000, vil byens folketal muligvis til den tid kun være 40–45 pct. af hele hovedstadsområdet folketal.

Sideløbende med den nævnte befolkningsudvikling er der naturligt sket meget betydelige ændringer i *byggeriets* fordeling på de gamle og nye hovedstadskommuner.

Nedenstående oversigt giver et indtryk heraf.

	Antal lejligheder $\frac{1}{10}$ 1955 ¹	Heraf tilkom i perioden	
		$\frac{5}{11}$ 1940– $\frac{1}{10}$ 1950 pct.	$\frac{1}{10}$ 1950– $\frac{1}{10}$ 1955 pct.
København.....	277 300	8,2	2,3
Frederiksberg.....	44 400	7,9	3,8
Gentofte.....	28 900	12,8	6,6
Ialt.....	350 600	8,5	2,9
19 omegnskommuner.....	98 700	26,3	27,9
Hovedstadsområdet ialt.....	449 300	12,4	8,3

¹ Foreløbige tal.

Af de ca. 350.000 lejligheder, der fandtes i de 3 hovedstadskommuner den $\frac{1}{10}$ 1955, var kun 3 pct. tilkommet i femåret $\frac{1}{10}$ 1950– $\frac{1}{10}$ 1955 og $8\frac{1}{2}$ pct. i tiåret $\frac{5}{11}$ 1940– $\frac{1}{10}$ 1950.

Helt anderledes er billedet i omegnskommunerne. Af de ca. 100.000 lejligheder, der fandtes her den $\frac{1}{10}$ 1955, var 28 pct. blevet opført i det forudgående femår og 26 pct. i tiåret 1940–1950, således at altså 54 pct. af samtlige lejligheder i omegnskommunerne var tilkommet i de sidste 15 år.

Denne udvikling kan også anskueliggøres af nedenstående oversigt, der viser, hvor stor en andel af de lejligheder, der eksisterede i 1940 og i 1955, og af dem, der tilkom i perioderne $\frac{5}{11}$ 1940– $\frac{1}{10}$ 1950 og $\frac{1}{10}$ 1950– $\frac{1}{10}$ 1955, der var beliggende i de 4 kommunale områder.

	Bestand $\frac{5}{11}$ 1940 pct.	Relativ fordeling af antal lejligheder Tilkomne lejligheder		Bestand $\frac{1}{10}$ 1955 pct.
		$\frac{5}{11}$ 1940– $\frac{1}{10}$ 1950 pct.	$\frac{1}{10}$ 1950– $\frac{1}{10}$ 1955 pct.	
København.....	69,8	40,5	17,1	61,7
Frederiksberg.....	11,0	6,3	4,5	9,9
Gentofte.....	6,5	6,6	5,1	6,4
Ialt.....	87,3	53,4	26,7	78,0
19 omegnskommuner.....	12,7	46,6	73,3	22,0
Hovedstadsområdet.....	100,0	100,0	100,0	100,0

Mens København i 1940 havde 70 pct. af det samlede antal lejligheder i hele området og omegnskommunerne kun 13 pct., så blev i perioden 1940–1950 kun 41 pct. af de nye lejligheder opført i København, men 47 pct.

i omegnskommunerne. I det sidste femår 1950–55 var forholdet endnu grelere, idet København da kun fik 17 pct. af de nye lejligheder mod omegnskommunernes 73 pct. Frederiksberg og Gentoftes andel af lejlighedstallene er også blevet formindsket. Resultatet af udviklingen er herefter, at mens de 3 hovedstadskommuner i 1940 havde 87 pct. af hele områdets lejlighedstal og omegnskommunerne 13 pct., så var hovedstadens andel i 1955 sunket til 78 pct. og omegnskommunernes steget til 22 pct.

Til yderligere vurdering af forskydningerne, der er sket mellem de 3 hovedstadskommuner og omegnskommunerne, skal endelig anføres nedenstående tal for de samlede vurderingssummer ved *ejendomsskyldvurderingerne* i 1936 og 1950.

	Samlet vurderingssum 1936 mill. kr.	1950 mill. kr.	Stigningsprocent 1936–1950 pct.	Relativ fordeling 1936 pct.	1950 pct.
København	3 963	6 029	52,2	67,9	58,3
Frederiksberg	690	972	40,9	11,8	9,4
Gentofte	523	1 092	108,8	9,0	10,6
Ialt	5 176	8 093	56,4	88,7	78,3
19 omegnskommuner	662	2 250	239,8	11,3	21,7
Hovedstadsområdet ialt ...	5 838	10 343	77,2	100,0	100,0

Fra 1936 til 1950 steg den samlede vurderingssum i København med 52 pct., i hovedstaden som helhed med 56 pct., men i de 19 omegnskommuner var stigningen 240 pct. Dette resulterer i, at mens i 1936 68 pct. af hovedstadsområdets samlede vurderingssum fandtes i København og 11 pct. i omegnskommunerne, så var i 1950 Københavns andel faldet til 58 pct., og omegnskommunernes steget til 22 pct. Det kan tilføjes, at betragtes alene den samlede *grundværdi*, der i 1950 i København udgjorde ca. 1.800 mill. kr., i de 3 hovedstadskommuner ialt ca. 2.400 mill. kr., og i de 19 omegnskommuner knap 700 mill. kr., så udviser denne i forhold til 1936 en stigning i København på 38 pct., i hovedstaden ialt på 44 pct., og i omegnskommunerne ialt en stigning på 225 pct. De forskellige kommuners andele af hovedstadsområdets samlede grundværdi svarer omtrent til deres andel af den samlede vurderingssum.

De foran anførte tal for det omfattende byggeri i omegnskommunerne i det sidste femår må medføre, at tallene ved ejendomsskyldvurderingen i 1956 fortsat vil vise større stigning for ejendomsværdierne i omegnskommunerne.

For at give et summarisk indtryk af de forskydninger, der er foregået i *indkomstfordelingen* mellem kommunerne inden for hovedstadsområdet i perioden 1940 til 1954, er givet omstående tal, der dog for omegnskommunernes vedkommende kun omfatter de 11 gamle omegnskommuner, idet de øvrige 8 kommuner først er udskilt af indkomststatistikken fra 1950.

	Andel af samlet antal skatteydere		Andel af samlet ansat indkomst	
	1940 pct.	1954 pct.	1940 pct.	1954 pct.
København.....	69,0	62,6	62,3	57,9
Frederiksberg	12,4	10,8	14,1	11,1
Gentofte	7,4	7,4	12,4	10,3
Hovedstaden	88,8	80,8	88,8	79,3
11 gamle omegnskommuner	11,2	19,2	11,2	20,7
Tilsammen	100,0	100,0	100,0	100,0

København og Frederiksbergs andel af skatteydertallet er sunket fra 1940 til 1954, Gentoftes andel er uændret, men de 11 omegnskommuners andel er steget fra 11,2 til 19,2 pct. For indkomstens vedkommende står alle 3 hovedstadskommuner med en mindre andel i 1954 end i 1940, hvorimod omegnskommunernes andel af indkomsten er steget endnu stærkere end deres andel af skatteydertallet, nemlig fra 11,2 til 20,7 pct.

De afgørende faktorer i disse forskydninger af indkomsterne fra de gamle hovedstadskommuner til omegnskommunerne er dels den almindelig stærke befolkningstilvækst i omegnskommunerne sammenholdt med fraflytningen fra hovedstadskommunerne, dels det allerede tidligere nævnte forhold, at det høje lejeniveau i omegnskommunernes nybyggeri medfører, at kun familier, der har en relativ høj indkomst kan bosætte sig i disse kommuner.

Som supplement til foran nævnte skal anføres, at i året 1955 havde de 26.506 skatteydere, der tilflyttede Københavns kommune, en samlet ansat indkomst på ialt 127 mill. kr., men de 27.258 skatteydere, der fraflyttede København, havde en samlet ansat indkomst på 167 mill. kr. Der var således et fraflytningsoverskud fra København på 752 skatteydere med en samlet ansat indkomst på 40 mill. kr.

I forhold til de 19 omegnskommuner alene havde København et fraflytningsoverskud på 4.333 skatteydere, og de fraflyttede personers indkomst var 38 mill. kr. større end de tilflyttedes.

KØBENHAVNS KOMMUNES ØKONOMI

Den efterfølgende fremstilling af Københavns kommunes økonomi i årene 1939/40 til 1954/55 udgør en fortsættelse af den i værket: *København 1840–1940* givne fremstilling af kommunens økonomi i det nævnte hundredår. Det er derfor naturligt også her at inddеле beskrivelsen i 4 hovedafsnit: I Kommunens samlede udgifter og indtægter, II De kommunale skatter og afgifter, III De kommunale institutioners udgifter og indtægter og IV Kommunens status.

I. Kommunens samlede udgifter og indtægter.

a. Kommunens driftsregnskaber.

På grundlag af kommunens officielle årlige regnskab er først udarbejdet tabel 1, der viser driftsudgifterne, driftsindtægterne, driftsoverskudet samt de foretagne henlæggelser og overførsler og de derefter fremkomne regnskabsmæssige over- eller underskud i det sidste hele førkrigsår 1938/39 og i de enkelte regnskabsår fra 1939/40 til 1954/55.

De samlede driftsudgifter udgjorde i 1938/39 120,4 mill. kr., i det sidste hele krigs- og besættelsesår 1944/45 var udgifterne steget til 176,9 mill. kr., i 1949/50 var beløbet 271,6 for endelig i 1954/55 at være oppe på 362,8 mill. kr. eller over 3 gange så meget som i 1938/39.

En nærmere analyse af driftsudgifternes og -indtægternes udvikling, herunder beløbenes forhold til bevægelserne i byens folketal og i prisniveauet, er givet dels i det følgende underafsnit om bruttoudgifterne og -indtægterne, dels i afsnit II om skatterne og afgifterne og i afsnit III om de enkelte institutioners økonomi.

Her skal alene gives en oversigt over de enkelte års driftsresultat.

I 1939/40, det første år, der er påvirket af krigen, udgjorde de samlede driftsudgifter 127,5 mill. kr.; da driftsindtægterne det samme år udgjorde 131,7 mill. kr., blev årets driftsoverskud 4,2 mill. kr. Det bemærkes, at i de i tabellen anførte beløb for driftsindtægter er ikke fradraget de i det officielle regnskab for driftsvirksomhederne foretagne henlæggelser til kommunens udvidelseskonto, idet disse henlæggelser i alle årene frem til 1946/47 atter tilbageførtes driftsregnskabet, og først i årene 1947/48–1952/53 genoptoges – som det fremgår af tabellens kolonne 4 – de effektive henlæggelser til udvidelseskontoen. I 1939/40 foretoges derimod en henlæggelse på 4,6 mill. kr. til afholdelse af resterende udgifter til luftværnsforanstaltninger. Herefter blev der et regnskabsmæssigt underskud for året på 366.000 kr.

Tabel 1.

*De samlede driftsudgifter, driftsindtægter, henlæggelser og overskud
1938/39–1954/55.*

	Drifts- udgifter ¹	Drifts- indtægter ²	Årets drifts- overskud	Henlæggelser og overførsler				Regnskabs- mæssigt overskud
				Effektiv henlæg- gelse til udvidelses- konto	Særlige henlæg- gelser	Tilbage- førsel af særlige henlæg- gelser	Ialt netto- henlæg- gelser	
	1	2	3	4	5	6	7	8
	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
1938/39 ...	120 360	124 009	3 649	3 649	—	—	3 649	—
1939/40 ...	127 508	131 742	4 234	—	4 600 ³	—	4 600	÷ 366
1940/41 ...	144 726	146 794	2 068	—	3 231 ⁴	4 600 ⁵	÷ 1 369	3 437
1941/42 ...	159 002	156 518	÷ 2 484	—	—	2 486 ⁶	÷ 2 486	2
1942/43 ...	162 839	180 014	17 175	—	—	646 ⁷	÷ 646	17 821
1943/44 ...	170 250	170 080	÷ 170	—	—	—	—	÷ 170
1944/45 ...	176 853	175 235	÷ 1 618	—	—	—	—	÷ 1 618
1945/46 ...	191 218	203 354	12 136	—	1 809 ⁸	—	1 809	10 327
1946/47 ...	223 768	217 115	÷ 6 653	—	3 995 ⁸	—	3 995	÷ 10 648
1947/48 ...	231 585	257 755	26 170	5 819	7 589 ⁸	—	13 408	12 762
1948/49 ...	259 716	271 175	11 459	10 187	5 792 ⁸	—	15 979	÷ 4 520
1949/50 ...	271 594	289 440	17 846	12 571	5 876 ⁸	—	18 447	÷ 601
1950/51 ...	292 554	296 734	4 180	13 010	3 187 ⁸	—	16 197	÷ 12 017
1951/52 ...	306 275	309 132	2 857	5 032	—	—	5 032	÷ 2 175
1952/53 ...	334 628	333 518	÷ 1 110	8 394	—	—	8 394	÷ 9 504
1953/54 ...	341 644	342 339	695	—	—	—	—	695
1954/55 ...	362 763	355 582	÷ 7 181	—	—	—	—	÷ 7 181

¹ Ekskl. særlige henlæggelser.

² Ekskl. fradrag af driftsvirksomhedernes henlæggelser til udvidelseskontoen.

³ Til afholdelse af resterende udgifter til luftværnsforanstaltninger.

⁴ Heraf 2.300.000 kr. hensat til afholdelse af udgifter vedrørende luftværnsforanstaltninger i 1941/42 og 931.327 kr. til imødegåelse af eventuelt tab på opkrævning af fælleskommunal indkomstskat.

⁵ Overførsel af det fra 1939/40 hensatte beløb til luftværnsforanstaltninger, jfr. note 3.

⁶ Heraf 2.300.000 kr. overført fra 1940/41 af beløb hensat til udgifter vedrørende luftværnsforanstaltninger og 185.867 kr. tilbageførsel af en del af det i 1940/41 til imødegåelse af eventuel tab på opkrævning af fælleskommunal indkomstskat hensatte beløb, jfr. note 4.

⁷ Overførsel af et i sporvejens opsamlet afskrivningsbeløb.

⁸ Overførsel til konto for »båndlagte bøder og efterbetalinger vedr. skattevæsenet«, jfr. lov nr. 70 af 27. februar 1946.

I 1940/41 var det egentlige driftsoverskud 2.068.000 kr., men da det året før til luftværnsudgifter hensatte beløb på 4,6 mill. kr. tilbageførtes til driftsregnskabet for 1940/41, blev overskudet 6,7 mill. kr. Af dette beløb hensattes imidlertid 2,3 mill. kr. til afholdelse af udgifter til luftværnsforanstaltninger i 1941/42 og 931.000 kr. til imødegåelse af eventuelle tab ved opkrævning af fælleskommunal indkomstskat, altså ialt en henlæggelse på 3.231.000 kr., hvorefter det regnskabsmæssige overskud bliver (6.668.000 ÷ 3.231.000) = 3.437.000 kr.

Året 1941/42 viste et driftsunderskud på 2.484.000 kr., der dæk-

kedes ved tilbageførelse til driftsregnskabet af de foran nævnte beløb på 2,3 mill. kr., der var afsat til luftværnsudgifter, og af et beløb på 186.000 kr. ud af det beløb, der ligeledes det foregående år var hensat til imødegåelse af eventuelle tab på opkrævning af fælleskommunal indkomstskat.

Det følgende år, 1942/43, resulterede i et driftsoverskud på 17.175.000 kr., og da der endvidere overførtes et ved sporvejene opsamlet afskrivningsbeløb på 646.000 kr., blev årets regnskabsmæssige overskud på 17.821.000 kr., der overførtes til den nyoprettede statuspost: Konto for driftsregnskabet, jfr. side 400.

Årene 1943/44 og 1944/45 viste driftsunderskud på henholdsvis 170.000 kr. og 1.618.000 kr.; da der ikke foretoges henlæggelser eller overførtes tidligere henlæggelser til driftsregnskabet, viser det regnskabsmæssige underskud samme tal.

Årene 1945/46 og 1946/47 gav henholdsvis et driftsoverskud på 12.136.000 kr. og et driftsunderskud på 6.653.000 kr. Men da staten i forbindelse med den ekstraordinære formueopgørelse pr. 23. juli 1945 ved lov nr. 70 af 27. februar 1946 havde bestemt, at kommunerne af indtægter vedrørende bøder og efterbetalinger af skatter kun måtte disponere frit over en efter visse kriterier ansat brøkdel af indtægtsbeløbet, mens restbeløbet skulle hensættes på en konto i Nationalbanken, blev der i de to år som båndlagte bøder og efterbetalinger vedrørende skattevæsenet hensat henholdsvis 1.809.000 kr. og 3.995.000 kr. Det regnskabsmæssige resultat blev herefter for 1945/46 et overskud på 10.327.000 kr. og for 1946/47 et underskud på 10.648.000 kr.

Året 1947/48 mødte med et driftsoverskud på 26,2 mill. kr., og fra dette år genoptog kommunen effektivt henlæggelsen til udvidelseskontoen. Denne henlæggelse udgjorde 5,8 mill. kr., og samtidig henlagdes 7,6 mill. kr. til den foran nævnte konto for båndlagte bøder m. v. vedrørende skattevæsenet, således at årets regnskabsmæssige overskud reduceredes til 12,8 mill. kr.

I årene 1948/49, 1949/50 og 1950/51 var driftsoverskudene uden henlæggelser henholdsvis 11,5, 17,8 og 4,2 mill. kr., men da der i disse år foretoges henlæggelser til både udvidelseskontoen og kontoen for båndlagte bøder m. v. vedrørende skattevæsenet, blev de 3 års regnskabsmæssige slutresultater et underskud på henholdsvis 4,5, 0,6 og 12,0 mill. kr.

Årene 1951/52 og 1952/53 viste henholdsvis et driftsoverskud på 2,9 og et driftsunderskud på 1,1 mill. kr., men efter henlæggelserne til udvidelseskontoen blev de to års regnskabsmæssige slutresultat underskud på henholdsvis 2,2 og 9,5 mill. kr.

Periodens sidste år, 1953/54 og 1954/55 viste henholdsvis et driftsoverskud på 0,7 mill. kr. og et driftsunderskud på 7,2 mill. kr. Da de for de 2 år oprindelig henlagte beløb 10,5 og 10,0 mill. kr. overførtes til konto for driftsregnskabet, bliver de regnskabsmæssige overskud for de 2 år også henholdsvis 0,7 og ÷ 7,2 mill. kr.

En samlet opgørelse over kommunens driftsregnskab i de 16 år fra 1939/40 til 1954/55 giver herefter til resultat, at kommunen i disse år har haft driftsudgifter til et samlet beløb på ialt 3.756,9 mill. kr. og driftsindtægter til ialt 3.836,5 mill. kr., således at der har været et samlet driftsoverskud på 79,6 mill. kr. Af dette sidstnævnte beløb blev 55,1 mill. kr. effektivt henlagt til udvidelseskontoen, men det bemærkes, at disse henlæggelser alene er blevet foretaget i årene 1947/48–1952/53, hvorimod kommunen ikke i årene 1939/40–1946/47 og i 1953/54 og 1954/55 foretog de reglementerede henlæggelser til denne konto. Det samlede beløb, som kommunen efter de gældende regler skulle have henlagt til udvidelseskontoen i disse år, udgør ialt 79,2 mill. kr.

Endvidere har kommunen foretaget andre særlige henlæggelser til et samlet nettobeløb af 28,3 mill. kr., således at de samlede henlæggelser i hele perioden herefter bliver ialt 83,4 mill. kr. Da driftsoverskudet som nævnt var 79,6 mill. kr., bliver slutresultatet, at der for perioden som helhed har været et regnskabsmæssigt underskud på 3,8 mill. kr.

Efter at det nu er vist, hvorledes ialttallene på kommunens driftsregnskab har bevæget sig i den betragtede periode, skal det i efterfølgende *afsnit b* nærmere undersøges, hvorledes udviklingen af kommunens bruttoudgifter og bruttoindtægter har været, idet disse tal giver et klarere billede af kommunens samlede økonomiske virksomhed. Da kommunens lønnings- og pensionsudgifter imidlertid er af væsentlig betydning for samtlige kommunale institutioners økonomi, er der i *afsnit c* givet en særlig redegørelse for omfanget af kommunens personale og for ændringerne i lønnings- og pensionsreglerne i det her omhandlede tidsrum.

b. Kommunens bruttoudgifter og bruttoindtægter.

Af tabel 2, s. 316 f., fremgår, hvorledes kommunens *bruttoudgifter* efter fradrag af diverse dobbeltposteringer ¹⁾ har fordelt sig *efter art* i hvert af regnskabsårene 1938/39–1954/55.

Det bemærkes, at de til gruppen »øvrige udgifter« henførte beløb bl. a. omfatter udgifter til brændsel, forplejning, medicin, inventar, kontorartikler, undervisningsmateriel m. v.

I tabellens nederste del er til belysning af den foregåede stigning i tallene for de vigtigste udgiftsposters vedkommende beløbene i førkrigsåret 1938/39 sat lig med 100 og de følgende år beregnet i forhold dertil. Til vurdering af disse stigningsprocenter er i omstående oversigt for hvert enkelt regnskabsår i kolonne I A anført det gennemsnitlige detailpristal (med 1914 som basisår), og i kolonne I B den procentvise stigning i detailpristallet, når 1938/39 sættes lig 100. I kolonne II er anført den procentvise stigning i Københavns kom-

¹ Jfr. anm. s. 321.

munes folketal, idet folketallet pr. $\frac{1}{10}$ 1938 (ialt 686.600) er sat lig 100, og i kolonne III er beregnet størrelsen af produktet af de to rækker procenttal i kolonnerne I B og II (divideret med 100).

Regnskabsåret	I A Detail- pristal (basis 1914)	I B 1938/39 = 100	II Københavns folketal 1938/39 = 100	III (I B $\times$ II)
1938/39	183	100,0	100,0	100,0
1939/40	190	103,8	100,9	104,7
1940/41	241	131,7	101,9	134,2
1941/42	273	149,2	102,4	152,8
1942/43	282	154,1	103,5	159,5
1943/44	286	156,3	104,3	163,0
1944/45	289	157,9	105,1	166,0
1945/46	291	159,0	106,8	169,8
1946/47	290	158,5	109,3	173,2
1947/48	299	163,4	110,6	180,7
1948/49	306	167,2	111,0	185,6
1949/50	310	169,4	111,3	188,5
1950/51	331	180,9	111,7	202,1
1951/52	366	200,0	111,4	222,8
1952/53	377	206,0	110,8	228,2
1953/54	375	204,9	110,6	226,6
1954/55	382	208,7	110,1	229,8

Oversigten viser, at i det år, da krigen og besættelsen ophørte – i 1945/46 – lå detailpriseniveauet 59 pct. over førkrigsniveauet, og siden da er stigningen yderligere fortsat, således at detailpristallet i 1954/55 gennemsnitlig lå 109 pct. over gennemsnittet for 1938/39.

Københavns folketal steg fra i regnskabsåret 1938/39 gennemsnitlig at udgøre 686.600 til 767.200 i 1950/51 eller en stigning på 11,7 pct., men derefter har folketallet været nedadgående, således at det i 1954/55 udgjorde 755.200, hvilket er 10,1 pct. højere end tallet for 1938/39.

De regnskabstal, der proportionalt er påvirket både af detailpristallets og af folketallets udvikling, skulle derefter, som det fremgår af kolonne III – alt andet lige – i 1954/55 ligge 130 pct. over tallene for 1938/39. Imidlertid er det sikkert kun meget få poster på kommunens regnskab, der påvirkes proportionalt af både pristal og folketal.

En nærmere gennemgang på grundlag af tabel 2 af bruttoregnskabets hovedposter vil vise, hvorledes udviklingen har været.

Den største post inden for bruttoudgifterne er *kommunens lønningsudgifter*. Af de samlede bruttoudgifter i 1954/55 på ialt 1033 mill. kr. faldt de 359 mill. kr. på lønningerne, og medregnes pensionsudgifterne, der nævnte år udgjorde 62 mill. kr., kommer beløbet op på 421 mill. kr. eller 41 pct. af det samlede bruttoudgiftsbeløb. I 1938/39 udgjorde lønningerne og pensionerne henholdsvis 95 og 15 mill. kr., således at der frem til 1954/55 har

Tabel 2.

Bruttoudgifterne fordelt efter

	1938/39	1939/40	1940/41	1941/42	1942/43	1943/44	1944/45
	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.
<i>Bruttoudgifter til:</i>							
Lønninger ¹	95,1	98,2	105,0	115,6	122,1	132,0	148,0
Pensioner	14,7	15,1	16,8	18,7	20,2	22,2	24,3
Renter	31,2	32,3	33,1	32,5	35,0	35,1	36,1
Afskrivninger	17,8	18,2	18,8	19,2	19,0	19,6	19,6
Henlæggelse til:							
Udvidelseskontoen	3,7	—	—	—	—	—	—
Andre konti	2,5 ²	2,6 ³	2,7 ⁴	2,9 ⁴	0,0 ⁴	3,0 ⁴	3,1 ⁴
Understøttelse af trængende, sociale forsikringer og tilskud til foreninger ⁷	75,1	80,3	96,7	113,3	116,0	113,0	109,0
Øvrige udgifter	67,5	88,0	107,7	119,3	124,8	140,8	138,5
Heraf til:							
Belysningsvæsenet ⁸	18,2	29,3	37,4	42,5	43,0	47,1	46,4
Sporvejene ⁸	6,1	6,1	6,6	7,5	8,2	8,9	9,8
Social forsikring og offentlig forsorg ⁸	7,5	9,6	12,4	13,5	12,6	12,1	11,5
Hospitalsvæsenet ⁸	9,7	10,8	12,0	14,9	16,5	16,6	20,1
Skolevæsenet ⁸	3,8	4,2	4,1	5,0	5,1	5,2	5,7
Bruttoudgifter ialt	307,6	334,7	380,8	421,5	437,1	465,7	478,6
<i>Udgifternes stigning:</i> 1938/39 = 100.							
Lønninger	100,0	103,3	110,4	121,7	128,5	138,9	155,7
Pensioner	100,0	102,9	114,3	127,5	137,2	150,9	165,1
Renter	100,0	103,6	106,0	104,2	112,0	112,5	115,8
Sociale foranstaltninger	100,0	106,9	128,8	150,9	154,5	150,5	145,1
Gruppen »øvrige udgifter«	100,0	130,3	159,5	176,6	184,8	208,4	205,0
Samtlige bruttoudgifter	100,0	108,8	123,8	137,1	142,1	151,4	155,6

¹ Under lønningsudgifter er medtaget pengevederlag, men indtil 1950/51 derimod ikke udgifter til beklædning og i almindelighed heller ikke udgifter til andre naturalydelse.

² Herunder henlæggelse af begravelsesvæsenets overskud samt henlæggelse til pensionskontoens forøgelse.

³ Henlæggelse til pensionskonto.

⁴ Henlæggelse af Bispebjerg krematoriums overskud samt (med undtagelse af 1942/43) henlæggelse til pensionskonto.

deres stigning 1938/39–1954/55.

1945/46	1946/47	1947/48	1948/49	1949/50	1950/51	1951/52	1952/53	1953/54	1954/55
mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.
168,8	205,8	215,9	233,4	242,8	262,4	285,8	317,1	330,7	358,8
28,8	32,5	34,6	37,8	39,0	42,9	48,8	54,2	56,6	61,5
32,5	31,2	30,9	31,0	37,0	41,4	44,5	61,5	61,5	60,7
19,7	19,1	19,1	19,3	20,8	22,4	25,7	27,1	32,8	36,7
—	—	5,8	10,2	12,6	13,0	5,0	8,4	10,6	10,0
3,4 ⁴	3,5 ⁴	3,7 ⁴	3,9 ⁵	4,1 ⁵	4,3 ⁵	4,5 ⁶	4,7 ⁶	4,9 ⁶	5,2 ⁶
124,4	122,4	127,0	144,2	160,2	172,8	199,9	216,8	234,2	235,8
146,4	159,9	180,5	206,1	200,2	215,7	275,5	270,2	255,1	264,6
43,0	48,1	63,6	74,4	66,0	74,9	116,7	102,7	87,0	90,5
10,4	11,8	13,7	15,6	15,5	13,3	17,7	17,1	17,3	17,8
11,2	12,4	12,3	13,9	15,8	17,1	18,7	18,7	18,7	19,2
19,7	27,0	31,1	36,1	35,4	39,9	46,5	52,0	50,6	53,2
5,5	7,4	8 2	11,8	12,5	13,8	14,6	15,8	16,4	21,4
524,0	574,4	617,5	685,9	716,7	774,9	889,7	960,0	986,4	1033,3
177,6	216,5	227,2	245,6	255,4	276,1	300,7	333,6	348,0	377,3
196,1	221,2	235,6	257,0	265,1	291,9	331,5	368,4	384,9	418,4
104,3	99,9	98,9	99,5	118,5	132,7	142,7	197,1	197,1	194,6
165,6	163,0	169,1	191,9	213,3	230,1	266,2	288,8	311,9	314,0
216,7	236,7	267,2	305,1	296,4	319,3	407,9	400,0	377,7	392,0
170,4	186,8	200,8	223,0	233,0	251,9	289,3	312,1	320,7	335,9

nlæggelse af Bispebjerg krematoriums overskud samt henlæggelse til begravelsesvæsenets jordfond og pensionskontoen.

nlæggelse til begravelsesvæsenets jordfond og pensionskontoen.

lgifter ved driften af forsørgelsesvæsenets stiftelser er ikke henført under understøttelser af trængende, men imod under lønningsudgifter, pensionsudgifter etc.

a disse beløb går visse dobbeltposter, d. v. s. beløb, der optræder som indtægtsposter på andre af kommunens regnskabsbilag, men disse beløb er dog for de her anførte institutioner af forholdsvis ringe betydning.

1.: Se s. 321.

været en stigning på henholdsvis 277 pct. og 318 pct. Årsagerne til denne stigning i lønnings- og pensionsudgifterne må søges dels i stigningen i det under kommunen ansatte personale – tjenestemænd, lønarbejdere og andre ansatte – dels i ændringerne i kommunens lønningsregler.

Da disse forhold er af væsentlig betydning for alle kommunale institutioner, er det som foran nævnt fundet naturligt at give en noget udførligere redegørelse for dem i afsnit c.

Kun skal til vurdering af den foregåede stigning i kommunens samlede lønningssum erindres om, at den københavnske befolknings indkomster i den her betragtede periode også er steget meget betydeligt. Nedenstående oversigt viser for hvert af de 4 kalenderår 1938, 1944, 1949 og 1954 de københavnske skatteyderes samlede indkomster (uden fradrag af personlige skatter og forsikringer) og de beløb, som kommunen har udbetalt i lønninger i regnskabsårene 1938/39, 1944/45, 1949/50 og 1954/55.

I		II		II i pct. af I
Københavnernes samlede indkomst		Kommunens samlede lønudgift		
mill. kr.		mill. kr.		
1938	1205	1938/39	95,1	7,9
1944	1800	1944/45	148,0	8,2
1949	2968	1949/50	242,8	8,2
1954	3793	1954/55	358,8	9,5

Den andel, de samlede af kommunens kasse udbetalte lønninger udgør af borgernes samlede indkomster, holdt sig omtrent uforandret – omkring 8 pct. – indtil 1949/50 og er siden da steget til ca. 9½ pct.

Bevægelserne i de andre bruttoudgifter vil blive forklaret ved omtalen af de regnskabsposter og institutioner, hvorfra de i første række har deres udspring. Renternes og afskrivningernes størrelse er således i væsentlig grad bestemt af posterne på kommunens status, jfr. afsnit IV, understøttelsen til trængende, sociale forsikringer m. v., er nærmere belyst i afsnittet om den sociale forsikring og forsorg, og de mest betydende af de »øvrige udgifter« vil blive behandlet ved omtalen af de respektive institutioner: belyningsvæsenet, sporvejene, hospitalsvæsenet, skolevæsenet m. v.

Her skal kun på basis af tabel 2 gives et rids over, hvorledes bevægelserne for de samlede beløb på de forskellige bruttoudgiftsposter har været inden for perioden, samt en oversigt over forskydningerne i fordelingen af de samlede bruttoudgifter på de forskellige hovedudgiftsposter.

Kommunens *bruttorenteudgifter* lå fra 1938/39 til omkring 1950 på praktisk taget det samme beløb, 31–37 mill. kr. Men derefter har de store og dyre lån, kommunen har optaget, bragt bruttorenteudgifterne op på over 60 mill. kr., eller ca. det dobbelte af beløbet før krigen. En mere detaljeret oversigt over kommunens renteudgifter og -indtægter er givet s. 359 f.

Afskrivningernes beløb lå ligeledes op til ca. 1950 nogenlunde fast, på en 18–20 mill. kr., derefter er beløbet steget, og det udgjorde i 1954/55 37 mill. kr.

Henlæggelserne er nærmere omtalt i det foregående underafsnit a om kommunens driftsregnskaber.

Bruttoudgifterne til *sociale foranstaltninger m. v.* steg ret kraftigt i de første par år og lå i årene 1941/42–1947/48 ca. 50–70 pct. over tallet for 1938/39. Derefter har der atter været betydelige stigninger, og i 1954/55 var de sociale udgifter over tre gange så store som i førkrigsåret, altså en forøgelse, der er betydelig større end den samlede stigning i folketallet og pristallet sammenlagt (jfr. oversigten s. 315).

Stigningen i *øvrige udgifter* er, som det vil ses, temmelig forskellig for de forskellige institutioner. Det mest betydende samlede beløb er her belysningsvæsenets »øvrige udgifter«, der i første række er præget af udgiften til brændselsstoffer.

De samlede »øvrige udgifter« kulminerede i 1951/52 med at være på 275,5 mill. kr. mod 67,5 mill. kr. i 1938/39, altså en stigning til over det 4-dobbelte; derefter formindskedes beløbet noget og udgjorde i 1954/55 265 mill. kr. Det skal i denne forbindelse nævnes, at engrospristallet, som i stort omfang afspejler prisbevægelsen for de varer, der indgår i denne udgiftsgruppe, steg fra 1938 til 1951 gnstl. med 233 pct. og er siden faldet, således at det i 1954 gnstl. var 204 pct. højere end i 1938.

De forskellige stigningsprocenter for hovedgrupperne af bruttoudgifter har endelig medført, at der er sket en vis forskydning i gruppernes relative betydning på kommunens samlede bruttoregnskab, således som det fremgår af nedenstående oversigt.

Bruttoudgifter:	1938/39 pct.	1943/44 pct.	1948/49 pct.	1954/55 pct.
Lønninger og pensioner	35,7	33,1	39,5	40,7
Renter	10,1	7,5	4,5	5,9
Afskrivninger	5,8	4,2	2,8	3,5
Henlæggelser	2,0	0,7	2,1	1,5
Understøttelser af trængende, sociale forsikringer, tilskud m. v.	24,4	24,3	21,0	22,8
Øvrige udgifter	22,0	30,2	30,1	25,6
Ialt	100,0	100,0	100,0	100,0

I det sidste førkrigsår faldt 36 pct. af kommunens bruttoudgifter på lønninger og pensioner, 10 pct. gik til renter og 6 pct. til afskrivninger. De sociale udgifter beslaglagde 24 pct. og de »øvrige udgifter« 22 pct.; endelig gik 2 pct. til henlæggelser, bl. a. til udvidelseskontoen.

I krigs- og besættelsesåret 1943/44 var der sket nogen forskydning i disse tal. Lønningerne og pensionerne var endnu ikke fulgt med i prisudvik-

Tabel 3.

Bruttoindtægterne fordelt på

	1938/39	1939/40	1940/41	1941/42	1942/43	1943/44	1944/45
<i>Bruttoindtægter:</i>	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.
Skatter og afgifter ¹⁾	109,7	122,2	130,8	134,6	158,4	157,8	169,3
Indtægter ved:							
Belysningsvæsenet	56,5	64,4	82,8	93,0	90,7	90,6	85,2
Sporvejene	31,3	32,0	31,3	34,2	37,8	40,4	46,0
Andre indtægtsgivende institu- tioner ²⁾	29,9	30,9	34,5	38,4	40,3	39,7	40,9
Ialt....	117,7	127,3	148,6	165,6	168,8	170,7	172,1
Renteindtægter ³⁾	4,9	5,4	5,3	5,7	6,2	6,4	7,1
Tilskud fra staten og den fælles- kommunale udligningsfond til:							
Social forsikring og offentlig forsorg	37,2	41,3	49,0	59,6	67,0	71,9	72,7
Hospitals-, sindssyge- og sund- hedsvæsenet	6,7	6,7	6,8	8,7	10,1	11,0	11,3
Skolevæsenet	10,1	10,8	11,6	11,6	11,9	12,9	13,5
Andre formål ⁴⁾	0,2	0,4	0,3	0,3	0,7	1,0	1,1
Ialt....	54,2	59,2	67,7	80,2	89,7	96,8	98,6
Øvrige indtægter ved:							
Forsørgelsesvæsenet	10,9	13,8	17,8	19,4	17,0	16,6	13,8
Hospitalsvæsenet	1,9	1,9	1,9	2,3	2,8	3,1	3,0
Andre kommunale institutioner	8,3	9,2	10,7	11,2	11,4	14,2	13,1
Ialt....	21,1	24,9	30,4	32,9	31,2	33,9	29,9
Samlet bruttoindtægt	307,6	339,0	382,8	419,0	454,3	465,6	477,0
1938/39 = 100	100,0	110,2	124,4	136,2	147,7	151,4	155,1
Heraf:							
Skatter og afgifter	100,0	111,4	119,2	122,7	144,4	143,8	154,3
Indtægter ved de indtægtsgiven- de institutioner	100,0	108,2	126,3	140,7	143,4	145,0	146,2
Renteindtægter	100,0	110,2	108,2	116,3	126,5	130,6	144,9
Tilskud fra staten og den fælles- kommunale udligningsfond..	100,0	109,3	124,9	148,1	165,6	178,7	182,0
Øvrige indtægter	100,0	118,0	144,1	155,9	147,9	160,7	141,7

¹ Omfatter hele beløbet fra bilag 1, d. v. s. foruden de egentlige skatter og afgifter også udligningstilsvaret fra Frederiksberg og Gentofte, vandafgifter, skoleafgifter og diverse gebyrer.

² Det er de på bilagene 2-4 og 8-9 opførte institutioner, d. v. s. begravelsesvæsenet, jorder og skove samt beboelsesejendomme, torvæsenet, folkeøkenerne, håndværksafdelingen, kørselsafdelingen m. m.

³ Eksklusive institutionernes renteydelser.

⁴ Herunder bl. a. tilskud til overpræsidentens kontorhold, kommunebibliotekerne, sundhedsplejerskerne og i årene 1942/43 til 1946/47 tilskud til luftværnsforanstaltninger.

og deres stigning 1938/39–1954/55.

1945/46	1946/47	1947/48	1948/49	1949/50	1950/51	1951/52	1952/53	1953/54	1954/55
mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.
186,7	208,1	247,3	256,8	268,3	279,4	318,9	340,7	351,0	366,6
80,8	93,2	108,1	130,5	128,5	140,7	172,4	170,1	163,5	172,1
50,9	55,4	62,2	61,8	64,3	63,8	74,5	78,1	78,2	83,2
63,2	54,8	52,5	52,0	52,6	55,6	57,8	60,2	61,6	63,2
194,9	203,4	222,8	244,3	245,4	260,1	304,7	308,4	303,3	318,5
7,1	6,3	5,0	5,7	8,2	7,9	8,1	19,0	15,8	12,8
81,5	78,5	84,5	92,4	102,1	112,7	132,1	139,3	156,8	162,3
12,3	18,1	19,2	21,3	25,6	25,8	28,7	32,4	37,2	36,9
18,3	14,8	19,6	23,1	26,4	29,1	32,4	37,2	39,5	43,7
1,6	0,8	0,7	0,8	0,9	1,2	1,3	1,8	2,1	2,2
113,7	112,2	124,0	137,6	155,0	168,8	194,5	210,7	235,6	245,1
13,7	14,6	12,7	13,6	15,3	18,3	22,7	24,2	24,6	23,0
4,0	7,8	9,3	11,1	11,1	11,6	16,0	23,4	20,5	20,5
16,0	15,3	16,7	18,0	18,6	19,9	22,7	24,1	25,8	29,6
33,7	37,7	38,7	42,7	45,0	49,8	61,4	71,7	70,9	73,1
536,1	567,7	637,8	687,1	721,9	766,0	887,6	950,5	976,6	1016,1
174,3	184,6	207,3	223,4	234,7	249,0	288,6	309,0	317,5	330,3
170,2	189,7	225,4	234,1	244,6	254,7	290,7	310,6	320,0	334,2
165,6	172,8	189,3	207,6	208,5	221,0	258,9	262,0	257,7	270,6
144,9	128,6	102,0	116,3	167,3	161,2	165,3	387,8	322,4	261,2
209,9	207,1	228,9	253,9	286,0	311,4	358,9	388,9	434,7	452,2
159,7	178,7	183,4	202,4	213,3	236,0	291,0	339,8	336,0	346,4

f.: De anførte tal refererer sig til de reducerede bruttotal, d. v. s., at der fra de rå bruttotal er fradraget diverse dobbeltposter institutionerne imellem. Dette gælder således bl. a. institutionernes bidrag til pensionsudgifter og refusion af tillæg til pensioner, institutionernes renteydelser til rentekontoen, betaling for ophold på stiftelser og hospitaler efter særlig refusionstakst fra konti under bilag 12 (social forsikring og offentlig forsorg) til andre konti på samme bilag eller til bilag 13 (hospitalsvæsenet), refusioner fra bilag 18 (stadsingeniørens direktorat) til bilag 5 (belysningsvæsenet) og bilag 9 I (kørselsafdelingen) for gadebelysning og bortfjernelse af dagrenovation og gadeaffald m. v.

lingen, og de beslaglagde i dette år kun 33 pct. af bruttoudgifterne, hvorimod de øvrige udgifter, der mere direkte er afhængig af prisudviklingen, beslaglagde 30 pct. af den samlede udgiftssum. På de sociale udgifter faldt samme andel som før krigen, hvorimod renter og afskrivninger står med lavere procenttal.

Fordelingen i efterkrigsåret 1948/49 er præget af lønreformen i 1946, og udgifterne til lønninger og pensioner udgjorde i dette år 39,5 pct. af samtlige bruttoudgifter, omvendt udgjorde de sociale udgifter en relativ lidt ringere andel – 21 pct.; udgifter til renter og afskrivninger er nu faldet til kun at udgøre mindre end det halve af den andel, de udgjorde i 1938/39, nemlig 7,3 pct. mod 15,9 pct.; de øvrige udgifter beslaglagde fortsat 30 pct. af bruttoudgifterne.

I året 1954/55 var lønningernes og pensionernes andel 40,7 pct., altså noget mere end før krigen, ligeledes var de »øvrige udgifter« andel noget større – 25,6 mod 22 pct. De sociale udgifter står med en lidt ringere andel, hvorimod renternes og afskrivningernes andele, selv om de er steget i de senere år, stadigvæk er væsentlig lavere end før krigen.

Kommunens *bruttoindtægter* i femtenårs perioden 1939/40–1954/55 er i tabel 3, s. 320 f., samlet i 5 hovedgrupper. Det bemærkes, at ligesom ved bruttoudgifterne refererer de anførte tal sig til de reducerede bruttotal, jfr. anmærkningen til tabellen.

Posten *skatter og afgifter* omfatter her samtlige de på regnskabets bilag 1 opførte beløb, jfr. tabellens note 1. En nærmere redegørelse for de enkelte poster på dette bilag er givet i afsnit II. Ialtbeløbet udgjorde i 1938/39 110 mill. kr., i det sidste hele krigs- og besættelsesår, 1944/45, var summen steget til 169 mill. kr. eller med mere end 50 pct., og i de følgende år fortsættes stigningen, således at de samlede skatte- og afgiftsbeløb på bilag 1 i 1954/55 var oppe på 367 mill. kr. eller en forøgelse fra før krigen på 234 pct.

Bruttoindtægterne ved de såkaldte *indtægtsgivende institutioner* beløb sig i 1938/39 til ialt 118 mill. kr., hvoraf ca. halvdelen faldt på belysningsvæsenet, mens sporvejene og de øvrige indtægtsgivende institutioner delte den anden halvdel. I 1954/55 var den samlede indtægtssum vokset til 319 mill. kr. eller med 170 pct. Af det samlede beløb falder nu ca. 55 pct. på belysningsvæsenet, ca. 25 pct. på sporvejene og 20 pct. på de øvrige virksomheder. Om de enkelte institutioner henvises til afsnit III.

Renteindtægten lå i alle årene indtil 1952/53 mellem ca. 5 og ca. 8 mill. kr. Om årsagen til den derefter indtrådte stigning henvises til omtalen af rentekontoen s. 359 f.

Det samlede beløb, som kommunen fik i *tilskud fra staten og den fælleskommunale udligningsfond*, udgjorde i 1938/39 ialt 54 mill. kr., fordelt som angivet i tabel 3. Igennem alle krigs- og efterkrigsårene voksede dette beløb temmelig stærkt, og i 1954/55 udgjorde det 245 mill. kr., hvilket betyder en stigning fra før krigen på 352 pct. En nærmere vurdering af denne stignings

betydning kan selvsagt kun foretages i forbindelse med omtalen af kommunens udgifter på de respektive områder, jfr. afsnit. III.

De *øvrige* indtægter, som kommunens institutioner har haft – bl. a. betaling for kur og pleje, forskellige afgifter og gebyrer udover dem, der står på bilag 1 – steg fra 21 mill. kr. i 1938/39 til 73 mill. kr. i 1954/55. Iøvrigt henvises også her til afsnit III.

Den ovenfor skitserede udvikling har medført, at bruttoindtægterne ved de samme 4 tidspunkter som anført foran ved bruttoudgifterne relativt har fordelt sig således:

Bruttoindtægter:	1938/39 pct.	1943/44 pct.	1948/49 pct.	1954/55 pct.
Skatter og afgifter	35,7	33,9	37,4	36,1
Indtægtsgivende institutioner	38,3	36,6	35,6	31,3
Renteindtægter	1,6	1,4	0,8	1,3
Tilskud fra staten og den fælleskom. udligningsfond	17,6	20,8	20,0	24,1
Øvrige indtægter	6,8	7,3	6,2	7,2
Ialt	100,0	100,0	100,0	100,0

Det vil ses, at skatternes og afgifternes andel af bruttoindtægterne var temmelig konstant mellem 34–37 pct. i de anførte år; derimod har de indtægtsgivende institutioners andel været faldende fra 38 pct. i 1938/39 til 31 pct. i 1954/55. Omvendt udgjorde i det sidstnævnte år tilskudene fra staten og den fælleskommunale udligningsfond en væsentlig større andel af de samlede bruttoindtægter end i 1938/39, nemlig 24,1 pct. mod 17,6 pct.

c. Kommunens samlede personale og ændringerne i lønningsreglerne.

Som anført foran er kommunens lønningsudgifter den største af enkeltposterne på kommunens bruttoregnskab, og disse udgifter er sammen med pensionsudgifterne af væsentlig betydning for samtlige kommunens indtægts- og udgiftsbilag, bortset fra bilag 1: Skatter og afgifter, bilag 7: Rentekontoen, bilag 8: Forskellige indtægter og bilag 17: Afskrivninger og forrentning vedr. politi- og fængselsvæsenet. Det er derfor naturligt at gøre noget udførligere rede for, hvorledes størrelsen af kommunens personale og det samlede antal pensionister har udviklet sig i den her betragtede periode samt for de vigtigste af de ændringer, der er sket i kommunens lønningsregler.

Udviklingen i antallet af ansatte og pensionister under kommunen fremgår af omstående oversigt.

Kommunens *samlede personale* omfattede i 1938/39 ialt 25.100 personer, men det steg ret stærkt i krigsårene og de nærmeste år derefter og nåede i 1948/49 op på 34.000 personer. I de følgende år svingede tallet omkring 34.000, og ved periodens slutning udgjorde det 34.400 eller 37 pct. flere end før krigen. Denne stigning har været ret forskellig for på den ene side de

	Kommunens personale					Kommunens pensionister ³⁾			
	Tjenestemænd ¹⁾	Lønarbejdere ²⁾	Andre ansatte ²⁾	Ialt	1938/39 = 100	Egenpension	Efterladte	Ialt	1938/39 = 100
1938/39	11 017	7 175	6 865	25 057	100,0	3 494	1 882	5 376	100,0
1943/44	11 657	8 014	8 735	28 406	113,4	3 982	2 176	6 158	114,5
1948/49	14 881	10 436	8 695	34 012	135,7	4 618	2 427	7 045	131,0
1953/54	15 442	10 569	8 207	34 218	136,6	4 944	2 715	7 659	142,5
1954/55	15 584	10 585	8 217	34 386	137,2	4 986	2 773	7 759	144,3
Procentvis stigning:	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.
1938/39–1954/55 ...	41,5	47,5	19,7	37,2	—	42,7	47,3	44,3	—

1 Tallene refererer sig til det antal tjenestemandstillinger, til hvilke der på det tidspunkt (september–oktober måned i de i tabellens forspalte anførte regnskabsår) da budgetforslaget for det følgende regnskabsår udarbejdes, var budgetteret løn.

2 Tallene for lønarbejdere og andre ansatte refererer sig til det gennemsnitlige antal, der er til tjeneste året rundt, idet tallene er beregnet på grundlag af de for de pågældende år budgetterede lønningsbeløb.

3 Tallene refererer sig til den 30. september i de anførte regnskabsår.

fast ansatte tjenestemænd og lønarbejdergruppen, der er steget henholdsvis 42 og 48 pct., og på den anden side de løst ansattes gruppe »andre ansatte«, der kun er steget ca. 20 pct. Denne sidste gruppe, der omfatter elever, løst ansatte kontormedhjælpere, budgetmæssigt lønnede plejere og plejersker, husmedhjælpere, skolevæsenets vikarer m. v., forøgedes stærkt i krigsårene, bl. a. på grund af de forskellige arbejder af ekstraordinær karakter (rationering, luftværnsforanstaltninger, bevogtningsopgaver m. v.), der blev pålagt kommunen; i 1945/46 kulminerede antallet med 9.700 eller 41 pct. flere end i 1938/39. Den særlige krigsadministrations afvikling i forbindelse med fast ansættelse af en del af det oprindelig løst ansatte personale samt portørers og husmedhjælperes overgang til lønarbejdergruppen medførte en indskrænkning af de andre ansattes gruppe, således at den i 1954/55 kun var på 8.200 personer. Antallet af *pensionister* udviser jævn stigning – gennemgående årlig 3–4 pct. – og det samlede antal var i 1954/55 44,3 pct. større end i 1938/39. Stigningen har været lidt større for antallet af efterladte (47,3 pct.) end for egenpensionisterne (42,7 pct.).

Når de foran nævnte stigningsprocenter for det samlede personale og for antallet af pensionister, henholdsvis 37,2 og 44,3 pct., anvendes på beløbene for lønudgifter og pensionsudgifter i 1938/39 – henholdsvis 95,1 og 14,7 mill. kr., jfr. tabel 2 – får man, at de to tilsvarende beløb i 1954/55 under forudsætning af uforandret relativ sammensætning af personalet efter grupper, lønklasser m. v. ville have været henholdsvis 130 og 21 mill. kr. Imidlertid udgjorde lønningerne og pensionerne i 1954/55 som nævnt henholdsvis 359 og 62 mill. eller 229 mill. kr. og 41 mill. kr. mere end, hvis beløbene alene var vokset med antallet af ansatte og pensionister. Disse merbeløb er således udtryk for de lønforhøjelser, der i de 16 år har fundet sted bl. a. som følge af stigningen i prisniveauet, ændringer i personalets sammensætning efter

lønklasser og -trin samt de foretagne ændringer i kommunens lønregulativer m. v.

De vigtigste af de ændringer, der i den betragtede periode er sket i lønningssreglerne for kommunens tjenestemænd, er følgende.

I 1939/40 skulle som følge af et fald i det til grund for tjenestemandslønningernes pristalsmæssige regulering liggende udgiftstal reguleringstillæget egentlig være nedsat med 1 portion, således at det ialt kun skulle ydes med 6 portioner. Men overensstemmende med den for statstjenestemændene trufne ordning vedtog borgerrepræsentationen at opretholde denne portion reguleringstillæg, ligesom det i 1938/39 indførte midlertidige løntillæg, der for gifte mænd m. fl. udgjorde 168 kr.¹⁾, fortsat blev ydet.

I året 1940/41 forhøjedes reguleringstillæget efter de normale regler til ialt 10 portioner. I 1941/42 skulle efter de vedtægtsmæssige bestemmelser reguleringstillæget være forhøjet med 7 portioner, men da det ved lov bestemtes, at statstjenestemændene kun skulle have en forhøjelse svarende til 3½ portion, og da loven yderligere bestemte, at kommunen ikke måtte yde større tillæg end staten – en bestemmelse, der også gjaldt i de følgende år – blev de københavnske lønninger reguleret på samme måde. I 1942/43 blev på tilsvarende måde reguleringstillæget, der yderligere skulle have været forhøjet med 3 portioner, kun forhøjet med 1½ portion. I 1943/44 blev – overensstemmende med reglerne for statstjenestemændene – reguleringstillæget fra 1. april 1943 forhøjet med 1½ portion trods det, at udgiftstallets bevægelse ikke ordinært gav grundlag herfor, og i marts 1944 vedtoges det med tilbagevirkende kraft fra 1. november 1943 at forhøje reguleringstillæget med yderligere 3½ portion. Herefter var antallet af reguleringstillægsportioner kommet op på 20. Endvidere indførtes – svarende til statens regler – et nyt tillæg, nemlig et *børnetillæg* på 120 kr. årlig for hvert barn udover ét til tjenestemænd med forsørgerpligt over for børn under 18 år.

I 1944/45 ydedes reguleringstillæg og børnetillæg efter samme regler som i 1943/44, mens det midlertidige tillæg blev forhøjet; for gifte mænd m. fl. fra 168 til 288 kr.

I 1945/46 blev der fra 1. april ydet tjenestemændene yderligere 1 portion reguleringstillæg, men under henvisning til den stigning i dyrtidstillæget, som arbejdere og funktionærer i det frie erhverv opnåede i august 1945, blev – parallelt med, hvad der gennemførtes for statstjenestemændene – reguleringstillæget yderligere forhøjet med 4 portioner med tilbagevirkende kraft fra 1. april 1945, således at det samlede reguleringstillæg i dette år blev på ialt 25 portioner. Det midlertidige tillæg blev ligeledes fra 1. april forhøjet for gifte mænd m. fl. med 96 kr., altså til ialt 384 kr. Endelig blev børnetillæget opretholdt med samme beløb som i de 2 foregående år.

¹ Her og i det følgende vil kun blive refereret satserne for lønningsgruppen »gifte mænd og dermed ligestillede«. Om satserne for ugifte over og under forskellige aldersgrænser og for samgifte må henvises til de pågældende tidspunkter gældende vedtægtsbestemmelser.

I januar 1946 nedsattes – svarende til den i staten nedsatte lønningskommission – et fællesudvalg til overvejelse af, i hvilket omfang der burde ske ændringer i de for kommunens tjenestemænd gældende lønregler og andre bestemmelser. Udvalget afgav sin første betænkning den 1. juli 1946, og den 4. juli s. å. vedtog borgerrepræsentationen *nye lønningsregler* med gyldighed fra 1. april 1946.

Hovedpunkterne i lønreformen var 1) en forhøjelse af grundlønninger, 2) overførsel af 5 portioner reguleringstillæg til et pensionsgivende tillæg og 3) en nyordning af reguleringstillægene, hvis samlede beløb fordeltes på 20 portioner, der skulle ydes ved pristal fra 286 til 291. For hver 6 points, pristallet stiger udover 286 eller falder under 291, skal reguleringstillæget forhøjes eller nedsættes med 1 portion. I foråret 1947 gennemførtes adskillige normeringsændringer og andre ændringer i de vedtægtsmæssige bestemmelser vedrørende kommunens tjenestemænd og pensionister.

De samlede udgifter ved kommunens lønreform ansloges til ca. 30 mill. kr., hvortil kom ca. 7 mill. kr. til lønforhøjelse til lønarbejdere og andre ansatte. De foran nævnte børnetillæg blev for regnskabsårene 1946/47 og 1947/48 kun udbetalt med henholdsvis $\frac{2}{3}$ og $\frac{1}{3}$ af det oprindelige beløb, og tillæget bortfaldt helt med udgangen af sidstnævnte regnskabsår.

I 1947/48 blev som følge af pristallets stigning reguleringstillæget forhøjet med 1 portion pr. 1. april og yderligere med 1 portion pr. 1. oktober.

I 1948/49 forhøjedes reguleringstillæget pr. 1. oktober 1948 atter med 1 portion, således at det nu var oppe på 23 portioner. Men for i et vist omfang at ophæve den forskydning, der siden lønreformen i 1946 havde fundet sted i forholdet mellem lønarbejderlønningerne i de private erhverv og tjenestemændenes løn, indførtes i oktober 1948, med virkning fra 1. januar s. å., et *midlertidigt løntillæg*. Dette tillæg fastsattes for perioden 1. januar 1948 til 30. september 1949 til $2\frac{1}{2}$ portion reguleringstillæg.

I 1949/50 forhøjedes reguleringstillæget pr. 1. april med 1 portion, der dog, da julipristallet gik ned, atter bortfaldt pr. 1. oktober; men i stedet forhøjedes det foran nævnte midlertidige løntillæg til $3\frac{1}{2}$ portion reguleringstillæg. Endvidere tilkom fra 1. april et nyt tillæg på 168 kr., kaldet *særligt løntillæg*. Dette tillæg skyldes, at der i staten blev gennemført en forhøjelse med nævnte beløb af det til statstjenestemændene i hovedstaden ydede stedtillæg. Tillæget, der fortsat ydes med samme beløb til alle tjenestemænd uanset lønklasse og ægteskabelig stilling, er ikke pensionsgivende.

I 1950/51 udgjorde antallet af reguleringstillægsportioner i tiden 1. april–1. oktober ialt 24 portioner og fra 1. oktober–31. marts ialt 26 portioner. Iøvrigt bød året på det første skridt til at imødegå den nivellering af de højere lønninger, som den fortsatte prisstigning havde medført, idet de til disse lønninger ydede reguleringstillægsportioner ikke på samme måde som for de lavere lønninger gav dækning for den faktiske stigning i leveomkostningerne. Nyordningen blev den, at det før nævnte midlertidige løntillæg fra

1. april 1950 blev fastsat til 6 portioner, men således at disse 6 portioner for tjenestemænd, hvis pensionsgivende løn ikke overstiger 7.500 kr., erstattedes med 6 portioner à 3 pct., ialt 18 pct., af den pensionsgivende løn, dog mindst et beløb svarende til 6 ordinære reguleringstillægsportioner, og til andre tjenestemænd, altså med over 7.500 kr. i normeret løn, ydedes 6 portioner à 2½ pct., altså 15 pct. af den normerede løn, dog ialt ikke under 1.350 kr. og ikke over 1.500 kr. årlig, der var altså lagt loft over tillæget.

I 1951/52 forøgedes antallet af reguleringstillægsportioner fra 1. april med 4 og fra 1. oktober med 3 – til ialt 33, og ordningen med det midlertidige løntillæg forlængedes til 31. marts 1952.

I 1952/53 forhøjedes reguleringstillæget både pr. 1. april og 1. oktober med 1 portion, altså til ialt 35 portioner. Endvidere blev reglerne for ydelsen af det midlertidige løntillæg ændret, således at det for regnskabsåret 1952/53 for normerede lønninger under 4.500 kr. skulle udgøre 8 portioner reguleringstillæg og for normerede lønninger over denne grænse 8 portioner à 3 pct. af den normerede løn. Samtidig bestemtes, at de nævnte 8 portioner i 1953/54 skulle forhøjes til 9 portioner. Endelig blev der fra 1. april 1952 indført et nyt tillæg, kaldet *ekstraordinært tillæg*. Dette tillæg fremkom ved *omregning* for finansåret 1952/53 af 4 ordinære portioner reguleringstillæg til en skala, der pr. portion stort set svarer til 3 pct. af den pensionsgivende løn, og for finansåret 1953/54 ved omregning på tilsvarende grundlag af yderligere 5 reguleringstillægsportioner. Endvidere foretoges der visse yderligere forbedringer for samgifte tjenestemænd og for ugifte tjenestemænd over 30 år. Iøvrigt skete der i 1953/54 fra 1. oktober en nedsættelse af reguleringstillæget med 1 portion til 34 portioner.

I det sidste af de her betragtede regnskabsår, 1954/55, forhøjedes det midlertidige løntillæg med 4 portioner til 13 portioner, og samtidig bestemtes, at det i året 1955/56 yderligere skulle forhøjes med 1 portion. De midlertidige portioner fastsattes som hidtil til 3 pct. af den normerede løn, idet der dog for de nytilkomne portioner skete en yderligere forhøjelse for de laveste satser.

Endvidere ydedes det ekstraordinære løntillæg i 1954/55 med 10 omregnede portioner i stedet for 9, og for 1955/56 forhøjedes dette tillæg med endnu 1 omregnet portion. Også her foretoges der en vis forhøjelse af de nytilkomne portioner for de laveste satser.

Som et udtryk for *resultatet* af de mange ændringer, der er sket i tjenestemandslønningerne i de her betragtede 16 år, skal anføres omstående oversigt over nogle typiske tjenestemandslønninger pr. 1. april 1939, efter lønreformen pr. 1. april 1946 og ved periodens slutning den 31. marts 1955.

Oversigten viser, at for de kørende tjenestemænd m. v. er lønnen fra 1. april 1939 til 31. marts 1955 steget med knap 175 pct., men for fuldmægtige og lærere har lønforhøjelsen kun udgjort ca. 130 pct. Den gennemsnitlige indkomst steg for samtlige skatteydere i København fra 1939 til 1954 med 194 pct.

Bruttoløn for gifte tjenestemænd på slutløn.

	¹ / ₄ 1939 kr.	¹ / ₄ 1946 kr.	³¹ / ₈ 1955 kr.	Procentvis stigning ¹ / ₄ 1939– ³¹ / ₈ 1955 pct.
Kontorchefer, 2. lkl.	11 154	16 360	26 195,80	134,9
Fuldmægtige, 5. lkl.	7 522	10 870	17 199,10	128,7
Lærere, 6. lkl. b	7 212	10 480	16 657,00	131,0
Overassistenter, 7. lkl.	6 376,63	9 700	15 272,80	139,5
Assistenter, 9. lkl.	5 524	8 550	13 426,20	143,1
Kørende tjenestemænd, brandmænd og plejere, 12. lkl. + b	4 206,63	7 170	11 518,50	173,8
Andre funktionærer, 12. lkl.		6 850	10 781,50	156,3
Kontorister, 14. lkl.	4 104	6 850	10 781,50	162,7

Kommunens *lønarbejderlønninger* er i det store og hele blevet reguleret i overensstemmelse med de i det private erhvervsliv mellem arbejder- og arbejdsgiverorganisationerne afsluttede overenskomster. Det vil føre for vidt her at gøre rede for de mangfoldige ændringer, der er foretaget i såvel grundsatser, dyrtidstillæg og almindelige tillæg, som i særlige tillæg, akkordtillæg o. s. v. – tillæg, der ofte er differentieret efter både køn og alder.

Kun skal til orientering over resultatet af de mange lønændringer, som perioden har været så rig på, anføres nedenstående oversigt, der viser, hvor store de gennemsnitlige timefortjenester har været for forskellige grupper af helårsbeskæftigede arbejdere i Københavns kommunes tjeneste i de 4 kalenderår 1939, 1944, 1949 og 1954.

	Gennemsnitlig timefortjeneste (samtlige arbejdstimer)			
	1939 øre	1944 øre	1949 øre	1954 øre
Helårsbeskæftigede:				
a. Faglærte mænd	212	271	389	527
b. Ufaglærte mænd	176	230	330	454
c. Formænd, gartnere, chauffører, kedel- og maskin- passere m. fl.	179	243	345	483
d. Heldagsbeskæftigede kvinder	101	136	206	284
e. Ikke-heldagsbeskæftigede kvinder	108	142	207	286
Standard-gennemsnit ¹	167	218	314	431

I kalenderåret 1939 udgjorde den gennemsnitlige timeløn for alle de helårsbeskæftigede arbejdere 167 øre. Indtil 1944 forhøjedes dette beløb med ca. 30 pct., væsentlig som følge af forhøjelser af dyrtidstillægene. De gentagne forhøjelser af såvel grundsatser som tillæg i de følgende år bragte gennemsnitslønnen op på 314 øre i 1949, og i det sidste femår 1949–54 skete der også forhøjelse af alle satser, således at den gennemsnitlige time-

¹ D. v. s. gennemsnitslønninger for alle helårsbeskæftigede arbejdere beregnet under forudsætning af, at fordelingen på de 5 grupper a–e var den samme i årene 1944, 1949 og 1954, som tilfældet var i 1939.

løn for de helårsbeskæftigede i 1954 under forudsætning af samme fordeling på hovedgrupperne som i 1939 blev 431 øre eller 158 pct. mere end i 1939. Stigningen har været størst for de heldagsbeskæftigede kvinder, nemlig ca. 180 pct. mod ca. 150 pct. for de faglærte mænd. Det må dog bemærkes, at da sammensætningen af hver af de anførte 5 hovedgrupper også har ændret sig i periodens løb, og da aflønningsforholdene for de forskellige undergrupper har udviklet sig noget forskelligt, kan de anførte tal ikke umiddelbart anvendes som eksakte udtryk for de skete lønændringer, men kun som udtryk for tendensen i udviklingen.

Inden for gruppen *andre ansatte* er lønnen for de overenskomstlønnede kontormedhjælpere væsentlig blevet reguleret efter lignende regler som for lønarbejdere, mens lønnen for de øvrige grupper (assistentelever, kontorist-aspiranter, klinikmedhjælpere m. fl.) nærmest har fulgt reglerne for tjenestemandslønningerne.

II. De kommunale skatter og afgifter.

I den her betragtede periode er den samlede sum af kommunens skatter og afgifter som vist i det foregående afsnit vokset fra 110 mill. kr. i 1938/39 til 367 mill. kr. i 1954/55 eller en stigning på 234 pct. Denne stigning skyldes ikke nogen principiel ændring i selve skattesystemet, men hidrører i langt den overvejende grad fra en stigning i udbyttet af den kommunale indkomstskat, der atter først og fremmest er en følge af stigningen i borgernes indkomster. En nærmere redegørelse for de foretagne ændringer i beskatningsreglerne og for beløbenes størrelse for de enkelte skatter og afgifter er givet i dette afsnit for hver af de 3 skattegrupper: a) ejendomsskatterne, b) de personlige skatter og c) andre afgifter og gebyrer. Hertil kommer i underafsnit d) en oversigt over de beløb, som hovedstadsudligningen har givet København i samme periode.

a. Ejendomsskatterne.

Under hensyn til, at reglerne for ejendomsskatternes påligning har været nærmest uforandret i årene 1939/40–1954/55, giver omstående tabel alene tallene for gennemsnittet af hver af de 3 femår inden for perioden 1939/40–1953/54 og for enkeltåret 1954/55 ¹⁾. Tabellen omfatter de egentlige ejendomsskatter samt bidrag til udgifterne ved Københavns brandvæsen, mens den almindelige vandafgift, der beregnes efter etageareal, er henført sammen med vandafgiften efter måler og klosetafgift til »andre afgifter og gebyrer«, der behandles i underafsnit c.

¹⁾ Det bemærkes, at det sidste hele førkrigsår 1938/39 her ikke egner sig til sammenligning, da ejendomsskatterne i dette år var midlertidig nedsat i h. t. lov om fælleskommunal udligning af 14. april 1937.

	1939/40– 1943/44 gnstl.	1944/45– 1948/49 gnstl.	1949/50– 1953/54 gnstl.	1954/55
	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
Grundskyld og ejendomsskyld ..	19 985	21 278	23 840	25 549
Grundstigningsskyld	168	390	1 028	1 213
Dækningsafgift	992	1 141	1 384	1 545
Tillægsskat på faste ejendomme ..	85 ¹	—	—	—
Bidrag til brandvæsenet	2 786	4 369	6 779	8 667
Ialt	24 016	27 178	33 031	36 974

¹ Selv om tillægsskatten kun opkrævedes i de første 4 år af perioden, er gennemsnittet udregnet ved division med 5.

Grundskylden og ejendomsskylden opkræves i h. t. lov nr. 188 af 20. maj 1933 med senere ændringer, der væsentligt vedrører de forskellige skattefri fradrag. Den promille, hvormed kommunal grundskyld skal opkræves, fastsættes af kommunalbestyrelsen for 4-årige perioder ad gangen, dog således at loven for Københavns kommune fastsatte en maksimumsgrænse for grundskylden og ejendomsskylden på henholdsvis 7,5 og 5,625 promille, og disse promiller anvendtes i alle de her betragtede år. Ved lov nr. 361 af 22. december 1954 er den foran nævnte maksimumsgrænse bortfaldet, og for 1955/56 blev grundskyldpromillen fastsat til 11 og ejendomsskyldpromillen til 8,25.

De skattefri fradrag ved beregningen af ejendomsskylden, der ligeledes inden for de i loven fastsatte grænser bestemmes for 4 år ad gangen, udgjorde indtil 1945/46 10.000 kr. pr. ejendom og 1.000 kr. for hver beboet lejlighed udover een. For perioden 1946/47–1950/51 forhøjedes fradragene til henholdsvis 14.000 kr. pr. ejendom og 1.500 kr. pr. lejlighed, og for perioden 1951/52–1954/55 forhøjedes fradragene yderligere til henholdsvis 21.000 kr. og 2.000 kr., jfr. lov nr. 46 af 14. februar 1951.

De ejendoms- og grundskyldvurderinger, der ligger til grund for ejendomsbeskatningen, er for den første femårsperiode vurderingen pr. 1. oktober 1936, fra 1946/47 er det vurderingen pr. 1. oktober 1945, og fra 1951/52 vurderingen pr. 1. oktober 1950. De ved disse vurderinger fastsatte vurderingssummer i forbindelse med de foran nævnte regler om de skattefri fradrag har selvsagt i første række været bestemmende for ejendomsskatternes provenu.

Af andre bestemmelser, der har haft betydning for skatteprovenuet, skal endelig nævnes de særlige love om lempelser i ejendomsbeskatningen for nybyggeriet. I 1954/55 udgjorde den beregnede kommunale ejendomsskyld for de københavnske ejendomme, der i h. t. boligstøttelovgivningen enten var fritaget for eller havde fået henstand med ydelsen af kommunal ejen-

domsskyld, ialt 1.795.000 kr. eller ca. 6 pct. af den samlede grund- og ejendomsskyld.

Det samlede resultat af de foran nævnte bestemmelser blev, som tabellen viser, at provenuet af grund- og ejendomsskylden indbragte 25,5 mill. kr. i 1954/55 mod 20,0 mill. kr. i periodens første femår, altså en stigning på ca. 25 pct. Det kan tilføjes, at i 1954/55 fordelte det nævnte beløb sig med 11,2 mill. kr. på grundskylden og 14,3 mill. kr. på ejendomsskylden.

Grundstigningsskylden blev i årene indtil 1950/51 pålagt i h. t. lov nr. 202 af 20. maj 1933, og fra 1951/52 desuden i h. t. lov nr. 265 af 27. maj 1951. Herefter er hovedreglen, at der af halvdelen af de værdistigninger, der indtrådte i tiden fra 1. januar 1932 til 1. oktober 1950, samt af tre fjerdedele af de værdistigninger, der indtrådte efter 1. oktober 1950, svares en afgift af 4 pct. årlig, såfremt værdistigningen oversteg en vis afgiftsfri margin. Halvdelen af afgiften tilfalder staten og halvdelen kommunen, der dog får hele grundstigningsskylden af sine egne ejendomme i København.

Denne afgift har i de senere år givet kommunen en indtægt på godt 1 mill. kr. årlig.

Af offentlige ejendomme, der er fritaget for grundskyld og ejendomsskyld, svares der som bidrag til kommunens udgifter til gaders og vejes vedligeholdelse, renholdelse, belysning m. m. en såkaldt *dækningsafgift*. Denne afgift, der siden 1943/44 udgør $\frac{1}{3}$ af den ordinære grundskyld og ejendomsskyld, indbragte i de sidste år ca. 1,5 mill. kr.

Tillægsskatten svarede af ejendomme, hvis tidligere skatter ($\div \frac{3}{10}$ areal-skat) var højere end grundskylden og ejendomsskylden pr. 1. januar 1926. Skatten udgjorde for 1926/27 $\frac{5}{6}$ af forskellen mellem gammel og ny skat (ialt 568.000 kr.) og nedsattes derefter med en femtedel for hver følgende 4-årig periode. Den opkrævedes sidste gang i 1942/43.

Bidrag til brandvæsenet opkræves med hjemmel i lov nr. 91 af 31. marts 1938. Bidraget fastsattes for 6 år ad gangen og udgjorde i perioden 1938/39–1943/44 0,6 promille årlig af bygningernes brandforsikringsværdi. Denne sats forhøjedes for perioden 1944/45–1949/50 til 0,68 promille og for 1950/51–1955/56 til 0,76 promille.

Som følge af denne forhøjelse af afgiftspromillen jævnsides med stigningen i brandforsikringssummerne er det samlede afgiftsbeløb vokset fra 2,4 mill. kr. i periodens første til 8,7 mill. kr. i periodens sidste år.

Det *samlede udbytte* af ejendomsskatterne til Københavns kommune udgjorde i de 3 femårsperioder henholdsvis 24,0, 27,2 og 33,0 mill. kr. I periodens første enkeltår i 1939/40 var beløbet 22,9 mill. og i det sidste år. 1954/55, ialt 37,0 mill. kr., altså en stigning på godt 60 pct. Dette er dog væsentlig mindre end for de personlige skatter. Som udtryk for den forskellige udvikling af de to skattegrupper kan anføres, at ejendomsskatternes andel af den samlede sum af ejendoms- og personskatter, der i 1939/40 udgjorde 25 pct., i 1954/55 var faldet til 12 pct.

b. Personlige skatter.

De personlige indkomstskatter til kommunen falder i 3 kategorier, opholdskommuneskatten, erhvervsskatten og selskabsskatten; hertil kommer et beløb for bøder og efterbetalinger.

Det lovgrundlag, på hvilket *opholdskommuneskatten* eller skatten af stadens faste beboere, som den hedder i kommunens officielle regnskab og beretning, opkrævedes i 1939/40, var lov nr. 110 af 18. april 1910 om indkomstskat til København, således som denne var blevet ændret ved lov nr. 12 af 23. januar 1914 samt lov vedrørende personlig skat til kommunen af 18. februar 1937, og den rateskala, efter hvilken opholdskommuneskatten opkrævedes, indeholdtes i lov nr. 617 af 22. december 1919, jfr. nærmere fremstillingen i »København 1840–1940« s. 380 ff.

Krigsudbrudet i september 1939 gav anledning til, at der den 20. marts 1940 udsendtes en lov om midlertidig tillæg til foran nævnte lov af 1910 om indkomstskat til København. Herefter kunne Københavns kommunalbestyrelse, såfremt nye love eller ekstraordinære forhold ville medføre, at kommunens budget for det løbende regnskabsår i væsentlig grad måtte overskrides, med indenrigsministeriets samtykke vedtage at forhøje den for vedkommende skatteår pålignede indkomstskat. Loven havde gyldighed for 1939/40 og 1940/41, men fik kun praktisk betydning for det førstnævnte skatteår, hvor den ordinære indkomstskat forhøjedes med 10 pct., der forfaldt til betaling den 1. april 1940. I 1940/41 blev indkomstskatten efter de almindelige regler forhøjet med 20 pct. udover grundbeløbet, men om de i de enkelte år stedfundne forhøjelser af indkomstskattens grundbeløb henvises iøvrigt til oversigten s. 334.

I forbindelse med vedtagelsen af budgettet for 1940/41 blev afsat 500.000 kr. til nedsættelse af opholdskommuneskatten for skatteindtægter på 1000 kr. og derunder. Overensstemmende hermed bestemte Københavns skatteråd, at det skattebeløb, der efter rateskalaens grundbeløb skulle svares af sådanne skatteindtægter for skatteåret 1940/41 og indtil videre, skulle nedsættes til 4 kr. årlig.

Ved lov nr. 66 af 1. marts 1943 ændredes rateskalaen, således at der af skatteindtægter på 1000 kr. og derunder svaredes 4 kr. årlig og af skatteindtægter på 1000–1950 kr. svaredes 4 kr. af 1000 kr. og 7,6 pct. af resten, endelig blev ved lov nr. 123 af 13. april 1954 med gyldighed fra 1954/55 rateskalaen ændret således, at skatteindtægter på under 1500 kr. er skattefri, af indtægter på 1500–1950 kr. svares 20 kr. af 1500 kr. og 8 pct. af resten, af 2000–9950 kr. svares 60 kr. af 2000 kr. og 9 pct. af resten, herefter er rateskalaen uforandret.

De *børnefradrag*, fradrag for indkomst ved *hustrus selverhverv*, nedslag for *alders- og invaliderentemodtagere* m. fl., der gives i den ansatte indkomst,

er foretaget efter de samme regler, som har været gældende ved beregningen af indkomstskatten til staten.

De *beløb*, som opholdskommuneskatten har indbragt kommunen i perioden 1938/39 til 1954/55, fremgår af nedenstående tabel, hvor tallene – da de varierer stærkt fra år til år – er anført for hvert enkelt år.

År:	Opholds- kommuneskat	Erhvervsskat	Selskabsskat	Bøder og efterbetalinger ¹	Ialt
	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
1938/39	50 297	2 827	7 732	1 272	62 128
1939/40	57 261	3 175	7 882	943	69 261
1940/41	62 914	4 167	8 549	1 172	76 802
1941/42	64 904	3 820	8 191	2 431	79 346
1942/43	82 865	5 085	8 740	595	97 285
1943/44	87 049	5 017	8 249	597	100 912
1944/45	95 003	5 307	8 854	1 109	110 273
1945/46	109 166	5 803	8 093	1 726	124 788
1946/47	123 157	6 635	10 597	2 837	143 226
1947/48	147 922	7 972	13 675	3 187	172 756
1948/49	160 973	9 695	13 425	2 678	186 771
1949/50	169 391	6 554	13 115	2 178	191 238
1950/51	178 555	7 283	15 739	1 450	203 027
1951/52	200 069	9 399	17 153	2 857	229 478
1952/53	207 890	9 578	19 430	2 531	239 429
1953/54	223 346	10 686	21 523	1 440	256 995
1954/55	233 990	12 164	22 073	1 301	269 528

¹ Ekskl. de i h. t. lov nr. 70 af 27. februar 1946 båndlagte beløb, jfr. s. 335 f.

I 1938/39 indbragte opholdskommuneskatten 50,3 mill. kr. I året for krigens afslutning, 1945/46, passeredes de første 100 mill. kr., i 1951/52 nåede beløbet 200 mill. kr., og i periodens sidste år, 1954/55, indgik der 234,0 mill. kr. eller op imod 5 gange så meget som i det sidste førkrigsår.

Til forklaring på den voldsomme stigning i skattebeløbene tjener først og fremmest stigningen i borgernes indkomster, ikke alene på grund af stigningen i skatteydernes antal, men først og fremmest grundet på den kraftige stigning i indkomstniveauet. Det kan således anføres, at mens de københavnske skatteyderes gennemsnitlige samlede indkomst ¹⁾ i 1938 udgjorde 3.070 kr., var det tilsvarende tal i 1943, 1948 og 1953 steget til henholdsvis 4.148 kr., 6.922 kr. og 8.925 kr.

I omstående oversigt er for hvert af finansårene 1938/39–1954/55 anført borgernes samlede indkomster (uden fradrag af betalte skatter og forsikringer) i det forudgående kalenderår, og den betalte opholdskommuneskat er for de enkelte år sat i forhold hertil.

¹ D. v. s. indkomsten uden fradrag af skatter og forsikringer m. v.

Skatteår og tilsvarende kalenderår	Borgernes samlede indkomst ¹ mill. kr.	Heraf betalt i opholds- kommuneskat pct.	Skatteår og tilsvarende kalenderår	Borgernes samlede indkomst ¹ mill. kr.	Heraf betalt i opholds- kommuneskat pct.
1938/39 (1937)	1176,0	4,3	1947/48 (1946)	2454,1	6,0
1939/40 (1938)	1204,8	4,8	1948/49 (1947)	2671,4	6,0
1940/41 (1939)	1265,9	5,0	1949/50 (1948)	2857,6	5,9
1941/42 (1940)	1253,9	5,2	1950/51 (1949)	2968,0	6,0
1942/43 (1941)	1378,1	6,0	1951/52 (1950)	3140,8	6,4
1943/44 (1942)	1530,6	5,7	1952/53 (1951)	3302,8	6,3
1944/45 (1943)	1649,0	5,8	1953/54 (1952)	3429,1	6,5
1945/46 (1944)	1800,0	6,1	1954/55 (1953)	3597,6	6,5
1946/47 (1945)	2034,8	6,1			

¹ Uden fradrag af betalte skatter og forsikringer m. v.

Beregnet på denne måde udgjorde opholdskommuneskatten i 1938/39 4,3 pct. af borgernes samlede indkomster, i de tre følgende år var procenten ca. 5, og fra 1942/43 til 1950/51 lå den omkring 6 pct. I det sidst anførte regnskabsår, 1954/55, var den 6,5 pct. Denne generelle stigning kan først og fremmest forklares ved, at selv ved udskrivning af skatten med samme tillæg til grundbeløbet vil det stigende indkomstniveau grundet på rateskalaens progression give et større skatteprovenu. De specielle stigninger og nedgange i beskatningsprocenten i de enkelte år kan væsentlig forklares ved ændringerne i den procent af grundbeløbet, hvormed indkomstskatten har været udskrevet. Nedenstående oversigt viser for hvert enkelt år de procenter, hvormed indkomstskattens grundbeløb er blevet udskrevet.

Skatteåret 1938/39	100 pct.	Skatteåret 1947/48	120 pct.
1939/40	110 pct. ¹	1948/49	120 pct.
1940/41	120 pct.	1949/50	120 pct.
1941/42	120 pct.	1950/51	120 pct.
1942/43	135 pct.	1951/52	125 pct.
1943/44	125 pct.	1952/53	125 pct.
1944/45	125 pct.	1953/54	125 pct.
1945/46	125 pct.	1954/55	125 pct.
1946/47	120 pct.		

¹ De 10 pct. opkrævedes som en ekstraskat, jfr. s. 332.

Den store forhøjelse i skatteudskrivningen i 1942/43 – 135 pct. af grundbeløbet – medførte sammen med stigningen i indkomstniveauet, som det fremgår af den foregående oversigt, en forhøjelse af beskatningsprocenten fra ca. 5 til 6 pct. Nedgangen i udskrivningsprocenten i de nærmest følgende år til 125 pct. og senere til 120 pct. samt forhøjelsen i de 4 sidst anførte år til 125 pct. afspejles også – når det fortsat stigende indkomstniveau tages i betragtning – i beskatningsprocenterne.

De under *erhvervsskat* opførte beløb omfatter dels udbyttet af den egentlige erhvervsskat, dels den uegentlige erhvervsskat, der betales af udlændinge, offentlige institutioner, stiftelser og dødsboer. De uegentlige erhvervsskatter beregnes ifølge lov om personlig skat til kommunen af 18. februar 1937 med kommunens skatteprocent, hvorimod den egentlige erhvervsskat udgør en efter den samlede indtægtsstørrelse varierende del af skatten af erhvervsindtægten. I perioden indtil 1946/47 var de i betragtning kommende erhvervsindtægter kun skattepligtige, hvis vedkommende skatteyder i erhvervskommunen i det pågældende regnskabsår havde haft en indtægt på mindst 1000 kr. og tillige i opholdskommunen var ansat til en indkomst til staten af mindst 3000 kr. (hvis erhvervskommunen var København, Frederiksberg eller Gentofte, dog mindst 4000). Ved lov nr. 378 af 12. juli 1946 forhøjedes de anførte beløb fra 1947/48 til henholdsvis 2000, 5000 og 6500 kr., og ved lov nr. 83 af 8. marts 1949 ændredes reglen fra 1949/50, således at grænsen for den skattepligtige erhvervsindtægt fastsattes til mindst 4000 kr., og i opholdskommunen skal skatteyderen være ansat til indkomstskat til staten af et beløb, der overstiger den ved skatteårets begyndelse for erhvervskommunen senest fastsatte indtægtsgrænse for nydende medlemsskab af statsanerkendt sygekasse uden tillæg for forsørgerpligt. Ved sidstnævnte lov forhøjedes også de såkaldte reduktionsprocenter, der anvendes ved beregning af kommuneskattens fordeling mellem opholds- og erhvervskommunen i førstnævnte kommunes favør. Endelig erindres om, at i h. t. loven om hovedstadsudligning har siden 1937/38 erhvervsbeskatningen været ophævet mellem København og Frederiksberg og mellem København og Gentofte. Om de beløb, som hovedstadsudligningen har givet Københavns kommune, og om den mindre indtægt, som København har haft herved sammenlignet med en erhvervsskatteordning, henvises til underafsnit d.

Af tabellen s. 333 fremgår det, at kommunens udbytte af erhvervsskatten fra 1938/39 til 1948/49 steg fra 2,8 til 9,7 mill. kr. De foran nævnte lovændringer bragte i 1949/50 beløbet ned på 6,6 mill. kr., men derefter steg beløbet atter og udgjorde i 1954/55 12,2 mill. kr.

Indkomstskatten af selskaber og foreninger, der ligeledes pålignes i h. t. lov nr. 38 af 18. februar 1937, er for hele den betragtede periode blevet udskrevet med 5 pct. af selskabernes og foreningernes skattepligtige indtægt. Stigningen i selskabsskattens provenu fra 7,7 mill. kr. i 1938/39 til 22,1 mill. kr. i 1954/55, skyldes således alene en stigning i den skattepligtige indtægt.

De som *bøder og efterbetalinger* indgæede beløb er i årene fra 1945/46 stærkt præget af den i forbindelse med lov af 22. juli 1945 om en ekstraordinær formueopgørelse gennemførte kontrol med størrelsen af de foregående skatteårs indkomster og formuer. Ved lov nr. 70 af 27. februar 1946 bestemtes det, at de beløb, som i skatteårene 1945/46–1948/49 tilfaldt en kommune som efterbetaling af for lidt erlagt kommuneskat med eventuelle bødetillæg, af kommunalbestyrelsen skulle indbetales på en for kommunen oprettet særlig

konto i Danmarks nationalbank. Ved beregning af de beløb, der ville være at indbetale, skulle der dog fradrages den gennemsnitlige sum af de beløb, som var tilfaldet kommunen i årene 1942/43–1944/45 som efterbetaling med eventuelle bødetillæg, samt det skattetab, der måtte påregnes påført kommunen som følge af, at de efterbetalte beløb blev fradraget ved beregningen af vedkommende skatteyderes skattepligtige indkomster, jfr. nærmere indenrigsmin. bekendtg. nr. 162 af 17. april 1947. Indenrigsministeren skulle fastsætte nærmere bestemmelser om, til hvilke formål de båndlagte beløb måtte anvendes.

De beløb, som Københavns kommune herefter fik til egen rådighed i nærmest efter 1945 følgende regnskabsår, bragte det samlede beløb for bøder og efterbetalinger op omkring 3 mill. kr. årlig.

Da sagerne vedrørende bøder og efterbetalinger endnu ikke var færdigbehandlet ved udgangen af 1948/49, fik reglerne om båndlæggelsen i Nationalbanken ved lov nr. 77 af 4. marts 1949 også gyldighed for 1949/50, men i h. t. indenrigsmin. bekendtg. nr. 285 af 10. juni 1949 påbegyndtes frigivelsen af de båndlagte midler fra 1. juni 1949.

For Københavns kommune udgjorde det samlede beløb, der indtil 1949/50 var båndlagt, ialt ca. 25 mill. kr., og dette beløb blev, efter at det af indenrigsministeren var stillet til kommunens rådighed til anlægsarbejde, overført til kapitalkontoen.

c. Andre afgifter og gebyrer.

Foruden ejendomsskatter og personlige skatter samt udligningstilsvaret fra Frederiksberg og Gentofte, der behandles i det følgende afsnit, posteres der på kommunens »skattebilag«, bilag 1, en række afgifter og gebyrer, der dels opkræves af skattevæsenet, dels af andre kommunale institutioner. I omstående tabel er udbyttet af hver af disse afgifter m. v. anført for 1938/39 og 1954/55 og for hver af de mellemliggende 3 femår gnstl.

Fra knap 20 mill. kr. i periodens begyndelse stiger det samlede afgiftsbeløb til ca. 40 mill. kr. – en stigning, der er væsentlig mindre end for samtlige skatter og afgifter taget som helhed.

De mest betydningsfulde af afgifterne er vandafgifterne, motorafgifterne, afgifterne på omsætning af stærke drikke og forlystelsesskatten.

Vandafgifterne opkræves med hjemmel dels i lov af 30. november 1857, dels i lov nr. 188 af 20. maj 1933 og de dertil knyttede vedtægter angående betaling af vand fra Københavns vandforsyning. Her skal kun nævnes, at i h. t. kommunalbest. beslutning af 12. november 1942 skulle der, foruden i de tilfælde, hvor ejeren begærede det, anbringes målere for vandforbruget i alle nye ejendomme, der blev taget i brug, samt i alle ejendomme, der fremtidig underkastedes en større ombygning eller gennemgribende modernisering. Endvidere bestemtes, at ejendomme, hvis vandforbrug betaltes efter måler, fremtidig ikke skulle betale vandafgifter efter areal, og samtidig nedsattes

	1938/39	1939/40— 1943/44 gnstl.	1944/45— 1948/49 gnstl.	1949/50— 1953/54 gnstl.	1954/55
	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
Almindelig vandafgift	2 193	2 211	1 879	2 078	2 193
Klosetafgift	3 901	4 224	4 453	3 186	3 272
Afgift af vand til nærings- brug	5 882	5 231	6 900	13 482	16 128
Afgift på omsætning af stærke drikke	1 765	2 302	3 814	3 856	3 856
Skoleafgift	148	156	358	326	126
Afgift af motorkøretøjer ..	1 967	2 061	2 117	5 159	5 930
Rekognition og afgift af byggeplads og gårdsrum	2	2	1	3	1
Afgifter ved skattedirekto- ratet	6	9	18	25	23
Afgift for tilladelse til nat- beværtning m. m.	255	82	174	282	323
Afgift af billard og kegle- banehold	7	7	5	4	4
Afgift af off. forestillinger og fremvisninger m. m.	1 421	1 758	3 094	3 084	3 484
Hundeafgift	301	311	380	309	325
Strafrenter af skatterestan- cer	439	559	765	1 665	1 971
Afgifter ved magistratens 1. afdeling.	9	9	13	23	30
Betaling for næringsadkom- ster	151	204	298	344	383
Mulkter og bøder til fattig- væsenet	2	3	10	11	7
Afgifter ved bygningsvæse- net	450	688	548	1 019	2 019
Ialt	18 899	19 817	24 827	34 856	40 075

W. C.-afgiften fra 16 til 10 kr. årlig pr. W. C. Disse regler fik finansiell virkning fra 1944/45, og ordningen videreførtes ved vedtægten for Københavns vandforsyning af 6. marts 1945. Afgiftsreglerne ændredes atter i 1949, og de nugældende regler findes i vedtægt angående betaling af vand fra Københavns vandforsyning af 28. marts 1951. De 3 andre betydende afgifter – af motor-køretøjer, stærke drikke og forlystelser – oppebærer kommunen kun som lovbestemte andele af det provenu, der tilfalder statskassen, og en nærmere redegørelse for disse statsafgifters historie vil føre for vidt her.

d. Hovedstadsudligningen.

I værket »København 1840–1940« er der i afsnittet s. 286 f. om Københavns samarbejde med det øvrige hovedstadsområde gjort udførligt rede for

hovedstadsudligningens forhistorie og for det resultat af København–Frederiksberg–kommissionens arbejde, der førte til loven af 31. marts 1937 om økonomisk udligning mellem Københavns kommune og Frederiksberg og Gentofte kommuner. Sammesteds er der endvidere givet en fremstilling af den fremgangsmåde, der i h. t. 1937-loven skulle anvendes ved beregningen af udligningstilsvaret til København fra Frederiksberg og fra Gentofte.

Ifølge 1937-loven skulle forslag til lovens revision have været fremsat i den ordinære rigsdagssamling 1944/45, og en i dette øjemed nedsat voldgiftsret skulle inden udgangen af året 1943 over for indenrigsministeriet fremkomme med en udtalelse om, hvor vidt og da i hvilke henseender ændringer i nævnte lov måtte anses for ønskelige. Men ved de under besættelsen udstedte lov-anordninger af 6. december 1943 og 23. december 1944 samt ved lov af 21. december 1945 blev fristen for voldgiftsrettens udtalelse udskudt, hver gang eet år, sidste gang til udgangen af 1946. Den eneste ændring, der skete, var, at Gentoftes dekort i de beregnede udligningstilsvær, der iflg. 1937-loven oprindelig var 25 pct. og derefter successivt nedsattes med 5 pct. hvert andet år til 10 pct. for årene 1943/44 og 1944/45, for årene 1945/46 og 1946/47 sattes til 5 pct. Ved lov af 25. november 1946 nedsatte indenrigsministeriet en voldgiftsret med foran nævnte opgave. Retten, der omfattede 3 repræsentanter for hver af de 3 kommuner samt et formandsskab på 3 medlemmer, besluttede imidlertid i december 1946 at indstille til indenrigsministeren, at fristen for afgivelse af rettens endelige udtalelse blev udskudt til udgangen af året 1948. Begrundelsen herfor var den, at arbejdet med en revision af udligningsloven ville være forgæves, såfremt hovedstadskommissionens arbejde blev sluttet inden for en kortere tid, og en revision af hele hovedstadsordningen blev resultatet. Ved lov af 15. marts 1947 blev herefter fristen for rettens udtalelse udskudt til udgangen af 1948. Men i november 1948 udtalte voldgiftsretten, at i betragtning af, at hovedstadskommissionen nu havde afgivet betænkning, og at indenrigsministeren over for rettens formand havde udtalt, at regeringen herefter ville arbejde henimod at finde en løsning på hovedstads-spørgsmålet så hurtigt som muligt, fandt man det uhensigtsmæssigt at revidere udligningsordningen og indstillede derfor, at fristen atter blev udskudt 1 år til udgangen af 1949; dette skete ved lov af 22. december 1948.

Imidlertid fremsatte de københavnske medlemmer i januar 1949 ønsket om, at arbejdet med en gennemførelse af lovens revision nu blev påbegyndt, idet man henviste til, at der, selv om hovedstadskommissionen havde afgivet betænkning, stadig ikke var tegn til, at der på rigsdagen ville blive fremsat forslag til en ny hovedstadsordning. København fremkom derefter efter rettens anmodning med et indlæg vedrørende kommunens principielle synspunkter. Da det i efteråret 1949 blev klart, at det ville være umuligt at tilendebringe rettens behandling af sagen inden årets udgang, blev fristen ved lov af 19. december 1949 på ny udskudt et år, og endelig den 20. december 1950 blev der afgivet en indstilling til indenrigsministeren, der førte til lov af

14. februar 1951 om ændring i udligningsloven af 1937. Ifølge 1951-loven skulle voldgiftsretten inden 1. oktober 1953 afgive en udtalelse til indenrigsministeren om lovens revision, og en sådan udtalelse blev afgivet i september 1953. Denne førte til lov af 17. november 1953, hvorefter revisionen af loven udsattes til folketingsåret 1955/56, og tidspunktet for udtalelsen fra voldgiftsretten blev udsat til »inden den 1. december 1955«. Overensstemmende hermed blev der i oktober 1954 på ny nedsat en voldgiftsret vedrørende hovedstadsudligningen, denne afgav sin udtalelse i november 1955, og udligningsloven blev atter ændret ved lov af 16. marts 1956.

Inden der gøres rede for de ændringer i reglerne for udligningstilsvarets beregning, der er sket siden 1937, skal gives nedenstående oversigt over de beløb, som København hvert år har fået i udligningstilsvaret fra Frederiksberg og Gentofte siden udligningsordningens begyndelse i 1937/38 og indtil 1954/55. For

Hovedstadsudligningen 1937/38–1954/55.	København modtaget		heraf fra			
			Frederiksberg		Gentofte	
	ialt ¹	i pct. af Københavns pålignede skatter ²	ialt	i pct. af Frederiksbergs pålignede skatter ²	ialt	i pct. af Gentoftes pålignede skatter ²
	1000 kr.	pct.	1000 kr.	pct.	1000 kr.	pct.
1937/38	9 051	11,7	4 438	29,8	4 613	32,3
1938/39	10 417	13,0	5 071	33,6	5 346	35,1
1939/40	10 664	11,6	5 351	31,6	5 313	33,2
1940/41	11 943	11,9	6 144	26,6	5 799	31,7
1941/42	12 549	12,1	5 270	25,0	7 279	42,0
1942/43	15 123	12,4	5 987	25,6	9 136	42,2
1943/44	10 754	8,5	4 707	18,0	6 047	23,0
1944/45	11 312	8,3	5 248	19,4	6 064	24,3
1945/46	10 721	7,1	4 881	16,9	5 840	21,8
1946/47	8 684	5,1	3 989	12,0	4 695	17,1
1947/48	12 612	6,3	5 789	15,7	6 823	19,7
1948/49	7 916	3,7	3 259	8,4	4 657	12,4
1949/50	12 952	5,9	5 350	14,2	7 602	20,4
1950/51	13 898	6,0	5 869	14,9	8 029	20,4
1951/52	20 569	7,8	7 333	15,2	13 236	30,9
1952/53	23 609 ³	8,6	9 005	18,9	14 604	33,1
1953/54	18 614	6,4	7 058	15,4	11 556	25,7
1954/55	20 010	6,5	7 819	16,2	12 191	25,9

¹ Indtil 1952/53, jfr. note 3, omfatter beløbene 80 pct. af det for det pågældende år budgetterede tilsvaret og resttilsvaret fra det foregående regnskabsår, ifølge de på grundlag af det endelige regnskabsresultat opgjorte tilsvare.

² D. v. s. ejendomsskatter og personlige skatter.

³ I beløbet er indbefattet 5 mill. kr., der er en engangsregulering som følge af borgerrepræsentationens henstilling på grundlag af decisionsudvalgets indstilling om ændret posteringsform for udligningstilsvaret, hvorved der fremtidig sker postering til driftsåret af hele det for året forventede provenu. Posten omfatter således dels resttilskud fra det foregående regnskabsår, og dels hele det for regnskabsåret 1952/53 forventede tilsvare.

at illustrere tilsvarets betydning for kommunerne, er beløbet, som København modtager, og de beløb, de 2 andre kommuner betaler, sat i forhold til det samlede beløb af pålignede skatter, d. v. s. ejendoms- og personlige skatter i de respektive kommuner.

I de første år efter udligningens indførelse fik København en halv snes mill. kr. ind i tilsvær fra Frederiksberg og Gentofte, omtrent lige meget fra hver af kommunerne; i 1942/43 kulminerede beløbet foreløbig med godt 15 mill. kr., hvoraf Frederiksberg betalte 6 mill. kr. og Gentofte godt 9. Men derefter faldt beløbet og var enkelte år mindre end ved udligningens indførelse. De ændringer i beregningsmåden, der indførtes ved loven af 14. februar 1951 (jfr. nedenfor), og som fik delvis virkning fra 1950/51 og fuld virkning fra 1951/52, bragte atter udligningstilsværet til København op på 18–20 mill. kr. (om det ekstraordinært store beløb i 1952/53 henvises til tabellens note 3).

Målt med de samlede skattebeløb, som Københavns kommune selv påligner i ejendomsskatter og personlige skatter, vil det ses, at udligningstilsværet indtil 1942/43 udgjorde 12–13 pct., derefter faldt det til før revisionen i 1951 at udgøre 6 pct., og i de to sidst anførte år var forholdstallet $6\frac{1}{2}$ pct.

Ser vi omvendt på, hvad udligningstilsværet har betydet for skatteudskrivningen på Frederiksberg og i Gentofte, gik i de første udligningsår indtil 1942/43 på Frederiksberg mellem $\frac{1}{4}$ og $\frac{1}{3}$ og i Gentofte mellem $\frac{1}{3}$ og $\frac{2}{5}$ af de pålignede skatter til udligningstilsvær til København, men herefter faldt procenttallene betydeligt, indtil revisionen i 1951, der medførte, at knap $\frac{1}{6}$ af de frederiksbergske skatter og godt $\frac{1}{4}$ af Gentofte kommunes skatter går til København. Der må i denne forbindelse erindres om, at erhvervsskatten mellem København på den ene side og Frederiksberg og Gentofte på den anden bortfaldt ved udligningens indførelse i 1937. Såfremt denne skat var blevet opretholdt, skulle også en væsentlig del af den på Frederiksberg og i Gentofte opkrævede indkomstskat have været betalt til Københavns kommune som erhvervskommune for en betydelig del af skatteyderne i de to andre kommuner.

Til belysning af den omtrentlige størrelse af den mindre indtægt – henholdsvis mindre udgift – som erhvervskommuneskattens bortfald i nævnte omfang har medført for København, Frederiksberg og Gentofte, har statistisk kontor på grundlag af de respektive skattedirektoraters ligningsmateriale foretaget nogle beregninger for skatteårene 1943/44 og 1949/50, for hvilke der nærmere er gjort rede i statistisk månedsskrift 20. årg., 1944, nr. 4–5, og 26. årg. 1950 nr. 10.

Hovedresultatet af disse beregninger var, at for skatteåret 1943/44 ville København have modtaget netto 14,2 mill. kr. fra Frederiksberg og Gentofte tilsammen, såfremt erhvervsbeskatningen var blevet opretholdt. Da Københavns udligningstilsvær fra de to andre kommuner for det samme skatteår udgjorde 12,0 mill. kr., gav udligningsordningen altså København en mindre-indtægt på 2,2 mill. kr.

I 1949/50 ville erhvervsskatten have givet København netto 6,1 mill. kr. fra Frederiksberg og netto 9,3 mill. kr. fra Gentofte, ialt 15,4 mill. kr. Frederiksberg kommunes udligningstilsvare for det samme skatteår var beregnet til 5,0 mill. og Gentoftes til 7,0 mill. kr., altså henholdsvis 1,1 og 2,3 eller ialt 3,4 mill. kr. mindre end de beregnede erhvervsskattebeløb.

Det kan tilføjes, at de i tabellen s. 339 anførte procenttal for udligningstilsvarets andel af de pålignede skatter nok giver udtryk for, hvor meget kommunekasserne forholdsmæssigt får og kommer af med, men da skatterne som bekendt ikke opkræves med samme procentdel af skatteydernes indkomster i de 3 kommuner, giver de ikke et nøjagtigt udtryk for, hvad udligningen relativt betyder for borgerne. En beregning, der har sat udligningstilsvarene i forhold til skatteydernes samlede indkomster (uden fradrag for skatter og forsikringer), har givet til resultat, at i de første udligningsår gik på Frederiksberg $1\frac{1}{2}$ –2 pct. af skatteydernes indkomster til udligningstilsvare til København, og i Gentofte lå de tilsvarende procenttal mellem 2 og 3, men for København betød tilsvaret ca. 1 pct. af skatteydernes indkomster. I årene fra ca. 1942/43 til lovrevisionen i 1951 kom de frederiksbergske borgere kun af med fra godt $\frac{1}{2}$ til ca. 1 pct. af den samlede indkomst, og i Gentofte faldt tallet til 1 à $1\frac{3}{4}$ pct., og for København betød tilsvaret mellem 0,3 og 0,7 pct. af de samlede indkomster. Revisionen i 1951 har bragt disse forholdstal op på godt 1 pct. på Frederiksberg, godt 2 pct. i Gentofte og godt $\frac{1}{2}$ pct. i København.

Til nærmere forståelse af den store nedgang, der har været i Københavns udligningstilsvare målt med de af kommunerne selv pålignede skatter, er det nødvendigt at erindre om de vigtigste træk af udligningens teknik.

Efter 1937-loven skal der alene foretages en *indtægtsudligning* kommunerne imellem, idet den oprindelig af København foreslåede udligning af de sociale udgifter ikke blev gennemført. Denne indtægtsudligning tilsigtede at give de to kommuner København og Frederiksberg – idet vi for overskuelighedens skyld alene holder os til dem, da princippet er det samme for forholdet: København–Gentofte – lige andel pr. indbygger i et efter fælles norm beregnet udbytte af indkomst- og ejendomsbeskatningen, d. v. s. at den kommune (in casu Frederiksberg), hvor de nævnte skatter beregnet pr. indbygger efter nærmere angivne ensartede regler, er større end de beregnede skatter pr. indbygger i begge kommuner tilsammen, skal tilsvare den anden kommune (København) et sådant beløb, at de to kommuner herefter har rådighed over det samme beskatningsbeløb pr. indbygger; der sker altså en udligning af bæreevnen.

Den foran nævnte fælles norm for beregningen af det i betragtning kommende skattebeløb, der skal udlignes, bestemtes ifølge 1937-loven ved beregning af et for de to kommuner gældende fælles skattetal og fælles udgiftstal.

Ved *skattetallet* forstås det samlede nettoudbytte pr. indbygger af de to kommuners opholdskommuneskat, erhvervsskat, selskabsskat og ejendomsbeskatning, opgjort på samme basis for begge kommuner. *Udgiftstallet* bestemmes som de udgifter pr. indbygger, de to kommuner tilsammen har til central-

administrationen, sociale formål, hospitalsvæsen, sindssygevæsen, sundhedsvæsen og skolevæsen. Ved valget af disse udgiftsposter var det ifølge København-Frederiksberg kommissionens betænkning hensigten at holde sig til udgifter, hvis størrelse enten i overvejende grad er lovbundne, eller som ifølge deres hele beskaffenhed er typiske udtryk for det kommunale udgiftsniveau.

Skattetallet og udligningstallet anvendes derefter ifølge 1937-loven således:

Beregningen af kommunens nettoudbytte ved lige skatteudskrivning foretages for opholdskommuneskattens vedkommende efter rateskalaens grundbeløb forhøjet med 1 pct. for hver krone, som kommunernes udgiftstal for vedkommende regnskabsår var højere end 100 kr., og nedsat med 1 pct. for hver krone, som kommunernes skattetal er højere end 100 kr. Tankegangen er altså den, at med stigende udgiftsniveau (dog alene bestemt ved de før nævnte udgifter) skal det beløb, der er genstand for udligning, sættes i vejret, og omvendt medfører et stigende skatteudbytte, at udligningsbeløbet reduceres.

Bevægelsen i udligningstilsvaret fra år til år er altså i første række bestemt af, hvorledes differencen mellem udgiftstallet og skattetallet bevæger sig.

Det, der nu er hovedforklaringen på, at udligningstilsvaret til København efter 1942/43 reduceredes så stærkt som vist foran, er, at udgiftstallet ikke steg nær så stærkt som skattetallet. I de 3 regnskabsår, 1938/39, 1943/44 og 1948/49, udgjorde udgiftstallene for København og Frederiksberg nemlig henholdsvis 107, 138 og 209, mens skattetallet i de samme år var 118, 156 og 250. Det vil atter sige, at den procent (forskellen mellem udgiftstal og skattetal trukket fra 100), der har skullet anvendes ved beregningen af det reducerede grundbeløb, der er genstand for udligningen mellem København og Frederiksberg, faldt fra 89 i 1938/39 til 82 i 1943/44 og yderligere til 59 i 1948/49. I forholdet København-Gentofte faldt den procentdel af grundbeløbet, der var genstand for udligning, endnu stærkere, nemlig fra 75 pct. i 1938/39 til 69 pct. i 1943/44 og 43 pct. i 1948/49.

Som et andet udtryk for den foregåede udvikling kan anføres, at såfremt der alene var blevet udlignet på grundlag af et samlet skattebeløb, hvori opholdskommuneskatten indgik med 100 pct. af grundbeløbet, ville København for 1938/39 have fået 6,1 mill. kr. fra Frederiksberg og 7,3 mill. kr. fra Gentofte. Efter udligningslovens regler fik København 5,4 og 5,3 mill. kr. eller henholdsvis 88 pct. og 73 pct. af de før nævnte beløb ved en 100 pct.s udligning. For 1948/49 ville en 100 pct.s udligning have givet København 8,9 mill. kr. fra Frederiksberg og 16,0 mill. kr. fra Gentofte, mens den faktiske udligning gav København 4,6 og 5,9 mill. kr. eller kun henholdsvis 52 pct. og 37 pct. af de nævnte beløb.

Det er herefter forståeligt, at Københavns kommunes repræsentanter i den foran nævnte voldgiftsret, der afgav indstilling i december 1950, pegede på, at udligningen nu skete på basis af sådanne procenter af grundbeløbet af opholdskommuneskatten, at det skatteprovenu, der indgik i de endelige

beregninger af udligningstilsvaret, ikke stod i et rimeligt forhold til de kommunale udgifter, som indgik under beregningerne.

Resultatet af forhandlingerne i voldgiftsretten blev, at der ved loven af 14. februar 1951 gennemførtes forskellige ændringer i udligningsberegningerne. For det første skulle der nu foretages en simpel »pristalsregulering« af spændvidden mellem skattetal og udgiftstallet på den måde, at den forskel målt i kroner, som for hvert enkelt regnskabsår konstateres imellem skattetal og udgiftstal, reduceres efter forholdet imellem detailpristallet i 1935 og detailpristallet i juli kvartal i det pågældende regnskabsår.

Til illustration af betydningen af denne bestemmelse skal anføres, at for 1951/52 var forskellen mellem udgiftstal og skattetal for København-Frederiksberg 50 points, men efter pristalsregulering blev forskellen kun 23 points; det vil atter sige, at i stedet for, at grundbeløbet af opholdskommuneskatten efter de gamle regler kun ville have indgået i beregningerne af tilsvaret med 50 pct., indgik det efter de nye regler med 77 pct.

Endvidere gennemførtes nogle ændringer af mere speciel karakter. Således skulle der under hensyn til, at anstaltsbehandlingen af sindssyge i henhold til lovgivningen principielt er en statsopgave, fremtidig ved opgørelsen af kommunernes udgifter til sindssygevesenet bortses fra Københavns kommunes udgifter til Sankt Hans hospital.

I voldgiftsretten havde Gentofte dernæst fremsat påstand om, at der måtte ydes denne kommune en dekort i udligningstilsvaret til København, fordi den gennem sit tilhørsforhold til Københavns amtskommune i forvejen deltager i en udligningsordning med de øvrige under amtskommunen hørende kommuner. Dette blev imødekommet ved en bestemmelse om, at det for Gentofte beregnede udligningstilsvaret skulle nedsættes med et beløb lig med det, som Gentofte kommunes ejendomsskatteydere i forvejen yder til amtskommunen udover det beløb, som det efter folketallet ville påhvile kommunens indbyggere at udrede.

Endvidere skete der en ændring i den praksis, efter hvilken man hidtil havde beregnet kommunernes lettelse i politiudgifterne, og endelig bestemtes det, at det fremtidig skulle være den fast bosiddende befolkning i de 3 kommuner, som er afgørende for beregningerne af udligningstilsvarene, og ikke som hidtil den faktisk tilstedeværende befolkning.

De foran nævnte ændringer fik virkning for regnskabsårene 1950/51–1953/54, dog således, at 40 pct. af udligningstilsvaret for 1950/51 beregnedes efter de hidtil gældende regler. Men til en delvis opretning af det tab, som København havde lidt ved, at ordningen først førtes à jour så sent, bestemtes det, at Frederiksberg og Gentofte udover de normale udligningstilsvare skulle betale henholdsvis 600.000 kr. og 1 mill. kr. til Københavns kommune.

Bortset fra disse eengangsbeløb betød de ændrede regler, at København for 1951/52 fik ialt 6,4 mill. kr. mere end efter de gamle regler, nemlig 2,1 mill. kr. mere fra Frederiksberg og 4,3 mill. kr. mere fra Gentofte. Og det kan

tilføjes, at i 1953/54 fik København fra Frederiksberg og Gentofte henholdsvis 73 pct. og 63 pct. af de udligningsbeløb, som den ville have fået, hvis der ikke havde været foretaget en regulering af grundbeløbet.

Ved den foran nævnte lov af 17. november 1953 forlængedes de gældende bestemmelser udover 1953/54, idet det bestemtes, at der skulle fremsættes forslag til revisionen af loven i folketingsåret 1955/56. Forudsætningen for denne forlængelse var dog fra voldgiftsrettens side, at der skete en praksisændring med hensyn til udgiftstallets beregning, således at man fremtidig skulle medregne kommunernes udgifter til pensionsydelse med 20 pct. af de pensionsgivende lønninger i stedet for som hidtil med 10 pct.

I november 1954 nedsattes på ny en voldgiftsret, der afgav en betænkning i november 1955, der førte til loven af 16. marts 1956. Herved gennemførtes følgende ændringer. Den foran nævnte spændvidde mellem skattetal og udgiftstal skal fra 1956/57 reduceres med et særligt indekstal. Dette indekstal fremkommer ved for hver af de tre kommuner at beregne et forholdstal, der angiver den procentvise størrelse af den udgift pr. indbygger, der i den pågældende kommune er lagt til grund for beregningen af udgiftstallet sammenlignet med udgiften i regnskabsåret 1937/38. Af disse tre forholdstal anvendes – efter at der yderligere er taget hensyn til eventuelle udgiftslettelser eller forhøjelser siden 1937/38 – en hundreddel af det laveste som indekstal ved den foran nævnte reduktion af spændvidden mellem skatte- og udgiftstal. Det kan tilføjes, at ifølge budgettet for 1956/57 er forskellen mellem skattetal og udgiftstal for København–Frederiksberg 40 points og for København–Gentofte 68 points, men da det indekstal, der kommer til anvendelse, er 311, bliver spændvidden reduceret til henholdsvis 13 og 22 points, og den procent af grundbeløbet, der anvendes ved udligningsberegningen, bliver altså henholdsvis 87 pct. og 78 pct.

Foranlediget af, at det tidligere »loft« over de københavnske ejendomsskatter er blevet ophævet, jfr. s. 330, blev det endvidere som udtryk for ønsket om også at fastsætte en fast norm for ejendomsskatten, ligesom tilfældet er ved de personlige indkomstskatter, ved den nye lov fastsat, at kommunernes nettoudbytte af ejendomsskatterne beregnes på grundlag af en grundskyldpromille på 8,7; denne bestemmelse fik virkning allerede fra 1955/56.

Endelig var der mellem parterne enighed om ved beregning af pensionsudgifterne at regne med 30 pct. af de pensionsgivende lønninger i stedet for som foran nævnt 20 pct.

De nye lovændringer har gyldighed indtil 1958/59.

III. De kommunale institutioners udgifter og indtægter.

Den første post på kommunens regnskab: skatter og afgifter er udførligt behandlet i hovedafsnit II, og i nærværende afsnit skal der gives en oversigt over de øvrige bilag 2–23 på kommunens regnskab. Men denne fremstilling må efter sagens natur blive af meget skematisk karakter, thi dels er der s. 165 ff. givet en ret udførlig redegørelse for de enkelte institutioners »historie« i tidsrummet 1940 til 1955, dels indeholder såvel Københavns kommunes beretning som Københavns kommunalkalender hvert år nærmere oplysning om de mere betydningsfulde foreteelser, der har været bestemmende for regnskabstallenes udvikling.

I de tabellariske oversigter er tallene søgt gjort ensartede fra år til år. For posten pensionsudgifter gør der sig dog for alle institutionerne det forhold gældende, at fra 1951/52 (jfr. b.f. 1949/50 s. 926 f. og 1950/51 s. 2502 f.) overførtes samtlige tillæg til pensionerne fra bilag 11: pensioner og understøttelser til de respektive institutionsbilag. Herved blev de enkelte institutioner altså foruden med 10 pct.-bidraget, beregnet i forhold til tjenestemændenes grundlønninger, også belastet med de i årets løb udbetalte tillæg (reguleringstillæg, midlertidige tillæg m. v.) til grundpensionerne for de pensionister, der må henføres til de pågældende institutioner ¹.

Endvidere bemærkes, at oversigterne over institutionernes driftsregnskaber vil det for de større virksomheders vedkommende være naturligt at sammenholde med den i hovedafsnit IV givne redegørelse for de værdier, hvortil kommunens ejendomme og anlæg m. v. har været optaget i kommunens status i den betragtede periode.

Endelig erindres om, at ved en vurdering af de reelle indtægts- og udgiftsstigninger for de enkelte institutioner må som generelt betydende faktorer den i perioden foregåede udvikling i såvel prisniveauet som folketallet tages i betragtning, jfr. herom det i hovedafsnit I anførte, og hvad specielt stigningen i lønninger og pensioner angår, henvises til afsnit I c, s. 323 ff.

Bilag 2: Begravelsesvæsenet.

Begravelsesvæsenets regnskab falder i to afsnit: *A. Det almindelige begravelsesvæsen og Sundby krematorium*, hvis overskud eller underskud posteres på kommunens regnskab bilag 2, og *B. Bispebjerg krematorium*, for hvilket overskuddet eller underskuddet overføres til eller dækkes af krematoriefonden.

Af den omstående oversigt fremgår tallene for de samlede indtægter og udgifter i de 2 enkeltår 1938/39 og 1954/55 og i de 3 mellemliggende femår gennemsnitlig.

¹) Det bemærkes, at i de udgiftstal i de følgende tabeller, der vedrører femårsperioden 1949/50–1953/54 gnsntl., indgår summen af de pågældende institutioners refusion af tillæg til pensioner i de 3 år 1951/52–1953/54 divideret med 5.

	1938/39	1939/40– 1943/44 gnstl.	1944/45– 1948/49 gnstl.	1949/50– 1953/54 gnstl.	1954/55
	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
A. Det almindelige begravelsesvæsen og Sundby krematorium:					
Indtægter	2 364	2 710	4 114	5 053	5 679
Udgifter	2 308	2 864	4 745	6 269 ¹	7 403 ¹
Overskud	56	÷ 154	÷ 631	÷ 1 216	÷ 1 724
B. Bispebjerg krematorium:					
Indtægter	287	358	549	599	665
Udgifter	267	339	502	604 ²	720 ²
Saldo overført til krematoriefonden ...	20	19	47	÷ 5	÷ 55

¹ Heraf refusion af tillæg til pensioner henholdsvis 277.000 kr. og 601.000 kr.

² — — — — — 27.000 kr. og 54.000 kr.

Vedrørende *indtægterne* skal bemærkes, at begravelsesvæsenets takster forhøjedes i årene 1941, 1947, 1949, 1951 og 1952. Når disse takstforhøjelser ikke resulterede i endnu større indtægtsstigninger, end tilfældet er – fra 1938/39 til 1954/55 steg indtægterne med 140 pct. – så skyldes dette, at salget af gravstedsjord er aftaget stærkt gennem perioden som følge dels af, at ligbrændingsprocenten på kommunens kirkegårde har været stadig stigende, fra 36 pct. i 1938/39 til 65 pct. i 1954/55, dels af en forøget benyttelse af fællesurnegravene (antallet af nedsættelser her steg fra 156 i 1938/39 til 1323 i 1954/55).

Da *udgifterne*, hvoraf lønningerne og pensionerne udgør omkring tre fjerdedele, er steget en del mere end indtægterne – fra 1938/39 til 1954/55 med 221 pct. – er *nettoresultatet* blevet, at mens der i 1938/39 var et mindre overskud på regnskabet, så viste de følgende år et stigende underskud, i 1954/55 udgjorde dette 1,7 mill. kr., jfr. dog note 1.

For Bispebjerg krematorium har indtægter og udgifter nogenlunde balanceret; i de senere år har der dog været et mindre underskud, der dækkes af krematoriefonden, men også her må pensionsrefusionen tages i betragtning, jfr. note 2.

Bilag 3: Jorder og skove samt beboelsesejendomme.

Dette bilag omfatter 1) Kommunens ubebyggede arealer, jorder og landejendomme m. v., 2) Bidstrup skovdistrikt og 3) Kommunens beboelsesejendomme. Hovedtallene for hver af disse grupper fremgår af omstående tabel.

I. Ubebyggede arealer, jorder og landejendomme m. v.:	1938/39	1939/40- 1943/44 gnstl.	1944/45- 1948/49 gnstl.	1949/50- 1953/54 gnstl.	1954/55
Indtægter:	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
Ubebyggede arealer og landejendomme, arealer erhvervet med vejanlæg o. lign. for øje:					
faste lejemål.....	2 262	2 405	2 806	3 549	3 815
forventet værdistigning ¹	696	678	772	922	952
andre indtægter	9	29	54	228	214
Ialt.....	2 967	3 112	3 632	4 699	4 981
Andre arealer, ejendomme og forskellige indtægter.....	140	167	236	299	328
Tilsammen	3 107	3 279	3 868	4 998	5 309
Udgifter:					
Ubebyggede arealer og landejendomme, arealer erhvervet med vejanlæg o. lign. for øje:					
skatter og afgifter.....	510	594	935	1 550	1 858
vedligeholdelser, renholdelse m. v., renter af:	198	295	310	391	454
udligningskonto vedr. værdistigning ² på jorder.....	÷ 469	÷ 690	÷ 1 209	÷ 1 900	÷ 2 125
andre anlægsværdier	2 579	2 439	2 177	2 252	2 342
andre udgifter	76	95	64	120	124
Ialt.....	2 894	2 733	2 277	2 413	2 653
Andre arealer, ejendomme og forskellige udgifter	488	599	900	1 101	1 245
Tilsammen	3 382	3 332	3 177	3 514	3 898
Overskud	÷ 275	÷ 53	691	1 484	1 411
II. Bidstrup skovdistrikt:					
Indtægter	305	613	571	767	728
Udgifter	228	436	491	536	530
Overskud	77	177	80	231	198
III. Beboelsesejendomme:					
Indtægter:					
Stenhusejendomme opført af kommunen	7 347	7 922	9 392	11 965	13 411
Andre ejendomme ³	3 186	3 472	3 669	4 826	5 552
Tilsammen	10 533	11 394	13 061	16 791	18 963
Udgifter:					
Stenhusejendomme opført af kommunen	7 184	8 307	10 731	13 732	15 518
Andre ejendomme.....	3 220	3 489	3 843	5 049	5 774
Tilsammen	10 404	11 796	14 574	18 781	21 292
heraf forrentning af ejendommenes statusværdi	5 893	6 009	6 678	7 913	8 441
Overskud	129	÷ 402	÷ 1 513	÷ 1 990	÷ 2 329
Jorder og skove samt beboelsesejendomme ialt overskud.....	÷ 69	÷ 278	÷ 742	÷ 275 ⁴	÷ 720 ⁴

¹ Tilskrives udligningskontoen vedrørende værdistigningen på arealer og landejendomme m. m., jfr. s. 386 ff.

² Jfr. s. 386 ff.

³ Inkluderer siden 1941/42 refusion fra stadsingeniørens direktorat og ejendomsdirektoratet af underskud på ejendomme erhvervet med kommunale formål for øje; i 1954/55 udgjorde dette refusionsbeløb 330.000 kr.

⁴ Heraf refusion af tillæg til pensioner henholdsvis 86.000 kr. og 167.000 kr.

Den mest betydende af indtægterne af *de ubebyggede arealer, jorder og landejendomme m. v.* er indtægten af faste lejemål, der viser en jævn stigning i perioden fra 2,3 til 3,8 mill. kr. Om indtægtsposten »forventet værdistigning« henvises til bemærkningerne til redegørelsen for statusposten: ubebyggede arealer, jorder og landejendomme.

Udgifterne taget som helhed posteredes i 1938/39 med 3,4 mill. kr. og i 1954/55 med 3,9 mill. kr., således at der regnskabsmæssigt fremkommer en stigning i overskuddet fra ÷ 275.000 kr. til 1.411.000 kr. Men som det fremgår af tabellen, skyldes dette forhold først og fremmest forrentningen af udligningskontoen vedrørende værdistigning på jorderne. Da denne konto, som det nærmere er gjort rede for i statusafsnittet, fra 1. april 1939 til 31. marts 1955 »steg« fra ÷ 9,3 mill. kr. til ÷ 46,5 mill. kr., er det negative rentebeløb, der posteres på bilag 3 I, som det ses af tabellen, forøget fra 469.000 kr. i 1938/39 til 2.125.000 kr. i 1954/55. Der er altså alene ved denne postering sket en forbedring af bilagets nettoresultat på 1.656.000 kr.

For *Bidstrup skovdistrikt* har der ikke været større bevægelser i tallene.

De samlede indtægter for *beboelsesejendommene* – der væsentligt omfatter stenhusejendomme opført af kommunen – er steget fra ca. 11 til ca. 19 mill. kr. Denne stigning skyldes dels forøgelsen – bl. a. gennem ejendomserhvervelser – i antallet af lejemål for lejligheder, butikker og andre lokaler, idet disse ialt udgjorde ca. 14.500 pr. 1. april 1939, ca. 15.200 pr. 1. april 1944, ca. 17.000 pr. 1. april 1949 og 19.600 pr. 1. april 1955, dels de foretagne lejeforhøjelser i h. t. lejelovene.

Kommunens udgifter til beboelsesejendommene har nogenlunde fulgt indtægterne, men det bemærkes, at af udgifterne var 6–8 mill. kr. forrentning af ejendommenes statusværdi ¹, hvilket må tages i betragtning ved vurderingen af det regnskabsmæssige nettoresultat, der fra nærmest balance i 1938/39 viser et stigende underskud gennem perioden op til 2,3 mill. kr. i 1954/55.

Bilag 4: Torvevæsenet.

Torvevæsenets indtægter og udgifter er i omstående tabel anført for hver af direktoratets 4 afdelinger. Det bemærkes, at de under I: Torvedirektoratet anførte beløb for refusioner er de 3 andre afdelingers andel af torvenes central-administration.

Torve- og slagtehallernes indtægter steg fra 3,4 mill. kr. i 1938/39 ret jævnt gennem de følgende år til 7,6 mill. kr. i 1954/55. Stigningen har været forholdsvis svagest for lejeafgifterne.

Vedrørende udgifterne bemærkes, at i de år (1940/41, 1945/46, 1949/50, og 1950/51), da torve- og slagtehallernes regnskab viste overskud, blev ³/₄ af dette henlagt til udvidelseskontoen, og disse beløb er – omregnet til femårs-

¹) Der erindres om, at beboelsesejendommene forrentes med en lavere rente end de normale 5 pct., for så vidt angår de ejendomme, der er prioriteret med en gennemsnitlig lavere rente.

	1938/39	1939/40- 1943/44 gnstl.	1944/45- 1948/49 gnstl.	1949/50- 1953/54 gnstl.	1954/55
I. Torvedirektoratet.					
Indtægter:	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
Refusioner	21	37	56	73	77
Diverse afgifter	91	14	2	2	2
Ialt	112	51	58	75	79
Udgifter:					
Lønninger	39	32	42	54	51
Kontorudgifter	8	6	5	5	5
Pensionsudgifter	3	5	8	9 ¹	15 ¹
Diverse udgifter	41	8	3	7	8
Ialt	91	51	58	75	79
Overskud	21	—	—	—	—
II. Torve- og slagtehallerne.					
Indtægter:					
Salgshallerne for kød, flæsk og fjerkræ	1 333	1 452	1 914	2 852	3 111
Lejeafgifter	1 307	1 380	1 516	1 683	1 813
Tekniske afgifter	295	559	900	1 273	1 276
Andre indtægter	426	781	1 038	1 087	1 378
Ialt	3 361	4 172	5 368	6 895	7 578
Udgifter:					
Lønninger	1 228	1 355	1 962	2 565	2 944
Damp, gas m. m.	231	464	650	888	830
Vedligeholdelse af bygninger m. v.	260	315	330	458	488
Maskin- og køleanlæg	135	201	269	382	367
Renter og afskrivninger	1 446	1 413	1 316	1 259	1 130
Pensionsudgifter	46	47	59	399 ²	721 ²
Andre udgifter ³	402	679	884	1 154	1 171
Ialt	3 748	4 474	5 470	7 105	7 651
Overskud	÷ 387	÷ 302	÷ 102	÷ 210	÷ 73
III. Grønttorvet.					
Indtægter	283	324	321	333	325
Udgifter:					
Lønninger	44	51	78	107	126
Vedligeholdelsesudgifter m. v.	54	79	61	76	95
Renter og afskrivninger	188	194	75	65	62
Pensionsudgifter	3	2	4	9 ³	21 ³
Andre udgifter ⁴	6	16	65	53	33
Ialt	295	342	283	310	337
Overskud	÷ 12	÷ 18	38	23	÷ 12
IV. Fisketorvet.					
Indtægter	32	33	43	45	44
Udgifter:					
Lønninger	10	13	21	21	24
Drift og vedligeholdelse af torvet	11	14	16	18	19
Renter og afskrivninger	2	2	5	4	3
Pensionsudgifter	0	1	1	1 ⁴	6 ⁴
Andre udgifter ⁵	4	3	3	4	3
Ialt	27	33	46	48	55
Overskud	5	0	÷ 3	÷ 3	÷ 11
Torvevæsenet ialt overskud	÷ 373	÷ 320	÷ 67	÷ 190	÷ 96

¹ Heraf refusion af tillæg til pensioner henholdsvis 5.000 kr. og 13.000 kr.² — — — — — 329.000 kr. og 651.000 kr.³ — — — — — 5.000 kr. og 17.000 kr.⁴ — — — — — 0 kr. og 6.000 kr.⁵ Herunder andel i torvenes centraladministration samt i de år, hvor der var overskud, tillige henlæggelse til udvidelseskontoen.

gennemsnit – inkluderet i »andre udgifter«. Endvidere erindres om, at fra og med regnskabsåret 1951/52 er pensionsudgifterne belastet med refusion af tillæg til pensioner, jfr. noterne. Det bemærkes, at hvis disse refusioner ikke var blevet posteret i 1954/55, ville regnskabet have vist et bruttooverskud på 578.000 kr., hvoraf de 434.000 kr. ville være blevet henlagt til udvidelseskontoen og de 144.000 kr. opført som regnskabsmæssigt overskud.

Grønttorvets indtægter og udgifter har nogenlunde uforandret ligget på ca. 300.000 kr., og for *fisketorvet* har indtægterne og udgifterne bevæget sig fra ca. 30.000 til ca. 50.000 kr.

Torvedirektoratets samlede regnskabsmæssige overskud fremgår af tabel-lens sidste linie.

Bilag 5: Belysningsvæsenet.

Belysningsvæsenet, d. v. s. gas-, elektricitets- og varmeværkernes økonomi i krigs- og efterkrigsårene er selvsagt i betydelig grad påvirket af de vanskeligheder, som landets afspærring fra dets normale kulleverandører medførte; men om belysningsvæsenets drifts- og produktionsforhold, herunder rationeringsforholdene, må henvises til afsnittene s. 188 ff., ligesom der om de senere års stærke udvidelser af værkernes anlæg også må henvises til status-oversigten i afsnit IV.

I det følgende skal alene for hver af de 3 grupper af værker i tilslutning til de skematiske opstillinger af de vigtigste regnskabsposter i perioden 1938/39–1954/55 fremhæves de faktorer, der har været bestemmende for værkernes driftsregnskaber.

A. Gasværkerne.

I tabellen s. 351 er der givet en oversigt over gasværkernes samlede indtægter og udgifter, fordelt efter art, i årene 1938/39–1954/55.

De to for *indtægtssiden* afgørende poster: indtægterne ved gassalget og indtægterne ved salg af biprodukterne: Koks, tjære, benzol m. v., er selvsagt bestemte af takster og priser og de solgte mængder.

I løbet af 1939/40 forhøjedes gaspriserne; således blev taksten for gas til husholdningsbrug fra oktober kvartal 1939 forhøjet fra 13 til 18 øre pr. m³ og fra april kvartal 1940 yderligere til 25 øre, hvilken takst var gældende til og med januar kvartal 1944. Da den leverede gasmængde i disse år også var nogenlunde uforandret omkring 100 mill. m³, var tilsvarende *indtægten ved gassalget* i årene 1940/41 til 1943/44 ret konstant mellem 21–23 mill. kr. mod 11,5 mill. kr. i 1938/39.

Fra april kvartal 1944 nedsattes gasprisen til 20 øre pr. m³, men i tiden fra oktober kvartal 1947 til juli kvartal 1951 var prisen 25–30 øre pr. m³ for herefter at blive forhøjet til 35 øre pr. m³ i resten af den her betragtede

Gasværkerne	Indtægter				Driftsudgifter						Heraf henlæg- gelse til udvidel- seskonto	Regn- skabs- mæssigt overskud		
	Salg af gas	Salg af koks, tjære, benzol og andre bipro- dukter	Andre ind- tægter	Ialt	1938/39 = 100	Frem- stillings- udgifter	Distri- butions- udgifter m. m. ¹	Renter og afskriv- ninger	Pensions- udgifter	Ialt			1938/39 = 100	
														Drifts- overskud
1938/39	1000 kr. 11 548	1000 kr. 5 586	1000 kr. 900	1000 kr. 18 034	100,0	1000 kr. 11 399	1000 kr. 2 740	1000 kr. 2 749	1000 kr. 299	1000 kr. 17 187	100,0	1000 kr. 847	1000 kr. 339	1000 kr. 508
1939/40	12 099	9 561	908	22 568	125,1	15 732	2 768	2 774	294	21 568	125,5	1 000	400	600
1940/41	21 272	14 910	3 134 ²	39 316	218,0	23 908	2 566	2 758	282	29 568 ³	172,0	9 748	3 899	5 849
1941/42	23 155	17 156	2 533 ⁴	42 844	237,6	25 878	2 991	2 822	285	31 976	186,0	10 868	4 347	6 521
1942/43	21 544	14 510	1 045	37 099	205,7	24 107	2 884	2 845	289	30 125	175,3	6 974	2 790	4 184
1943/44	22 050	13 068	774	35 892	199,0	25 256	2 890	3 046	281	31 473	183,1	4 419	1 768	2 651
1944/45	19 018	11 987	1 101	32 106	178,0	27 258	3 192	3 128	297	33 875	197,1	÷1 769	—	÷1 769
1945/46	18 380	11 074	1 394	30 848	171,1	22 652	3 702	2 988	299	29 641	172,5	1 207	483	724
1946/47	22 136	14 143	1 290	37 569	208,3	27 772	4 191	2 875	417	35 255	205,1	2 314	926	1 388
1947/48	26 562	13 203	1 262	41 027	227,5	33 772	4 364	3 115	422	41 673	242,5	÷646	÷258	÷388
1948/49	35 323	14 615	1 529	51 467	285,4	40 690	4 953	3 068	419	49 130	285,9	2 337	935	1 402
1949/50	30 827	16 840	1 569	49 236	273,0	35 888	4 909	3 167	420	44 384	258,2	4 852	1 941	2 911
1950/51	29 950	15 861	1 358	47 169	261,6	37 676	5 431	3 586	439	47 132	274,2	37	15	22
1951/52	40 736	24 351	1 401	66 488	368,7	51 990	5 319	4 024	3 300 ⁵	64 633	376,1	1 855	742	1 113
1952/53	43 144	17 508	1 174	61 826	342,8	48 986	5 944	4 157	3 622 ⁶	62 709	364,9	÷883	÷353	÷530
1953/54	42 249	15 249	1 252	58 750	325,8	45 752	5 992	4 138	3 660 ⁷	59 542	346,4	÷792	÷317	÷475
1954/55	42 815	16 178	1 282	60 275	334,2	42 508	6 272	3 766	3 877 ⁸	56 423	328,3	3 852	1 541	2 311

1 Herunder er medregnet udgifterne til vedligeholdelse og pasning af gadelamper; disse udgifter udgjorde i 1938/39, 1943/44, 1948/49 og 1954/55 henholdsvis 598.000 kr., 379.000 kr., 1.036.000 kr. og 622.000 kr.

2 Inkl. prisreguleringskonto for kul 2.438.374 kr.

3 Inkl. 34.000 kr., der indbetales til arbejdsøshedsfonden i h. t. lov nr. 496 af 23. sept. 1940.

4 Inkl. lagerfortjeneste på kulbeholdningen samt en overført difference mellem materiallagerets bogførte værdi og værdien, opgjort efter indkøbsprisen, på 1.809.384 kr.

5, 6, 7, 8 Heraf refusion af tillæg til pensioner henholdsvis 2.855.000, 3.176.000, 3.210.000 og 3.410.000 kr.

periode. Fra 1946/47 steg de leverede gasmængder betydeligt og udgjorde i periodens sidste år gennemgående 135 til 140 mill. m³. Dette store salg, der lå 35–40 pct. over salget før krigen, sammenholdt med de forhøjede takster, der for husholdningsgassens vedkommende var steget til 2½ à 3 gange førkrigniveauet, medførte, at den samlede indtægt af gassalget nåede op på 42–43 mill. kr. eller ca. 270 pct. mere end før krigen.

Indtægten ved salg af biprodukter lå i årene 1940/41–1948/49 gennemgående på 12–15 mill. kr., idet de solgte mængder og koksprisen var ret konstante – for knuste koks 4–5 kr. pr. hl, men herefter indtrådte en betydelig stigning, der kulminerede i 1951/52 med en gennemsnitlig pris for knuste koks på 8,19 kr., og som det ses af tabellen, indbragte salget af biprodukter i dette år ialt 24,4 mill. kr. Men herefter nedsattes atter kokspriserne – i 1954/55 var prisen for knuste koks gennemsnitlig 5,33 kr. I det sidstnævnte år udgjorde den samlede indtægt ved salg af biprodukter 16,2 mill. kr. eller knap 3 gange så meget som i 1938/39.

Gasværkernes samlede indtægtssum, der i 1938/39 var på 18,0 mill. kr., kom allerede i 1940/41 op på ca. 40 mill. kr., og i årene indtil 1947/48 inkl. lå beløbet mellem 30 og 40 mill. kr., derefter følger tre år med en indtægt på ca. 50 mill. kr. Den store indtægt af kokssalget i 1951/52, jfr. foran, bragte den samlede indtægt op på det hidtil største beløb, 66,5 mill. kr.; i de to sidste år af perioden var beløbene 58,8 og 60,3 mill. kr. De samlede indtægters størrelse i de enkelte år målt i forhold til 1938/39 fremgår af tabellen.

Langt den betydningsfuldeste af gasværkernes *driftsudgifter* er *fremstillingsudgifterne*, hvilket atter i første række vil sige udgifterne til indkøb af kul. Om priserne og fragtraterne m. v. for kulleverancerne er der gjort nærmere rede s. 188 ff. Overensstemmende med den stabilisering af priserne, der var gældende i krigsårene og de nærmeste år derefter, lå fremstillingsudgifterne i perioden 1940/41–1946/47 nogenlunde fast mellem 24 og 28 mill. kr. Den kraftige stigning i kulpriser og fragter de følgende år bragte disse udgifter betydeligt i vejret, og de kulminerede i 1951/52 med 52,0 mill. kr.; i de følgende år var der en ret væsentlig nedgang, således at perioden sluttede med et beløb i fremstillingsudgift på 42½ mill. kr. eller op imod 4 gange så meget som før krigen.

Distributionsudgifterne, der i væsentlig grad er bestemt af lønudgifterne, udviser en forholdsvis jævn stigning gennem årene, og ved periodens slutning lå disse udgifter ca. 130 pct. over niveauet før krigen.

Renter og afskrivninger lå på ret konstante beløb, omkring 3 mill. kr. med ca. halvdelen for hver af posterne, op til omkring 1950, da beløbene på grund af udvidelsen af anlæggene hver kom op på ca. 2 mill. kr.

Om den ændrede posteringsform for *pensionsudgiften* fra 1951/52 henvises til det s. 345 anførte.

Udgifternes samlede beløb, der i de første besættelsesår lå på ca. 30 mill. kr., var ved periodens slutning kommet op på ca. det dobbelte beløb. Ligesom

for indtægterne er de samlede udgifter i de enkelte år i tabellen sat i forhold til tallet for 1938/39.

Endvidere fremgår det af tabellen s. 351, at af de ialt 16 år siden 1939/40 har gasværkerne givet et *overskud* i de 12 år på ialt 49,5 mill. kr., mens der i 4 år har været et driftsunderskud på ialt 4,1 mill. kr., således at gasværkerne ialt har haft et driftsoverskud i de 16 år på 45,4 mill. kr., heraf er de 18,9 mill. kr. blevet henlagt til udvidelseskontoen, mens 26,5 mill. kr. fremtræder som regnskabsmæssige overskud. Om de beløb, der er tilbageført fra udvidelseskontoen til driftsregnskabet, henvises til det i afsnit I a anførte.

B. Elværkerne.

Elværkernes indtægter og udgifter, fordelt på hovedgrupper, i årene 1938/39–1954/55 fremgår af tabellen s. 354. Langt den betydningsfuldeste af *indtægtsposterne* er salg af elektricitet. Indtægten heraf udgjorde i 1938/39 ca. 34 mill. kr. for et samlet salg af ca. 250 mill. kWh. I de følgende år reduceredes salget betydeligt – i 1940/41 udgjorde det 172 mill. kWh, og i årene 1941/42–1945/46 lå det mellem ca. 200 og 230 mill. kWh –, men da samtidig taksterne forhøjedes klækkeligt – for elektricitet til private lejligheder således fra 30 øre i 1938/39 til 50 øre¹ pr. kWh i perioden 1940/41–1943/44 og 45 øre i årene 1944/45–1945/46 – holdt indtægten af elektricitetssalget sig i årene 1941/42–1945/46 på 40–45 mill. kr.

I 1945/46 var forbruget kun 206 mill. kWh, men derefter steg det til 282,8 mill. kWh i 1946/47, og stigningen fortsattes stærkt år for år og udgjorde i 1954/55 ialt 601 mill. kWh eller omtrent 2½ gange så meget som før krigen. Men samtidig var taksterne kommet ned på førkrigniveauet. For elektricitet til privatlejligheder var prisen i 1947/48–1952/53 således 30 øre og 1953/54 og 1954/55 28 øre pr. kWh.

På regnskabet giver denne udvikling sig udtryk i, at salget af elektricitet i 1954/55 indbragte godt 88 mill. kr. eller omtrent 160 pct. mere end i 1938/39.

Den største del af *driftsudgifterne* falder på elfremstillingen, d. v. s. produktionsværkernes udgifter til brændsel m. v. og til køb af elektricitet fra andre værker. Fra ca. 8 mill. kr. før krigen steg *fremstillingsudgifterne* temmelig kraftigt efter krigsudbruddet og lå i årene 1942/43 til 1950/51 på 20–35 mill. kr. I 1951/52 medførte det stærkt stigende forbrug i forbindelse med de høje brændselspriser – kulprisen var for elværkerne i 1951/52 100,01 kr. pr. ton mod 64,85 kr. i 1950/51 – at udgiften kom op på 60 mill. kr. I de følgende år faldt kulpriserne atter, således at fremstillingsudgiften trods det stigende forbrug kom ned på ca. 42 mill. kr. i 1954/55.

¹⁾ Angiver prisen inden for de tildelte rationer. For forbrug herudover betales betydeligt mere.

Elværkerne	Indtægter				Driftsudgifter						Heraf henlæg- gelse til udvik- seskonto	Regn- skabs- mæssigt overskud		
	Salg af elektri- citet	Afgift af elmålere	Andre ind- tægter	Ialt	1938/39 = 100	Frem- stillings- udgifter	Distri- butions- udgifter m. m. ¹	Renter og afskriv- ninger	Pensions- udgifter	Ialt			1938/39 = 100	
														1000 kr.
1938/39	1000 kr. 34 083	1000 kr. 1 400	1000 kr. 1 137	1000 kr. 36 620	100,0	1000 kr. 8 281	1000 kr. 4 090	1000 kr. 8 047	1000 kr. 268	1000 kr. 20 686	100,0	1000 kr. 15 934	1000 kr. 6 374	1000 kr. 9 560
1939/40	34 669	1 392	1 114	37 175	101,5	13 300	4 099	8 232	267	25 898	125,2	11 277	4 511	6 766
1940/41	35 055	1 366	2 093	38 514	105,2	14 234	4 486	8 199	262	27 203 ²	131,5	11 311	4 524	6 787
1941/42	40 049	1 387	3 363	44 799	122,3	17 226	4 794	8 293	266	30 579	147,8	14 220	5 688	8 532
1942/43	44 521	1 409	1 288	47 218	128,9	19 724	4 572	8 281	268	32 845	158,8	14 373	5 749	8 624
1943/44	45 702	1 431	1 137	48 270	131,8	23 507	4 957	8 747	277	37 488	181,2	10 782	4 313	6 469
1944/45	44 196	1 454	1 223	46 873	128,0	22 690	5 370	8 446	282	36 788	177,8	10 085	4 034	6 051
1945/46	41 290	1 475	1 230	43 995	120,1	22 259	5 683	7 921	302	36 165	174,8	7 830	3 132	4 698
1946/47	46 938	1 506	1 151	49 595	135,4	23 150	6 196	7 370	407	37 123	179,5	12 472	4 989	7 483
1947/48	55 546	1 550	1 377	58 473	159,7	31 538	6 360	7 278	410	45 586	220,4	12 887	5 155	7 732
1948/49	65 067	1 588	1 658	68 313	186,5	34 387	6 725	7 065	412	48 589	234,9	19 724	7 890	11 834
1949/50	65 525	1 632	1 916	69 073	188,6	30 268	7 551	7 546	415	45 780	221,3	23 293	9 317	13 976
1950/51	75 592	1 679	2 047	79 318	216,6	34 740	8 936	7 603	433	51 712	250,0	27 606	11 042	16 564
1951/52	86 546	1 732	2 692	90 970	248,4	59 821	10 799	8 364	2 348 ³	81 332	393,2	9 638	3 855	5 783
1952/53	88 088	1 791	2 707	92 586	252,8	50 500	12 006	8 892	2 714 ⁴	74 112	358,3	18 474	7 390	11 084
1953/54	83 185	1 975	3 817	88 977	243,0	39 143	12 848	10 972	2 854 ⁵	65 817	318,2	23 160	9 264	13 896
1954/55	88 092	2 037	3 235	93 364	255,0	42 313	13 353	15 590	3 123 ⁶	74 379	359,6	18 985	7 594	11 391

¹ Herunder er indregnet udgiften til ejendomme og udgiften til vedligeholdelse og pasning af gadelamper og trafiklamper; disse beløb udgjorde i 1938/39, 1943/44, 1948/49 og 1954/55 henholdsvis 393.000 kr., 413.000 kr., 763.000 kr. og 1.145.000 kr.

² Inkl. 22.000 kr., der indbetaltes til arbejdsløshedsfonden i h. t. lov nr. 496 af 23. sept. 1940.

³, ⁴, ⁵, ⁶ Heraf refusion af tillæg til pensioner henholdsvis 1.918.000, 2.270.000, 2.400.000 og 2.662.600 kr.

Distributionsudgifterne, hvorunder falder vedligeholdelse af ledningsnettet samt administrations- og kontorholdsudgifterne, viser en fortsat stigning og udgjorde i 1954/55 ca. 13½ mill. kr. eller omtrent 3½ gange mere end i 1938/39.

Posten *renter og afskrivninger* lå næsten gennem hele perioden indtil 1952/53 på 7–8½ mill. kr. fordelt med 3–4 mill. kr. i renter og 4–5 mill. kr. afskrivninger. De senere års stigninger skyldes de store udvidelser af anlæggene.

Resultatet af udviklingen er for elværkernes *samlede udgifters* vedkommende blevet en stigning fra ca. 21 mill. kr. i 1938/39 til ca. 81 mill. kr. i 1951/52 og 74 mill. kr. i 1954/55 eller en forøgelse på ca. 260 pct.

Elværkernes *driftsoverskud* har svinget mellem ca. 8 mill. kr. (i 1945/46) og ca. 28 mill. kr. (i 1950/51), og ialt har driftsoverskuddet i de 16 år siden 1939/40 udgjort 246 mill. kr., hvoraf de 99 mill. kr. er blevet henlagt til udvidelseskontoen, mens de 147 mill. kr. fremtræder som regnskabsmæssige overskud. Om de enkelte års tilbageførsler fra udvidelseskontoen til driftsregnskabet henvises til s. 311 ff.

C. Varmeværkerne.

De produktionsvanskeligheder, som krigen og efterkrigsårene medførte for varmemærkerne, og som hindrede den udvidelse af værkernes tilslutning, der ellers ville have fundet sted, præger selvsagt også værkernes økonomi. Som det ses af tabellen s. 356 er det – bortset fra den af takstforhøjelse forårsagede indtægtsstigning i 1939/40 – først fra slutningen af 1940'erne, at der indtrådte en betydelig forøgelse i *indtægten af varmesalget*, og det bemærkes, at merindtægten i 1953/54 og 1954/55 er fremkommet trods en nedsættelse af taksterne for varmelevering. I sidstnævnte år var således gennemsnitsprisen for leveret varme henholdsvis 3,50 øre og 3,325 øre pr. tonskalorie, mod ca. 4,0 øre i de nærmest foregående år.

Udgifterne til varmens fremstilling og distribution har været bestemt af de samme faktorer som omtalt under gas- og elværkerne. Varmeværkernes *driftsoverskud*, der i 1938/39 var knap 400.000 kr., udgjorde i 1953/54 og 1954/55 henholdsvis 4,0 og 2,2 mill. kr. Ialt har varmemærkerne i de 16 år 1939/40–1954/55 haft et driftsoverskud på 27 mill. kr., hvoraf de 11 mill. kr. er henlagt til udvidelseskontoen, således at det regnskabsmæssige overskud har været ialt 16 mill. kr.

Bilag 6: Sporvejene.

De betydelige vanskeligheder, som sporvejsdriften var ude for i krigsårene, er udførligt skildret s. 225 ff. Hvorledes disse vanskeligheder i forbindelse med de foregåede løn- og prisstigninger har påvirket sporvejenes

Varmeværkerne	Indtægter			Driftsudgifter					Heraf henlæggelse til udvidelseskonto	Regnskabsmæssigt overskud
	Salg af varme m. m.	Andre indtægter	Ialt	1938/39 = 100	Varmens fremstilling og distribution	Renter og afskrivninger	Pensionsudgifter	Ialt	1938/39 = 100	Drifts-overskud
	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
1938/39	2 247	16	2 263	100,0	1 435	437	11	1 883	100,0	380
1939/40	4 163	21	4 184	184,9	2 867	425	10	3 302	175,4	882
1940/41	3 794	18	3 812	168,4	3 326	415	11	3 752	199,3	60
1941/42	5 022	19	5 041	222,8	4 376	408	11	4 795	254,6	246
1942/43	5 639	16	5 655	249,9	4 580	412	11	5 003	265,7	652
1943/44	6 030	19	6 049	267,3	5 236	441	12	5 689	302,1	360
1944/45	6 040	28	6 068	268,1	5 338	444	14	5 796	307,8	272
1945/46	6 610	38	6 648	293,8	6 155	443	17	6 615	351,3	33
1946/47	7 355	27	7 382	326,2	6 004	454	21	6 479	344,1	903
1947/48	10 084	35	10 119	447,1	7 395	504	20	7 919	420,6	2 200
1948/49	12 255	73	12 328	544,8	8 419	581	23	9 023	479,2	3 305
1949/50	11 806	94	11 900	525,9	8 322	639	24	8 985	477,2	2 915
1950/51	16 105	109	16 214	716,5	10 727	1 060	29	11 816	627,5	4 398
1951/52	16 528	153	16 681	737,1	14 309	1 274	88 ¹	15 671	832,2	1 010
1952/53	17 614	139	17 753	784,5	12 849	1 428	109 ²	14 386	764,0	3 367
1953/54	17 856	156	18 012	795,9	11 946	1 950	128 ³	14 024	744,8	3 988
1954/55	19 930	190	20 120	889,1	14 324	3 423	146 ⁴	17 893	950,2	2 227

1, 2, 3 og 4 Heraf refusion af tillæg til pensioner henholdsvis 58.000, 77.000, 91.000 og 105.000 kr.

samlede driftsregnskab i krigs- og efterkrigsårene frem til 1954/55, fremgår af omstående tabel.

Den kraftige stigning i passagertallet, der satte ind i besættelsesårene, særlig fra 1941, da andre trafikmidler svigtede, og som kulminerede i 1946/47 med et passagertal på 277,6 mill. mod 153,9 mill. i 1938/39 (jfr. tabel 12, s. 226), bragte også sporvejenes *indtægter* i vejret; fra 31,3 mill. kr. i 1938/39 til 54,1 mill. kr. i 1946/47 eller en stigning på 73 pct.

Fra 1. april 1947 forhøjedes taksterne, hvilket trods en nedgang i passagertallet medførte en indtægtsforøgelse, således at den samlede indtægt kom op på 61,3 mill. kr. Men da passagertallet nu var nedadgående bl. a. på grund af, at de vanskeligheder, der hidtil havde været for cykle- og bilkørslen (gummimanglen, benzinrestriktionerne m. v.), efterhånden forsvandt, stagnerede indtægterne de følgende år. Den voldsomme stigning i udgifterne medførte nye takstforhøjelser i 1949, 1951 og 1954. Disse satte på ny indtægten op, og i 1954/55 udgjorde sporvejenes samlede indtægt ialt 79,9 mill. kr. eller 155 pct. mere end i året før krigen.

Til orientering over den forskydning, der er foregået mellem indtægterne fra de tre driftsformer: sporvogne, omnibusser og trolleyvogne, skal anføres nedenstående tal:

Indtægt af:	1938/39		1954/55	
	1000 kr.	pct.	1000 kr.	pct.
sporvogne	28 237	90,3	66 923	83,8
omnibusser	2 691	8,6	11 609	14,5
trolleyvogne	342	1,1	1 329	1,7
Ialt	31 270	100,0	79 861	100,0

Merkørslen på samt en udvidelse af omnibuslinienettet har bragt indtægterne af denne driftsform op på 14½ pct. af den samlede kørselsindtægt mod kun 8,6 pct. i 1938/39. Da der også har været en fremgang i trolleyvognenes andel af indtægterne, er sporvognenes andel sunket fra 90,3 til 83,8 pct.

Sporvejenes *samlede udgifter* steg i årene indtil 1947/48 i omtrent samme takt som indtægterne og var i nævnte år godt dobbelt så store som før krigen. Men udgifterne til udvidelsen af driften i forbindelse med de stigende løn- ningsudgifter satte de samlede udgifter stærkt i vejret. Når bortses fra refusioner af tillæg til pensioner, jfr. tabellens note 5, udgjorde de samlede udgifter i 1954/55 ialt 89,3 mill. kr. eller omtrent 200 pct. mere end i 1938/39.

Til sammenligning af udgifternes fordeling i førkrigsåret 1938/39 og årene 1945/46 og 1954/55 skal anføres procentfordelingen s. 359, hvor der er set bort fra refusioner af tillæg til pensioner.

Sporvejene	Samlet indtægt		Driftsudgifter								Brutto- overskud	Frederiks- bergs andel (tiskud)	Henlæg- gelse til udvidel- seskonto	Regnskabs- mæssigt overskud
	Ialt	1938/39 = 100	Trafik- løn- ninger	Strøm- og benzin- forbrug	Vedligel- eholdelse	Admini- stration	Renter og afskriv- ninger	Pensions- udgifter	Ialt	1938/39 = 100				
			1000 kr.		1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
1938/39	31 270	100,0	12 691	2 196	8 824	1 682	3 760	1 181	30 334	100,0	936	13	468	481
1939/40	32 000	102,3	12 737	2 613	8 369	1 685	3 485	1 170	30 059	99,1	1 941	—	977 ¹	964
1940/41	31 060	99,3	13 066	3 513	8 302	1 727	3 448	1 189	31 245	103,0	÷ 185	278	47	46
1941/42	33 813	108,1	14 167	3 853	9 370	1 855	3 393	1 193	33 831	111,5	÷ 18	356	169	169
1942/43	37 511	120,0	15 279	3 983	10 491	2 046	3 435	1 163	36 397	120,0	÷ 114	268	691	691
1943/44	39 972	127,8	17 461	4 348	10 859	2 207	3 437	1 152	39 464	130,1	508	428	468	468
1944/45	45 617	145,9	19 227	4 460	13 044	2 508	3 458	1 194	43 891	144,7	1 726	350	1 038	1 038
1945/46	50 310	160,9	22 760	4 388	14 594	2 845	3 542	1 251	49 380	162,8	930	606	768	768
1946/47	54 097	173,0	28 125	4 274	17 230	3 470	3 316	1 759	58 174	191,8	÷ 4 077	1 297	—	÷ 2 780
1947/48	61 302	196,0	28 884	4 688	20 234	3 559	3 342	1 853	62 560	206,2	÷ 1 258	947	—	÷ 311
1948/49	59 763	191,1	31 308	5 150	22 830	4 027	3 734	1 969	69 018	227,5	÷ 9 255	2 085	—	÷ 7 170
1949/50	62 446	199,7	31 038	4 285	24 154	4 069	3 839	2 057	69 442	228,9	÷ 6 996	1 835	—	÷ 5 161
1950/51	61 554	196,8	32 477	4 345	23 590	3 771	4 062	2 126	70 371	232,0	÷ 8 817	2 293	—	÷ 6 524
1951/52	72 533	232,0	34 633	6 365	26 221	4 052	3 998	11 058 ²	86 327	284,6	÷ 13 794	2 004	—	÷ 11 790
1952/53	75 663	242,0	37 634	5 708	27 810	4 318	4 764	12 484 ³	92 718	305,7	÷ 17 055	2 453	—	÷ 14 602
1953/54	75 315	240,9	38 518	5 262	28 490	4 527	5 368	12 958 ⁴	95 123	313,6	÷ 19 808	2 888	—	÷ 16 920
1954/55	79 861	255,4	41 886	5 343	29 688	4 846	5 449	14 249 ⁵	101 461	334,5	÷ 21 600	3 316	—	÷ 18 284

¹ Heraf 6.631 kr. berigtigelse for 1938/39.

², ³, ⁴ og ⁵ Heraf refusion af tillæg til pensioner henholdsvis 8.955.000, 10.416.000, 10.897.000 og 12.207.000 kr.

Udgifter til:	1938/39 pct.	1945/46 pct.	1954/55 pct.
trafiklønninger.....	41,8	46,1	46,9
strøm- og benzinforbrug.....	7,2	8,9	6,0
vedligeholdelser.....	29,1	29,5	33,3
administration.....	5,6	5,8	5,4
renter og afskrivninger.....	12,4	7,2	6,1
pensionsudgifter ¹	3,9	2,5	2,3
Ialt.....	100,0	100,0	100,0

¹ Ekskl. refusion af tillæg til pensioner.

Trafiklønningernes og vedligeholdelsesudgifternes andel af den samlede udgiftssum er steget i det betragtede tidsrum, hvorimod udgiften til renter og afskrivninger er faldet fra at udgøre 12,4 pct. i 1938/39 til 6,1 pct. i 1954/55. Dette er en naturlig følge af den indskrænkning i sporvejenes anlægsvirksomhed, der har præget den betragtede periode.

Det må tilføjes, at foruden posten trafiklønninger indeholder også posterne vedligeholdelser og administration lønningsudgifter, og medregnes pensionsudgiften, bliver de samlede personaleudgifter i 1954/55 ialt 78,2 mill. kr., hvilket i forhold til den samlede udgiftssum på 101,5 mill. kr. bliver 77 pct.

Slutresultatet af sporvejenes regnskab fremgår af fjerdesidste og sidste kolonne i tabellen s. 358. Indtil 1945/46 gav sporvejene hvert år et mindre overskud. Men derefter viser regnskabet betydelige underskud. Opgjort på samme måde som i årene før 1951/52, altså uden refusion af tillæg til pensioner, har underskuddet i de sidst anførte 3 år udgjort 4–6 mill. kr., men tillægges refusionerne, har underskuddet ligget på 14–18 mill. kr.

Bilag 7: Rentekontoen.

Kommunens renteindtægter og -udgifter fordelt på de vigtigste hovedgrupper fremgår af omstående oversigt.

Renteindtægten er i første række de rentebeløb – almindeligvis 5 pct. af de nedskrevne anlægskapitaler – hvormed kommunens ejendomme og anlæg belastes. Disse tal lå ret konstante – mellem 30–35 mill. kr. – indtil 1948/49. Den betydelige anlægsvirksomhed særlig inden for A- og C-ejendommene har i de senere år medført en stigning i beløbene, men vedrørende de renter, der har måttet udredes af de enkelte institutioner, henvises til de enkelte regnskabsbilag. Om de værdier, der har ligget til grund for forrentningen, henvises til statusoversigten i afsnit IV.

Renteudgiften omfatter foruden den egentlige forrentning af stadens lån (obligations- og gældsbeværlån) og prioritetsgæld også omkostningerne ved lånenes indfrielse m. v. Den samlede renteudgift holdt sig mellem 35 og 40 mill. kr. indtil 1948/49, men derefter medførte såvel den betydelige forøgelse af kommunens lån som det stigende renteniveau en væsentlig forøgelse af

Rentekontoen	1938/39	1939/40– 1943/44 gnstl.	1944/45– 1948/49 gnstl.	1949/50– 1953/54 gnstl.	1954/55
Indtægter.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
Ejendomme og anlæg.....	27 079	29 136	31 633	39 805	46 757
Panteobligationer.....	2 600	2 669	1 818	1 232	1 261
Tilgodehavender for anlæg.....	1 305	947	757	867	844
Kassebeholdning, obligationer og aktier m. m.....	628	808	968	1 221	866
Deponerede obligationer i national- banken ¹	—	—	—	2 867 ²	5 928
Renteindtægt ialt.....	31 612	33 560	35 176	45 992	55 656
Udgifter.					
Stadens lån:					
Renter.....	21 223	22 448	22 998	31 776	47 658
Omkostninger ved lånenes indfrielse ³	5 336	5 864	3 902	8 825	9 045
Afskrivninger på kurstab ved lånenes stiftelse.....	2 155	1 928	1 756	2 051	2 353
Prioriteter.....	3 590	3 959	4 248	5 196	5 856
Pensionskonto.....	2 425	2 213 ⁴	3 446	4 399	5 122
Andre renteudgifter.....	741	825	515	2 244	1 050
Renteudgift ialt.....	35 470	37 237	36 865	54 491	71 084
Overskud.....	÷ 3 858	÷ 3 677	÷ 1 689	÷ 8 499	÷ 15 428

¹ Modsvarende dollarlånene af 1927 og 1928, jfr. statusoversigten s. 397.

² Omfatter 2 år (1952/53 og 1953/54).

³ D.v.s. kurstab ved indfrielse af obligationer og kuponer, provisioner og andre omkostninger.

⁴ Omfatter 4 år, idet postering af renter af kommunens pensionskonto bortfaldt for 1942/43.

renteudgiften. Endvidere må det tages i betragtning, at siden 1952/53 er der betalt renter både af restgælden vedrørende de 2 dollarlån af 1927 og 1928 og af afløsningslånet i Danmarks nationalbank (jfr. s. 396 ff.); til gengæld er under indtægterne posteret indtægterne af de statsobligationer, der blev indkøbt for afløsningslånet, jfr. note 1 og 2. En udførligere redegørelse for bevægelserne i stadens lån er givet i statusoversigten i afsnit IV.

Rentekontoens nettoresultat er, at mens der i årene op til 1944/45 var et underskud på op imod 4 mill. kr. årlig, og i femåret 1944/45–1948/49, da der var nedgang i lånenes restbeløb, var et gennemsnitligt underskud på kun 1,7 mill. kr., så viste kontoen i 1949/50–1953/54 gennemsnitlig en negativ saldo på 8,5 mill. kr., og i 1954/55 var underskuddet 15,4 mill. kr.

Bilag 8: Folkekøkkenerne.

Til orientering af omfanget af virksomheden under *folkekøkkenerne* skal meddeles omstående oversigt, der grundet på omlægningen af regnskabet alene omfatter årene siden 1940/41.

	1940/41– 1943/44 gnstl.	1944/45– 1948/49 gnstl.	1949/50– 1953/54 gnstl.	1954/55
Folkekøkkenerne.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
1. Køkken og spisesale:				
Indtægter	1 396	3 574	2 553	2 235
Udgifter ¹	1 698	3 772	3 404	3 124
Saldo	÷ 302	÷ 198	÷ 851	÷ 889
2. Andet salg ² :				
Indtægter	1 726	4 197	3 955	4 281
Udgifter ¹	1 690	4 214	3 935	4 279
Saldo	36	÷ 17	20	2
3. Pølsefabriken:				
Indtægter	741	1 543	1 542	1 395
Udgifter ¹	733	1 511	1 530	1 365
Saldo	8	32	12	30
4. Frugtsaftfabriken:				
Indtægter	74	167	143	123
Udgifter ¹	67	155	140	121
Saldo	7	12	3	2
5. Bageriet:				
Indtægter	426	1 349	567	618
Udgifter ¹	412	1 318	550	575
Saldo	14	31 ³	17	43
Indtægtssaldo ialt	÷ 237	÷ 140	÷ 799 ⁴	÷ 812 ⁴

¹ Fra 1951/52 inkl. refusion af tillæg til pensioner.

² D.v.s. salg af kød, kartofler og kolonialvarer til folkekøkkenernes forskellige afdelinger og til hospitaler, stiftelser m. fl.

³ Ekskl. et beløb på 413.000 kr., der i 1946/47 blev afskrevet på udgifter i forbindelse med etablering af et beredskabslager af levnedsmidler.

⁴ Heri indgår refusion af tillæg til pensioner med henholdsvis 93.000 kr. og 183.000 kr.

Den meget betydelige stigning, der var i beløbene fra 1940/41–1943/44 gnstl. til 1944/45–1948/49 gnstl., skyldes foruden prisstigningerne de ekstraordinære salg i krigs- og efterkrigsårene til interneringslejre, flygtningelejre, Røde Kors m. v.

Virksomhedens samlede driftsresultat har for alle årene bortset fra to, 1945/46 og 1946/47, der var præget af de foran nævnte ekstraordinære salg, vist et regnskabsmæssigt underskud, der i de senere år gennemsnitlig har ligget på ca. 800.000 kr.

Bilag 9: Kørselsafdelingen og håndværksafdelingen.

Tallene for de samlede udgifter og indtægter ved disse to virksomheder fremgår af omstående oversigt.

	1938/39	1939/40- 1943/44 gnstl.	1944/45- 1948/49 gnstl.	1949/50- 1953/54 gnstl.	1954/55
Kørselsafdelingen.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
Indtægter	4 257	6 630	8 075	7 881	9 243
Udgifter	4 118	6 609	8 594	8 203 ¹	9 027 ¹
Indtægtssaldo	139 ²	21 ²	÷ 519	÷ 322	216
Håndværksafdelingen.					
Indtægter	3 544	4 372	7 125	8 996	10 188
Udgifter	3 288	4 058	6 810	8 802 ³	9 408 ³
Indtægtssaldo	256	314	315	194	780

¹ Heraf refusion af tillæg til pensioner henholdsvis 247.000 kr. og 473.000 kr.

² Ses der bort fra lossepladsernes underskud, der siden 1944/45 er blevet dækket ved refusion fra stadsingeniørens direktorat, udgjorde kørselsafdelingens overskud i 1938/39 428.000 kr. og i 1939/40-1943/44 gnstl. 390.000 kr.

³ Heraf refusion af tillæg til pensioner henholdsvis 100.000 kr. og 244.000 kr.

Når bortses fra lossepladsernes underskud, jfr. note 2, havde *kørselsafdelingen* indtil 1943/44 et årligt overskud på ca. 400.000 kr. gnstl. Men i de to følgende 5-år var der underskud på henholdsvis ca. 500.000 kr. og ca. 300.000 kr., derimod var i 1954/55 indtægterne ca. 200.000 kr. større end udgifterne.

Håndværksafdelingen har gennem hele perioden, bortset fra 1950/51 og 1951/52, haft overskud.

Bilag 10: Centraladministrationen.

Til orientering over udviklingen i centraladministrationens udgifter skal anføres omstående oversigt over de udgifter, der i den her betragtede periode har været opført på budgetbilag 10 fordelt på de mest betydende poster, men det må herved have i erindring, at dette kun er en formel afgrænsning af begrebet centraladministration, idet der på andre bilag, f. eks. bilag 18: Stadsingeniørens direktorat, og bilag 22: Forskellige udgifter, er opført beløb, der faktisk burde henregnes til centraladministrationen. Særlig bemærkes, at udgifterne til en væsentlig del af de ekstraordinære opgaver, der i krigs- og besættelsesårene blev pålagt centraladministrationen, blev posteret på bilag 22.

Den samlede udgift på bilag 10 er steget fra 11,1 mill. kr. i 1938/39 til 37,3 mill. kr. i 1954/55. Stigningen, der har været særlig betydelig siden 1944/45, skyldes i første række lønstigninger, idet ca. tre fjerdedele af brutto-udgiften på dette bilag er lønninger og pensioner. Om de ændringer i lønningsreglerne, der i overvejende grad har været bestemmende for udgifternes stigning, henvises til afsnit I c, s. 323 ff.

	1938/39	1939/40- 1943/44 gnstl.	1944/45- 1948/49 gnstl.	1949/50- 1953/54 gnstl.	1954/55
Bilag 10.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
Borgerrepræsentationen ¹	331	345	459	663	789
Magistraten	224	235	288	410	550
Overborgmesterens sekretariat	67	105	197	356	463
Direktoraterne for stadens regnskabs- væsen, revision og lønnings- og pen- sionsvæsen ²	677	816	1 455	2 173	2 629
Direktoratet for stadens skattevæsen ..	2 671	3 015	5 254	7 679	10 534
Direktoratet for stadens alm. øvrigheds- forretninger	207	263	442	644	759
Statistisk kontor	589	897	1 950	2 789	3 277
Socialdirektoratet, direktoratet for bør- neværnet	3 788	4 573	6 629	9 290	11 169
Direktoraterne for: stadens bygningsvæsen, stadsbygmesteren, stadskonduktøren og stadsarkitekten samt kommunens rådgivende ingeniørkontor.....	1 802	2 056	3 126	4 227	4 826
Rådhusforvaltningen.....	502	397	1 004	1 017	1 016
Øvrige udgifter ³	288	346	559	826	1 310
Ialt.....	11 146	13 048	21 363	30 074 ⁴	37 322 ⁴

¹ Inkl. borgerrepræsentationens sekretariat og den kommunale revision.

² Herunder stadens hovedkasse og kommunens budget og regnskab.

³ D. v. s. 2. og 5. afdelings sekretariat, stadsarkivet, repræsentationsudgifter og andre udgifter.

⁴ Heri refusion af tillæg til pensioner henholdsvis 122.000 og 2.636.000 kr.

For de enkelte institutioner har stigningen været noget forskellig og afhængig af omfanget af de opgaver, som den pågældende administration har fået pålagt.

Bilag 11: Pensioner m. v.

Af omstående oversigt fremgår størrelsen af de over bilag 11 udbetalte pensioner og understøttelser m. v. samt de indtægtsbeløb, der henføres til bilaget.

Fra 14,6 mill. kr. i 1938/39 er den samlede pensionsudgift steget til 62,4 mill. kr. i 1954/55, og som det fremgår af tabellen, skyldes denne udvikling i første række stigningen i tillægsbeløbene (reguleringstillæg, midlertidige tillæg m. v.), der er vokset fra 3,7 mill. kr. i 1938/39 til 40,0 mill. kr. i 1954/55. Om udviklingen i antallet af pensionister er der givet nogle tal i afsnit I c, hvor der ligeledes er gjort rede for ændringerne i de for kommunens tjenestemænd m. v. gældende lønningsregler, der i alt væsentligt også har ligget til grund for beregningen af pensionerne.

Til dækning af pensionsudgifterne posteredes indtil 1950/51 på bilag 11

Pensioner og understøttelser.	1938/39	1939/40- 1943/44 gnstl.	1944/45- 1948/49 gnstl.	1949/50- 1953/54 gnstl.	1954/55
Udgifter.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
Egenpensioner (inkl. samtlige tillæg)...	9 906	12 816	21 581	33 382	42 195
Pensioner (inkl. samtlige tillæg) til efter- ladte	3 213	4 447	8 368	14 272	18 657
Understøttelser, ventepenge, efterindtægt m. v.	1 506	1 280	1 390	1 427	1 515
Ialt.	14 625	18 543	31 339	49 081	62 367
heraf tillæg.	3 666	6 556	15 261	28 325	39 992 ¹
Indtægter:					
Institutionerne 10 pct. bidrag	5 217	5 453	7 510	9 427	9 664
Refusion fra institutionerne af tillæg til pensioner	—	—	—	19 055 ²	38 947 ¹
Personalet 5 pct. bidrag	2 599	2 738	3 680	4 708	4 712
Andre indtægter	4	41	42	37	41
Ialt.	7 820	8 232	11 232	33 227	53 364
Udgiftssaldo	6 805	10 311	20 107	15 854	9 003

¹ Forskellen mellem de 2 tal er det beløb, der ydes som tillæg til de politiet vedrørende pensioner fra før 1. april 1938.

² Posteredes først fra 1951/52, men det anførte tal er sumtallet for årene 1951/52-1953/54 divideret med 5.

praktisk taget alene institutionernes 10 pct.s bidrag, der beregnes i forhold til tjenestemændenes normerede løn (d. v. s. grundløn, alderstillæg, almindeligt pensionsgivende tillæg og eventuelle bestillingstillæg) og personalets 5 pct. bidrag ligeledes beregnet i forhold til den normerede løn. Fra 1951/52 blev som omtalt s. 345 de enkelte institutioners driftsregnskab belastet med et beløb svarende til de tillægsbeløb (reguleringstillæg, midlertidige tillæg m. v.), der i de enkelte år er blevet ydet til pensionerne til de personer, der måtte henføres til de pågældende institutioner. Disse beløb blev derefter taget til indtægt på bilag 11, og udgjorde, som det fremgår af tabellen, i 1954/55 ialt ca. 39 mill. kr., men selv med dette refusionsbeløb udviste bilag 11 et underskud på 9 mill. kr.

Bilag 12: Social forsikring og offentlig forsorg.

Omstående tabel viser kommunens samlede udgifter til de vigtigste opgaver inden for den sociale forsikring og offentlige forsorg samt de indtægter – væsentligst refusioner og tilskud – som kommunen har fået til disse formål.

Social forsikring og offentlig forsorg.	1938/39	1939/40- 1943/44 gnstl.	1944/45- 1948/49 gnstl.	1949/50- 1953/54 gnstl.	1954/55
Udgifter.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
Arbejdsanvisning og arbejdsløshedsfor- sikring	1 916	3 845	4 055	4 850	5 931
Lov om folkeforsikring:					
Sygeforsikring for ubemidlede	304	386	598	686	782
Invalidere	5 856	9 124	14 995	24 083	27 056
Aldersrente	27 301	42 589	72 071	114 023	133 708
Ialt	33 461	52 099	87 664	138 792	161 546
Lov om offentlig forsorg:					
Børneværn	1 991	2 732	4 224	7 927	12 313
Underholdsbidrag til børn	3 236	5 084	6 793	10 205	13 419
Bidrag til børn af enker og enkemænd samt forældreløse børn	611	842	1 015	1 625	1 971
Særhjælp	4 807	6 340	9 232	14 580	16 335
Kommunehjælp uden tab af valgret og valgbarhed	22 318	24 379	8 213	12 595	13 379
Kommunehjælp med tab af valgret og valgbarhed	2 160	2 608	1 327	1 531	1 286
Fattighjælp	634	547	593	701	538
Ialt	35 757	42 532	31 397	49 164	59 241
Tilskud til mødrehjælpsinstitutioner	15	71	244	803	1 351
Driftstilskud til forsørgelsesvæsenets institutioner	3 280	4 979	9 773	18 950	24 963
Hjælp til levnedsmiddelindkøb	4 442	6 619	3 422	—	—
Mælkehjælp til svangre kvinder	—	—	433	1 055	1 078
Foranstaltninger til bekæmpelse af arbejdsløsheden	397	209	76	28	10
Husmoderafløsning	—	—	—	3 093	4 912
Særlig ydelse til rentemodtagere m. fl. ...	—	—	—	4 245	12 021
Administrationsudgifter ved forsorgen i byen	1 896	2 265	2 811	4 023	5 096
Andre udgifter	138	167	96	144	192
Tilsammen udgifter	81 302	112 786	139 971	225 147	276 341
Indtægter.					
Bidrag fra forsørgere o. l.	1 519	2 266	4 058	6 870	9 038
Refusion fra kommune og udland	639	598	242	147	142
Mellemkommunal refusion	3 743	5 052	1 828	3 316	3 408
Tilskud fra den fælleskommunale udligningsfond	9 936	13 491	16 101	23 594	30 824
Refusion fra staten og invalideforsikrings- fonden	27 214	44 227	65 863	105 027	131 450
Andre indtægter	130	91	80	84	72
Tilsammen indtægter	43 181	65 725	88 172	139 038	174 934
Kommunens nettoudgift. ...	38 121	47 061	51 799	86 109	101 407

Til nærmere anskueliggørelse af den ret uensartede udvikling, der har været i de forskellige arter af sociale *udgifter*, anføres nedenstående oversigt, der dels viser den procentvise stigning i de vigtigste udgifter fra 1938/39 til 1954/55, dels den relative andel, som disse udgifter udgjorde af samtlige sociale udgifter i de to år:

Udgifter til:	Stigning 1938/39-1954/55 pct.	Relativ fordeling 1938/39 pct.	1954/55 pct.
Arbejdsanvisning og arbejdsløshedsforsikring.....	209,6	2,4	2,1
Lov om folkeforsikring.....	382,8	41,2	58,5
Lov om offentlig forsorg:			
Børneværn	518,4	2,3	4,4
Underholdsbidrag til børn.....	314,7	4,0	4,9
Bidrag til børn af enker og enkemænd samt forældrelose børn.....	222,6	0,8	0,7
Særhjælp	239,8	5,9	5,9
Kommunehjælp uden tab af valgret	÷ 40,1	27,5	4,8
» med » » »	÷ 40,5	2,7	0,5
Fattighjælp	÷ 15,1	0,8	0,2
Ialt lov om offentlig forsorg	65,7	44,0	21,4
Driftstilskud til forsørgelsesvæsenets institutioner ..	661,1	4,0	9,0
Andre udgifter	258,0	8,4	9,0
Samlede udgifter	239,9	100,0	100,0

Den forholdsvis ringe stigning i udgifterne i h. t. lov om offentlig forsorg fremkommer som resultatet af en nedgang i udgifterne til kommunehjælp på ca. 40 pct. og i fattighjælpen på ca. 15 pct. og en stigning i udgifterne til børneværnet på 518 pct., i underholdsbidrag til børn på 315 pct. og i de øvrige udgifter i h. t. denne lov på mellem 220 og 240 pct. Driftstilskudet til forsørgelsesvæsenets institutioner er steget med 661 pct. Denne forskel i udgiftsstigningerne har medført, at den andel af de samlede sociale udgifter, der hører under lov om folkeforsikring, steg fra 41 pct. i 1938/39 til 59 pct. i 1954/55, hvorimod udgifterne til lov om offentlig forsorg faldt fra 44 til 21 pct., altså mere end halveredes.

Forklaringen på denne udvikling må søges dels i de ændringer i den sociale lovgivning, der har fundet sted i den betragtede periode, og for hvilke der er gjort rede i afsnittet: Den sociale forsorg, s. 250 ff., dels i den forskellige udvikling i antallet af understøttede, der fremgår af nedenstående oversigt:

	1938/39	1954/55	Stigning pct.
Antal invaliderentemodtagere	8 694	11 679	34,3
» aldersrentemodtagere	36 094	56 946	57,8
» understøttede i h. t. lov om offentlig forsorg	154 392	67 667	÷ 56,2

Det fremgår heraf, at antallet af invaliderentemodtagere og aldersrente-modtagere, der får varig understøttelse, er steget væsentligt, mens antallet af

personer med understøttelse efter lov om offentlig forsorg, hvor understøttelsen tidsmæssigt er varierende, og kun på ganske enkelte områder er af varig karakter, er mere end halveret.

Det må dog bemærkes, at der har været en temmelig uensartet udvikling under de forskellige hjælpeformer. Således er antallet af understøttede i h. t. reglerne om børneværn og om ydelse af underholdsbidrag til børn i og uden for ægteskab steget med henholdsvis 52 og 28 pct., hvorimod antallet af personer, der modtog særhjælp, faldt med 80 pct., og antallet af personer, der modtog kommunehjælp uden og med tab af valgret og valgbarhed, formindskedes med henholdsvis 65 og 39 pct., og endelig reduceredes antallet af personer, til hvilke der var ydet fattighjælp, med 80 pct.

Det kan tilføjes, at det samlede nettotal af personer, der modtog understøttelse efter lov om offentlig forsorg og lov om folkeforsikring (d. v. s. efter fradrag for de personer, der modtog mere end een art af hjælp), i 1938/39 ialt udgjorde 186.700 og i 1954/55 ialt 132.600 eller en reduktion på 29 pct. Den foran anførte stigning i de sociale udgifter skyldes således hovedsagelig en forhøjelse af understøttelsessatserne som følge af såvel pristalsreguleringer af de oprindelige satser som en reel forhøjelse af disse, men også den ovennævnte forskydning i forholdet mellem antallet af varigt og midlertidigt understøttede har været af betydning.

Som et andet udtryk for de skete forskydninger i udgifternes sammensætning skal anføres, at i 1938/39 gik 85,1 pct. af de samlede bruttoudgifter på bilag 12 til understøttelser, sociale forsikringer o. lign., men i 1954/55 var den tilsvarende andel 82,7 pct.; derimod steg løn- og pensionsudgiftens andel fra 5,2 til 8,7 pct. og udgifterne til forrentning og afskrivning fra 1,4 til 2,2 pct., endelig udgjorde »øvrige udgifter« i de to år henholdsvis 8,3 og 6,4 pct. af de samlede bruttoudgifter.

Vedrørende *indtægterne* fremgår det af oversigten side 365, at disse er steget fra 43 til 175 mill. kr. eller med 305 pct., altså mere end stigningen i de samlede udgifter, der var 240 pct. Forklaringen herpå er, at den væsentligste indtægtspost er refusionerne fra staten, invalideforsikringsfonden og den fælleskommunale udligningsfond til invalide- og aldersrenteudgifterne og til underholdsbidrag til børn, og da disse udgifter som foran vist er steget stærkere end de øvrige udgifter, må de nævnte refusioner give sig et forholdsmæssigt stærkt udtryk. Hertil kommer, at lovbestemmelser i det her omhandlede tidsrum har indført statstilskud til forskellige sociale udgifter, således som hjælp til tuberkuløse, børnelammede, til mælkehjælp til ubemidlede mødre, ligesom staten yder tilskud til udgifterne ved den i h. t. lov nr. 175 af 12. april 1949 indførte husmoderafløsning.

Det forhold, at refusionerne til den sociale forsorg er steget mere end kommunens bruttoudgifter, har medført, at kommunens nettoudgift til social forsikring og offentlig forsorg kun er forøget med 166 pct., eller mindre end udgifterne på de fleste af de andre udgiftsbilag.

Bilag 13 (og 14): Hospitalsvæsenet.

Hospitalsvæsenets udgifter og indtægter blev til og med regnskabsåret 1951/52 konteret på bilag 13 og sindssygevæsenets udgifter og indtægter på bilag 14, men fra 1952/53 blev de to bilag slået sammen til ét bilag: bilag 13, hospitalsvæsenet. Året forinden, altså i 1951/52, var der foretaget ret omfattende ændringer i regnskabsopstillingen ved hospitals- og sindssygevæsenet, og da dette ligeledes var tilfældet i årene før 1951/52, har man her måttet afstå fra at følge hospitalsvæsenets regnskab tilbage i tiden på samme måde som for de andre institutioner.

For dog at kunne belyse udviklingen i store træk, er i nedenstående tabel foruden hovedposterne på regnskaberne for 1951/52 og 1954/55 også anført de tilsvarende tal for 1938/39. Disse sidste tal er fremkommet efter en foretaget omstilling af 1938/39-regnskabet efter den nugældende kontering i den udstrækning, dette har været muligt på grundlag af det trykte regnskab. Om

Hospitalsvæsenet	1938/39	1951/52	1954/55	Procentvis stigning	
				1938/39- 1954/55	1951/52- 1954/55
Udgifter.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	pct.	pct.
Lønninger ¹ og pensioner.....	11 395	53 141 ²	72 408 ²	535,4	36,3
Forplejningsartikler.....	3 135	7 893	8 800	180,7	11,5
Lægemidler.....	1 377	7 078	8 488	516,4	19,9
Vedligeholdelse af bygninger, tekniske anlæg og inventar.....	1 428	3 653	5 367	275,8	46,9
Forrentning og afskrivning.....	2 456	4 273	4 618	88,0	8,1
Betaling for indlæggelser på fremmede hospitaller.....	1 716	9 895	11 677	580,5	18,0
Andre udgifter.....	3 354	12 367	12 987	287,2	5,0
Ialt.....	24 861	98 300	124 345	400,2	26,5
Indtægter.					
Betaling fra:					
Patienter.....	876	1 561	1 738	98,4	11,3
Sygekasser.....	672	1 698	1 802	168,2	6,1
Forsørgelsesvæsen.....	1 218	2 615	2 924	140,1	11,8
Staten.....	4 348	10 157	14 357	230,2	41,4
Amter, kommuner m. fl.....	30	1 588	4 416	14620,0	178,1
Tilskud fra den fælleskommunale ud- ligningsfond.....	1 999	16 354	20 352	918,1	24,4
Andre indtægter.....	541	1 331	1 659	206,7	24,6
Ialt.....	9 684	35 304	47 248	387,9	33,8
Nettoudgift.....	15 177	62 996	77 097	408,0	22,4

¹ Heri er fradraget funktionærernes betaling for fri station.

² Heraf refusion af tillæg til pensioner henholdsvis 2.448.000 kr. og 3.744.000 kr.

hospitalsvæsenets udvikling i det her betragtede tidsrum henvises iøvrigt til s. 177 ff., kun skal anføres, at det samlede antal sygedage på de under hospitalsvæsenet hørende hospitaler, rekonvalescent- og plejehjem m. v. i 1938/39, 1951/52 og 1954/55 udgjorde henholdsvis 2.385.000, 2.882.000 og 2.898.000.

Fra 24,9 mill. kr. i 1938/39 steg hospitalsvæsenets samlede udgifter til 98,3 mill. kr. i 1951/52 og til 124,3 mill. kr. i 1954/55. Det vil sige, at den samlede udgift gennem de 16 år er forøget med 400 pct., og alene i de sidste 3 år er udgiften steget med 26½ pct.

Inden for udgifterne viser lønninger m. v., lægemidler og betalinger til fremmede hospitaler en udgiftsstigning på 5–600 pct., derimod er forplejningsartikler (herunder kost til patienter og funktionærer) kun steget med 181 pct., og forrentning og afskrivning endog kun med 88 pct.

De samlede *indtægter* er steget fra 9,7 mill. kr. i 1938/39 til 47,2 mill. kr. i 1954/55, d. v. s. med 388 pct. eller knap så meget som de samlede udgifter.

Af de enkelte indtægtsposter er patienternes betaling kun forøget med knap 100 pct. og betalingen fra sygekasserne med 168 pct. Statens betaling, der såvel i 1938/39 som i 1954/55 for ca. ¾ af beløbets vedkommende er refusioner til Sankt Hans hospital, er forøget med 230 pct. Endelig har der været relativ meget betydelig forøgelse i betalingen fra amter, kommuner m. fl., men denne stigning hidrører i ganske overvejende grad fra de beløb, der fra andre kommuner m. fl. (herunder særlig samfundet og hjemmet for vanføre), er blevet refunderet til Blegdamshospitalet for behandlingen af poliopatienter.

Den største indtægtspost er nu tilskuddet fra den fælleskommunale udligningsfond, der i 1954/55 beløb sig til 20,4 mill. kr. eller godt 10 gange så meget som i 1938/39.

For *kommunens egen kasse* bliver nettoresultatet herefter en femdobling af udgiften, nemlig fra 15,2 mill. kr. i 1938/39 til 77,1 mill. kr. i 1954/55.

Til orientering over *udgifternes relative fordeling* i 1938/39 og 1954/55 skal anføres nedenstående oversigt:

Udgifter.	Relativ fordeling	
	1938/39 pct.	1954/55 pct.
Lønninger og pensioner	45,8	56,9 ¹
Forplejningsartikler	12,6	7,3
Lægemidler	5,5	7,0
Vedligeholdelser	5,7	4,5
Forrentning og afskrivning	9,9	3,8
Betaling for indlæggelser på fremmede hospitaler..	6,9	9,7
Andre udgifter	13,6	10,8
Ialt	100,0	100,0

¹ Ekskl. refusion af tillæg til pensioner.

Udgiften til lønninger og pensioner steg i løbet af de 16 år fra 46 pct. til 57 pct. af de samlede udgifter, desuden er den andel, der falder på lægemidler og på betalinger til fremmede hospitaler steget. Af de modsvarende nedgange på de øvrige poster mærkes særlig reduktionen i den relative udgift til forrentning og afskrivning fra ca. 10 pct. i 1938/39 til knap 4 pct. i 1954/55. Om de statusværdier, der ligger til grund for disse beløb, henvises til hovedafsnit IV.

I hvilket forhold de samlede udgifter er blevet dækket dels gennem indtægter, og dels af kommunens kasse, fremgår af følgende oversigt:

Indtægter.	Relativ fordeling	
	1938/39 pct.	1954/55 pct.
Betaling fra patienter og sygekasser	6,2	2,8
— - forsørgelsesvæsenet	4,9	2,4
— - staten	17,5	11,5
Tilskud fra den fælleskommunale udligningsfond..	8,1	16,4
Andre indtægter	2,3	4,9
Ialt	39,0	38,0
Kommunens nettoudgift	61,0	62,0 ¹
Tilsammen	100,0	100,0

¹ Ekskl. refusion af tillæg til pensioner.

Inden for hospitalsvæsenets indtægter er der sket betydelige forskydninger. Således dækker patienternes og sygekassernes betaling nu kun 2,8 pct. af de samlede udgifter mod 6,2 pct. i 1938/39. Statens betaling er faldet fra 17,5 til 11,5 pct. Derimod er tilskudet fra den fælleskommunale udligningsfond forøget fra at dække 8,1 pct. til at dække 16,4 pct. af de samlede udgifter.

Men disse forskydninger har dog sammenlagt ført til, at de samlede indtægter i de to år udgør omtrent samme andel af hospitalsvæsenets samlede udgifter, hvilket altså vil sige, at den andel, som kommunen selv må bære – kommunens nettoudgift – såvel ved periodens begyndelse som slutning udgjorde 61–62 pct. af de samlede udgifter.

Bilag 15: Sundhedsvæsenet.

Dette bilag omfatter udgifterne til stadslægen, sundhedskommissionen og boligkommissionen; udgifterne til den sidstnævnte kan dog først udskilles fra 1944/45. Hovedposterne på regnskabet fremgår af omstående tabel.

Den eneste af udgiftsposterne, der ikke er 2–4 gange større ved periodens slutning end ved begyndelsen, er »Bekæmpelse af kønssygdomme«, men det må tilføjes, at udgiften hertil, der i de første besættelsesår kun udgjorde 140–150.000 kr., i de følgende år steg ret stærkt, og i 1946/47 var oppe på 415.000 kr., men derefter aftog beløbet igen for i 1954/55 kun at udgøre

	1939/40– 1943/44 gnstl.	1944/45– 1948/49 gnstl.	1949/50– 1953/54 gnstl.	1954/55
Sundhedsvæsenet.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
Stadslægen.				
Udgifter ialt	70	93	134	155
Sundhedskommissionen.				
Udgifter ¹				
Bekæmpelse af kønssygdomme	171	372	248	192
Tuberkulosebekæmpelsen	618	1 656	2 263	2 651
Andre udgifter	620	1 465	2 498	2 782
Ialt	1 409	3 493	5 009	5 625
Indtægter				
Statstilskud og -refusioner	527	1 599	2 084	2 254
Andre indtægter	31	114	244	272
Ialt	558	1 713	2 328	2 526
Nettoudgift	851	1 780	2 681	3 099
Boligkommissionen. ²				
Udgifter ialt	—	134	261	299
Samtlige udgifter	921	2 007	3 076 ³	3 553 ³

¹ Inkluderer indtil 1943/44 også udgifterne til boligkommissionen.

² Udskilt fra sundhedskommissionens almindelige udgifter fra 1944/45.

³ Heraf refusion af tillæg til pensioner henholdsvis 68.000 kr. og 129.000 kr.

192.000 kr., eller når den almindelige pris- og lønudvikling tages i betragtning, altså en reel nedgang sammenlignet med periodens begyndelse.

Under »andre udgifter« er i periodens løb bl. a. tilkommet udgifterne til helbredsundersøgelse for børn under 7 år (1954/55 683.000 kr.), difterivaccinationen, svangerskabsundersøgelser og småbørns tandpleje.

Om de fleste af de nævnte udgifter gælder det, at staten refunderer en betydelig andel, og statstilskudene har da også holdt forholdsvis trit med stigningen i udgifterne.

Bilag 16: Skolevæsenet.

De alvorlige vanskeligheder såvel af pædagogisk som administrativ karakter, som krigen og besættelsen medførte for Københavns skolevæsen, er nærmere behandlet i afsnittet s. 165 ff.

Her skal gives et kort rids af skolevæsenets økonomi i perioden 1938/39–1954/55.

I omstående tabel er skolevæsenets udgifter samlet i 5 hovedgrupper efter deres art: lønninger, beboelsesudgifter o. s. v., og indtægterne er delt i

Skolevæsenet.	1938/39	1939/40- 1943/44 gnstl.	1944/45- 1948/49 gnstl.	1949/50- 1953/54 gnstl.	1954/55
Udgifter.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
Lønninger	16 907	18 948	29 758	48 344	63 734
Beboelsesudgifter	4 193	5 354	7 343	10 828	13 103
Undervisningsmaterialer m. v.	929	1 040	1 538	2 896	3 467
Pensionsudgifter	1 244	1 286	1 691	4 440 ¹	7 211 ¹
Andre udgifter	1 658	1 834	3 271	5 739	7 118
Ialt	24 931	28 462	43 601	72 247	94 633
1938/39 = 100	100	114,2	174,9	289,8 ²	379,6 ³
Indtægter.					
Tilskud fra staten og den fælleskommu- nale udligningsfond	10 121	11 783	17 850	32 924	43 648
Andre indtægter	286	423	945	766	1 083
Ialt	10 407	12 026	18 795	33 690	44 731
1938/39 = 100	100	117,3	180,6	323,7	429,8
Kommunens nettoudgift	14 524	16 256	24 806	38 557	49 908
1938/39 = 100	100	111,9	170,8	265,5 ⁴	343,6 ⁵

¹ Heraf refusion af tillæg til pensioner henholdsvis 2.337.000 kr. og 5.003.000 kr.

², ³, ⁴ og ⁵ Bortses fra refusion af tillæg til pensioner, bliver indekstallene henholdsvis 280,4 359,5, 249,4 og 309,1.

tilskudene fra staten og den fælleskommunale udligningsfond og i andre indtægter. Det bemærkes, at under indtægterne er ikke medregnet skoleafgiften, der posteres på bilag 1, skatter og afgifter. Som det fremgår af tabellen over »Andre afgifter og gebyrer« i afsnit II c, udgjorde skoleafgiften i 1938/39 148.000 kr. og i de efterfølgende tre femår gennemsnitlig henholdsvis 156.000 kr., 358.000 kr. og 326.000 kr. Ved lov nr. 194 af 11. juni 1954 ophævedes skoleafgiften fra og med året 1954/55.

Den mest betydningsfulde post inden for udgifterne er *lønningerne*, der gennem hele perioden, uanset de store ændringer i tallene, har udgjort ca. to trediedele af skolevæsenets samtlige udgifter. I 1938/39 udgjorde lønningsudgifterne 16,9 mill. kr., i 1948/49 var beløbet 36,7 mill. kr., altså noget mere end det dobbelte, og i 1954/55 var udgiften oppe på 63,7 mill. kr. eller en stigning i forhold til 1938/39 på 277 pct., d. v. s. en forøgelse, der er den samme som den for kommunens samlede lønningsudgifter konstaterede, jfr. tabel 2 i afsnit I. Det bemærkes, at de anførte lønningsbeløb ikke alene omfatter det fastansatte lærerpersonale, men også de øvrige tjenestemænd under skolevæsenet samt det løst ansatte personale som vikarer, rengøringsarbejdere m. v. Hovedårsagerne til stigningen i lønningsbeløbet er dels den af elevtallets stigning nødvendiggjorte udvidelse af lærerpersonalet, dels den almindelige ajourføring af lønningerne i overensstemmelse med prisudviklingen.

Til illustration af stigningen i skolevæsenets personale skal anføres, at der på budgettet for 1938/39 var budgetteret løn til ialt 3.700 personer, i 1948/49 var tallet 4.900 og endelig i 1954/55 ialt 5.600, altså en stigning fra 1938/39 på ca. 50 pct.

Beboelsesudgifterne beløb sig i periodens første år til 4–5 mill. kr. og i det sidst anførte år til 13 mill. kr. Af disse beløb udgjorde forrentningen og afskrivningen af skolevæsenets bygninger m. v. i de første år ca. 60–70 pct., men i de senere år har de udgjort 50–60 pct., således at de øvrige beboelsesudgifter, d. v. s. brændsel, belysning og vedligeholdelse er steget forholdsvis stærkere.

Udgiften til *undervisningsmaterialer m. v.*, der har været påvirket såvel af forøgelsen i elevtallet som af stigningen i prisniveauet, viser en forøgelse fra ca. 1 til ca. 3½ mill. kr.

Skolevæsenets *samlede udgifter* beløb sig ved krigens udbrud til ca. 25 mill. kr., en halv snes år senere – i 1948/49 – var udgifterne mere end fordoblet – 54 mill. kr. – og i 1954/55 udgjorde de ca. 95 mill. kr., men heraf skyldes de ca. 5 mill. kr. den ændrede posteringsform for pensionerne; bortses herfra bliver udgifternes ialtsum i 1954/55 ca. 90 mill. kr., hvilket giver en stigning i forhold til 1938/39 på 260 pct.

Over for udgifterne står skolevæsenets *indtægter*, der næsten udelukkende udgøres af *tilskudene fra staten og den fælleskommunale udligningsfond*, og det vil bemærkes, at disse tilskud er steget noget mere end udgifterne, nemlig fra 10,1 mill. kr. i 1938/39 til ca. 43,6 mill. kr. i 1954/55.

Resultatet af bevægelserne i de samlede udgifter og indtægter er, som tabellen viser, at *kommunens nettoudgifter* til skolevæsenet, der i 1938/39 udgjorde 14½ mill. kr., i 1954/55 var oppe på 50 mill. kr., eller når refusionen af tillægene til pensionerne udelades, til 45 mill. kr., hvilket giver en stigning i hele perioden på 209 pct.

Til oplysning om de forskydninger, der er foregået i udgifterne til skolevæsenets forskellige opgaver, er udarbejdet nedenstående oversigt, der viser den gennemsnitlige årlige udgift (uden fradrag af indtægter) til hver af de anførte tre hovedopgaver samt til andre udgifter.

	1938/39	1939/40– 1943/44 gnstl.	1944/45– 1948/49 gnstl.	1949/50– 1953/54 gnstl.	1954/55
Udgifter til:	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
Kommuneskoler og gymnasier	21 078	24 038	35 955	57 768	75 477
Aftenskoler og tilskud til anden undervisning	913	1 128	2 192	2 913	3 049
Skolehygiejniske og sociale foranstaltninger ¹	1 400	1 691	3 222	6 049	7 645
Andre udgifter ²	1 540	1 604	2 231	3 180 ³	3 459 ³
Ialt	24 931	28 461	43 600	69 910 ³	89 630 ³

¹ D.v.s. skolesundhedsplejen, skoletandlæge, skolepsykologisk kontor samt ferie- og svagbørnskolonier, men ikke udgifterne til skolebespisningen, der refunderes skolevæsenet af bilag 12 I A (lov om offentlig forsorg).

² Herunder udgifter til centraladministration og andre fællesudgifter samt pensionsudgifter m. m.

³ Eksklusive de siden 1951/52 posterede refusioner af tillæg til pensioner.

Udgifterne til kommuneskolerne og gymnasierne udgjorde i 1938/39 21,1 mill. kr. og i 1954/55 75,5 mill. kr. Sættes disse tal i forhold til det samlede antal elever i skolerne, har udgifterne pr. elev været henholdsvis 350 kr. og 859 kr.

Med hensyn til det relative forhold mellem udgifterne til de forskellige opgaver kan det tilføjes, at skolevæsenets hovedformål: undervisningen i kommunale skoler og gymnasier i 1938/39 og i det første femår beslaglagde $84\frac{1}{2}$ pct. af de samlede udgifter, i de to følgende femår var andelen $82\frac{1}{2}$ pct., men i 1954/55 var andelen steget til 84,2 pct.

Aftenskolen og tilskud til anden undervisning beslaglagde i 1938/39 3,7 pct. og i 1944/45–1948/49 gnsnl. 5,0 pct., men i 1954/55 var andelen faldet til 3,4 pct.

Udgifterne til skolehygiejniske og sociale foranstaltninger (bortset fra skolebespisningen) har været stigende fra ca. $5\frac{1}{2}$ pct. i 1938/39 til godt $8\frac{1}{2}$ pct. i årene siden 1949/50.

Bilag 17: Afskrivning og forrentning af kommunens tidligere ejendomme vedrørende politi- og fængselsvæsenet.

Ved politi- og fængselsvæsenets overgang til staten pr. 1. april 1938 besluttede kommunalbestyrelsen at afskrive de herhen hørende ejendomme, hvis statusværdi pr. 31. marts 1938 udgjorde 8.730.000 kr., med 10 pct. årlig, og i årene frem til 1941/42 posteredes derfor på dette bilag en afskrivning på 873.000 kr., hvortil kom forrentning med 5 pct. af hvert års reststatusværdi. Ialt posteredes herefter en udgift på 1.266.000 kr. i 1939/40 og 1.173.000 kr. i 1941/42.

Men til lettelse af det årlige driftsregnskab blev det i forbindelse med behandlingen af budgetforslaget for 1942/43 vedtaget at forlænge den resterende afskrivningsperiode til 21 år, således at afskrivningen ialt kom til at vare 25 år. Herefter har afskrivningsbeløbet siden 1942/43 udgjort 248.000 kr. årlig, samtidig er rentebeløbet reduceret i takt med den aftagende reststatusværdi, der pr. 31. marts 1955 udgjorde ialt 1.984.000 kr., således at den samlede udgift på dette bilag i 1954/55 var 360.000 kr.

Bilag 18: Stadsingeniørens direktorat.

Fra 1948/49 foretoges en ret omfattende omlægning af direktoratets regnskab, og det har derfor ikke været muligt at følge den siden da gældende kontoplan tilbage til 1938/39, men det har derimod kunnet lade sig gøre at føre beløbene vedrørende de ændrede konti og underposter tilbage til de hovedposter, hvorunder de var placeret før 1948/49. På dette grundlag er omstående oversigt udarbejdet, idet det dog bemærkes, at udgifterne til mid-

lertidig forrentning af udgifter til vej- og kloakanlæg, der før 1948/49 var placeret på bilag 22, for alle de anførte år er inkluderet i posten: Renter.

Stadsingeniørens direktorat.	1938/39	1939/40- 1943/44 gnstl.	1944/45- 1948/49 gnstl.	1949/50- 1953/54 gnstl.	1954/55
Udgifter.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
Vedligeholdelse og forbedring af gader m. m.	2 476	2 227	3 674	4 496	4 825
Omlægning af offentlige gader	610	185	274	579	312
Renholdelse af offentlige gader m. m.	3 228	4 756	5 929	6 426	8 405
Den offentlige belysning	1 879	1 008	2 483	4 102	4 251
Kloaknettet med pumpestationer og renseanlæg ¹	508	624	1 344	1 588	1 676
Lege- og sportspladser, park- og haveanlæg, allétræer m. m.	1 027	1 202	2 403	3 306	4 077
Værksteder, oplagspladser m. m.	323	426	839	1 258	1 588
Lønninger ¹	1 138	1 546	2 817	4 027	4 991
Pensionsudgifter	242	257	381	1 531 ²	2 604 ²
Renter ³	2 260	2 234	2 179	1 923	2 695
Afskrivninger	2 998	3 386	3 565	3 503	3 851
Diverse udgifter	569	992	1 896	2 843	3 421
Tilsammen	17 258	18 843	27 784	35 582	42 696
Indtægter	823	1 138	1 174	1 515	1 986
Nettoudgift	16 435	17 705	26 610	34 067	40 710

¹ Omfatter væsentligst lønninger til administrationspersonale, mens lønninger til personalet ved kloaknettet, lege- og sportspladser, værksteder m. v. er indbefattet i de foranstående tal.

² Heraf refusion af tillæg til pensioner henholdsvis 1.032.000 kr. og 2.071.000 kr.

³ Inkl. midlertidig forrentning af udgifter til vej- og kloakanlæg, der indtil 1947/48 inkl. afholdtes på bilag 22: Forskellige udgifter.

Vedrørende de enkelte poster skal blot bemærkes, at de anførte gennemsnitstal for udgifter til omlægning af offentlige gader, dækker over meget store forskelle. I 1939/40 beløb udgiften til dette formål sig til 531.500 kr., men krigen medførte en mangel på bituminøse materialer, hvilket i forbindelse med forbudet mod anvendelse af cement til vejbygning betød en meget stor indskrænkning i omlægningsarbejderne, således at udgifterne hertil i årene 1941/42 til 1945/46 kun lå mellem ca. 5.000 og 32.000 kr. I 1946/47 udgjorde udgiften ca. 119.000 kr., og i de følgende år har denne svinget mellem 195.000 kr. i 1950/51 og 817.000 kr. i 1953/54. De øvrige udgiftsposter er gennemgående 2-3 gange større i 1954/55 end i 1938/39. Dette gælder dog ikke renter og afskrivninger.

I årene 1939/40 til 1948/49 lå rentebeløbet ret konstant omkring 2,2 mill. kr., og fra 1949/50 til 1953/54 faldt det fra ca. 2,0 til 1,7 mill. kr., afskrivningerne lå fra 1939/40 til 1953/54 mellem 3,2 og 3,7 mill. kr., men i

1954/55 medførte den da påbegyndte forrentning og afskrivning af den nye Langebro, at rentebeløbet kom på 2,7 mill. kr. og afskrivningerne på 3,9 mill. kr.

Stadsingeniørens direktorats samlede nettoudgift viser en stigning fra 16,4 mill. kr. i 1938/39 til 40,7 mill. kr. i 1954/55 eller en mindre stigning end for kommunens samlede udgifter taget som helhed.

Bilag 19: Vandforsyningen.

Ved vurderingen af de nedenfor anførte tal fra hovedposterne på vandforsyningens regnskab må erindres, at indtægterne ved vandafgifterne posteres på bilag 1: skatter og afgifter, jfr. afsnit II c.

Vandforsyningen.	1938/39	1939/40– 1943/44 gnstl.	1944/45– 1948/49 gnstl.	1949/50– 1953/54 gnstl.	1954/55
Udgifter.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
Vandindvinding, oppumpning m. m. . . .	5 653	6 709	7 579	10 732	12 359
Vandets fordeling	1 824	1 847	2 092	2 893	3 480
Ialt.	7 477	8 556	9 671	13 625	15 839
heraf til:					
lønninger.	2 162	2 498	3 547	4 766	5 572
pensioner	123	121	146	629 ¹	1 070 ¹
renter.	2 540	2 609	2 389	3 179	3 429
afskrivninger	1 384	1 518	1 606	2 522	3 103
andre udgifter	1 268	1 810	1 983	2 529	2 665
Indtægter ialt.	94	114	141	270	317
Nettoudgift.	7 383	8 442	9 530	13 355	15 522

¹ Heraf refusion af tillæg til pensioner henholdsvis 466.000 kr. og 911.000 kr.

Kommunens nettoudgift til vandforsyningen er, når bortses fra refusion af tillæg til pensioner, blevet fordoblet i den betragtede periode, men specificationen af udgifterne viser, at dette i første række skyldes, at udgifterne til renter og afskrivninger, der i begyndelsen af perioden udgjorde ca. halvdelen af udgifterne i årene op til 1950/51, nogenlunde konstant lå på ca. 4 mill. kr. Først efter de store udvidelser af vandindvindingsanlægene fra 1950 og følgende år, jfr. afsnittet om Københavns vandforsyning, s. 220 ff., samt statusoversigten i afsnit IV, er renter og afskrivninger steget til mellem 6 og 7 mill. kr. Dette betyder dog kun en stigning i forhold til 1938/39 på knap 70 pct., hvorimod de øvrige udgiftsposter (bortset fra pensionerne) er mere end fordoblet.

Bilag 20: Brandchefens direktorat.

Nedenstående oversigt over regnskabet for brandchefens direktorat omfatter brandvæsenets normale opgaver. Om udgifterne til de ekstraordinære opgaver (luftværnsforanstaltninger m. v.), der i krigsårene og tiden derefter har været pålagt brandvæsenet, henvises til oversigten vedrørende bilag 22.

Brandchefens direktorat.	1938/39	1939/40- 1943/44 gnstl.	1944/45- 1948/49 gnstl.	1949/50- 1953/54 gnstl.	1954/55
Udgifter.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
Lønninger, uniformering	2 132	2 617	4 441	6 572	8 054
Benzin, automobilolie m. v.	26	83	124	120	128
Vedligeholdelse	333	393	625	868	983
Brændsel, belysning, rengøring, kontor- udgifter m. m.	105	201	332	477	539
Renter og afskrivninger	223	355	459	537	555
Pensionsudgifter	154	159	215	1 038 ¹	1 784 ¹
Teater- og ekstravagter, skatter og afgifter m. m.	124	138	279	311	327
Ialt	3 097	3 946	6 475	9 923	12 370
Indtægter	108	142	210	336	453
Nettoudgift	2 989	3 804	6 265	9 587	11 917

¹ Heraf refusion af tillæg til pensioner henholdsvis 759.000 kr. og 1.497.000 kr.

Brandvæsenets udgifter viser på de forskellige poster nogenlunde samme bevægelser som for de øvrige institutioner. Iøvrigt henvises til redegørelsen for brandvæsenets virksomhed s. 241 ff.

Bilag 21: Biblioteksvæsenet.

Omstående regnskabsoversigt omfatter for hele perioden det samlede biblioteksvæsen, altså foruden Københavns kommunebiblioteker med rådhusbiblioteket også de i 1948 oprettede børnebiblioteker. Disse sidste overtog fra 1. april 1949 driften af skolernes elevbiblioteker, hvis regnskab indtil da indgik i skolevæsenets, og af kommunebibliotekernes børnebiblioteker, der hidtil havde været omfattet af kommunebibliotekernes regnskab.

Efter en forholdsvis beskeden stigning i udgiftstallene indtil slutningen af 1940'erne medførte en større udvidelse af bibliotekernes virksomhed, herunder bl. a. oprettelsen af de foran nævnte børnebiblioteker, sammenholdt med den almindelige løn- og prisstigning, en ret betydelig forøgelse i de samlede brutto-udgifter, der i 1954/55 udgjorde 4,8 mill. kr. mod 1,0 mill. kr. i 1938/39.

Biblioteksvæsenet.	1938/39	1939/40- 1943/44 gnstl.	1944/45- 1948/49 gnstl.	1949/50- 1953/54 gnstl.	1954/55
Udgifter.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
Husleje, rengøring, belysning, brændsel, inventar, kørsel	194	261	347	528	593
Lønninger.	451	593	1 082	2 031	2 686
Kontorholdsudgifter, trykningsudgifter .	32	39	59	113	114
Bogkøb og indbinding.....	295	374	521	997	1 219
Skatter og assurance	1	1	7	18	20
Renter og afskrivninger.....	6	9	11	15	21
Pensionsudgifter	29	32	46	96 ¹	148 ¹
Andre udgifter.....	15	20	19	21	34
Ialt.....	1 023	1 329	2 092	3 819	4 835
Indtægter.					
Statens tilskud.....	150	180	276	745	1 009
Andre indtægter	72	103	125	121	160
Ialt.....	222	283	401	866	1 169
Nettoudgift.....	801	1 046	1 691	2 953	3 666

¹ Heraf refusion af tillæg til pensioner henholdsvis 22.000 kr. og 64.000 kr.

Men samtidig satte de større statstilskud, der kunne ydes i h. t. den nye bibliotekslov af 27. maj 1950, indtægterne op til 1,2 mill. kr. mod 0,2 mill. kr. i 1938/39, således at nettoudgiften for kommunen er steget fra 0,8 til 3,7 mill. kr.

Bilag 22: Forskellige udgifter.

Under dette budgetbilag er i den betragtede periode for det første posteret de udgifter, der normalt samles her, d. v. s. udgifterne til forskellige institutioner og formål af kulturel og social karakter, der ikke direkte varetages af de egentlige kommunale institutioner; eksempelvis kan nævnes tilskud til private skoler og foreninger (f. eks. Teknisk skole i København), Thorvaldsens museum, forskellige sociale institutioner særlig inden for børneforsorgen, støtte til boligbyggeri, huslejenedsættelse for mindrebemidlede familier med børn og adskillige andre formål, endvidere posteres kommunens andel i udgifterne til overpræsidiets sekretariat her.

Men dernæst er også udgifterne til de specielle opgaver, som var en direkte følge af krigs- og besættelsestilstanden, fra 1939/40 blevet opført på bilag 22.

I omstående tabel er for hvert enkelt år vist dels den samlede på bilag 22 opførte udgiftssum, dels de mest betydende af de ordinære og ekstraordinære udgifter. Men det må bemærkes, at tallene er taget direkte fra kommu-

nens årlige regnskaber, således at der ikke er gjort noget forsøg på at ensrette tallene i overensstemmelse med eventuelle ændringer i posteringsmåden i løbet af perioden.

Bilag 22. Forskellige udgifter.	Samtlige udgifter	Heraf						
		Kommunens andel i overpræsidiets sekretariat	Til rådighed for magistraten til forebyggende børneforsorg ¹	Tilskud til private skoler, foreninger o. l. ²	Tilskud til huslejen- sættelse for mindre- bemidlede børnerige familier	Udgifter vedr. ind- kvartering af den tyske værnemagt, vagtvarnsudgifter m. v.	Udgifter til luftværn, civilforsvar og bedriftsværn m. v. ³	Rationeringsudgifter ⁴
	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
1938/39.....	4 000	191	316	740	59	—	—	—
1939/40.....	6 879	197	364	749	96	—	2 364	205
1940/41.....	10 076	206	413	708	153	—	4 838	696
1941/42.....	9 175	231	502	760	195	—	1 607	920
1942/43.....	11 808	246	604	915	361	835	3 644	981
1943/44.....	18 307	266	758	1 040	445	6 747 ⁵	3 306	1 221
1944/45.....	15 002	289	932	1 166	510	702 ⁶	5 738	1 518
1945/46.....	14 140	338	325	1 162	556	2 380 ⁷	2 730	1 433
1946/47.....	9 319	459	1 745	1 423	501	142 ⁸	312	1 658
1947/48.....	11 521	509	2 333	1 522	534	5 ⁸	—	2 061
1948/49.....	13 607	593	3 026	2 187	534	503 ⁸	—	1 370
1949/50.....	13 392	623	3 543	2 194	561	18	19	1 097
1950/51.....	13 497	674	3 602	2 183	610	39	662	532
1951/52.....	14 188	774	4 156	2 142	703	65	1 429	531
1952/53.....	14 210	459	141	2 328	872	1	1 581	458
1953/54.....	13 724	661	248	2 247	940	—	695	—
1954/55.....	10 396	701	—	2 115	1 071	—	706	—

¹ Disse beløb overførtes dels fra 1952/53 og dels fra 1954/55 til bilag 12, jfr. teksten.

² Under magistratens 1. afdeling.

³ De indtil 1946/47 anførte beløb refererer sig til de under bilag 22 posterede »diverse luftværnsudgifter« og de fra 1949/50 anførte beløb udgifterne til civilforsvar, bedriftsværn og hjælpetjeneste.

⁴ Omfatter såvel statistisk kontors udgifter til uddeling af rationeringskort som belysningsvæsenets udgifter ved rationering af brændsel m. v.

⁵ Inkl. et bodsbeløb på 6 mill. kr., pålagt af det tyske riges befuldmægtigede.

⁶ Heraf udgifterne ved udstedelse af legitimationskort 253.000 kr.

⁷ Heraf vagtværnets drift 468.000 kr., og oprettelse af Københavns kommunes fond til minde om Danmarks befrielse 1.000.000 kr.

⁸ Heraf til vagtværnets drift henholdsvis 11.000 kr., 1.000 kr. og 241.000 kr.

Til udgiftsposten: *Kommunens andel i overpræsidiets sekretariat* knytter der sig en særlig interesse. Mens der gennem overpræsidiets indtil forfatningsreformen i 1938 blev udført visse kommunale funktioner bl. a. som følge af, at overpræsidenten den gang var formand for den samlede magistrat, så påhviler der efter loven af 18. marts 1938 ikke overpræsidiets nogen kommunal opgave. Trods dette blev der ikke fra Københavns kommunes side rejst spørgsmål om afholdelse af udgifterne vedrørende overpræsidiets, idet man ikke

ønskede, at fremførelsen af dette spørgsmål skulle forhale forhandlingerne om forfatningsændringen. Statens tilskud til overpræsidiets kontorhold forblev derfor uforandret det samme beløb, som havde været gældende siden 1929/30, nemlig 40.000 kr. Den eneste ændring, der skete, var en successiv forhøjelse af tilskudet til overpræsidiets portoudgifter fra et par tusind kr. til 18.500 kr. Først i 1951, da overpræsidiets udgifter, som det fremgår af tabellen, var steget til 774.000 kr., hvoraf staten kun refunderede ca. 5 pct., blev spørgsmålet rejst skriftlig over for staten, og fra 1. april 1952 påtog staten sig at udrede halvdelen af de med overpræsidiets kontorhold forbundne udgifter.

Det kan tilføjes, at Københavns magistrat i 1954 på ny rettede henvendelse til indenrigsministeriet i overensstemmelse med kommunens principielle standpunkt, at staten burde overtage samtlige udgifter vedrørende overpræsidiets. Disse forhandlinger førte til den midlertidige ordning, at statens tilskud fra 1. april 1956 forhøjedes fra 50 til 85 pct. Statens tilslutning var dog betinget af, at Københavns kommune erklærede sig indforstået med, at der, indtil den siddende lønningskommission vedrørende statstjenestemændenes forhold har afsluttet sine undersøgelser af ansættelsesforholdene m. v. for personalet i overpræsidiets sekretariat, ikke uden indenrigsministeriets og finansministeriets godkendelse sker udvidelse eller ændring i overpræsidiets normering eller foretages andre lønningsmæssige ændringer for overpræsidiets tjenestemænd end sådanne, der kommer samtlige kommunens tjenestemænd til gode.

De beløb, der er blevet stillet til magistratens rådighed *til forebyggende børneforsorg*, dækkede indtil 1951/52 de tilskud, som Københavns kommune yder til driften af børneinstitutioner, der modtog statstilskud i h. t. lov om offentlig forsorg. Da det ved lov af 14. marts 1951 blev gjort til en pligt for kommunerne at yde dette driftstilskud, blev beløbet overført til bilag 12, III: Udgifter i h. t. lov om offentlig forsorg, 1. børneværn, og fra 1954/55 til bilag 12, VI: Tilskud til ikke-kommunale institutioner for forebyggende børneforsorg. Beløbene i 1952/53 og 1953/54 dækker for hovedpartens vedkommende tilskud til oprettelse eller forbedring af forebyggende børneinstitutioner, men fra 1954/55 er denne regnskabspost også overført til ovennævnte bilag 12, VI.

Tilskudene til private skoler, foreninger o. lign. omfatter de beløb, der under magistratens 1. afdeling ydes til en lang række forskellige institutioner, der varetager faglige og kulturelle formål, børns og unges fritidsbeskæftigelse m. v.

De samlede tilskudsbeløb steg fra ca. 700.000 kr. i 1938/39 til 1,5 mill. kr. i 1947/48. Men som følge af såvel tilskud til nye formål som forøgede tilskud til »gamle« institutioner kom beløbet i 1948/49 op på 2,2 mill. kr., og omkring dette tal har de samlede tilskud ligget siden. Det største enkeltbeløb – 760.000 kr. – tilfaldt i 1954/55 Teknisk skole i København. Af andre større beløb kan nævnes tilskudene til Det kgl. opfostringshus og den Thorupske stiftelse (164.000 kr.), foreningen skolehaven (163.800 kr.), foreningen til

provin sbørns ferieophold i København (150.000 kr.) og Københavns maskinsko le (104.500 kr.).

Om baggrunden og hovedreglerne for *tilskudene til huslejenedsættelse for mindrebemidlede børnerige familier* henvises til afsnittet om bolig- og byggeforholdene. Kommunens andel af tilskudene havde ved den her betragtede periodes slutning passeret 1 mill. kr.

Under posten: *Udgifter vedrørende indkvartering af den tyske værnemagt, vagtværnsudgifter m. v.* er foruden kommunens andel i de egentlige indkvarteringsudgifter også som anført i noterne for 1943/44 medtaget de bodsbeløb, der blev pålagt Københavns kommune, jfr. nærmere s. 15, samt i 1945/46 beløbet på 1 mill. kr. til oprettelsen af Københavns kommunes fond til minde om Danmarks befrielse, jfr. s. 32. Om de foranstaltninger, der ligger bag ved kommunens udgifter til *luftværn, civilforsvar og bedriftsværn m. v.* (jfr. tabellens note 3) henvises til indledningen og for rationeringsudgifternes vedkommende til afsnittene s. 130 ff.

Bilag 23: Badeanstalter og offentlige toiletter.

Kommunens nettoudgift.	Offentlige toiletter	Varmbadeanstalter	Søbadeanstalter	Ialt
	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
1938/39	209	266	66	541
1939/40-1943/44 gnstl.....	248	178	93	519
1944/45-1948/49 «	368	250	132	750
1949/50-1953/54 «	575	776	276	1 627 ¹
1954/55	724	1 144	39	1 907 ¹

¹ Heraf refusion af tillæg til pensioner henholdsvis 91.800 kr. og 193.000 kr.

Vedrørende regnskabstallene for ovennævnte virksomheder skal kun bemærkes, at den forholdsvis store stigning i nettoudgiften til *varmbadeanstalterne* bl. a. hænger sammen med, at de stigende driftsudgifter ikke er blevet modsvaret af forøgede indtægter. Disse har tværtimod grundet på det stærke fald i antallet af besøg på badeanstalterne – i 1954/55 1,1 mill. bade mod 2,0 mill. i 1945/46 – været nedadgående i de senere år.

For *søbadeanstalternes* vedkommende bemærkes, at efter at sundhedskommissionen i januar 1954 havde meddelt magistraten, at den af sundhedsmæssige hensyn agtede at forbyde badning i havneområdet, besluttede kommunalbestyrelsen i forbindelse med behandlingen af budgetforslaget for 1954/55, at de tre kommunale søbadeanstalter skulle lukkes. Beløbet for 1954/55 er derfor udgifter i forbindelse med anstalternes nedbrydning, der blev endelig tilendebragt i 1955/56.

IV. Kommunens status.

Den følgende fremstilling af bevægelserne i statusposterne på kommunens regnskab fra 1. april 1939 til 31. marts 1955 bygger i alt væsentligt på de i kommunens regnskab og beretning for de pågældende år givne oplysninger. Nogle af tallene afviger fra hovedstatusoversigten i kommunens regnskab, idet der er foretaget enkelte omposteringer. Om det grundsynspunkt, der er anlagt ved vurderingen af tallene på kommunens status, henvises til bemærkningerne vedrørende passivposten: Stadens almindelige formue, s. 401 f.

1. Aktiver.

I omstående tabel I er der givet en hovedoversigt over de værdier, hvortil kommunens ejendomme, anlæg, værdipapirer, beholdninger m. v. er optaget i kommunens status til de anførte tidspunkter. Den 1. april 1939 stod den samlede aktivmasse opført i status til en værdi af 773 mill. kr. I de to følgende femår forøgedes summen med henholdsvis ca. 250 og ca. 100 mill. kr., men i seksårsperioden 1. april 1949–31. marts 1955 steg den samlede statusværdi med omtrent 700 mill. kr., således at ialtsummen den 31. marts 1955 udgjorde 1808 mill. kr.

De i tabellen anførte tal giver imidlertid kun et meget summarisk billede af de enkelte statusposters udvikling, idet de anførte beløb er de slutsummer, der fremkommer som resultatet af en bruttotilgang (af nye ejendomme og anlæg og forøgelse af ældre anlæg) og en bruttoafgang (ved de såvel normale som ekstraordinære afskrivninger og ved salg af ældre ejendomme og anlæg m. v.); ligeledes er enkelte af posterne præget af særlige bogholderi- og regnskabsmæssige forhold. Når således posten: ubebyggede arealer m. v. viser en nedgang i nettostatusværdien fra 45,1 mill. kr. i 1939 til 1,9 mill. kr. i 1955, må dette ses i forbindelse med udviklingen på den særlige udligningskonto for værdistigning på ubebyggede arealer, jorder, landejendomme m. v., jfr. s. 386 f.

Et noget dyberegående kendskab til de enkelte aktivposters udvikling kan fås ved at spalte nettobevægelsen op i en bruttotilgang og en bruttoafgang og ved en nærmere undersøgelse af de vigtigste elementer i disse. En sådan undersøgelse er i meget grove træk foretaget i det følgende.

A. Ejendomme, der tjener almindelige kommunale formål.

Den samlede statusværdi af A-ejendommene udgjorde den 1. april 1939 ialt 171 mill. kr. og den 31. marts 1955 ialt 352 mill. kr. Hvorledes denne nettotilvækst på 181 mill. kr. fordeler sig på bruttotilgang og bruttoafgang efter art og i de 3 betragtede perioder, fremgår af oversigten s. 384, hvor desuden er anført de tilsvarende tal for de 4 institutioner: skolevæsenet,

Tabel I.

Københavns kommunes aktiver.

	¹ / ₄ 1939	¹ / ₄ 1944	¹ / ₄ 1949	³¹ / ₃ 1955
A. Ejendomme, der tjener alm. kommunale formål:	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
Rådhus med annekser ¹	9 836	9 351	7 355	6 975
Skolevæsenets ejendomme m. v.	36 632	46 660	53 286	80 458
Hospitalsvæsenets ejendomme m. v. ²	38 809	48 485	48 720	62 609
Forsørgelsesvæsenets ejendomme m. v.	22 726	52 957	76 142	89 257
Brandvæsenets ejendomme m. v.	2 562	3 964	5 989	6 098
Begravelsesvæsenets ejendomme m. v.	3 634	3 931	4 674	5 291
Vej- og kloakvæsenets ejendomme m. v.	3 715	4 400	4 906	6 748
Vandforsyningens ejendomme m. v.	51 176	53 169	54 817	88 785
Andre ejendomme og anlæg	2 008	3 169	3 185	5 320
Ialt	171 098	226 086	259 074	351 541
B. Ejendomme, der har alm. økonomisk betydning:				
1. Ubebyggede arealer, jorder og landejendomme m. m.	45 138	33 291	18 103	1 854
2. Husejendomme ³	117 470	130 126	158 367	190 935
Ialt	162 608	163 417	176 470	192 789
C. Kommunens driftsvirksomheder:				
Gasværkerne	26 391	23 613	22 386	26 294
Elværkerne	69 601	59 464	57 900	193 575
Varmeværkerne	4 053	3 731	5 954	25 574
Sporvejene	24 212	25 097	25 552	37 285
Torve- og slagtehallerne	25 686	23 493	20 507	18 023
Andre driftsvirksomheder ⁴	2 644	2 584	2 478	2 917
Ialt	152 587	137 982	134 777	303 668
D. Ejendomme under sanering	—	21 029	23 974	27 118
Faste ejendomme ialt	486 293	548 514	594 295	875 116
Vej-, kloak- og broanlæg:				
1. Kommunens egne uafskrevne anlægsudgifter	39 245	36 365	31 252	47 983
2. Tilgodehavender for anlæg	25 698	27 230	26 814	25 775
Panteobligationer	50 987	49 793	25 021	25 378
Andre obligationer m. v.	17 986	31 676	22 150	115 660
Aktier	226	1 687	1 833	2 060
Institutionernes vare- og materialbeholdninger samt deponerede effekter	15 777	31 132	50 400	66 547
Indtægtsrestancer ved skattevæsenet, belysningsvæsenet og hovedkassen	60 476	113 656	226 315	303 382
Kasse- og bankbeholdninger ved institutionerne og ved hovedkassen	5 787	38 163	17 394	116 010
Andre aktiver	38 331	98 771	100 943	118 885
Uegentlige aktiver:				
1. Uafskrevne kurstab og omkostninger ved lån	17 258	21 456	18 545	105 713 ⁵
2. Andre uegentlige aktiver	14 681	18 949	13 731	5 235
Aktiver ialt	772 745	1 017 392	1 128 693	1 807 744

¹ Husejendomme erhvervet eller opført til hel eller delvis brug for kommunale institutioner er henført til B-ejendomme.

² Inkl. sundhedskommissionen.

³ Jfr. note 1 og specifikationen side 389.

⁴ Kørselsafld., håndværksafld. og folkeøkonerne.

⁵ Heraf 71.430.000 kr. i valutakurstab vedrørende stadens dollarlån af 1927 og 1928.

ANM.: Som sikkerhed for tilbagebetaling af ydet skattelempelse til boligbyggeri har kommunen modtaget pante-breve til samlet pålydende pr. 1. april 1939: 17,9 mill. kr. og pr. 31. marts 1955: 10,7 mill. kr.

hospitalsvæsenet, forsørgelsesvæsenet og vandforsyningen, der tilsammen belagglægger ca. 90 pct. af den samlede statusværdi for A-ejendomme; om statusværdien for de øvrige A-ejendomme henvises til tabel I.

Det bemærkes, at opgørelsen her kun beskæftiger sig med selve beløbene for til- og afgang på de nævnte institutioners status. Om de konkrete bygninger, anlæg m. v., der er taget i brug eller nedlagt i den betragtede periode, må henvises til redegørelsen for institutionerne s. 165 ff.

I perioden 1. april 1939–31. marts 1944 havde A-ejendommene som helhed en *bruttotilgang* i statusværdien på 76,2 mill. kr., heraf skyldes de 69,0 mill. kr. forøgelsen af ejendomme og anlæg ved midler afholdt af kom-

A. Ejendomme, der tjener almindelige kommunale formål	Statusværdi ved periodens begyndelse	Tilgang				Afgang				Statusværdi ved periodens slutning
		Afholdt af kassebeholdningen	Overført fra andre statusposter	Andet	Ialt	Afskrivning	Overført til andre statusposter	Andet	Ialt	
	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
1/4 1939–31/3 1944	171 098	69 003	5 588	1 574	76 165	20 196	322	659 ²	21 177	226 086
1/4 1944–31/3 1949	226 086	54 559	5 287	250	60 096	24 962	2 011	135	27 108	259 074
1/4 1949–31/3 1955	259 074	134 077	11 076	181	145 334	50 130	2 415	322	52 867	351 541
1/4 1939–31/3 1955	171 098	257 639	21 951	2 005	281 595	95 288	4 748	1 116	101 152	351 541
Heraf:										
Skolevæsenet:										
1/4 1939–31/3 1944	36 632	12 068	1 967	2	14 037	3 707	302	—	4 009	46 660
1/4 1944–31/3 1949	46 660	10 465	1 291	2	11 758	5 103	24	5	5 132	53 286
1/4 1949–31/3 1955	53 286	33 698	2 915	1	36 614	9 216	153	73	9 442	80 458
1/4 1939–31/3 1955	36 632	56 231	6 173	5	62 409	18 026	479	78	18 583	80 458
Hospitalsvæsenet:										
1/4 1939–31/3 1944	38 308	15 053	2 136	67	17 256	4 734	2 082	582 ²	7 398	48 166
1/4 1944–31/3 1949	48 166	5 872	883	93	6 848	6 270	314	114	6 698	48 316
1/4 1949–31/3 1955	48 316	21 608	3 566	39	25 213	9 811	1 350	17	11 178	62 351
1/4 1939–31/3 1955	38 308	42 533	6 585	199	49 317	20 815	3 746	713	25 274	62 351
Forsørgelsesvæsenet:										
1/4 1939–31/3 1944	22 726	27 696	2 705	1 397 ¹	31 798	1 516	8	43	1 567	52 957
1/4 1944–31/3 1949	52 957	22 742	2 714	97	25 553	2 321	37	10	2 368	76 142
1/4 1949–31/3 1955	76 142	20 409	3 473	93	23 975	9 448	1 328	84	10 860	89 257
1/4 1939–31/3 1955	22 726	70 847	8 892	1 587	81 326	13 285	1 373	137	14 795	89 257
Vandforsyningen:										
1/4 1939–31/3 1944	51 176	9 750	4	—	9 754	7 696	40	25	7 761	53 169
1/4 1944–31/3 1949	53 169	9 807	2	—	9 809	8 079	80	2	8 161	54 817
1/4 1949–31/3 1955	54 817	49 891	1	1	49 893	15 765	71	89	15 925	88 785
1/4 1939–31/3 1955	51 176	69 448	7	1	69 456	31 540	191	116	31 847	88 785

¹ Heraf kurstab ved prioritering af ejendomme 1.118.700 kr.

² Heraf statstilskud til Avnstrup sanatoriums opførelse 575.000 kr.

Aldersrenteboligerne »Voldboligerne« og folkebørnehaven ved Christianshavns vold, taget i brug 1952.

munens kassebeholdning, mens de 5,6 mill. kr. var af formel bogholderimæssig karakter, idet de var overførsler fra andre statusposter¹); endelig skyldes de 1,6 mill. kr. tilgang af andre årsager. Af de 69 mill. kr., der anvendes af kommunens kassebeholdning til anskaffelse og opførelse af nye ejendomme og anlæg, gik de 12 mill. kr. til skolevæsenet, 15 mill. kr. til hospitalsvæsenet, 28 mill. kr. til forsørgelsesvæsenet og 10 mill. kr. til vandforsyningen.

Den væsentligste del af posten »andet« skyldes kurstab ved prioritering af ejendomme under forsørgelsesvæsenet.

Bruttoafgangen udgjorde 21,2 mill. kr. og skyldes næsten udelukkende de normale afskrivninger.

I årene 1. april 1944–31. marts 1949 var bruttoutilgangen 60,1 mill. kr. fordelt med 55 mill. kr. til udvidelser og nyanlæg afholdt af kommunens kasse, mens 5 mill. kr. var overførsler. I dette femår er det ligeledes forsørgelsesvæsenet, der står med den største forøgelse af ejendomsværdierne.

Bruttoafgangen udgjorde 27,1 mill. kr., hvoraf de 25 mill. kr. var afskrivning og de 2 mill. kr. overførsler til andre statusposter.

¹ Det bemærkes, at når ialttallene for »overførsel til andre statusposter« er mindre end summen af de 4 specielt anførte institutioners overførsler, skyldes dette, at der er foregået overførsler mellem de enkelte institutioner.

Seksårsperioden 1. april 1949–31. marts 1955 viser betydelig større tal end de 2 foregående perioder. *Bruttotilvæksten* i statusværdien var således 145 mill. kr., hvoraf de 134 mill. kr. var nyanlæg og udvidelser afholdt af kassen, og af dette beløb tilfaldt største parten, ca. 50 mill. kr., vandforsyningen; skolevæsenet, der fik udvidet og nyopført adskillige skoler, anvendte 34 mill. kr., mens hospitalsvæsenet og forsørgelsesvæsenet hver brugte ca. 21 mill. kr.

Bruttoafgangen var ligeledes betydelig større i denne periode end i de foregående år, hvilket skyldes dels de forøgede ordinære afskrivninger som følge af den foregåede stigning i statusværdien, dels særlige afskrivninger, bl. a. på aldersrenteboligerne.

Slutresultatet for hele perioden 1. april 1939 til 31. marts 1955 bliver for A-ejendommenes vedkommende, at nettotilvæksten i statusværdien på ca. 181 mill. kr. spalter sig i en tilgang i nye anlæg og ejendomme og en udvidelse af de bestående anlæg til et samlet beløb af 258 mill. kr. afholdt af kassebeholdningen samt overførsler til og fra andre statusposter til et beløb af netto 17 mill. kr. og en afskrivning på ialt 95 mill. kr.

B.1. Ejendomme, der har almindelig økonomisk betydning.

1. *De ubebyggede arealer m. m.* var den 1. april 1939 optaget i status til en værdi af 45,1 mill. kr., og den 31. marts 1955 var dette beløb reduceret til 1,9 mill. kr.

Men disse beløb dækker ikke over de reelle værdier, som de af kommunen ejede grundarealer m. v. repræsenterer. Der må her erindres om den i 1923 på foranledning af den såkaldte »sparekommission« gennemførte ordning m. h. t. førelsen af statusposten: ubebyggede grunde.

Der foretoges da for det første en vurdering af arealerne under hensyntagen til såvel erhvervelsesomkostninger med påløbne renter som til ejendomsskyldværdien. Disse værdier er fortsat blevet fastholdt med tillæg af senere afholdte udgifter, f. eks. til vej- og kloakanlæg, og de senere tilkomne arealer er opført med anskaffelsessummen, ligeledes tillagt senere afholdte udgifter. Men for at tage hensyn til grundenes normale værdistigning vedtoges det i 1923 hvert år at forhøje værdien på status-aktivsiden med et beløb, der modsvarende posteres på driftsbudgettet som indtægt for bilag 3 I, ejendomsdirektoratet. Dette årlige beløb, der oprindeligt sattes til ca. $\frac{1}{2}$ mill. kr., og i de senere år har ligget omkring 1 mill. kr., blev posteret på en særlig konto under aktiverne betegnet *udligningskonto vedr. værdistigning på arealer og landejendomme m. m.*, og det var hensigten senere at fordele disse beløb på de enkelte ejendomme, men en sådan fordeling har ikke fundet sted. Modsvarende denne postering skulle der til udligningskontoen henføres de gevinster (d. v. s. forskellen mellem salgssum og statusværdi), der fremkom ved

B. 1. Ubebyggede arealer, jorder og landejendomme	Statusværdi ved periodens begyndelse	Tilgang				Afgang				Statusværdi ved periodens slutning
		Afholdt af kassebeholdningen	Overført fra andre statusposter	Andet	Ialt	Afskrivning	Overført til andre statusposter	Salg af ejendomme m. v.	Ialt	
$\frac{1}{4}$ 1939– $\frac{31}{3}$ 1944:	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
Ubebyggede arealer ¹ .	54 431	5 233	8 378	÷ 107	13 504	} 282	20 312	8 268	{ 18 707	49 228
Udligningskonto	÷ 9 293	—	—	3 511 ²	3 511					
$\frac{1}{4}$ 1944– $\frac{31}{3}$ 1949:										
Ubebyggede arealer ¹ .	49 228	8 765	11 655	200	20 620	} 268	24 780	14 664	{ 22 273	47 575
Udligningskonto	÷ 15 937	—	—	3 904 ²	3 904					
$\frac{1}{4}$ 1949– $\frac{31}{3}$ 1955:										
Ubebyggede arealer ¹ .	47 575	15 704	10 598	114	26 416	} 390	29 583	18 242	{ 25 605	48 386
Udligningskonto	÷ 29 472	—	—	5 550 ²	5 550					
$\frac{1}{4}$ 1939– $\frac{31}{3}$ 1955:										
Ubebyggede arealer ialt ¹	54 431	29 702	30 631	207	60 540	} 940	74 675	41 174	{ 66 585	48 386
Udligningskonto ialt.	÷ 9 293	—	—	12 965 ²	12 965					
Tilsammen.....	45 138	29 702	30 631	13 172	73 505	940	74 675	41 174	116 789	1 854

¹ Inkl. Bidstrup skovdistrikt, der ved de anførte tidspunkter stod opført i status med henholdsvis 719.000 kr., 727.000 kr., 789.000 kr. og 792.000 kr.

² Disse beløb omfatter de i h. t. kommunalbestyrelsens beslutning posterede beløb, der skulle modsvare den forventede årlige værdistigning af arealer med tillæg af udgifterne ved de arealerne vedr. vej- og kloakanlæg m. v. samt forskellige reguleringer af tidligere posteringer, jfr. teksten.

salg eller inddragning til kommunalt brug af ejendomme, hvis værdi i status ikke var ajourført før realisationen.

Af ovenstående oversigt fremgår det, hvorledes statusværdierne for såvel de ubebyggede arealer m. v. (ekskl. udligningskontoen), som udligningskontoen har bevæget sig i tidsrummet 1. april 1939 til 31. marts 1955.

Den 1. april 1939 var statusværdien af *de ubebyggede arealer m. v.* (ekskl. udligningskontoen) ialt 54,4 mill. kr., og i femåret til 31. marts 1944 tilgik værdier til ca. 13,5 mill. kr., dels ved køb, dels ved overførsler fra andre statusposter, men ved salg af grunde og overførsler til andre statusposter afgik der værdier for 18,7 mill. kr., således at statusværdien pr. 31. marts 1944 blev 49,2 mill. kr. I de følgende perioder var der nærmest ligevægt mellem tilgang og afgang, således at opgørelsen pr. 31. marts 1955 slutter med en statusværdi på 48,4 mill. kr. eller kun ca. 6 mill. kr. mindre end i 1939.

Udligningskontoen opførtes den 1. april 1939 med et statusbeløb på ÷ 9,3 mill. kr. Dette tal repræsenterer altså det beløb, hvormed gevinsten ved ejendomssalg m. v., jfr. foran, overskred summen af de årlige værdiopskrivninger.

I tidsrummet 1. april 1939–31. marts 1955 udgjorde den samlede værdi-

Statusværdi af arealer, jorder og landejendomme	$\frac{1}{4}$ 1939	$\frac{31}{8}$ 1955
	1000 kr.	1000 kr.
Byen inden for voldene	3 431	202
Det gamle banegårdsterræn	2 797	1 834
Voldkvartererne og broerne iøvrigt	14 950	13 442
Valbydistrikterne	4 797	7 635
Brønshøjdistrikterne	9 600	8 112
Sundbydistrikterne	6 188	6 584
København ialt	41 763	37 809
Frederiksberg	155	141
Gentofte	0	0
Ballerup	883	883
Gldsaxe	1 554	694
Herlev	784	692
Hvidovre	497	237
Lyngby-Taarbæk	3 392	2 561
Rødovre, Brøndbyerne og Glostrup	3 487	3 705
Andre kommuner	1 197	872
Udenbys grunde ialt	11 949	9 785
Arealer, jorder og landejendomme ialt . .	53 712	47 594

opskrivning, som det fremgår af oversigten, ialt 13,0 mill. kr., men samtidig var den konstaterede mer-grundværdi ved salg eller overførsler til andre statusposter forøget med yderligere 50,2 mill. kr., hvorefter resultatet pr. 31. marts 1955 er blevet, at udligningskontoen står med en negativ »statusværdi« på 46,5 mill. kr.; når dette beløb tillægges det før nævnte tal for de resterende arealer, 48,4 mill. kr., fås det beløb på 1,9 mill. kr., der opføres i kommunens status som sluttallet for denne aktivgruppes statusværdi.

Ved vurderingen af dette tal må det yderligere erindres, at beløbet 48,4 mill. kr. for de resterende arealer er udtryk for deres oprindelige – måske i 1923 fastsatte – værdi med tillæg af senere kapitaludgifter. Kommunen har således her – under forudsætning af, at der ikke indtræder et betydeligt fald i grundværdierne – en ret betydelig aktivreserve.

Til nærmere orientering over, hvorledes *de ubebyggede arealer m. v.* (ekskl. Bidstrup skovdistrikt) har *fordelt sig på de enkelte bydele* inden for kommunen og på *kommunerne uden for København*, skal anføres ovenstående oversigt over statusværdiens fordeling den 1. april 1939 og den 31. marts 1955.

I 1939 fordelte den samlede statusværdi af grundene sig med 41,8 mill. kr. på indenbys grunde og 11,9 mill. kr. på de udenbys. For disse sidste faldt godt en fjerdedel – 3,4 mill. kr. – af værdien på Lyngby-Taarbæk og en til-

svarende andel på de 3 vestkommuner: Rødovre, Brøndbyerne og Glostrup tilsammen. Københavns kommunes grunde i Gladsaxe havde en statusværdi på 1,6 mill. kr. og i Ballerup og Herlev en værdi af ca. 900.000 kr. og ca. 800.000 kr.

Indtil 31. marts 1955 reduceredes den samlede værdi af de indenbys grunde med ca. 4 mill. kr., der fremkom som en nedgang i statusværdien for arealerne i byen inden for voldene, det gamle banegårdsterræn, voldkvartererne og broerne på knap 6 mill. kr., og en nedgang i Brønshøjarealernes værdi på ca. 1,5 mill. kr., men samtidig er værdien af arealerne i Valby steget med knap 3 mill. kr. Det kan tilføjes, at af den samlede værdi af de indenbys grunde på 37,8 mill. kr. falder de 4,4 mill. kr. på arealer reserveret til vejanlæg.

Statusværdien af Københavns kommunes udenbys grunde er i det betragtede tidsrum formindsket med 2,2 mill. kr. I Lyngby-Taarbæk er beløbet reduceret fra 3,4 til 2,6 mill. kr., i Gladsaxe fra 1,6 til 0,7 mill. kr. og i Hvidovre fra 0,5 til 0,2 mill. kr.

B.2. Kommunens beboelsesejendomme.

Disse ejendomme posteredes ifølge tabel I den 1. april 1939 med 117 mill. kr. og den 31. marts 1955 med 191 mill. kr., altså en nettostigning på 74 mill. kr. Dette beløb fremkommer som forskellen mellem en samlet udgift afholdt af kassebeholdningen til køb og opførelse af ejendomme på ialt 72 mill. kr., afskrivninger på ialt ca. 2 mill. kr. og en nettotilgang ved overførsel fra og til andre statusposter på ca. 4 mill. kr.

For at give et indtryk af nettobevægelsen i statusværdien for de forskellige grupper af beboelsesejendommene er udarbejdet nedenstående oversigt.

<i>B.2. Husejendomme. Statusværdi af:</i>	$\frac{1}{4}$ 1939	$\frac{1}{4}$ 1944	$\frac{1}{4}$ 1949	$\frac{31}{3}$ 1955
	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
1. Husejendomme erhvervet på tvangsauktion . . .	8 806	4 925	2 709	2 709
2. Stenhuse opført af kommunen	85 155	100 417	121 396	154 123
3. Træhuse opført af kommunen	4 640	4 611	4 603	4 431
4. Husejendomme erhvervet eller opført til hel eller delvis brug for kommunale institutioner . .	6 567	6 753	6 647	6 035
5. Elementhuse opført af kommunen	—	—	4 468	3 527
6. Husejendomme erhvervet med endnu ikke gennemførte vejanlæg o. lign. for øje	12 302	13 420	13 546	14 019
7. Andre husejendomme			4 998	6 091
Ialt	117 470	130 126	158 367	190 935

Langt den største af posterne er »stenhuse opført af kommunen«, der viser en stigning fra 85 til 154 mill. kr. eller ialt ca. 69 mill. kr., hvoraf ca. halvdelen alene falder på den sidste seksårsperiode. Nedgang af nogen betydning viser kun posten: husejendomme erhvervet på tvangsauktion; det skyldes i alt væsentligt salget af de fleste af kommunens ejendomme i Østbane- og Kristianiagade kvarteret. Endvidere bemærkes nogen nedgang i statusværdien for de ejendomme, der helt eller delvis anvendes af kommunens administration.

C. Driftsvirksomhederne.

For gruppen: driftsvirksomheder taget som helhed og for gas-, el- og varmegærkerne samt sporvejene, der tilsammen i 1955 har over 90 pct. af hele gruppens statusværdi, viser omstående oversigt størrelsen af brutto-tilgang og -afgang i de her betragtede 3 perioder.

For driftsvirksomhederne ialt faldt statusværdien fra 153 mill. kr. i 1939 til 135 mill. kr. i 1949. Denne nedgang fremkommer som tilgang ved nyanlæg og udvidelser på 70 mill. kr. og afskrivninger m. v. på 88 mill. kr. Men i seksårsperioden 1949–1955 blev der investeret 233 mill. kr. i driftsvirksomheder, mens der samtidig blev afskrevet 63 mill. kr., og perioden slutter med en samlet statusværdi på 304 mill. kr. mod 153 mill. kr. i 1939.

Af de enkelte driftsvirksomheder reduceredes *gasværkernes* statusværdi fra 1939 til 1949 med ca. 4 mill. kr., men da det sidste seksår bragte en nettoforøgelse på ligeledes 4 mill. kr., står værkerne nu med samme statusværdi som i 1939.

Også *elværkernes* statusværdi var faldende – med 12 mill. kr. – i tiåret 1939 til 1949; men da der fra 1949 til 1955 investeredes 166 mill. kr. i nyanlæg, bl. a. i Svanemølleværket, og i udvidelser, bl. a. af H. C. Ørsted Værket, mens der samtidig blev afskrevet 31 mill. kr., bliver resultatet for hele perioden op imod en tredobling af elværkernes statusværdi, nemlig fra ca. 70 mill. kr. i 1939 til 194 mill. kr. i 1955.

Varmegærkernes statusværdi steg fra 4 til 6 mill. kr. fra 1939 til 1949, men i det følgende seksår foretoges investering til et beløb af 24 mill. kr., således at varmegærkerne, når afskrivninger fragår, i 1955 står posteret i status med 26 mill. kr.

Sporvejene har i løbet af de 16 år forøget deres statusværdi med 13 mill. kr., men nettotilvæksten falder alene på perioden 1949–1955.

D. Ejendomme under sanering.

Af hensyn til den endelige opgørelse af statens andel i udgifterne ved saneringen af Adelgade-Borgergade kvarteret etableredes i 1941/42 en særlig statuspost: ejendomme under sanering. På denne posteres udgifterne til ejendomserhvervelse, nedbrydningsomkostninger og erstatninger til nærings-

C. Driftsvirksomhederne	Status- værdi ved periodens begyn- delse	Tilgang				Afgang				Status- værdi ved periodens slutning
		Afholdt af kasse- behold- ningen	Overført fra andre status- poster	Andet	Ialt	Afskriv- ning	Overført til andre status- poster	Andet	Ialt	
	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
1/4 1939–31/3 1944	152 587	29 716	103	663 ¹	30 482	43 763	238	1 086 ²	45 087	137 982
1/4 1944–31/3 1949	137 982	38 142	1 751	59	39 952	41 417	1 545	195	43 157	134 777
1/4 1949–31/3 1955	134 777	230 580	549	2 352 ³	233 481	63 056	1 041	493	64 590	303 668
1/4 1939–31/3 1955	152 587	298 438	2 403	3 074	303 915	148 236	2 824	1 774	152 834	303 668
Heraf:										
Gasværkerne:										
1/4 1939–31/3 1944	26 391	4 079	—	—	4 079	6 855	—	2	6 857	23 613
1/4 1944–31/3 1949	23 613	6 026	—	—	6 026	7 253	—	—	7 253	22 386
1/4 1949–31/3 1955	22 386	12 652	171	2 344 ³	15 167	11 229	—	30	11 259	26 294
1/4 1939–31/3 1955	26 391	22 757	171	2 344	25 272	25 337	—	32	25 369	26 294
Elværkerne:										
1/4 1939–31/3 1944	69 601	13 686	—	—	13 686	23 623	—	199	23 822	59 465
1/4 1944–31/3 1949	59 465	20 237	—	—	20 237	21 760	—	42	21 802	57 900
1/4 1949–31/3 1955	57 900	166 400	68	—	166 468	30 720	—	73	30 793	193 575
1/4 1939–31/3 1955	69 601	200 323	68	—	200 391	76 103	—	314	76 417	193 575
Varmeværkerne:										
1/4 1939–31/3 1944	4 052	829	—	—	829	1 150	—	—	1 150	3 731
1/4 1944–31/3 1949	3 731	3 643	—	—	3 643	1 420	—	—	1 420	5 954
1/4 1949–31/3 1955	5 954	23 831	—	—	23 831	4 151	—	60	4 211	25 574
1/4 1939–31/3 1955	4 052	28 303	—	—	28 303	6 721	—	60	6 781	25 574
Sporvejene:										
1/4 1939–31/3 1944	24 212	10 022	89	648 ¹	10 759	9 623	229	22	9 874	25 097
1/4 1944–31/3 1949	25 097	7 349	1 752	5	9 106	8 545	101	6	8 652	25 551
1/4 1949–31/3 1955	25 551	25 468	309	8	25 785	13 616	431	4	14 051	37 285
1/4 1939–31/3 1955	24 212	42 839	2 150	661	45 650	31 784	761	32	32 577	37 285

¹ Heraf overført til kommunens kapitalkonto 646.000 kr.

² Heraf ekstraordinær nedskrivning af tidligere flæskehals anlægsværdi 781.000 kr. (torvæsenet).

³ Heraf udgifter ved opførelse af en gasbeholder i Mørkhøj 2.304.300 kr.

drivende m. v., samt indtægterne ved salg af grunde. De 27,1 mill. kr., der pr. 31. marts 1955 var opført på denne konto, jfr. tabel I, repræsenterer dels værdien af de ikke endnu afhændede ejendomme, dels tabet ved den gennemførte del af saneringen, d. v. s. forskellen mellem udgifterne ved erhvervelsen af ejendomme og de beløb, som arealerne har indbragt.

Det tilføjes, at staten skal bære halvdelen af nettotabet ved saneringen, og at kommunen hos staten har optaget flere »saneringslån«, men der er endnu ikke foretaget nogen afregning herom.

Christian X's Plads, august 1956. Billedet viser såvel den nye bebyggelse – Kongegården – som de gamle huse, der står foran nedrivning.

Øvrige aktivposter.

Vedrørende *de øvrige aktivposter* i tabel I, hvor tallene i højere grad er påvirket af mere bogholderimæssige dispositioner, skal kun enkelte hovedtræk anføres.

Posterne: *vej-, kloak- og broanlæg* viser for *kommunens egne uafskrevne anlægsudgifter* nogen stigning i nettostatusværdien, således at tilgangen gennem arealerhvervelser, nyanlæg og omlægninger m. v. har oversteget afskrivningerne; disse, der almindeligvis foretages med 5 pct. årlig, posteres ligesom forrentningen på driftsbudgettet under stadsingeniørens budgetbilag.

Kommunens tilgodehavender for anlæg har været ret uforandret gennem perioden, d. v. s., at der har været nogenlunde ligevægt mellem kommunens udlæg og de af grundejerne efter særlige fordelingsregler og kommissionskendelser præsterede afdrag. Det kan tilføjes, at af det samlede beløb pr. 31. marts 1955 vedrørte de 8,7 mill. kr. tilgodehavender for vejanlæg, 0,1 mill. kr. for gas- og elledninger og 17,0 mill. kr. for kloakanlæg m. v.

Beholdningen af panteobligationer var i 1955 kun det halve af beløbet i 1939.

Posten: *andre obligationer* har svinget stærkt i periodens løb, bl. a. som følge af de under denne post foregåede køb og salg af skatkammerbeviser.

Vedrørende det store beløb 116 mill. kr. pr. 31. marts 1955 skal anføres, at det inkluderer de i nationalbanken deponerede statsobligationer, der blev indkøbt for en del af provenuet af de to lån, som kommunen optog i 1952/53 til brug for indfrielsen af dollarlånene af 1927 og 1928, jfr. nærmere s. 396 ff.

Institutionernes vare- og materialbeholdninger m. v. var i 1955 optaget i status med 66,5 mill. kr.; af dette beløb faldt de 41 mill. kr. på belysningsvæsenet – nemlig 25 mill. kr., anbragt i vare- og materialbeholdningen og 16 mill. kr. i deponerede effekter. I 1939 var det samlede beløb på denne statuspost 16 mill. kr., hvoraf de 5 mill. kr. faldt på belysningsvæsenets vare- og materialbeholdning. Ved vurderingen af disse tal må den store prisstigning tages i betragtning, specielt erindres om, at engrospristallet for brændselsstoffer i 1954 lå 3 gange over tallet for 1939 gunstl.

Posten: *indtægtsrestancer* fordelte sig i 1939 med 37 mill. kr. ved stadens hovedkasse, 10 mill. kr. ved belysningsvæsenet og 13 mill. kr. ved skattevæsenet, og i 1955 var fordelingen: hovedkassen 25 mill. kr., belysningsvæsenet 38 mill. kr. og skattevæsenet 240 mill. kr. Forskydningerne i disse tal skyldes bl. a., at der siden 1939 er sket den ændring, at skatterestancer og belysningsvæsenets tilgodehavender for lysregninger er overført fra hovedkassen til de pågældende institutioner. Endvidere bemærkes, at beløbene vedr. skattevæsenet foruden de egentlige restancer for forfaldne kommuneskatter også omfatter de fulde beløb for skatteårets to sidste månedssrater af indkomstskatter samt restancerne for statsskatter, fælleskommunale skatter, kirkelige afgifter m. v. Ses der bort fra disse poster, udgjorde kommunens reelle tilgodehavende vedrørende skatter, forfaldne til betaling før den 1. april 1955, ca. 38 mill. kr.

Posten: *andre aktiver* omfatter bl. a. forskellige restancer og versurposter, beholdninger af effekter, deponeret ved hovedkassen, samt kommunens tilgodehavende hos staten m. v. Den sidstnævnte post, der også inkluderer de beløb, kommunen har til gode i den mellemkommunale refusion, beløb sig i 1939 og 1944 henholdsvis til 26,9 og 27,9 mill. kr., i 1949 var det steget til 49,1 mill. kr., og i 1955 udgjorde det 66,8 mill. kr.; dette sidste beløb fordelte sig med 24,7 mill. kr. til skolevæsenet, 41,0 til socialdirektoratet og 1,1 mill. kr. til sundhedskommissionen.

De *uegentlige aktiver*, der ikke i egentlig forstand repræsenterer værdier, kommunen ejer, men er bogholderimæssige posteringer, der tjener som grundlag for de regnskabsmæssige afskrivninger over en kortere eller længere tid, er i tabel I samlet i 2 grupper, 1) uafskrevne kurstab og omkostninger ved lån og 2) andre uegentlige aktiver.

De *uafskrevne kurstab* m. v. udgjorde ved de første 3 anførte tidspunkter 17–20 mill. kr., men pr. 31. marts 1955 noteres et beløb på 106 mill. kr., heraf er dog de 71 mill. kr. ikke et kurstab i almindelig forstand, men valutakurstabet ved indløsningen af stadens dollarlån af 1927 og 1928, der forfaldt henholdsvis 1. juni 1952 og 1. maj 1953, jfr. nærmere s. 396.

De *andre uegentlige aktiver* fordelte sig den 1. april 1939 med 7,8 mill. kr. som afviklingssum vedr. restværdi af politi- og fængselsvæsenets ejendomme ved disses overgang til staten pr. 1. april 1938, og 5,6 mill. kr. var gæld til Frederiksberg kommune i h. t. sporvejsoverenskomsten af 1938, og endelig var godt 1 mill. kr. den uafskrevne værdi af »bortskænkede grunde«. I 1940/41 tilkom yderligere en afviklingssum på 12 mill. kr. vedrørende gæld til staten ved dennes overtagelse af pensionsbyrden for Københavns politi- og fængselsvæsen pr. 1. april 1938. Ved afskrivninger er disse beløb nedbragt således, at der for politi- og fængselsvæsenets ejendomme resterer et uafskrevet beløb på ca. 2 mill. kr., og af afviklingssummen vedr. politiets pensioner resterer uafskrevet 3,8 mill. kr.; endelig resterer af gælden til Frederiksberg kommune et beløb på ca. 3,4 mill. kr., og for ejendomsdirektoratet er der posteret en negativ afviklingssum på 2,8 mill. kr., der repræsenterer en begyndende afskrivning af kommunens tab ved saneringen af Adelgade-Borgergade kvarteret.

2. *Passiver.*

Kommunens passiver falder naturligt i tre hovedgrupper 1) stadens almindelige lån, 2) prioritetsgæld og anden gæld og 3) kommunens egen-kapital. I omstående tabel II er tallene for disse hovedgrupper og deres undergrupper anført for de samme 4 tidspunkter som foran for aktiverne, og i det følgende skal der for hver gruppe gøres rede for de vigtigste af de forhold, der forklarer tallenes bevægelser.

A. *Stadens almindelige lån.*

Den 1. april 1939 udgjorde restgælden af stadens lån ialt 485 mill. kr., fordelt med 226 mill. kr. på indenlandske lån, 101 mill. kr. på dollarlånene af 1927 og 1928 (beregnet efter parikurs) og andre udenlandske og flermøntede lån til et beløb af 158 mill. kr. ligeledes efter parikurs. Den 31. marts 1955 var den samlede lånesum vokset til 1.040 mill. kr., hvoraf de 876 mill. kr. faldt på de indenlandske lån, 85 mill. kr. på dollarlånene omregnet efter kurs 6,91375 og 79 mill. kr. på udenlandske og flermøntede lån, regnet efter parikurs. Såfremt dollarlånene, for hvilke der er deponeret statsobligationer i Nationalbanken, ikke medregnes, bliver gælden pr. 31. marts 1955 ialt 955 mill. kr.

Endvidere oplyses, at i 1939 fordelte det anførte totalbeløb 485 mill. kr. sig med 451 mill. kr. på lån, for hvilke obligationer fandtes i omløb, og 34 mill. kr. på forskellige andre lån. I 1955 var de 2 tilsvarende tal 757 mill. kr. og 283 mill. kr.

Tabel II.

Københavns kommunes passiver.

<i>Passiver</i>	¹ / ₄ 1939	¹ / ₄ 1944	¹ / ₄ 1949	² / ₃ 1955
I. <i>Stadens almindelige lån:</i>	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
Indenlandske lån	226 267	314 616	332 423	875 622
Dollarlånene af 1927 og 1928 ¹	100 710	100 710	100 710	85 060
Andre udenlandske og flermøntede lån	157 706	134 986	108 534	79 168
Ialt	484 683	550 312	541 667	1 039 850
II. <i>Prioritetsgæld og anden gæld:</i>				
Prioritetsgæld m. m.	82 638	101 055	113 653	171 771
Udgiftsrestancer	17 289	10 079	18 803	27 360
Anden gæld	37 430	153 558	196 488	247 370 ²
Deposita og fonds	11 005	28 885	20 940	31 280
Prioritetsgæld m. v. ialt	148 362	293 577	349 884	477 781
III. <i>Kommunens egen-kapital:</i>				
Kommunens selvforsikringer	3 930	4 948	4 226	7 148
Pensionskontoen	50 926	62 363	79 593	107 485
Kapitalkonto:				
Kapitaler vedrørende særlige formål	5 191	4 847	23 949 ³	6 218
Kommunens skatteudligningsfond	—	9 500	9 500	—
Kommunens udvidelseskonto	31 715	31 715	47 721	96 754
Stadens almindelige formue	45 168	46 918	52 638	83 736 ⁴
Kapitalkonto ialt	82 074	92 980	133 808	186 708
Konto for driftsregnskabet	2 770 ⁵	13 212	19 515	÷ 11 228
Egen-kapital ialt	139 700	173 503	237 142	290 113
Passiver ialt	772 745	1 017 392	1 128 693	1 807 744

¹ Indtil lånenes forfaldstider, henholdsvis 1. juni 1952 og 1. maj 1953, opførtes de i kommunens status til parikurs; efter disse tidspunkter er de opført til kurs 6,91375, og der er til dollarrestgældens afvikling deponeret statsobligationer i Nationalbanken til beløb pr. 31. marts 1955: 85.060.000 kr., jfr. nærmere teksten s. 396 ff.

² Herunder er bl. a. opført: institutionernes kreditorer og versurer 103.082.000 kr., inkassationer for fremmede kasser 134.316.000 kr., gæld til staten vedr. pensionsbyrden for politi- og fængselsvæsenet 3.842.000 kr., gæld til Frederiksberg vedr. sporvejene 5.322.000 kr., gæld til modtagere af fjernvarme 686.000 kr., forpligtelser over for ligbrændingsforeningens medlemmer 12.500 kr., gæld overtaget fra begravelsesvæsenet 108.700 kr.

³ Heri er medregnet båndlagte efterbetalinger og bøder for for lidt erlagt kommuneskat: 19.184.300 kr., jfr. nærmere s. 335 f.; denne konto overførtes fra 1949/50 til stadens almindelige formue.

⁴ Jfr. note 3.

⁵ Overskud overført til 1939/40.

Anm.: Kommunens garantier for lån til byggeforeninger m. v. androg pr. 1. april 1939 ca. 54 mill. kr. og pr. 31. marts 1955 ca. 77,2 mill. kr.

Svarende til fremstillingen foran for de forskellige aktivgrupper er der i efterfølgende tabel givet en oversigt over tilgangen ved optagelse af nye lån og afgang ved indfrielse og afdrag på lånene inden for hver af de 3 perioder 1. april 1939–31. marts 1944, 1. april 1944–31. marts 1949 og 1. april 1949–31. marts 1955. Endvidere er der i tabel III givet en oversigt over samtlige de

obligationslån, der har været løbende ved begyndelsen og slutningen af hver af de anførte perioder. Tabellen giver oplysning om lånets oprindelige størrelse, den nominelle og effektive rente, amortisationstiden, kursen som kommunen har opnået (altså ikke tegningskursen, jfr. note 1), samt restbeløbene til hver af de anførte tidspunkter. Endvidere er tilføjet restbeløbene for de øvrige lån, taget under eet, for hvilke der ikke er obligationer i omløb.

Stadens almindelige lån	Saldo ved periodens begyndelse	Tilgang ved nye lån	Afgang			Saldo ved periodens slutning
			Indfrielse af lån	Afdrag på lån	Ialt	
	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
1/4 1939–31/3 1944	484 683	249 996	87 800	96 568	184 367	550 312
1/4 1944–31/3 1949	550 312	133 473	—	142 117	142 118	541 667
1/4 1949–31/3 1955	541 667	794 521	100 710	280 687	381 398	954 790

Stigningen i den samlede lånesum fra 484,7 mill. kr. i 1939 til 550,3 mill. kr. i 1944 fremkom ved optagelse af nye lån til et beløb af 250 mill. kr. og en afgang gennem indfrielse af lån for 87,8 mill. kr. og afdrag på 96,6 mill. kr.

De nye obligationslån, der ialt beløb sig til 196 mill. kr., og disse låns vilkår, vil fremgå af tabel III. Det vil ses, at den nominelle rente for de i denne periode optagne lån gennemgående var 4–4½ pct., dog var der to lån til 3½ pct.; den effektive rente varierede mellem 3,50 og 5,23 pct. Blandt de øvrige lån indgår de hos staten i 1941/42 og 1943/44 optagne lån på henholdsvis knap 5 mill. kr. (til udførelse af kloakarbejde i h. t. lov om beskæftigelse af arbejdsløse) og 20 mill. kr. a conto det lån, kommunen kunne påregne til gennemførelse af saneringen af Adelgade-Borgergade kvarteret.

Fra 1944 til 1949 nytegnedes lån til et samlet beløb af 133,5 mill. kr., heraf var de 116 mill. kr. obligationslån, jfr. tabel III, og 17,5 mill. kr. var andre lån, herunder et yderligere gældsbrevlån hos staten til saneringen af Adelgade-Borgergade kvarteret på 4 mill. kr. udover det foran nævnte lån på ialt 20 mill. kr. For obligationslån lå den nominelle rente mellem 3½–4 pct., og den effektive rente var kun fra 3,50 til 4,83 pct. I samme tidsrum formindskedes lånenes restbeløb gennem afdrag med 142,1 mill. kr., således at den samlede lånesum ved femårets udløb var formindsket med 9 mill. kr.

Den følgende periode 1. april 1949–31. marts 1955 viser derimod en meget betydelig forøgelse af stadens lån. I de seks år optoges der lån til et samlet beløb af 794,5 mill. kr., og samtidig var der en afgang på ialt 381,4 mill. kr. Såvel tilgangen som afgangens er påvirket af kommunens dollarlån af 1927 (15 mill. \$) og 1928 (12 mill. \$), der forfaldt henholdsvis 1. juni 1952 og 1. maj 1953. Efter aftale med Danmarks nationalbank blev det til dollarrestgælden svarende kronebeløb anbragt i statsobligationer og depo-

Tabel III.

Københavns kommunes lån.

1. Lån, for hvilke obligationer findes i omløb:	Lånets oprindelige størrelse	Nominel rente	Effektiv rente	Amortisationstid	Kurs ¹	Restbeløb ²			
						31/3 1955	31/3 1949	31/3 1944	31/3 1939
	møntenheder i 1000	‰	‰	år	‰	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.	1000 kr.
1886 dobbeltmønt	kr. 15 000	3 1/2	3,86	60	93,25	—	—	1 656	4 123
1887 «	« 14 000	3 1/2	3,74	60	95,30	—	—	1 830	4 094
1892 «	« 5 500	4	4,09	60	98,25	—	—	1 806	2 567
1895 «	« 12 500	3	3,29	60	94,06	622	3 996	6 000	7 190
1898 «	« 14 966	3 1/2	3,75	60	95,25	2 206	4 992	6 911	8 528
1901 «	« 19 976	4	4,20	47	96,85	—	—	4 284	7 747
1902 «	« 20 023	3 1/2	3,83	50	94,31	—	4 137	7 326	10 010
1908 «	« 39 952	4	4,48 ³	60	91,50	18 569	23 935	27 538	30 500
1910 «	« 39 952	4	4,21 ³	60	96,13	19 553	24 714	28 177	31 024
1911 «	« 19 976	4	4,23 ³	60	95,75	10 249	12 731	14 397	15 764
1915 indenlandsk	« 8 000	5	5,46 ³	40	95,00	—	—	—	3 400
1916 «	« 30 000	5	5,13	40	98,50	—	—	—	13 500
1917 «	« 25 000	5	5,34	40	96,25	—	—	—	11 875
1927 udenlandsk	§ 15 000	5	5,42	25	94,29	— ⁴	55 950	55 950	55 950
1928 «	§ 12 000	4 1/2	5,06	25	92,08	— ⁴	44 760	44 760	44 760
1930 indenlandsk	kr. 25 000	4 1/2	5,20	30	93,86	5 008	10 006	14 171	18 336
1930 udenlandsk	sv. kr. 30 000	4 1/2	4,98	40	94,27	18 315	22 473	25 190	27 371
1931 indenlandsk	kr. 30 000	4 1/2	4,98	30	93,00	7 000	13 000	18 000	23 000
1934 «	« 23 500	4	4,84	25	93,50	3 760	9 400	14 100	18 800
1935 «	« 19 115	4	4,85	20	93,50	—	5 734	10 512	15 290
1935 udenlandsk	sv. kr. 5 000	4	4,59	20	95,40	—	1 500	2 750	4 000
1936 indenlandsk	kr. 40 000	4	5,58	20	88,38	2 000	14 000	24 000	34 000
1937 «	« 10 000	4 1/2	6,27	20	87,50	1 500	4 500	7 000	9 500
1937 «	« 16 000	4 1/2	5,66	22	91,00	3 635	7 997	11 632	15 267
1937 «	« 15 700	4 1/2	5,04	3	98,50	—	—	—	15 700
1938 udenlandsk	fl. 4 553	4	4,28	25	97,10	2 943 ⁵	4 618	5 742	6 666
1938 «	« 8 000	4	4,30	30	96,50	7 333 ⁶	9 434	10 842	12 000
1939 indenlandsk	kr. 25 000	4 1/2	4,99	10	97,75	—	—	—	—
1940 «	« 18 000	4 1/2	5,23	3	98,00	—	—	—	—
1940 «	« 15 700	4	4,18	3	99,50	—	—	—	—
1941 «	« 25 000	4	4,64	20	95,00	8 750	16 250	22 500	—
1942 «	« 40 000	4	4,48	20	96,25	16 000	28 000	38 000	—
1942 «	« 15 000	3 1/2	3,50	6 1/2	100,00	—	2 500	15 000	—
1943 «	« 30 000	4	4,45	20	96,50	13 500	22 500	30 000	—
1943 «	« 16 000	4	4,38	20	97,00	7 200	12 000	16 000	—
1943 «	« 20 900	3 1/2	3,82	14	98,00	3 575	13 025	20 900	—
1944 «	« 35 000	4	4,14	30	98,50	23 330	30 332	—	—
1944 «	« 18 000	3 1/2	3,62	20	99,00	9 000	14 400	—	—
1944 «	« 18 000	2-4	3,50	20	98,95	9 000	14 400	—	—
1948 «	« 45 000	4	4,14	30	98,50	36 000	45 000	—	—
1949 «	« 30 000	4 1/3	4,83	20	97,50	22 500	—	—	—
1950 «	« 50 000	4 1/4	4,64	25	96,50	42 000	—	—	—
1951 «	« 25 000	5	5,67	10	97,00	17 500	—	—	—
1952 «	« 50 000	6	6,23	10	99,00	40 000	—	—	—
1952 ⁷ «	« 103 500	6	6,00	10	100,00	82 800	—	—	—
1952 ⁷ «	« 64 500	6	6,00	10	100,00	51 600	—	—	—
1953 «	« 65 000	6	6,23	10	99,00	52 000	—	—	—
1953 «	« 10 000	5 1/2	5,89	10	98,25	9 000	—	—	—
1954 «	« 65 000	5 1/4	5,58	10	98,50	65 000	—	—	—
1955 «	« 30 000	5	6,93	29 1/2	84,00	30 000	—	—	—
1955 «	« 30 000	6	6,88	9 1/2	96,50	30 000	—	—	—
Ialt	•	•	•	•	•	671 448	476 284	486 974	450 962
2. Forskellige indenlandskt lån	•	•	•	•	•	283 342	65 383	63 338	33 721
Tilsammen	•	•	•	•	•	954 790	541 667	550 312	484 683

¹ Angiver den af kommunen opnåede kurs, der i adskillige tilfælde afviger fra den tegningskurs, som lånet af det pågældende pengeinstitut er blevet udbudt til. ² De udenlandske låns restbeløb er, hvor intet andet er anført, beregnet efter parikurs. ³ Lånene kan amortiseres ved udtrækning til pari eller ved opkøb. ⁴ Lånene forfaldt henholdsvis den 1. juni 1952 og 1. maj 1953. For restgælden er deponeret statsobligationer i Nationalbanken, jfr. tabel II. ⁵ Fl. 1.962.000. ⁶ Fl. 4.889.000. ⁷ Optaget til indfrielse af dollarlånene af 1927 og 1928.

neret i Nationalbanken, jfr. aktivpost andre obligationer m. v. s. 392 f. I denne anledning optoges i 1952 to 10-årige obligationslån på henholdsvis 103,5 mill. kr. og 64,5 mill. kr. Den 31. marts 1955 udgjorde den ikke-indfrie del af dollarlånene ialt 85.060.000 kr., jfr. tabel II, regnet efter kurs 6,91375. Der erindres i denne forbindelse om, at der under aktivposten uegentlige aktiver, jfr. s. 393, tilkom et beløb repræsenterende forskellen mellem det beløb til parikurs (3,73), som dollarlånene (27 mill. \$) hidtil havde været opført til, og beløbet til daværende dagskurs (6,92).

Men foruden de to nævnte lån hos staten på ialt 168 mill. kr. optoges, til finansiering af den meget store anlægsvirksomhed, særligt inden for kommunens driftsvirksomheder, jfr. afsnittet om kommunens aktiver, adskillige indenlandske obligationslån til et samlet beløb af 355 mill. kr. og endvidere en række gældsbrevlån hos staten (herunder et yderligere »saneringslån« på 4,7 mill. kr.), banker, sparekasser m. v. til et samlet beløb af 271,5 mill. kr. Rentefoden for de optagne lån lå væsentlig højere end i de foregående år; for obligationslånene var største parten til 6 pct., og den effektive rente lå mellem 4,64 og 6,93 pct.

Da de fleste af de i denne periode optagne lån var 10-årige, medførte de temmelig store årlige afdrag, og kommunen afdrog i denne seksårsperiode ialt 281 mill. kr., hvorefter nettoresultatet blev, at den samlede egentlige lånegæld steg fra 541,7 mill. kr. i 1949 til 954,8 mill. kr. i 1955. Medregnes restbeløbene for de to foran nævnte dollarlån, for hvilke der var deponeret obligationer i Nationalbanken, blev summen for stadens almindelige lån som anført i tabel II ialt 1.040 mill. kr.

Til sidst skal vedrørende stadens lån gives omstående oversigt, der viser, hvorledes restgælden af kommunens lån den 1. april 1939 og 31. marts 1955 fordelte sig efter den nominelle rentesats, samt hvor meget den gennemsnitlige rente og den af kommunen betalte faktiske rente var til de to tidspunkter.

Mens i 1939 kun en femtedel af restgælden skulle forrentes med 5 pct. eller derover, var dette i 1955 tilfældet med over 55 pct. af restgælden. Dette finder også udtryk i en forøgelse i den gennemsnitlige rentefod fra 4,34 pct. til 4,95 pct., altså en stigning på en syvendedel.

Den *faktiske* rente, som kommunen betaler af sine lån, fås ved for det første at tage hensyn til de endnu ikke afskrevne kurstab og omkostninger ved lånenes stiftelse; dette bragte for 1938/39 og 1954/55 den faktiske rente op på henholdsvis 4,51 og 5,07 pct. For det andet må der for de udenlandske låns vedkommende yderligere tages hensyn til de kurstab, kommunen har ved indfrielse i fremmed mønt af forfaldne obligationer og kupons; herved kom den faktisk betalte rente i 1938/39 og 1954/55 op på henholdsvis 5,56 og 6,13 pct.

Rentefod	Restgæld	
	¹ / ₄ 1939	³¹ / ₃ 1955
	mill. kr.	mill. kr.
3 pct.	7,2	0,6
3 ¹ / ₄ «	—	0,9
3 ¹ / ₂ «	26,8	48,0
3 ³ / ₄ «	—	7,2
4 «	191,0	196,2
4 ¹ / ₄ «	—	50,5
4,4 «	—	8,0
4 ¹ / ₂ «	161,4	137,9
4 ³ / ₄ «	6,3	5,9
5 «	98,6	141,4
5 ¹ / ₄ «	—	82,7
5 ¹ / ₂ «	1,1	23,3
5,7 «	—	10,0
6 «	—	278,2
6 ¹ / ₄ «	—	1,0
6 ¹ / ₂ «	—	15,0
Ialt.....	492,4 ¹	1 006,8 ²
Rentebeløb i 1000 kr.	21 347	49 822
Gnstl. rentefod, pct.	4,34	4,95
Faktisk betalt rente, pct.	5,56 ³	6,13

¹ Forskellen fra det i tabel II anførte beløb 484,7 mill. kr. skyldes, at beløbene i nærværende oversigt inkluderer forskellige mindre poster, der i tabel II er henført til anden gæld.

² Forskellen fra det i tabel II anførte beløb 1039,9 mill. kr. skyldes dels, at beløbene i nærværende oversigt inkluderer forskellige mindre poster, der i tabel II er henført til anden gæld, dels at dollarlånene af 1927 og 1928 i nærværende oversigt er opført til parikurs (3,75).

³ Dette tal afviger fra det i kommunens beretning for 1938/39 anførte, idet det er opgjort på samme måde som tallet for 1954/55.

B. Prioritetsgæld og anden gæld.

Bevægelsen i de i tabel II anførte tal for *prioritetsgæld m. v.* er bestemt ved tilgangen af nye prioritetslån i kommunens ejendomme, overtaget prioritetsgæld ved køb m. v. af ejendomme og afgang gennem de normale afdrag og ekstraordinære afskrivninger. Slutsummen for prioritetsgælden har i det store og hele fulgt bevægelsen i kommunens ejendomme under aktivpost B, og det kan tilføjes, at af forøgelsen fra 83 mill. kr. i 1939 til 172 mill. kr. i 1955 vedrører ca. 50 mill. kr. stigningen i den del af prioritetsgælden, der falder på statskassen (herunder i 1939 også statsboligfonden).

Vedrørende de underposter, der er henført til posten »*anden gæld*«, henvises til note 2 i tabel II, s. 395.

C. Kommunens egen-kapital.

Til kommunens egen-kapital er i tabel II foruden kapitalkontoen også henregnet de passivposter, som kommunen faktisk »skylder til sig selv«. Dette gælder kommunens selvforsikringer og pensionskontoen.

Kommunens selvforsikringer, der bl. a. omfatter brandforsikringen, forsikringen for motorkøretøjer, sporvejenes erstatningsfond m. v., stod i 1955 på passivsiden opført med 7,1 mill. kr. De aktiver – stats- og kreditforeningsobligationer – som disse »fonds« råder over, er i tabel I opført under posten »andre aktiver«.

Mens der således findes specielt udsondrede obligationer, der tjener til dækning af kommunens selvforsikringer, så finder der ikke en sådan særlig udsondring sted for *pensionsfonden*, men dennes midler er anbragt i kommunens almindelige aktiver: ejendomme, værdipapirer m. v. Pensionskontoen vokser nu alene med den årlige tilskrivning af renter (5 pct.), kun et enkelt år, 1942/43, har kommunen undladt denne tilskrivning.

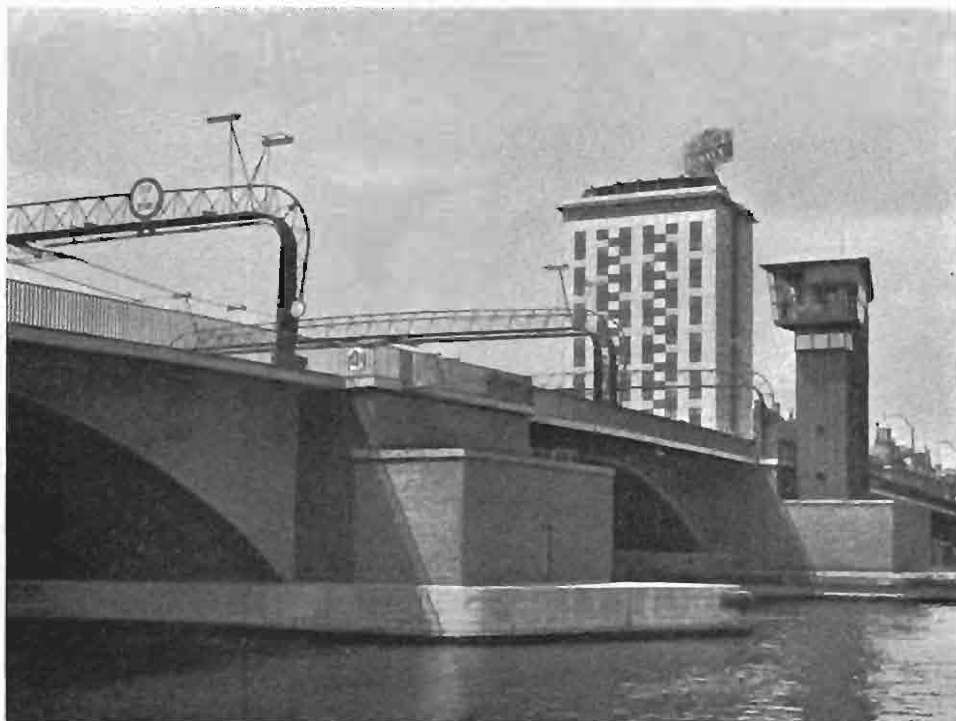
Den største af enkeltposterne under *kapitalkontoen* var i 1955 kommunens *udvidelseskonto*, der nu er bragt op på 96,8 mill. kr. Om de i perioden foretagne og ikke-foretagne planmæssige henlæggelser til denne konto henvises til den almindelige oversigt over driftsregnskabet i afsnit I.

Kommunens skatteudligningsfond oprettedes i 1943/44 i forbindelse med den året før etablerede konto for driftsregnskabet (jfr. nedenfor), idet det vedtoges på en særlig konto at hensætte 9,5 mill. kr. som en skatteudligningsfond til anvendelse efter krigens afslutning til imødegåelse af de krav til forøget skatteudskrivning, der til den tid antoges at ville melde sig som følge af de ændrede vilkår for erhvervslivet. Kontoen stod uændret indtil 1953/54, da hele beløbet tilbageførtes til konto for driftsregnskabet til dækning af underskudssaldoen på denne konto.

Vedrørende de beløb for bøder og efterbetalinger for for lidt erlagt kommuneskat, jfr. lov nr. 70 af 27. februar 1946, der indtil 1. april 1949 posteredes på kontoen: *kapitaler vedr. særlige formål*, men derefter overførtes til stadens almindelige formue, henvises til afsnit II b om personlige skatter.

Konto for driftsregnskabet oprettedes ved aflæggelsen af regnskabet for 1942/43, idet borgerrepræsentationen den 1. juli 1943 fastsatte en ændret form for forretningsgangen ved kommunens regnskabsaflæggelse, således at driftsregnskabet fremtidig skulle være en ren opgørelse af årets driftsresultat, der derefter i sin helhed overførtes til den på kommunens hovedstatus optagne post: konto for driftsregnskabet. Da det regnskabsmæssige overskud for 1942/43 var 17.821.000 kr., og der fra tidligere år henstod et overskudsbeløb på 5.843.000 kr., viste kontoen for driftsregnskabet ultimo 1942/43 en saldo på 23.664.000 kr.

I 1943/44 foretoges som foran nævnt en overførsel fra denne konto til den nyoprettede konto: kommunens skatteudligningsfond på 9,5 mill. kr.,

Den nye Langebro, fuldført i juni 1954.

endvidere anvendtes 782.000 kr. til ekstraordinær afskrivning af den tidligere flæskehal, endelig reduceredes posten med overførslen af driftsunderskudet for 1943/44 – 170.000 kr. – således at statusbeløbet pr. 31. marts 1944, som tabel II viser, blev 13.212.000 kr. Gennem de enkelte års driftsoverskud og -underskud, jfr. afsnit I, voksede kontoen til 31. marts 1949 til 19,5 mill. kr., men de følgende års betydelige driftsunderskud medførte, at kontoen trods overførsler fra skatteudligningsfond og fra udvidelseskonto pr. 31. marts 1955 udviser en negativ saldo på 11.228.000 kr.

Vedrørende den sidste post på kapitalkontoen: *Stadens almindelige formue* må det understreges, at denne post ikke må opfattes i almindelig forretningsmæssig privatøkonomisk forstand. Den er kun en ren bogholderimæssig balancepost, d. v. s. differencen mellem de øvrige poster på passivsiden og aktivernes samlede sum. Og for aktivernes vedkommende er det kun kommunens beholdninger af værdipapirer, kasse- og bankbeholdninger, varelagre samt driftsvirksomhederne, husejendommene samt de ubebyggede grunde (for så vidt de ikke er reserveret til almindelige kommunale formål), der har en egentlig effektiv værdi i handel og vandel, og vedrørende posten ubebyggede arealer m. v. må yderligere det forhold erindres, at de i kommunens status ikke er optaget til deres reelle værdi, men tværtimod også omfatter en udlignings-

konto, der står opført med et betydeligt negativt beløb, jfr. s. 386 ff. Derimod er de aktiver, der henføres til gruppen ejendomme, der tjener almindelige kommunale formål: skoler, hospitaler, administrationsbygninger, forsørgelsesvæsenets ejendomme m. v., selv om de selvsagt repræsenterer betydelige realværdier, ikke forretningsmæssigt set realisable aktiver i almindelig forstand. Disse ejendomme er kommunen nemlig i kraft af hele sin karakter som samfundsmæssig forvaltningsorganisation forpligtet til at have. Og det aktiv, der svarer til disse forpligtelser, er ikke de nævnte bygninger m. v., men derimod *kommunens beskatningsret*, og dette aktivs »værdi« er atter bestemt dels af de regler om beskatningsrettens omfang, herunder beskatningsskalaernes satser, der indeholdes i de af statsmagten givne skattelove, dels af *borgernes skatteevne*, altså først og fremmest af deres indkomster.

Det, der må være hovedformålet med opstillingen af kommunens status, er for det første at vise, hvorledes de midler, som kommunen har fået stillet til rådighed gennem lån, er anbragt i kommunens ejendomme, anlæg og øvrige aktiver, for det andet at danne det regnskabsmæssige grundlag for beregningen af afskrivning og forrentning af de forskellige kommunale institutioner, anlæg m. v., og endelig for det tredie at gøre det muligt for kommunens finansledelse at have overblik over det til enhver tid fornødne behov for likvid kapital. Ud fra dette synspunkt må den foran givne fremstilling af udviklingen på kommunens status i det betragtede tidsrum vurderes.

SAGREGISTER

- Abonnementskort, Sporvejenes 226, 241
 Administrationskommissionen 49, 175, 177, 249
 Afgifter og gebyrer 336 f.
 Afskrivninger, Kommunens 316, 318
 Aftenhøjskole 177
 Aftenskoler m. v., Udgifter til 373 f.
 Undervisning 176 f.
 Aktiver, Havnevæsenets 282 f.
 Kommunens 382 ff.
 Aldersfordeling, Befolkningens 76 f.
 Til- og fraflytteres 82
 Aldersrente, Udgift til 257, 365
 Ændring i reglerne for 254 f.
 Aldersrenteboliger 266 f.
 Byggeri af 103 f.
 Aldersrentemodtagere, Antal 256, 258
 Aldersrenteudvalg 254 f.
 Ambulatorier 188
 Arbejds- og tvangsarbejdsanstalter, Ændring i reglerne for 270
 Arbejdsanvisning og arbejdsløshedsforsikring, Udgift til 365 f.
 Arbejdsfordeling 6, 7, 10
 Arbejdskort 259
 Arbejdsløses brændselsindkøb, Hjælp til 30
 Arbejdsløsheden 1, 3, 5, 7, 10, 14, 36, 39, 53 f.
 Arbejdsplan 6, 9, 17, 50, 60 f.
 Areal, Bebygget 92
 Kommunens 91
 Lejligheders gennemsnitlige 93
 Se også Etageareal
 Automobile, Indregistrerede 40, 55
 Automobilkørsel, restriktioner 3, 5, 17
- Badeanstalter 44 f.
 og offentlige toiletter, regnskab 381
 Badekommission 44 f.
 Ballonparken 103
 Beboelsesejendomme, Kommunens, regnskab 346 f.
 Status 389 f.
 Beboelseslejligheder, Antal 92
 Antal værelser i 92
 Gennemsnitligt areal 93
 Husleje 101
 Opført af kommunen 103
 Opført af sociale boligselskaber 103 f.
 Udstyr 93 f.
 Bedriftsværn 56
 Befolkningsforhold 72 ff.
 i omegnskommunerne 305 ff.
 Befolkningsprognose 307
 Begravelsesvæsenet 247 f.
 Regnskab 345
 Belejringstilstand 18
- Bellahøj-badet 44 f.
 Belysningsvæsenet, regnskab 350 ff.
 Se også Elektricitetsværker, Gasværker og Varmeværker
 Benzinrationering 3
 Beredskabslager af fødevarer 18, 20, 253
 kartofler 160 f.
 kul 208
 Beredskabsplan 14, 25
 Bernadotteaktionen 179
 Beskyttelsesrum 2, 4, 24, 40, 56, 129
 Beskæftigelsesforanstaltninger 7, 9, 10, 14, 25, 30, 31, 260, 262, 276
 Beslaglæggelser af skoler m. v. 4, 16, 28, 165 f.
 Bepisningsordning for befolkningen i Stor-københavn 10, 253
 Besættelsestidens ofre, Hjælp og erstatning til 252
 Biblioteksvæsenet, regnskab 377
 Se også Kommunebibliotekerne
 Bidstrup skovdistrikt, regnskab 347
 Biografer, Lukning af 17
 Bispebjerg Krematorium 249
 Blodbank 185, 186
 Bolig- og byggeforhold 91 ff.
 Boliganvisning 37, 127 f.
 Boligbehov 100
 Boligkommissionen 119, 123
 Regnskab 371
 Boligmangel 91, 100
 Boligstøttelovgivning 123 ff., 300 f., 330
 Boligtilsynsråd 119
 Boligudvalg 17, 37, 127 f.
 Borgerrepræsentationen 64 ff.
 Administrationsudgifter 363
 Forretningsorden 68
 Brandchefens direktorat, regnskab 377
 Brandvæsenet 241 ff.
 Bidrag til 330 f.
 Brevkort til afhentning af rationeringsmærker m. v. 131 f.
 Brooplukninger, Antal 279
 Brunkul 204, 207, 209, 212, 214
 Bruttoindtægter, Kommunens 320 ff.
 Bruttoudgifter, Kommunens 314 ff.
 Brænde, Rationering af 145
 Brændsel, Tilførsler af 280, 288
 Indenlandsk, anvendelse af 205, 211
 » produktion af 208
 » rationering af 145, 155
 Se også Brunkul, Koks, Kul, Tørv
 Brændselsforbrug, Elektricitetsværkernes 205 f., 210, 213
 Gasværkernes 190
 Brændelskort 145
 Brændselsmangel 8, 10, 34

- Brændselsrationering 145 ff., 190 f., 211, 216
 Brændselsudgift, Elektricitetsværkernes 206, 210, 212, 214
 Brændselsudvalg 145
 Brød, Rationering af 149 f.
 Bulldog-branden 244
 By og borger, Udstillingen 12
 Bybane 31, 46
 Byggenævn 98
 Byggeomkostninger 8, 124 f.
 Byggeri efter bygherrer 103 f.
 i de enkelte bydele 107 f.
 i hovedstadsområdet 308
 med offentlig støtte, se Boligstøttelovgivning
 Byggestøttelove, se Boligstøttelovgivning
 Bygherrer, Byggeriets fordeling efter 103 f.
 Bygningsattester, Afgift af 129
 Bygningsvæsen, Direktoratet for stadens, regnskab 363
 Byudviklingsplan 295 f.
 Byudviklingsudvalg 48, 295 f.
 Bøder afkrævet København af besættelsesmagten 15, 30, 379
 Børnebiblioteker 176, 246, 377
 Børneforsorg, Forebyggende, udgifter 379 f.
 Børnehaver, se Børneinstitutioner
 Børnehospitalet på Martinsvej 180
 Børneinstitutioner, Kommunens 272 ff.
 Børnelammelse, Hjælp til personer under for-
 sorg 257
 Se også Polio
 Børnepsykiatrisk afdeling 185
 Børnetillæg til tjenestemandslønninger 325
 Børneværn 260 f.
 Antal understøttede 258
 Udgift 365
- Calmettevaccination af skolebørn 41
 CB-mandskab 4, 241, 244
 Cement, Rationering af 97
 Centraladministrationen, udgifter 362 f.
 Centralkartotek for tilskadekomne 178
 Centralkontor for særlige anliggender 251 f.
 Chr. d. X's hus 58
 Rytterstatue 59
 Citydannelse 73 f.
 Civilforsvar 2, 4, 9, 12, 15 f., 23 f., 40, 56,
 129, 177 f., 241 f., 277
 Udgifter 379
 Civilforsvarskommission 40, 245
- Detailpristal 8, 39, 315
 Difterivaccination 88 f.
 Dollarlån, Kommunens 394 ff.
 Drab, Antal dødsfald 90
 Driftsindskrænkninger på sporvejene 225 f.,
 229, 231, 233
 Driftsregnskaber, Havnevæsenets 280 f., 289
 Kommunens 311 ff.
 Driftsvirksomheder, Kommunale 188 ff.
 Statusværdi 390 f.
 Dækningsafgift 330 f.
- Dækningsgrave, se Beskyttelsesrum
 Dødsfald, Antal 76, 80, 90
 Dødsårsager 90
- Egen-kapital, Kommunens 395, 400 f.
 Egnspan for Storkøbenhavn, Skitseforslag 48,
 294
 Egnspanudvalg 48, 294
 Ejendomme, der har almindelig økonomisk
 betydning, statusværdi 386 f.
 der tjener almindelige kommunale formål,
 statusværdi 382 f.
 under sanering, statusværdi 383, 391
 Ejendomsskatter 329 ff.
 Ejendomsskyld 330
 Ejendomsskyldvurderingerne i hovedstadsom-
 rådet 309
 Ekstraordinært løntillæg 327
 Elektricitet, Forbrug af 206, 211, 212, 215,
 353
 Rationering af 147, 156
 Elektricitetsforsyningen, Afbrydelser af 207,
 209, 214
 Elektricitetspriser 208, 210, 353
 Elektricitetsrestriktioner 3, 11, 26, 34, 38, 147,
 156, 204, 208, 210, 215
 Elektricitetsudvalg 204, 208
 Elektricitetsværker 204 ff.
 Regnskab 353 f.
 Status 390 f.
 Elektrificering af nærtrafikken 31
 Elevbiblioteker, Skolernes 176, 246, 377
 Elever, Antal 172, 174 f.
 Engrospristal 8, 39
 Epidemier 87 f.
 Erhvervsbyggeri 107 ff.
 Erhvervsskat 333, 335, 340 f.
 Etageareal, Opført 108 f.
 Evakuering 2, 4, 15, 26, 57
- Fabrikluftværn 9, 241
 Fisketorvet 57 f.
 Se også Torrevæsenet.
 Fjernelser af børn i h. t. forsorgsloven 260
 Flygtninge, Tyske 28, 35, 88, 89, 167, 254,
 277
 Flytninger, Indenbys 83
 Se også Vandringer
 Folkebespisning 10, 253
 Folkeforsikring 254 f.
 Antal understøttede i h. t. lov om 258
 Udgift 365, 366
 Folkeforsikringskontoret 260
 Folkeøkøkkenerne, regnskab 360
 Folkeregistret (sabotage) 25, 137 f.
 Folkestrejken 30. juni 1944 17 f., 179, 194 f.,
 209, 217, 221, 230 f., 243 f.
 Folketal 72 f.
 i hovedstadsområdet 305 f.
 Fond til minde om Danmarks befrielse 32
 Forbrugerkort for kød, flæsk og pålægsvare
 134 f.
 Se også Kontrolkort

Forebyggende børneforsorg, udgifter 379 f.
Foreninger o. l., Tilskud til 379 f.
Forretningsejendomme m. v., Byggeri af 107 ff.
Forsorgsloven 257 f.
 Udbetalt hjælp 259
 Udgift 365 f.
 Understøttede i h. t. 258
Forsøgsskole 176
Forsørgelsesvæsenet 250 ff.
 Regnskab 364 f.
 Status 383
Fraflytningsoverskud 76, 81 f.
Fragtnævnet 189, 197
Fragtrater 189, 197, 199, 201
Fremlejenævn 14, 52, 103
Frilagre, Private 287
Friluftsbadet på Bellahøj 44 f.
Fritidshjem, se Børneinstitutioner
Fælleskommunale udligningsfond, se Statstilskud
Fællesudvalget for det storkøbenhavnske luftbeskyttelsesområde 2, 178, 252
 vedr. sanering af usunde bydele 53
Færgetrafikken på Malmö 287
Fødselshyppighed 78 f.
Fødselsoverskud 79
Fødsler, Antal 76

Gamles By, De 264 f.
Garantiforpligtelser, Kommunale 125, 301
Gasforbrug 193, 196, 202 f.
Gaspriser 192
Gasproduktion 190
Gasrationering 147 f., 156, 193, 195
Gasværker 188 ff.
 Regnskab 350 f.
 Status 390 f.
Generalplan 48
Generatorgas til omnibusser 227
Gennemsnitsindkomst, Skatteydernes 84 f.
Gentoftestatus 302 f.
Godsomsætning over Københavns havn 279 f., 287 f.
Gravide kvinder, Mælkehjælp til 262, 365
Grundbeløb, Indkomstkattens 334
Grundskyld 330
Grundstigningsskyld 330 f.
Grundværdi i hovedstadsområdet 309
Grønttorv 57
 Se også Torvevæsenet
»Guldbergshave« 267
»Gurrelund« 184
Gymnasier 174
»Gyvelholm« 184, 266
Gæld, Kommunens, se Passiver
Gårdrydning 121 f.

Handelsflåden 40, 54
Havnetakster 281
Havnevæsenet 276 ff.
Helbredsundersøgelser for børn 41

Heldagsskole 176
Henlæggelser, Kommunens 311 f.
Hjemmesygepleje 182, 188
Hjælp til
 arbejdsløses brændselsindkøb 30
 besættelsetidens ofre 251 f.
 internerede m. fl. 250
 personer under forsorg i anl. af børnelamelse 257
 trængende statsborgere i de nordiske lande 259
 tuberkuloseramte 257
 værnepligtige 257
Hjælpevirksomhed, Den private 264
Holmen-katastrofen 245
Hospitaler 177 ff.
Hospitalskommission 42 f.
Hospitalstakster 182, 184
Hospitalsvæsenet 177 ff.
 Regnskab 368 f.
 Status 383 f.
Hoteller 55
Hovedbibliotek 246
Hovedstadskommission 42, 291 f.
Hovedstadskommunernes samråd 303 f.
Hovedstadskonference 301
Hovedstadsområdets afgrænsning 305 f.
Hovedstadsråd 293
Hovedstadsudligning 291, 337 ff.
Husleje, Beboelseslejligheders 100 f.
Huslejenævn 52, 102 f.
Huslejestop 3, 101
Huslejetilskud til alders- og invaliderentemodtagere 127, 267 f., 301
 til børnerige familier 125 f., 301, 379
Husmoderafløsning 42, 262 f., 365
Husstandenes størrelse og sammensætning 99
Husvakter 2, 242 f.
Husvilde 91, 271
Håndværksafdeling, regnskab 361 f.

Ind- og udførsel til og fra København 39, 54
Indenlandsk brændsel, se Brændsel
Inderzone 296 f.
Indkomster, Skatteydernes samlede 318
Indkomstforhold, Befolkningens 84 f.
 i hovedstadsområdets kommuner 310
 Til- og fraflytternes 82 f.
Indkomstskat, Den kommunale 332 ff.
 i forhold til indkomstens størrelse 86
Indkøbsmærker til kød, flæsk og pålægsvarer 142
Indkøbstilladelser til
 arbejdstøj 135
 brændsel 145
 kaffe, te og kakao 133
 lagner 141
 margarine 133
Indlemmelser, Forhandlinger om 291 f.
Indtægter og udgifter, Havnevæsenets 280 f., 289
 Kommunale institutioners 345 ff.
 Kommunens samlede 311 ff.

- Indtægter pr. vognkm, Sporvejenes 229, 235 f.
 Indtægtsgivende institutioner 320 f.
 Indvandring, se Vandringer
 Infektionssygdomme 87 f.
 Ingeniørkontor, Kommunens rådgivende, regnskab 363
 Internerede m. fl., Hjælp til 250 f.
 Internering af hærens og flådens mandskab 15 af politiet 20
 Invalidere, Huslejetilskud til 268
 Invaliderende, Udgift til 365
 Ændring i reglerne for 255 f.
 Invaliderentemodtagere, Antal 256, 258
 Boliger for 267 f.
 Isefjordværket 206
 Isvintre 3, 6, 8, 34, 220, 276, 285
- Jern, Rationering af 97
 Jorder og skove, Kommunens, regnskab 346 f.
 Jøder, Aktionen mod 15
 Varetægelse af flygtedes interesser 253 f.
- Kaffe, te og kakao, Rationering af 133, 149 f.
 Kapitalkonto 395, 400
 Kapitulationen, Sårede og døde ved 180
 Karré-værn 56
 Kartoffelcentral, Storkøbenhavn 5, 160 f.
 Kartoffelnævn 160
 Kartoffeltilførsler 27, 160 f.
 Kirkegårde, se Begravelsesvæsenet
 Klassekvotient 171
 Klasseværelser 172, 174
 Kloakering, Københavnsegns 300
 Kloakeringsudvalg 300
 Kloakgas 198
 Kludeindsamling 12
 Kofoeds skole 264
 Kokspilning 8, 11
 Kokspriser 189, 192, 201, 352
 Koksproduktion 190
 Kommissioner, se også Nævn og Udvalg
 Administrationskommission 49, 175, 177, 249
 Badekommission 44 f.
 Boligkommission 119, 123
 Civilforsvarskommission 40, 245
 Den ekstraordinære undersøgelseskommis-
 sion 41
 Hospitalskommission 42 f.
 Hovedstadskommission 42, 291 f.
 K. vedr. begravelsesvæsenet 247 f.
 K. vedr. kørselsafdelingen 247
 Reguleringskommission 122
 Samfærdselskommission 47, 298 f.
 Saneringskommission 119
 Trafikkommission 45 f.
 Kommunalbestyrelsen 64 ff.
 Kommunebibliotekerne 246
 Se også Biblioteksvæsenet
 Kommunegaranti for statslån til byggeri 125, 127, 301
- Kontrolkort til kød, flæsk og pålægsvarer 142
 Se også Forbrugerkort
 Kraftvarmeværk 212 ff., 218
 Krematorier, se Begravelsesvæsenet
 Kulforbrug, Gasværkernes 190
 Kulfordelingsudvalg 189, 197
 Kulpriser 189, 192, 197, 198, 210 f., 218
 Kultilførsler 188 ff., 209 f.
 Kvindemælkscentral 180
 Købekort 135 f., 138
 Kødrationering 135, 152
 Kønssygdomme 87 f.
 Udgift til bekæmpelse af 370 f.
 Kørselsafdelingen 246
 Regnskab 361 f.
- Langebro 285 f.
 Langeliniepavillon 59 f.
 Legitimationskort 20
 Lejeforhøjelser 102 f.
 Lejeloven 52, 102 f.
 Lejligheder, se også Beboelseslejligheder
 Lejlighedstype 94 f.
 Levendefødte, se Fødsler
 Levertranpræparat, Rabatkort til 133 f., 159
 Ligbrænding 229, 231, 232, 235
 Linieomlægning på sporvejene 229
 Luftalarm 5
 Luftangreb 11 f., 27, 178, 179, 228, 244
 Luftbeskyttelsesplan for hospitalsvæsenet 177 f.
 Luftbeskyttelsesrum, se Beskyttelsesrum
 Luftfart 40
 Luftværn, se også Civilforsvar
 Luftværnsudvalg 2
 Lønarbejdere, Antal under kommunen af 324
 Lønarbejderlønninger, Kommunens 328
 Lønnings- og pensionsvæsen, regnskab 363
 Lønningsregler for kommunens overlæger 180
 Kommunens tjenestemænd 325 ff.
 Lønningsudgifter, Kommunens 315 f.
 Lønreform 326
 Lån, Havnevæsenets 282 f.
 Kommunens 394 ff.
 Stadens, Forrentning af 359 f.
- Magistraten 66 f.
 Administrationsudgifter 363
 Margarinerationering 150
 Marshall-leverancer 199
 Materialebevilling 98
 Materialeangel 97 f.
 Mellemskole 170 f.
 Mellemzone 296 f.
 Midlertidigt løntillæg 326
 Mindesmærker 31 ff.
 »Montebello« 182
 Mord og drab, Antal dødsfald 90
 Motorcykler, Indregistrerede 40, 55
 Mælkehjælp til gravide kvinder 262, 365
 Mælkeordning 162 ff.
 Mælkeudvalg, Storkøbenhavns kommunale 162 f.

Mødeforbud 4
Mørklægning 4, 165, 204, 209, 227, 228, 230

Natlinier, Sporvejenes 225, 240

Nedrivningsforbud 120

Nyttehaver 7 f.

Nævn, se også Kommissioner og Udvalg

Byggenævn 98

Fragtnævn 189, 197

Fremlejenævn 14, 52, 103

Huslejenævn 52, 102 f.

Kartoffelnævn 160

Skolenævn 173

Nødhoteller 55

Nødkøkkener 28

Nørre hospital 269 f.

Obligationer og aktier, Kommunens beholdning af 383, 392 f.

Oliehavn 286

Olsens, Jens, astronomiske verdensur 60

Omegnskommunerne, København og 291 ff.

Omegnskommunernes styrelse 301 ff.

Omnibuslinier, Nye 234 f., 239

Omnibusser, Indtægt af 357

Opfostringshus, det kgl., Tilskud til 380

Opholdskommuneskat 332 ff.

Oplukninger af broerne, Antal 279

Optagelseshjem, se Børneinstitutioner

Overborgmester 68

Overborgmesterens sekretariat, regnskab 363

»Overførstergården« 184

Overpræsident 68

Overpræsidiets sekretariat, Kommunens andel i udgifterne til 379

Overskud, Kommunens 311 ff.

Parker 31

Passagerantal, Sporvejenes 226, 229, 236

Passiver, Havnevæsenets 282

Kommunens 394 ff.

Patienter på hospitalerne, Antal behandlede 187 f.

Pensionister, Antal 324

Pensionskonto 395, 400

Pensionsudgifter, Kommunens 315 f., 363 f.

Postering af 345

Pensionsvæsen, se Lønnings- og pensionsvæsen

Personale, Kommunens samlede 323 f.

Personlige skatter 332 ff.

Petroleumsrationering 146, 157

Plejehjem, Københavns 269 f.

Plejepladser til gamle 266

Poliklinikker og ambulatorier 188

Polio, se også Børnelammelse

Polioepidemi 89, 182 f.

Polio vaccination 89

Politi- og fængselsvæsenet, Afskrivning og forrentning af kommunens tidligere ejendomme vedrørende 374

Politiet, Arrestation af 20, 179

Prioritetsgæld, Kommunens 395, 399

Priskontrollører 13

Prisniveauet 8, 39

Prisudvalg 12 f., 30

Private skoler, Tilskud til 379 f.

Produktionen 7, 39, 54

Prognose for hovedstadsområdets folketal 307 f.

Provinsbørns ferieophold i København, Tilskud til 381

Præliminærkursus 174

Prøvestenshavnen 286

Prøvningsudvalg, Danske gasværkers 194

Pulterkammerrydning 2, 4

Pyrolysegas 203

Rabatkort, Sporvejenes 226, 241

til fodtøj 159

» kartofler 159

» kød og flæsk 159

» levertranpræparat 159

» manufakturvarer 158

» smør 131, 158

Rabatmærker til indkøb af levnedsmidler 262

Rationering af

benzin 3

brænde 145

brød og gryn 149 f.

brændsel 145, 155

cement 97

elektricitet 147, 156

gas 147, 156

indenlandsk brændsel 145, 155

jern 97

kaffe, te og kakao 133, 149 f.

kød 135, 152

lagner 141

levertranpræparat 133 f.

margarine 149 f.

petroleum 146, 157

smør 149 f.

spædbarnsudstyr 153 f.

strømper 154

sukker 130, 149 f.

sæbe 133, 152

tekstilvarer 149, 153 f.

tobaksvarer 149, 154 f.

varme 148, 216

Rationeringernes varighed 149

Rationeringskort m. v., Antal udleverede 141

Røverier af 136 ff., 146

Tab og tyveri af 133, 139, 142 f.

Uddeling af 130 f., 138 f.

Rationeringsudgifter 144, 146, 379

Rationernes størrelse 150 ff.

Regnskab, Kommunens 311 ff.

Regnskabsvæsen, Direktoratet for stadens, regnskab 363

Regulativ for Københavns vandforsyning 222

Reguleringskommission 122

Reguleringsstillæg 325 f.

halverede 325

- Renholdningsselskab, Københavns grundejeres 247
 Rensningsanlæg 30
 Renteindtægter og -udgifter, Kommunens 316 ff., 359 f.
 Rentekonto 359 f.
 Revision, Direktoratet for stadens, regnskab 363
 »Rydholt« 187
 Rådhusforvaltningen, regnskab 363
- Sabotage 15, 25, 137 f., 208, 232, 243, 277
 Samfærdselskommissionen 47, 298 f.
 Samråd, Hovedstadskommunernes 303 ff.
 Sanering 9, 52 f., 118 ff., 125
 Se også Ejendomme under sanering
 Saneringskommission 119
 Saneringslån 396 f.
 Sanitetsstationer 2
 Schalburgtage 16, 25, 243
 Selskabsskat 333, 335
 Selvmord, Antal 90
 Sengepladser på hospitalerne, Antal 187
 Sirener 2, 41
 Skattebøder og efterbetalinger 333, 335 f.
 Skatter og afgifter 320 f., 329 ff.
 Skattetallet 341 f.
 Skatteudligningsfond 395, 400
 Skattevæsen, Direktoratet for stadens, regnskab 363
 Skibe indkommet til Københavns havn 277 f., 287
 Efter nationalitet 284
 Skilsmisser, Antal 83 f.
 »Skjoldborg« 187
 Skoleafgift 174, 337
 Skolebadning 165 f., 167, 176
 Skolebespisning 166, 168 f.
 Skolebiblioteker 176, 246, 377
 Skolebyggeri 174 f.
 Skolebørn, Antal 172 ff.
 Skolelokaler, Antal 172, 175
 Skolenævn 173
 Skoleordning 171 f.
 Skoleplan 170 f.
 Skoler, private, Tilskud til 379 f.
 Skolevæsenet 165 ff.
 Regnskab 371 f.
 Status 383 f.
 Skove, Kommunens, se Jorder og skove
 Skydeselskabets have 58, 273 f.
 Slangstrupbanen 298
 Slangstrupværet 223
 Smitsomme sygdomme 87 f.
 Smørrationering 149 f.
 Smørrabatkort 131, 158
 Social-filantropisk byggeri 106
 Kommunalt tilskud til 301
 Socialdirektoratet, administrationsudgifter 363
 Sociale boligselskaber 103 ff.
 Sociale foranstaltninger, regnskab 316, 319, 320
- Sociale forsorg, Den 250 ff.
 Socialtjeneste 12, 252 f.
 »Solgården« 187
 Sommertid 5
 Spareudvalg, Magistratens 249
 Spildindsamling 6
 Sporvejene 225 ff.
 Regnskab 355 ff.
 Status 390 f.
 Sporvejstakster 235 f., 241
 Sporvogne, Indtægt af 357
 Sporvognslinier, Nye 230
 Spædbarnsudstyr, Rationering af 153 f.
 Spædbørnsdødelighed 80, 261
 Spærretid 15, 17, 20, 178 f., 229 f.
 Stadsarkitektens direktorat, regnskab 363
 Stadsbygmesterens direktorat, regnskab 363
 Stadsingeniørens direktorat, regnskab 374 f.
 Stadskonduktørens direktorat, regnskab 363
 Stadslægens regnskab, se Sundhedsvæsenet
 Statistisk kontor, regnskab 363
 Statslån til boligbyggeri, se Boligstøttelove
 Statstilskud til
 biblioteksvæsenet 378
 byggeri, se Boligstøttelove
 hospitalsvæsenet 368, 370
 overpræsidiets udgifter 380
 skolevæsenet 372 f.
 social forsikring m. m. 365, 367
 sundhedsvæsenet 371
 Status, Havnevæsenets 282 f., 289 f.
 Kommunens 382 ff.
 »Stenslettegård« 187
 Stiftelser m. v., Forsørgelsesvæsenets 263 ff.
 Antal personer i 258
 »Stockholmsgave« 181
 Store årgange, De 77 f., 174 f.
 »Strandbjerg« 181
 Strejker 17 f., 20, 197, 209, 210, 217, 230 f., 233
 Se også Folkestrejken.
 Strøgbusserne 225, 234
 Strømper, Rationering af 154
 Sukkerrationering 130, 149 f.
 Sundby krematorium, se Begravelsesvæsenet
 Sundhedskommissionen, regnskab, se Sundhedsvæsenet
 Sundhedsplejersker 80, 261
 Sundhedstilstanden 86 ff.
 Sundhedsvæsenet, regnskab 370 f.
 Sundholm 270 f.
 Svanemølleværket 212 ff., 218
 Sygedage på hospitalerne m. v., Antal 187 f., 369
 Sæberationering 133, 152
 Særligt løntillæg 326
 Søbadeanstalter 44 f., 176
 Sønderbro hospital 184
 Sønderøværket 220, 222
- Taglejligheder, Indretning af 128
 Teknisk skole, Tilskud til 379 f.
 Tekstilrationering 149, 153 f.

- Tilflytningsoverskud, se Vandringer
 Tilskud til private skoler, foreninger o. l.
 379 f. Se også Statstilskud
 Tjenestemandsdomstol, Den ekstraordinære
 41
 Tjenestemænd, Antal 323 f.
 Tobaksrationering 149, 154 f.
 Toiletter, Offentlige, se Badeanstalter
 Torvevæsenet, regnskab 348 f.
 Trafikkommission 45 f.
 Trafikplan for hovedstaden 45 f.
 Trafikråd for Storkøbenhavn 298 f.
 Trolleybusser, Indtægt af 357
 Tuberkulosebekæmpelse, 89 f.
 Udgift 371
 Tuberkuloseramte, Hjælp til 257
 Tuberkuloseundersøgelse 41
 Turistbesøg 55
 Tyske flygtninge 28, 35, 88, 89, 167, 254, 277
 Tyske værnemagt, Udgifter vedr. indkvartering
 379
 Tysklandsarbejdere 5, 7, 10
 Tøjrabatkort 158
 Tørv 204 f., 209
- Ubebyggede arealer m. m., Kommunens 383,
 386 f.
 Udenbys grunde, Kommunens 388
 Udførsel, se Ind- og udførsel
 Udgangsforbud, se Spærretid
 Udgifter og indtægter, se Indtægter
 Pr. vognkm, Sporvejenes 229, 235 f.
 Ved besættelsen og kapitulationen, Kommu-
 nens 29 f.
 Udgiftstallet 341 f.
 Udligning mellem København og Frederiks-
 berg-Gentofte 291, 337 ff.
 Udligningsfond, Den fælleskommunale, se
 Statstilskud
 Udligningskonto vedr. værdistigning på arealer
 og landejendomme m. m. 386 f.
 Udstillingsvinduer, Begrænsning af belysnin-
 gen i 147, 204, 208
 Udstyr, Lejlighedernes 93 ff.
 Udtynding, Beboelseslejlighedernes 73 f.
 Udvalg, se også Kommissioner og Nævn
 Aldersrentsudvalg 254 f.
 Boligudvalg 17, 37, 127 f.
 Brændselsudvalg 145
 Byudviklingsudvalg 48, 295 f.
 Egnspanudvalg 48, 294
 Elektricitetsudvalg 204, 208
 Fællesudvalg for det storkøbenhavnske
 luftbeskyttelsesområde 2, 178, 252
 vedr. sanering af usunde bydele 53
 Kulfordelingsudvalg 189, 197
 Luftværnsudvalg 2
 Prøvningsudvalg 194
 Spareudvalg 249
 U. ang. forsorgen for arbejdsmodvillige
 m. fl. 270
 for frivillig hjælp under epidemier 180
 til undersøgelse af en nyordning af FM-
 skolen 171
- vedr. havnens fremtidige udvikling 285
 vedr. husmoderafløsningsinstitutionen
 262
 vedr. nyordning af Nørre hospital m. v.
 270
 Velfærdsudvalg 1
 Udvidelser af
 elektricitetsværker m. v. 206, 212 ff.
 gasværker 202, 203
 havnen 285 f.
 skoler og gymnasier 174 f.
 sporvejsdriften 230, 233 ff., 238 f.
 vandindvindingsområderne 220
 varmegværker m. v. 218 f.
 Udvidelseskonto 395
 Henlæggelser til, se Henlæggelser
 Ulykkestilfælde, mord og drab, Antal dødsfald
 90
 Underskud, Kommunens 311 ff.
 Understøttede i h. t. folkeforsikringsloven og
 forsorgsloven, Antal 256, 258 f.
 Udgift til 257, 259
 Understøttelser m. v., se Pensionsudgifter
 Undersøgelseskommision, Den ekstraordinære
 41
 Undervisningsplan 171
 Undtagelsestilstand 15
 Ungdomsarbejdsløsheden, Bekæmpelse af 260
- Vagtværn, Det kommunale 21 ff.
 Udgifter til 29, 379
 Valby-remisen 230
 Valg til borgerrepræsentationen 64 f.
 Magistraten 66 f.
 Valglisten, Personer på 70
 Valglov, Kommunal 68 f.
 Valgretsaldre 68
 Vandafgifter 220 f., 222, 336 f.
 Vandforbrug 223 f.
 Indskrænkninger i 220 f.
 Vandforsyningen 220 ff.
 Regnskab 376
 Status 383 f.
 Vandindvindingsområder 220
 Vandkraftelektricitet 207, 210, 212, 214
 Vandringer til og fra København 76, 80 ff.
 Vareomsætning, se Godsomsætning
 Varmebadeanstalter, se Badeanstalter
 Varmeforbrug, se Varmesalg
 Varmeprijs 217 f.
 Varmerestriktioner 148, 216
 Varmesalg 217 ff.
 Varmegværkerne 216 ff.
 Regnskab 355
 Status 383, 390 f.
 Varmtvandsrestriktioner 148, 220, 222
 Vedtægt for bestyrelsen af Københavns kom-
 munale anliggender 68
 for Københavns vandforsyning 222
 Vejanlæg m. v., statusværdi 383, 392
 Velfærdsudvalg 1
 Velgørenhedsregister, Hovedstadens 264
 Verdensur, Jens Olsens astronomiske 60

Vielser, se Ægteskaber

Voldgiftsret vedr. hovedstadsudligningen 338, 342 f.

Vuggestuer, se Børneinstitutioner

Værelser, Lov om anvisning af og afgift af 37

Værelsesantal, Lejlighedernes 92 f.

Værnemagt, den tyske, Udgifter vedr. indkvartering 379

Værnepligtige, Hjælp til 257

Yderzone 296 ff.

Ægteskaber, Antal 83 f.

Økonomi, Kommunens 311 ff.

Økonomiske udvikling, Hovedstadsområdets 305 ff.

Øvrighedsforretninger, Direktoratet for stadens almindelige, regnskab 363